

Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας
Ευρωπαϊκή επιχειρηματική περιφέρεια 2017
Region of Western Greece
European Entrepreneurial Region 2017

Τα πνευματικά δικαιώματα ανήκουν στους συγγραφείς.
Copyright of the authors, 2018.

Οι γνώμες και κρίσεις που περιέχονται στον τόμο είναι των συγγραφέων
και δεν αντιπροσωπεύουν αναγκαία γνώμες ή κρίσεις των εργοδοτών τους
ή της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας.

Opinions or value judgments expressed in the volume are of the authors'
and do not necessarily reflect opinions of value judgments of their employers
or of the Region of Western Greece.

Οργάνωση παραγωγής: Εκδόσεις Πεδίο

ISBN: 978-618-84128-0-4

Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας
Ευρωπαϊκή επιχειρηματική περιφέρεια 2017
Region of Western Greece
European Entrepreneurial Region 2017

**Ειδικά Θέματα για την
Επιχειρηματικότητα
και Ανάπτυξη**

**Essays on Regional
Entrepreneurship
and Development**

Επιστημονική Επιμέλεια:
Α. Κοντόλαιμου
Φ. Οικονόμου
Α. Τσούμα

Edited by:
F. Economou
A. Kontolaimou
E. Tsouma

ΠΑΤΡΑ, 2018

PATRAS, 2018

Η Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας είχε τη χαρά και την τιμή να βραβευτεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ως Επιχειρηματική Περιφέρεια για το έτος 2017. Η βράβευση αυτή, πρώτη για Ελληνική περιφέρεια, ήταν αποτέλεσμα των προσπαθειών της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας να διατυπώσει έναν ολοκληρωμένο σχεδιασμό για την ενίσχυση της μικρομεσαίας επιχειρηματικότητας, τη βελτίωση του επιχειρηματικού κλίματος και εξωστρέφειας των τοπικών επιχειρήσεων. Σε αυτό το πλαίσιο ο σχεδιασμός μας στηρίχθηκε σε τρεις άξονες:

(α) στην αναγνώριση της σπουδαιότητας των μικρομεσαίων επιχειρήσεων (ΜμΕ) στη δημιουργία θέσεων εργασίας, στην τοπική οικονομία, την κοινωνική συνοχή, τη δημιουργία καινοτομίας και βιώσιμης ανάπτυξης, καθώς και, των κινδύνων που οι ΜμΕ αντιμετωπίζουν σήμερα,

(β) στη θέληση να στηρίξουμε τις ΜμΕ της Περιφέρειας, μια θέληση που μεταφράστηκε στην ανάληψη συγκεκριμένων πρωτοβουλιών στο μέτρο που αναλογούσε στην Περιφέρεια και την κινητοποίηση σε αυτή την κατεύθυνση όλων των θεσμικών και παραγωγικών φορέων,

(γ) στην εμπιστοσύνη στις δυνάμεις της τοπικής κοινωνίας, μια εμπιστοσύνη που μεταφράστηκε σε ένα απόλυτα ανοιχτό και συμμετοχικό μοντέλο στη διαμόρφωση και υλοποίηση των δράσεων του σχεδιασμού μας.

Σε μια ιδιαίτερα δύσκολη συγκυρία για τη χώρα, θεωρούμε την επιχειρηματικότητα τον κρίσιμο παράγοντα που θα δώσει διέξοδο στο δημιουργικό δυναμικό της περιοχής μας και θα δημιουργήσει τις αναγκαίες συνθήκες μιας βιώσιμης ανάπτυξης. Πιστεύουμε ότι οι υγιείς δυνάμεις της επιχειρηματικότητας είναι αυτές που μπορούν να μετασηματίσουν τον παραγωγικό πλούτο της περιοχής, να προσδώσουν προστιθέμενη αξία και να δημιουργήσουν συνθήκες ανάπτυξης.

Το δίκτυο «Συμμαχία για την Επιχειρηματικότητα και Ανάπτυξη στη Δυτική Ελλάδα» αποτέλεσε τη ραχοκοκαλιά στην υλοποίηση του σχεδιασμού μας. Οι σημαντικότεροι τοπικοί φορείς επιχειρηματικότητας, έρευνας και διοίκησης με την παράλληλη συμμετοχή αντίστοιχων φορέων της κεντρικής διοίκησης ένωσαν τις δυνάμεις τους σε ένα από κοινού εγχείρημα ενίσχυσης της επιχειρηματικότητας. Επιδιώξαμε την εξωστρέφεια, τον διαμοιρασμό της γνώσης και εμπειρίας, τη διευκόλυνση του κανονιστικού πλαισίου, την προσέλκυση επενδύσεων, την καλλιέργεια μιας νέας κουλτούρας επιχειρηματικότητας. Από τα μέσα του 2016 έως τα τέλη του 2017 υλοποιήσαμε με τα μέλη του δικτύου μια σειρά πολυποίκλων δράσεων σε Αχαΐα, Αιτωλοακαρνανία και Ηλεία. Το δίκτυο «Συμμαχία για την Επιχειρηματικότητα και Ανάπτυξη στη Δυτική Ελλάδα» αποτελεί τη σημαντικότερη παρακαταθήκη αυτής της βράβευσης, αφού συνεχίζει τη δημιουργική του πορεία έχοντας αναπτύξει πλέον τη δική του δυναμική.

For the Region of Western Greece the *European Entrepreneurship Region* (EER) title for 2017, awarded by the European Commission, was both a great pleasure and honor. It is the first EER title ever awarded to a Greek region, and a title that came as a result of the regional administration's efforts to formulate an integrated plan to improve the business climate in the region, support local small and medium sized enterprises (SMEs), and export-oriented local businesses. The plan was based on three axes:

(a) Our recognition of the importance of SMEs in job creation, innovation, sustainable development, local economic growth, and maintaining social cohesion; as well as the recognition of the risks that SMEs face.

(b) Our will to support the region's SMEs by taking specific actions and mobilizing all institutional and productive actors in the same direction.

(c) Our confidence in the local community's abilities, which lead us to a very open and inclusive operation model to shape and implement our EER plan.

In a particularly difficult time for our country, we have turned to entrepreneurship as the crucial factor that will set off the creative potential of our region and help establish the necessary conditions for sustainable development. We believe that entrepreneurship is in the position to transform the region's production model and create growth conditions.

The *Alliance for Entrepreneurship and Development in Western Greece* network that we set up is central to our plan. The most important local entrepreneurial, research and administrative actors have joined forces with the suitable central government offices and agencies in order to promote entrepreneurship in our region. We have actively sought knowledge and experience sharing, the facilitation of the regulatory framework to ease doing business, as well as to promote the export activity of local businesses, to attract investment, and to cultivate a new culture of entrepreneurship. From mid-2016 to the end of 2017, in close collaboration with the Alliance network members, we engaged in a series of activities in Achaia, Aitolokarnania and Ilia; and the network will continue on the same path with its own momentum in the post-award years to come.

The culmination of our EER award-related activities took place in 8-10 of December 2017, in a three-day *International Conference on Growth and Entrepreneurship in Western Greece*, officially opened by the President of

Αποκορύφωμα των δράσεών μας αποτέλεσε η διεξαγωγή του τριήμερου διεθνούς συνεδρίου για την ανάπτυξη και επιχειρηματικότητα στη Δυτική Ελλάδα στις 8-10 Δεκεμβρίου 2017, την έναρξη του οποίου κήρυξε ο Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας. Ένα μοναδικό εγχείρημα για τα δεδομένα της περιοχής μας –και όχι μόνο– που συγκέντρωσε κορυφαίους θεσμικούς παράγοντες της πολιτικής ζωής, ερευνητικά ιδρύματα, ΜμΕ και την κοινωνία των πολιτών. Με την καθοριστική συνδρομή του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ) και των ερευνητικών ιδρυμάτων της Δυτικής Ελλάδας, η πρώτη ημέρα του συνεδρίου αφιερώθηκε στην παρουσίαση επιστημονικών ευρημάτων για την επιχειρηματικότητα και ανάπτυξη στη Δυτική Ελλάδα. Εξειδικευμένοι επιστήμονες και ερευνητές ανέδειξαν πρωτότυπα ευρήματα για την περιφερειακή οικονομία, το επιχειρηματικό περιβάλλον και την υποστήριξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας στη Δυτική Ελλάδα, συσχετίζοντάς τα με τη γενικότερη οικονομική συγκυρία σε Ελλάδα και Ευρώπη. Οι παρουσιάσεις αυτές, συγκεντρωμένες στον παρόντα τόμο, αποτελούν ένα πολύτιμο εργαλείο όχι μόνο για την ερευνητική και επιστημονική κοινότητα, αλλά και για τις ΜμΕ, τους διαμορφωτές πολιτικής και εν γένει όλους τους κάτοικους της Δυτικής Ελλάδας, αφού έχουν στη διάθεσή τους μια τεκμηριωμένη και ζωντανή εικόνα της υφιστάμενης κατάστασης και των προκλήσεων που καλούνται να αντιμετωπίσουν. Παράλληλα, ο παρών τόμος αποτελεί και ένα σημείο αναφοράς για τις δυνατότητες της περιφερειακής αυτοδιοίκησης να λειτουργήσει ως καταλύτης στην κατεύθυνση ενίσχυσης της μικρομεσαίας επιχειρηματικότητας εδραιώνοντας στοχευμένες και υψηλού επιπέδου συνέργειες με τα ερευνητικά ιδρύματα.

Με την πεποίθηση ότι η παρούσα έκδοση μπορεί να αποτελέσει την πρώτη μιας σειράς παρόμοιων εκδόσεων στο μέλλον, καλώ τους πολίτες της Δυτικής Ελλάδας και κάθε ενδιαφερόμενο να μελετήσουν τα πολύ ενδιαφέροντα ευρήματα. Γιατί, όταν η επιστημονική γνώση συνδυάζεται με την πολιτική και επιχειρησιακή δράση, μπορούμε να είμαστε αισιόδοξοι για το μέλλον της περιοχής.

Νοέμβριος 2018

Απόστολος Κατσιφάρας

Περιφερειάρχης Δυτικής Ελλάδας

Hellenic Republic. It was a unique event to discuss facts and figures regarding our region and bring together leading institutional actors in political life, the learning and research community, SMEs and the civil society. With the resolute support of Greece's Center for Planning and Economic Research (KEPE) and other leading research institutes in the region, the first day of the conference was devoted to the presentation of scientific findings on entrepreneurship and business development in Western Greece, as well as the general economic conditions in Greece and the EU. The material is collected in the present volume and constitutes a very useful body of work not only to the scientific community, but also to the SMEs, policy makers, and the general public of Western Greece for it documents the current economic and social conditions and the challenges that each one of us is facing. At the same time, it demonstrates the potential of the Regional Government to act as a catalyst in helping SMEs and entrepreneurship by bringing scientific or other expert support via high-level synergies with research institutes.

Convinced that this publication can be the first of a series of such publications, I would like to invite all the citizens of Western Greece and those interested in the topic to study the chapters and findings in the pages that follow. When scientific knowledge is combined with political will and operational action, we can be optimistic for the future of our region.

November 2018
Apostolos Katsifaras

Regional Governor of Western Greece

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	xii
-----------------------	-----

Αλεξάνδρα Κοντόλαιμου, Φωτεινή Οικονόμου και Αικατερίνη Τσούμα

ΕΝΟΤΗΤΑ 1

ΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ, Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ Η ΣΥΓΚΥΡΙΑ

Σύνθετος δείκτης προήγησης και πιθανότητες ύφεσης για την παρακολούθηση και αξιολόγηση της οικονομικής συγκυρίας	3
<i>Αικατερίνη Τσούμα</i>	

Περιφερειακές διαφοροποιήσεις σε επιχειρηματικότητα-τεχνολογία και επιδράσεις παραγωγικών συντελεστών και δαπανών επί του ΑΕΠ στην Ελλάδα, 2001-2011	15
<i>Πρόδρομος Προδρομίδης, Ελένη-Βασιλική Παπαθανασίου</i>	

Η οικονομική επίδοση της Δυτικής Ελλάδας σε σχέση με τις υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας και της Ε.Ε. βάσει δεικτών	35
<i>Φωτεινή Οικονόμου</i>	

Η εξέλιξη του αριθμού των απασχολούμενων, ανέργων και μη μετεχόντων στην αγορά εργασίας σε Ελλάδα και Δυτική Ελλάδα στην διάρκεια της ύφεσης (2008-2017)	51
<i>Πρόδρομος Προδρομίδης, Ιωάννα Κουντούρη</i>	

Οι λειτουργικές οικονομικές ενότητες της Δυτικής Ελλάδος και ο υπό υλοποίηση σχεδιασμός μεγάλων έργων υποδομής	87
<i>Πρόδρομος Προδρομίδης</i>	

ΕΝΟΤΗΤΑ 2

ΕΜΠΟΔΙΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΕ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

Επιδράσεις μεμονωμένων ή ευρύτερων πολιτικών που εφαρμόστηκαν από το 2008 σε καίρια οικονομικά μεγέθη που συνδέονται με την επιχειρηματική δραστηριότητα	111
<i>Αικατερίνη Τσούμα</i>	

Η ποιότητα των θεσμών ως καταλυτικός παράγων στη συμβολή της τοπικής αυτοδιοίκησης στην περιφερειακή ανάπτυξη	131
<i>Αθανάσιος Χύμης</i>	

TABLE OF CONTENTS

INTRODUCTION	xiii
---------------------------	------

Fotini Economou, Alexandra Kontolaimou, Ekaterini Tsouma

SECTION 1

THE EXTERNAL ENVIRONMENT, THE INTERNAL OPERATION OF WESTERN GREECE AND THE ECONOMIC CONJUNCTURE

Constructing a composite leading indicator and calculating recession probabilities to monitor and assess the economic conjuncture	3
--	---

Ekaterini Tsouma

Regional differences in entrepreneurship-technology, input and spending effects across Greece: 2001-2011	15
---	----

Prodromos Prodromidis, Eleni-Vasiliki Papathanasiou

The economic performance of Western Greece vis-à-vis other Greek and EU regions via a set of common indicators	36
---	----

Fotini Economou

Workforce patterns and shifts across regions and sectors in Greece during the recession (2008-2017)	52
--	----

Prodromos Prodromidis, Ioanna Kountouri

The functional economic areas of Western Greece and the impact of the large infrastructure projects underway	87
---	----

Prodromos Prodromidis

SECTION 2

AIDS AND OBSTACLES TO ENTREPRENEURSHIP AT THE REGIONAL LEVEL

The effects of single and broad economic policies implemented after 2008 on major economic variables related to entrepreneurial activity	111
---	-----

Ekaterini Tsouma

The role of local government institutions and regional development	131
---	-----

Athanasios Chymis

Ελληνική περιφέρεια και επιχειρηματική χρηματοδότηση: δομικές δυσκολίες, «κενά» και προτάσεις	147
<i>Χρήστος Τριαντόπουλος</i>	
Τοπική αυτοδιοίκηση και κοινωνική και αειφόρος επιχειρηματικότητα	167
<i>Αθανάσιος Χύμης</i>	
Οι προοπτικές της επιχειρηματικότητας στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας μέσω της σύνδεσης των χαρακτηριστικών της επιχειρηματικής δραστηριότητας με το οικονομικό περιβάλλον	185
<i>Μαρία Μαρκάκη, Αθανάσιος Μπέλλας</i>	
Η βραβευθείσα πρόταση για την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας στην Δυτική Ελλάδα ως ευκαιρία αλλαγής του περιβάλλοντος: Ένας πρώτος απολογισμός	215
<i>Πρόδρομος Προδρομίδης, Σπύρος Παπασπύρου</i>	

ΕΝΟΤΗΤΑ 3

ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

Διερεύνηση της τεχνικής αποτελεσματικότητας κύριων φυτικών παραγωγικών κατευθύνσεων στη Δυτική Ελλάδα	225
<i>Ιωάννα Ρεζίτση</i>	
Διερεύνηση εξαγωγικών ευκαιριών για επιλεγμένα αγροτικά προϊόντα της περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας	239
<i>Νικόλαος Κ. Κανελλόπουλος, Γεωργία Σκίντζη</i>	
Αντιλήψεις επιχειρηματιών για τους προσδιοριστικούς παράγοντες της απόδοσης των επιχειρήσεών τους και της επίτευξης καινοτόμων δράσεων	262
<i>Κωνσταντίνος Ζ. Βασιλείου</i>	
Ο ρόλος του κοινωνικού κεφαλαίου στην περιφερειακή επιχειρηματικότητα: Η περίπτωση του κλάδου των υπηρεσιών στην Ελλάδα	285
<i>Βασίλειος Κανελλόπουλος, Γεώργιος Φωτόπουλος</i>	
Προσδιοριστικοί παράγοντες των επιχειρηματικών συνεργασιών σε έρευνα και ανάπτυξη	307
<i>Ιωάννης Γιωτόπουλος, Αλεξάνδρα Κοντόλαιμου, Ευθυμία Κόρρα, Άγγελος Τσακανίκας</i>	
Υιοθέτηση ηλεκτρονικού εμπορίου από τις ελληνικές επιχειρήσεις	321
<i>Αλεξάνδρα Κοντόλαιμου, Γεωργία Σκίντζη</i>	

Business funding in regional Greece: difficulties, gaps and proposals	148
<i>Christos Triantopoulos</i>	
Social responsibility and entrepreneurship by local governments	167
<i>Athanasios Chymis</i>	
The prospects of entrepreneurship in the region of Western Greece: Linking business characteristics with the economic environment	186
<i>Maria Markaki, Athanasios Bellas</i>	
The EER-awarded plan as an opportunity for changing the environment: a first review	215
<i>Prodromos Prodromidis, Spiros Papaspirou</i>	

SECTION 3

ANALYSES AND FINDINGS REGARDING ENTREPRENEURIAL BEHAVIOUR IN GREECE AND LOCAL BUSINESS ACTIVITY

Investigating the technical efficiency of main crop farms in Western Greece	225
<i>Ioanna Reziti</i>	
Identifying export opportunities for selected Western Greek products	239
<i>Nikolaos C. Kanellopoulos, Georgia Skintzi</i>	
Entrepreneurs' perceptions about the determinants of their company's performance and innovative behavior	261
<i>Konstantinos Z. Vasileiou</i>	
The role of regional values of social capital, trust, and social networks in entrepreneurship in Greek regions: the services cases	285
<i>Vasilios Kanellopoulos, Georgios Fotopoulos</i>	
Determinants of inter-firm R&D collaborations	307
<i>Ioannis Giotopoulos, Alexandra Kontolaimou, Efthymia Korra, Aggelos Tsakanikas</i>	
E-commerce adoption by Greek SMEs	322
<i>Alexandra Kontolaimou, Georgia Skintzi</i>	

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αλεξάνδρα Κοντόλαιμου, Φωτεινή Οικονόμου, Αικατερίνη Τσούμα

Ο τόμος περιέχει 17 επιστημονικές αναλύσεις και εργασίες, ορισμένες εκ των οποίων διενεργήθηκαν για λογαριασμό της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας (ΠΔΕ) και άλλες που παρουσιάστηκαν σε επιστημονική ημερίδα στο πλαίσιο διεθνούς συνεδρίου που διεξήχθη τον Δεκέμβριο του 2017 στην Πάτρα. Η επιστημονική ημερίδα συντονίστηκε από το Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ), ενώ το διεθνές συνέδριο υπό τον τίτλο «Συμμαχία για την Επιχειρηματικότητα και Ανάπτυξη στη Δυτική Ελλάδα» διοργανώθηκε από την ΠΔΕ, ως αποκορύφωση δράσεων και εκδηλώσεων που έλαβαν χώρα στη διάρκεια του 2017, στο πλαίσιο της βράβευσης της Δυτικής Ελλάδας ως Ευρωπαϊκής Επιχειρηματικής Περιφέρειας από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Περιφερειών για το καινοτόμο και αναπτυξιακό όραμα που η ΠΔΕ υιοθέτησε και υλοποιεί. Το συμμετοχικό πνεύμα που διέπει την πρόταση και το εγχείρημα της ΠΔΕ αποτυπώνεται στον τίτλο του συνεδρίου. Ακολουθώντας το παράδειγμα της Δυτικής Ελλάδας, πρόσθετες ελλαδικές περιφέρειες ανέπτυξαν συναφείς στρατηγικές που απέσπασαν την ίδια διάκριση: η Κεντρική Μακεδονία το 2018 και η Θεσσαλία το 2019.

Το περιεχόμενο του τόμου είναι οργανωμένο σε τρεις θεματικές ενότητες. Η πρώτη ενότητα απαρτίζεται από πέντε κεφάλαια, με έμφαση στο ευρύτερο οικονομικό περιβάλλον και την οικονομική συγκυρία. Τα κεφάλαια αναδεικνύουν, επίσης, τις διαφοροποιήσεις και επιδόσεις σε όρους συγκεκριμένων μεταβλητών που είναι σημαντικές για την περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας και για την ανάπτυξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Στο πρώτο κεφάλαιο εφαρμόζονται επιλεγμένες μέθοδοι για την παρακολούθηση και αξιολόγηση της οικονομικής συγκυρίας. Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζονται οι επιδράσεις βασικών παραγωγικών συντελεστών και δαπανών στο περιφερειακό προϊόν και διερευνώνται οι περιφερειακές διαφοροποιήσεις στη συνολική παραγωγικότητα. Στο τρίτο κεφάλαιο διεξάγεται μια χαρτογράφηση των οικονομικών επιδόσεων της Δυτικής Ελλάδας σε σχέση με τις υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης βάσει δεικτών. Στο τέταρτο κεφάλαιο περιγράφονται οι εξελίξεις στα μεγέθη της απασχόλησης ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, της ανεργίας και της μη συμμετοχής του πληθυσμού στην αγορά εργασίας, ανά διοικητική περιφέρεια στη διάρκεια της

INTRODUCTION

Fotini Economou, Alexandra Kontolaimou, Ekaterini Tsouma

The 17 analyses and research papers selected in this volume were either prepared for the Region of Western Greece (RWG) or presented at the scientific workshop of a three-day international conference held in December 2017 in Patras. The workshop was coordinated by the Centre of Planning and Economic Research (KEPE); while the conference was organized by the RWG as a closing event in the context of the European Entrepreneurial Region 2017 award granted by the European Committee of the Regions to the RWG for formulating an outstanding and innovative strategy to develop the entrepreneurial potential of the region through sustainable and credible actions. The strategy is encapsulated in the conference theme “Alliance for Entrepreneurship and Development in Western Greece”. Following the example of Western Greece, more Greek regions developed such strategies which earned the same distinction: Central Macedonia in 2018 and Thessaly in 2019.

The contents of the volume are organized in three sections. The first section consists of five chapters focusing on the broader economic environment and the economic conjuncture. The chapters also discuss the performance and the differences in terms of specific economic variables which are important for the region of Western Greece and the development of entrepreneurial activity. In the first chapter, selected methodological specifications are applied for monitoring and assessing the economic conjuncture. In the second chapter, the effects of major production factors and expenditure on regional output are investigated, while regional differences in overall productivity are also discussed. The third chapter provides a mapping of the economic performance of Western Greece compared to other Greek and EU regions via a set of common indicators. The fourth chapter presents the evolution of the employed population in each sector of economic activity, of the unemployed and those not participating in the labour market, at the regional level during

ύφεσης. Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο της πρώτης ενότητας προσδιορίζονται οι οικονομικές ζώνες της Δυτικής Ελλάδας βάσει των ροών των εργαζομένων μεταξύ τόπου κατοικίας και εργασίας, και αντιστρόφως, και συνδέονται με τα υπό υλοποίηση ή σχεδιασμό μεγάλα έργα υποδομής.

Η δεύτερη ενότητα απαρτίζεται από έξι κεφάλαια αναφορικά με ορισμένους παράγοντες που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο για την επιχειρηματικότητα και την ανάπτυξη στη Δυτική Ελλάδα. Σε αυτούς συγκαταλέγονται τα μέτρα πολιτικής, οι υφιστάμενοι θεσμοί, η χρηματοδότηση και ο βαθμός επιτυχίας των οικονομικών προγραμμάτων και σχεδίων ανάπτυξης. Το πρώτο κεφάλαιο επιχειρεί να αποτιμήσει τις επιδράσεις επιλεγμένων πολιτικών σε καίρια οικονομικά μεγέθη που αφορούν στην επιχειρηματική δραστηριότητα. Το δεύτερο κεφάλαιο αναδεικνύει τη σημασία της καλής λειτουργίας των θεσμών ως αναγκαία συνθήκη για μια τοπική αυτοδιοίκηση ικανή να επιλύει τοπικά προβλήματα και να συμβάλλει στην ανάπτυξη. Το τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζει τα δομικά χαρακτηριστικά του χρηματοδοτικού περιβάλλοντος της ελληνικής οικονομίας και της περιφέρειας, εστιάζοντας στις δομικές δυσκολίες και στα κενά στη χρηματοδότηση, και αναπτύσσει προτάσεις για την αντιμετώπισή τους. Το τέταρτο κεφάλαιο εστιάζει στην κοινωνική ευθύνη δημοσίων οργανισμών και πιο συγκεκριμένα οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης. Το πέμπτο κεφάλαιο διερευνά τα χαρακτηριστικά της επιχειρηματικότητας για την περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας και προσδιορίζει, μέσω ανάλυσης εισροών-εκροών, τα κλαδικά χαρακτηριστικά της περιφερειακής οικονομίας. Στο έκτο και τελευταίο κεφάλαιο της δεύτερης ενότητας περιγράφεται η πρόταση της Δυτικής Ελλάδας για την ανάπτυξη του επιχειρηματικού δυναμικού της περιοχής – πρόταση που βραβεύτηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Περιφερειών – και παρέχει έναν πρώτο απολογισμό μεταξύ της θεωρίας και της πράξης εξετάζοντας τις προτάσεις και τον βαθμό υλοποίησής τους.

Τέλος, στην τρίτη ενότητα, τα έξι επιμέρους κεφάλαια πραγματεύονται τις δυνατότητες και προοπτικές για την υποστήριξη της τοπικής επιχειρηματικότητας χρησιμοποιώντας εξειδικευμένα αναλυτικά εργαλεία. Το πρώτο κεφάλαιο εφαρμόζει την περιβάλλουσα ανάλυση δεδομένων για την εκτίμηση της τεχνικής αποτελεσματικότητας στις κύριες φυτικές παραγωγικές κατευθύνσεις στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας. Το δεύτερο κεφάλαιο εφαρμόζει ένα σύστημα στήριξης αποφάσεων ώστε να εντοπιστούν οι πιθανές και ρεαλιστικές εξαγωγικές ευκαιρίες της Ελλάδας, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση σε επιλεγμένα αγροτικά προϊόντα τα οποία παράγονται στη Δυτική Ελλάδα. Το τρίτο κεφάλαιο εξετάζει τις αντιλήψεις των επιχειρηματιών για τους προσδιοριστικούς παράγοντες της απόδοσης των επιχειρήσεών τους και της επίτευξης καινοτόμων δράσεων εφαρμόζοντας στατιστικές και οικονομετρικές μεθόδους. Το τέταρτο κεφάλαιο εξετάζει τον ρόλο που παίζει το κοινωνικό κεφάλαιο στην περιφερειακή επιχειρηματικότητα με τη χρήση υποδειγμάτων σταθερών επιδράσεων, εστιάζοντας στον κλάδο των υπηρεσιών στην

the economic recession. In the fifth and last chapter of the first section, the functional economic areas of Western Greece are mapped on the basis of people's commuting patterns and are discussed in the context of the large infrastructure projects underway.

The second section comprises six chapters regarding several factors which play a crucial role for entrepreneurship and economic development in Western Greece. Such factors include policy measures, the existing institutions, business financing and the degree of success of the economic programmes and development plans. The first chapter attempts to assess the effects of selected policies on major macroeconomic variables relating to entrepreneurial activity. The second chapter demonstrates the importance of well-functioning institutions as a necessary condition for local administration being able to resolve local issues and promote growth. The third chapter discusses the structural characteristics of the business financing environment of the Greek economy and the region of Western Greece, focusing on difficulties and financing gaps, and also provides relevant recommendations. The fourth chapter discusses the issue of social responsibility of public organizations, and more specifically local government. The fifth chapter examines the features of entrepreneurship in Western Greece and identifies sectoral characteristics of the regional economy via input-output analysis. The sixth and last chapter of the second section outlines Western Greece's strategy to develop the entrepreneurial potential of the region (this is indeed the strategy that earned the region the 2017 EER award), and provides an evaluation on what was proposed in the strategy and what was implemented.

Finally, the third section contains six chapters concerning the possibilities and prospects for supporting regional entrepreneurship using specialized analytical tools. The first chapter applies data envelopment analysis to measure the technical efficiency of crop oriented farming in Western Greece. The second chapter employs a decision support model to identify probable and realistic export opportunities for Greece, placing particular emphasis on selected Western Greek agricultural products. The third chapter examines entrepreneurs' perceptions regarding the determinants of their businesses' performance and innovative behavior by applying statistical and econometric methods. The fourth chapter investigates the role that regional social capital plays in regional entrepreneurship via fixed effects models, focusing on the Greek services sector. The fifth chapter examines the determinants of R&D

Ελλάδα. Το πέμπτο κεφάλαιο διερευνά τους προσδιοριστικούς παράγοντες των συνεργασιών σε έρευνα και ανάπτυξη μεταξύ μικρομεσαίων επιχειρήσεων στην Ελλάδα βάσει οικονομετρικών υποδειγμάτων. Το έκτο και τελευταίο κεφάλαιο της τρίτης ενότητας εξετάζει σημαντικές διαστάσεις και πιθανούς προσδιοριστικούς παράγοντες της υιοθέτησης ηλεκτρονικού εμπορίου από τις ελληνικές επιχειρήσεις μέσω περιγραφικής και οικονομετρικής ανάλυσης.

Ελπίζουμε ότι ο αναγνώστης θα αξιολογήσει τα ανωτέρω κεφάλαια ως διαφωτιστικά και χρήσιμα και ότι ο τόμος θα συμβάλλει στην περαιτέρω στήριξη της επιχειρηματικότητας και της οικονομικής ανάπτυξης στη Δυτική Ελλάδα και, κατ' επέκταση, ευρύτερα, στο σύνολο της χώρας. Κλείνοντας, επισημαίνουμε ότι οι επιμέρους εργασίες δημοσιεύονται στον συλλογικό τόμο, κατόπιν διαδικασίας αξιολόγησης. Ευχαριστούμε ιδιαίτερα τους κριτές, οι οποίοι, σε συνεργασία με τους επιμελητές του συλλογικού τόμου, με τις εύστοχες επισημάνσεις και την πολύτιμη συνεισφορά τους συνέβαλαν στη βελτίωση των εργασιών του τόμου. Με αλφαβητική σειρά: τον Α. Ανδρικόπουλο (Πανεπιστήμιο Αιγαίου), τον Ε. Γούλα (University of Bedfordshire), τον Β. Καλλιντεράκη (University of Liverpool), τον Ε. Μαματζάκη (University of Sussex), τον Ν. Μαραβέγια (Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών), τον Κ. Μπουρλάκη (Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών), τον Χ. Λαδιά (Πάντειο Πανεπιστήμιο), τον Θ. Λιανό (Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών), τον Ι. Παναγόπουλο (ΚΕΠΕ), τον Α. Πετραλιά (Τράπεζα της Ελλάδος), τον Ι. Πολλάλη (Πανεπιστήμιο Πειραιώς), τον Ν. Στρόμπλο (Ελληνική Στατιστική Αρχή), τον Κ. Τσιμπούκα (Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών), τον Ι. Χαλικιά (Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών), την Β. Χατζηκωνσταντή (University of Groningen), τον Π. Χατζηπαναγιώτου (Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών) και τον Δ. Ψαλτόπουλο (Πανεπιστήμιο Πατρών).

collaborations of small and medium sized enterprises in Greece by means of econometric models. The sixth and last chapter of the third section explores important aspects and potential determinants of e-commerce adoption by Greek enterprises through descriptive and econometric analysis.

The editors hope that the reader will find the topics useful and informative and that the volume will contribute to the promotion of entrepreneurship in Western Greece, to regional development and, hence, to the economic growth in the country. They also express their appreciation to the chapters' reviewers for their useful comments and suggestions, which greatly contributed to the improvement of the volume. Specifically, the editors would like to thank (in alphabetical order): A. Andrikopoulos (University of the Aegean), K. Bourlakis (Athens University of Economics and Business), V. Chatzikonstanti (University of Groningen), P. Hatzipanayotou (Athens University of Economics and Business), E. Goulas (University of Bedfordshire), I. Halikias (Athens University of Economics and Business), V. Kallinterakis (University of Liverpool), C. Ladias (Panteion University), T. Lianos (Athens University of Economics and Business), E. Mamatzakis (University of Sussex), N. Maravegias (National and Kapodistrian University of Athens), Y. Panagopoulos (KEPE), A. Petralias (Bank of Greece), Y. Pollalis (University of Piraeus), D. Psaltopoulos (University of Patras), N. Stroblos (Hellenic Statistical Authority) and K. Tsiboukas (Agricultural University of Athens).

Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας
Ευρωπαϊκή επιχειρηματική περιφέρεια 2017
Region of Western Greece
European Entrepreneurial Region 2017

**ΕΝΟΤΗΤΑ 1
ΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ, Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
ΚΑΙ Η ΣΥΓΚΥΡΙΑ**

**SECTION 1
THE EXTERNAL ENVIRONMENT, THE INTERNAL
OPERATION OF WESTERN GREECE
AND THE ECONOMIC CONJUNCTURE**

ΣΥΝΘΕΤΟΣ ΔΕΙΚΤΗΣ ΠΡΟΗΓΗΣΗΣ ΚΑΙ ΠΙΘΑΝΟΤΗΤΕΣ ΥΦΕΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΣΥΓΚΥΡΙΑΣ

Αικατερίνη Τσούμα

ΚΕΠΕ, etsouma@kepe.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το πρόσφατο παρελθόν κατέστησε ακόμα πιο σαφή την αναγκαιότητα γνώσης της εκάστοτε οικονομικής συγκυρίας και τη σημασία της αξιολόγησης των δυνατοτήτων και προοπτικών για μια βιώσιμη ανάπτυξη, με ακρίβεια και εγκυρότητα. Δεδομένων των σημαντικών περιορισμών και ελλείψεων σε όρους επίσημα διαθέσιμων και έγκαιρων οικονομικών δεικτών για την παρακολούθηση και εκτίμηση των οικονομικών συνθηκών, συμπληρωματικές και εναλλακτικές λύσεις καλούνται να καλύψουν το κενό. Η κατασκευή ενός Σύνθετου Δείκτη Προήγησης (ΣΔΠ) σε μηνιαία συχνότητα για την ελληνική οικονομία και η εκτίμηση πιθανοτήτων ύφεσης συμβάλλουν σε αυτό με επιπρόσθετη πληροφόρηση. Οι πλέον πρόσφατες σχετικές εκτιμήσεις δείχνουν στην πρώτη περίπτωση ότι δεν υπάρχουν ακόμα σαφή στοιχεία αναφορικά με την οριστική μετάβαση της οικονομίας σε μια σταθερή περίοδο ανάκαμψης και σημαντικής ανάπτυξης στο αμέσως προσεχές μέλλον. Στη δεύτερη περίπτωση οι εκτιμήσεις και προβλέψεις καταδεικνύουν ότι η ελληνική οικονομία έχει εξέλθει από την ύφεση και μεταβαίνει σε αναπτυξιακό καθεστώς. Τονίζεται ότι η διαδικασία εκτιμήσεων πρέπει να αποτελεί μια δυναμική άσκηση που επαναλαμβάνεται συνέχεια, καθώς προκύπτουν νέα οικονομικά δεδομένα και αναθεωρούνται παλαιότερα, ενώ μεταβάλλεται συχνά το περιβάλλον στο οποίο λειτουργεί η οικονομία της χώρας. Επίσης, δεν πρέπει να εξάγονται συμπεράσματα από μεμονωμένες εκτιμήσεις και τιμές δεικτών, αλλά από τη συνδυαστική χρήση του συνόλου της διαθέσιμης πληροφόρησης που αποκτάται.

CONSTRUCTING A COMPOSITE LEADING INDICATOR AND CALCULATING RECESSION PROBABILITIES TO MONITOR AND ASSESS THE ECONOMIC CONJUNCTURE

Ekaterini Tsouma

KEPE, etsouma@kepe.gr

ABSTRACT

The recent developments in Greece stressed even more the need to closely observe the economic conjuncture at any point in time, as well as the importance of the ability to assess the possibilities and prospects for viable economic growth with accuracy and precision. Taking into account the major restrictions and shortcomings in terms of the officially and timely available economic indicators for monitoring and evaluating economic conditions, alternative and additional solutions are called upon to fill the gap. To that end, the construction of a monthly Composite Leading

Indicator (CLI) of economic activity for the Greek economy, along with the derivation of recession probabilities, can contribute with supplementary information. The most recent estimates show, in the first case, that the signs confirming the definite transition of the economy to a stable period of recovery and significant growth in the near future are still lacking. In the second case, the estimates and projections indicate that the Greek economy has exited the recessionary regime and moves towards a period of expansion. It should be emphasized that any estimation procedure must constitute a dynamic exercise to be repeated constantly, as new statistical data become available and older statistics are updated, while the economic environment keeps changing in time. In addition, conclusions should not be drawn on the basis of single estimates and indicator values, but should present, instead, the result of the combining use of the total range of the available and obtained information.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στα τέλη του 2017, η ελληνική οικονομία φαίνεται να οδεύει ξανά προς μια περίοδο οικονομικής ανάπτυξης, για πρώτη φορά μετά το 2014, όπου με τη μεσολάβηση των ετών 2015 και 2016 είχε επιστρέψει, αν και οριακά (ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ -0,4% το 2015 και -0,3% το 2016), σε υφεσιακό καθεστώς. Η χρονική περίοδος αυτή ακολούθησε τη βαθιά οικονομική ύφεση των ετών 2009-2013, κατά την οποία έγιναν σημαντικές ενέργειες, σε συνεργασία και με τους οικονομικούς εταίρους της χώρας, για την ενίσχυση και στήριξη της ελληνικής οικονομίας, μέσω της λήψης μέτρων και της εφαρμογής καιρίων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων. Ο βασικότερος στόχος πίσω από όλες τις εν λόγω προσπάθειες υπήρξε και εξακολουθεί να είναι η δημιουργία των προϋποθέσεων για την εξασφάλιση μιας βιώσιμης ανάπτυξης στη χώρα σε μεσο-μακροπρόθεσμο ορίζοντα.

Η συζήτηση αναφορικά με την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων που εφαρμόζονται και των μέτρων που λαμβάνονται είναι ευρεία και τα ερωτήματα που τίθενται δεν είναι πάντοτε εύκολο να απαντηθούν. Δεδομένη, σαφώς, θεωρείται η διαπίστωση ως προς τις στρεβλώσεις και ανισορροπίες που χαρακτηρίζαν την ελληνική οικονομία μέχρι το ξέσπασμα της σοβαρής πρόσφατης οικονομικής κρίσης. Συνεπώς, στο κέντρο οποιασδήποτε διαδικασίας λήψης αποφάσεων με τελικό στόχο την ανάκαμψη της οικονομίας και τη μετάβαση σε μια περίοδο σταθερής και διατηρήσιμης ανάπτυξης πρέπει να βρίσκονται πάντοτε (α) η ξεκάθαρη γνώση της οικονομικής συγκυρίας, αλλά και (β) η ικανότητα σωστής αξιολόγησης των δυνατοτήτων και προοπτικών, με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ακρίβεια και εγκυρότητα. Τα στοιχεία αυτά αποτελούν άλλωστε και προαπαιτούμενα για την όποια χάραξη μιας μακροχρόνιας αναπτυξιακής στρατηγικής, καθώς και για την ενδιάμεση εφαρμογή μιας στοχευμένης βραχυπρόθεσμης οικονομικής πολιτικής.

Δεδομένου και του σημαντικού βαθμού αβεβαιότητας που επιπροσθέτως δύνανται να χαρακτηρίζει την εκάστοτε οικονομική συγκυρία σε εγχώριο και διεθνές

επίπεδο, οι σαφείς και έγκαιρες ενδείξεις από όλες τις δυνατές πηγές για την κατεύθυνση προς την οποία κινείται ή/και αναμένεται να κινηθεί η εγχώρια οικονομική δραστηριότητα αποκτούν πλέον έναν καθοριστικό ρόλο. Τέτοιες ενδείξεις παρέχονται κυρίως από τα υφιστάμενα επίσημα στατιστικά στοιχεία, που απεικονίζουν την κατάσταση της οικονομίας σε συνολικό ή και σε επιμέρους επίπεδα και μπορούν να αξιοποιηθούν για την αξιολόγηση των τρεχουσών συνθηκών, αλλά και για τη διεξαγωγή εκτιμήσεων –με τη χρήση των κατάλληλων τεχνικών διαδικασιών– αναφορικά με τις αναμενόμενες προοπτικές. Εντούτοις, τα επίσημα στατιστικά στοιχεία συχνά συνδέονται με πλήθος προβλημάτων που αφορούν κυρίως (α) στις παρατηρούμενες ελλείψεις σε οικονομικά δεδομένα, (β) στη δημοσίευση στοιχείων με σημαντικές καθυστερήσεις, (γ) στη χαμηλή συχνότητα (π.χ. ετήσια) των παρεχόμενων δεδομένων, (δ) στις συχνές και σημαντικές, ως προς το εύρος, αναθεωρήσεις και (ε) στις διαπιστωμένες διακοπείσες χρονολογικές σειρές.¹

Ένα απλό αλλά πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα σχετικά στοιχεία για το σύνολο της εγχώριας οικονομικής δραστηριότητας, και συγκεκριμένα τα στατιστικά δεδομένα για το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) της χώρας. Τα εν λόγω στοιχεία παρέχονται από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛ.ΣΤΑΤ.) σε ετήσια και τριμηνιαία συχνότητα (όχι σε μηνιαία), δημοσιεύονται σε τριμηνιαία συχνότητα με καθυστέρηση (60 ημέρες αργότερα από το τρίμηνο αναφοράς), παραμένουν για μια πολύ μακρά χρονική περίοδο προσωρινά, αναθεωρούνται σημαντικά ενδιάμεσα και συνήθως για την πιο πρόσφατη χρονική περίοδο (όχι για πολλά έτη προς τα πίσω), με αποτέλεσμα να υπάρχουν συνεχείς αλλαγές και διακοπές στη χρονολογική σειρά. Μέχρι πρότινος, μια πρώτη ένδειξη για την πορεία της οικονομίας παρέχόταν από τις εκτιμήσεις (flash estimate, δελτίο το οποίο δημοσιευόταν πάντοτε 45 ημέρες αργότερα από το τρίμηνο αναφοράς) των Τριμηνιαίων Εθνικών Λογαριασμών. Εντούτοις, υπήρξε πρόσφατη απόφαση της ΕΛ.ΣΤΑΤ. (Αύγουστος 2017) να αναστείλει τη δημοσίευση των εκτιμήσεων για το 2ο τρίμηνο του 2017 (χωρίς να διευκρινιστεί εάν θα υπάρξει στο μέλλον ξανά και τότε παρόμοια ή αντίστοιχη δημοσίευση εκτιμήσεων), σε συνέχεια των σημαντικών αποκλίσεων μεταξύ εκτίμησης και προσωρινών στοιχείων που καταγράφηκαν στα αμέσως προηγούμενα δύο τρίμηνα (4ο τρίμηνο 2016 και 1ο τρίμηνο 2017).

Συνεπώς, για ένα τόσο καίριο οικονομικό μέγεθος όπως το ΑΕΠ της χώρας, δεν υπάρχουν ούτε έγκαιρες ούτε οριστικές ενδείξεις για την πορεία του, ενώ δεν

¹ Σαφώς ένα καίριο ζήτημα είναι και η αξιοπιστία των παρεχόμενων στατιστικών στοιχείων, η οποία συνδέεται με τη συνεπαγόμενη εγκυρότητά τους. Για να αξιολογηθεί, είναι απαραίτητη η γνώση όλων των υποκείμενων πηγών και χαρακτηριστικών των πρωτότυπων δεδομένων, των τρόπων συλλογής αυτών κλπ. Θεωρείται δεδομένο ότι η αναγκαία αυτή πληροφόρηση συλλέγεται και αξιολογείται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο από την Ελληνική Στατιστική Αρχή – ΕΛ.ΣΤΑΤ., που αποτελεί και τη βασική πηγή των ελληνικών στατιστικών δεδομένων για την Ελλάδα.

παρέχεται η δυνατότητα παρακολούθησης και διεξαγωγής συγκρίσεων σε υψηλή συχνότητα. Η ως άνω επιχειρηματολογία καθιστά ακόμα πιο σαφή την αναγκαιότητα εύρεσης εναλλακτικών λύσεων με στόχο την εξασφάλιση της δυνατότητας παροχής συμπληρωματικών ενδείξεων αναφορικά με την τρέχουσα αλλά και την αναμενόμενη πορεία της ελληνικής οικονομίας.

2. ΔΕΙΚΤΕΣ ΥΨΗΛΗΣ ΣΥΧΝΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΣΥΝΘΕΤΟΙ ΔΕΙΚΤΕΣ

Μια λύση στους ως άνω προβληματισμούς προσφέρεται μέσω της προσφυγής, πρώτον, σε οικονομικούς δείκτες που είναι διαθέσιμοι σε υψηλότερη συχνότητα, για παράδειγμα σε μηνιαία συχνότητα, οι οποίοι είναι όχι μόνο άμεσα διαθέσιμοι, αλλά επιπροσθέτως δεν υπόκεινται σε συχνές και εκτενείς αναθεωρήσεις. Ανάλογα με τη φύση και τα βασικά χαρακτηριστικά των διαθέσιμων δεικτών, καθίσταται εφικτή η προσέγγιση συνολικών, αλλά και επιμέρους οικονομικών μεγεθών, ενώ σε συγκεκριμένες περιπτώσεις θεωρείται ότι η χρήση των δεικτών επιτρέπει και διευκολύνει τη διεξαγωγή προβλέψεων.

Ένα ιδιαίτερα χρήσιμο παράδειγμα παρέχει ο (Γενικός)² Δείκτης Βιομηχανικής Παραγωγής (ΔΒΠ), ο οποίος συχνά θεωρείται ότι αποτελεί ένα από τα κύρια μεγέθη που συνοψίζουν την οικονομική δραστηριότητα μιας οικονομίας στο σύνολό της. Σημειώνεται βέβαια ότι η συγκεκριμένη θεώρηση πρέπει πάντοτε να συνδέεται με το μερίδιο της σχετικής παραγωγικής δραστηριότητας του κλάδου στο σύνολο της παραγωγικής δραστηριότητας. Ο ΔΒΠ είναι συνήθως διαθέσιμος σε μηνιαία συχνότητα, δημοσιεύεται χωρίς καθυστερήσεις και δεν υπόκειται σε πολύ σημαντικές αναθεωρήσεις. Παράλληλα, μια πληθώρα μεμονωμένων μηνιαίων δεικτών, όπως για παράδειγμα ο Δείκτης Κύκλου Εργασιών (και ο Δείκτης Όγκου) στο Λιανικό Εμπόριο, μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως προσεγγιστικά μεγέθη για επιμέρους οικονομικές μεταβλητές, όπως η ιδιωτική καταναλωτική δαπάνη, για την οποία παρέχονται επίσημα στατιστικά δεδομένα στη βάση των Εθνικών Λογαριασμών μόνο σε τριμηνιαία και ετήσια συχνότητα.

Δεύτερον, ανάλογα με τη χρονική διάσταση που χαρακτηρίζει τους οικονομικούς δείκτες, μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε δείκτες υστέρησης, προήγησης ή σε ταυτόχρονους δείκτες. Οι ταυτόχρονοι δείκτες τείνουν να απεικονίζουν τις τρέχουσες συνθήκες σε ταυτόχρονο χρόνο, ενώ οι δείκτες υστέρησης τείνουν να ακολουθούν με χρονική υστέρηση τις οικονομικές εξελίξεις. Αντίστοιχα, οι δείκτες με χαρακτηριστικά προήγησης εξασφαλίζουν την παροχή επιπρόσθετης πληροφορίας και έγκαιρων/πρώρων ενδείξεων σχετικά με τη μελλοντική ή/και την

² Σημειώνεται ότι υπάρχουν και υποκατηγορίες του δείκτη, καθώς και διαφοροποιήσεις (π.χ. μεταξύ των δεικτών για την εγχώρια και την εξωτερική αγορά).

εκτιμώμενη πορεία διαφορετικών οικονομικών μεγεθών. Σημειώνεται ότι το εν λόγω χαρακτηριστικό δύναται να μεταβάλλεται διαχρονικά. Συνεπώς, οι εν λόγω δείκτες τείνουν να προηγούνται των μελλοντικών εξελίξεων σε οικονομικά μεγέθη. Η αιτιολόγηση για το χαρακτηριστικό αυτό συνδέεται συχνά με την οικονομική θεωρία, με τις σχετικές διαδικασίες αλλά ερμηνεύεται και διαισθητικά. Αξίζει να αναφερθούν ορισμένα παραδείγματα, όπως ο μηνιαίος δείκτης νέων παραγγελιών στη βιομηχανία, ο οποίος τείνει να απεικονίζει τη μελλοντική παραγωγική δραστηριότητα στη βάση των ήδη διαθέσιμων στοιχείων για τις παραγγελίες που έχουν καταγραφεί. Ένα άλλο παράδειγμα δίδεται από τον δείκτη οικοδομικών αδειών, ο οποίος τείνει να απεικονίζει τη μελλοντική οικοδομική δραστηριότητα στη βάση των αδειών που έχουν ήδη εκδοθεί.

Τρίτον, ως έγκυρη και χρήσιμη αξιολογείται η πληροφόρηση που αντλείται από ποιοτικούς δείκτες από τις Έρευνες Οικονομικής Συγκυρίας, που παρέχονται και σε κλαδική διάσταση. Ορισμένα από τα ερωτήματα που τίθενται και συνεπώς και οι καταρτιζόμενοι δείκτες εμπεριέχουν επιπροσθέτως το στοιχείο της προσδοκίας και εκτίμησης της κατάστασης σε βραχυπρόθεσμο ορίζοντα εκ μέρους των ερωτηθέντων. Ως αποτέλεσμα, οι εν λόγω δείκτες δύναται να ενσωματώνουν πληροφόρηση που αφορά μελλοντική χρονική στιγμή και να έχουν χαρακτηριστικά προήγησης, όπως οι κλαδικοί δείκτες επιχειρηματικών προσδοκιών.

Τέταρτον, σημαντικά πλεονεκτήματα αντλούνται περαιτέρω από την ταυτόχρονη και συνδυαστική χρήση πολλαπλών δεικτών υψηλής συχνότητας. Με άλλα λόγια, είναι σαφές ότι, όταν δεν καθίσταται διαθέσιμο ένα αξιόπιστο συνολικό μέγεθος σε ικανοποιητική συχνότητα για την παρακολούθηση της συγκυρίας και την εκτίμηση των προοπτικών μιας οικονομίας, είναι πιο αποτελεσματικές η χρήση και καταφυγή σε πολλούς διαφορετικούς δείκτες και η συνδυαστική άντληση και αξιοποίηση της πληροφόρησης που παρέχουν.

Μια μέθοδος με στόχο να συνδυάσει όλες τις παραπάνω διαστάσεις αποτελεί η κατάρτιση Σύνθετων Δεικτών (ΣΔ) σε μηνιαία συχνότητα με χαρακτηριστικά προήγησης, στη βάση εξειδικευμένων οικονομετρικών υποδειγμάτων. Το βασικό πλεονέκτημα της κατασκευής ΣΔ προσδιορίζεται στην άντληση της κοινής πληροφόρησης που ενσωματώνεται σε έναν αριθμό δεικτών υψηλής συχνότητας, καλύπτοντας ένα ευρύτερο φάσμα οικονομικών δραστηριοτήτων. Η δημιουργία ΣΔ καθιστά, επιπροσθέτως, εφικτή τη χρήση οικονομικών δεδομένων που απορρέουν τόσο από τη συλλογή πρωτογενών στοιχείων όσο και από τη διεξαγωγή ερευνών αγοράς. Παράλληλα, η ταυτόχρονη χρήση διαφορετικών οικονομικών μεταβλητών συμβάλλει στον περιορισμό των προβλημάτων και σφαλμάτων που συνδέονται με τη χρήση μεμονωμένων μεταβλητών και περιορίζει την επίδραση των επιμέρους ιδιοσυγκρασιακών χαρακτηριστικών τους.³

³ Η ταυτόχρονη χρήση διαφορετικών ερμηνευτικών μεταβλητών δεν δημιουργεί ζητήματα στο

3. ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΕΝΟΣ ΣΥΝΘΕΤΟΥ ΔΕΙΚΤΗ ΠΡΟΗΓΗΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Λαμβάνοντας υπόψη τους παραπάνω συσχετισμούς και προβληματισμούς, σκόπιμη κρίνεται η κατασκευή ενός Σύνθετου Δείκτη Προήγησης (ΣΔΠ) για την ελληνική οικονομία σε συνολικό επίπεδο. Η επιλογή των σχετικών μεμονωμένων δεικτών βασίζεται τόσο σε θεωρητικά κριτήρια (κάλυψη ευρέως φάσματος οικονομικών δραστηριοτήτων της εγχώριας οικονομίας, ώστε να αντανακλάται η βασική της διάρθρωση) όσο και σε τεχνικά κριτήρια (συσχέτιση με το ΑΕΠ, ως συνολικό μέγεθος, και επίδειξη χαρακτηριστικών προήγησης). Στην παρούσα εφαρμογή επιλέγονται οι ακόλουθοι δείκτες: ο Γενικός Δείκτης της χρηματιστηριακής αγοράς, η ιδιωτική οικοδομική δραστηριότητα βάσει αδειών, οι νέες παραγγελίες στη βιομηχανία και οι επιχειρηματικές προσδοκίες στη βιομηχανία, στο λιανικό εμπόριο και στις κατασκευές.

Για την κατάρτιση του ΣΔΠ, εφαρμόζεται ένα υπόδειγμα δυναμικού παράγοντα σύμφωνα με τους Stock and Watson (1989), όπου ο ΣΔΠ αποκτάται ως μη παρατηρήσιμος κοινός παράγοντας μεταξύ των υποκείμενων οικονομικών δεικτών με χαρακτηριστικά προήγησης. Το υπόδειγμα εκφράζεται σε όρους: (α) των εξισώσεων των μεμονωμένων δεικτών που διατυπώνονται ως συναρτήσεις του κοινού παράγοντα και των ιδιοσυγκρασιακών συνιστωσών των δεικτών, (β) της εξίσωσης του κοινού παράγοντα ως συνάρτηση των υστερήσεών του και (γ) των εξισώσεων των ιδιοσυγκρασιακών συνιστωσών των μεμονωμένων δεικτών ως συνάρτηση των υστερήσεών τους (βλέπε αναλυτικά και Tsouma, 2016).⁴ Η περίοδος αναφοράς ξεκινά τον Φεβρουάριο του 2000 και σταματά τον Αύγουστο του 2017.

Όπως διακρίνεται στο Διάγραμμα 1, χαρακτηριστικά προήγησης φαίνεται να επιδεικνύει ο εκτιμώμενος ΣΔΠ ως προς την έναρξη της πρόσφατης βαθιάς οικονομικής ύφεσης που έπληξε την ελληνική οικονομία, όπου η έναρξη της πτωτικής πορείας του δείκτη τοποθετείται ήδη στα τέλη 2007 και στις αρχές του 2008. Ταυτόχρονα, παρατηρείται ότι η μετέπειτα πολύ σημαντική πτώση του ΣΔΠ συνεχίστηκε χωρίς αντιστροφή των τάσεων έως περίπου το τρίτο τρίμηνο του 2012. Παράλληλα, διαφαίνεται από την αρχή/μέσα του 2013 η έναρξη μιας πορείας σταθεροποίησης του ΣΔΠ σε υψηλότερα επίπεδα (με εξαίρεση κάποιες μεμονωμένες ενδιάμεσες εναλλαγές), καθώς και μια αυξητική τάση, σηματοδοτώντας στη βάση

υπόδειγμα σε όρους εξειδίκευσης, εφόσον οι μεταβλητές ενσωματώνονται σε διαφορετικές εξισώσεις και δεν προκύπτουν θέματα υψηλής συσχέτισης.

⁴ Οι ιδιοσυγκρασιακές συνιστώσες θεωρείται ότι δεν συσχετίζονται μεταξύ τους, ώστε τα κοινά στοιχεία της πορείας των υποκείμενων οικονομικών δεικτών να προκύπτουν από μια μοναδική πηγή. Αναφέρεται ότι το σύστημα των εξισώσεων εκφράζεται σε μορφή state space και εκτιμάται με τη μέθοδο της μεγίστης πιθανοφάνειας με τη χρήση του φίλτρου Kalman.

Διάγραμμα 1. Ο ΣΔΠ για την ελληνική οικονομία Φεβρουάριος 2000-Αύγουστος 2017, Εκτιμήσεις Νοεμβρίου 2017

Πηγή: Εκτιμήσεις του συγγραφέα.

του χαρακτηριστικού προήγησης την εκτιμώμενη επικείμενη έναρξη ανοδικής πορείας της συνολικής πραγματικής οικονομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα.

Η πορεία αυτή επιβεβαιώνεται από τα στοιχεία του ΑΕΠ για το έτος 2014. Εντούτοις, κι ενώ σύμφωνα με τον ΣΔΠ οι τάσεις ανάκαμψης φαίνεται να διατηρούνται μέχρι το καλοκαίρι του 2014, από το τέλος του ίδιου έτους και την αρχή του 2015 η πορεία του ΣΔΠ είναι ξεκάθαρα πτωτική. Η μεγάλη αυτή κάμψη καταγράφεται ήδη πριν από το ισχυρό σοκ που υπέστη η ελληνική οικονομία στα μέσα του 2015 και ιδιαίτερα το καλοκαίρι του ίδιου έτους. Η ακόλουθη ανοδική πορεία φαίνεται να ανακόπτεται στη συνέχεια και ο Δείκτης σηματοδοτεί μια περίοδο βραχυχρόνιας μεταβλητότητας και μακροχρόνιας στασιμότητας, η οποία συνάδει με την οριακά υφεσιακή περίοδο του 2016. Τέλος, οι πλέον πρόσφατες ενδείξεις από τον ΣΔΠ, αν και ενσωματώνουν κάποιες μεμονωμένες ανοδικές παρατηρήσεις, δεν παρέχουν σαφή στοιχεία αναφορικά με την οριστική μετάβαση σε μια σταθερή περίοδο ανάκαμψης και σημαντικής ανάπτυξης στο αμέσως προσεχές μέλλον.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποκτά, στο σημείο αυτό, η παρουσίαση της εκτίμησης του ΣΔΠ που είχε καταρτιστεί στις αρχές του 2015, καθώς και το αντίστοιχο διάγραμμα που είχε διαμορφωθεί με στοιχεία έως τον Ιανουάριο του 2015.⁵ Όπως

⁵ Το εν λόγω διάγραμμα, καθώς και τα σχετικά σχόλια που ακολουθούν είχαν ετοιμαστεί και παρουσιαστεί στο «Συνέδριο για επίκαιρα θέματα της ελληνικής οικονομίας, τα αναλυτικά εργαλεία και τις πρακτικές οικονομικού σχεδιασμού», Κυλλήνη, 8-10 Μαΐου 2015.

Διάγραμμα 2. Ο ΣΔΠ για την ελληνική οικονομία Φεβρουάριος 2000-Ιανουάριος 2015, Εκτιμήσεις Ιανουαρίου 2015

Πηγή: Εκτιμήσεις του συγγραφέα.

διακρίνεται στο Διάγραμμα 2, ο ΣΔΠ καταγράφει μια ιδιαίτερα σημαντική πτώση, τουλάχιστον ως προς τον Ιούλιο του 2014. Η ερμηνεία της εν λόγω πορείας του Δείκτη κατά την εν λόγω περίοδο υπήρξε η ακόλουθη: «Οι εν λόγω ενδείξεις δύνανται να μη σηματοδοτούν μια πραγματική αλλαγή ως προς τη φάση του οικονομικού κύκλου η οποία διανύεται, υπάρχει όμως και η πιθανότητα να αποτελούν τα πρώτα σημάδια για μια αντιστροφή των τάσεων και μια επιδείνωση των συνθηκών στην ελληνική οικονομία. Το τελευταίο στοιχείο θα ήταν άκρως σημαντικό, δεδομένου του ότι η ελληνική οικονομία στις αρχές του 2015 αφήνει πίσω της μια περίοδο πρωτοφανούς σε εύρος συρρίκνωσης της εγχώριας οικονομικής δραστηριότητας και προσπαθεί να εισέλθει σε φάση ανάκαμψης και καθεστώσ ανάπτυξης». Και στην περίπτωση αυτή, επιβεβαιώνεται το χαρακτηριστικό προήγησης του ΣΔΠ και η δυνατότητά του να παρέχει έγκαιρα σημάδια για τις επικείμενες εξελίξεις στην ελληνική οικονομία.

4. ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΣΔΠ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΠΙΘΑΝΟΤΗΤΩΝ ΥΦΕΣΗΣ

Ο ΣΔΠ που καταρτίζεται μπορεί να συμβάλει περαιτέρω στην παροχή ενδείξεων αναφορικά με τη φάση και το καθεστώς στο οποίο βρίσκεται και προβλέπεται να βρεθεί στο προσεχές μέλλον η ελληνική οικονομία. Ειδικότερα, μια χρήσιμη εφαρμογή σχετικά με το εάν έχει εξέλθει από την ύφεση αποτελεί το κανονικό πιθανο-

Διάγραμμα 3. Πιθανότητες ύφεσης για την ελληνική οικονομία, Προβλέψεις για το 3ο και το 4ο τρίμηνο του 2017, Εκτιμήσεις Νοεμβρίου 2017

Πηγή: Εκτιμήσεις του συγγραφέα.

λογικό υπόδειγμα σύμφωνα με τους Estrella and Mishkin (1998) για την εκτίμηση και πρόβλεψη των πιθανοτήτων ύφεσης.⁶ Στη βάση του εν λόγω υποδείγματος βρίσκεται μια μεταβλητή που δύναται να παίρνει μόνο δύο τιμές, ανάλογα με το εάν η οικονομία διανύει καθεστώς ύφεσης ή ανάπτυξης.⁷ Στη βασική σχέση του υποδείγματος περιγράφεται η μη παρατηρήσιμη μεταβλητή που ορίζει την επέλευση του καθεστώτος ύφεσης ως συνάρτηση των ανεξάρτητων μεταβλητών, ενώ στο υπόδειγμα υπεισέρχεται ως δυαδική μεταβλητή και ο παρατηρήσιμος δείκτης καθεστώτος ύφεσης. Με τη μέθοδο της μεγίστης πιθανοφάνειας εκτιμάται η πιθανότητα η δυαδική αυτή μεταβλητή να παίρνει την τιμή της μονάδας που δίδεται από τη σωρευτική κανονική συνάρτηση κατανομής που αντιστοιχεί στα σφάλματα. Οι προσαρμοσμένες τιμές που αποκτώνται από την εκτίμηση της εξίσωσης ερμηνεύονται ως εκτιμώμενες πιθανότητες καθεστώτος ύφεσης.

Ως ανεξάρτητες μεταβλητές επιλέγονται οι ρυθμοί μεταβολής του ΑΕΠ αλλά και του κατασκευασμένου ΣΔΠ. Για λόγους συμβατότητας με την τριμηνιαία διάσταση του ΑΕΠ, ο ΣΔΠ που αποκτάται σε μηνιαία συχνότητα μετατρέπεται σε τριμηνιαίο

⁶ Για την αναλυτική παρουσίαση της συγκεκριμένης εξειδίκευσης κατά Estrella and Mishkin (1998), βλέπε Τσούμα (2011).

⁷ Εξαιτίας της έλλειψης επίσημης χρονολόγησης του κύκλου για την ελληνική οικονομία, ο δείκτης καθεστώτος ύφεσης που χρησιμοποιείται βασίζεται σε σχετική εφαρμογή που πραγματοποιείται και στην οποία προσδιορίζονται τα ακριβή σημεία καμψής του οικονομικού κύκλου (βλέπε Tsouma, 2011 και 2014).

Διάγραμμα 4. Πιθανότητες ύφεσης για την ελληνική οικονομία, Προβλέψεις για το 1ο και το 2ο τρίμηνο του 2015, Εκτιμήσεις Ιανουαρίου 2015

Πηγή: Εκτιμήσεις του συγγραφέα.

δείκτη (με την απλή μέθοδο της μέσης τριμηνιαίας τιμής) και η περίοδος αναφοράς ξεκινά το πρώτο τρίμηνο του 2001 και σταματά στο δεύτερο τρίμηνο του 2017, ενώ οι παραγόμενες προβλέψεις αφορούν το τρίτο και το τέταρτο τρίμηνο του 2017.

Όπως απεικονίζεται στο Διάγραμμα 3, υψηλές πιθανότητες ύφεσης προβλέπονταν ήδη κατά την έναρξη της κρίσης το 2008, οι οποίες και διατηρήθηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της συνεχιζόμενης ύφεσης (με μια εξαίρεση στις αρχές του 2010). Παράλληλα, διαφαίνεται ότι στις αρχές του 2014 οι πιθανότητες ύφεσης μειώνονται πέραν του ορίου του 0,5 και προσεγγίζουν το μηδέν, καταδεικνύοντας την, όπως αποδείχθηκε προσωρινή, έξοδο της ελληνικής οικονομίας από την ύφεση. Στη συνέχεια, αυξάνονται από το δεύτερο τρίμηνο του 2015 και μετά και παραμένουν πάνω από το όριο του 0,5 μέχρι και το δεύτερο τρίμηνο του 2017. Σύμφωνα με την τελευταία εκτιμώμενη πιθανότητα, η οποία εντούτοις παραμένει μεμονωμένη στην παρούσα χρονική στιγμή και χρήζει προσεκτικής ερμηνείας, η ελληνική οικονομία μπορεί να οδεύει προς τη μετάβαση σε αναπτυξιακό καθεστώς.

Σε αντιστοιχία με την περίπτωση του ΣΔΠ, αξίζει να παρουσιαστεί στο σημείο αυτό η σχετική εκτίμηση των πιθανοτήτων ύφεσης που είχε διεξαχθεί στις αρχές του 2015, καθώς και το αντίστοιχο διάγραμμα που είχε διαμορφωθεί με στοιχεία έως τον Ιανουάριο του 2015. Όπως διακρίνεται στο Διάγραμμα 4, και σύμφωνα με τις τότε εκτιμήσεις για το 1ο και 2ο τρίμηνο του 2015, είχε αρχίσει να καταγράφεται η μετάβαση σε καθεστώς ύφεσης, από το 2ο τρίμηνο του 2015. Η ερμηνεία της εν λόγω αντιστροφής των εκτιμώμενων πιθανοτήτων ύφεσης κατά την αναφερόμενη περίοδο υπήρξε η ακόλουθη: «Ωστόσο, μια διαφορετική ένδειξη παρέχεται από την τελευταία πρόβλεψη, σύμφωνα με την οποία καταγράφεται μια σημαντική

αύξηση της εκτιμώμενης πιθανότητας ύφεσης. Πρέπει να σημειωθεί ότι η εν λόγω ένδειξη παραμένει μεμονωμένη και για τον λόγο αυτό πρέπει να ερμηνεύεται με προσοχή. Σε κάθε περίπτωση όμως, εξακολουθεί να αποτελεί ένα πρώτο στοιχείο για μια πιθανή αύξηση των πιθανοτήτων ύφεσης, η οποία θα χρειαστεί να αξιολογηθεί σε συνάρτηση με τις νεότερες εκτιμήσεις και με άλλες ενδείξεις για την εξαγωγή σαφέστερων συμπερασμάτων».

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Συμπερασματικά, ενώ υπάρχουν ενδείξεις από την εκτίμηση των πιθανοτήτων ύφεσης ότι η ελληνική οικονομία εξέρχεται από την ύφεση μέσα στο 2017 και ανακάμπτει, τα δεδομένα από την εκτίμηση του ΣΔΠ είναι στην τρέχουσα συγκυρία λιγότερο ξεκάθαρα και προσωρινά λιγότερο αισιόδοξα.

Η ως άνω ανάλυση συμβάλλει στην ενίσχυση του επιχειρήματος ότι είναι αναγκαία η χρήση μεμονωμένων ή/και σύνθετων οικονομικών δεικτών σε υψηλότερη συχνότητα, συμπληρωματικά των βασικών οικονομικών μεγεθών που καθίστανται διαθέσιμα σε ετήσια ή τριμηνιαία συχνότητα. Τόσο τα αποτελέσματα που παρέχουν οι εκτιμήσεις του ΣΔΠ όσο και η χρήση του ΣΔΠ για την απόκτηση εκτιμώμενων και προβλεπόμενων πιθανοτήτων ύφεσης ενισχύουν την αναγκαιότητα αναζήτησης ενδείξεων για την τρέχουσα και την αναμενόμενη πορεία της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας στο πλαίσιο εναλλακτικών εφαρμογών.

Είναι σημαντικό πάντοτε να τονίζεται ότι ένας μεμονωμένος δείκτης ή μια μεμονωμένη εκτίμηση δεν επαρκεί και δεν πρέπει να χρησιμοποιείται απομονωμένα από όλα τα υπόλοιπα στοιχεία. Αντίθετα, ο συνδυασμός των ενδείξεων που παρέχονται από τα επίσημα στοιχεία και τους μεμονωμένους ή/και εκτιμώμενους σύνθετους δείκτες, αλλά και τις τυχόν προβλέψεις, πρέπει να αποτελεί τη βάση για μια πιο έγκυρη ερμηνεία των δεδομένων και ακριβέστερη αξιολόγηση των οικονομικών συνθηκών. Τέλος, είναι σαφές ότι η διαδικασία αυτή δεν μπορεί να είναι ποτέ στατική, αλλά αποτελεί μια δυναμική άσκηση, η οποία πρέπει να επαναλαμβάνεται συνέχεια, καθώς προκύπτουν νέα οικονομικά δεδομένα και αναθεωρούνται παλαιότερα, ενώ μεταβάλλεται συχνά το περιβάλλον στο οποίο λειτουργεί η οικονομία της χώρας.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Estrella, A., Mishkin, F. S. (1998). Predicting US Recessions: Financial Variables as Leading Indicators. *The Review of Economics and Statistics*, 80(1), 45-61.
- Stock, J. H., Watson, M. W. (1989). New Indexes of Coincident and Leading Economic Indicators. In *NBER Macroeconomics Annual*, 4. Eds. Blanchard, O. J. and Fischer, S. Cambridge: MIT Press, 351-394.
- Tsouma, E. (2011). Dating the Greek Business Cycle: Is There Evidence on a Late 2000s

Recessionary Regime for the Greek Economy? In *Essays in Economics, Applied Studies on the Greek Economy*. Eds. Balfoussias, St., Hatzipanayotou, P. and Kanellopoulos, C. Athens: ΚΕΡΕ.

Tsouma, E. (2014). Dating Business Cycle Turning Points: The Greek Economy During 1970-2012. *Journal of Business Cycle Measurement and Analysis*, 1, 5-28.

Tsouma, E. (2016). Constructing a Composite Leading Indicator of Economic Activity in Greece. *Applied Economics Quarterly*, 62(2), 85-105.

Τσούμα, Α. (2011). Πιθανότητες καθεστώτος ύφεσης για την ελληνική οικονομία – Τρέχουσα περίοδος και προβλέψεις. *Οικονομικές Εξελίξεις*, 14, 27-28.

**ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΕΙΣ
ΣΕ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ-ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ
ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΩΝ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΩΝ ΚΑΙ ΔΑΠΑΝΩΝ
ΕΠΙ ΤΟΥ ΑΕΠ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, 2001-2011**

Πρόδρομος Προδρομίδης,¹ Ελένη-Βασιλική Παπαθανασίου²

¹ ΚΕΠΕ, pjprodr@kepe.gr

² Πάντειο Πανεπιστήμιο, ασκούμενη στο ΚΕΠΕ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Επιχειρείται η εμπειρική ανάλυση της Ελληνικής Οικονομίας με αξιοποίηση διαστρωματικών στοιχείων χρονολογικών σειρών βασικών μακροοικονομικών μεταβλητών σε περιφερειακό επίπεδο από το 2000 ως το 2011. Πιο συγκεκριμένα, (α) εξετάζονται οι επιδράσεις (προηγήςεις και ανταποκρίσεις) του κεφαλαίου και της εργασίας, (β) εκτιμώνται (απομονώνονται) οι διαφοροποιημένες επιδράσεις τόσο αυτών όσο και των επενδύσεων ανά παραγωγικό τομέα, καθώς και των δημοσιονομικών δαπανών των κοινοτικών και αμιγών εθνικών προγραμμάτων στο περιφερειακό προϊόν της χώρας και (γ) προσδιορίζεται το μέγεθος της επιχειρηματικότητας-τεχνολογίας ή συνολικής παραγωγικότητας των παραγωγικών συντελεστών στις δεκατρείς διοικητικές περιφέρειες της χώρας. Με τον τρόπο αυτό αναδεικνύονται στοιχεία που ενδέχεται να χρησιμεύουν στην άσκηση αναπτυξιακής πολιτικής σε τομεακό και περιφερειακό επίπεδο.

**REGIONAL DIFFERENCES IN ENTREPRENEURSHIP –
TECHNOLOGY, INPUT AND SPENDING EFFECTS
ACROSS GREECE: 2001-2011**

Prodromos Prodromidis,¹ Eleni-Vasiliki Papathanasiou²

¹ KEPE, pjprodr@kepe.gr

² Panteion University, KEPE Intern

ABSTRACT

The study engages in (a) Granger causalities involving labor and capital across six broad economic sectors at the regional level, along with (b) analyses regarding the effects of labor, capital and investments across the six sectors, and of public spending variables on regional GDP from 2000 to 2011 in Greece, in order to aid in development policy planning. It finds evidence of both connections/spillovers of economic activity, as well as evidence of regional differences in entrepreneurship and technology (total factor productivity), different labor and spending effects across regions, and different capital and investment effects across sectors.

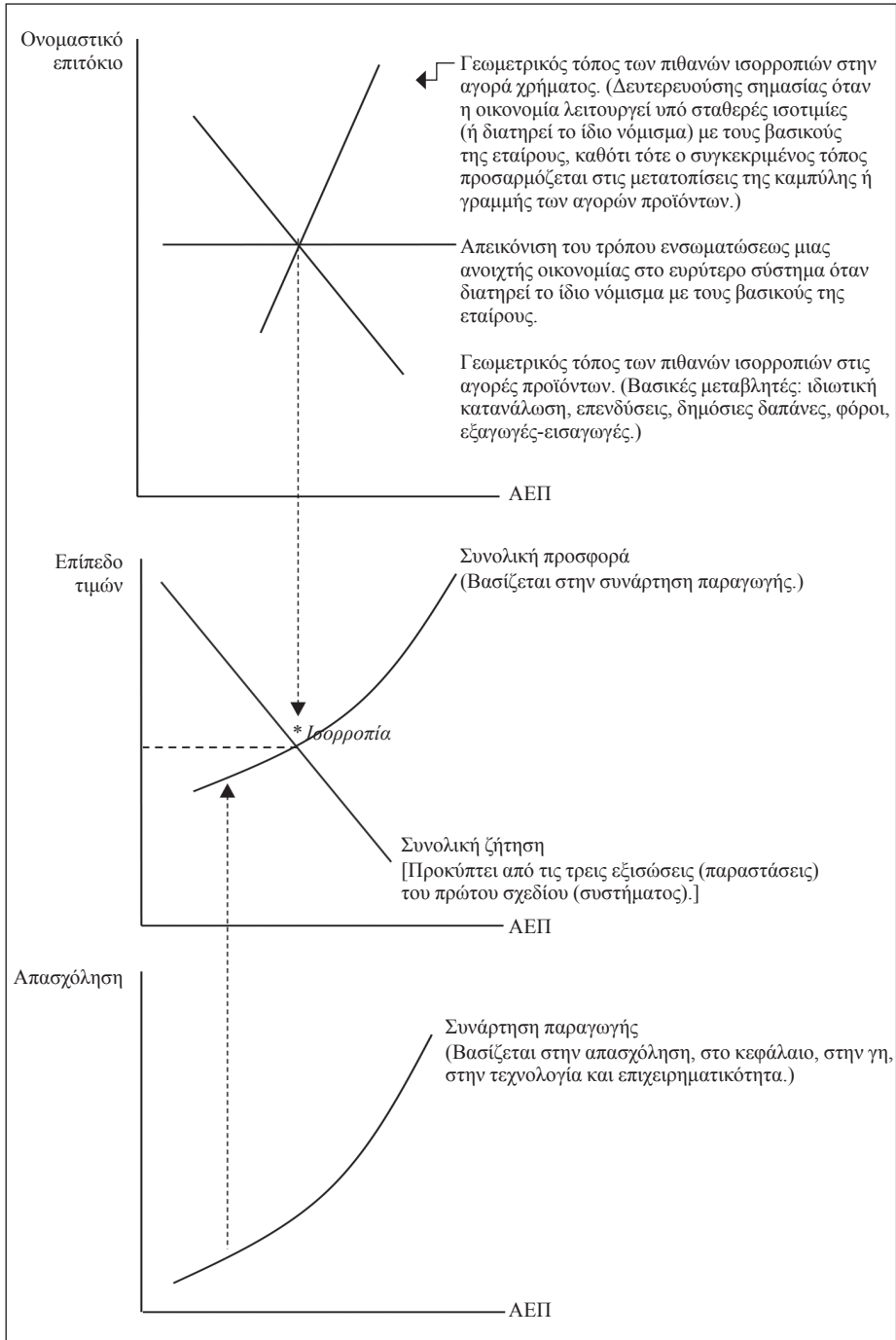
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εργασία εξετάζει οικονομετρικά την περιφερειακή και τομεακή διάσταση ορισμένων βασικών μακροοικονομικών μεταβλητών στην χώρα μας κατά την δεκαετία 2001-2011, προκειμένου να εκτιμήσει (α) τις επιδράσεις των μεταβλητών αυτών στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) και, ίσως για πρώτη φορά στην χώρα μας, (β) το δύσκολο να μετρηθεί μέγεθος της επιχειρηματικότητας (Wong κ.ά., 2005) από κοινού με αυτό της τεχνολογίας, στην δημιουργία του περιφερειακού προϊόντος ανά παραγωγικό τομέα, από την εποχή που η χώρα εισήλθε στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ), δηλαδή το 2001, ως την εποχή που υπέστη την μεγαλύτερη μείωση του ΑΕΠ στον μισό αιώνα που η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (νυν ΕΛΣΤΑΤ) παρέχει στατιστικά στοιχεία, δηλαδή το 2011. (Έκτοτε η χώρα εισήλθε σε μια νέα κατάσταση. Πιο πρόσφατα στοιχεία δεν ήταν διαθέσιμα την εποχή συντάξεως της παρούσης. Εν τούτοις, η δυνητική συμβολή του τρόπου με τον οποίο μέσω της επιχειρηματικότητας και της τεχνολογίας συνδυάζονται οι παραγωγικοί συντελεστές και η επίδραση των παραγωγικών συντελεστών και δαπανών ενδεχομένως αποτυπώνεται ικανοποιητικώς, δεδομένου ότι στα ενδιάμεσα έτη μετά το 2010-2011 η χώρα απέιχε από την κανονικότητα.) Πρόκειται για σημαντικά θέματα όσον αφορά στην κατανόηση της λειτουργίας της οικονομίας και την άσκηση αναπτυξιακής πολιτικής.

Σημειώνεται ότι υφίστανται αναλύσεις που διερευνούν τις επιδράσεις παραγόντων που συνδέονται με την επιχειρηματικότητα και τεχνολογία (ενδεικτικά αναφέρονται οι Wong κ.ά., 2005· Acs και Szerb, 2006· Wennekers κ.ά., 2010). Ωστόσο, στην παρούσα εργασία επιδιώκεται μια πρώτη (έστω και κατά προσέγγιση) μέτρηση αυτών, ήτοι της συμβολής του τρόπου με τον οποίο συνδυάζονται οι παραγωγικοί συντελεστές, και δη σε υποεθνικό επίπεδο.

Στον πυρήνα της ανάλυσεως ευρίσκεται το βασικό υπόδειγμα μιας μακροοικονομίας που ευρίσκεται λίγο ή πολύ μακράν του σημείου της πλήρους απασχόλησεως, με αποτέλεσμα το ΑΕΠ να προσδιορίζεται από παράγοντες που συνήθως διαμορφώνουν τόσο την συνολική προσφορά όσο και την συνολική ζήτηση (βλ. ενδεικτικά Romer, 2001 και Διάγραμμα 1 όπως προκύπτει από Προδρομίδα, 2014: 185). Η προσφορά εξαρτάται από τις μεταβλητές που εισέρχονται στην παραγωγή (όπως η απασχόληση, το κεφάλαιο, η γη, η επιχειρηματικότης και η τεχνολογία) και η ζήτηση από τις μεταβλητές που καθορίζουν τις ισορροπίες των αγορών προϊόντων (όπως η ιδιωτική κατανάλωση ή αποταμίευση, οι επενδύσεις, οι δημόσιες δαπάνες, οι φόροι, οι εξαγωγές-εισαγωγές) και χρήματος, καθώς και από τον τρόπο με τον οποίο η οικονομία ενσωματώνεται στο διεθνές σύστημα. Εκ των παραγόντων αυτών, η αγορά χρήματος ίσως είναι δευτερευούσης σημασίας όταν η οικονομία λειτουργεί με σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες (ή διατηρεί το ίδιο νόμισμα) με τους βασικούς της εταίρους, καθότι τότε η ισορροπία της απλώς προσαρμόζεται στις αλλαγές ισορροπίας που διενεργούνται στις αγορές προϊόντων.

Διάγραμμα 1. Μακροοικονομικός προσδιορισμός του ΑΕΠ σε όρους γραφικών παραστάσεων

Το εγχείρημα διενεργείται σε επίπεδο διοικητικών περιφερειών (η Ελλάς διαθέτει 13), με αποτέλεσμα ο αριθμός των ετησίων παρατηρήσεων να αυξάνεται από ένδεκα σε 143. Κατ' ακολουθίαν, η χρήση διαστρωματικών-διαχρονικών (panel) δεδομένων επιτρέπει την εμπειρική υλοποίηση της αναλύσεως εντός κάποιου ανεκτού περιθωρίου βαθμών ελευθερίας. Συμπληρωματικά και για την καλύτερη κατανόηση της λειτουργίας της οικονομίας, εξετάζεται το θέμα της συστηματικής προήγησης (οι σχέσεις στατιστικής αιτιότητας) μεταξύ των δύο παραγωγικών συντελεστών που μεταβάλλονται από έτος σε έτος, ήτοι του περιφερειακού και τομεακού κεφαλαίου και της εργασίας.

2. ΔΙΑΘΕΣΙΜΑ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η απουσία σε περιφερειακό επίπεδο (α) χρονοσειρών για τις εκτάσεις και χρήσεις γης, τις εισαγωγές-εξαγωγές και τα νομισματικά, καθώς και (β) καταναλωτικών-αποταμιευτικών και φορολογικών στοιχείων, αν και περιορίζει την δυνατότητα εξέτασης του ρόλου αυτών, ενδεχομένως απλουστεύει τα πράγματα, καθότι, λόγω του περιορισμένου αριθμού παρατηρήσεων, αδυνατούμε να προσφύγουμε στην χρήση μεγάλου αριθμού ερμηνευτικών μεταβλητών (Tabachnick και Fidell, 1989· Bartlett κ.ά., 2001). Από την άλλη μεριά, τα μεγέθη υπό το στοιχείο (β) ενδέχεται να μπορούν να προσεγγιστούν σε κάποιο βαθμό από τα πληθυσμιακά μεγέθη και το συσχετιζόμενο μέγεθος του εργατικού δυναμικού· ενώ τα μεγέθη της επιχειρηματικότητας και τεχνολογίας (το μέγεθος της συνολικής παραγωγικότητας των παραγωγικών συντελεστών, σύμφωνα με μια εναλλακτική διατύπωση) προκύπτουν (προκύπτει) από την εμπειρική ανάλυση, όταν είναι γνωστά τα υπόλοιπα μεγέθη (βλ. στοιχείο «Α» της εξισώσεως (1)).

Για τις ανάγκες της παρούσης αναλύσεως, θα στηριχτούμε στα μεγέθη:

- Του ΑΕΠ (Y), των ακαθαρίστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου (I) και της απασχολήσεως (L) ανά παραγωγικό τομέα, όπως εκτιμώνται και παρέχονται από την ΕΛΣΤΑΤ.
- Των δημοσίων δαπανών (G), όπως εκτιμώνται και παρέχονται από την Γενική Γραμματεία Δημοσίων Επενδύσεων και Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ).
- Του διαθέσιμου συσσωρευμένου κεφαλαίου (K) ανά παραγωγικό τομέα όπως υπολογίστηκε κατά το έτος 1999, καθώς και από τις προσαυξήσεις των ποσών των I των επομένων ετών μείον τις αποσβέσεις. (Έπειτα από διαδοχικούς πειραματισμούς μεταξύ των πιθανών ποσοστών αποσβέσεων ανά παραγωγικό τομέα επιλέγησαν οι εκτιμήσεις αποσβέσεων που συνάδουν με την επίτευξη του υψηλότερου R²: μεταξύ 9 και 10% (το κατώτατο στον εφοδιαστικό-διανεμητικό τομέα, το ανώτατο στον πρωτογενή τομέα) – λίγο λιγότερο του 11% που μεσοσταθμικώς εκτιμάτο στην χώρας μας για τα έτη 1994-2001 (Görzig, 2007).

Στην συνέχεια παρατίθεται η διαδικασία υπολογισμού του ποσού του 1999: Οι ακαθάριστες ιδιωτικές επενδύσεις των ετών 1988-1996 και οι ακαθάριστες δημόσιες επενδύσεις των ετών 1988-1995 παρέχονται από την περιοδική έκδοση *Επιλογή* της Alpha Bank, οι ακαθάριστες ιδιωτικές επενδύσεις του έτους 1997 εκτιμώνται από συνάρτηση τύπου $I_t=f(I_{t-1})$ που υπολογίζεται από τις ιδιωτικές επενδύσεις των προηγούμενων ετών, οι ακαθάριστες δημόσιες επενδύσεις του έτους 1997 παρέχονται από το ΚΕΠΕ (2000) και οι ακαθάριστες δημόσιες του έτους 1996 τίθενται στο επίπεδο του μέσου όρου των ετών 1995 και 1997. Η άθροιση των προαναφερομένων δημοσίων και ιδιωτικών μεγεθών επιτρέπει την προσέγγιση των ακαθάριστων επενδύσεων των ετών 1998 και 1999: Οι πρώτες τίθενται στο επίπεδο του μέσου όρου των ετών 1996 και 2000 και οι δεύτερες στο επίπεδο του μέσου όρου των ετών 1998 και 2000. (Βλ. και ΚΕΠΕ, 2010.)

Στο σημείο αυτό σημειώνεται ότι υπό κάποια πιο σύνθετα θεωρητικά υποδείγματα οι διαθέσιμες μεταβλητές ίσως να θεωρούνται επαρκείς για τα θέματα που θα εξετάσουμε, ενώ σε εμπειρικό επίπεδο διαπιστώνεται ότι η ερμηνευτική ικανότης είναι μάλλον υψηλή. Συμπληρωματικά διευκρινίζεται ότι:

- Όλα τα στοιχεία είναι σε επίπεδο διοικητικής περιφέρειας, ήτοι: Ανατολικής Μακεδονίας και Δυτικής Θράκης (ΑΜΔΘ) (με Θάσο και Σαμοθράκη), Κεντρικής Μακεδονίας (ΚΜ), Δυτικής Μακεδονίας (ΔΜ), Θεσσαλίας (Θ) (με Σποράδες), Ηπείρου (Η), Ιονίων νήσων (Ιο), Δυτικής Ελλάδος (ΔΕ), λοιπής (ή νοτιοκεντρικής-ανατολικής) Πελοποννήσου (λΠ) (ήτοι, άνευ της Αχαΐας, Ηλείας και Τροιζηνίας, αλλά με τα δυτ. Γεράνεια), Αττικής (Ατ) (με Μεγαρίδα, Τροιζηνία, τις νήσους του Αργοσαρωνικού, Κυθήρων και Αντικυθήρων), λοιπής (ή κεντρικής) Στερεάς Ελλάδος (λΣΕ) (ήτοι άνευ της Αττικής, Αιτωλίας, Ακαρνανίας και των δυτ. Γερανείων, αλλά με την Εύβοια και την Σκύρο), νήσων Βορείου Αιγαίου (ΒΑ), νήσων Νοτίου Αιγαίου (ΝΑ), Κρήτης (Κρ). Σημειώνεται ότι η ανωτέρω διοικητική διαίρεση της χώρας (καθώς και η υποδιαίρεσή της σε νομούς ή ενότητες) δεν είναι σε θέση να απεικονίσει την χωρική ετερογένεια των οικονομικών μεγεθών και παραγωγικών σχέσεων και τον λειτουργικό κατακερματισμό της χώρας (βλ. ενδεικτικά Προδρομίδη, 2018), ωστόσο περιοριζόμαστε από τα διαθέσιμα δεδομένα.
- Τα στοιχεία που αφορούν στις μεταβλητές I, L, K παρέχονται ανά τομέα παραγωγικών δραστηριοτήτων. Οι τομείς αυτοί είναι: (1) ο πρωτογενής, (2α) ο κατασκευαστικός, (2β) ο λοιπός δευτερογενής, (3α) ο εφοδιαστικός-διανεμητικός (περιλαμβάνει εμπόριο, μεταφορές, αποθήκευση, καταλύματα, εστίαση, ενημέρωση, επικοινωνία), (3β) ο επιχειρηματικός-υποστηρικτικός (περιλαμβάνει διοικητικές, επαγγελματικές, επιστημονικές, τεχνικές, υποστηρικτικές δραστηριότητες, διαχείριση περιουσίας, χρηματοπιστωτική διαμεσολάβηση), (3γ) ο λοιπός τριτογενής. (Για μια αναλυτικότερη κατάσταση των δραστηριοτήτων, βλ. Προδρομίδη και Κουντούρη, 2018.)

- Οι δημόσιες δαπάνες διενεργούνται μέσω (i) συγχρηματοδοτούμενων ευρωπαϊκών προγραμμάτων (G_{EE}), (ii) δράσεων που κρίνονται μη επιλέξιμες (δηλαδή, απεντάσσονται) από τα ευρωπαϊκά προγράμματα και ως εκ τούτου τελικώς καλύπτονται από εθνικούς πόρους (G_{EE}), καθώς και (iii) δράσεων που εξ αρχής σχεδιάστηκαν και υλοποιούνται αποκλειστικώς με εθνικούς πόρους. Οι τελευταίες παρακολουθούνται περιφερειακά μόνο κατά το ήμισυ και δη και από το 2002 ως το 2011. Ως εκ τούτου, η ένταξή τους στις αναλύσεις (ήτοι, στα εμπειρικά υποδείγματα που ακολουθούν) αναγκαστικώς επιφέρει μείωση του αριθμού των παρατηρήσεων. Για τον λόγο αυτό η προσθήκη των δαπανών του αμιγούς εθνικού προγράμματος εξετάζεται σε εναλλακτική εκδοχή.

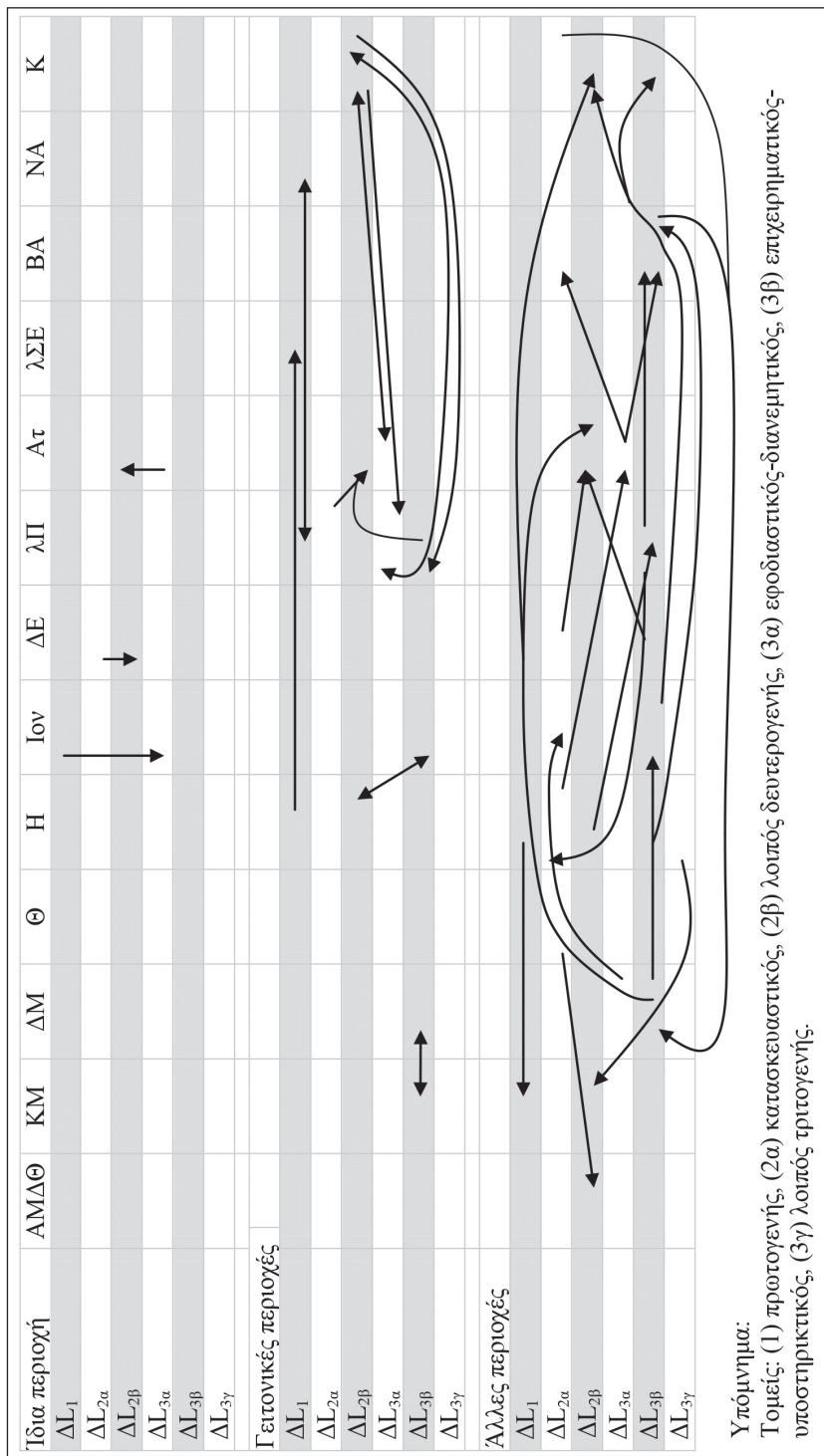
Γενικά οι μεταβλητές I, L, K αναμένεται να έχουν θετική επίδραση στο Y, η μεταβλητή G να έχει είτε θετική είτε αρνητική επίδραση (Argyrou, 2000) και η επιχειρηματικότητα-τεχνολογία (αν και δεν μεταβάλλεται εύκολα ετησίως) θετική στις αναπτυσσόμενες χώρες (Acs και Szerb, 2007).

3. ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΕΝΔΟΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΕΠΙΔΡΑΣΕΩΝ

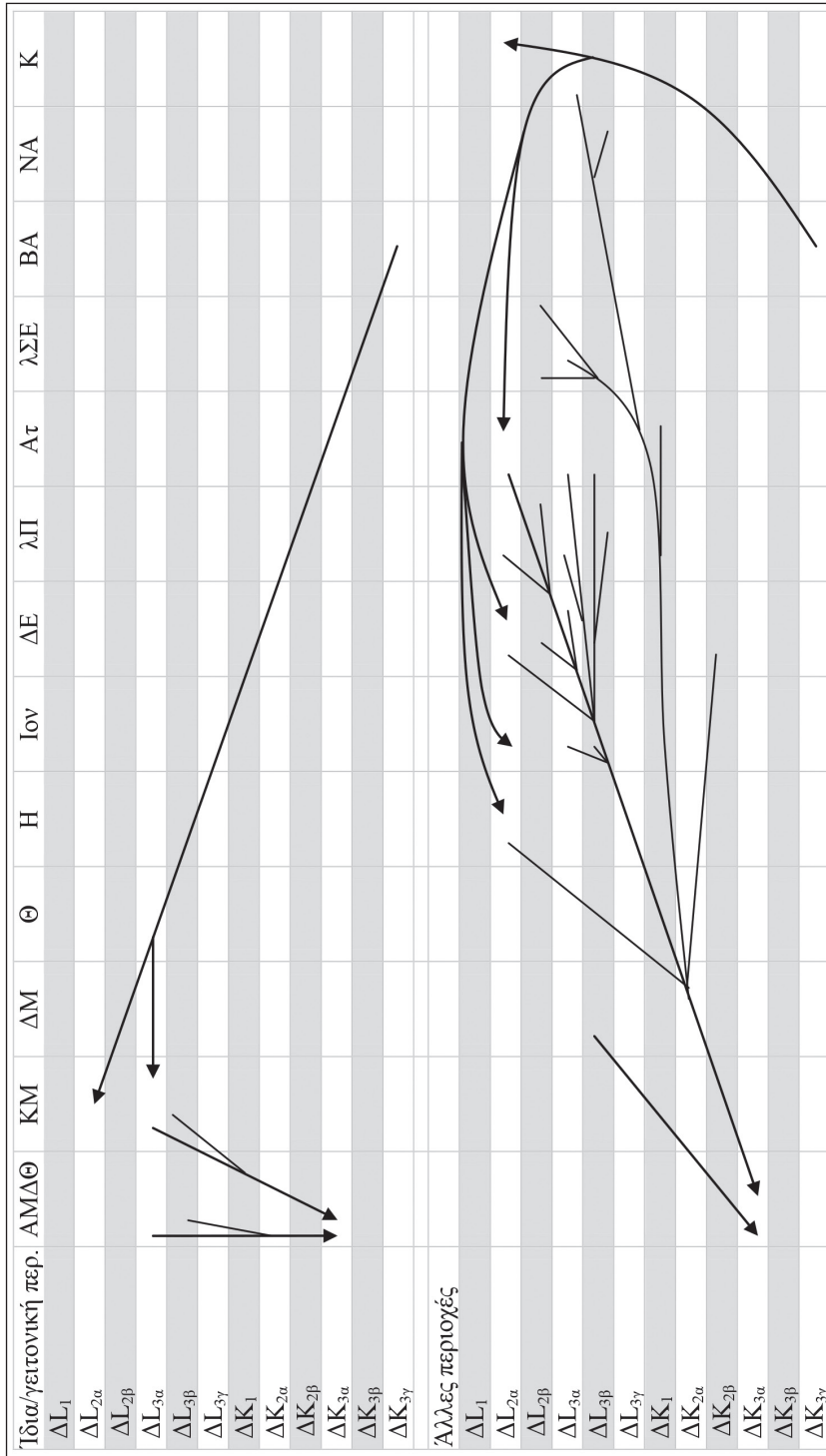
Αρχικώς διερευνάται μια δυνητικά χρήσιμη διάσταση της εσωτερικής λειτουργίας των περιφερειακών οικονομιών της χώρας. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζονται σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 0,1% με ελέγχους αιτιότητας (συστηματικής προηγούμενης) κατά Granger (1969) μέσω του στατιστικού λογισμικού EViews οι σχέσεις των πρώτων διαφορών L και K. Βλ. Πίνακες 1-4. (Οι σειρές είναι στάσιμες σύμφωνα με τον επαυξημένο έλεγχο των Dickey και Fuller (1979). Ο αριθμός των συνδυασμών από κοινού με τον αριθμό των παρατηρήσεων δεν επιτρέπει την εφαρμογή της πολυμεταβλητής εκδοχής, του λεγομένου *Vector Autoregressive (VAR) model*.)

Λόγω του ευαρίθμου των διαθέσιμων παρατηρήσεων εξετάζονται οι 70 περιπτώσεις που προκύπτουν με μια χρονική υστέρηση και οι 41 περιπτώσεις που προκύπτουν με δύο χρονικές υστερήσεις, των οποίων το επίπεδο σημαντικότητας είναι υψηλό (p -value < 0,1%) και διαπιστώνεται ότι η πλειονότης των συστηματικών επιδράσεων (διαχύσεων) αφορά σε: (α) Διαφορετικούς τομείς: 85 εκ των 111 περιπτώσεων (77%). (β) Διαφορετικές και μη εδαφικές γειτνιάζουσες περιφέρειες: 51-65 εκ των 111 (59-63%). (Στην περίπτωση των 65 κατατάσσονται μεταξύ των γειτονικών περιοχών η Αττική με την Κρήτη, η νότιος-κεντρική-ανατολική Πελοπόννησος με τις νήσους του Ν. Αιγαίου, η Ήπειρος με την κεντρική Στερεά Ελλάδα. Στην εναλλακτική περίπτωση αυτό δεν συμβαίνει.) Μόνον σε 5-8 περιπτώσεις (5-7%) οι κατά Granger αιτιότητες (προηγούμενες ή επιδράσεις ή διαχύσεις) αφορούν σε γειτονική περιοχή και στον ίδιο τομέα, με αποτέλεσμα να συνιστούν μάλλον την εξαίρεση παρά τον κανόνα.

Πίνακας 1. Παράθεση ελέγχων αιτιότητας κατά Granger των μεταβολών (Δ) στην εργασία (L) κατά το χρονικό διάστημα 2001-2011, με μια χρονική υστέρηση και πιθανότητα σφάλματος $\leq 0,1\%$ (η αιτιότητα αποδίδεται με την φορά του βέλους)

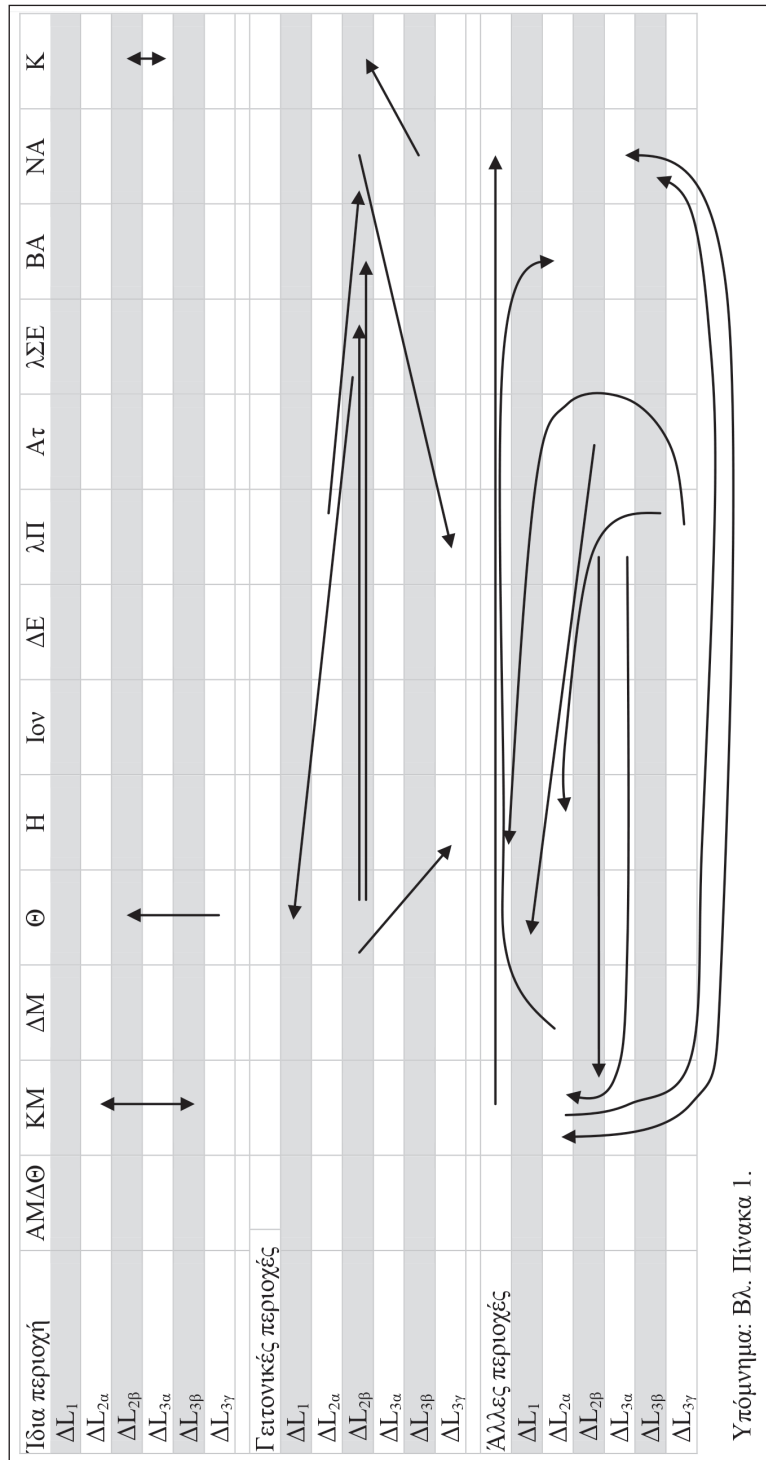

Πίνακας 2. Παράθεση ελέγχων αιτιότητας κατά Granger ΔL που επφέρουν μεταβολές στο κεφάλαιο (ΔΚ) ή αφορούν σε ΔΚ κατά το χρονικό διάστημα 2001-2011, με μια χρονική υστέρηση και πιθανότητα σφάλματος $\leq 0,1\%$ (η αιτιότητα αποδίδεται με την φορά του βέλους)

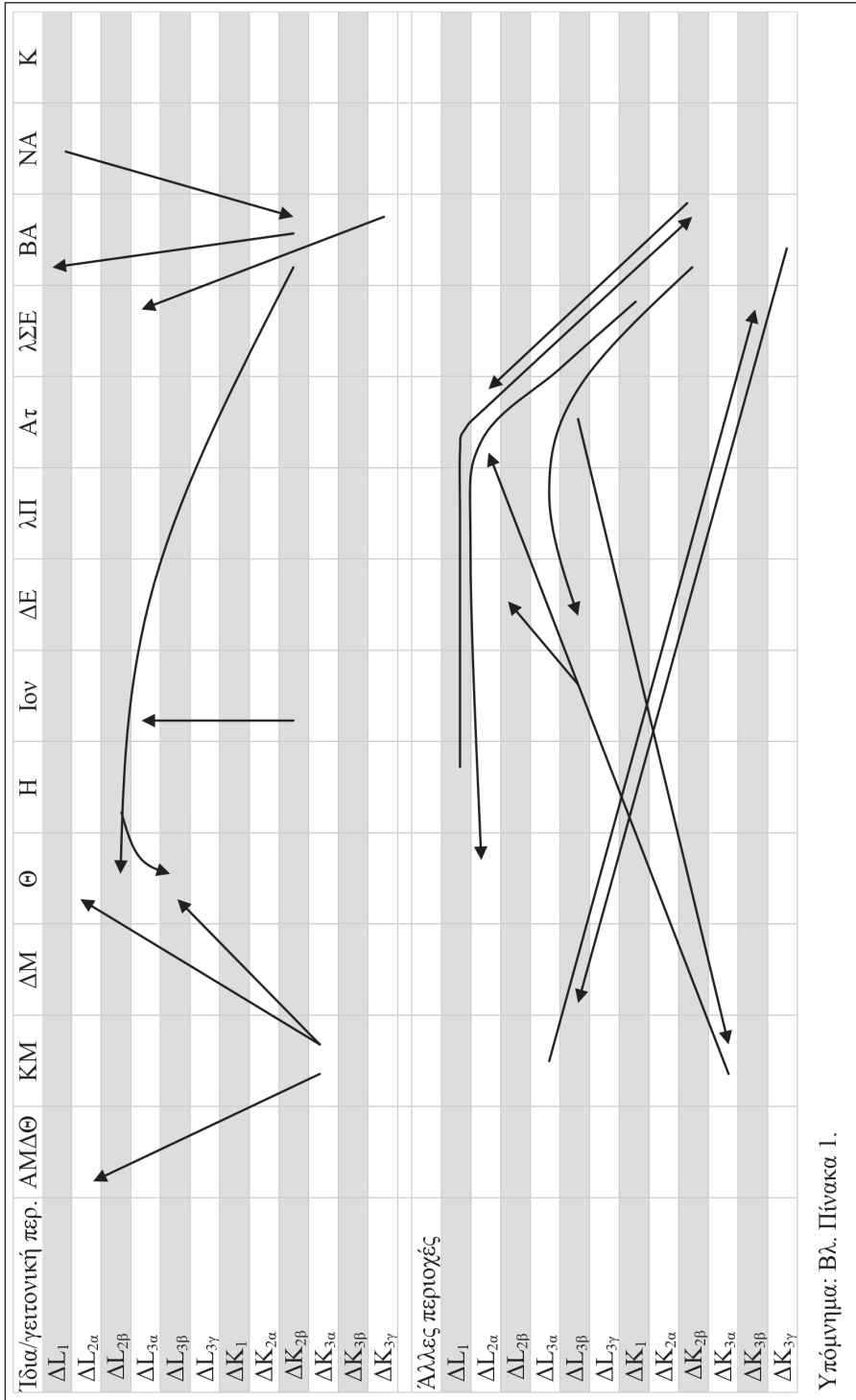
Υπόμνημα: Βλ. Πίνακα 1.

Πίνακας 3. Παράθεση ελέγχων αιτιότητας κατά Granger των μεταβολών (Δ) στην εργασία (L) κατά το χρονικό διάστημα 2001-2011, με δύο χρονικές υστερήσεις και πιθανότητα σφάλματος $\leq 0,1\%$ (η αιτιότης αποδίδεται με την φορά του βέλους)

Υπόμνημα: Βλ. Πίνακα 1.

Πίνακας 4. Παράθεση ελέγχων αιτιότητας κατά Granger ΔL που επιφέρουν μεταβολές στο κεφάλαιο (ΔK) ή αφορούν σε ΔK κατά το χρονικό διάστημα 2001-2011, με δύο χρονικές υστερήσεις και πιθανότητα σφάλματος $\leq 0,1\%$ (η αιτιότητα αποδίδεται με την φορά του βέλους)

Υπόμνημα: Βλ. Πίνακα 1.

4. ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟΥ ΑΕΠ

Εν συνεχεία επιχειρείται, μέσω του στατιστικού λογισμικού STATA, η εμπειρική εξήγηση του ΑΕΠ (Y). Στον βαθμό στον οποίο:

- η παραγωγή του (κλαδικού ή συνολικού) προϊόντος εκφράζεται ως μη γραμμική συνάρτηση των εισροών K και L, λαμβάνουσα την μορφή, $Y=AL^aK^b$, γνωστής και ως συνάρτηση των Cobb και Douglas (1928), όπου «a» και «b» οι συντελεστές της L και του K, αντιστοίχως, και «A» ο δείκτης τεχνολογίας και επιχειρηματικότητας που καθορίζει την συνολική παραγωγικότητα των λοιπών συντελεστών και ο οποίος δύναται να διαφοροποιείται διαχρονικά (Frasier, 2002· Christopoulos και Tsionas, 2004)·
- η πλευρά της ζήτησης λαμβάνει την μορφή μιας συνάρτησης $Y=Y(I,G)$, με κάποιον αυτόνομο όρο «ε» και συντελεστές «ι» και «γ» για τις δύο ανεξάρτητες μεταβλητές,

μια συναρτησιακή έκφραση μεταξύ της εξαρτημένης και των ανεξαρτήτων μεταβλητών θα μπορούσε να είναι της μορφής:

$$Y=A L^a K^b e^{\varepsilon+iI+\gamma G} \quad (1)$$

$$\text{ή } Y=AL^a K^b I^\iota G^\gamma, \quad (2)$$

αν, για την ενσωμάτωση των όρων I και G υπό την μορφή Cobb-Douglas, δεχθούμε μια παραλλαγή του υποδείγματος του Barro (1990). Σημειώνεται ότι σε αμφότερες περιπτώσεις επιτρέπεται οι τρέχουσες I να έχουν διαφορετική επίδραση στο Y απ' ό,τι το K (δηλαδή, από ό,τι ο αθροιστικός μετασχηματισμός των παρελθουσών I). Επίσης, αν και στα απλά υποδείγματα τα «ι» και «γ» τίθενται ως ισομεγέθη, εν προκειμένω, στον βαθμό στον οποίο εξετάζουμε ποικίλες τομεακές επενδύσεις και διαφορετικούς τύπους δημοσίων δαπανών, το ζήτημα του σχετικού μεγέθους αφήνεται να απαντηθεί από τα εμπειρικά ευρήματα. (Αναλύσεις του περιφερειακού ΑΕΠ βάσει συναρτήσεων τύπου Cobb-Douglas διενεργούν οι Augretsch και Keilback, 2004· Christopoulos και Tsionas, 2004· καθώς και άλλοι· με διαφορετικό, ωστόσο, προσανατολισμό. Στην παρούσα εργασία επιχειρείται η εκτίμηση συντελεστών και της όποιας διαφοποίησως για κάθε περιφέρεια ξεχωριστά.)

Προς διευκόλυνση των παλινδρομήσεων, οι ανωτέρω σχέσεις μετασχηματίζονται, αντιστοίχως, σε:

$$\ln Y = \ln A + \varepsilon + a \times \ln L + b \times \ln K + \iota \times I + \gamma \times G \quad (1')$$

$$\ln Y = \ln A + a \times \ln L + b \times \ln K + \iota \times \ln I + \gamma \times \ln G \quad (2')$$

και, προκειμένου η επίδραση κάθε ερμηνευτικής μεταβλητής να είναι όσο σαφέστερη γίνεται, το K καθίσταται στατιστικά ανεξάρτητο της L, η μεταβλητή των I καθίσταται στατιστικά ανεξάρτητη της L και του K και η μεταβλητή των G καθίσταται στατιστικά ανεξάρτητη όλων των προηγούμενων. (Η διαδικασία απαλλα-

γής μιας μεταβλητής X από οιαδήποτε συσχέτιση με μια μεταβλητή Z μέσω της χρησιμοποίησης των καταλοίπων είναι αρκετά συνήθης σε ποικίλα ερευνητικά πεδία (βλ., ενδεικτικά, Zeller, 1974· Jaeger, 2010· Cohen-Goldberg, 2012· Cutright κ.ά., 2006, 2007· Bradford και Stoner, 2014· Kentor, 2001· Riley, 2012). Σημειώνεται ότι η σειρά αφαιρέσεως των (αλληλ)επιδράσεων επηρεάζει την εκτίμηση του συντελεστή της εκάστοτε ερμηνευτικής μεταβλητής, καθώς αν η σειρά ήτο διαφορετική θα αφαιρούνταν οι (αλληλ)επιδράσεις άλλων ερμηνευτικών μεταβλητών. Στον βαθμό στον οποίο δεν επιχειρείται πρόβλεψη ή ανάλυση αυτοσυσχέτισης δεν υπεισέρχεται θέμα στασιμότητας.

Τα εμπειρικά ευρήματα που προκύπτουν με την μέθοδο των σταθερών επιδράσεων (*fixed effects*) στον χώρο και τον χρόνο παρατίθενται στον Πίνακα 5. Η συγκεκριμένη μέθοδος διενεργείται βάσει της υποθέσεως ότι τα στοιχεία που αφορούν στην ίδια περιοχή ή χρονική περίοδο διαφοροποιούνται κάπως από τα άλλα στοιχεία. Εξ αυτών διαπιστώνεται ότι, *ceteris paribus*:

- (α) Η επιχειρηματικότητα, η τεχνολογία, καθώς και οι άλλοι παράγοντες που διαθέτουν αυτόνομα στοιχεία και συγκροτούν τον σταθερό όρο της συναρτήσεως σχηματισμού του Y [ήτοι, $\ln A + \varepsilon$, σε όρους της σχέσεως (1')] συνολικά εμφανίζουν θετικό μέγεθος.
- (β) Η ποσοστιαία μεταβολή τόσο της L στον (i) πρωτογενή, (ii) κατασκευαστικό και (iii) λοιπό δευτερογενή τομέα όσο και του K στον (iv) επιχειρηματικό-υποστηρικτικό και (v) λοιπό τριτογενή τομέα φαίνεται να επιφέρει υποδεέστερη ποσοστιαία μεταβολή του Y .
- (γ) Η ποσοστιαία μεταβολή τόσο της L στον (i) επιχειρηματικό-υποστηρικτικό και (ii) λοιπό τριτογενή τομέα όσο και του K στον (iii) πρωτογενή, (iv) κατασκευαστικό, (v) λοιπό δευτερογενή και (vi) εφοδιαστικό-διανεμητικό τομέα φαίνεται να επιφέρει υπέρτερη ποσοστιαία μεταβολή του Y .
- (δ) Η ποσοστιαία μεταβολή της L στον εφοδιαστικό-διανεμητικό τομέα φαίνεται να επιφέρει διαφοροποιημένες ποσοστιαίες μεταβολές του Y στα δύο υποδείγματα: υποδεέστερη στην περίπτωση της σχέσεως 1' και υπέρτερη στην περίπτωση της σχέσεως 2'.
- (ε) Βάσει της σχέσεως 1', η διενέργεια (i) I στον πρωτογενή τομέα, δευτερογενή και τριτογενή τομέα, καθώς και (ii) G μέσω κοινοτικών προγραμμάτων και (iii) G μέσω δράσεων που (τελικώς) κρίνονται μη επιλέξιμες για κοινοτική χρηματοδότηση (με αποτέλεσμα να καλύπτονται από εθνικούς πόρους) φαίνεται να έχει μεγάλη θετική ποσοστιαία επίδραση στο Y (η προσθήκη μίας μονάδας I ή G επιφέρει ποσοστιαία αύξηση του Y μεγαλύτερη του 100%)· ενώ (iv) G μέσω του αμιγούς (μη συγχρηματοδοτούμενου) εθνικού προγράμματος δημοσίων δαπανών φαίνεται να έχει μικρή θετική ποσοστιαία επίδραση (η προσθήκη μίας μονάδας I ή G επιφέρει ποσοστιαία αύξηση του Y μικρότερη του 100%).
- (ς) Βάσει της σχέσεως 2', η ποσοστιαία μεταβολή των (i) I στον κατασκευαστικό

Πίνακας 5. Εκτίμηση με σταθερές επιδράσεις (*fixed effects*) χώρου και χρόνου των επιδράσεων εργασίας, κεφαλαίου, επενδύσεων, δημ. δαπανών στο περιφερειακό ΑΕΠ, 2001-2011

ΑΕΠ ^{αγ}	Υπόδειγμα 1 (εξίσωση 1')				Υπόδειγμα 2 (εξίσωση 2')			
	βασική παλινδρόμηση		εναλλακτική εκδοχή		βασική παλινδρόμηση		εναλλακτική εκδοχή	
	συντελ.	p val.	συντελ.	p val.	συντελ.	p val.	συντελ.	p val.
Σταθ. όρος	10,04	0,000	7,77	0,002	9,29	0,000	7,42	0,000
Απασχόληση ^{βγ}								
Τομέας 1	-0,22	0,000	-0,16	0,017	-0,18	0,000	-0,14	0,002
Τομέας 2α	-0,14	0,005	-0,04	0,020	-0,04	0,000	-0,03	0,020
Τομέας 2β	-0,04	0,016	-0,08	0,160	-0,12	0,000	-0,07	0,074
Τομέας 3α	-0,14	0,157	-0,07	0,492	0,10	0,146	0,00	0,991
Τομέας 3β	0,05	0,158	0,04	0,195	0,05	1,045	0,06	0,010
Τομέας 3γ	0,66	0,000	0,63	0,000	0,60	0,000	0,54	0,000
Κεφάλαιο ^{αγε}								
Τομέας 1	0,20	0,012	0,21	0,018	0,19	0,001	0,21	0,001
Τομέας 2α	0,07	0,346	0,27	0,004	0,23	0,000	0,17	0,013
Τομέας 2β	0,28	0,001	0,03	0,725	0,02	0,702	0,02	0,663
Τομέας 3α	0,13	0,140	0,01	0,909	0,10	0,084	0,14	0,061
Τομέας 3β	-1,23	0,000	-0,95	0,000	-1,15	0,000	-0,96	0,000
Τομέας 3γ	-0,42	0,000	-0,39	0,001	-0,32	0,000	-0,27	0,001
Ακαθ. επενδ. ^{αδε}								
Τομέας 1	477,39	0,004	443,68	0,015	0,09	0,000	0,09	0,000
Τομέας 2α					-0,02	0,000	-0,02	0,000
Τομέας 2β					0,04	0,002	0,03	0,005
Τομέας 3					0,05	0,017	0,04	0,082
Τομείς 2-3	12,93	0,011	7,51	0,191				
Δημ. δαπάνες ^{αδε}								
Κοινοτικές	141,37	0,006	258,64	0,000	0,07	0,000	0,10	0,000
Απενταγμ.	84,10	0,133	47,95	0,427	0,01	0,570	0,01	0,696
Αμυγείς εθν.			-70,70	0,153			-0,00	0,818
R ²	47,24%		78,82%		57,14%		86,31%	
N	143		130		142		129	

Σημειώσεις: Λόγω του λογαριθμικού μετασχηματισμού του ΑΕΠ τα αρνητικά πρόσημα δεν υποδηλώνουν αρνητική, αλλά μικρή ποσοστιαία επίδραση στο ΑΕΠ.

Για ονομασίες τομέων, βλ. Πίνακα 1.

α. Σε εκατ. ευρώ, τρέχουσες τιμές.

β. Σε χιλιάδες μονίμους κατοίκους.

γ. Σε λογαριθμική μορφή.

δ. Σε λογαριθμική μορφή στο υπόδειγμα 2.

ε. Μετασχηματισμένη μεταβλητή ορθογώνια προς τις μεταβλητές που παρατίθενται πιο πάνω.

τομέα και (ii) G μέσω του αμιγούς (μη συγχρηματοδοτούμενου) εθνικού προγράμματος δημοσίων δαπανών φαίνεται να επιφέρει υποδεέστερη ποσοστιαία μεταβολή του Y, ενώ η ποσοστιαία μεταβολή των (iii) I στον πρωτογενή τομέα, λοιπό δευτερογενή και τριτογενή τομέα, καθώς και (iv) G μέσω κοινοτικών προγραμμάτων, καθώς και δράσεων που κρίνονται μη επιλέξιμες για κοινοτική χρηματοδότηση φαίνεται να επιφέρει υπέρτερη ποσοστιαία αύξηση του Y.

Ωστόσο, από τον έλεγχο του Hausman (1978), που συγκρίνει τα αποτελέσματα με αυτά που προκύπτουν μέσω της μεθόδου των τυχαίων επιδράσεων (*random effects*), συνάγεται ότι η προηγηθείσα προσέγγιση χαρακτηρίζεται από μειωμένη καταλληλότητα, με αποτέλεσμα η περαιτέρω ή διεξοδικότερη διερεύνηση της καταστάσεως να αποκαλύπτει ενδιαφέρουσα ετερογένεια όσον αφορά στους συντελεστές, καθώς και στο «Α» και στο «ε» ανά παραγωγικό τομέα ή είδος δαπάνης από περιφέρεια σε περιφέρεια. Ειδικότερα, από τον Πίνακα 6 διαπιστώνεται ότι η επιχειρηματικότης, η τεχνολογία και άλλοι παράγοντες που διαθέτουν αυτόνομα στοιχεία και συγκροτούν τον σταθερό όρο της συνάρτησης στις περιοχές αναφοράς (Αττική, Α. Μακεδονία και Δ. Θράκη, Ιονίους νήσους και νήσους του Β. Αιγαίου) κατά την περίοδο αναφοράς (2001-2002) αθροίζουν σε θετικό αριθμό μικρότερο της μονάδος, με αποτέλεσμα ο φυσικός λογάριθμος να λαμβάνει αρνητική τιμή. Το μέγεθος προοδευτικά αυξάνει (α) κατά την διάρκεια των ετών 2003-2006 και ακόμα περισσότερο κατά την διάρκεια των ετών 2007-2011, (β) στην Ήπειρο, (γ) κατά μήκος μιας γεωγραφικής ζώνης που εκτείνεται από την Κ. και Δ. Μακεδονία στην Θεσσαλία, Δ. Ελλάδα και λοιπή Πελοπόννησο ως την Κρήτη, καθώς και (δ) στην κεντρική Στ. Ελλάδα και στις νήσους του Ν. Αιγαίου. (Οι δύο τελευταίες συνιστούσαν τις λεγόμενες *περιφέρειες σταδιακής εισόδου* στον επιχειρησιακό σχεδιασμό του 2007-2013.) Η ομαδοποίηση των περιφερειών τόσο στην περίπτωση του «Α» όσο και στις περιπτώσεις των λοιπών παραγόντων που έπονται βασίζεται στην ερμηνευτικότητα και όχι στην εδαφική γειννίαση ή εγγύτητα (που άλλωστε δεν διαφαίνεται ή υποστηρίζεται από τα στοιχεία).

Η ποσοστιαία μεταβολή της L επιφέρει υπέρτερη ποσοστιαία μεταβολή του Y, προοδευτικά μεγαλύτερη, όταν εκδηλώνεται: (α) στον κατασκευαστικό τομέα της Ηπείρου, (β) στον επιχειρηματικό-υποστηρικτικό τομέα και στον τομέα των λοιπών υπηρεσιών της Α. Μακεδονίας και Δ. Θράκης ή στον τομέα των λοιπών υπηρεσιών της Αττικής και των νήσων του Β. Αιγαίου ή στον εφοδιαστικό-διανεμητικό τομέα των Ιονίων νήσων, (γ) στους λοιπούς συνδυασμούς παραγωγικών τομέων και περιοχών. Συγχρόνως, στο υφιστάμενο σύστημα λειτουργίας της οικονομίας, η ποσοστιαία μεταβολή του K επιφέρει (i) υπέρτερη ποσοστιαία μεταβολή του Y όταν εκδηλώνεται στον πρωτογενή τομέα της Κ. Μακεδονίας και (ακόμα περισσότερο) στον κατασκευαστικό τομέα σε όλη την επικράτεια, (ii) υποδεέστερη ποσοστιαία μεταβολή του Y όταν εκδηλώνεται στους λοιπούς συνδυασμούς παραγωγικών τομέων και περιοχών.

Πίνακας 6. Εκτίμηση με ανθεκτικούς (robust) εκτιμητές των επιδράσεων εργασίας, κεφαλαίου, επενδύσεων, δημ. δαπανών, χορηκίων και ετησίων παραγόντων στο περιφερειακό ΑΕΠ, 2001-2011

	Υπόδειγμα 1 (εξίσωση 1')			Υπόδειγμα 2 (εξίσωση 2')		
	βασική παλινδρόμηση συντελ. -4,43	εναλλακτική εκδοχή συντελ. -4,41	p val. 0,000	βασική παλινδρόμηση συντελ. -4,43	εναλλακτική εκδοχή συντελ. -4,41	p val. 0,000
ΑΕΠ ^{αγ}						
Σταθερός όρος						
Περιφερειακές διαφοροποιήσεις						
Ήπειρος	2,72	2,77	0,000	2,72	2,78	0,000
Κ. και Δ. Μακεδονία, Θεσσαλία Δ. Ελλάς, λοιπή Πελοπόννησος, Κρήτη	3,36	3,42	0,000	3,36	3,43	0,000
Κεντρική Στ. Ελλάς, Ν. Αιγαίο Λοιπή χώρα (περιοχή αναφοράς)	3,52	3,56	0,000	3,52	3,57	0,000
Χρονικές διαφοροποιήσεις						
2001-2002 (περίοδος αναφοράς)						
2003-2006	0,17	0,15	0,000	0,17	0,16	0,000
2007-2011	0,30	0,28	0,000	0,30	0,28	0,000
Απασχόληση ^{βγ}						
Τομέας 2α σε Ήπειρο	0,05	0,05	0,000	0,05	0,05	0,000
Τομέας 3β-γ σε Α. Μακεδονία και Δ. Θράκη	0,32	0,32	0,000	0,32	0,32	0,000
Τομέας 3γ σε Αττική και Ν. Αιγαίο	0,34	0,34	0,000	0,34	0,35	0,000
Τομέας 3α σε Ιονίους νήσους	0,36	0,36	0,000	0,36	0,36	0,000
Άλλού	0,81	0,80	0,000	0,81	0,81	0,000

Σημειώσεις και ονομασίες τομέων: βλ. Πίνακα 1.

Πίνακας 6. (συνέχεια)

	Υπόδειγμα 1 (εξίσωση 1')		Υπόδειγμα 2 (εξίσωση 2')	
	βασική παλινδρόμηση συντελ.	p val. συντελ.	βασική παλινδρόμηση συντελ.	ενάλλακτική εκδοχή συντελ.
ΑΕΠ ^{α7}				
Κεφάλαιο ^{α8ε}				
Τομέας 1 στην Κ.Μακεδονία	0,03	0,000	0,03	0,000
Τομέας 2α	0,12	0,002	0,12	0,001
Άλλού	-0,15	0,012	-0,15	0,007
Ακαθ. επενδύσεις ^{α8ε}				
Τομέας 1	427,42	0,001	364,87	0,001
Άλλού	-0,97	0,721	1,52	0,483
Δημόσιες δαπάνες ^{α8ε}				
Κοινοτικές σε νήσ. Β. Αιγαίου	685,14	0,008	844,03	0,000
Απεντασόμενες τον ανωτέρω σε Δ. Ελλάδα	155,67	0,003	217,30	0,000
Κοινοτικές και απεντασόμενες (πλην των δύο ανωτέρω στο υπόδειγμα 1)	11,79	0,487	44,58	0,012
Αμγούς εθνικού προγράμματος				
R ²	99,73%		99,74%	99,76%
N	143		143	130

Από την άλλη πλευρά, βάσει της:

- Σχέσης 1' η διενέργεια I στον πρωτογενή τομέα και G μέσω κοινοτικών προγραμμάτων (ακόμα και όταν τελικώς οι συγκεκριμένες G κρίνονται μη επιλέξιμες) φαίνεται ότι έχει μεγάλη θετική ποσοστιαία επίδραση στο Y, ιδίως στις περιπτώσεις δράσεων που χρηματοδοτούνται από το 3ο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (ΚΠΣ), το 1ο ΕΣΠΑ ή άλλα προγράμματα στις νήσους του Β. Αιγαίου ή τυχαίνει να απεντάσσονται (ως μη επιλέξιμες) και να καλύπτονται εξ ολοκλήρου από εθνικούς πόρους στην Δ. Ελλάδα· ενώ η διενέργεια I στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα φαίνεται να έχει είτε μεγάλη είτε μικρή θετική ποσοστιαία επίδραση στο Y και η διενέργεια G μέσω του αμιγούς (μη συγχρηματοδοτούμενου) εθνικού προγράμματος δημοσίων δαπανών φαίνεται να έχει μικρή θετική ποσοστιαία επίδραση στο Y.
- Σχέσεως 2' η ποσοστιαία μεταβολή των I στον πρωτογενή τομέα, στους λοιπούς τομείς, καθώς και των G μέσω κοινοτικών προγραμμάτων (ακόμα και αν τελικώς καταστούν μη επιλέξιμες) φαίνεται να επιφέρει υπέρτερη ποσοστιαία μεταβολή του Y, ενώ η ποσοστιαία μεταβολή των G μέσω του αμιγούς εθνικού προγράμματος φαίνεται να επιφέρει υποδεέστερη ποσοστιαία μεταβολή του Y.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Από την εμπειρική ανάλυση προκύπτει ότι οι διαχύσεις του κεφαλαίου και της εργασίας δεν φαίνεται να λαμβάνουν χώραν σε επίπεδο παραγωγικών τομέων ή στην βάση της εδαφικής γειτνίασης (των ούτως ή άλλως λειτουργικά κατακερματισμένων) διοικητικών περιφερειών της χώρας. Ωστόσο, προσδιορίζεται το μέγεθος της επιχειρηματικότητας-τεχνολογίας σε αυτές. Επίσης προκύπτει ότι (α) οι περιφέρειες λειτουργούν ετερόκλητα ως προς την απόδοση ορισμένων βασικών παραγόντων που καθορίζουν το ΑΕΠ (όπως η εργασία, οι κοινοτικές δαπάνες και οι δαπάνες που απεντάσσονται από την κοινοτική χρηματοδότηση και αναγκαστικά καλύπτονται (πληρώνονται) από το εθνικό πρόγραμμα), (β) οι παραγωγικοί τομείς της χώρας λειτουργούν ετερόκλητα ως προς την απόδοση των επενδύσεων και του κεφαλαίου, (γ) το αμιγές εθνικό πρόγραμμα δημοσίων έργων χρήζει βελτιώσεων προκειμένου να συμβάλει καλύτερα στην οικονομική ανάπτυξη. Στον βαθμό στον οποίο τόσο οι περιφέρειες όσο και οι παραγωγικοί τομείς συνιστούν κρίσιμα στοιχεία (τμήματα) της οικονομίας, οι ιδιαιτερότητες των οποίων συχνά συσκοτίζονται στα συνολικά μεγέθη (σε επίπεδο επικρατείας), θα ήταν σκόπιμο να εξετάζονται και να λαμβάνονται υπ' όψιν στην χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής, ιδίως τώρα που: (α) οι διαθέσιμοι πόροι δεν αρκούν για εκτεταμένες οριζόντιες παρεμβάσεις και (β) αποτελεσματικό θα είναι το χωρικά στοχευμένο και κλαδικά προσαρμοσμένο. Απώτεροι στόχοι πρέπει να είναι: η βελτίωση της αποδοτικότητας των εισροών

(με εκπαίδευση και κατάρτιση, καλύτερη ή πληρέστερη αξιοποίηση των εισροών), η προώθηση των εκροών, η ανάληψη δράσεων αξιολόγησης-ιεράρχησης-ενίσχυσης των δυνατικών πλεονεκτημάτων σε τοπικό-περιφερειακό-διαπεριφερειακό επίπεδο, η διεύρυνση της αλυσίδας αξίας και η προσθήκη αξίας εγχωρίως.

Μια μελλοντική έρευνα επί του αντικειμένου (πιθανόν με στοιχεία προσθέτων ετών που θα καταστούν διαθέσιμα) ενδεχομένως είναι σκόπιμο να λαμβάνει υπ' όψιν επί μέρους διαστάσεις της επιχειρηματικότητας και τεχνολογίας, όπως την έρευνα και ανάπτυξη και τις ευρεσιτεχνίες, τις νεοφυείς επιχειρήσεις (Wong κ.ά., 2005), το ανθρώπινο κεφάλαιο (Acs και Szerb, 2006) και αμφίδρομες σχέσεις (Wennekers κ.ά., 2010). Εκτιμάται ότι οι Σ. Παπαϊωάννου και Θ. Τσέκερης (επίσης από το ΚΕΠΕ) που ξεκίνησαν να διερευνούν το θέμα λίγο αργότερα, με διαφορετικά στοιχεία και προσέγγιση, θα δημοσιεύσουν τα ευρήματά τους κάποια στιγμή το 2018.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Οι συγγραφείς εκφράζουν ευχαριστίες στους συμμετέχοντες στο 29ο Πανελλήνιο Συνέδριου Στατιστικής (Νάουσα, 2016), στο 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο «Ελλάδα-Ευρώπη 2020: Εκπαίδευση, Διά Βίου Μάθηση, Έρευνα, Καινοτομία και Οικονομία» (Αθήνα, 2016), στο Συνέδριο για την Επιχειρηματικότητα και Ανάπτυξη στην Δ. Ελλάδα (Πάτρα, 2017), καθώς και προς δύο ανώνυμους κριτές για τα χρήσιμα σχόλιά τους.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Acs, Z. J., Szerb, L. (2007). Entrepreneurship, economic growth and public policy. *Small Business Economics*, 28(2-3), 109-122.
- Alpha Bank. *Επιλογή*. Τεύχη διαφόρων ετών.
- Argyrou, M. G. (2000). Public expenditure and national income: Time series evidence from Greece. *Οικονομία*, 4(2), 173-191.
- Audretsch, D., Keilbach, M. (2004). Entrepreneurship capital and economic performance. *Regional Studies*, 38(8), 949-959.
- Barro, R. J. (1990). Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth. *Journal of Political Economy*, 98(5.2), 103-125.
- Bartlett, J. E. II, Kotrlik, J. W., Higgins, C. C. (2001). Organizational Research: Determining Appropriate Sample Size in Survey Research. *Information Technology, Learning, and Performance Journal*, 19(1), 43-50.
- Bradford, J. H., Stoner, A. M. (2014). The Treadmill of Destruction and Ecological Exchange in Comparative Perspective: A Panel Study of the Biological Capacity of Nations, 1961-2007. *Contemporary Journal of Anthropology and Sociology*, 4(2), 87-113.
- Christopoulos, D. K., Tsionas, E. G. (2004). Convergence and regional productivity differences: Evidence from Greek prefectures. *Annals of Regional Science*, 38(3), 387-396.
- Cobb, C. W., Douglas, P. H. (1928). A Theory of Production. *American Economic Review* 18 (supplement), 139-165.
- Cohen-Goldberg, A. M. (2012). Phonological competition within the word: Evidence from the phoneme similarity effect in spoken production. *Journal of Memory and Language*, 67, 184-198.

- Cutright, P., Stack, S., Fernquist R. (2006). The Age Structures and Marital Status Differences of Married and Not Married Male Suicide Rates: 12 Developed Countries. *Archives of Suicide Research*, 10(4), 365-382.
- Cutright, P., Stack, S., Fernquist, R. (2007). Marital Status Integration, Suicide Disapproval, and Societal Integration as Explanations of Marital Status Differences in Female Age-Specific Suicide Rates. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 37(6), 715-724.
- Dickey, D. A., Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Frasier, I. (2002). The Cobb-Douglas Production Function: An Antipodean Defense? *Economic Issues*, 7(1), 39-58.
- Görzig, B. (2007). *Depreciation in EU Member States: Empirical and Methodological Differences*. Helsinki workshop of the EU KLEMS project for Work.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica*, 46(6), 1251-1271.
- Jaeger, T. F. (2010). Redundancy and reduction: Speakers manage syntactic information density. *Cognitive Psychology*, 61(1), 23-62.
- Kentor, J. (2001). The long term effects of globalization on income inequality, population growth, and economic development. *Social Problems*, 48(4), 435-455.
- ΚΕΠΕ. (2000). *Η κοινωνικοοικονομική ταυτότητα των υδατικών διαμερισμάτων*. Υπό Β. Δεδεγιάν, Δ. Κατοχιανού και Α. Λαμπροπούλου. Αθήνα: Σειρά Εκθέσεων, 30.
- ΚΕΠΕ. (2010). Ανάλυση της ακαθ. προστιθέμενης αξίας που δημιουργήθηκε κατά την οκταετία 2000-7 σε εκατομ. ευρώ. *Η περιφερειακή διάσταση του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς*. Τόμος Β, σ. 26. Έκθεση που συντονίστηκε από τον Π. Προδρομίδη και διεξήχθη για λογαριασμό του Υπουργείου Οικονομίας, Ανταγωνιστικότητας και Ναυτιλίας. Αθήνα.
- Προδρομίδης, Π. (2014). *Διαλέξεις στη σύγχρονη οικονομική επιστήμη*. Αθήνα: Πεδίο.
- Προδρομίδης, Π. (2018). Οι λειτουργικές οικονομικές ενότητες της Δ. Ελλάδος και ο υπό υλοποίηση σχεδιασμός μεγάλων έργων υποδομής. Στον παρόντα τόμο.
- Προδρομίδης, Π., Κουντούρη, Ι. (2018). Η εξέλιξη του αριθμού των απασχολούμενων, ανέργων και μη-μετεχόντων στην αγορά εργασίας σε Ελλάδα και Δυτική Ελλάδα στην διάρκεια της ύφεσης. Στον παρόντα τόμο.
- Riley, S. F. (2012). Land use regulations and the returns to low-income homeownership. *The Annals of Regional Science*, 49(3), 745-766.
- Romer, D. (2001). *Advanced Macroeconomics*, 2η έκδοση. New York: McGraw Hill.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. (1989). *Using multivariate statistics*, 2η έκδοση. New York: Harper Collins.
- Wennekers, S., Van Stel, A., Carree, M., Thurik, R. (2010). The relationship between entrepreneurship and economic development: Is it U-shaped? *Foundations and Trends in Entrepreneurship*, 6(3), 167-237.
- Wong, P. K., Ho, Y. P., Autio, E. (2005). Entrepreneurship, innovation and economic growth: Evidence from GEM data. *Small Business Economics*, 24(3), 335-350.
- Zeller, R. A. (1974). On teaching correlation and regression. *Teaching Sociology*, 1(2), 224-241.

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΔΟΣΗ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΙΣ ΥΠΟΛΟΙΠΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ Ε.Ε. ΒΑΣΕΙ ΔΕΙΚΤΩΝ

Φωτεινή Οικονόμου

ΚΕΠΕ, feconom@kepe.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία αφορά στην παρουσίαση της οικονομικής κατάστασης στη Δυτική Ελλάδα σε σχέση με τις υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) βάσει δεικτών. Για τις ανάγκες οικονομικής χαρτογράφησης της θέσης της Δυτικής Ελλάδος, κατασκευάστηκε δείκτης για την ευημερία, τη συγκέντρωση/εξειδίκευση του εργατικού δυναμικού και τις αναπτυξιακές προοπτικές των 276 περιφερειών της Ε.Ε.

Από την ανάλυση των δεδομένων αναδεικνύεται η έντονη ανομοιογένεια και η διαφοροποίηση που υπάρχει μεταξύ των ελληνικών, αλλά και των ευρωπαϊκών περιφερειών. Αν και οι ελληνικές περιφέρειες υπολείπονται του ευρωπαϊκού διαμέσου στις περισσότερες περιπτώσεις, με τη βοήθεια του δείκτη αναδεικνύονται οι τομείς στους οποίους παρουσιάζεται υψηλή συγκέντρωση εργασίας και οι περιφέρειες κατατάσσονται στις πρώτες θέσεις μεταξύ των ευρωπαϊκών περιφερειών.

Πιο συγκεκριμένα, η περιφέρεια Δυτικής Ελλάδος το 2015 είχε πολύ υψηλή συγκέντρωση εργατικού δυναμικού στον πρωτογενή τομέα, καθώς και μέτρια συγκέντρωση στον τομέα εμπορίου-μεταφορών-αποθήκευσης-καταλυμάτων-εστίασης. Συγχρόνως, η περιοχή υπολείπεται σε μια σειρά από πτυχές που αφορούν στις αναπτυξιακές προοπτικές (με υψηλότερη βαθμολογία στο πεδίο της δημογραφικής σύνθεσης) και την ευημερία (με υψηλότερη βαθμολογία στο πεδίο της υγείας). Υπάρχει, λοιπόν, απόσταση να καλύψει σε αρκετά πεδία, συμπεριλαμβανομένης και της ανταγωνιστικότητας, όπως αυτή προσεγγίζεται από τον σχετικό δείκτη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Από τη διαχρονική ανάλυση της περιόδου 2013-2015 για τις 276 περιφέρειες της Ε.Ε., η κατάταξη της Δυτικής Ελλάδος έχει σημειώσει οριακές μεταβολές. Γενικά, διατηρείται σε χαμηλή κατάταξη στην πλειονότητα των εξεταζόμενων υποδεικτών. Θετικές εξαιρέσεις αποτελούν οι υποδείκτες συγκέντρωσης εργατικού δυναμικού σε γεωργία-δασοκομία-αλιεία και εμπόριο-μεταφορές-αποθήκευση-καταλύματα-εστίαση, σύμφωνα με τους οποίους η περιοχή κατατάσσεται στο ανώτατο 20% των περιφερειών της Ε.Ε.

THE ECONOMIC PERFORMANCE OF WESTERN GREECE VIS-À-VIS OTHER GREEK AND EU REGIONS VIA A SET OF COMMON INDICATORS

Fotini Economou

KEPE, feconom@kepe.gr

ABSTRACT

The paper presents the economic situation in Western Greece vis-a-vis the other Greek and EU regions via indices. To that end a regional index for well-being, workforce concentration/specialization and development prospects of all 276 EU NUTS level II areas is constructed on the basis of Eurostat data running from 2013 to 2015. The data reveal strong heterogeneity and differentiation between Greek and other EU regions. Although Greek regions fall short of the EU median in most cases, one can identify regions with a high or low sectoral workforce concentration and regions which rank high or low among the EU in some relevant aspect.

In particular, the region of Western Greece in 2015 features very high workforce concentration in the primary sector, as well as moderate concentration in the trade-transport-storage-accommodation-food services sector. At the same time, the area lags behind in a number of characteristics associated with growth prospects (the highest score pertained to the demographic composition) and well-being (the highest score pertained to health). There is therefore distance to cover in several fields.

Year after year (between 2013 and 2014, between 2014 and 2015) changes in Western Greece were marginal. By and large, the region ranked low in most of the indicators considered, and among the top 20% of all EU regions in terms of workforce concentration in agriculture-forestry-fishing and trade-transport-storage-accommodation-food services.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η έντονη ανομοιογένεια η οποία παρατηρείται μεταξύ των επιμέρους περιφερειών μιας χώρας καθιστά επιτακτική την ανάγκη κατασκευής και χρησιμοποίησης εργαλείων τα οποία αποτυπώνουν τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες σε περιφερειακό επίπεδο και καλύπτουν τις ανάγκες επιχειρησιακού σχεδιασμού των επιμέρους περιφερειών. Για τον σκοπό αυτό, στο πλαίσιο των αναγκών χαρτογράφησης της κατάστασης στη Δυτική Ελλάδα (βλ. Οικονόμου, 2015), κατασκευάστηκε ένας περιφερειακός δείκτης ευημερίας, συγκέντρωσης/εξειδίκευσης εργασίας και αναπτυξιακών προοπτικών. Ο συγκεκριμένος δείκτης έχει διαφορετικές διαστάσεις/υποδείκτες και μπορεί να παρουσιάσει με εύληπτο τρόπο συμπυκνωμένη γνώση και πληροφόρηση για τις ελληνικές περιφέρειες.

Εν γένει, οι δείκτες αποτελούν τα πλέον εύχρηστα εργαλεία ανάλυσης για τη συστηματική παρακολούθηση των οικονομικών εξελίξεων, τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο. Ο σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η παρουσίαση της θέσης της Δυτικής Ελλάδος με τη βοήθεια ενός δείκτη με πολλές και διαφορετικές διαστάσεις, ο οποίος θα μπορέσει να αποτυπώσει με περισσότερη ακρίβεια την υφιστάμενη κατάσταση σε περιφερειακό επίπεδο, όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.), καθώς οι ελληνικές περιφέρειες λειτουργούν σε αντίστοιχο νομικό, ανταγωνιστικό, εξαγωγικό και χρηματοδοτικό πλαίσιο με αυτές της Ε.Ε.

Παλαιότερες μελέτες περιφερειακής υφής για την Ελλάδα έχουν προσφύγει στην κατασκευή σύνθετων δεικτών ποιότητας ζωής (Λιαργκόβας κ.ά., 2003) και ευημερίας και ανάπτυξης (Πετράκος και Ψυχάρης, 2003), οι οποίοι αφορούν αποκλειστικά στην Ελλάδα και υπολογίζονται με τη χρήση του αριθμητικού μέσου όρου των επιμέρους μεταβλητών που προσεγγίζουν την ανάπτυξη και την ευημερία των περιφερειών. Σε παλαιότερη μελέτη του ΚΕΠΕ (Καββαδίας, 1992) σχετικά με τους δείκτες περιφερειακής ανάπτυξης της Ελλάδος, κατασκευάστηκε ένα σύστημα 25 ειδικών περιφερειακών δεικτών που αφορούν στον πληθυσμό, στους φυσικούς πόρους, στη γενική υποδομή, την οικονομική ευημερία και στον παραγωγικό δυναμισμό των νομών και περιφερειών της χώρας, ενώ κατασκευάζονται και ένας γενικός δείκτης ο οποίος συμπυκνώνει την πληροφόρηση των επιμέρους ειδικών δεικτών, καθώς και ομαδικό δείκτη ανά κατηγορία με τη χρήση εναλλακτικών μεθόδων στάθμισης.

Η παρούσα εργασία αφορά στην παρουσίαση της οικονομικής επίδοσης της Δυτικής Ελλάδας σε σχέση με τις υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας και της Ε.Ε. βάσει του περιφερειακού δείκτη ευημερίας, συγκέντρωσης/εξειδίκευσης εργασίας και αναπτυξιακών προοπτικών. Σημείο εκκίνησης της ανάλυσης αποτελεί η μεθοδολογική προσέγγιση του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (Ο.Ο.Σ.Α.), η οποία δεν καταλήγει σε έναν σταθμισμένο δείκτη, αλλά παρουσιάζει τους επιμέρους δείκτες υποστηρίζοντας την αυξημένη χρησιμότητα της προσέγγισης αυτής για την καλύτερη και ουσιαστικότερη παρουσίαση της εικόνας των περιφερειών. Επιπλέον, ο προτεινόμενος περιφερειακός δείκτης βασίζεται σε στατιστικές που συλλέγονται τακτικά (όχι περιστασιακά) από την Eurostat με ενιαία μέθοδο και τεκμηρίωση, είναι εύκολα προσπελάσιμες και συγκρίσιμες ανά την Ε.Ε., οπότε είναι εύκολο να εκτιμάται σε τακτά χρονικά διαστήματα στο μέλλον και συμβατό/αποδεκτό από τους μηχανισμούς κοινοτικής χρηματοδότησης. Επίσης, παρέχει πολυδιάστατη πληροφόρηση, εύκολα κατανοητή και χωρίς να αλλοιώνεται λόγω σταθμίσεων σε έναν δείκτη, όπως συνηθίζεται να χρησιμοποιείται σε άλλες περιπτώσεις. Ως εκ τούτου, η χρησιμότητα του δείκτη στην τρέχουσα συγκυρία αλλά και στο μέλλον για την τακτική παρακολούθηση της οικονομικής κατάστασης και της διαχρονικής πορείας της Δυτικής Ελλάδος (και των λοιπών πε-

ριφερειών) κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική για τη χάραξη στοχευμένης περιφερειακής αναπτυξιακής πολιτικής.

Στη συνέχεια περιγράφεται αναλυτικότερα η μεθοδολογική προσέγγιση και τα δεδομένα που χρησιμοποιήθηκαν για την παρουσίαση και τη συγκριτική ανάλυση της περιφέρειας Δυτικής Ελλάδος και η θέση της στην Ε.Ε. βάσει του δείκτη. Επιπλέον, για λόγους πληρότητας παρουσιάζονται και τα αποτελέσματα του περιφερειακού δείκτη ανταγωνιστικότητας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Τα αποτελέσματα του συγκεκριμένου δείκτη λαμβάνονται υπόψη για την αποτύπωση ακόμη μιας διάστασης, της ανταγωνιστικότητας, για την οποία δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία σε ετήσια συχνότητα ή σε περιφερειακό επίπεδο ώστε να συμπεριληφθεί στον περιφερειακό δείκτη που προτείνεται στη συγκεκριμένη εργασία. Η εργασία ολοκληρώνεται με κάποια συμπερασματικά σχόλια για τη θέση της Δυτικής Ελλάδος στην Ε.Ε. και τη χρησιμότητα του δείκτη ευημερίας, συγκέντρωσης/εξειδίκευσης εργασίας και αναπτυξιακών προοπτικών για την αποτύπωση της υφιστάμενης κατάστασης στη Δυτική Ελλάδα και στις περιφέρειες της Ε.Ε.

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΤΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΟΥΜΕΝΟΥ ΔΕΙΚΤΗ

Όπως ήδη αναφέρθηκε, για την κατασκευή του περιφερειακού δείκτη ευημερίας, εξειδίκευσης/συγκέντρωσης εργασίας και αναπτυξιακών προοπτικών χρησιμοποιείται η μέθοδος του δείκτη ευημερίας του Ο.Ο.Σ.Α. (2014). Η ταυτόχρονη παρουσίαση των επιμέρους υποδεικτών παρέχει χρήσιμη πληροφόρηση για τις περιφέρειες και επιτρέπει τη συγκριτική ανάλυσή τους με τις υπόλοιπες περιφέρειες της Ε.Ε. Δεν επιλέγεται, λοιπόν, ένας δείκτης υπό τη μορφή γραμμικού συνδυασμού (σταθμισμένων) υποδεικτών, αλλά παρουσιάζονται και αναδεικνύονται όλες οι διαθέσιμες διαστάσεις.

Εφόσον οι συνιστώσες μεταβλητές εκφράζονται σε διαφορετικές μονάδες μέτρησης (ευρώ, ποσοστά, έτη κ.λπ.), οι τιμές τους κανονικοποιούνται με σκοπό να είναι συγκρίσιμες και λαμβάνουν τιμές από το 0 έως το 10 (Ο.Ο.Σ.Α., 2014). Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιείται η μέθοδος min-max του Ο.Ο.Σ.Α. (2008). Συγκεκριμένα, για την κατασκευή των επιμέρους υποδεικτών αρχικά κατατάσσονται οι τιμές κάθε μεταβλητής με αύξουσα σειρά. Για να περιοριστεί η επίδραση των ακραίων παρατηρήσεων που αυξάνουν την ασυμμετρία της κατανομής του κάθε υποδείκτη, εντοπίζονται οι τιμές που βρίσκονται κάτω του 4ου εκατοστημορίου και άνω του 96ου εκατοστημορίου της κατανομής. Οι παρατηρήσεις αυτές λαμβάνουν τις τιμές 0 και 10, αντίστοιχα. Εν συνεχεία υπολογίζονται οι τιμές του κάθε υποδείκτη για τις υπόλοιπες περιφέρειες χρησιμοποιώντας τον ακόλουθο τύπο κατά περίπτωση:

$$\hat{x}_i = \frac{x_i - \min(x)}{\max(x) - \min(x)} \times 10 = \text{όταν η μεταβλητή αποτυπώνει θετικό χαρακτηριστικό (1)}$$

$$\check{x}_i = \frac{\max(x) - x_i}{\max(x) - \min(x)} \times 10 = \text{όταν η μεταβλητή αποτυπώνει αρνητικό χαρακτηριστικό (2).}$$

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, εκ κατασκευής, υψηλότερες τιμές του δείκτη σηματοδοτούν θετική εξέλιξη για την εξεταζόμενη περιφέρεια. Επιπλέον, στις ελάχιστες περιπτώσεις στις οποίες ο δείκτης προκύπτει από περισσότερες της μίας μεταβλητές (αναφορικά με την απασχόληση και τη δημογραφική σύνθεση), υπολογίζεται ο αριθμητικός μέσος των επιμέρους δεικτών αφού έχει προηγηθεί η διαδικασία κανονικοποίησης.

Αναφορικά με την κατασκευή του συντελεστή εξειδίκευσης εργασίας της περιφέρειας Δυτικής Ελλάδος και των υπολοίπων περιφερειών της Ε.Ε. χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος που περιγράφεται από τον Isard (1960). Αρχικά, υπολογίζονται οι διαφορές $\varphi_{k,i}$ για κάθε παραγωγικό τομέα ή κλάδο (Γεωργία-δασοκομία-αλιεία, Ορυχεία-μεταποίηση κ.λπ., Κατασκευές, Εμπόριο-μεταφορές κ.ά., Ενημέρωση-επικοινωνία, Χρηματοπιστωτικές και συναφείς δραστηριότητες, Διαχείριση ακινήτου περιουσίας, Επιστημονικές κ.ά. δραστηριότητες, Δημόσια διοίκηση-άμυνα κ.ά., Τέχνες-ψυχαγωγία κ.ά. υπηρεσίες) ως εξής:

$$\varphi_{k,i} = \frac{\text{Εργαζόμενοι στον τομέα } k_i}{\text{Εργαζόμενοι στον τομέα } k_{EE}} - \frac{\text{Εργαζόμενοι } i}{\text{Εργαζόμενοι } EE} \quad (3)$$

όπου i είναι ο αριθμός των περιφερειών και λαμβάνει τιμές από 1 έως 276 και k είναι ο αριθμός των επιμέρους τομέων ή κλάδων και λαμβάνει τιμές από 1 έως 10. Όταν η τιμή της διαφοράς είναι θετική, αυτό σημαίνει ότι η εξεταζόμενη περιφέρεια παρουσιάζει συγκέντρωση στον συγκεκριμένο τομέα. Αθροίζοντας, λοιπόν, τις θετικές διαφορές για κάθε περιφέρεια, υπολογίζεται ο συντελεστής εξειδίκευσης εργασίας όπως φαίνεται στη σχέση (4):

$$\sum_{k=1}^{10} \max(\varphi_{k,i}, 0) \quad (4)$$

όπου i είναι η υπό εξέταση περιφέρεια και k είναι ο αριθμός των επιμέρους τομέων ή κλάδων.

Μετά την ολοκλήρωση αυτής της διαδικασίας, τα αποτελέσματα δεικτοποιούνται σύμφωνα με τη μέθοδο min-max που περιγράφεται ανωτέρω, για τον υπολογισμό και την αποτύπωση του δείκτη.

3. ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Για τον υπολογισμό του δείκτη χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα από την Eurostat για τις 276 χωρικές ενότητες επιπέδου NUTS 2 των κρατών-μελών της Ε.Ε. για το έτος 2015 ή τα πιο πρόσφατα δεδομένα που ήταν διαθέσιμα κατά το Α΄ τρίμηνο του 2017, χωρίς όμως να αναμειγνύονται δεδομένα διαφορετικών ετών για την ίδια μεταβλητή στις λίγες περιπτώσεις στις οποίες παρατηρείται περιορισμένη διαθεσιμότητα δεδομένων για κάποιες περιφέρειες. Η διαθεσιμότητα συγκρίσιμων δεδομένων για όλες τις περιφέρειες της Ε.Ε. (ή τουλάχιστον για το 95% αυτών) αποτελεί σημαντικό κριτήριο για την επιλογή των επιμέρους υποδεικτών, με μοναδική εξαίρεση τη μεταβλητή της παραγωγικότητας της γεωργίας-δασοκομίας-αλιείας, όπου η διαθεσιμότητα δεδομένων ανέρχεται περίπου στο 93%.

Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται αναλυτικά οι επιμέρους διαστάσεις του δείκτη, καθώς και οι μεταβλητές που χρησιμοποιούνται για να τις προσεγγίσουν. Πιο συγκεκριμένα, οι διαστάσεις της παραγωγικής συγκέντρωσης και εξειδίκευσης του εργατικού δυναμικού βασίζονται σε στοιχεία του 2015, της ευημερίας βασίζεται σε στοιχεία του 2013 (διαθέσιμο εισόδημα) και του 2015 (απασχόληση, εκπαίδευση, υγεία) και των αναπτυξιακών προοπτικών βασίζονται σε στοιχεία του 2013 (έρευνα και ανάπτυξη), του 2014 (παραγωγικότητα, κατά κεφαλήν ΑΕΠ, ρυθμός μεταβολής αυτού) και του 2015 (δημογραφική σύνθεση). Ειδικά για την επιλογή του μεγέθους της απασχόλησης αντί αυτού της ανάπαυσης, σημειώνεται ότι, αν και κάποιες φορές θεωρείται πως η ανάπαυση και όχι η εργασία είναι η προσεγγιστική μεταβλητή της ευημερίας, η μικροοικονομική σύνδεση της ατομικής ευημερίας με την ανάπαυση είναι δύσκολο να εφαρμοστεί, καθότι αφενός δεν υπάρχει διαθεσιμότητα μεταβλητών χρήσεως χρόνου (ψυχαγωγίας κ.ά.) σε περιφερειακό επίπεδο, αφετέρου προσκρούει στη θεώρηση της ανάπαυσης ως κατώτερου αγαθού στην περίπτωση της θετικής προσφοράς εργασίας – όταν το άτομο επιδιώκει να εργαστεί περισσότερο προκειμένου να αυξήσει το εισόδημά του. Με το σκεπτικό ότι η απασχόληση εισφέρει στην προσωπική ολοκλήρωση των ατόμων και στην απουσία προβλημάτων που συνδέονται με την ανεργία (βλ., ενδεικτικά, Mankiw και Taylor, 2010, σ. 241) εξετάζεται, ακολουθώντας και την προσέγγιση του δείκτη ευημερίας του Ο.Ο.Σ.Α. (2014), η απασχόληση ως δείκτης ευημερίας.

4. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΚΤΙΜΗΣΗΣ ΤΟΥ ΔΕΙΚΤΗ ΓΙΑ ΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της εκτίμησης του δείκτη για τη Δυτική Ελλάδα χρησιμοποιώντας τα πιο πρόσφατα δεδομένα κατά την περίοδο εκτίμησης (δηλαδή κατά το Α΄ τρίμηνο του 2017, βλ. Πίνακα 1). Πιο συγκεκριμένα, αναφορικά με την πρώτη εξεταζόμενη διάσταση της ευημερίας, η Δυτική

Πίνακας 1. Οι διαθέσιμες μεταβλητές του περιφερειακού δείκτη ευημερίας, συγκέντρωσης/εξειδίκευσης του εργατικού δυναμικού και αναπτυξιακών προοπτικών

	Μεταβλητή	Έτος	Παρατηρήσεις	Περιγραφή
Α. ΕΥΗΜΕΡΙΑ	Διαθέσιμο εισόδημα	2013	273 ^β	Καθαρό διαθέσιμο εισόδημα, σε Μονάδες Αγοραστικής Δύναμης με βάση την τελική κατανάλωση ανά κάτοικο
	Απασχόληση (εργασία)	2015	276	Ποσοστό απασχόλησης, άτομα 15-64 ετών
		2015	275 ^γ	Ποσοστό ανεργίας, άτομα 15-64 ετών
	Εκπαίδευση	2015	276	Απασχολούμενοι με μεταγυμνασιακή εκπαίδευση ως ποσοστό (%) του εργατικού δυναμικού
Υγεία	2015	274 ^δ	Προσδόκιμο ζωής (για άτομα κάτω του έτους)	
Β. ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ, ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΔΥΝΑΜ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ	Γεωργία, δασοκομία, αλιεία ^α	2015	276	Ποσοστό των εργαζομένων στην περιφέρεια
	Ορυχεία, μεταποίηση κ.λπ. ^α	2015	276	
	Κατασκευές ^α	2015	276	
	Εμπόριο, μεταφορές, αποθήκευση, καταλύματα, εστίαση ^α	2015	276	
	Ενημέρωση, επικοινωνία ^α	2015	276	
	Χρηματοπιστωτικές, ασφαλιστικές δραστηριότητες ^α	2015	276	
	Διαχείριση ακιν. περιουσίας ^α	2015	276	
	Επιστημονικές, τεχνικές, υπο-στηρικτικές δραστηριότητες ^α	2015	276	
	Δημόσια διοίκηση, άμυνα, εκπαίδευση, υγεία κ.λπ. ^α	2015	276	
	Τέχνες, ψυχαγωγία, λοιπές υπηρεσίες ^α	2015	276	
Εξειδίκευση ^α	2015	276	Το άθροισμα των θετικών αποτελεσμάτων του συντελεστή εξειδίκευσης εργασίας του Isard (1960)	
Γ. ΑΝΑΠΤ. ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ	Παραγωγικότητα εργασίας ^α	2014	276	Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία σε βασικές τιμές ανά εργαζόμενο (σύνολο κλάδων)
	Δημογραφική σύνθεση	2015	276	Πληθ. 15-29 ετών, ποσοστό συν. πληθυσμού
		2015	276	Πληθ. άνω των 65 ετών, ποσοστό συν. πληθυσμού
	Έρευνα και Ανάπτυξη (E&A)	2013	269 ^ε	Συνολική δαπάνη σε έρευνα και ανάπτυξη σε όλους τους τομείς, ποσοστό του ΑΕΠ
	Κατά κεφαλήν ΑΕΠ	2014	276	Σε ευρώ ανά κάτοικο
Ρυθμός μεταβολής κατά κεφαλήν ΑΕΠ	2014	276	ΑΕΠ σε ευρώ ανά κάτοικο, ποσοστιαία μεταβολή	

Σημειώσεις:

^α Στον υπολογισμό έχει χρησιμοποιηθεί το σύνολο των εργαζομένων που έχουν δηλώσει τον κλάδο (τους κλάδους) στον οποίο (στους οποίους) απασχολούνται και όχι το σύνολο των εργαζομένων. (Το τελευταίο μέγεθος περιλαμβάνει και όσους δεν απάντησαν στην έρευνα). ^β Άνευ Εσθονίας, Λουξεμβούργου και Μάλτας. ^γ Άνευ μιας Φινλανδικής περιφέρειας.

^δ Άνευ δύο υπερποντίων περιφερειών της Γαλλίας. ^ε Άνευ δύο περιφερειών της Γερμανίας, των υπερποντίων περιφερειών της Γαλλίας.

Πηγή: Συλλογή δεδομένων από την Eurostat από τη συγγραφέα κατά το Α' τρίμηνο του 2017.

Πίνακας 2. Η Δ. Ελλάς βάσει του περιφερειακού δείκτη ευημερίας, συγκέντρωση/εξειδίκευσης του εργατικού δυναμικού και αναπτυξιακών προοπτικών

Υποδείκτης	Δυτική Ελλάδα	Ελλάς (διάμεσος περιφέρεια)	Ε.Ε. (διάμεσος περιφέρεια)
Διαθέσιμο εισόδημα	1,43	2,29	5,71
Απασχόληση (εργασία)	0,22	0,98	7,29
Εκπαίδευση	0,96	1,77	7,43
Υγεία	7,05	7,73	7,39
Συγκέντρωση εργατικού δυναμικού:			
• Γεωργία, δασοκομία, αλιεία	9,87	7,99	1,29
• Ορυχεία, μεταποίηση, ενέργεια κ.λπ.	0,53	2,03	4,16
• Κατασκευές	2,07	2,07	5,09
• Εμπόριο, μεταφορές, αποθήκευση, καταλύματα, εστίαση	6,26	5,89	2,97
• Ενημέρωση, επικοινωνία	1,26	0,89	2,96
• Χρηματοπιστωτικές, ασφαλιστικές δραστ.	2,61	2,38	4,09
• Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	0,00	0,00	3,26
• Επιστημονικές, τεχνικές, υποστηρικτικές δραστ.	0,48	1,34	4,11
• Δημόσια διοίκηση, άμυνα, εκπαίδευση, υγεία κ.λπ.	3,10	2,44	4,14
• Τέχνες, ψυχαγωγία, λοιπές υπηρεσίες	2,73	2,18	3,37
Εξειδίκευση εργατικού δυναμικού	1,32	1,24	0,94
Παραγωγικότητα εργασίας	2,15	2,27	4,87
Δημογραφική σύνθεση	3,99	3,10	4,92
Έρευνα και ανάπτυξη	1,82	1,02	2,61
Ρυθμός μεταβολής κατά κεφαλήν ΑΕΠ	0,00	0,00	2,46
Κατά κεφαλήν ΑΕΠ	1,02	1,29	4,39

Πηγή: Υπολογισμοί συγγραφέα κατά το Α' τρίμηνο του 2017.

Ελλάς σημειώνει την καλύτερη επίδοση στον τομέα της υγείας, όπως αυτή προσεγγίζεται από το προσδόκιμο ζωής, με 7,05 βαθμούς, ελαφρώς χαμηλότερα από τη διάμεσο Ελλάδα και Ε.Ε. Οι υπόλοιπες μεταβλητές που αφορούν στην ευημερία υπολείπονται σημαντικά της διαμέσου ελληνικής περιφέρειας και απέχουν ακόμη περισσότερο από τη διάμεσο περιφέρεια της Ε.Ε.

Συνολικά, οι καλύτερες επιδόσεις σημειώνονται στους υποδείκτες συγκέντρωσης εργατικού δυναμικού. Η Δυτική Ελλάδα είχε πολύ υψηλή συγκέντρωση εργατι-

κού δυναμικού στον πρωτογενή τομέα λαμβάνουσα τον βαθμό 9,87 επί της κλίμακας 0 έως 10, καθώς και μέτρια συγκέντρωση στον τομέα εμπορίου, μεταφορών, αποθήκευσης, καταλυμάτων και εστίασης λαμβάνουσα βαθμό 6,26. Επιπλέον, η Δυτική Ελλάς υπερέβαινε τη διάμεσο κοινοτική περιφέρεια τόσο στα δύο προηγούμενα πεδία όσο και σε όρους εξειδίκευσης του εργατικού δυναμικού λαμβάνουσα βαθμό 1,32. Το τελευταίο αποτέλεσμα υποδηλώνει μέτρια παραγωγική διαφοροποίηση του εργατικού δυναμικού της περιοχής σε σχέση με την Ε.Ε. συνολικά.

Συγχρόνως, η περιοχή υπολειπόταν σε μια σειρά από πτυχές που αφορούν στις αναπτυξιακές προοπτικές. Αν και στους υποδείκτες δημογραφικής σύνθεσης και έρευνας και ανάπτυξης η Δυτική Ελλάς ξεπερνά την ελληνική διάμεσο περιφέρεια και στον υποδείκτη συνολικής παραγωγικότητας είναι πολύ κοντά στην ελληνική διάμεσο περιφέρεια, υπάρχει απόσταση με τη διάμεσο περιφέρεια της Ε.Ε. Οι μεταβλητές που αφορούν στο ΑΕΠ είναι σε ακόμη χαμηλότερα επίπεδα.

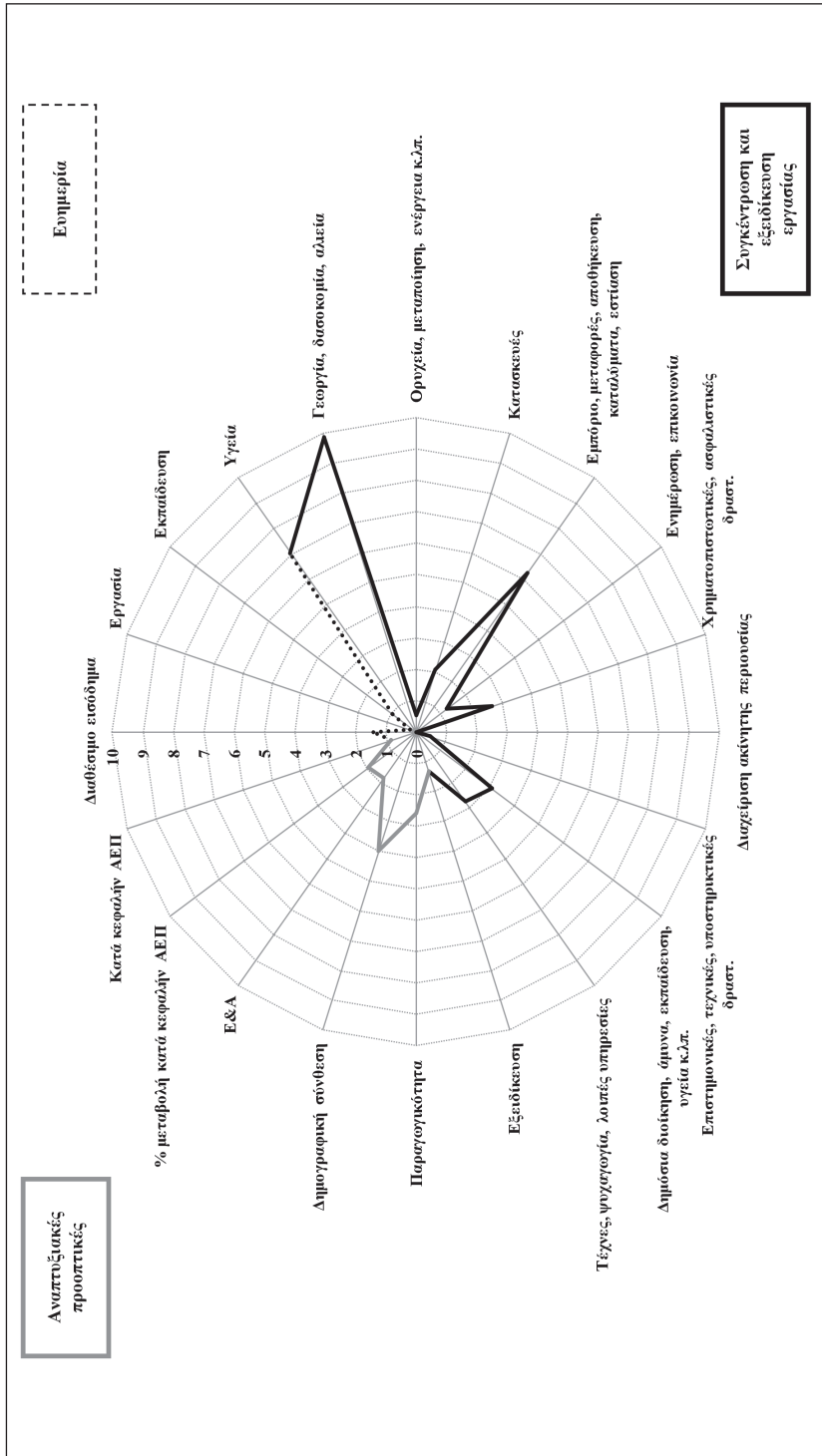
Συνολικά, από τα αποτελέσματα της εκτίμησης των επιμέρους υποδεικτών προκύπτει ότι η Δυτική Ελλάς, αν και σημειώνει υψηλές επιδόσεις στη συγκέντρωση εργασίας, έχει απόσταση να καλύψει σε αρκετά πεδία.

Τα αραχνογράμματα που ακολουθούν παρέχουν έναν εύληπτο γραφικό τρόπο παρουσίασης των ευρημάτων που παρατίθενται στον Πίνακα 2. Πιο συγκεκριμένα, στο Διάγραμμα 1 απεικονίζονται τα αποτελέσματα για τη Δυτική Ελλάδα για καθεμία από τις τρεις εξεταζόμενες διαστάσεις και στο Διάγραμμα 2 απεικονίζονται τα αποτελέσματα για τη Δυτική Ελλάδα σε σχέση με τη διάμεσο περιφέρεια της Ελλάδος και της Ε.Ε. προκειμένου να επιτρέπεται αμεσότερα η σύγκριση και να αποτυπώνεται το μέγεθος της απόστασης της Δυτικής Ελλάδος με αυτά τα δύο σημαντικά σημεία αναφοράς.

Εξετάζοντας διαχρονικά την περιφέρεια Δυτικής Ελλάδος για τα έτη 2013-2015 για τις 276 περιφέρειες της Ε.Ε. (βλ. Πίνακα 3), διαπιστώνεται ότι η Δυτική Ελλάς κατατάσσεται σταθερά στο ανώτατο 10% των περιφερειών της Ε.Ε. όσον αφορά στη συγκέντρωση εργατικού δυναμικού στον πρωτογενή τομέα και στον τομέα εμπορίου, μεταφορών, αποθήκευσης, καταλυμάτων και εστίασης. Επιπλέον, κατατάσσεται στο ανώτατο 40-60% των περιφερειών της Ε.Ε. όσον αφορά στον υποδείκτη εξειδίκευσης του εργατικού δυναμικού, στον υποδείκτη ευημερίας για την υγεία, καθώς και στον υποδείκτη συγκέντρωσης του εργατικού δυναμικού στις τέχνες-ψυχαγωγία-λοιπές υπηρεσίες κατά το έτος 2014. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις, κατατάσσεται στο κατώτατο 40% των περιφερειών.

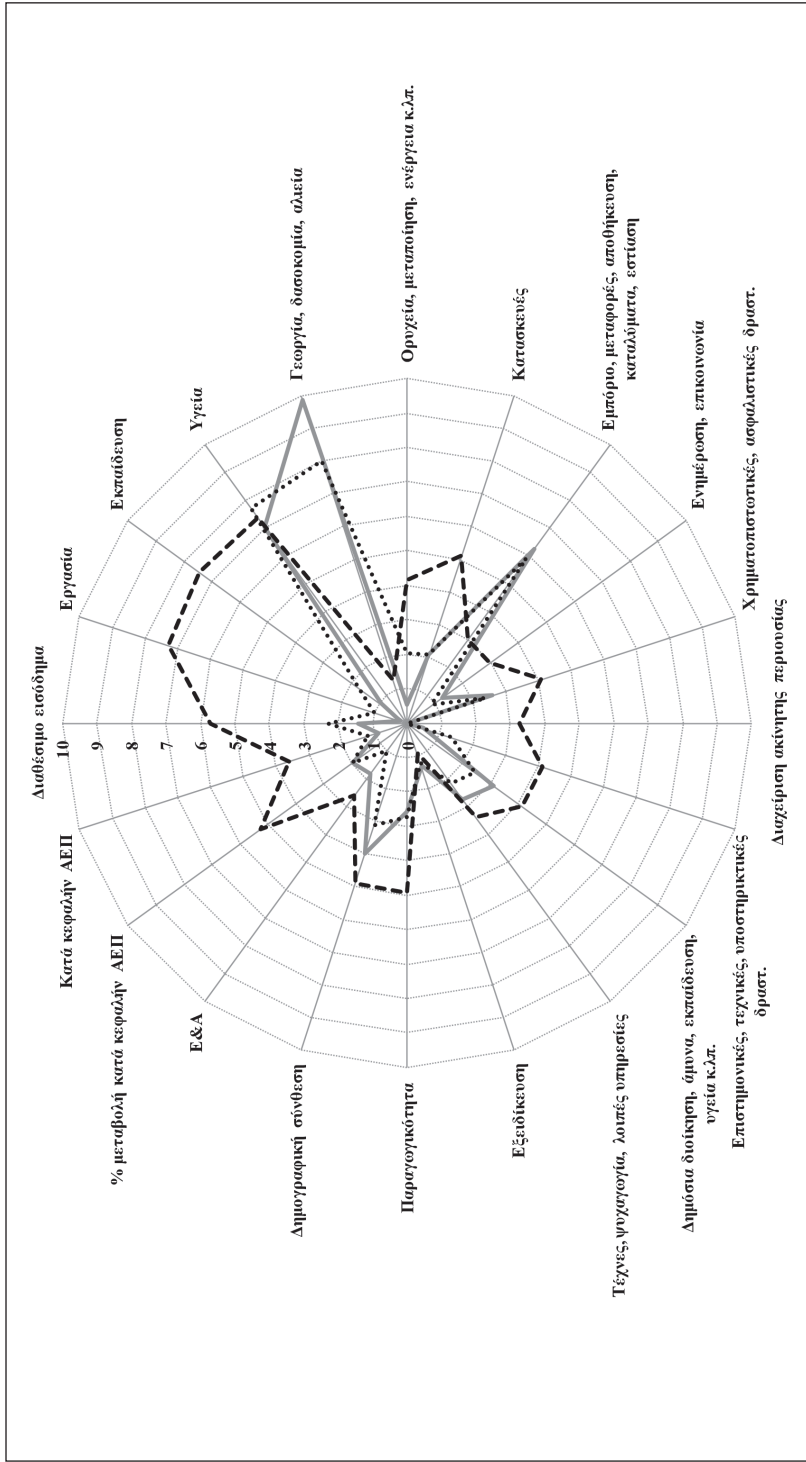
Εν γένει οι μεταβολές που παρατηρούνται είναι σχετικά μικρές. Διαπιστώνεται ότι η Δυτική Ελλάς βελτίωσε τη σχετική της θέση (σειρά κατάταξης) όσον αφορά στον ρυθμό μεταβολής του κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Βελτίωση σημειώθηκε και στη συγκέντρωση εργατικού δυναμικού στις κατασκευές και τις χρηματοπιστωτικές-ασφαλιστικές δραστηριότητες και, παρά κάποιες μικροϋποχωρήσεις, στις επιστημονικές-τεχνικές-επαγγελματικές δραστηριότητες και ψυχαγωγία-τέχνες-λοιπές

Διάγραμμα 1. Γραφική παρουσίαση του περιφερειακού δείκτη ενημερίας, συγκέντρωσης/εξειδίκευσης του εργατικού δυναμικού και αναπτυξιακών προοπτικών για τη Δυτική Ελλάδα

Πηγή: Υπολογισμοί συγγραφέα κατά το Α' τρίμηνο του 2017.

Διάγραμμα 2. Συγκριτική παρουσίαση του σύνθετου δείκτη της Δυτικής Ελλάδος με τη διάμεσο τόσο των ελληνικών όσο και των κοινοτικών περιφερειών

Πηγή: Υπολογισμοί συγγραφέα κατά το Α' τρίμηνο του 2017.

Πίνακας 3. Η διαχρονική επίδοση της Δ. Ελλάδος σε όρους βαθμών και κατάταξης μεταξύ των 276 περιφερειών της Ε.Ε.

Υποδείκτης	Δυτική Ελλάδα	Ελλάς (διάμεσος περιφέρεια)	Ε.Ε. (διάμεσος περιφέρεια)
Διαθέσιμο εισόδημα	1,43	2,29	5,71
Απασχόληση (εργασία)	0,22	0,98	7,29
Εκπαίδευση	0,96	1,77	7,43
Υγεία	7,05	7,73	7,39
Συγκέντρωση εργατικού δυναμικού:			
• Γεωργία, δασοκομία, αλιεία	9,87	7,99	1,29
• Ορυχεία, μεταποίηση, ενέργεια κ.λπ.	0,53	2,03	4,16
• Κατασκευές	2,07	2,07	5,09
• Εμπόριο, μεταφορές, αποθήκευση, καταλύματα, εστίαση	6,26	5,89	2,97
• Ενημέρωση, επικοινωνία	1,26	0,89	2,96
• Χρηματοπιστωτικές, ασφαλιστικές δραστ.	2,61	2,38	4,09
• Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	0,00	0,00	3,26
• Επιστημονικές, τεχνικές, υποστηρικτικές δραστ.	0,48	1,34	4,11
• Δημόσια διοίκηση, άμυνα, εκπαίδευση, υγεία κ.λπ.	3,10	2,44	4,14
• Τέχνες, ψυχαγωγία, λοιπές υπηρεσίες	2,73	2,18	3,37
Εξειδίκευση εργατικού δυναμικού	1,32	1,24	0,94
Παραγωγικότητα εργασίας	2,15	2,27	4,87
Δημογραφική σύνθεση	3,99	3,10	4,92
Έρευνα και ανάπτυξη	1,82	1,02	2,61
Ρυθμός μεταβολής κατά κεφαλήν ΑΕΠ	0,00	0,00	2,46
Κατά κεφαλήν ΑΕΠ	1,02	1,29	4,39

Σημειώσεις: ^α Άνευ Εσθονίας, Λουξεμβούργου και Μάλτας. ^β Άνευ μίας υπερποντίου περιφέρειας της Γαλλίας. ^γ Μη διαθέσιμα στοιχεία για την Ελλάδα. ^δ Άνευ Σλοβενίας, των πέντε περιφερειών του Λονδίνου και μίας υπερποντίου περιφέρειας της Γαλλίας. ^ε Άνευ δύο περιφερειών της Γερμανίας, των υπερποντίων περιφερειών της Γαλλίας. ^ς Άνευ τριών υπερποντίων περιφερειών της Γαλλίας. ^η Άνευ δύο υπερποντίων περιφερειών της Γαλλίας. ^θ Άνευ Ιρλανδίας.

Πηγή: Υπολογισμοί συγγραφέα κατά το Α' τρίμηνο του 2017.

υπηρεσίες. Επιπλέον, παρουσίασε οριακές αυξήσεις, μειώσεις ή αυξομειώσεις στη συγκέντρωση εργατικού δυναμικού στον πρωτογενή τομέα, στον τομέα εμπορίου, μεταφορών, αποθήκευσης, καταλυμάτων και εστίασης, στην παραγωγική εξειδίκευση, στον δείκτη προοπτικών που αφορά στην παραγωγικότητα και, τέλος, στον δείκτη ευημερίας που αφορά στην εκπαίδευση.

Η επίδοση της Δυτικής Ελλάδος χειροτέρευσε χάνοντας θέσεις στην κατάταξη στη συγκέντρωση εργατικού δυναμικού στην ενημέρωση-επικοινωνία, διαχείριση ακίνητης περιουσίας και (παρά κάποιες αντίρροπες κινήσεις) στον δευτερογενή τομέα πλην κατασκευών (ήτοι, ορυχεία, μεταποίηση, ενέργεια κ.ά.), καθώς και στον δείκτη προοπτικών που αφορά στη δημογραφική σύνθεση και στους δείκτες ευημερίας που αφορούν στην υγεία και την απασχόληση. Τέλος, κατήλθε θέσεις, αλλά υπερ-ανέκαμψε στη συγκέντρωση εργατικού δυναμικού στη δημόσια διοίκηση-άμυνα-εκπαίδευση-υγεία κ.λπ. και στον δείκτη προοπτικών που αφορά στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ.

5. ΔΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ

Μια ακόμη διάσταση η οποία είναι σκόπιμο να εξεταστεί για την αποτύπωση της επίδοσης της Δυτικής Ελλάδος σε οικονομικούς όρους είναι αυτή της ανταγωνιστικότητας. Η ανταγωνιστικότητα είναι ένας όρος ευρύς και πολυεπίπεδος και αποτελεί αυτοτελώς αντικείμενο μελέτης, καθώς απαιτεί ενδεδειγμένη και προσεκτική ανάλυση, πέραν της απλής κατασκευής δεικτών και στατιστικών εκτιμήσεων. Η ανταγωνιστική θέση μιας οικονομίας αντανακλάται στην ικανότητά της να εξασφαλίζει, να διατηρεί και να αυξάνει τα μερίδιά της στις διεθνείς αγορές αγαθών και υπηρεσιών και αποτελεί συνάρτηση πολλών παραγόντων. Τα τελευταία χρόνια διεθνείς οργανισμοί, όπως το *World Economic Forum* (WEF) και το *Institute for Management Development* (IMD), εκδίδουν ετησίως εκθέσεις με κατατάξεις των χωρών σε παγκόσμιο επίπεδο βάσει μετρήσεων των παραγόντων που προσδιορίζουν τη διεθνή ανταγωνιστική θέση των επιμέρους οικονομιών.

Δεδομένων των υφιστάμενων περιορισμών στη διαθεσιμότητα δεδομένων που αφορούν στην ανταγωνιστικότητα σε περιφερειακό επίπεδο (π.χ. δείκτες που δεν εκτιμώνται σε ετήσια συχνότητα ή σε περιφερειακό επίπεδο) δεν καθίσταται εφικτό να ενσωματωθεί η διάσταση της ανταγωνιστικότητας στον προτεινόμενο περιφερειακό δείκτη που παρουσιάζεται στο παρόν άρθρο. Παρ' όλα αυτά, για λόγους πληρότητας, ανάδειξης του ζητήματος και της αναγκαιότητας να συλλέγονται τέτοιου είδους στοιχεία, αλλά και μεθοδολογικής σύγκρισης, στη συνέχεια παρουσιάζονται τα αποτελέσματα του περιφερειακού ευρωπαϊκού δείκτη ανταγωνιστικότητας, *EU Regional Competitiveness Index*, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, για τη Δυτική Ελλάδα, με τα όποια πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα αυτός παρουσιάζει, όπως θα αναφερθούν στη συνέχεια. Ο εν λόγω δείκτης βασίζεται στην προσέγγιση του Παγκοσμίου Δείκτη Ανταγωνιστικότητας (*Global Competitiveness Index*) του WEF και προσμετρά διαφορετικές διαστάσεις της ανταγωνιστικότητας σε περιφερειακό επίπεδο στην Ε.Ε.

Η πλέον πρόσφατη έκδοση των εκτιμήσεων του εν λόγω δείκτη δημοσιεύτηκε στις αρχές του 2017 (Annoni κ.ά., 2017) και βασίζεται σε 74 μεταβλητές, κυρίως

περιφερειακές, με δεδομένα από την περίοδο 2012-2014, αλλά και κάποια από την περίοδο 2015-2016. Πιο συγκεκριμένα, ο δείκτης απαρτίζεται από έντεκα πυλώνες που περιγράφουν τις διάφορες πτυχές της ανταγωνιστικότητας και κατατάσσονται σε τρεις ομάδες: τη βασική, της αποδοτικότητας και της καινοτομίας. Η βασική ομάδα περιλαμβάνει πέντε πυλώνες: (1) θεσμοί, (2) μακροοικονομική σταθερότητα, (3) υποδομή, (4) υγεία και (5) βασική εκπαίδευση, οι οποίοι αποτυπώνουν βασικά στοιχεία για όλες τις περιφερειακές οικονομίες. Η ομάδα της αποδοτικότητας περιλαμβάνει τρεις πυλώνες: (6) τριτοβάθμια εκπαίδευση, κατάρτιση και διά βίου μάθηση, (7) αποτελεσματικότητα της αγοράς εργασίας και (8) μέγεθος αγοράς. Η ομάδα της καινοτομίας περιλαμβάνει τρεις πυλώνες: (9) τεχνολογική ετοιμότητα, (10) επιχειρηματική πολυπλοκότητα και (11) καινοτομία. Σημειώνεται ότι οι μεταβλητές της μακροοικονομικής σταθερότητας και της ποιότητας της βασικής εκπαίδευσης αντλούνται σε επίπεδο χώρας και όχι σε επίπεδο περιφέρειας. Η βαθμολογία του δείκτη για κάθε περιφέρεια υπολογίζεται ως ο σταθμισμένος μέσος όρος των βαθμολογιών που λαμβάνει η περιφέρεια στις τρεις ομάδες δεικτών, με σταθμίσεις ανάλογες του σταδίου ανάπτυξης της περιφέρειας, και κυμαίνεται από 0 έως 100.

Σύμφωνα με τα πλέον πρόσφατα αποτελέσματα του δείκτη, η Δυτική Ελλάς κατατάσσεται στις δέκα χειρότερες θέσεις (επίδοση 3,2, 257η θέση) από τις 263 συνολικά περιφέρειες, δίπλα σε άλλες ελλαδικές περιφέρειες [Ιόνιοι Νήσοι (256/263), Πελοπόννησος (258/263), Στερεά Ελλάς (258/263), Ανατολική Μακεδονία και Δυτική Θράκη (261/263)]. Σε επιμέρους σημεία, η Δυτική Ελλάς σημειώνει καλύτερες επιδόσεις και σε δύο σημεία επιδόσεις άνω του 50. Πρόκειται για την υγεία (67,5), η οποία προσεγγίζεται από τους δείκτες τροχαίων δυστυχημάτων, προσδόκιμο ζωής, παιδικής θνησιμότητας, ποσοστού θνησιμότητας από καρκίνο, ποσοστού θνησιμότητας από καρδιακά επεισόδια και ποσοστού αυτοκτονιών, και την τριτοβάθμια εκπαίδευση-κατάρτιση-διά βίου μάθηση (53,4), η οποία προσεγγίζεται από τους δείκτες πληθυσμού ηλικίας 25-64 ετών με τριτοβάθμια εκπαίδευση (επίπεδα 5-8), διά βίου μάθησης, ατόμων που εγκαταλείπουν πρόωρα το σχολείο, πρόσβασης στα πανεπιστήμια και αναλογίας των φύλων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Συγκρινόμενη με τις 15 περιφέρειες που διαθέτουν παρεμφερές κατά κεφαλήν ΑΕΠ, δηλαδή Kujawsko-Pomorskie (Πολωνία), Θεσσαλία, Opolskie (Πολωνία), Lubuskie (Πολωνία), Zachodniopomorskie (Πολωνία), Guyane (Γαλλία), Κεντρική Μακεδονία, Jadranska Hrvatska (Κροατία), Vest (Ρουμανία), Νήσοι Βορείου Αιγαίου, Východné Slovensko (Σλοβενία), Ήπειρος, Ανατολική Μακεδονία και Δυτική Θράκη, Centru (Ρουμανία) και Közép-Dunántúl (Ουγγαρία), η Δυτική Ελλάς φαίνεται σχετικώς αδύναμη στους πυλώνες που αφορούν την μακροοικονομική σταθερότητα, στις υποδομές, στην αποτελεσματικότητα της αγοράς εργασίας και στην τεχνολογική ετοιμότητα. Στους υπόλοιπους πυλώνες η κατάσταση είναι πιο ισορροπημένη.

Αν και ο δείκτης παρέχει χρήσιμη πληροφόρηση, η αξιοποίησή του στην πραγματοποίηση διαχρονικών συγκρίσεων και αναλύσεων είναι ιδιαίτερα περίπλοκη τόσο λόγω των αναθεωρήσεων στοιχείων και των αλλαγών στις περιφέρειες και στις διαθέσιμες μεταβλητές όσο και λόγω του μεγάλου χρονικού εύρους των χρησιμοποιούμενων στοιχείων. Για παράδειγμα, ο δείκτης του 2016 περιλαμβάνει μετρήσεις από το 2012 έως και το 2016. Επιπλέον, σε κάποιες περιπτώσεις χρησιμοποιούνται οι μέσοι όροι των μεγεθών (π.χ., για τα έτη 2012-2014). Συνεπώς, η διαχρονική αποτύπωση του δείκτη για τη διεξαγωγή αναλύσεων σε ετήσια βάση δεν είναι εφικτή. Τέλος, θα πρέπει να επισημανθεί ότι για τον υπολογισμό του δείκτη αξιοποιούνται δεδομένα από πολλές και διαφορετικές πηγές, με όλες τις αδυναμίες που αυτό μπορεί να συνεπάγεται. Όπως ήδη δείξαμε, τα μειονεκτήματα αυτά αντιμετωπίζονται ικανοποιητικά (ή είναι εύκολα διαχειρίσιμα) από τον σύνθετο δείκτη ευημερίας, συγκέντρωσης/εξειδίκευσης εργασίας και αναπτυξιακών προοπτικών, όπως παρουσιάστηκε στις προηγούμενες ενότητες.

Σημειώνεται, επίσης, ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στην έκδοση του δείκτη ανταγωνιστικότητας για το 2016, υιοθετεί για πρώτη φορά τη γραφική αποτύπωση των αποτελεσμάτων του δείκτη με τη χρήση αραχνογράμματος και σύγκριση με τον μέσο όρο της Ε.Ε.· μέθοδο εν πολλοίς αντίστοιχη με εκείνη που χρησιμοποιούμε για τον σύνθετο δείκτη παρακολούθησης της οικονομικής κατάστασης την Δυτική Ελλάδα και για τη σύγκρισή της με τη διάμεσο περιφέρεια της Ελλάδος και της Ε.Ε.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα ανάλυση επιχειρήθηκε η παρουσίαση της επίδοσης της περιφέρειας Δυτικής Ελλάδος την περίοδο 2013-2015 στο κρίσιμο τρίπτυχο της ευημερίας, της συγκέντρωσης/εξειδίκευσης εργασίας και των αναπτυξιακών προοπτικών, έχοντας αναδείξει τη χρησιμότητα της αξιοποίησης περιφερειακών δεικτών για τη χάραξη στοχευμένης αναπτυξιακής πολιτικής.

Συγκεντρωτικά, κατά την τριετία 2013-2015 για την οποία διαθέτουμε συγκρίσιμα στοιχεία, η θέση της Δυτικής Ελλάδος έχει ελαφρώς χειροτερεύσει σε δύο από τις τέσσερις παρακολουθούμενες μεταβλητές ευημερίας, έχει ελαφρώς χειροτερεύσει σε μία και βελτιωθεί σε δύο (σχετικές με το ΑΕΠ) από τις πέντε παρακολουθούμενες μεταβλητές αναπτυξιακών προοπτικών και εμφανίζεται ελαφρώς πιο (λιγότερο) συγκεντρωμένη σε πέντε (τρεις) παραγωγικούς τομείς σε όρους εργατικού δυναμικού. Οι υπόλοιπες μεταβολές είναι οριακές. Γενικά, διατηρείται σε χαμηλή κατάταξη στην πλειονότητα των εξεταζόμενων υποδεικτών. Αν και η Δυτική Ελλάς έχει να καλύψει απόσταση σε αρκετούς τομείς, συμπεριλαμβανομένης και της ανταγωνιστικότητας, θετικές εξαιρέσεις αποτελούν οι υποδείκτες συγκέντρωσης εργατικού δυναμικού σε γεωργία-δασοκομία-αλιεία και εμπόριο-μεταφορές-

αποθήκευση-καταλύματα-εστίαση, σύμφωνα με τους οποίους η περιοχή κατατάσσεται στο ανώτατο 20% των περιφερειών της Ε.Ε.

Ολοκληρώνοντας, κρίνεται σκόπιμο η Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδος να παρακολουθεί την πορεία των δεικτών που αναλύθηκαν στην παρούσα εργασία και αποτυπώνουν την οικονομική της πορεία σε ετήσια βάση. Επιπλέον, προτείνεται να εντοπίσει και στο μέτρο του δυνατού να υιοθετήσει ανά πεδίο τις καλές πρακτικές των πρωτοπόρων περιφερειών, καθώς και αυτών που καταφέρνουν να βελτιώσουν τη θέση τους (και αντίστοιχα να αποφύγει/αποβάλει τις αντίστοιχες αυτών που κινούνται προς την αντίθετη κατεύθυνση), προκειμένου να βελτιώσει τις αναπτυξιακές της προοπτικές και στις περιπτώσεις που υπολείπεται πολύ να επιδιώξει σύγκλιση.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η συγγραφέας του άρθρου θα ήθελε να ευχαριστήσει δύο ανώνυμους κριτές για τα εποικοδομητικά τους σχόλια.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Annoni, P., Dijkstra, L., Gargano, N. (2017). *The EU Regional Competitiveness Index 2016*. Regional and Urban Policy working paper 02/2017. Brussels: European Commission.
- Isard, W. (1960). *Methods of Regional Analysis*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Καββαδίας, Π. Α. (1992). *Δείκτες Περιφερειακής Ανάπτυξης της Ελλάδας. Κατάρτιση, Αξιολόγηση και Εφαρμογές*. Σειρά Μελετών, 40. Αθήνα: ΚΕΠΕ.
- Λιαργκόβας, Π., Γιαννιάς, Δ., Φωτόπουλος, Γ. (2003). Συγκλίσεις και αποκλίσεις της ποιότητας ζωής στην Ελλάδα. *Αειχώρος*, 2, 114-129.
- Mankiw, G. N., Taylor, M. P. (2010). *Αρχές Οικονομικής Θεωρίας*, Τόμος Β. Μετάφρ. Α. Σακκά. Επιστ. επιμ. Θ. Λιανός. Αθήνα: Gutenberg.
- OECD. (2014). *Regional Well-Being: A user's guide*. Paris: OECD.
- OECD. (2008). *Handbook on constructing composite indicators: Methodology and user guide*. Paris: OECD.
- Οικονόμου, Φ. (2015). Μια πολυδιάστατη σύγκριση των ελληνικών περιφερειών με τις υπόλοιπες περιφέρειες της ΕΕ μέσω ενός νέου δείκτη. *Ελληνική Οικονομία* (ΚΕΠΕ), 17, 18-31.
- Πετράκος, Γ., Ψυχάρης, Γ. (2003). Οι περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα: Μια εναλλακτική μέθοδος υπολογισμού. *Σειρά Ερευνητικών εργασιών του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας*, 9, 621-644.

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΑΡΙΘΜΟΥ ΤΩΝ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΩΝ, ΑΝΕΡΓΩΝ ΚΑΙ ΜΗ ΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΗΝ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΥΦΕΣΗΣ (2008-2017)

Πρόδρομος Προδρομίδης,¹ Ιωάννα Κουντούρη²

¹ ΚΕΠΕ, pjrprodr@kepe.gr

² Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, ασκούμενη στο ΚΕΠΕ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι έρευνες εργατικού δυναμικού που διενήργησε η ΕΛΣΤΑΤ από το πρώτο τρίμηνο του 2008 ως το δεύτερο τρίμηνο του 2017 δείχνουν ότι, στην διάρκεια της οικονομικής ύφεσης που δοκίμασε την χώρα, πανελλαδικώς: (α) ο αριθμός των απασχολούμενων μειώθηκε, όμως τελευταίως ανακάμπτει, (β) ο αριθμός των ανέργων αυξήθηκε, όμως τελευταίως μειώνεται, (γ) ο αριθμός των μη μετεχόντων στην αγορά εργασίας έχει μειωθεί και (δ) ο συνολικός πληθυσμός των κατοίκων ηλικίας 15 ετών και άνω φθίνει από τα τέλη του 2008. Η Δ. Ελλάδα ακολουθεί την γενική κατεύθυνση, αν και αποκλίνει από τον μέσο όρο ως προς τον αναλογικά μεγαλύτερο αριθμό μη μετεχόντων στην αγορά εργασίας, καθώς και ως προς τον σχετικά μεγαλύτερο αριθμό ανέργων που εμφανίζει από το δεύτερο τρίμηνο του 2013 και εξής. Συγχρόνως, οι εξελίξεις στην απασχόληση ποικίλλουν ανά περιοχή και πεδίο δραστηριοτήτων. Η οικονομετρική ανάλυση (απομόνωση) της τάσεως, την εποχικότητα και των ενδιαμέσων (μεσοχρονίων) διακυμάνσεων από τον αριθμό των απασχολούμενων ανά περιοχή και υποκλάδο (υποκλάδο που γενικώς απασχολεί άνω των 2.000 ατόμων, ώστε οι εξελίξεις να μην ανάγονται σε δειγματοληπτικές ατέλειες) αποκαλύπτει ανάκαμψη στην Δ. Ελλάδα, πρωτίστως στην βιομηχανία τροφίμων, αλλά και στο λιανικό εμπόριο, την εστίαση, την δημόσια διοίκηση, τις εξειδικευμένες κατασκευαστικές δραστηριότητες, την εμπορία-επισκευή μηχανοκινήτων οχημάτων, τις νομικές-λογιστικές δραστηριότητες. Ελπίζεται ότι κάποιες εκ των ανωτέρω δραστηριοτήτων θα αποτελέσουν κινητήρες ανάπτυξης στο μέλλον. Άλλες περιοχές της χώρας εμφανίζουν ανακάμπτουσα ή αναπτυξιακή τάση στην φυτική-ζωική παραγωγή, στην εκπαίδευση, στις χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών, στα ιατρικά-οδοντιατρικά επαγγέλματα και στο χονδρικό εμπόριο, που επίσης συνιστούν σημαντικά πεδία απασχόλησης και στην Δ. Ελλάδα.

WORKFORCE PATTERNS AND SHIFTS ACROSS REGIONS AND SECTORS IN GREECE DURING THE RECESSION (2008-2017)

Prodromos Prodromidis,¹ Ioanna Kountouri²

¹ ΚΕΠΕ, pjprodr@kepe.gr

² Athens University of Economics & Business, KEPE intern

ABSTRACT

The Greek Labor Force Survey estimates from the first quarter of 2008 (2009^{Q1}) to the second quarter of 2017 (2017^{Q2}) -i.e., from shortly prior to Greece's economic downturn to the downturn's end- suggest that the number of employed (unemployed) people fell by 1.16 (rose by 0.98) million between 2008^{Q3} and 2014^{Q1}, before starting to inch up (down) again, while the number of non-participants in the labor market (people aged 15 or older) fluctuated somewhat and ended 0.08 (0.07) million fewer compared to the beginning. Western Greece follows the general direction, although the numbers deviate from the average on account of a disproportionately higher number of (a) non-participants in the labor market throughout the period in question, and (b) unemployed people from 2013^{Q2} onwards. At the same time, the evolution of employment varies across regions and sub-sectors. Indeed, the econometric analysis of the country's regional-and-subsectoral employment figures –the combinations that generally occupy no less than 2,000 people, so that developments are not attributable to sampling defects– especially in terms of the time-trend and seasonal and intermediate (cyclical) variations, demonstrates a recovery in the manufacturing of food products, the retail trade of most goods and services (excl. motor vehicles and motorcycles), the food and beverage service, public administration-defense-compulsory social security, specialized construction activities, the trade and repair of motor vehicles and motorcycles, and legal and accounting activities in Western Greece; while other regions also do well in crop-and-animal production and hunting, education, land transport and transport via pipelines, human health activities, or wholesale trade services (excl. motor vehicles and motorcycles). It is hoped that some of these –sectors that require large or fair numbers of workers– will drive the country's growth.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της παρούσης εργασίας είναι να περιγράψει τις διαχρονικές εξελίξεις στην απασχόληση ανά παραγωγικό υποκλάδο, καθώς και στην ανεργία και στην μη συμμετοχή του πληθυσμού στην αγορά εργασίας της Ελλάδος, ανά διοικητική περιφέρεια, από την αρχή της οικονομικής ύφεσης (το 2008) ως το τελευταίο τρίμηνο για το οποίο υφίσταντο διαθέσιμα στοιχεία κατά την συγγραφή της εργασίας, ήτοι το δεύτερο τρίμηνο του 2017 (2017^B): μια διετία μετά την εφαρμογή των ελέγχων κεφαλαίων στην χώρα μας. Πρόκειται για μια δυναμικά χρήσιμη οπτική όσον αφορά

στην κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων των χωρικών ενοτήτων και των επί μέρους πεδίων δραστηριοτήτων, καθώς και στην εξειδίκευση και στόχευση των αναπτυξιακών παρεμβάσεων στην Ελλάδα. Σημειώνεται ότι τόσο οι επιμέρους περιοχές της χώρας όσο και οι υποκλάδοι των δραστηριοτήτων συνιστούν κρίσιμα στοιχεία (τμήματα) της οικονομίας, οι ιδιαιτερότητες των οποίων συχνά συσκοτίζονται στα συνολικά μεγέθη σε επίπεδο παραγωγικών τομέων και επικρατείας, όμως θα ήταν σκόπιμο να εξετάζονται και να λαμβάνονται υπ' όψιν στην χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής, ιδίως τώρα που: (α) οι διαθέσιμοι πόροι δεν αρκούν για εκτεταμένες οριζόντιες παρεμβάσεις και (β) αποτελεσματικό θα είναι το χωρικά στοχευμένο και κλαδικά προσαρμοσμένο.

2. ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΑΘΕΣΙΜΑ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Εκ της φύσεως των στατιστικών στοιχείων που διαθέτουμε στην χώρα μας, η συνδυαστική (ταυτόχρονη) ανάλυση της πορείας των περιφερειών και των υποκλάδων της οικονομίας μέσω των μεγθών που αφορούν στην απασχόληση είναι δυνατικά διεξοδικότερη (πληρέστερη) αυτής που δύναται να διενεργηθεί με βάση το έτερο, σύνθετο μέτρο οικονομικών συγκρίσεων, το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν. (Βλ. και Προδρομίδα και Παπαθανασίου, 2018.)

Στην Ελλάδα η εξέλιξη της απασχόλησης τόσο συνολικός όσο και ανά παραγωγικό τομέα, κλάδο ή υποκλάδο, καθώς και των συγκοινωνούντων μεγθών της ανεργίας και της μη συμμετοχής του πληθυσμού ηλικίας 15 ετών και άνω στην αγορά εργασίας, παρακολουθείται συστηματικά και εκτιμάται ανά τρίμηνο με αρκετά λεπτομερή τρόπο (ανά περιφέρεια, τύπο περιοχής (αστική, ημιαστική, αγροτική), δημογραφική ομάδα κ.ά.) μέσω διαδοχικών Ερευνών Εργατικού Δυναμικού. Οι εν λόγω έρευνες διεξάγονται και οι εκτιμήσεις των μεγθών διενεργούνται από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, νυν Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ), από το 1981· ετησίως από το 1997 και από το 2008 στην βάση της (αναθεωρημένης) ταξινομήσεως παραγωγικών δραστηριοτήτων (NACE Rev. 2) που εφαρμόζεται στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ως εκ τούτου, υπάρχει δομική ασυνέχεια μεταξύ των προσφάτων και των παλαιότερων κλαδικών ταξινομήσεων, οπότε εκ των πραγμάτων το 2008 συνιστά την ενδεδειγμένη χρονική αφετηρία της ανάλυσης.

Προοιμιακά σημειώνεται ότι η χώρα συγκροτείται από 13 διοικητικές περιοχές (περιφέρειες) (Ανατολικής Μακεδονίας και Δυτικής Θράκης (ΑΜΔΘ), Κεντρικής Μακεδονίας (ΚΜ), Δυτικής Μακεδονίας (ΔΜ), Θεσσαλίας (Θ), Ηπείρου (Ηπ), νήσων Ιονίου (Ιον), Δυτικής Ελλάδος (ΔΕ), λοιπής Πελοποννήσου (ΛΠ), Αττικής (Ατ), λοιπής ή κεντρικής Στερεάς Ελλάδος (ΛΣΕ), νήσων Βορείου Αιγαίου (ΒΑ), νήσων Νοτίου Αιγαίου (ΝΑ), Κρήτη (Κ)), ενώ η παραγωγή οργανώνεται σε τρεις

τομείς (τον πρωτογενή, τον δευτερογενή και τον τριτογενή) που στο υφιστάμενο σύστημα ταξινομήσεως οικονομικών δραστηριοτήτων διαιρούνται σε 21 κλάδους ή 88 υποκλάδους. Αντιστοίχως, οι κλάδοι είναι οι εξής:

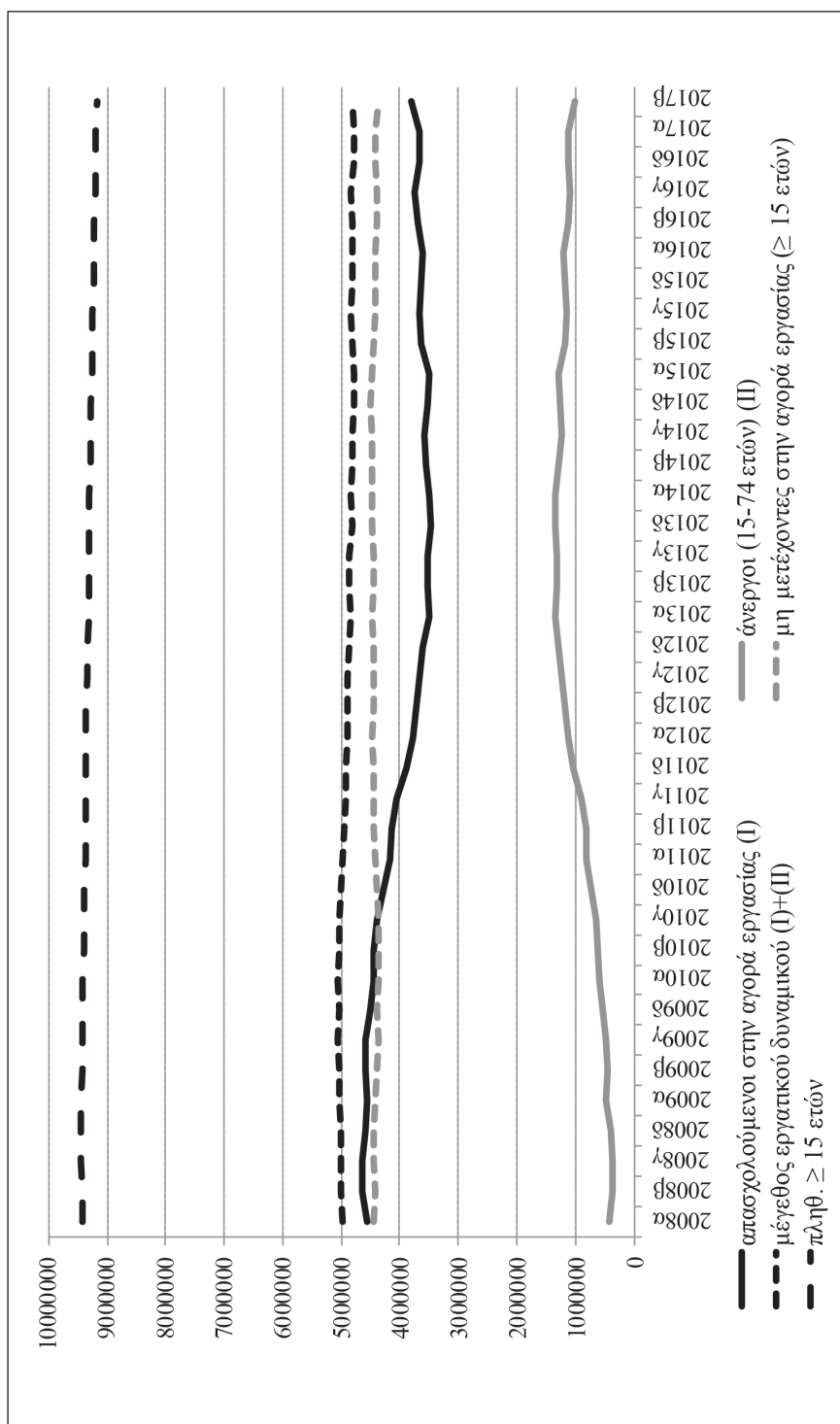
- Της γεωργίας-κτηνοτροφίας, δασοκομίας, αλιείας (περιλαμβάνονται οι υποκλάδοι με τους λεγόμενους «διψήφιους» κωδικούς #01-03) και των ορυχείων, λατομείων (#05-09).
- Της μεταποίησης (#10-33), της παροχής ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού, κλιματισμού, ύδατος, της επεξεργασίας λυμάτων, της διαχείρισης/εξυγίανσης αποβλήτων και ανακτήσεως υλικών (#35-39), καθώς και των κατασκευών (#41-43).
- Του εμπορίου (#45-47), της μεταφοράς και αποθηκείσεως (#49-53), της παροχής καταλύματος και εστίασεως (#55-56), της ενημέρωσης και επικοινωνίας (#58-63), των χρηματοπιστωτικών-ασφαλιστικών δραστηριοτήτων και της διαχείρισεως ακινήτου περιουσίας (#64-68), των επαγγελματικών, επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (#69-75), των διοικητικών και υποστηρικτικών δραστηριοτήτων (#77-82), της δημοσίου διοικήσεως, αμύνης και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφαλίσεως (#84), της εκπαίδευσης και υγείας (#85-87), των τεχνών, της διασκεδάσεως και ψυχαγωγίας (#90-93), άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών και δραστηριοτήτων των νοικοκυριών ως εργοδοτών ή για ίδια χρήση, καθώς και των ετεροδίκων οργανισμών και φορέων (#94-99).

3. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΑΡΙΘΜΟΥ ΤΩΝ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΩΝ, ΑΝΕΡΓΩΝ ΚΑΙ ΜΗ ΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η διαχρονική εξέλιξη των πληθυσμιακών μεγεθών που μετέχουν ή δεν μετέχουν στην αγορά εργασίας και του αθροίσματος αυτών παρουσιάζεται συνοπτικά στο Διάγραμμα 1.

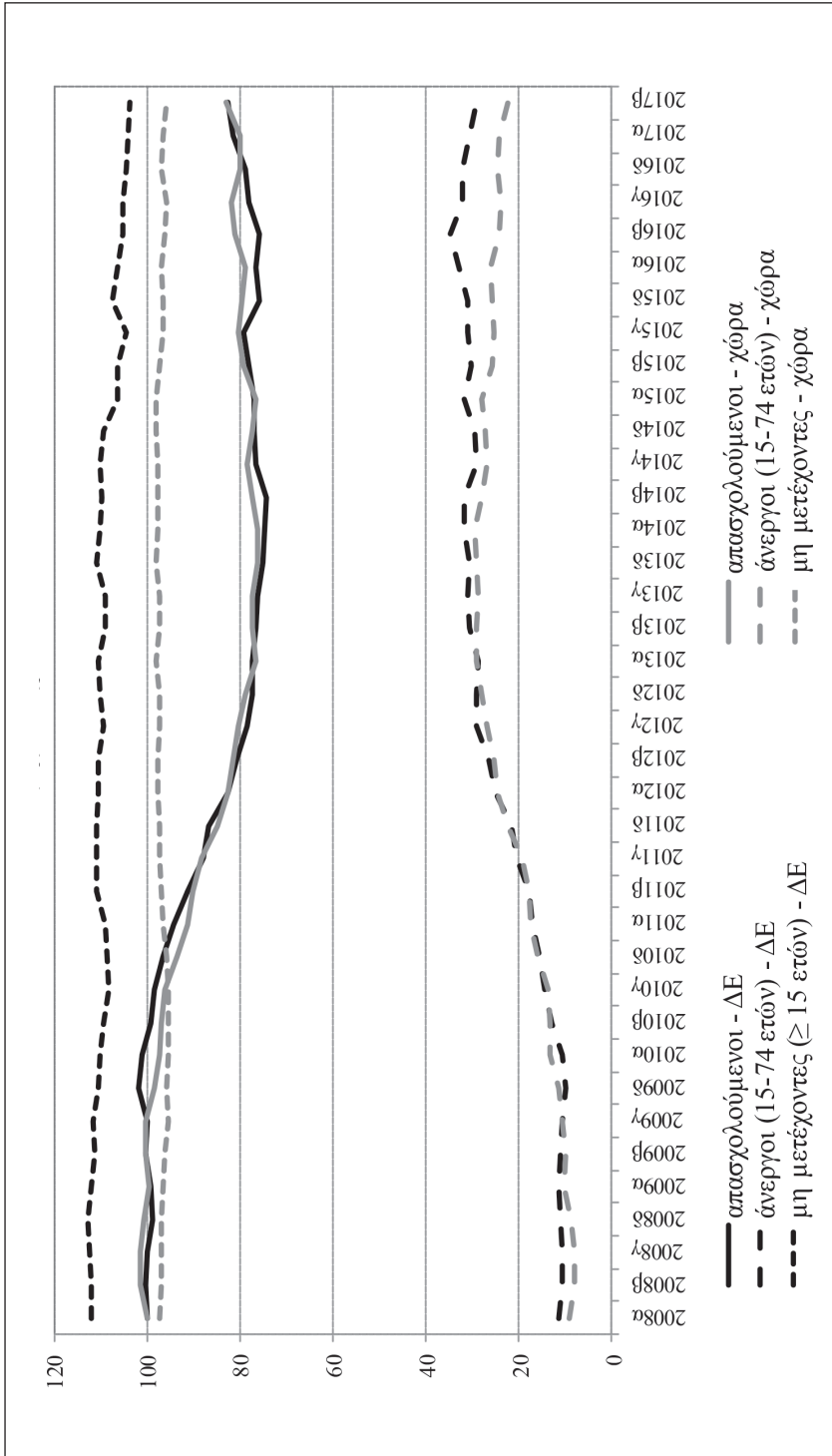
Ο αριθμός των απασχολούμενων ηλικίας 15 ετών και άνω αυξήθηκε από 4,57 εκατ. (2008^α) σε 4,64 εκατ. (2008^γ), ακολούθως μειώθηκε (γενικώς είχε πτωτική πορεία) ως το επίπεδο των 3,48 εκατ. (2014^α) και εν συνεχεία γενικώς εneφάνισε ανοδική πορεία ως το επίπεδο των 3,79 εκατ. (2017^β): ήτοι στα τέσσερα πέμπτα του αντιστοίχου του 2008^β. (Η σύγκριση διενεργείται μεταξύ ιδίων τριμήνων προκειμένου να απομονωθεί η επίδραση της εποχικότητας.) Στο ίδιο διάστημα ο αριθμός των ανέργων ηλικίας 15-74 ετών ακολούθησε την αντίθετη πορεία: Μειώθηκε από 0,42 εκατ. (2008^α) σε 0,36 εκατ. (2008^γ), ακολούθως είχε γενικώς ανοδική πορεία ως το επίπεδο των 1,34 εκατ. (2014^α) και εν συνεχεία γενικώς πτωτική πορεία καταλήγοντας στο επίπεδο των 1,02 εκατ. (2017^β): αριθμό σχεδόν τριπλάσιο του αντιστοίχου του 2008^β. Συνάγεται ότι μεταξύ 2008^α και 2017^α (2008^β και 2017^β) οι θέσεις εργασίας συρρικνώθηκαν κατά 0,91 (0,85) εκατ., ο αριθμός των ανέργων

Διάγραμμα 1. Η διαχρονική εξέλιξη του αριθμού των απασχολούμενων, ανέργων και μη μετεχόντων στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ.

Διάγραμμα 2. Η εξέλιξη των πληθυσμιακών μεγεθών της αγοράς εργασίας στην Δ. Ελλάδα και στο σύνολο της χώρας σε σχέση με τον αρχικό αριθμό απασχολούμενων (ήτοι του 2008^α)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ.

διευρύνθηκε κατά 0,70 (0,65) εκατ., άρα ότι στην διάρκεια της οικονομικής υφέσεως αρκετοί εξήλθαν της εγχωρίου αγοράς εργασίας.

Το εργατικό δυναμικό (ήτοι, το άθροισμα των απασχολουμένων και ανέργων) γενικώς είχε ανοδική πορεία στην αρχή, από 4,99 εκατ. (2008^α) σε 5,06 εκατ. (2009^γ), όμως, καθώς η ύφεση βάθαινε, εμφάνισε γενικώς πτωτική πορεία ως το επίπεδο των 4,77 εκατ. (2016^δ) και εν συνεχεία αυξήθηκε στο επίπεδο των 4,81 εκατ. (2017^β), καταλήγοντας σε αριθμό υποδεέστερο του αρχικού ή του αντιστοίχου του 2008^β. Ο αριθμός των μη μετεχόντων στην αγορά εργασίας ηλικίας 15 ετών και άνω είχε γενικώς πτωτική πορεία στην αρχή, από 4,45 εκατ. (2008^α) σε 4,36 εκατ. (2010^γ), ακολούθως εμφάνισε γενικώς ανοδική πορεία ως το επίπεδο των 4.49 εκατ. (2014^δ) και εν συνεχεία εμφάνισε εκ νέου γενικώς πτωτική πορεία καταλήγοντας στο επίπεδο των 4,37 εκατ. (2017^β): κοντά στο ελάχιστο της περιόδου. Συνάγεται ότι, ενώ αρχικώς ο αριθμός των μη μετεχόντων ισούτο με τον αριθμό των εργαζομένων, στην διάρκεια της υφέσεως η διαφορά διευρύνθη (το 2013^δ στον έναν εργαζόμενο αντιστοιχούσαν 1,3 μη μετέχοντες) και στο τέλος της υπό εξέταση περιόδου στον έναν εργαζόμενο αντιστοιχούσαν 1,2 μη μετέχοντες.

Στο ίδιο χρονικό διάστημα ο συνολικός πληθυσμός ηλικίας 15 ετών και άνω αρχικώς (2008^α-2008^δ) αυξήθηκε στο επίπεδο των 9,4 εκατ., όμως μετά ακολούθησε πτωτική πορεία ως το επίπεδο των 9,2 εκατ. (2017^β).

Η Δ. Ελλάς φαίνεται να αποκλίνει από τον μέσο όρο ως προς τον αναλογικά μεγαλύτερο αριθμό μη μετεχόντων στην αγορά εργασίας, καθώς και ως προς τον σχετικά μεγαλύτερο αριθμό ανέργων που εμφανίζει από το δεύτερο τρίμηνο του 2013 και εξής. Βλ. Διάγραμμα 2.

4. ΜΙΑ ΜΕΘΟΔΟΣ ΑΠΟΜΟΝΩΣΕΩΣ ΜΑΚΡΟΧΡΟΝΙΩΝ, ΒΡΑΧΥΧΡΟΝΙΩΝ ΚΑΙ ΕΝΔΙΑΜΕΣΩΝ ΕΠΙΔΡΑΣΕΩΝ

Προκειμένου να περιγράψουμε πληρέστερα την διαχρονική πορεία των ανωτέρω μεγεθών στον χώρο σε όρους τάσεων (T), εποχικότητας (E) και ενδιάμεσων (μεσοχρονίων) περιόδων (κύκλων) (M), προβαίνουμε σε μια σχετικά απλή, οικονομετρική ή εμπειρική (όπως λέγεται) ανάλυση των υπολογισμένων από την ΕΛΣΤΑΤ μεγεθών των απασχολουμένων, ανέργων και μη μετεχόντων στην αγορά εργασίας (N) ανά περιοχή, βασιζόμενοι στην συναρτησιακή σχέση που περιγράφουν ο Cameron (2005) και άλλοι:

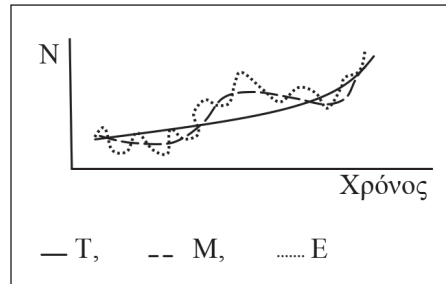
$$N_i = \sum_{i=1}^{13} b_{0,i} + \sum_{i=1}^{13} b_{1,i} \times T_i + \sum_{i=1}^{13} b_{2,i} \times T_i^2 + \sum_{i=1}^{13} b_{3,i} \times M_{in} + \sum_{i=1}^{13} b_{4,i} \times E_{ij}. \quad (1)$$

Σημειώνεται ότι η χρήση πιο εξελιγμένων εργαλείων δεν είναι άνευ προβλημάτων (Dixon και Shepherd, 2013).

Εν προκειμένω, με το στοιχείο b συμβολίζονται οι εκτιμώμενες επιδράσεις (δηλαδή οι συντελεστές ή παράμετροι) των ερμηνευτικών μεταβλητών, T , M και E , ο δε αριθμός των απασχολουμένων (ή των ανέργων ή των μη μετεχόντων) σε κάθε περιοχή, i , περιγράφεται από (α) την τάση (δηλαδή την μεταβλητή του χρόνου), T , και, όταν, αυτή δεν είναι γραμμική, από το τετράγωνο αυτής, T^2 , (β) βραχυχρόνιες μεταβλητές ανά περιοχή, i , σε επίπεδο τριμήνου, j , προκειμένου να απομονωθεί η εποχικότητα, και (γ) μεσοχρόνιες μεταβλητές ανά περιοχή, i , οι οποίες μπορεί να είναι περισσότερες της μίας και οι οποίες εντοπίζονται (αναδύονται) από τα κατάλοιπα των παλινδρόμησης των T και E στον N . (Η συνάρτηση εκτιμάται σε δύο φάσεις. Με βάση τα ευρήματα της πρώτης (ακριβέστερα: τα κατάλοιπα της πρώτης), το στοιχείο της M προστίθεται στην δεύτερη φάση. Συγχρόνως, με τον τρόπο αυτό η σειρά των καταλοίπων καθίσταται στάσιμη.) Οι βραχυχρόνιες και μεσοχρόνιες ερμηνευτικές μεταβλητές είναι δυαδικής μορφής (δηλαδή, λαμβάνουν μηδενικές και μοναδιαίες τιμές), με τις πρώτες να αντιστοιχούν σε ένα από τα τέσσερα τρίμηνα ($\alpha, \beta, \gamma, \delta$, των υπό εξέταση ετών) και τις δεύτερες να αφορούν σε διαδοχικά τρίμηνα (περιόδους) που εμφανίζουν παρεμφερή θετική ή αρνητική διαφοροποίηση από την τάση, όπως, λ.χ., στην περίπτωση του Πίνακα 1, το χρονικό διάστημα του πρώτου τριμήνου έως το τρίτο τρίμηνο του 2008 (2008 ^{$\alpha-\gamma$}) στην Αττική και την Κ. Μακεδονία ή τα άλλα χρονικά διαστήματα στην Αττική, την Κ. Μακεδονία και την Δ. Ελλάδα των οποίων η διάρκεια –διάρκεια που προκύπτει από τα στοιχεία– ποικίλλει. Έτσι, η συνάρτηση (εξίσωση) απασχόλησης των ατόμων ηλικίας 15 ετών και άνω είναι της μορφής:

$$\begin{aligned} & \text{Αριθμός ατόμων (σε χιλιάδες)} = \\ & 1.943,2 \text{ στην Αττική} - 1.690,2 \text{ άτομα (άρα λιγότερα άτομα) σε Α. Μακ. - Δ. Θράκη} \\ & \quad + \text{αυτόνομες διαφοροποιήσεις στις άλλες περιοχές} \\ & -40,8 \times (\text{χρόνος στην Αττική}) + 0,7 \times (\text{χρόνος στην Αττική})^2 + \dots \text{ άλλες περιοχές} \\ & -84,5 \times (\text{χρον. διάστ. 2008}^{\alpha-\gamma} \text{ στην Αττική}) + \dots \text{ άλλοι συνδυασμοί με αρνητικό} \\ & \quad \text{συντελεστή} \\ & +21,8 \times (\text{χρον. διάστ. 2015}^{\delta-6\gamma} \text{ στην Αττική}) + \dots \text{ άλλοι συνδυασμοί με θετικό} \\ & \quad \text{συντελεστή} \\ & +13,7' (\beta \text{ τρίμηνο στις νήσους του Ιονίου, Ν. Αιγαίου και Κρήτη}) + \dots \text{ άλλοι} \\ & \quad \text{συνδυασμοί} \end{aligned}$$

Διάγραμμα 3: Οι συνιστώσες της διαχρονικής εξέλιξης

Πίνακας 1. Εκτίμηση με ανθεκτικούς εκτιμητές της εξέλιξης του αριθμού των απασχολομένων, 2008^α-17^β (χιλ. άτομα)

Αρχική κατάσταση (σταθερός όρος)	Συντελεστές	p-values	Τάσεις ² (για υπολογισμό ρυθμών μεταβολής)	Συντελεστές	p-values
	1.943,2	0,000	Αττική		0,7
Χωρικές διαφοροποιήσεις			Κ. Μακεδονία		0,4
Αττική (περιοχή αναφοράς)			Δ. Μακεδονία		0,0
Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη	-1.690,2	0,000	Ήπειρος		0,0
Κ. Μακεδονία	-1.104,2	0,000	νήσοι Ν. Αιγαίου		0,0
Δ. Μακεδονία	-1.828,2	0,000	νήσοι Ιονίου, νήσοι Β. Αιγαίου		0,0
Θεσσαλία	-1.613,7	0,000	λοιπές περιφέρειες τις χώρας		0,1
Ήπειρος	-1.797,0	0,000	Μεσογόνιες εξάρσεις/βυθίσεις		
νήσοι Ιονίου	-1.861,0	0,000	Αττική, 2008 ^{α-γ}	-84,5	0,000
Δ. Ελλάς, Κρήτη	-1.660,1	0,000	Κ. Μακεδονία, 2008 ^{α-γ}	-41,0	0,000
λοιπή Πελοπόννησος	-1.683,7	0,000	Αττική, 2009 ^β -11 ^γ	67,7	0,000
λοιπή Σ. Ελλάς	-1.702,3	0,000	Κ. Μακεδονία, 2009 ^γ -11 ^γ	33,9	0,000
νήσοι Β. Αιγαίου	-1.868,7	0,000	Δ. Ελλάς, 2009 ^δ -10 ^δ	23,5	0,000
νήσοι Ν. Αιγαίου	-1.813,8	0,000	Αττική, 2012 ^α -14 ^β	-40,5	0,000
Τάσεις			Κ. Μακεδονία, 2012 ^δ -14 ^β	-26,8	0,000
Αττική	-40,8	0,000	Κ. Μακεδονία, 2015 ^γ -16 ^β	20,9	0,000
Κ. Μακεδονία	-20,0	0,000	Αττική, 2015 ^δ -16 ^γ	21,8	0,000
Θεσσαλία	-5,7	0,000	Εποχικός		
Δ. Ελλάς, Κρήτη	-5,1	0,000	Απρ.-Ιούν.: ν. Ιονίου, Ν. Αιγαίου, Κρήτη	13,7	0,000
λοιπή Σ. Ελλάς, λοιπή Πελοπόννησος	-4,7	0,000	Ιουλ.-Σεπτ.: νήσοι Ιονίου	17,3	0,000
Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη	-4,4	0,000	Ιουλ.-Σεπτ.: νήσοι Ν. Αιγαίου, Κρήτη	22,1	0,000
Δ. Μακεδονία, Ήπειρος	-2,3	0,000	Οκτ.-Δεκ.: ν. Ιονίου, Ν. Αιγαίου, Κρήτη	8,3	0,000
νήσοι Ιονίου, νήσοι Ν. Αιγαίου	-1,0	0,000	Λοιποί συνδυασμοί (περιπτώσεις αναφοράς)		
νήσοι Β. Αιγαίου	-0,7	0,000			

Αριθμός παρατηρήσεων: 494. Αριθμός ανεξαρτήτων μεταβλητών: 40. Ερμηνευτική ικανότητα (R²): 99,95%

που συνοπτικά παρουσιάζεται και στον Πίνακα 1. Οι μεταβλητές του χρόνου και του τετραγώνου του χρόνου διαβάζονται συνδυαστικά (σύμφωνα με τις συνθήκες πρώτης και δευτέρας τάξεως) αποκαλύπτοντας ότι η τάση στην Αττική μειώνεται με φθίνοντα ρυθμό εμφανίζοντας ελάχιστο, με αποτέλεσμα εν συνεχεία σταδιακά να ανακάμπτει. Εν γένει, στις τρεις αναλύσεις της εξέλιξης του αριθμού των απασχολούμενων, των ανέργων και των μη μετεχόντων στην αγορά εργασίας, αξιολογούνται (38 τρίμηνα από 13 περιοχές, ήτοι) 494 παρατηρήσεις, με αυτές που αφορούν στα πρώτα τρίμηνα στην Αττική να χρησιμεύουν ως αναφοράς. Λόγω του περιορισμένου αριθμού παρατηρήσεων δεν είναι δυνατή η χρήση μεγάλου αριθμού ανεξαρτήτων (ερμηνευτικών) μεταβλητών. Εν προκειμένω, για εξοικονόμηση βαθμών ελευθερίας, όσες επιδράσεις (παράμετροι) δεν διαφέρουν πολύ στατιστικά μεταξύ τους ($p\text{-value} > 10\%$) καθίστανται κοινές. Σε κάθε περίπτωση, η ερμηνευτική ικανότης των υποδειγμάτων (R^2) είναι υψηλότερη του 99%.

5. ΤΑ ΕΜΠΕΙΡΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Σύμφωνα με την οικονομετρική ανάλυση, ο αριθμός των:

- Απασχολούμενων σε κάθε περιφέρεια της χώρας μειώθηκε, όμως πλέον ανακάμπτει. Επίσης, πέραν της τάσεως, υπάρχουν μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις, ιδίως στην Αττική, την Κ. Μακεδονία και την Δ. Ελλάδα, καθώς και εποχικότητα (από το β ως το δ τρίμηνο του έτους) στις νήσους του Ιονίου, του Ν. Αιγαίου και την Κρήτη. (Βλ. Πίνακες 1 και 2.)
- Ανέργων σε κάθε περιφέρεια της χώρας αυξήθηκε, όμως πλέον είναι σε κάμψη. Επίσης, υπάρχουν μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις, ιδίως στην Αττική και την Κ. Μακεδονία, καθώς και εποχικότητα κατά το β και γ τρίμηνο του έτους στην Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη και κατά το β, γ και δ τρίμηνο στις νήσους του Ιονίου, του Ν. Αιγαίου και την Κρήτη. (Βλ. Πίνακα 3.)
- Μη μετεχόντων στην αγορά αυξήθηκε στην Ήπειρο, την λοιπή Σ. Ελλάδα, τις νήσους του Ιονίου και την Κρήτη, μειώθηκε στην Δ. Ελλάδα, τις νήσους του Β. Αιγαίου, αρχικώς μειώθηκε και εν συνεχεία αυξήθηκε στην Αττική, ενώ στις υπόλοιπες περιοχές της χώρας την αρχική αύξηση διαδέχθηκε κάμψη. Επίσης υπάρχουν μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις, ιδίως στην Αττική, την Κ. Μακεδονία, την Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη, την Θεσσαλία, την κεντρική Σ. Ελλάδα, τις νήσους του Β. Αιγαίου και την Κρήτη, καθώς και εποχικότητα κατά το β και γ τρίμηνο του έτους στις νήσους του Ιονίου, του Ν. Αιγαίου και την Κρήτη. Σε κάποιες εκ των περιοχών που την αρχική αύξηση (μείωση) ακολούθησε μείωση (αύξηση), η διαφορά μεταξύ του προσφάτου και του αρχικού αριθμού (τόσον μεταξύ 2008^α και 2017^α όσον και μεταξύ 2008^β και 2017^β) παραμένει θετική (Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη, νήσοι Ν. Αιγαίου), σε άλλες περιοχές η διαφορά είναι αρνητική (Κ. Μακεδονία, Δ. Μακεδονία, Αττική) και στην Θεσσαλία είναι μάλλον απροσδιόριστη. (Βλ. Πίνακα 4.)

Πίνακας 2. Συνοπτική παρουσίαση των ευρημάτων για τις τάσεις, μεσοχρόνιες και εποχικές επιδράσεις στον αριθμό των απασχολουμένων, 2008^α-17^β

	ΑΜΔΘ	ΚΜ	ΔΜ	Θ	Ηπ	Ιον	ΔΕ	λΠ	Ατ	λΣΕ	ΒΑ	ΝΑ	Κ
Σταθερός όρος σε σχέση με την Αττική (Όρος μικρότερος της Αττικής συμβολίζεται με -, μεγαλύτερος συμβολίζεται με +)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Τάσεις: Ανακάμψεις (σύμβολο: V)	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V
Μεσοχρόνιες εξάρσεις/βυθίσεις (Οι θετικές με σκίαση, οι αρνητικές άνευ σκίασεως.)		08 ^α -08 ^γ 09 ^γ -11 ^γ 12 ^β -14 ^β 15 ^γ -16 ^β					09 ^β -10 ^δ		08 ^α -08 ^γ 09 ^β -11 ^γ 12 ^α -14 ^β 15 ^δ -16 ^γ				
Εποχικότητας (Θετική συμβολίζεται με +, αρνητική με -)													
• Ιανουάριος-Μάρτιος (τρίμηνο αναφοράς)						+						+	+
• Απρίλιος-Ιούνιος												+	+
• Ιούλιος-Σεπτέμβριος												+	+
• Οκτώβριος-Δεκέμβριος												+	+
Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2017 ^α σε χιλ.	-34	-144	-20	-63	-32	-17	-49	-42	-41	-38	-4	-13	-43
Διαφορά μεταξύ 2008 ^β και 2017 ^β σε χιλ.	-29	-135	-20	-53	-32	-9	-47	-30	-416	-35	-2	-7	-31

Πίνακας 3. Συνοπτική παρουσίαση των ευρημάτων για τις τάσεις, μεσοχρόνιες και εποχικές επιδράσεις στον αριθμό των ανέργων, 2008^α-17^β

	ΑΜΔΘ	ΚΜ	ΔΜ	Θ	Ηπ	Ιον	ΔΕ	λπ	Ατ	λΣΕ	ΒΑ	ΝΑ	Κ
Σταθερός όρος σε σχέση με την Αττική (Όρος μικρότερος της Αττικής συμβολίζεται με -, μεγαλύτερος συμβολίζεται με +)	+ ^ο	+ ^ο	+ ^ο	+ ^ο	+ ^ο	+ ^ο	+ ^ο	+ ^ο	+ ^ο	+ ^ο	+ ^ο	+ ^ο	+ ^ο
Τάσεις: Κάμψεις (σύμβολο: Λ)	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ
Μεσοχρόνιες εξάρσεις/βυθίσεις (Οι θετικές με σκίαση, οι αρνητικές άνευ σκίασεως.)		08 ^α -08 ^β 09 ^γ -11 ^γ 12 ^δ -14 ^α							08 ^α -08 ^γ 09 ^β -11 ^γ 12 ^α -14 ^β				
Εποχικότητας (Θετική συμβολίζεται με +, αρνητική με -.)													
• Ιανουάριος-Μάρτιος (τρίμηνο αναφοράς)						-						-	-
• Απρίλιος-Ιούνιος						-						-	-
• Ιούλιος-Σεπτέμβριος						-						-	-
• Οκτώβριος-Δεκέμβριος						-						-	-
Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2017 ^α σε χιλ.	32	122	22	46	22	13	51	27	252	33	17	12	47
Διαφορά μεταξύ 2008 ^β και 2017 ^β σε χιλ.	28	118	20	41	22	6	50	21	258	29	16	11	30

^ο P-value > 1%. Υποδηλώνει ότι η εκτιμهیείσα επίδραση είναι στατιστικώς μη σημαντικώς διαφορετική του μηδενός με πιθανότητα σφάλματος υψηλότερη του 1% στις οικονομετρικές αναλύσεις που διενεργούνται από δείγματα.

Πίνακας 4. Συνοπτική παρουσίαση των ευρημάτων για τις τάσεις, μεσοχρόνιες και εποχικές επιδράσεις στον αριθμό των μη μετεχόντων, 2008^α-17^β

	ΑΜΔΘ	ΚΜ	ΔΜ	Θ	Ηπ	Ιον	ΔΕ	ΛΠ	Ατ	λΣΕ	ΒΑ	ΝΑ	Κ
Σταθερός όρος σε σχέση με την Αττική (Όρος μικρότερος της Αττικής συμβολίζεται με -, μεγαλύτερος συμβολίζεται με +) Τάσεις: Ανοδικές (Δ), Καθοδικές (Λ), Κάμψεις (Λ), Ανακάμψεις (V)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Μεσοχρόνιες εξάρσεις/βυθίσεις (Οι θετικές με σκίαση, οι αρνητικές άνευ σκιάσεως.)	08 ^β -08 ^γ 10 ^β -10 ^δ	10 ^α -10 ^δ	09 ^δ -10 ^β						09 ^γ -10 ^α				10 ^δ -11 ^α
	12 ^δ -13 ^α	13 ^γ -14 ^β							11 ^α -11 ^γ 12 ^β -12 ^δ				
		15 ^γ -16 ^α							14 ^γ -16 ^β	15 ^γ -15 ^δ	14 ^δ -15 ^γ		
		17 ^α -17 ^β									17 ^α -17 ^β		
Εποχικότητας (Θετική συμβολίζεται με +, αρνητική με -.)													
• Ιανουάριος-Μάρτιος (τρίμηνο αναφοράς)													
• Απρίλιος-Ιούνιος													
• Ιούλιος-Σεπτέμβριος													
• Οκτώβριος-Δεκέμβριος													
Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2017 ^α σε χιλ.	3	-2	-11	4	4	1	-21	12	-30	6	-15	11	8
Διαφορά μεταξύ 2008 ^β και 2017 ^β σε χιλ.	2	-8	-9	-1	4	1	-22	5	-35	6	-16	4	11

6. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΑΡΙΘΜΟΥ ΤΩΝ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΩΝ ΑΝΑ ΥΠΟΚΛΑΔΟ

Βεβαίως, το μέγεθος των απασχολούμενων προκύπτει από το άθροισμα των απασχολούμενων στους επιμέρους υποκλάδους της οικονομίας, οι εξελίξεις στους οποίους μπορούν επίσης να εξεταστούν (αναλυθούν) σε 74 από τις 88 περιπτώσεις. (Προκαταρκτικές οικονομετρικές αναλύσεις σε μια σειρά υποκλάδων έχουν ήδη επιχειρηθεί από τους Λαρδοπούλου (2016), Σαρρή (2016), Σίμου (2016), Χαδουλό (2016) και Χανιωτάκη (2016) με την επίβλεψη του πρώτου συγγραφέα.) Στις υπόλοιπες 13 περιπτώσεις πολύ μικρών υποκλάδων (όπου απασχολούνται ή συχνά απασχολούνται) λιγότερα από δύο χιλιάδες άτομα, δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι αν τα μεγέθη που λαμβάνουμε από την ΕΛΣΤΑΤ εκφράζουν/αποτυπώνουν τις εξελίξεις ή αν οφείλονται σε μικροατέλειες της δειγματοληψίας. Πρόκειται για τους εξής υποκλάδους: (#06) Αντληση αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου, (#07) Εξόρυξη μεταλλευμάτων, (#09) Υποστηρικτικές δραστηριότητες εξόρυξης, (#15) Βιομηχανία δέρματος και δερματίνων ειδών, (#26) Κατασκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών και συναφείς δραστηριότητες, (#29) Κατασκευή μηχανοκινήτων οχημάτων και συναφείς δραστηριότητες, (#37) Επεξεργασία λυμάτων, (#39) Δραστηριότητες εξυγιάνσεως και συναφείς υπηρεσίες, (#59) Παραγωγή κινηματογραφικών ταινιών, τηλεοπτικών προγραμμάτων, (#75) Κτηνιατρικές δραστηριότητες, (#78) Δραστηριότητες απασχόλησης, (#98) Μη διαφοροποιημένες δραστηριότητες νοικοκυριών, (#99) Δραστηριότητες εξωεδαφικών οργανισμών και φορέων.

Επικεντρωνόμενοι στις περιπτώσεις των μεγάλων υποκλάδων που αφορούν στην Δ. Ελλάδα –η ανάπτυξη της οποίας σε όρους επιχειρηματικότητας και οικονομίας συνιστά το αντικείμενο του ανά χείρας τόμου– (δηλαδή τις περιπτώσεις που οι εξελίξεις των δυτικοελλαδικών μεγεθών δεν μπορούν να αναχθούν σε δειγματοληπτικές ατέλειες), από την εμπειρική ανάλυση διαπιστώνεται ότι στον υποκλάδο:

1. Της (#01) φυτικής-ζωικής παραγωγής και θήρας (βλ. Πίνακα 5):

- Η μακροχρόνια τάση ήταν: (α) Καθοδική στην Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη, την Ήπειρο, την Δ. Ελλάδα, την λοιπή Πελοπόννησο, την Αττική και (ίσως) στην λοιπή Σ. Ελλάδα. (Κατά την γνώμη ορισμένων αναλυτών παλινδρομήσεων δειγμάτων, στην περίπτωση της λοιπής Σ. Ελλάδος το εύρημα ενδεχομένως είναι ασθενέστερο των υπολοίπων στον βαθμό στον οποίο το p-value (η πιθανότητα ο εκτιμώμενος συντελεστής να μην διαφέρει του μηδενός) είναι άνω του 1%. Καταγράφουμε αλλά δεν συμμερίζομαστε την άποψη καθότι η παλινδρόμηση διενεργείται στον πληθυσμό.) (β) Αρχικώς φθίνουσα - εν συνεχεία αύξουσα στην Κ. και Δ. Μακεδονία και τις νήσους του Β. Αιγαίου. (γ) Αρχικώς αύξουσα - εν συνεχεία φθίνουσα στην Θεσσαλία, την Κρήτη, τις νήσους του Ιονίου και του Ν. Αιγαίου. (Οι διαχρονικές εξελίξεις στην κλίση διαγιγνώσκονται από τις εκτιμηθείσες παραμέτρους και συγκεκριμένα από την πρώτη και δευτέρα παράγωγο της συναρτήσεως ως προς τον χρόνο.)

Πίνακας 5. Συνολτική παρουσίαση των ευρημάτων για τις τάσεις, μεσοχρόνιες και εποχικές επιδράσεις στον αριθμό των απασχολούμενων στην (#01) φυτική-ζωική παραγωγή και θήρα, 2008^α-17^β

	ΑΜΔΘ	ΚΜ	ΔΜ	Θ	Ηπ	Ιον	ΔΕ	ΛΠ	Ατ	λΣΕ	ΒΑ	ΝΑ	Κ
Σταθερός όρος σε σχέση με την Αττική (Όρος μικρότερος της Αττικής συμβολίζεται με -, μεγαλύτερος συμβολίζεται με +.)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+°	-	-	+
Τάσεις: Καθοδικές (°), Κάμψεις (Λ), Ανακάμψεις (V)	V	V	V	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	V	Λ	Λ
Μεσοχρόνιες εξάρσεις/βυθίσεις (Οι θετικές με σκίαση, οι αρνητικές άνευ σκίασεως.)		09γ-10γ	08γ-09β	09δ-10δ	09β-10β	09β-09δ	09β-10β	09β-09δ					09δ-11β
		11δ-13α	10α-11β	10α-11β	10α-11β	10α-11β	10α-11β	10α-11β		10α-10δ			
	14β-14δ	15β-15γ	12γ-13β	12γ-13β	12γ-13β	11γ-12δ	11α-11γ	11γ-12δ		11γ-13γ			
		16α-16γ	15β-15γ	15β-15γ	15β-15γ	15α-16α	15γ-16α	15γ-16α		14γ-15δ			14α-16α
			17α-17β	17α-17β	17α-17β	16α-17β	16α-17β	16α-17β					17α-17β
Εποχικότητας (Θετική συμβολίζεται με +, αρνητική με -.)													
• Ιανουάριος-Μάρτιος (τρίμηνο αναφοράς)													
• Απρίλιος-Ιούνιος													
• Ιούλιος-Σεπτέμβριος		+											
• Οκτώβριος-Δεκέμβριος													
Διαφορά μεταξύ 2008α και 2017α σε χιλ.	-3	3	-0	-10	-9	-7	-1	-22	-1	-3	2	-2	-8
Διαφορά μεταξύ 2008β και 2017β σε χιλ.	-4	-2	-1	-8	-9	-7	2	-20	-2	0	3	-2	-4

° P-value > 1%. Βλ. Πίνακα 3

- Η εποχικότητα ήταν θετική κατά το τρίτο τρίμηνο του έτους στην Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη.
- Υπήρξαν μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις με σχετικώς μεγάλη (α) αύξηση της απασχόλησης στην Κ. Μακεδονία, την Θεσσαλία, την Δ. Ελλάδα, την λοιπή Σ. Ελλάδα, την Κρήτη (σε δύο περιπτώσεις), την Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη, την Ήπειρο, την λοιπή Πελοπόννησο (από μία φορά) και (β) μείωση της απασχόλησης στην Κ. Μακεδονία, την Θεσσαλία, την Δ. Ελλάδα (σε δύο περιπτώσεις), την λοιπή Πελοπόννησο, την λοιπή Σ. Ελλάδα, την Κρήτη και τις νήσους του Ιονίου (από μία φορά).

Η συνισταμένη των ανωτέρω εξελίξεων (βλ. τελευταίες δύο σειρές του Πίνακα 5 με περιγραφικά στοιχεία) και κάποιων μικροτέρων αυξομειώσεων είχε ως αποτέλεσμα, μεταξύ των δύο πρώτων τριμήνων των ετών 2008 και 2017, η απασχόληση να μειωθεί στις εννέα από τις 13 περιοχές της χώρας (δηλαδή, στις δύο εννεαετείς συγκρίσεις, μεταξύ πρώτων και μεταξύ δευτέρων τριμήνων, να εμφανίσει μείωση), να αυξηθεί στις νήσους του Β. Αιγαίου και να εμφανίσει αμφιλεγόμενη μεταβολή στην Κ. Μακεδονία, την Δ, Ελλάδα και την λοιπή Σ. Ελλάδα (δηλαδή, στην μια εννεαετή σύγκριση να εμφανίσει αύξηση, στην άλλη εννεαετή σύγκριση να εμφανίσει μείωση).

2. Της (#10) βιομηχανίας τροφίμων (βλ. Πίνακα 6):

- Η μακροχρόνια τάση ήταν (α) καθοδική στην λοιπή Πελοπόννησο και, ίσως, στην Ήπειρο, (β) αρχικώς φθίνουσα - εν συνεχεία αύξουσα στην Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη, την Κ. Μακεδονία, την Θεσσαλία, την Δ. Ελλάδα, την Αττική, την Κρήτη, (γ) αρχικώς αύξουσα - εν συνεχεία φθίνουσα στην λοιπή Σ. Ελλάδα και την λοιπή χώρα: Δ. Μακεδονία-νήσους Αιγαίου και Ιονίου. (Στον βαθμό στον οποίο στις δύο τελευταίες περιοχές τα μεγέθη των απασχολουμένων είναι συνήθως ολιγότερα των 2 χιλ. ατόμων, δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι οι αυξομειώσεις εκφράζουν/αποτυπώνουν τις εξελίξεις ή αν οφείλονται σε μικροατέλειες της δειγματοληψίας, με αποτέλεσμα να μην προσφέρονται για ξεχωριστή (αυτόνομη) αντιμετώπιση.)
- Η εποχικότητα ήταν θετική κατά το τρίτο τρίμηνο του έτους στην Κ. Μακεδονία.
- Υπήρξαν μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις με σχετικώς μεγάλη (α) αύξηση της απασχόλησης στην Αττική (σε τρεις περιπτώσεις), την Κ. Μακεδονία (σε δύο περιπτώσεις), την Θεσσαλία, την λοιπή Πελοπόννησο, την λοιπή Σ. Ελλάδα (από μία φορά) και (β) μείωση της απασχόλησης στην Αττική (σε τρεις περιπτώσεις), την Κ. Μακεδονία, την Θεσσαλία και την λοιπή χώρα (σε δύο περιπτώσεις).

Η συνισταμένη των ανωτέρω εξελίξεων και κάποιων μικροτέρων αυξομειώσεων είχε ως αποτέλεσμα μεταξύ των δύο πρώτων τριμήνων των ετών 2008 και 2017 η απασχόληση να εμφανίσει αμελητέα μεταβολή στην λοιπή Πελοπόννη-

Πίνακας 6. Συνοπτική παρουσίαση των ευρημάτων για τις τάσεις, μεσοχρόνιες και εποχικές επιδράσεις στον αριθμό των απασχολουμένων στην (#10) βιομηχανία τροφίμων, 2008^α-17^β

	ΑΜΔΘ	ΚΜ	Θ	Ηπ	ΔΕ	ΛΠ	Ατ	ΛΣΕ	Κ	λοιπή χώρα
Σταθερός όρος σε σχέση με την Αττική (Όρος μικρότερος της Αττικής συμβολίζεται με -, μεγαλύτερος συμβολίζεται με +)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Τάσεις: Καθοδικές (Λ), Κάμψεις (Λ), Ανακάμψεις (V)	V	V	V	∠	V	∠	V	Λ	V	Λ
Μεσοχρόνιες εξάρσεις/βυθίσεις (Οι θετικές με σκίαση, οι αρνητικές άνευ σκίασεως.)		09 ^β -09 ^γ 10 ^β -11 ^γ 12 ^α -12 ^β 15 ^γ -15 ^δ	08 ^α -08 ^β 09 ^β -10 ^β 11 ^δ -12 ^α			09 ^δ -10 ^β	08 ^α -08 ^δ 09 ^β -10 ^β 13 ^β -13 ^δ 15 ^α -15 ^β 15 ^δ -16 ^α 16 ^δ -17 ^β	12 ^α -12 ^δ		12 ^δ -13 ^γ 2014 ^β -15 ^β
Εποχικότητας (Θετική συμβολίζεται με +, αρνητική με -)										
• Ιανουάριος-Μάρτιος (τρίμηνο αναφοράς)										
• Απρίλιος-Ιούνιος										
• Ιούλιος-Σεπτέμβριος		+								
• Οκτώβριος-Δεκέμβριος										
Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2017 ^α σε χιλ.	0	1	4	3	2	-0	6	-1	-3	3
Διαφορά μεταξύ 2008 ^β και 2017 ^β σε χιλ.	-2	-5	5	2	3	0	6	-1	-2	3

° P-value > 1%. Βλ. Πίνακα 3.

σο, αμφιλεγόμενη μεταβολή στην Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη, να μειωθεί στην κεντρική Σ. Ελλάδα και την Κρήτη και να αυξηθεί στην Κ. Μακεδονία, την Θεσσαλία, την Ήπειρο, την Δ. Ελλάδα, την Αττική και την λοιπή χώρα.

3. Των (#43) εξειδικευμένων κατασκευαστικών δραστηριοτήτων (ήτοι των ηλεκτρολογικών και υδραυλικών δραστηριοτήτων, της κατεδαφίσεως και προετοιμασίας εργοταξίου, της ολοκληρώσεως ή του τελειώματος κατασκευής, της κατασκευής στεγών, εστιών (τζακιών), της στεγανώσεως, των ικριωμάτων, της τοιχοποιίας, κατασκευής σκυροδέματος, μετακινήσεως κτηρίων, επικάλυψης δεξαμενών, ανεγέρσεως προκατασκευασμένων κατασκευών κ.τ.τ.) (βλ. Πίνακα 7):

- Η μακροχρόνια τάση ήταν (α) αρχικώς φθίνουσα - εν συνεχεία αύξουσα στην Ήπειρο, τις νήσους του Ιονίου, την Δ. Ελλάδα, την Αττική, την λοιπή Σ. Ελλάδα, την Κρήτη και (β) καθοδική στην Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη, την Κ. Μακεδονία, την Θεσσαλία, την λοιπή Πελοπόννησο, τις νήσους του Ν. Αιγαίου και την λοιπή χώρα (Δ. Μακεδονία και νήσους του Β. Αιγαίου).
- Υπήρξαν μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις με σχετικώς μεγάλη (α) αύξηση της απασχόλησης στην Αττική (σε δύο περιπτώσεις), την Κ. Μακεδονία, την Δ. Ελλάδα, την λοιπή Σ. Ελλάδα, την Κρήτη (από μία φορά) και (β) μείωση της απασχόλησης στην λοιπή Σ. Ελλάδα (σε δύο περιπτώσεις), την Κ. Μακεδονία, τις νήσους του Ιονίου, την Δ. Ελλάδα, την λοιπή Πελοπόννησο, την Αττική και την Κρήτη (από μία φορά).

Η συνισταμένη των ανωτέρω εξελίξεων και κάποιων μικροτέρων αυξομειώσεων είχε ως αποτέλεσμα μεταξύ των δύο πρώτων τριμήνων των ετών 2008 και 2017 η απασχόληση να μειωθεί και στις ένδεκα υπό εξέταση περιοχές, καθώς και στην λοιπή χώρα.

4. Της (#45) εμπορίας και επισκευής μηχανοκινήτων οχημάτων (βλ. Πίνακα 8):

- Η μακροχρόνια τάση ήταν (α) φθίνουσα στην Κ. Μακεδονία, την Θεσσαλία, την Κρήτη και (β) αρχικώς φθίνουσα - εν συνεχεία αύξουσα στην Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη, την Δ. Ελλάδα, την Αττική, την λοιπή Σ. Ελλάδα και την λοιπή χώρα (Δ. Μακεδονία, Ήπειρο, λοιπή Πελοπόννησο, νήσους Ιονίου και Αιγαίου).
- Υπήρξαν μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις με σχετικώς μεγάλη (α) αύξηση της απασχόλησης στην Δ. Μακεδονία (σε δύο περιπτώσεις), την Θεσσαλία, την Αττική (από μία φορά) και (β) μείωση της απασχόλησης στην Κ. Μακεδονία (σε δύο περιπτώσεις) και την Αττική (μία φορά).

Η συνισταμένη των ανωτέρω εξελίξεων και κάποιων μικροτέρων αυξομειώσεων είχε ως αποτέλεσμα μεταξύ των δύο πρώτων τριμήνων των ετών 2008 και 2017 η απασχόληση να εμφανίσει αμελητέα μεταβολή στην Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη και την λοιπή Σ. Ελλάδα, να αυξηθεί στην Θεσσαλία και να μειωθεί στην Αττική, την Κ. Μακεδονία, την Δ. Ελλάδα, την Κρήτη, καθώς και στην λοιπή χώρα.

Πίνακας 7. Συνοπτική παρουσίαση των ευρημάτων για τις τάσεις, μεσοχρόνιες και εποχικές επιδράσεις στον αριθμό των απασχολουμένων στις (#43) εξειδικευμένες κατασκευαστικές δραστηριότητες, 2008^α-17^β

	ΑΜΔΘ	ΚΜ	Θ	Ηπ	Ιον	ΔΕ	ΛΠ	Ατ	ΛΣΕ	ΝΑ	Κ	λοιπή χώρα
Σταθερός όρος σε σχέση με την Αιτική (Όρος μικρότερος της Αιτικής συμβολίζεται με -, μεγαλύτερος συμβολίζεται με +.)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Τάσεις: Καθοδικές (V), Ανακάμψεις (V)	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V
Μεσοχρόνιες εξάρσεις/βυθίσεις (Οι θετικές με σκίαση, οι αρνητικές άνευ σκίασεως.)		11 ^α -11 ^β			08 ^α -08 ^β	09 ^α -09 ^β	08 ^α -08 ^β	09 ^β -11 ^β	08 ^α -08 ^β	09 ^α -11 ^α	08 ^α -08 ^β	
		14 ^α -14 ^β				13 ^α -14 ^β		11 ^δ -14 ^β		12 ^α -14 ^α	10 ^β -11 ^β	
								15 ^β -16 ^β				
Εποχικότης (δεν υφίσταται)												
Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2017 ^α σε χιλ.	-7	-32	-8	-6	-1	-12	-5	-57	-7	-4	-6	-5
Διαφορά μεταξύ 2008 ^β και 2017 ^β σε χιλ.	-7	-28	-7	-6	-1	-11	-6	-60	-8	-2	-6	-5

Πίνακας 8. Συνοπτική παρουσίαση των ευρημάτων για τις τάσεις, μεσοχρόνιες και εποχικές επιδράσεις στον αριθμό των απασχολουμένων στην (#45) λιανική και χονδρική εμπορία και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων, 2008^α-17^β

	ΑΜΔΘ	ΚΜ	Θ	ΔΕ	Ατ	ΛΣΕ	Κ	λοιπή χώρα
Σταθερός όρος σε σχέση με την Αιτική (Όρος μικρότερος της Αιτικής συμβολίζεται με -, μεγαλύτερος συμβολίζεται με +.)	-	-	-	-	-	-	-	-
Τάσεις: Καθοδικές (V), Ανακάμψεις (V)	V	V	V	V	V	V	V	V
Μεσοχρόνιες εξάρσεις/βυθίσεις (Οι θετικές με σκίαση, οι αρνητικές άνευ σκίασεως)		08 ^α -08 ^γ			10 ^β -11 ^β			
		13 ^α -13 ^β			12 ^β -12 ^δ			
		14 ^α -16 ^α						
		16 ^β -17 ^β						
Εποχικότης (δεν υφίσταται)								
Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2017 ^α σε χιλ.	-0	-8	1	-4	-19	-0	-2	-6
Διαφορά μεταξύ 2008 ^β και 2017 ^β σε χιλ.	-0	-5	1	-5	-18	0	-3	-5

5. Του (#46) χονδρικού εμπορίου (πλην της εμπορίας μηχανοκινήτων οχημάτων) (βλ. Πίνακα 9):

- Η μακροχρόνια τάση ήταν (α) αρχικώς φθίνουσα - εν συνεχεία αύξουσα στην Κ. Μακεδονία, την Θεσσαλία, την κεντρική Σ. Ελλάδα, την Κρήτη, (β) (ίσως) ανοδική στην λοιπή Πελοπόννησο και (γ) καθοδική στην Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη, την Ήπειρο, την Δ. Ελλάδα, την Αττική και την λοιπή χώρα (Δ. Μακεδονία και νήσους Ιονίου και Αιγαίου).
- Υπήρξαν μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις με σχετικώς μεγάλη (α) αύξηση της απασχόλησης στην Αττική (σε δύο περιπτώσεις), την Κ. Μακεδονία, την Δ. Ελλάδα (από μία φορά) και (β) μείωση της απασχόλησης στην Κ. Μακεδονία, την Αττική (σε δύο περιπτώσεις), την Δ. Ελλάδα και την λοιπή χώρα (από μία φορά).

Η συνισταμένη των ανωτέρω εξελίξεων και κάποιων μικροτέρων αυξομειώσεων είχε ως αποτέλεσμα μεταξύ των δύο πρώτων τριμήνων των ετών 2008 και 2017 η απασχόληση να εμφανίσει αμελητέα μεταβολή στην λοιπή Πελοπόννησο, αμφιλεγόμενη μεταβολή στην Δ. Ελλάδα και να μειωθεί στις υπόλοιπες επτά υπό εξέταση περιοχές, καθώς και στην λοιπή χώρα.

6. Του (#47) λιανικού εμπορίου (πλην της εμπορίας μηχανοκινήτων οχημάτων) (βλ. Πίνακα 10):

- Η μακροχρόνια τάση ήταν (α) φθίνουσα στην Δ. Μακεδονία και την Ήπειρο, (β) (ίσως) αύξουσα στις νήσους του Αιγαίου, (γ) αρχικώς φθίνουσα - εν συνεχεία αύξουσα στην Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη, την Κ. Μακεδονία, την Θεσσαλία, τις νήσους του Ιονίου, την Δ. Ελλάδα, την λοιπή Πελοπόννησο, την Αττική, την λοιπή Σ. Ελλάδα και την Κρήτη.
- Υπήρξαν μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις με σχετικώς μεγάλη (α) αύξηση της απασχόλησης στην Αττική (σε τρεις περιπτώσεις), την Κ. Μακεδονία (σε δύο περιπτώσεις), την Θεσσαλία, τις νήσους του Ν. Αιγαίου, την Κρήτη (από μία φορά) και (β) μείωση της απασχόλησης στην Αττική (σε τέσσερις περιπτώσεις), την Κ. Μακεδονία (σε δύο περιπτώσεις), την Δ. Ελλάδα και τις νήσους του Ν. Αιγαίου (από μία φορά).

Η συνισταμένη των ανωτέρω εξελίξεων και κάποιων μικροτέρων αυξομειώσεων είχε ως αποτέλεσμα μεταξύ των δύο πρώτων τριμήνων των ετών 2008 και 2017 η απασχόληση να αυξηθεί στην Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη, την κεντρική Σ. Ελλάδα, τις νήσους του Αιγαίου, να εμφανίσει αμελητέα μεταβολή στις νήσους του Ιονίου και να μειωθεί στις υπόλοιπες οκτώ περιφέρειες της χώρας.

7. Των (#49) χερσαίων μεταφορών και μεταφορών μέσω αγωγών (βλ. Πίνακα 11):

- Η μακροχρόνια τάση ήταν (α) φθίνουσα στην Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη, την Κ. Μακεδονία, την Θεσσαλία, την Δ. Ελλάδα, την Αττική, (β) αρχικώς φθίνουσα - εν συνεχεία αύξουσα στην λοιπή Πελοπόννησο, την λοιπή Σ. Ελλάδα, την Κρήτη και την λοιπή χώρα (Δ. Μακεδονία, Ήπειρο, νήσους Ιονίου και Αιγαίου).

Πίνακας 9. Συνοπτική παρουσίαση των ευρημάτων για τις τάσεις, μεσοχρόνιες και εποχικές επιδράσεις στον αριθμό των απασχολουμένων στο (#46) χονδρικό εμπόριο πλην της εμπορίας μηχανοκινήτων οχημάτων, 2008^α-17^β

	ΑΜΔΘ	ΚΜ	Θ	Ηπ	ΔΕ	λπ	Ατ	λΣΕ	Κ	λοιπή χώρα
Σταθερός όρος σε σχέση με την Αττική (Όρος μικρότερος της Αττικής συμβολίζεται με -, μεγαλύτερος συμβολίζεται με +.)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Τάσεις: Καθδικές (↓), Ανακάμψεις (V)	↓	V	V	↓	↓	↔	↓	V	V	↓
Μεσοχρόνιες εξάρσεις/βυθίσεις (Οι θετικές με σκίαση, οι αρνητικές άνευ σκίασεως.)		08 ^α -08 ^β					08 ^α -08 ^β			
		10 ^α -11 ^β			14 ^δ -15 ^α		10 ^β -11 ^δ			10 ^γ -10 ^δ
		11 ^δ -12 ^α			16 ^γ -17 ^α		12 ^γ -16 ^β			
							16 ^δ -17 ^β			
Εποχικότητας (δεν υφίσταται)										
Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2017 ^α σε χιλ.	-3	-11	-4	-0	1	-0	-22	-3	-3	-2
Διαφορά μεταξύ 2008 ^β και 2017 ^β σε χιλ.	-3	-9	-5	-1	-0	-0	-27	-3	-3	-1

ο P-value > 1%. Βλ. Πίνακα 3.

Πίνακας 10. Συνοπτική παρουσίαση των ευρημάτων για τις τάσεις, μεσοχρόνιες και εποχικές επιδράσεις στον αριθμό των απασχολουμένων στο (#47) λιανικό εμπόριο πλην της εμπορίας μηχανοκινήτων οχημάτων, 2008^α-17^β

	ΑΜΔΘ	ΚΜ	ΔΜ	Θ	Ηπ	Ιον	ΔΕ	ΛΠ	Ατ	λΣΕ	ΒΑ	ΝΑ	Κ	
Σταθερός όρος σε σχέση με την Αττική (Όρος μικρότερος της Αττικής συμβολίζεται με -, μεγαλύτερος συμβολίζεται με +.)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Τάσεις: Ανοδικές (V), Καθοδικές (Λ), Ανακάμψεις (V)	V	V	Λ	V	Λ	V	V	V	V	V	ρ	ρ	V	
Μεσοχρόνιες εξάρσεις/βυθίσεις (Οι θετικές με σκίαση, οι αρνητικές άνευ σκίασεως.)		08 ^α -08 ^β 09 ^β -11 ^β							08 ^α -08 ^β 08 ^β -09 ^α 09 ^α -10 ^α 10 ^β -11 ^γ 12 ^α -14 ^γ 15 ^α -16 ^β 16 ^β -17 ^β					
Εποχικότητες (δεν υφίσταται)		13 ^α -14 ^γ 15 ^β -16 ^β		10 ^α -11 ^α			12 ^γ -13 ^β					13 ^γ -14 ^γ 15 ^α -16 ^α 16 ^β -16 ^β		
Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2017 ^α σε χιλ.	4	-13	-2	-9	-4	0	-7	-2	-51	2	1	1	-2	
Διαφορά μεταξύ 2008 ^β και 2017 ^β σε χιλ.	6	-16	-2	-7	-3	0	-6	-0	-46	2	1	0	-3	

ο P-value > 1%. Βλ. Πίνακα 3.

Πίνακας 11. Συνοπτική παρουσίαση των ευρημάτων για τις τάσεις, μεσοχρόνιες και εποχικές επιδράσεις στον αριθμό των απασχολουμένων στις (#49) χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών, 2008^α-17^β

	ΑΜΔΘ	ΚΜ	Θ	ΔΕ	λΠ	Ατ	λΣΕ	Κ	λουτή χώρα
Σταθερός όρος σε σχέση με την Αττική (Όρος μικρότερος της Αττικής συμβολίζεται με -, μεγαλύτερος συμβολίζεται με +.)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Τάσεις: Καθδικές (V), Ανακάμψεις (V)	\	\	\	\	V	\	V	V	V
Μεσοχρόνιες εξάρσεις/βυθίσεις (Οι θετικές με σκίαση, οι αρνητικές άνευ σκίασεως.)		10 ^δ -11 ^β 12 ^γ -13 ^β	14 ^γ -14 ^δ			08 ^α -08 ^γ 09 ^β -10 ^β 15 ^β -15 ^γ			13 ^α -13 ^γ
Εποχικότης (δεν υφίσταται)	0	1	-2	-0	-3	-12	-1	-3	-1
Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2017 ^α σε χιλ.	0	0	-1	-2	-3	-12	-1	-2	0
Διαφορά μεταξύ 2008 ^β και 2017 ^β σε χιλ.									

- Υπήρξαν μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις με σχετικώς μεγάλη (α) μείωση της απασχόλησης στην Αττική (σε δύο περιπτώσεις) και την Κ. Μακεδονία και (β) αύξηση της απασχόλησης στην Αττική, την Κ. Μακεδονία, την Θεσσαλία και την λοιπή χώρα.

Η συνισταμένη των ανωτέρω εξελίξεων και κάποιων μικροτέρων αυξομειώσεων είχε ως αποτέλεσμα μεταξύ των δύο πρώτων τριμήνων των ετών 2008 και 2017 η απασχόληση να αυξηθεί στην Κ. Μακεδονία, να μειωθεί στην Θεσσαλία, την Δ. Ελλάδα, την λοιπή Πελοπόννησο, την Αττική, την λοιπή Σ. Ελλάδα και την Κρήτη, να εμφανίσει αμελητέα μεταβολή στην Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη και να εμφανίσει αμφιλεγόμενη μεταβολή στην λοιπή χώρα (Δ. Μακεδονία, Ήπειρο, νήσους Ιονίου και Αιγαίου).

8. Των (#56) υπηρεσιών εστίασης (βλ. Πίνακα 12):

- Η μακροχρόνια τάση ήταν (α) αύξουσα στις νήσους του Β. Αιγαίου, (β) (ίσως) φθίνουσα στην Δ. Μακεδονία, (γ) αρχικώς φθίνουσα - εν συνεχεία αύξουσα στις άλλες ένδεκα περιοχές της χώρας.
- Η εποχικότητα ήταν θετική κατά (α) το δεύτερο και τρίτο τρίμηνο του έτους στις νήσους του Ν. Αιγαίου και την Κρήτη, (β) το τρίτο και τέταρτο τρίμηνο του έτους στην Κ. Μακεδονία και (γ) το δεύτερο, τρίτο και τέταρτο τρίμηνο του έτους στις νήσους του Ιονίου.
- Υπήρξαν μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις με σχετικώς μεγάλη (α) αύξηση της απασχόλησης στην Θεσσαλία, την Αττική (σε τρεις περιπτώσεις), την Κ. Μακεδονία, την Ήπειρο (από μία φορά) και (β) μείωση της απασχόλησης στην Αττική (σε τέσσερις περιπτώσεις), την Κ. Μακεδονία (σε δύο περιπτώσεις), την Θεσσαλία και τις νήσους του Ιονίου (από μία φορά).

Η συνισταμένη των ανωτέρω εξελίξεων και κάποιων μικροτέρων αυξομειώσεων είχε ως αποτέλεσμα μεταξύ των δύο πρώτων τριμήνων των ετών 2008 και 2017 η απασχόληση να μειωθεί στην Αττική, να αυξηθεί στην Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη, την Κ. Μακεδονία, την Θεσσαλία, την λοιπή Πελοπόννησο, την λοιπή Σ. Ελλάδα, την Κρήτη, τις νήσους του Ιονίου και του Β. Αιγαίου, να εμφανίσει αμελητέα μεταβολή στην Δ. Μακεδονία και αμφιλεγόμενη μεταβολή στην Ήπειρο, την Δ. Ελλάδα και τις νήσους του Ν. Αιγαίου.

9. Των (#69) νομικών και λογιστικών υπηρεσιών (βλ. Πίνακα 13):

- Η μακροχρόνια τάση ήταν (α) αύξουσα στην Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη και την λοιπή Πελοπόννησο, (β) (ίσως) αρχικώς αύξουσα - εν συνεχεία φθίνουσα στην Κ. Μακεδονία, (γ) αρχικώς φθίνουσα - εν συνεχεία αύξουσα στην Δ. Ελλάδα και την Αττική, (δ) (ίσως) φθίνουσα στην Θεσσαλία και (ε) φθίνουσα στην λοιπή χώρα (Δ. Μακεδονία, Ήπειρο, Σ. Ελλάδα, Κρήτη, τις νήσους του Ιονίου και Αιγαίου).
- Υπήρξαν μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις με σχετικώς μεγάλη (α) μείωση της απασχόλησης στην Κ. Μακεδονία και Αττική (από μία φορά) και (β) αύξη-

ση της απασχόλησης στην Κ. Μακεδονία (μία φορά) και την λοιπή χώρα (δύο φορές).

Η συνισταμένη των ανωτέρω εξελίξεων και κάποιων μικροτέρων αυξομειώσεων είχε ως αποτέλεσμα μεταξύ των δύο πρώτων τριμήνων των ετών 2008 και 2017 η απασχόληση να εμφανίσει αμελητέα μεταβολή στην Θεσσαλία, αμφιλεγόμενη μεταβολή στην Κ. Μακεδονία και την Αττική, να αυξηθεί στην Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη και την λοιπή Πελοπόννησο και να μειωθεί στην Δ. Ελλάδα και την λοιπή χώρα.

10. Της (#84) δημοσίου διοικήσεως, αμύνης και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισεως (βλ. Πίνακα 14):

- Η μακροχρόνια τάση ήταν (α) αρχικώς αύξουσα - εν συνεχεία φθίνουσα στις νήσους του Ιονίου, (β) φθίνουσα στην Αττική, την λοιπή Σ. Ελλάδα, την Κρήτη και (ίσως) στις νήσους του Αιγαίου και (γ) αρχικώς φθίνουσα - εν συνεχεία αύξουσα στις υπόλοιπες επτά περιφέρειες της χώρας.
- Υπήρξαν μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις με σχετικώς μεγάλη (α) αύξηση της απασχόλησης στην Κ. Μακεδονία, την Αττική, την Κρήτη (σε δύο περιπτώσεις), την Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη, την Δ. Ελλάδα και την λοιπή Σ. Ελλάδα (από μία φορά) και (β) μείωση της απασχόλησης στην Αττική (σε τρεις περιπτώσεις), την Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη (σε δύο περιπτώσεις), την Κ. Μακεδονία, την λοιπή Σ. Ελλάδα και τις νήσους του Ν. Αιγαίου (από μία φορά).

Η συνισταμένη των ανωτέρω εξελίξεων και κάποιων μικροτέρων αυξομειώσεων είχε ως αποτέλεσμα μεταξύ των δύο πρώτων τριμήνων των ετών 2008 και 2017 η απασχόληση να εμφανίσει αμελητέα μεταβολή στην Κ. Μακεδονία, την Δ. Ελλάδα και την Κρήτη, αμφιλεγόμενη μεταβολή στην Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη, να αυξηθεί στις νήσους του Ν. Αιγαίου και να μειωθεί στις υπόλοιπες οκτώ περιοχές της χώρας.

11. Της (#85) εκπαιδεύσεως (βλ. Πίνακα 15):

- Η μακροχρόνια τάση ήταν (α) αύξουσα στις νήσους του Ν. Αιγαίου, (β) φθίνουσα στην Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη, την Δ. Μακεδονία, την Δ. Ελλάδα, την Αττική, τις νήσους του Β. Αιγαίου, (γ) αρχικώς αύξουσα - εν συνεχεία φθίνουσα στις νήσους του Ιονίου, (δ) αρχικώς φθίνουσα - εν συνεχεία αύξουσα στις υπόλοιπες έξι περιφέρειες της χώρας.
- Η εποχικότητα ήταν αρνητική κατά το τρίτο τρίμηνο του έτους στην Κ. Μακεδονία, την Δ. Ελλάδα, την λοιπή Σ. Ελλάδα και την Κρήτη.
- Υπήρξαν μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις με σχετικώς μεγάλη (α) αύξηση της απασχόλησης στην Κ. Μακεδονία, την Αττική (σε δύο περιπτώσεις), την Θεσσαλία και την Δ. Ελλάδα (από μία φορά) και (β) μείωση της απασχόλησης στην Αττική (σε τέσσερις περιπτώσεις), την Κ. Μακεδονία, την Θεσσαλία (σε δύο περιπτώσεις) και την Δ. Ελλάδα (μία φορά).

Πίνακας 12. Συναπτική παρουσίαση των ευρημάτων για τις τάσεις, μεσοχρόνιες και εποχικές επιδράσεις στον αριθμό των απασχολούμενων στις (#56) υπηρεσίες εστίασης, 2008^α-17^β

	ΑΜΔΘ	ΚΜ	ΔΜ	Θ	Ηπ	Ιον	ΔΕ	ΛΠ	Ατ	ΛΣΕ	ΒΑ	ΝΑ	Κ
Σταθερός όρος σε σχέση με την Αττική (Όρος μικρότερος της Αττικής συμβολίζεται με -, μεγαλύτερος συμβολίζεται με +)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Τάσεις: Ανοδικές (/), Καθοδικές (\), Ανα- κάμψεις (V)	V	V	\	V	V	V	V	V	V	V	/	V	V
Μεσοχρόνιες εξάρσεις/βυθίσεις (Οι θετικές με σκίαση, οι αρνητικές άνευ σκίασεως.)		08 ^α -08 ^γ 09 ^γ -10 ^α		10 ^γ -11 ^β 11 ^δ -12 ^α 13 ^α -14 ^δ	10 ^β -10 ^γ	15 ^α -15 ^β		08 ^α -08 ^γ 09 ^α -10 ^α 10 ^γ -10 ^δ 12 ^α -12 ^β 13 ^α -13 ^δ 15 ^β -15 ^δ 17 ^α -17 ^β					
Εποχικότητας (Θετική συμβολίζεται με +, αρνητική με -)													
• Ιανουάριος-Μάρτιος (τρίμηνο αναφοράς)													
• Απρίλιος-Ιούνιος													
• Ιούλιος-Σεπτέμβριος		+				+						+	+
• Οκτώβριος-Δεκέμβριος		+				+						+	+
Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2017 ^α σε χιλ.	2	3	0	6	-1	1	-0	1	-3	1	2	-1	1
Διαφορά μεταξύ 2008 ^β και 2017 ^β σε χιλ.	2	5	-0	3	1	2	2	5	-5	2	1	1	1

ο P-value > 1%. Βλ. Πίνακα 3.

Πίνακας 13. Συνολική παρουσίαση των ευρημάτων για τις τάσεις, μεσοχρόνιες και εποχικές επιδράσεις στον αριθμό των απασχολομένων στις (#69) νομικές και λογιστικές δραστηριότητες, 2008^α-17^β

	ΑΜΔΘ	ΚΜ	Θ	ΔΕ	λΠ	Ατ	λοιπή χώρα
Σταθερός όρος σε σχέση με την Αττική (Όρος μικρότερος της Αττικής συμβολίζεται με -, μεγαλύτερος συμβολίζεται με +)	-	-	-	-	-	-	-
Τάσεις: Ανοδικές (↑), Καθοδικές (↓), Κάμψεις (Λ), Ανακάμψεις (V)	/	Λ°	∨°	V	/	V	∨
Μεσοχρόνιες εξάρσεις/βυθίσεις (Οι θετικές με σκίαση, οι αρνητικές άνευ σκίασεως.)		12 ^γ -13 ^β 14 ^β -15 ^β				14 ^β -14 ^β	11 ^γ -12 ^α 16 ^δ -17 ^β
Εποχικότητας (δεν υφίσταται)							
Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2017 ^α σε χιλ.	1	-1	0	-3	1	-5	-3
Διαφορά μεταξύ 2008 ^β και 2017 ^β σε χιλ.	0	0	0	-3	2	3	-3

° P-value > 1%. Βλ. Πίνακα 3.

Πίνακας 14. Συνοπτική παρουσίαση των ευρημάτων για τις τάσεις, μεσοχρόνιες και εποχικές επιδράσεις στον αριθμό των απασχολουμένων στην (#84) δημόσια διοίκηση, άμυνα και υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, 2008^α-17^β

	ΑΜΔΘ	ΚΜ	ΔΜ	Θ	Ηπ	Ιον	ΔΕ	λΠ	Ατ	λΣΕ	ΒΑ	ΝΑ	Κ
Σταθερός όρος σε σχέση με την Αιτική (Όρος μικρότερος της Αιτικής συμβολίζεται με -, μεγαλύτερος συμβολίζεται με +.)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Τάσεις: Καθοδικές (V), Κάμψεις (Λ), Ανακάμψεις (V),	V	V	V	V	V	Λ	V	V	V	V	V	V	V
Μεσοχρόνιες εξάρσεις/βυθίσεις (Οι θετικές με σκίαση, οι αρνητικές άνευ σκίασεως.)	08 ^α -08 ^γ 09 ^δ -10 ^ε 14 ^δ -15 ^β								08 ^α -08 ^δ 09 ^δ -11 ^β 11 ^α -12 ^γ 14 ^β -15 ^γ 16 ^β -17 ^β			11 ^α -11 ^γ 12 ^β -12 ^γ	11 ^α -11 ^γ 16 ^δ -17 ^β
Εποχικότης (δεν υφίσταται)							15 ^δ -16 ^β						
Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2017 ^α σε χιλ.	-0	0	-3	-3	-2	-1	0	-4	-26	-6	-2	4	-0
Διαφορά μεταξύ 2008 ^β και 2017 ^β σε χιλ.	1	0	-3	-5	-3	-1	-0	-3	-30	-7	-3	2	0

ο P-value > 1%. Βλ. Πίνακα 3.

Πίνακας 15. Συννοπτική παρουσίαση των ευρημάτων για τις τάσεις, μεσοχρόνιες και εποχικές επιδράσεις στον αριθμό των απασχολουμένων στην (#85) εκπαίδευση, 2008^α-17^β

	ΑΜΔΘ	ΚΜ	ΔΜ	Θ	Ηπ	Ιον	ΔΕ	λπ	Ατ	λΣΕ	ΒΑ	ΝΑ	Κ	
Σταθερός όρος σε σχέση με την Αιτική (Όρος μικρότερος της Αιτικής συμβολίζεται με -, μεγαλύτερος συμβολίζεται με +.)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Τάσεις: Καθοδικές (Λ), Κάμψεις (Λ), Ανακάμψεις (V)	\	V	\	V	V	Λ	\	V	\	V	\	/	V	
Μεσοχρόνιες εξάρσεις/βυθίσεις (Οι θετικές με σκίαση, οι αρνητικές άνω σκιάσεως.)		08 ^α -08 ^β 09 ^α -10 ^β 12 ^α -12 ^γ 13 ^β -14 ^α		08 ^α -08 ^β 09 ^α -10 ^γ 12 ^δ -13 ^α					08 ^α -08 ^γ 08 ^β -10 ^δ 12 ^γ -13 ^γ 14 ^β -14 ^δ 15 ^γ -15 ^δ 16 ^δ -17 ^α					
Εποχική (Θετική συμβολίζεται με +, αρνητική με -.)														
• Ιανουάριος-Μάρτιος (τρίμηνο αναφοράς)														
• Απρίλιος-Ιούνιος														
• Ιούλιος-Σεπτέμβριος														
• Οκτώβριος-Δεκέμβριος														
Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2017 ^α σε χιλ.	-4	-1	-3	-5	-0	-2	-8	-2	6	1	-1	1	3	
Διαφορά μεταξύ 2008 ^β και 2017 ^β σε χιλ.	-3	-2	-2	-2	-1	-2	-10	-5	-5	1	-2	1	2	

Η συνισταμένη των ανωτέρω εξελίξεων και κάποιων μικροτέρων αυξομειώσεων είχε ως αποτέλεσμα μεταξύ των δύο πρώτων τριμήνων των ετών 2008 και 2017 η απασχόληση να εμφανίσει αμφιλεγόμενη μεταβολή στην Αττική, να αυξηθεί στην λοιπή Σ. Ελλάδα, τις νήσους του Ν. Αιγαίου και την Κρήτη και να μειωθεί στις υπόλοιπες εννέα περιοχές της χώρας.

12. Των (#86) ιατρικών και οδοντιατρικών επαγγελματιών (βλ. Πίνακα 16):

- Η μακροχρόνια τάση ήταν (α) φθίνουσα στην Κ. Μακεδονία, την Δ. Ελλάδα, την Αττική, την λοιπή Σ. Ελλάδα και (ίσως) στην Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη και την Δ. Μακεδονία, (β) αρχικώς φθίνουσα - εν συνεχεία αύξουσα στην Θεσσαλία, την Κρήτη και, ίσως, την Ήπειρο, (γ) αρχικώς αύξουσα - εν συνεχεία φθίνουσα στις νήσους του Ν. Αιγαίου και (δ) αύξουσα στις υπόλοιπες τρεις περιφέρειες της χώρας.
- Η εποχικότητα ήταν θετική κατά το τρίτο τρίμηνο του έτους στις νήσους του Β. Αιγαίου.
- Υπήρξαν μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις με σχετικώς μεγάλη (α) αύξηση της απασχόλησης στην Κ. Μακεδονία, Αττική (σε δύο περιπτώσεις), την Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη και τις νήσους του Ν. Αιγαίου (από μία φορά) και (β) μείωση της απασχόλησης στην Αττική (σε δύο περιπτώσεις), την Κ. Μακεδονία και την Θεσσαλία (από μία φορά).

Η συνισταμένη των ανωτέρω εξελίξεων και κάποιων μικροτέρων αυξομειώσεων είχε ως αποτέλεσμα μεταξύ των δύο πρώτων τριμήνων των ετών 2008 και 2017 η απασχόληση να εμφανίσει αμελητέα μεταβολή στην Δ. Μακεδονία, την λοιπή Πελοπόννησο και την λοιπή Σ. Ελλάδα, να αυξηθεί στην Α. Μακεδονία - Δ. Θράκη, την Θεσσαλία, την Κρήτη, τις νήσους του Ιονίου και του Β. Αιγαίου και να μειωθεί στις υπόλοιπες πέντε περιοχές της χώρας.

Συνάγεται ότι οι επιμέρους περιοχές της χώρας εξελίσσονται ετερογενώς σε μια σειρά από σημαντικούς (σε όρους απασχόλησης) για την Δ. Ελλάδα υποκλάδους. Αλλού η απασχόληση φθίνει, αλλού αυξάνει κατά διαστήματα ή αναπτύσσεται παρά την ύφεση (ίσως και λόγω της ύφεσης) και αλλού ανακάμπτει.

7. ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΟΥΣ ΥΠΟΚΛΑΔΟΥΣ ΜΕ ΜΕΓΑΛΟ ΑΡΙΘΜΟ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΩΝ ΣΤΗΝ Δ. ΕΛΛΑΔΑ

Αν στην Δ. Ελλάδα αρχικώς απασχολούντο εκατό άτομα, τότε (βλ. Πίνακα 17):

- στην (#01) φυτική-ζωική παραγωγή και θήρα εργάζοντο είκοσι,
- στο (#47) λιανικό εμπόριο εργάζοντο δώδεκα,
- στην (#85) εκπαίδευση εργάζοντο δέκα,
- στην (#84) δημόσια διοίκηση, άμυνα και υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση εργάζοντο επτά ή οκτώ,

Πίνακας 16. Συνοπτική παρουσίαση των ευρημάτων για τις τάσεις, μεσοχρόνιες και εποχικές επιδράσεις στον αριθμό των απασχολούμενων στα (#86) ιατρικά και οδοντιατρικά επαγγέλματα, 2008^α-17^β

	ΑΜΔΘ	ΚΜ	ΔΜ	Θ	Ηπ	Ion	ΔΕ	λπ	Ατ	λΣΕ	ΒΑ	ΝΑ	Κ
Σταθερός όρος σε σχέση με την Αττική (Όρος μικρότερος της Αττικής συμβολίζεται με -, μεγαλύτερος συμβολίζεται με +)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Τάσεις: Ανοδικές (/), Καθοδικές (\), Κάμψεις (Λ), Ανακάμψεις (V)	∞	\	∞	V	V ^ο	/	\	/	\	\	/	Λ	V
Μεσοχρόνιες εξάρσεις/βυθίσεις (Οι θετικές με σκίαση, οι αρνητικές άνευ σκίασεως.)	11 ^α -11 ^β	10 ^β -12 ^α		10 ^δ -11 ^α					09 ^δ -11 ^α 11 ^β -12 ^δ 13 ^β -13 ^γ 15 ^δ -16 ^γ			11 ^β -11 ^δ	
Εποχικότητας (Θετική συμβολίζεται με +, αρνητική με -)													
• Ιανουάριος-Μάρτιος (τρίμηνο αναφοράς)													
• Απρίλιος-Ιούνιος											+		
• Ιούλιος-Σεπτέμβριος													
• Οκτώβριος-Δεκέμβριος													
Διαφορά μεταξύ 2008 ^α και 2017 ^α σε χιλ.	1	-5	0	0	-0	1	-3	0	-7	0	0	-1	0
Διαφορά μεταξύ 2008 ^β και 2017 ^β σε χιλ.	1	-3	-0	2	-1	1	-3	0	-4	0	1	-1	1

^ο P-value > 1%. Βλ. Πίνακα 3.

Πίνακας 17. Σχετική συμμετοχή ή μη του πληθυσμού στην αγορά εργασίας της Δ. Ελλάδος και η εξέλιξη των σχετικών μεγεθών εργαζομένων στους υποκλάδους με υψηλή απασχόληση, 2008^α-17^β (100 = η απασχόληση το 2008^α)

Κατανομή πληθυσμού	2008 ^α	2008 ^β	2017 ^α	2017 ^β
Απασχολούμενοι	100	100	81	83
σε (#01) φυτική-ζωική παραγωγή, θήρα	20	20	19	21
σε (#47) λιανικό εμπόριο (πλην μηχανοκιν. οχημάτων)	12	12	10	10
σε (#85) εκπαίδευση	10	10	7	6
σε (#84) δημ. διοίκηση, άμυνα, υποχρ. κοιν. ασφάλιση	7	8	7	8
σε (#43) εξειδικευμένες κατασκευαστικές δραστηριότ.	6	6	2	2
σε (#56) υπηρεσίες εστίασης	6	5	6	6
σε (#86) ιατρικά και οδοντιατρικά επαγγέλματα	5	4	3	3
σε (#41) κατασκευή κτηρίων	3	3	1	1
σε (#45) εμπόριο και επισκευή μηχανοκιν. οχημάτων	3	3	1	1
σε (#69) νομικές και λογιστικές δραστηριότητες	3	3	2	2
σε (49) χερσαίες μεταφορές - μεταφορές μέσω αγωγών	3	3	2	2
σε (#10) βιομηχανία τροφίμων	3	2	3	3
σε (#46) χονδρικό εμπόριο	2	3	3	3
στους άλλους υποκλάδους (σε λοιπά επαγγέλματα)	18	18	15	16
Άνεργοι	11	11	31	29
Μη μετέχοντες στην αγορά εργασίας	112	112	104	104

- στις (#43) εξειδικευμένες κατασκευαστικές δραστηριότητες εργάζοντο έξι,
- στις (#56) υπηρεσίες εστίασης εργάζοντο πέντε ή έξι,
- στα (#86) ιατρικά και οδοντιατρικά επαγγέλματα εργάζοντο τέσσερα ή πέντε,
- στην (#41) κατασκευή κτηρίων, στην (#45) εμπορία και επισκευή μηχανοκινήτων οχημάτων, στις (#69) νομικές και λογιστικές δραστηριότητες, στις (#49) χερσαίες μεταφορές και τις μεταφορές μέσω αγωγών εργάζοντο από τρία,
- στην (#10) βιομηχανία τροφίμων και στο (#46) χονδρικό εμπόριο εργάζοντο από δύο ή τρία,
- στους υπολοίπους υποκλάδους της οικονομίας εργάζοντο αθροιστικώς 18,
- οι άνεργοι και οι μη μετέχοντες στην αγορά εργασίας ανέρχοντο σε ένδεκα και 112, αντιστοίχως·

στο δε τέλος της υπό εξέταση εννεαετίας, ο αριθμός των ανέργων είχε διευρυνθεί κατά 18-20 άτομα, των απασχολούμενων και μη μετεχόντων είχε συρρικνωθεί κατά 17-19 και οκτώ, αντιστοίχως, και ο συνολικός πληθυσμός της περιοχής είχε μειωθεί κατά επτά. Στην πλειονότητα των υποκλάδων της οικονομίας –πλην της

δημοσίου διοικήσεως κ.λπ., της εστίασεως, της βιομηχανίας τροφίμων, του χονδρικού εμπορίου και, ίσως, της φυτικής-ζωικής παραγωγής και θήρας– η απασχόληση είχε σαφώς μειωθεί, με αποτέλεσμα:

- στην (#01) φυτική-ζωική παραγωγή και θήρα να εργάζονται 19 ή 21,
- στο (#47) λιανικό εμπόριο να εργάζονται δέκα,
- στην (#84) δημόσια διοίκηση, άμυνα και υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση να εργάζονται επτά ή οκτώ,
- στην (#85) εκπαίδευση να εργάζονται έξι ή επτά,
- στις (#56) υπηρεσίες εστίασης να εργάζονται έξι,
- στην (#10) βιομηχανία τροφίμων, στα (#86) ιατρικά και οδοντιατρικά επαγγέλματα, στο (#46) χονδρικό εμπόριο να εργάζονται από τρία,
- στις (#49) χερσαίες μεταφορές και τις μεταφορές μέσω αγωγών, στις (#43) εξειδικευμένες κατασκευαστικές δραστηριότητες, στις (#69) νομικές και λογιστικές δραστηριότητες να εργάζονται από δύο,
- στην (#41) κατασκευή κτηρίων και στην (#45) εμπορία και επισκευή μηχανοκινήτων οχημάτων να εργάζεται από ένα,
- στους υπολοίπους υποκλάδους της οικονομίας να εργάζονται αθροιστικώς 15 ή 16 άτομα.

Σημειώνεται ότι τα στατιστικά στοιχεία επιτρέπουν την εμπειρική ανάλυση σε 12 εκ των ανωτέρω 13 υποκλάδων. (Ο αριθμός των απασχολουμένων στην (#41) κατασκευή κτηρίων σε αρκετά τρίμηνα (για την ακρίβεια: 13 τρίμηνα) κατήλθε των δύο χιλιάδων ατόμων, οπότε δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι αν τα μεγέθη ανάγονται στις εξελίξεις ή σε μικροατέλειες της δειγματοληψίας. Ως εκ τούτου, δεν εξετάζεται αυτόνομα στην εμπειρική ανάλυση). Στρεφόμαστε στα οικονομικά ευρήματα του προηγούμενου κεφαλαίου εστιαζόμενοι σε αυτά που αφορούν στην Δ. Ελλάδα. Εξ αυτών διαπιστώνουμε ότι η τάση στην απασχόληση φαίνεται να υπήρξε:

- (α) φθίνουσα στην (#01) φυτική-ζωική παραγωγή και θήρα, στην (#85) εκπαίδευση, στα (#86) ιατρικά και οδοντιατρικά επαγγέλματα, στις (#49) χερσαίες μεταφορές και τις μεταφορές μέσω αγωγών, στο (#46) χονδρικό εμπόριο,
- (β) αρχικώς φθίνουσα – εν συνεχεία αύξουσα στο (#47) λιανικό εμπόριο, στην (#84) δημόσια διοίκηση, άμυνα και υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, στις (#43) εξειδικευμένες κατασκευαστικές δραστηριότητες, στην (#56) εστίαση, στις (#69) νομικές και λογιστικές υπηρεσίες, στην (#10) βιομηχανία τροφίμων, στην (#45) εμπορία και την επισκευή μηχανοκινήτων οχημάτων,
- (γ) διακοπτόμενη από μικρής διάρκειας αυξήσεις και μειώσεις: (i) Αυξήσεις το 2009^β-10^β στην (#01) φυτική-ζωική παραγωγή και θήρα, το 2009^γ-δ στις (#43) εξειδικευμένες κατασκευαστικές δραστηριότητες (#43), το 2015^δ-16^α στην (#85) εκπαίδευση, το 2015^δ-16^β στην (#84) δημόσια διοίκηση, άμυνα και υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση (#84), το 2016^γ-17^α στο (#46) χονδρικό εμπόριο, το 2016^δ-17^β στην (#01) φυτική-ζωική παραγωγή και θήρα. (ii) Μειώσεις το

2011^{α-γ} στην (#01) φυτική-ζωική παραγωγή και θήρα, το 2012^γ-13^β στο (#47) λιανικό εμπόριο, το 2013^δ-15^β στις (#43) εξειδικευμένες κατασκευαστικές δραστηριότητες, το 2013^δ-14^δ στην (#85) εκπαίδευση, το 2014^δ-15^α στο (#46) χονδρικό εμπόριο, το 2015^γ-16^α στην (#01) φυτική-ζωική παραγωγή και θήρα.

Σημειώνεται ότι σε άλλες περιφέρειες ορισμένες φορές τα πράγματα εξελίχθησαν διαφορετικά. Σε κάθε περίπτωση, η βιομηχανία τροφίμων συνιστά την μόνη περίπτωση υποκλάδου στην Δ. Ελλάδα που στο τέλος της περιόδου απασχολούσε περισσότερα άτομα (2-3 χιλιάδες περισσότερα άτομα) από ότι στην αρχή. Αντίστοιχη επίδοση από τον ίδιο υποκλάδο καταγράφεται και σε άλλες (αλλά όχι όλες τις) περιφέρειες της χώρας.

8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Συμπερασματικά, σε επίπεδο επικρατείας, ο αριθμός των απασχολουμένων ηλικίας 15 ετών και άνω, αν και ανακάμπτει από τις αρχές του 2014 (λόγω της αυξημένης απασχόλησης στους υποκλάδους της εστίασης, της βιομηχανίας τροφίμων, των κατασκευών δρόμων-σιδηροδρομικών γραμμών-κοινοφελών έργων, καθώς και άλλους μικρότερους), το δεύτερο τρίμηνο του 2017 φτάνει στα τέσσερα πέμπτα του αντιστοίχου τριμήνου του 2008. Ο αριθμός των ανέργων ηλικίας 15-74 ετών, αν και από τις αρχές του 2014 μειώνεται σε όλες τις περιοχές της χώρας, το δεύτερο τρίμηνο του 2017 φτάνει να είναι σχεδόν το τριπλάσιο του αντιστοίχου του 2008^β. Ο αριθμός των μη μετεχόντων στην αγορά εργασίας ηλικίας 15 ετών και άνω, αν και χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη μεταβλητότητα και εξελίσσεται διαφορετικά σε κάθε περιφέρεια της χώρας, το 2017^β είναι κοντά στο ελάχιστο της περιόδου.

Η εμπειρική ανάλυση αναδεικνύει ότι αρκετές περιφέρειες της χώρας κινούνται (εξελίσσονται) ετερογενώς σε μια σειρά από σημαντικούς (σε όρους απασχόλησης) για την Δ. Ελλάδα υποκλάδους. Αλλού η απασχόληση φθίνει, αλλού αυξάνει κατά διαστήματα ή αναπτύσσεται παρά την ύφεση (ίσως και λόγω της ύφεσης) και αλλού ανακάμπτει.

Στην Δ. Ελλάδα ορισμένοι υποκλάδοι πλέον ανακάμπτουν, ενώ άλλοι δεν έχουν ανακάμψει. Οι πρώτοι ίσως αναπτύσσονται λόγω καταστάσεων που δημιουργήθηκαν στην ύφεση ή ανακάμπτουν με την γενικότερη οικονομία ή διαθέτουν ιδιαίτερες δυνατότητες παρά τις αντιξοότητες (οπότε μάλλον θα αποτελέσουν κινητήρες ανάπτυξης στο μέλλον). Η πλέον αισιόδοξη περίπτωση ενδεχομένως είναι αυτή της βιομηχανίας τροφίμων. Ανοδικά κινούνται και το λιανικό εμπόριο, η εστίαση, η δημόσια διοίκηση, οι εξειδικευμένες κατασκευαστικές δραστηριότητες, η εμπορία/επισκευή μηχανοκινήτων οχημάτων και οι νομικές και λογιστικές δραστηριότητες. Άλλες περιοχές της χώρας εμφανίζουν ανακάμπτουσα ή αναπτυξιακή τάση στην φυτική-ζωική παραγωγή, την εκπαίδευση, τις χερσαίες μεταφορές και τις μεταφορές μέσω αγωγών,

τα ιατρικά και οδοντιατρικά επαγγέλματα και το χονδρικό εμπόριο: υποκλάδους που συνιστούν σημαντικούς υποδοχείς απασχόλησης και στην Δ. Ελλάδα.

Τα ευρήματα ενισχύουν το επιχειρήμα για πιο λεπτομερή εξέταση της κατάστασεως στον χώρο (με έρευνες πεδίου και συλλογή μικροοικονομικών στοιχείων για την παραγωγικότητα, τις αλυσίδες αξίας κ.ά.) προκειμένου να: κατανοήσουμε τα αίτια τις διαφοροποιημένης συμπεριφοράς και την λειτουργία των επιμέρους οικονομιών της χώρας, να διαγνώσουμε καλές πρακτικές στις περιπτώσεις που παρατηρούμε ανάπτυξη, να εντοπίσουμε περιοχές/κλάδους που χρήζουν υποστηρίξεως στον επιχειρησιακό σχεδιασμό, να προβούμε σε στοχευμένες αναπτυξιακές κλαδικές/χωρικές παρεμβάσεις.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Οι συγγραφείς εκφράζουν ευχαριστίες σε δύο ανώνυμους κριτές για τα χρήσιμα σχόλιά τους.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Cameron, S. (2005). *Econometrics*. Maidenhead, UK: McGraw Hill.
- Dixon, R., Shepherd, D. (2013). Regional Dimensions of the Australian Business Cycle. *Regional Studies*, 47(2), 264-281.
- Λαρδοπούλου, Χ. Τ. (2016). Η απασχόληση στον κλάδο των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων ανά περιφέρεια στη διάρκεια της ύφεσης (2008-2015). Εις *Οι περιφερειακές επιπτώσεις της ύφεσης της ελληνικής οικονομίας και οι συνέπειές τους*. 19ο επιστημονικό συνέδριο του Συνδέσμου Ελλήνων Περιφερειολόγων. ΣΕΠ: Λαμία, 159-165.
- Προδρομίδης, Π. Ι., Παπαθανασίου, Β. Ε. (2018). Περιφερειακές διαφοροποιήσεις σε επιχειρηματικότητα-τεχνολογία και επιδράσεις συντελεστών και δαπανών επί του ΑΕΠ στην Ελλάδα, 2001-2011. Στον παρόντα τόμο.
- Σαρρή, Σ. (2016). Η απασχόληση στα ορυχεία-λατομεία, την παραγωγή οπτάνθρακα, βασικών μετάλλων, μεταλλικών προϊόντων, διύλιση πετρελαίου και οι περιοχές που εμφανίζουν αύξηση μέσα στην ύφεση (2008-2015). *Οι περιφερειακές επιπτώσεις της ύφεσης της ελληνικής οικονομίας και οι συνέπειές τους*. 19ο επιστημονικό συνέδριο του Συνδέσμου Ελλήνων Περιφερειολόγων. ΣΕΠ: Λαμία, 145-151.
- Σίμου, Τ. (2016). Ο κλάδος της πρωτογενούς παραγωγής και οι περιοχές που εμφανίζουν αύξηση στην απασχόληση μέσα στην ύφεση (2008-2015). *Οι περιφερειακές επιπτώσεις της ύφεσης της ελληνικής οικονομίας και οι συνέπειές τους*. 19ο επιστημονικό συνέδριο του Συνδέσμου Ελλήνων Περιφερειολόγων. ΣΕΠ: Λαμία, 131-137.
- Χαδουλός, Σ. (2016). Ο κλάδος του τουρισμού και οι περιοχές που εμφανίζουν αύξηση στην απασχόληση μέσα στην ύφεση (2008-2015). *Οι περιφερειακές επιπτώσεις της ύφεσης της ελληνικής οικονομίας και οι συνέπειές τους*. 19ο επιστημονικό συνέδριο του Συνδέσμου Ελλήνων Περιφερειολόγων. ΣΕΠ: Λαμία, 138-144.
- Χανιωτάκη, Χ. Ζ. (2016). Ο κλάδος του εμπορίου και οι περιοχές που εμφανίζουν αύξηση στην απασχόληση μέσα στην ύφεση (2008-2015). *Οι περιφερειακές επιπτώσεις της ύφεσης της ελληνικής οικονομίας και οι συνέπειές τους*. 19ο επιστημονικό συνέδριο του Συνδέσμου Ελλήνων Περιφερειολόγων. ΣΕΠ: Λαμία, 152-158.

ΟΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ Ο ΥΠΟ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΜΕΓΑΛΩΝ ΕΡΓΩΝ ΥΠΟΔΟΜΗΣ

Πρόδρομος Προδρομίδης

ΚΕΠΕ, pjprodr@kepe.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται ο προσδιορισμός και η χαρτογράφηση των αγορών εργασίας της Δυτικής Ελλάδος (α) στην βάση των απογραφικών στοιχείων του 2011, (β) μέσω τεσσάρων σεναρίων λειτουργικής συνδέσεως των επί μέρους περιοχών, (γ) λαμβάνοντας υπ' όψιν όλους τους συνδυασμούς εισροών ή εκροών εργαζομένων από/προς τους 6.132 δήμους και κοινότητες της επικρατείας. Υπό το πρίσμα των οικονομικών ζωνών που αναδύονται στον χάρτη, εκτιμάται ότι θα ήταν σκόπιμο η χωρική στόχευση των πολιτικών απασχολήσεως, ανεργίας και κοινωνικής συνοχής να λάβει υπ' όψιν το συγκεκριμένο περίγραμμα. Στον βαθμό στον οποίο το οδικό και άλλο μεταφορικό-συγκοινωνιακό δίκτυο εξελίσσεται, αίρει την απομόνωση των περιοχών και αφενός επιτρέπει την διάχυση παρεμβάσεων είτε αναπτυξιακής υφής είτε για την άμβλυση κοινωνικών ανισοτήτων, αφετέρου παρέχει την δυνατότητα διευρύνσεως/ενοποιήσεως των οικονομικών ζωνών της περιοχής. Ούτως εχόντων των πραγμάτων, θα ήταν πολλαπλώς χρήσιμο η κατάσταση των ροών να επανεξετάζεται και οι λειτουργικοί σχηματισμοί (οι ζώνες) που προκύπτουν στον χώρο να αποτυπώνονται με κάποια περιοδικότητα.

THE FUNCTIONAL ECONOMIC AREAS OF WESTERN GREECE AND THE IMPACT OF THE LARGE INFRASTRUCTURE PROJECTS UNDERWAY

Prodromos Prodromidis

ΚΕΠΕ, pjprodr@kepe.gr

ABSTRACT

The paper delineates the functional economic areas of Western Greece after people's commuting patterns at four different in- and out-commuting thresholds, and considers the impact of the main axes of the transportation network that are currently underway on the said patterns and areas. To the extent the shapes of the recovered formations diverge from the subregional division of the area, there is room for better targeted policy interventions.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της παρούσης εργασίας είναι να προσδιορίσει τις οικονομικές ζώνες της Δυτικής Ελλάδος με τον προσφορότερο τρόπο που υφίσταται (βάσει των ροών των εργαζομένων από τους τόπους κατοικίας στους τόπους εργασίας και αντιστρόφως) και να προβάλλει επί των ζωνών αυτών τα υπό υλοποίηση ή σχεδιασμό μεγάλα έργα υποδομής προκειμένου να επιτρέψει τον στοχασμό και την συζήτηση των επιπτώσεων. Με αυτό το σκεπτικό λοιπόν, αρχικώς χαρτογραφούνται οι οικονομικές ζώνες ως είχαν βάσει των στοιχείων του 2011 (προ της ολοκλήρωσης των μεγάλων έργων υποδομής που άρχισε να λαμβάνει χώραν το 2017: έτος συγγραφής της παρούσης) και εν συνεχεία επιχειρείται να εκτιμηθούν/σκιαγραφηθούν οι αλλαγές που θα επέλθουν στα όρια και στο σύστημα των οικονομικών ζωνών από την ολοκλήρωση και λειτουργία των έργων. Αρχίζουμε με τον προσδιορισμό των ζωνών που προκύπτουν από τις υφιστάμενες μετακινήσεις ανθρώπων για την άσκηση εργασίας.

2. ΟΙ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΕΣ ΡΟΕΣ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ

Ο προσδιορισμός των οικονομικών ζωνών ή των λειτουργικών οικονομικών ενοτήτων (όπως εναλλακτικά αναφέρονται) είναι κάτι που ήδη επιχειρείται σε ευρωπαϊκό επίπεδο προκειμένου να εξυπηρετηθεί η στοχευμένη άσκηση οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής (Radermacher, 2015) – πολιτικής που σήμερα ασκείται/ χρηματοδοτείται σε επίπεδο διοικητικών περιφερειών. Υπό αυτό το πρίσμα, ίσως είναι επιτακτικότερα σκόπιμο να χαρτογραφηθεί η κατάσταση ή κάποια εκδοχή αυτής στην Δυτική Ελλάδα προκειμένου να υφίσταται η δυνατότης αντιπαραβολής (ένα μέτρο συγκρίσεως) στο πλαίσιο που μεσοχρονίως ίσως προταθεί.

Σύμφωνα με τις πιο έμπειρες διεθνώς κυβερνητικές υπηρεσίες σε θέματα προσδιορισμού λειτουργικών οικονομικών ενοτήτων (ενοτήτων που και δεν είναι απαραίτητο να συμπίπτουν με τις διοικητικές υποδιαιρέσεις) και βάσει των διαθέσιμων στοιχείων που υφίστανται, ο προσφορότερος τρόπος προσδιορισμού είναι αυτός του προσδιορισμού των λεγομένων *τοπικών αγορών εργασίας* (Βρετανική κυβέρνηση, 2010). Δεν είναι ο μόνος τρόπος (βλ. Πλαίσιο 1· θα αναφερθούμε σε έναν ακόμα τρόπο στο Κεφάλαιο 6)· ωστόσο, πρόκειται για τον πλέον ενδεδειγμένο τρόπο προβλέψεως της προοπτικής διαχύσεως ή μη (σε άλλα μέρη του νομού, της περιφερειακής ενότητας, της περιφέρειας ή σε άλλες περιφέρειες) των παρεμβάσεων που αφορούν στην προσφορά και ζήτηση εργασίας, την μείωση της ανεργίας, την βελτίωση των μισθών κ.ο.κ. Εν προκειμένω, διενεργείται μέσω της εξετάσεως των ατομικών στοιχείων ροών εργαζομένων από τον συνήθη τόπο κατοικίας προς τον

Πλαίσιο 1: Κριτήρια προσδιορισμού των λειτουργικών οικονομικών ενότητων

Οι λειτουργικές οικονομικές ενότητες μπορούν να προσδιοριστούν τόσο από τις ροές ανθρώπων όσο και από τις ροές αγαθών και υπηρεσιών.

Οι μετακινήσεις (ροές) ανθρώπων για την άσκηση εργασίας ή άλλων δραστηριοτήτων, στον βαθμό στον οποίο παράγουν τακτικές συναλλαγές και οικονομικές εξαρτήσεις μεταξύ περιοχών, επιτρέπουν την διάχυση των οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων και παρεμβάσεων από/προς τις εν λόγω περιοχές – όπως σε συκοινωνούνται δοχεία.

Οι μεταφορές (ροές) αγαθών και οι παροχές ή χρήσεις υπηρεσιών, μέσω της ενισχύσεως του πλέγματος εισροών και εκροών, εξαρτήσεων και συνδέσεων επί της αλυσίδας αξίας, εισφέρουν εις (ή επιτείνουν) την οικονομική ενοποίηση επιμέρους περιοχών (ομόρων και μη) και την αναπτυξιακή προοπτική εν γένει.

Ευλόγως τα όρια διαφέρουν βάσει του κριτηρίου που εφαρμόζεται και, προφανώς, υφίστανται και άλλες κατηγορίες λειτουργικών ενότητων (εκπαιδευτικές, υγειονομικές, υδρευτικές κ.ο.κ.)

συνήθη τόπο εργασίας που συνέλεξε από τις 6.132 οικιστικές μονάδες της χώρας κατά την απογραφή πληθυσμού του 2011 η Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ).

Σύμφωνα με την διεθνή πρακτική προσδιορισμού των ορίων των τοπικών αγορών εργασίας (Προδρομίδης, 2008), δύο οικιστικές μονάδες, Α και Β, εκλαμβάνονται ως τμήματα της ίδιας αγοράς όταν είτε το ποσοστό των εργαζομένων κατοίκων της Α που μεταβαίνει στην Β υπερβαίνει κάποιο κατώφλι (π.χ., 75%) σε σχέση με το σύνολο των εργαζομένων κατοίκων της Α, είτε το ποσοστό των εργαζομένων κατοίκων της Α που εισέρχεται στην Β υπερβαίνει κάποιο ορισθέν κατώφλι σε σχέση με το σύνολο αυτών που εργάζονται στην Β. Η διαδικασία επαναλαμβάνεται μεταξύ του (διαδοχικώς) διευρυμένου σχήματος και των λοιπών οικιστικών μονάδων, στο κατώφλι του 74%, του 73% κ.ο.κ., έως ότου διαπιστωθεί ότι οι ροές ατόμων από/προς ανένταχτες (στην συνάθροιση) οικιστικές μονάδες ή συναθροίσεις προς/από την συνάθροιση των Α, Β και όσων άλλων οικιστικών μονάδων απαρτίζουν την αγορά είναι μέτριες προς χαμηλές (λ.χ., κάτω του 20%), εξαιρετικά χαμηλές (λ.χ., κάτω του 10%) ή ανύπαρκτες. (Γενικά, η διαδικασία ξεκινάει από τα κατώφλια του 100 και 99% και κινείται πτωτικά (75%, 74% κ.ο.κ.). Σε κάποιες χώρες καταλήγουν στο κατώφλι του 25 ή 20%, σε άλλες καταλήγουν στο κατώφλι του 15 ή 10%.) Εξυπακούεται ότι όσες οικιστικές μονάδες δεν περιλαμβάνονται σε μια αγορά βάσει του επιλεγέντος κατωφλίου προφανώς συγκροτούν ή υπάγονται σε διαφορετική ή διαφορετικές αγορές. Με τον ίδιο τρόπο εξετάζονται όλες οι οικιστικές μονάδες ανά την επικράτεια.

Σημειώνεται ότι οι 6.132 οικιστικές μονάδες της χώρας, των οποίων οι ροές

συγκρίνονται πανελλαδικώς και αξιολογούνται στην ανάλυση, δεν είναι περαιτέρω κατατμήσιμες με βάση τα υφιστάμενα στοιχεία της απογραφής. Το οιονεί επιβαρυντικό για την πολυπλοκότητα των υπολογισμών ενδεχόμενο της ταυτόχρονης υπαγωγής κάποιας περιοχής σε διαφορετικές αγορές (όταν προκύπτουν ροές του αυτού ποσοστού) αναδύεται σε πολύ λίγες περιπτώσεις (περιπτώσεις πολύ μικρών χωριών) και εν προκειμένω επιλύεται με την αλγοριθμική πρόκριση της ροής με τον μεγαλύτερο απόλυτο αριθμό (εισερόντων ή εκρεόντων) εργαζομένων και στις ελάχιστες περιπτώσεις που και αυτοί οι αριθμοί ήσαν ίσοι, επελέγη η ενοποίηση μεταξύ των εγγυτέρων συγκοινωνιακά περιοχών.

Άλλες καταστάσεις ήταν δυσκολότερο να αντιμετωπιστούν. Πρωτίστως, η μη καταγραφή των πόλεων και χωριών απασχολήσεως στην αλλοδαπή (ημεδαπή) των κατοίκων ημεδαπής (αλλοδαπής) που καθημερινά διέρχονται τα σύνορα προκειμένου να εργαστούν εκεί (στην χώρα μας) απαγορεύει τον προσδιορισμό διασυνοριακών αγορών. Επιπλέον, η μη καταγραφή των αντιστοίχων αλλοδαπών συντελεί στην υπερεκτίμηση των ποσοστών των μη μετακινουμένων ημεδαπών, καθώς και των ημεδαπών ροών σε/από άλλες οικιστικές μονάδες της χώρας, επιτρέποντας ομαδοποιήσεις οικιστικών μονάδων σε κατώφλια διαφορετικά από τα επιδιωκόμενα. Σημειώνεται ότι οι καταγεγραμμένες ροές δεν αποτυπώνουν την εξ αποστάσεως συμμετοχή στην προσφορά εργασίας ετέρων οικιστικών μονάδων. Στον βαθμό στον οποίο στο μέλλον η συγκεκριμένη μορφή απασχολήσεως ενδέχεται να διευρυνθεί, ίσως θα ήταν σκόπιμο σε επόμενες απογραφές η πληροφορία να καταγράφεται.

3. ΤΕΣΣΕΡΙΣ ΔΙΑΔΟΧΙΚΕΣ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΕΙΣ

Σημείο αφετηρίας της αναλύσεως είναι η καταγραφή 3,7276 εκατ. εργαζομένων κατοίκων κατά την 18η Μαρτίου 2011, εκ των οποίων το 54,35% εφέρετο να εργάζεται στην οικιστική μονάδα κατοικίας του, το 40,34% σε άλλη που ευρίσκετο εντός επικρατείας, το 0,37% σε άλλη που ευρίσκετο εκτός επικρατείας και το υπόλοιπο 4,93% σε μη μόνιμο μέρος. (Στην διάρκεια όλου του έτους, δηλαδή στην διάρκεια του 2011, ο αριθμός των απασχολουμένων (εποχικών και μη) φαίνεται να ανήλθε στα 4,3818 εκατ. άτομα σύμφωνα με τα (προσωρινά εισέτι) εθνολογιστικά στοιχεία.) Στην συνέχεια παρατίθενται τα ευρήματα των αλληπαλλήλων υπολογισμών επί των ροών των 3,7 εκατ. απογραφέντων εργαζομένων ατόμων υπό την μορφή σεναρίων, στα κατώφλια του 25, 20, 15 και 10% προκειμένου να χαρτογραφηθεί η κατάσταση (η έκταση των λειτουργικών αγορών) όσο φθίνουν οι ροές και αλληλεπιδράσεις.

Στο κατώφλι του 25%, όπως φαίνεται και στον Χάρτη 1, διακρίνονται:

- Ο σχηματισμός (δηλαδή, η τοπική αγορά) των Πατρών (77,6 χιλ. εργαζομένων κατοίκων). Είναι τέταρτος (τέταρτη) σε όρους πληθυσμού εργαζομένων κατοί-

κων μεταξύ των πέντε μεγάλων σχηματισμών της χώρας (των 50 χιλ. εργαζομένων κατοίκων και άνω).

- Οι σχηματισμοί του Αγρινίου (18,2), του Πύργου (11,4), της Ναυπάκτου, του Αιγίου (7,4), της Αμαλιάδος (6,3) εκ των 55 μετρίου μεγέθους σχηματισμών της χώρας (των 5.000-49.999 εργαζομένων κατοίκων). Ποσοστό: $5/55 = 9\%$ αυτών.
- Οι σχηματισμοί του Μεσολογγίου (4,6), της Γαστούνης (2,0), του Αγίου Κωνσταντίνου (1,9), του Βαρθολομιού, της Ανδραβίδος, της Βονίτσης, του Τραγανού (1,5), του Αιτωλικού (1,4), της Αμφιλοχίας (1,3), της Νέας Μανολάδος, της Ζαχάρως (1,2), του Νεοχωρίου Μεσολογγίου, των Λεχαινών (1,0) εκ των 142 μικρομεσαίων σχηματισμών της χώρας (των 1.000-4.999 εργαζομένων κατοίκων). Ποσοστό: $13/142 = 9\%$ αυτών.
- Οι σχηματισμοί της Βάρδας (1,0), του Αστακού, της Κατοχής (0,9), των Κρεστένων, του Παναιτωλίου (0,8), του Καινουργίου, των Καλαβρύτων, του Διακοπτού, της Παλαίρου (0,7), της Αρχαία Ολυμπίας, της Λεπενούς, των Μακρυσίων (0,6), του Θέρμου (0,5) εκ των 170 μικρών σχηματισμών της χώρας (των 500-999 εργαζομένων κατοίκων). Ποσοστό: $13/170 = 8\%$ αυτών.
- 459 εκ των 3.285 μικροτέρων σχηματισμών της χώρας. Ποσοστό: $459/3.285 = 14\%$ αυτών.
- Μία εκ των 15 οικιστικών μονάδων της χώρας άνευ εργαζομένων κατοίκων (πρόκειται για την κοινότητα Στομίου Ηλείας). Ποσοστό: 7% αυτών.
- Δώδεκα οικιστικές μονάδες που εντάσσονται στους σχηματισμούς Αθηνών (των 1,4464 εκατ. εργαζομένων κατοίκων) και Θεσσαλονίκης (των 372,3 χιλ. εργαζομένων κατοίκων).

Εν συνεχεία, στο κατώφλι του 20%, όπως φαίνεται και στον Χάρτη 2, διακρίνονται:

- Ο διευρυμένος σχηματισμός των Πατρών (80,9 χιλ. εργαζομένων κατοίκων). Είναι τέταρτος σε όρους πληθυσμού εργαζομένων κατοίκων μεταξύ των επτά –πλέον– μεγάλων σχηματισμών της χώρας (των 50 χιλ. εργαζομένων κατοίκων και άνω).
- Οι διευρυμένοι σχηματισμοί του Αγρινίου (21,2), του Πύργου (15,8), του Αιγίου (8,9), της Ναυπάκτου (7,6), της Αμαλιάδος (6,5), του Μεσολογγίου (5,2) εκ των 57 μετρίου μεγέθους σχηματισμών της χώρας (των 5.000-49.999 εργαζομένων κατοίκων). Ποσοστό: $6/57 = 11\%$ αυτών.
- Οι σχηματισμοί της Γαστούνης (2,0), του Αγίου Κωνσταντίνου (1,9), του Βαρθολομιού, της Βονίτσης, του Τραγανού (1,5) της Αμφιλοχίας, του Αιτωλικού (1,4) της Ζαχάρως, της Νέας Μανολάδος (1,2), της Βάρδας (1,1), του Νεοχωρίου Μεσολογγίου, των Λεχαινών (1,0) εκ των 118 μικρομεσαίων σχηματισμών της χώρας (των 1.000-4.999 εργαζομένων κατοίκων). Ποσοστό: $12/118 = 10\%$ αυτών.

- Οι σχηματισμοί του Αστακού, της Κατοχής, των Κρεστένων (0,9), της Παλαίρου (0,8), των Καλαβρύτων, του Διακοπτού (0,7), της Λεπενούς, του Θέρμου, των Μακρισίων (0,6) εκ των 129 μικρών σχηματισμών της χώρας (των 500-999 εργαζομένων κατοίκων). Ποσοστό: $9/129 = 7\%$ αυτών.
- 365 εκ των 2.492 μικροτέρων σχηματισμών της χώρας. Ποσοστό: $365/2.492 = 15\%$ αυτών.
- Μία εκ των 15 οικιστικών μονάδων της χώρας άνευ εργαζομένων κατοίκων.
- 17 οικιστικές μονάδες που εντάσσονται στους σχηματισμούς των Αθηνών (των 1,4486 εκατ. εργαζομένων κατοίκων) και Θεσσαλονίκης (των 378,2 χιλ. εργαζομένων κατοίκων).

Σε αντιδιαστολή, στο κατώφλι του 15%, όπως φαίνεται και στον Χάρτη 3, διακρίνονται:

- Ο ακόμα πιο διευρυμένος σχηματισμός των Πατρών (81,4 χιλ. εργαζομένων κατοίκων). Είναι τέταρτος σε όρους πληθυσμού εργαζομένων κατοίκων μεταξύ των οκτώ μεγάλων σχηματισμών της χώρας (των 50 χιλ. εργαζομένων κατοίκων και άνω).
- Οι ακόμα πιο διευρυμένοι σχηματισμοί του Αγρινίου (27,8), του Πύργου (17,4), του Αιγίου (9,7), της Ναυπάκτου (8,2), της Αμαλιάδος (8,1), του Μεσολογγίου (5,3) εκ των 57 μετρίου μεγέθους σχηματισμών της χώρας (των 5.000-49.999 εργαζομένων κατοίκων). Ποσοστό: $6/57 = 11\%$ αυτών.
- Οι σχηματισμοί της Γαστούνης (2,0), της Βονίτσης (1,7), του Βαρθολομιού, του Τραγανού (1,5), της Αμφιλοχίας, της Ζαχάρως (1,5), του Αιτωλικού (1,4), της Νέας Μανολάδος, του Αστακού (1,2), της Βάρδας (1,1), του Νεοχωρίου Μεσολογγίου, των Λεχαινών (1,0) εκ των 89 μικρομεσαίων σχηματισμών της χώρας (των 1.000-4.999 εργαζομένων κατοίκων). Ποσοστό: $12/89 = 13\%$ αυτών.
- Οι σχηματισμοί των Καλαβρύτων, της Κατοχής, των Κρεστένων (0,9), του Διακοπτού, της Παλαίρου (0,8), της Ακράτας (0,7), της Λεπενούς, των Μακρισίων (0,6) εκ των 85 μικρών σχηματισμών της χώρας (των 500-999 εργαζομένων κατοίκων). Ποσοστό: $8/85 = 9\%$ αυτών.
- 262 εκ των 1.605 μικροτέρων σχηματισμών. Ποσοστό: $262/1.605 = 16\%$ αυτών.
- Μία εκ των 15 οικιστικών μονάδων της χώρας άνευ εργαζομένων κατοίκων.
- 28 οικιστικές μονάδες που εντάσσονται στους σχηματισμούς των Αθηνών (των 1,4598 εκατ. εργαζομένων κατοίκων), Θεσσαλονίκης (των 432,5 χιλ. εργαζομένων κατοίκων), Ιωαννίνων (52,8), Αρτης (20,8) και Λευκάδος (6,7).

Τέλος, στο κατώφλι του 10%, όπως φαίνεται και στον Χάρτη 4, διακρίνονται:

- Η πλέον διευρυμένη εκδοχή του σχηματισμού (της τοπικής αγοράς εργασίας) των Πατρών (100,2 χιλ. εργαζομένων κατοίκων) η οποία απορροφά/ενσωματώ-

νει το Αίγιο. Πρόκειται για την τέταρτη μεγαλύτερη τοπική αγορά εργασίας σε όρους πληθυσμού εργαζομένων κατοίκων μεταξύ των οκτώ μεγάλων τοπικών αγορών εργασίας της χώρας (των 50 χιλ. εργαζομένων κατοίκων και άνω) και έβδομη σε όρους εκτάσεως (της τάξεως των 3,0 χιλιάδων τ.χλμ.) μετά τις αγορές της Θεσσαλονίκης (εκτάσεως 13,7 χιλιάδων τ.χλμ.), των Αθηνών (11,6), της Λαρίσης (4,7), των Ιωαννίνων (4,6), της Δράμας (3,2), των Τρικάλων (3,0). Οι υπόλοιποι σχηματισμοί είναι μικρότεροι.

- Οι πλέον διευρυμένες εκδοχές των σχηματισμών του Αγρινίου (33,3), του Πύργου (30,4), ο οποίος απορροφά/ενσωματώνει την Αμαλιάδα, της Ναυπάκτου (9,0), του Μεσολογγίου (7,7) εκ των 53 μετρίου μεγέθους σχηματισμών της χώρας (των 5.000-49.999 εργαζομένων κατοίκων). Ποσοστό: $4/53 = 8\%$ αυτών.
- Οι σχηματισμοί της Γαστούνης (2,6), του Βαρθολομιού (1,9), της Ζαχάρω (1,7), του Τραγανού (1,5), της Νέας Μανολάδος, του Αστακού (1,2), του Νεοχωρίου Μεσολογγίου (1,0) εκ των 58 μικρομεσαίων σχηματισμών της χώρας (των 1.000-4.999 εργαζομένων κατοίκων). Ποσοστό: $7/58 = 12\%$ αυτών.
- Οι σχηματισμοί της Κατοχής (0,9) και της Παλαίρου (0,8) εκ των 42 μικρών σχηματισμών της χώρας (των 500-999 εργαζομένων κατοίκων). Ποσοστό: $2/42 = 5\%$ αυτών.
- 124 εκ των 740 μικροτέρων σχηματισμών. Ποσοστό: $124/740 = 17\%$ αυτών.
- Μία εκ των 15 οικιστικών μονάδων της χώρας άνευ εργαζομένων κατοίκων.
- 39 οικιστικές μονάδες που εντάσσονται στους σχηματισμούς των Αθηνών (των 1,5459 εκατ. εργαζομένων κατοίκων), Θεσσαλονίκης (των 488,7 χιλ. εργαζομένων κατοίκων), Ιωαννίνων (54,2), Άρτης (21,5), Πρεβέζης (13,9), Λευκάδος (6,7).

Γενικώς, διαπιστώνεται ότι με την διαδοχική μείωση του κατωφλίου: (α) Οι *παρυφές* των Πατρών και των άλλων αστικών κέντρων διευρύνονται/προστίθενται γύρω από τον *πυρήνα* (τον σχηματισμό που προέκυψε στο κατώφλι του 25%) τόσο σε αριθμό εργαζομένων όσο και σε έκταση. (β) Κάποιοι εκ των μικροτέρων σχηματισμών είτε ενσωματώνονται στους μεγάλους σχηματισμούς είτε ενώνονται με άλλους μικρού μεγέθους σχηματισμούς ή διευρύνονται στις παρυφές με μικρότερες οικιστικές μονάδες ή αναδύονται ως συγκεντρώσεις μικρών οικιστικών μονάδων. (γ) Ο αριθμός των μικρών, πιο απομονωμένων σχηματισμών που στην βάση της προσφοράς και ζήτησης εργασίας έχουν ολιγότερους από χιλίους εργαζομένους κατοίκους σταδιακά μειώνεται και παρομοίως μειώνονται ο συνολικός πληθυσμός και η έκταση αυτών. Ωστόσο, στην Δυτική Ελλάδα οι πολύ μικροί και απομονωμένοι οικισμοί (κάτω των 500 εργαζομένων κατοίκων) είναι δυσανάλογα περισσότεροι σε σχέση με τις λοιπές διοικητικές περιφέρειες της χώρας (14-17% αυτών, αντί 7-8%). Πρόκειται για ένδειξη ότι η περιοχή είναι συγκριτικά πιο κατακερματισμένη λειτουργικά.

4. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΙ ΠΥΡΗΝΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΥΦΕΣ

Η όλη μετάβαση από υψηλότερα σε χαμηλότερα κατώφλια ροών μεταξύ των συγκοινωνουσών οικιστικών μονάδων επιτρέπει την χαρτογράφηση των:

- σχετικά μικρών σε έκταση αγορών που χαρακτηρίζονται από μεγάλη κινητικότητα εργαζομένων κατοίκων μεταξύ των συνιστωσών οικιστικών μονάδων: άρα σχημάτων (*πυρήνων*) εντός των οποίων αναμένεται να επικρατούν λίγο πολύ οι ίδιες συνθήκες αγοράς εργασίας (προσφορά και ζήτηση, μισθοί, ανεργία), καθώς και
- των προοδευτικώς ευρύτερων σε έκταση σχημάτων, με *παρυφές* (οικιστικές μονάδες που εντάσσονται στο κατώφλι του 15 και 10%) εντός των οποίων τα τεκταινόμενα (ή οι παρεμβάσεις) στην αγορά εργασίας διαχέονται εξασθενημένα (εξασθενημένες) μέσω όλο και πιο μικρών ροών.

Η προβολή αμφοτέρων σχημάτων στον χάρτη παρέχει μια μάλλον χρήσιμη αίσθηση της εκτάσεως των *πυρήνων* και των *παρυφών* των επιμέρους αγορών εργασίας και της λειτουργίας της περιοχής εν γένει. Από την εικόνα που αναδύεται συνάγεται ότι οι τρεις *πυρήνες* των 10 χιλ. ή περισσότερων εργαζομένων κατοίκων (ήτοι, των Πατρών, του Αγρινίου, του Πύργου) είναι μάλλον ανεπαρκείς ως αποκλειστικές περιοχές παρεμβάσεων (δηλαδή, αν οι παρεμβάσεις επιχειρηθούν μόνο σε αυτές με την προσδοκία να διαχυθούν ευρύτερα στον νόμο), αν το ζητούμενο είναι η διάχυση και αναπαραγωγή αποτελεσμάτων από τις μεγάλες αγορές στην υπόλοιπη Δυτική Ελλάδα ή μεγάλα τμήματα αυτής: Στο πρώτο κατώφλι (δηλαδή, το κατώφλι του 25%) καλύπτουν το 51,9% του εργαζομένου πληθυσμού και 16,6% της εκτάσεως της περιοχής. Με τις *παρυφές* που προσδιορίζονται στο τελευταίο κατώφλι κάποιες ασθενείς επιδράσεις ενδεχομένως (α) φτάνουν σε ένα πρόσθετο 24,5% του εργαζομένου πληθυσμού και 42,8% της εκτάσεως και (β) από κοινού με τους δύο επομένους σε μέγεθος σχηματισμούς *πυρήνων* και *παρυφών* που προσδιορίζονται στο τελευταίο κατώφλι (ήτοι, της Ναυπάκτου και του Μεσολογγίου) αγγίζουν ένα πρόσθετο 7,0 και 8,8% αντιστοίχως. Ήτοι, αθροιστικώς (και εν πολλοίς ασθενώς), το 86,4% του εργαζομένου πληθυσμού και 68,2% της εκτάσεως της Δυτικής Ελλάδος.

Υπό αυτό το πρίσμα είναι σκόπιμο οι λειτουργικές συνδέσεις μεταξύ των *πυρήνων* και των *ζωνών* πέριξ αυτών να ενισχυθούν και οι παρεμβάσεις να επιχειρούνται και από τους λοιπούς μετρίου μεγέθους *πυρήνες*, εφόσον οι πόροι επαρκούν, ιδίως αν οι παρεμβάσεις δεν απαιτούν πόρους.

5. ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ ΣΤΟ ΕΓΓΥΣ ΜΕΛΛΟΝ

Προφανές εργαλείο υποστηρίξεως της λειτουργικής συνδέσεως των *πυρήνων*, *παρυφών* και άλλων περιοχών και, κατ' επέκτασιν, της διαχύσεως των κοινωνικών

και οικονομικών αναπτυξιακών παρεμβάσεων είναι η βελτίωση και αξιοποίηση του συγκοινωνιακού-μεταφορικού συστήματος. Χάριν παρουσιάσεως, οι γραφικές απεικονίσεις των βασικών αξόνων του συγκοινωνιακού-μεταφορικού συστήματος (ήτοι, του εθνικού και επαρχιακού οδικού δικτύου και του επιβατικού ακτοπλοϊκού δικτύου) εισάγονται στον υφιστάμενο χάρτη των λειτουργικών πυρήνων και παρυφών (ήτοι, των σχηματισμών αγορών που προκύπτουν στα κατώφλια του 25 και 10%). Βλ. Χάρτη 5. Στον βαθμό στον οποίο οι μετακινήσεις διενεργούνται μέσω του εν λόγω συστήματος ενδέχεται να μπορούμε να προβούμε σε εκτιμήσεις για τον τρόπο λειτουργίας/αξιοποίησεως του συστήματος στο πλαίσιο των πυρήνων και παρυφών που ήδη περιγράφη και να εξετάσουμε τα σενάρια ανασχεδιασμού/αναβαθμίσεως του συστήματος πιθανολογώντας αλλαγές ροών και μεταβολές των σχημάτων και διαχύσεων. (Σημειώνεται ότι οι διαχειριστές και αναλυτές του συγκοινωνιακού-μεταφορικού συστήματος αξιολογούν το σύστημα και τις επιμέρους υποδομές του υπό διαφορετική οπτική λαμβάνοντας υπ' όψιν την εξοικονόμηση χρόνου των μετακινουμένων, τα οχηματοχιλιόμετρα που μετρώνται από τα διόδια και εν γένει άλλα στοιχεία από αυτά που εξετάζονται και συζητούνται εδώ.)

Από τις απεικονίσεις και προβολές στον χώρο διαπιστώνεται ότι, εν γένει, οι πυρήνες των αγορών εργασίας των Πατρών, του Πύργου, του Αγρινίου, της Ναυπάκτου, καθώς και οι παρυφές αυτών (οι παρυφές των Πατρών περιλαμβάνουν το Αίγιο, οι παρυφές του Πύργου περιλαμβάνουν την Αμαλιάδα) εκτείνονται κατά μήκος των εγγυτέρων τμημάτων των βασικών οδικών αξόνων –μάλλον επί του ευρύτερου αστικού οδικού δικτύου και του περιαστικού (όπως των κοντινών επαρχιακών δρόμων)– όχι όμως καθ' όλον το μήκος των υπεραστικών αξόνων. Οι υψηλές ροές που παρατηρούνται εντός εκάστου πυρήνα φθίνουν στις παρυφές και από κάποιο σημείο και μετά η κινητικότητα των εργαζομένων από/προς τις παρυφές καθίσταται αμελητέα.

Μέσω της σχετικά μεγάλης κινητικότητας εργαζομένων κατοίκων του πληθυσμού, τα τεκταινόμενα στην προσφορά και ζήτηση εργασίας ή/και οι συναφείς παρεμβάσεις που διενεργούνται στον πυρήνα των Πατρών δύνανται να διαχυθούν εντός του πυρήνος (κυρίως επί της δυτικής Αχαΐας), λιγότερο στα πέριξ (την λοιπή Αχαΐα και βόρειο Ηλεία) και σχεδόν καθόλου σε θύλακες της κεντρικής, νοτίου και ανατολικής, εν πολλοίς ορεινής, Αχαΐας (επί του Παναχαϊκού, κατά μήκος των επαρχιακών οδών Πατρών-Καλαβρύτων-Αιγίου και Διακοπτού-Καλαβρύτων-Ακράτας, επί των Αροανίων και του Ερυμάνθου: ήτοι τις κοινότητες Δαμακινίου, Δαφνών, Μάγειρα, Χατζή· Βαλιμιτικών, Κάτω Βλασίας, Μικρού Ποντιά, Μιραλίου, Πετσάκων, Σελινούντος, καθώς και τις κοινότητες Αμπελοκήπων, Βαλιμής, Βελάς, Βουτισίμου, Κάτω Ζαχλωρούς, Κούτελης, Οάσεως, Σινεβρού, Χρυσανθίου· Αγραμπέλων, Αμυγδαλέας, Άνω Κλειτορίας, Κλειτορίας, Λιβαρτζίου, Λυκουριάς, Νασίων, Πάου, Πεύκου, Πλάκας, Πλανητέρου, Σειρών, Σκοτάνης, Φιλίων, Χόβολης), την πεδιάδα της Ηλείας (ιδίως τις κοινότητες Απιδεώνος, Καγκαδίου, Μα-

ταράγκας, Πέτα) ή βορείως του πορθμείου και σταθμού διοδίων Ρίου-Αντιρρίου – όπερ υποδηλοί ότι αν και η χιλιομετρική απόσταση βορείως του Ρίου είναι πολύ μικρή, κάτι εμποδίζει τις ροές προς/από βορράν: Κάτι που δεν υφίσταται προς/από νότον, ανατολάς και δυσμάς των Πατρών. Ιστορικά και γεωγραφικά, το εμπόδιο ήταν/είναι η θάλασσα και, κατ' επέκτασιν, ο χρόνος διαπλεύσεως του Κορινθιακού κόλπου από το καταλληλότερο σημείο (το Ρίον) και το συνακόλουθο κόστος του ναύλου. Υπό αυτό το πρίσμα, ενδέχεται η χρονική συντόμευση των οδικών μετακινήσεων μέσω της γέφυρας Ρίου-Αντιρρίου (άνευ αναμονής του πλοίου, ελιγμών επιβίβασης και αποβίβασης) να μην αντισταθμίζει την μάλλον υψηλή τιμή του διοδίου.

Παρομοίως, τα τεκταινόμενα στην προσφορά και ζήτηση εργασίας ή/και οι συναφείς παρεμβάσεις στον πυρήνα της αγοράς εργασίας του Πύργου μάλλον δεν αγγίζουν (ή οριοθετούνται από) την Γαστούνη και την γύρω περιοχή (βορείως των παρυφών του Πύργου, επί της πεδιάδος της Ηλείας) ή την Ζαχάρω και την γύρω περιοχή (νοτίως των παρυφών του Πύργου, επί της νοτίου Ηλείας), τρεις θύλακες επί της κοιλάδος του Αλφειού και των παραποτάμων του, καθώς και μια σειρά θυλάκων που εκτείνονται κατά μήκος του άνω ρου του Πηνειού (από την τεχνητή λίμνη ως την Φολόη). (Πρόκειται για τις κοινότητες Αγίας Μαύρας, Βαρθολομιού, Γαστούνης, Καβάσιλα, Κάστρου, Κοροΐβου, Κουρτεσίου, Λευκοχωρίου, Λυγιάς, Μανολάδος, Μελίσσης, Μυρσίνης, Μυρτουντίων, Νεαπόλεως, Νέας Μανολάδος, Παλαιοχωρίου, Ρουπακίου, Τραγανού· Αηλίου, Αρτέμιδος/Κουμουθέκρας, Γιαννιτσοχωρίου, Δραγονίου, Ζαχάρω, Θεισάς, Κακοβάτου, Καλιδόνης, Λεπρέου, Λινισταίνης, Μηλέας, Μίνθης, Νέας Φιγαλείας, Νεοχωρίου, Ξηροχωρίου, Περιβολίων, Πετραλώνων, Ροδινών, Σμέρνας, Σέκουλα, Σχίνων, Ταξιαρχών, Φιγαλείας, Χρυσοχωρίου/Τρυπών, καθώς και Στομίου· Αγριδίου, Λανθίου, Καλυβακίων, Φρίξης, Πλουτοχωρίου· Αγίου Δημητρίου, Αγίου Ηλία Πηνηίων, Αγνάντων, Εφύρας, Κάμπου, Κέντρου, Κεραμιδιάς, Κλινδιάς, Λαγανά, Πεύκης, Περσαίνης, Ροδιάς, Φολόης.)

Αντιστοίχως, τα τεκταινόμενα στον πυρήνα της αγοράς εργασίας του Αργινίου δεν αγγίζουν περιοχές του Βάλτου που εν πολλοίς ευρίσκονται εκτός του εθνικού οδικού δικτύου, καθώς και θύλακες που ευρίσκονται επί του Παναιτωλικού, του Αρακύνθου και πέριξ της Τριχωνίδος· ενώ τα τεκταινόμενα στον πυρήνα της αγοράς εργασίας της Ναυπάκτου δεν αγγίζουν θύλακες επί των ορέων της Ναυπακτίας, της Οξυάς, των Βαρδουσιών και του Λιδωρικίου. (Πρόκειται για τις κοινότητες Αγριδίου, Βαρετάδος, Βρουβιανών, Γιαννοπούλων, Μεγάλου Κάμπου, Πετρώνας, Πατιοπούλου, Σαρδινίων, Τρικλίνου, Φλωριάδος· Αβαρικού, Αγίου Γεωργίου, Αγίου Νικολάου Τριχωνίδος, Νερομάννας, Σκουτεσιάδος, Φραγκουλαϊκών, Χαλικίου Αμβρακίας· Αραχόβης, Ασπριάς, Γραμμένης Οξυάς, Κλεπάς, Κοκκινοχωρίου, Νεοχωρίου Ναυπακτίας, Περδικοβρύσεως.)

Από την άλλη: (α) Η ζώνη του Μεσολογγίου μάλλον διαμορφώνεται στην βάση χαμηλών ροών (ωσάν να πρόκειται για μια σειρά παρυφών). (β) Στην ανατολική

ακτή του Αμβρακικού, το Μενίδι εμφανίζεται ενσωματωμένο στον λειτουργικό πυρήνα της Άρτας. (γ) Οι λειτουργικές ζώνες της Λευκάδος και, κυρίως, της Πρεβέζης υπεισέρχονται στην βόρεια Ακαρνανία, κατά μήκος του οδικού δικτύου του νοτίου Αμβρακικού (όπερ υποδηλοί ότι η χρονική συντόμηση των μετακινήσεων μέσω της υποθαλασσίου σήραγγος Ακτίου-Πρεβέζης μάλλον λειτουργεί αρμονικά με την τιμή του διοδίου, παρέχοντας ένα διαφορετικό αναπτυξιακό παράδειγμα σε σχέση με την λύση που επελέγη στην περίπτωση του Ρίου-Αντιρρίου). (γ) Το μεγαλύτερο μέρος της λοιπής Ακαρνανίας, αν και διασχίζεται μερικώς από επαρχιακές οδούς (με κυριότερη την οδό Αιτωλικού-Αστακού), φαίνεται να απαρτίζεται από μικρές μη συνδεδεμένες περιοχές, είτε μεταξύ των είτε με τις άλλες περιοχές. (Πρόκειται για τις κοινότητες Αγραμπέλων, Αετού, Αρχοντοχωρίου, Αστακού, Αχυρών, Βάρνακα, Βασιλοπούλου, Βάττου, Βλιζιανών, Γουριάς, Δρυμού, Κανδήλας, Καραϊσκάκη, Κατοχής, Κομπωτής, Λεσινίου, Μαχαιρά, Μπαμπίνης, Νεοχωρίου Μεσολογγίου, Παναγούλας, Παλαιομανίνας, Παλαίρου, Πενταλόφου, Πογωνίας, Προδρόμου, Σκουρτούς, Στρογγυλοβουνίου, Χρυσοβίτσης. Σημειώνεται ότι αρκετά σχέδια αξιοποιήσεως του Αστακού επί μακρόν μένουν επί χάρτου.) (δ) Κάποιες μικρές κοινότητες στα ανατολικά τμήματα της περιοχής εν πολλοίς κλίνουν/τείνουν προς την αγορά των Αθηνών. (Πρόκειται για τις κοινότητες Αμβρακίας, Διασελλακίου, Διπλατάνου, Καλλιθέας, Κονίσκης, Κρουνερίων, Κυδωνέας, Λαμπιρίου, Λευκού, Χρυσοβίτσης (Αιτωλοακαρνανίας), Αιγών, Αμπέλου, Βελημαχίου, Καλαμιά, Κρινοφύτων, Μεσορρουγίου, Μοναστηρίου, Παγκρατίου, Παραλίας Πλατάνου, Περιθωρίου, Ποροβίτσης, Ρογών, Σελιάνας (Αχαΐας), Αγίου Ηλία, Αρήνης, Βρεστού, Γρύλλου, Λούβρου, Μακίστου, Νεράιδας (Ηλείας).)

Η κατάσταση αυτή ενδέχεται ήδη να αλλάζει ή αναμένεται να αλλάξει στο εγγύς μέλλον λόγω μιας σειράς παρεμβάσεων στις μεταφορικο-συγκοινωνιακές υποδομές της περιοχής. Ο υπό υλοποίηση σχεδιασμός μεγάλων έργων υποδομής στην Δυτική Ελλάδα περιλαμβάνει την βελτίωση (α) της οδικής και σιδηροδρομικής συνδέσεως Αθηνών-Πατρών, (β) της οδικής συνδέσεως Πατρών-Πύργου, (γ) της οδικής συνδέσεως Ιωαννίνων-Αντιρρίου, (δ) του οδικού δικτύου κατά μήκος του νοτίου Αμβρακικού, καθώς και (ε) της λειτουργίας και των δυνατοτήτων του λιμένα των Πατρών (Καραγιάννης, 2017α-γ· Λιάλιος, 2017). (Την εποχή συγγραφής της παρούσης το έργο της οδικής συνδέσεως Αθηνών-Πατρών και Ιωαννίνων-Αντιρρίου είχε μόλις ολοκληρωθεί. Στο σιδηροδρομικό σκέλος της πρώτης οι εργασίες επί των τμημάτων Κιάτου-Ροδοδάφνης-Ψαθοπύργου αναμένετο να διαρκέσουν πέραν του έτους, ενώ επίκειτο η συμβασιοποίηση του τμήματος Ψαθοπύργου-Ρίου. Ο δε ορίζοντας εκκινήσεως των έργων συνδέσεως Πατρών-Πύργου δεν ήτο ακόμα ορατός.)

Προφανής σκοπός των ανωτέρω έργων είναι η διευκόλυνση της μετακινήσεως ανθρώπων και της μεταφοράς φορτίων από και προς τις περιοχές που θα εξυπηρετούνται από τις ανωτέρω υποδομές. Τοιουτοτρόπως, οι οδικοί και σιδηροδρομικοί

άζονες, οι θαλάσσιες οδοί και τα μέσα που κινούνται επί αυτών *μεταβάλλουν την γεωγραφία* που ιστορικά κατακερματίζει την χώρα σε μικροπεριοχές και μικροαγορές, *δημιουργώντας συνθήκες* αξιοποιήσεως οικονομιών κλίμακος στην παραγωγή, καθώς και ευρύτερης διαχύσεως και αποτελεσματικότητας των υφισταμένων πόρων, ιδιωτικών επενδύσεων, δημοσίων δαπανών και παρεμβάσεων, αίροντας την ανάγκη επαναλήψεως των δημοσιονομικών παρεμβάσεων με περισσότερα κονδύλια, ξεχωριστά σε κάθε μέρος.

Εύλογα, σε κάποιον βαθμό, οι νέοι υπεραστικοί οδικοί και άλλοι αξόνες: (α) Θα διευκολύνουν τις μετακινήσεις κάποιων εργαζομένων κοντά στα αστικά κέντρα ή κατά μήκος αυτών (ίσως σε επιμέρους τμήματα των αξόνων) αν οι κάτοικοι εξαιρεθούν των διοδίων ή διευκολυνθούν στους ναύλους. (β) Ενδέχεται να συμβάλλουν στην διεύρυνση ή ενοποίηση κάποιων λειτουργικών οικονομικών ενοτήτων, ιδίως αν δημιουργηθούν νέες εγκαταστάσεις και επιχειρηματικά συμπλέγματα (βιοτεχνικά, εμπορικά, αγροτικά ή άλλης υφής) στους συγκοινωνιακούς κόμβους των νέων αξόνων: εγκαταστάσεις και συμπλέγματα που θα δημιουργήσουν νέα ζήτηση για απασχόληση και νέες ροές μετακινήσεων μεταξύ του αστικού και υπεραστικού δικτύου. (γ) Θα διευκολύνουν τις μετακινήσεις που συνδέονται με την αναψυχή, τον τουρισμό, την πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας ή άλλες, καθώς και την μεταφορά εμπορευμάτων.

Υπό αυτό το πρίσμα, στον βαθμό στον οποίο ο σχεδιασμός των μεγάλων έργων υποδομής προσανατολίζεται στην βελτίωση:

- Της οδικής και σιδηροδρομικής συνδέσεως Αθηνών-Πατρών, εκτιμάται ότι προάγεται η λειτουργική σύνδεση/ενοποίηση των δύο οικονομιών και της ενδιάμεσου περιοχής επί του Κορινθιακού.
- Της οδικής συνδέσεως Πατρών-Πύργου, εκτιμάται ότι προάγεται η λειτουργική σύνδεση/ενοποίηση των δύο οικονομιών και της ενδιάμεσου περιοχής κατά μήκος του Κυλληνίου και του Χελωνίτου κόλπου.
- Του οδικού δικτύου κατά μήκος του νοτίου Αμβρακικού, η τοπική ανάπτυξη αναμένεται να συνδεθεί περαιτέρω με αυτήν της Πρεβέζης και της Λευκάδος, καθώς και με την τουριστική ή άλλη επιβατική και εμπορική κίνηση που θα έχει το Άκτιο.
- Της οδικής συνδέσεως Ιωαννίνων-Αντιρρίου, εκτιμάται ότι προάγεται η λειτουργική σύνδεση/ενοποίηση των οικονομιών που ευρίσκονται επί της οδού και των καθέτων αξόνων αυτής (περιλαμβανομένων των περιοχών που εξυπηρετούνται από τον αυτοκινητόδρομο του νοτίου Αμβρακικού).
- Της λειτουργίας και των δυνατοτήτων του λιμένα των Πατρών, εκτιμάται ότι προάγονται η εμπορική και επιβατική σύνδεση της περιοχής με την Ιταλία, οι υδροπλανικές συνδέσεις, η διευκόλυνση της κρουαζιέρας, καθώς και η εμπορική/επιβατική συνδεσιμότητα της Κεφαλληνίας και Ιθάκης με την Πάτρα και τον υπόλοιπο κόσμο.

Από την άλλη μεριά, άνευ κάποιων αλλαγών, η λειτουργική απομόνωση της δυτικής Ακαρνανίας, του Βάλτου, της ορεινής Αχαΐας, της πεδιάδος της Ηλείας και των θυλάκων επί του άνω ρου του Πηνειού εκτιμάται ότι θα συνεχιστεί.

Εν γένει, είναι σκόπιμο οι πυρήνες να εξαπλωθούν, οι παρυφές να ενσωματώσουν αποκομμένες περιοχές και οι ασύνδετες κοινότητες να συνδεθούν μέσω της βελτιώσεως των συγκοινωνιακών-μεταφορικών συνδέσεων και υποδομών με τρόπο που να ομοιάζει μάλλον στο διαχειριστικό παράδειγμα του έργου Ακτίου-Πρεβέζης παρά του Ρίου-Αντιρρίου. (Διαφορετικά, κρίνοντας εκ του αποτελέσματος στην περίπτωση του Ρίου-Αντιρρίου, ενδέχεται οι επιδράσεις σε επίπεδο αγορών εργασίας ή συναφών κοινωνικών-οικονομικών παρεμβάσεων να είναι αμελητέες.) Έτσι, εκτιμάται ότι (α) θα διευρυνθούν οι αγορές, οι συναλλαγές, η διάχυση/πολλαπλασιαστικότητα των παρεμβάσεων που αφορούν στην εργασία, στην απασχόληση, στο εισόδημα και στην κοινωνική-οικονομική ανάπτυξη και (β) θα περιοριστεί η ανάγκη προσθέτων παρεμβάσεων από πολλά σημεία ανά την Δυτική Ελλάδα ή τις γειτονικές της περιοχές και, κατ' επέκτασιν, ο κατακερματισμός των διαθεσίμων πόρων υπέρ της αποτελεσματικότητας αυτών (επιτεύξεως οικονομικών κλίμακος κ.ο.κ.).

Προς την ίδια κατεύθυνση (συμπληρωματικώς) ενδέχεται να συμβάλουν ορισμένες χαμηλού κόστους ενέργειες υποστηρίξεως της παραγωγής και διευρύνσεως της απασχολήσεως συναφείς με τον προσδιορισμό των οικονομικών ζωνών, όπως:

- Η δημιουργία ψηφιακής πλατφόρμας που θα επιτρέπει την συλλογή και αξιοποίηση μικροοικονομικών πληροφοριών σε τοπικό και προϊόντικό επίπεδο για τις αλυσίδες αξίας προκειμένου (α) να χαρτογραφούνται σε ετήσια βάση από τις ροές και τις κατευθύνσεις των λοιπών παραγωγικών εισροών (εκτός της εργασίας) και των εκροών οι παραγωγικές ζώνες ή οι ζώνες ροής αγαθών/υπηρεσιών και προσθήκης αξίας της περιοχής και (β) να εντοπίζονται πλεονεκτήματα και να θεραπεύονται μέσω στοχευμένων παρεμβάσεων αδυναμίες που υφίστανται ανά κοινότητα και κρίκο (σε επίπεδο εισροής, παραγωγής, εκροής, μεταφοράς, μεσολαβήσεως) προκειμένου να υποστηρίζονται η παραγωγή και η δημιουργία αξίας στην περιοχή. Ειδικά η ύπαρξη ποσοτικών στοιχείων προστιθέμενης αξίας, κύκλου εργασιών, παραγωγικότητας, προελεύσεως εισροών ή προορισμού εκροών, καθώς και ποιοτικών στοιχείων για τα κριτήρια των επιχειρηματιών, θα μπορούσε να συμβάλει στην εκπόνηση αξιοπίστων σεναρίων για την εξέλιξη της παραγωγής και απασχολήσεως ή την διενέργεια πολυμεταβλητών αναλύσεων. (Κατ' ουσίαν περιγράφεται το έργο με κωδικό 2015ΜΠ00180002, το οποίο θα μπορούσε να καλύψει το κενό μέσω της αντήσεως και αξιοποίησεως ποσοτικών και ποιοτικών μικροοικονομικών στοιχείων από την βάση της παραγωγικής πυραμίδας (ήτοι, τις δραστηριοποιούμενες επιχειρήσεις) σε τοπικό και προϊόντικό επίπεδο), όμως η υλοποίησή του εκκρεμεί

(Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδος, 2015). Ως εκ τούτου, τέτοια στοιχεία δεν υπάρχουν αυτή την στιγμή).

- Η δημιουργία ψηφιακής πλατφόρμας που θα επιτρέπει το ταίριασμα αναζητούντων και προσφερόντων εργασία σε υπερτοπική ακτίνα, καθώς και άλλες που σχεδιάζουν και κατά προτεραιότητα υλοποιούν οι αρχές της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδος (2016).

6. ΟΙ ΖΩΝΕΣ ΡΟΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

Άνευ μικροοικονομικών στοιχείων σχετιζομένων με την αλυσίδα αξίας, οι δυνατότητες λεπτομερούς προσδιορισμού νέων λειτουργικών ζωνών αντιστοιχών ή επικαλυπτομένων ή συνδυαζομένων με αυτές που ήδη εντοπίστηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια εκ των πραγμάτων είναι περιορισμένες. Στον βαθμό στον οποίο ορισμένα αθροιστικά στοιχεία εμπορευματικών και άλλων φορτίων συλλέγονται και παρέχονται σε νομαρχιακό ή ευρύτερο επίπεδο, κάποιου είδους ανάλυση είναι εφικτή. Ωστόσο, στερούμενη χωρικών λεπτομερειών, θα είναι μάλλον αδρογραμμής και δεν θα προσφέρεται για την διαπίστωση συμπτώσεων, επικαλύψεων κ.τ.τ. με τις λειτουργικές ενότητες που ήδη εντοπίστηκαν.

Σύμφωνα με τον Τσέκερη (2016), από την επεξεργασία των ετησίων ερευνών οδικών εμπορευματικών μεταφορών της ΕΛΣΤΑΤ της περιόδου 2004-2012, προκύπτει ότι (α) η Δυτική Ελλάς από κοινού με την Ευρυτανία, την Φωκίδα και τις Ιονίους νήσους συγκροτούν ενιαία περιοχή εμπορίου ως προς την μεταφορά των αγροτικών προϊόντων· (β) η Αιτωλοακαρνανία και η Λευκάς συνιστούν ενιαία περιοχή εμπορίου όσον αφορά στην μεταφορά πρώτων υλών και βιομηχανικών αγαθών· (γ) η Αχαΐα και η Ηλεία συνιστούν ενιαία περιοχή εμπορίου όσον αφορά στην μεταφορά πρώτων υλών· (δ) η Αχαΐα και Ηλεία από κοινού με την Αρκαδία, Μεσσηνία, Ζάκυνθο, Κεφαλληνία και Ιθάκη συνιστούν ενιαία περιοχή εμπορίου όσον αφορά στην μεταφορά βιομηχανικών αγαθών. (Λόγω της νομαρχιακής οργάνωσης των στοιχείων, τα ευρήματα ουδόλως αντιβαίνουν τις λειτουργικές ενότητες που ήδη εντοπίστηκαν μέσω των ροών εργαζομένων κατοίκων.) Εν γένει, τα συγκεκριμένα στοιχεία, σε αντιδιαστολή με τα αντίστοιχα τοπικά, δεν ενδείκνυνται για την εκτίμηση/απομόνωση της επιδράσεως/συμβολής μεμονωμένων υποδομών, ειδικότερα όταν υφίστανται υποδομές περισσότερες της μίας.

Σε κάθε περίπτωση και υπό αυτό το πρίσμα, η βελτίωση των μεταφορικών συνδέσεων της Αχαΐας, Ηλείας, Αιτωλίας και Ακαρνανίας με την πόλη της Πάτρας και η βελτίωση των μεταφορικών δυνατοτήτων της τελευταίας (ως πύλης εμπορικών σχέσεων της Δυτικής Ελλάδος στην μακροπεριοχή Ιονίου-Αδριατικής και την ευρύτερη Μεσόγειο) δύνανται να συμβάλουν συμπληρωματικά στην λειτουργική οικονομική ενοποίηση και ανάπτυξη της περιοχής.

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ύπαρξη μικροοικονομικών στοιχείων από την απογραφή του 2011 επιτρέπει την οπτική παρουσίαση στον χάρτη των λειτουργικών οικονομικών ζωνών (πυρήνων και παρυφών) που προκύπτουν από τις ροές εργαζομένων κατοίκων κατά την διάρκεια των οικονομικών τους δραστηριοτήτων. Τα δε περιγράμματα των πυρήνων και παρυφών, με την σειρά τους, επιτρέπουν μια χωρικά αρτιότερη στόχευση των πολιτικών απασχολήσεως, ανεργίας και κοινωνικής συνοχής στην Δυτική Ελλάδα. Ελπίζεται ότι τόσο οι παρεχόμενοι χάρτες όσο και η περιγραφή του τρόπου (μοτίβου) διαχύσεως της οικονομικής ζωής στην περιοχή θα χρησιμεύσουν στους ασκούντες τον ευρύ ή πιο τοπικό αναπτυξιακό σχεδιασμό, καθώς και τους επιφορτισμένους με τον χωροταξικό, συγκοινωνιακό-μεταφορικό σχεδιασμό και την αυτοδιοικητική λειτουργία και μεταρρύθμιση.

Οι βελτιώσεις που επιχειρούνται επί του συγκοινωνιακού-μεταφορικού δικτύου της Δυτικής Ελλάδος –πέραν των εισοδηματικών αποτελεσμάτων που δημιουργούνται από τις δαπάνες σε τοπικούς συντελεστές κατασκευών και από τις δαπάνες συντηρήσεως του δικτύου– διευκολύνουν τις μεταφορές προϊόντων, καθώς και τις μετακινήσεις ανθρώπων (για εργασία, αναψυχή κ.ά.). Αμφότερες διαστάσεις εξυπηρετούν την οικονομική ενοποίηση των μικροπεριοχών και λειτουργικών ενοτήτων της Δυτικής Ελλάδος και της συνδέσεως αυτών με άλλες περιοχές και, κατ' επέκτασιν, την χωρικά στοχευμένη εφαρμογή και διάχυση αναπτυξιακών και κοινωνικών πολιτικών. Σε αντιδιαστολή, άνευ της χρονικής συντομεύσεως και της μείωσεως του κόστους μεταφορών και μετακινήσεων, στον βαθμό στο οποίο οι αγορές εργασίας της περιοχής εν πολλοίς θα παραμείνουν ως έχουν (δεν θα συγκοινωνούν), θα είναι δύσκολο οι αναπτυξιακές και άλλες οικονομικής ή κοινωνικής φύσεως παρεμβάσεις, καθώς και οι όποιες εξελίξεις στην προσφορά ή ζήτηση εργασίας ή την μείωση της ανεργίας ή την βελτίωση των μισθών ή την αύξηση των εξαγωγών κ.ο.κ. να διαχυθούν σε άλλα μέρη της ίδιας περιφερειακής ενότητας και της περιφέρειας.

Η απεικόνιση των νέων αξόνων του συγκοινωνιακού-μεταφορικού δικτύου επί του χάρτου των υφισταμένων πυρήνων και παρυφών των οικονομικών ζωνών προάγει την σκέψη όσον αφορά (α) στο εύρος της δυνητικής λειτουργικής ενοποιήσεως που ενδέχεται να προκύψει από τις υλοποιούμενες ή υπό σχεδιασμό παρεμβάσεις/επεκτάσεις στο εν λόγω δίκτυο και (β) στον τρόπο λειτουργίας των επιμέρους τμημάτων του δικτύου (λ.χ., η σήραγγα Ακτίου-Πρεβέζης φαίνεται να εξυπηρετεί την λειτουργική ενοποίηση των ακτών που συνδέει, ενώ η γέφυρα Ρίου-Αντιρρίου ίσως όχι τόσο πολύ).

Στον βαθμό στον οποίο το οδικό και άλλο μεταφορικό-συγκοινωνιακό δίκτυο εξελίσσεται, αίρει την απομόνωση των περιοχών και επιτρέπει την διάχυση των αναπτυξιακών παρεμβάσεων, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις διευρύνσεως/ενο-

ποιήσεως των οικονομικών ζωνών της περιοχής. Υπό αυτό το πρίσμα, θα ήταν πολλαπλώς χρήσιμο, τόσο για ερευνητικούς λόγους όσο για την λήψη αποφάσεων από την διοίκηση και τον επιχειρηματικό κόσμο, η κατάσταση των ροών πληθυσμού να επανεξετάζεται, η καταγραφή των μεταφορικών φόρτων με βάση ένα σύστημα ομοιόμορφων δεικτών να καταστεί χωρικά λεπτομερέστερη και οι λειτουργικές οικονομικές ενότητες, οι σχηματισμοί που προκύπτουν στον χώρο, να αποτυπώνονται με κάποια περιοδικότητα.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ο συγγραφέας εκφράζει τις ευχαριστίες του στους συμμετέχοντες στα σεμινάρια του ΚΕΠΕ, τον Αθανάσιο Μπέλλα, καθώς και προς τους ανώνυμους κριτές για τα χρήσιμα σχόλιά τους.

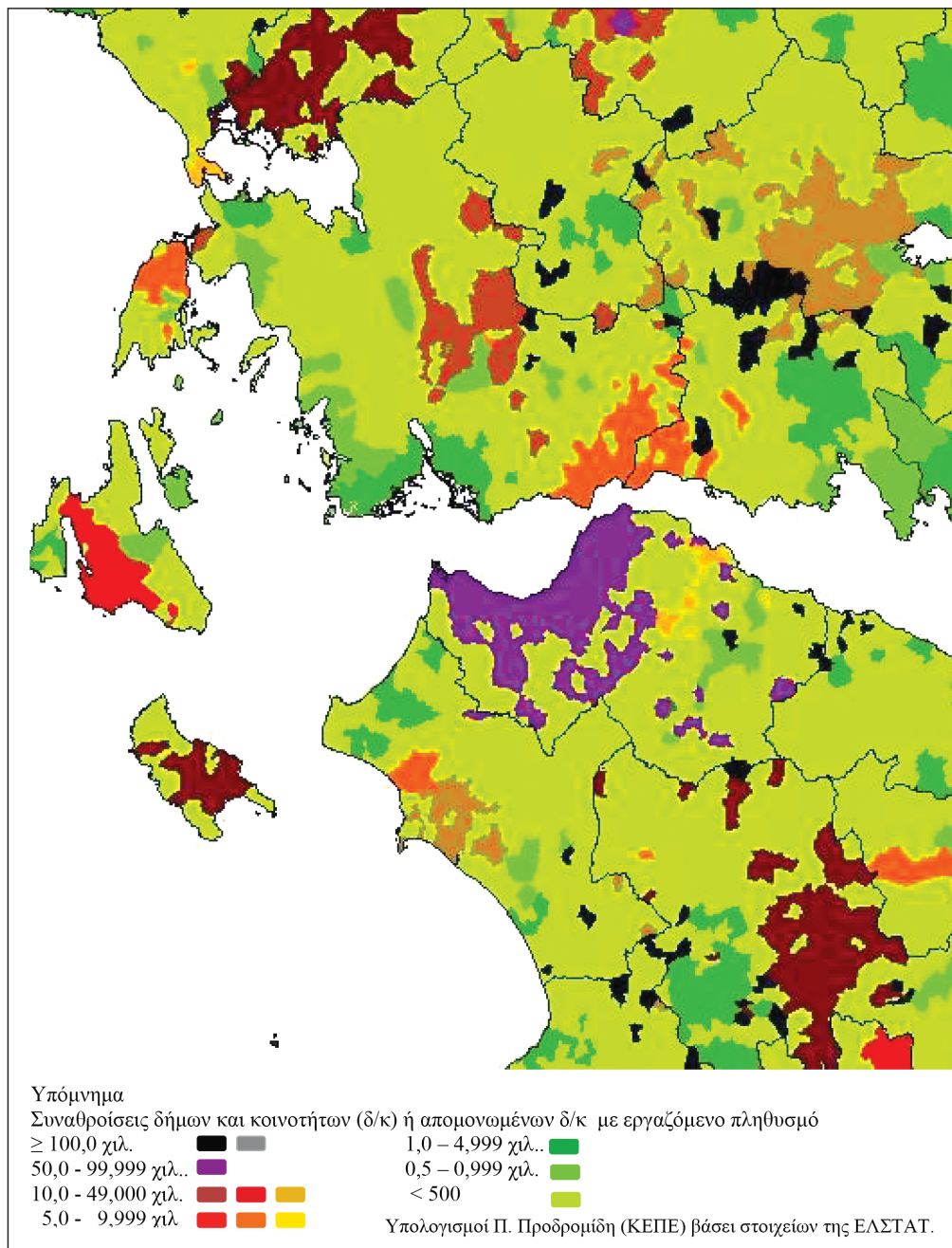
ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Βρετανική Κυβέρνηση. (2010). *Functional Economic Market Areas. An Economic Note*. London: Communities and Local Government.
- Radermacher, W. (2015). Functional Areas: An alternative view on the European Statistical Geography. *La Nuova Geografia dei Sistemi Locali*. Roma: ISTAT.
- Καραγιάννης, Ν. (2017α). Τα 35 κορυφαία έργα υποδομής που κατασκευάζονται στην Ελλάδα. *Ypodomes.com*. (Άρθρο της 9.2.2017, προσπελάσιμο την 11.5.2017 μέσω του ιστοτόπου <http://www.ypodomes.com/index.php/alles-ypodomes/endaiferouses-eidiseis/item/36779-ta-35-megalytera-erga-ypodomis-se-oli-tin-ellada>.)
- Καραγιάννης, Ν. (2017β). Ολυμπία Οδός: Κυκλοφοριακές ρυθμίσεις στο ύψος του Κόμβου Καλαβρύτων λόγω εργασιών ασφαλτόστρωσης. (Άρθρο της 26.5.2017, προσπελάσιμο μέσω του ιστοτόπου <http://www.ypodomes.com/index.php/autokinitodromoi/uperastikoi/olympia-odos/item/40733-olympia-odos-kykloforiakes-rythmisesis-sto-yposos-tou-komvou-kalavryton-logo-ergasion-asfaltostrosis>.)
- Καραγιάννης, Ν. (2017β). Ιόνια Οδός: Σε 3 φάσεις ολοκλήρωση μέχρι τον Αύγουστο. (Άρθρο της 29.5.2017, προσπελάσιμο μέσω του ιστοτόπου <http://www.ypodomes.com/index.php/autokinitodromoi/uperastikoi/ionia-odos/item/40751-ionia-odos-se-3-faseis-oloklirosi-me-xri-ton-aygousto>.)
- Λιάλιος, Γ. (2017). Με υψηλή έκπτωση και η 6η εργολαβία του Πάτρα-Πύργος. *Καθημερινή*. (Άρθρο της 30.5.2017, προσπελάσιμο μέσω του ιστοτόπου <http://www.kathimerini.gr/911877/article/epikairothta/ellada/me-yyhlh-ekrtwsh-kai-h-6h-ergolavia-toy-patra-pyrgos>.)
- Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδος. (2015). *Αναβολή υλοποίησης σύμβασης για τη «Μελέτη χαρτογράφησης αλυσίδων αξίας για το ΕΠ ΠΔΕ 2014-2020»*. Επιστολή της Ειδικής Υπηρεσίας Διαχείρισης Ε.Π. Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδος με ημερομηνίας 2.12.2015 προς το ΚΕΠΕ.
- Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδος. (2016). *Western Greece's Application for the 2017 European Entrepreneurial Region Award*. (Επιχειρησιακή πρόταση προσπελάσιμη την 11.5.2017 μέσω του ιστοτόπου <https://www.pde.gov.gr/ee/el/award.html>)

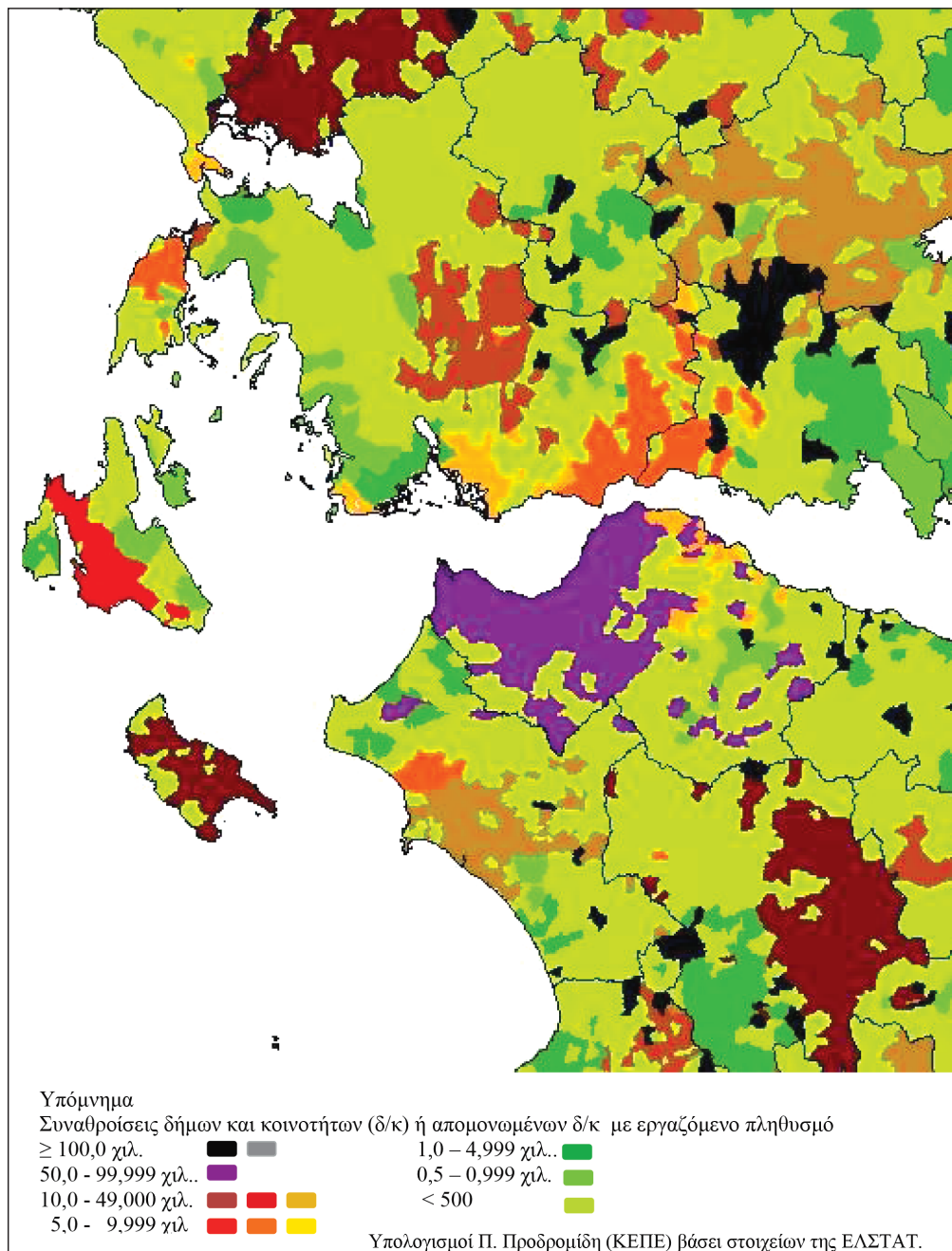
- Προδρομίδης, Π. Ι. Κ. (2008). *Προσδιορισμός των τοπικών αγορών εργασίας της Ελλάδος*. Σειρά εργασιών για συζήτηση του ΚΕΠΕ, 99Α.
- Τσέκερης, Θ. (2016). Ολοκληρωμένη ανάπτυξη γης-θάλασσας μέσω ολοκληρωμένου σχεδιασμού λειτουργικών περιφερειών και μεταφορικών κόμβων, με έμφαση στην Δυτική Ελλάδα. Εις *Θαλάσσια Χωρικά Ζητήματα: Θαλάσσια διάσταση της εδαφικής συνοχής-θαλάσσια χωροταξία-βιώσιμη γαλάζια ανάπτυξη*. Επιστ. επιμ. Σ. Κυβέλου. Αθήνα: Κριτική, 455-465.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΧΑΡΤΩΝ

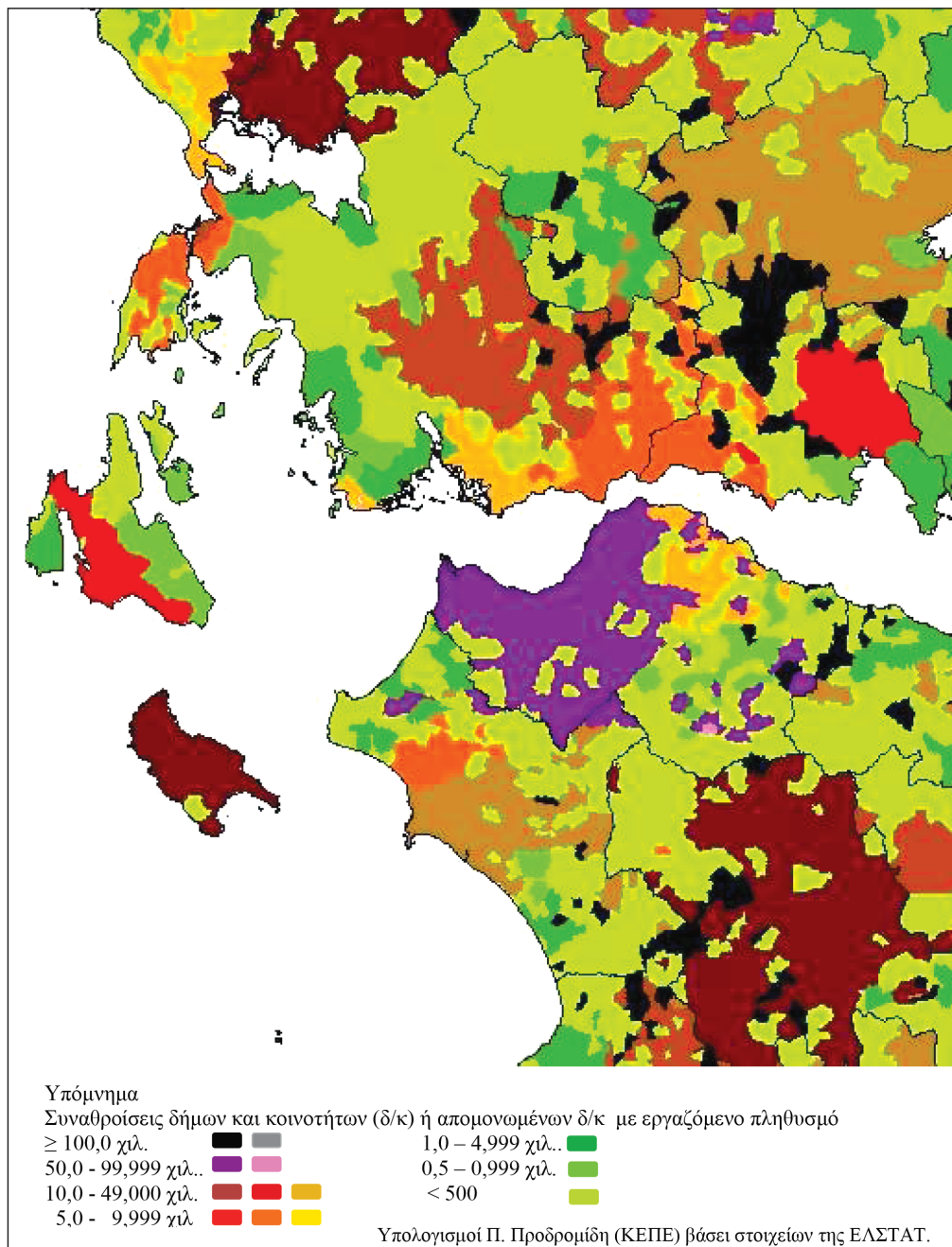
Χάρτης 1. Οι εκτιμώμενες λειτουργικές οικονομικές ενότητες της Δ. Ελλάδος βάσει των ροών των εργαζομένων κατοίκων (κατώφλι $\geq 25\%$) το 2011

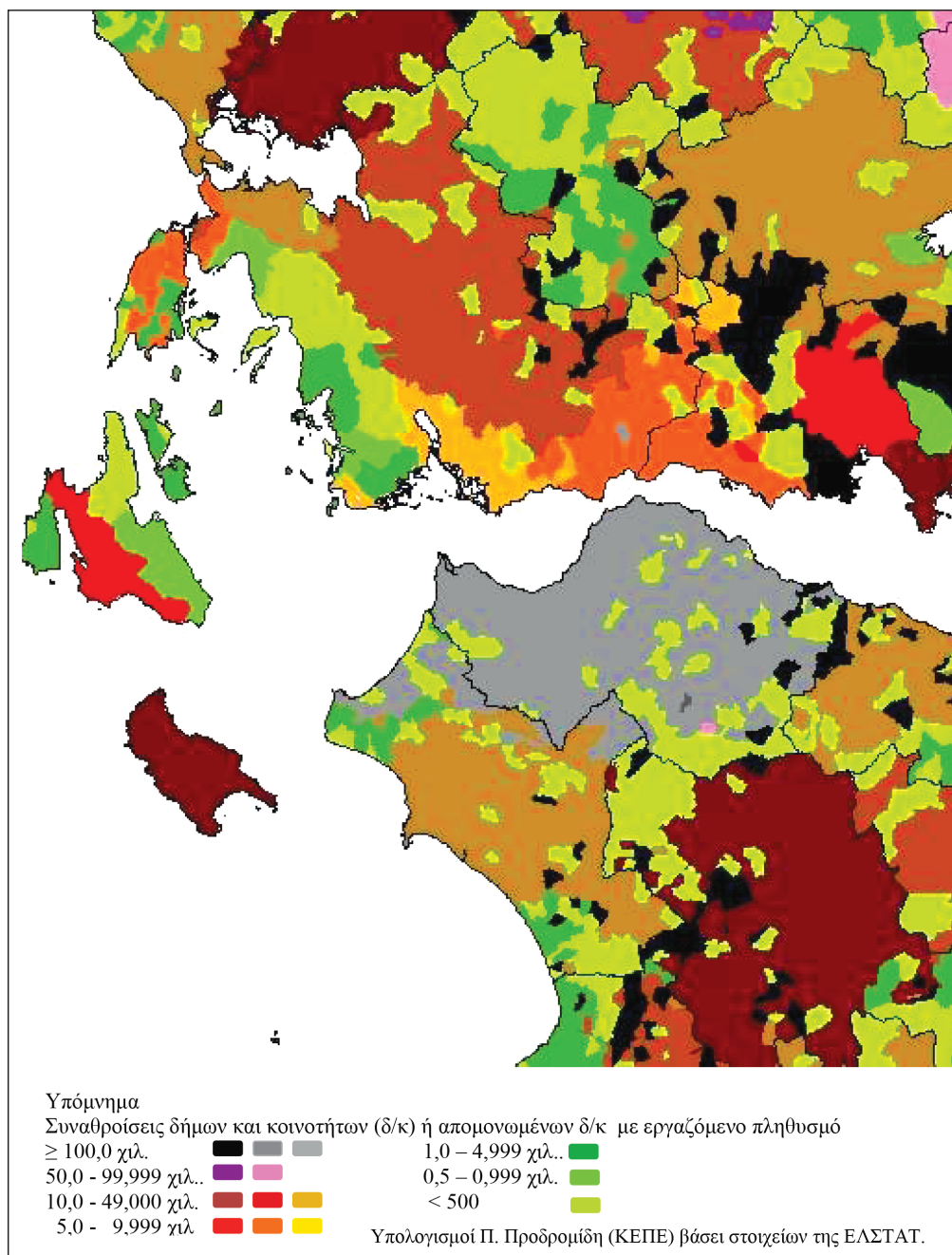
Χάρτης 2. Οι εκτιμώμενες λειτουργικές οικονομικές ενότητες της Δ. Ελλάδος βάσει των ροών των εργαζομένων κατοίκων (κατώφλι $\geq 20\%$) το 2011

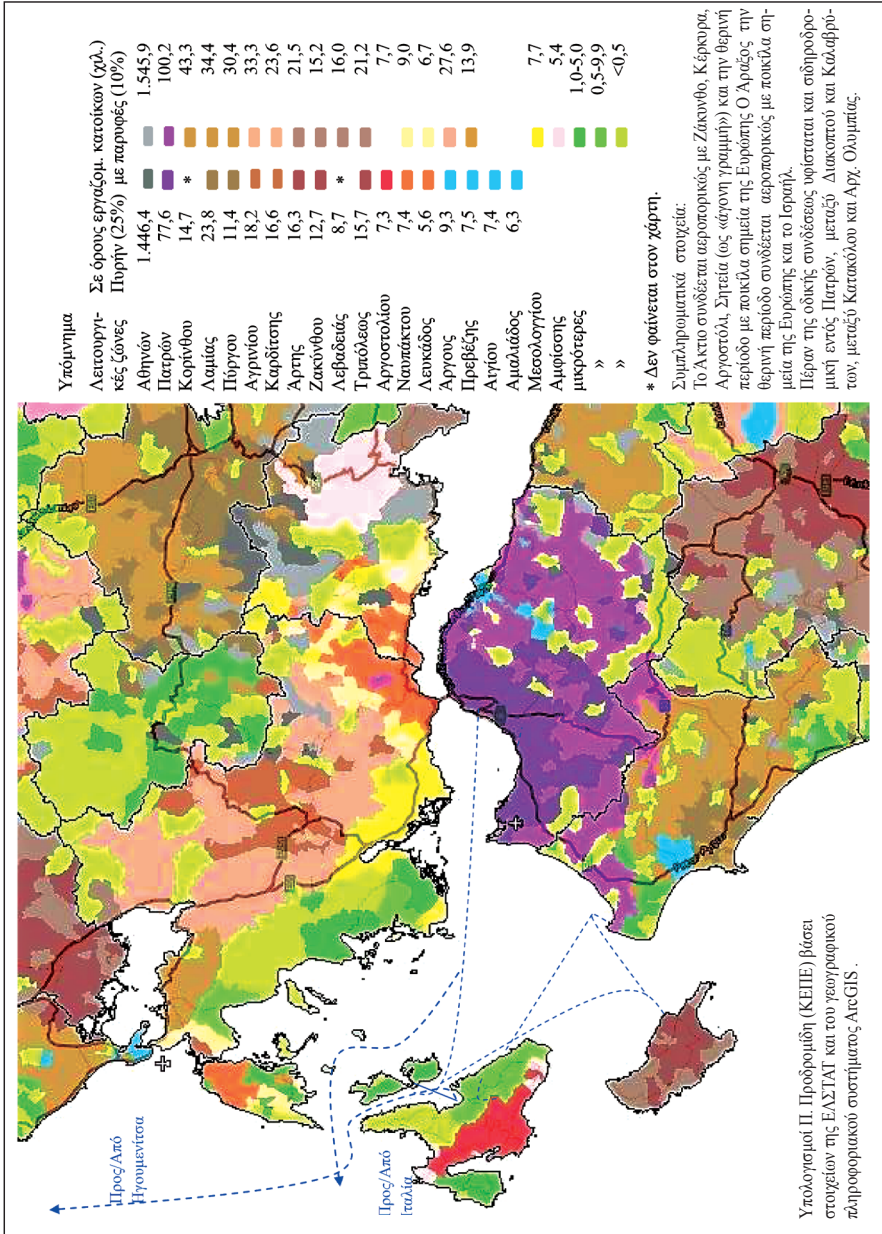
Χάρτης 3. Οι εκτιμώμενες λειτουργικές οικονομικές ενότητες της Δ. Ελλάδος βάσει των ροών των εργαζομένων κατοίκων (κατώφλι $\geq 15\%$) το 2011

Χάρτης 4. Οι εκτιμώμενες λειτουργικές οικονομικές ενότητες της Δ. Ελλάδος βάσει των ροών των εργαζομένων κατοίκων (κατόφλι $\geq 10\%$) το 2011

Χάρτης 5. Τα σχήματα των πυρήνων και περιφερών των αγορών εργασίας (στα κατάφραλα ροών του 25 και 10%, αντιστοίχως) και το βασικό οδικό και επιβατικό ακτοπλοϊκό δίκτυο στην Δυτική Ελλάδα και τις γειτονικές περιοχές

Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας
Ευρωπαϊκή επιχειρηματική περιφέρεια 2017
Region of Western Greece
European Entrepreneurial Region 2017

**ΕΝΟΤΗΤΑ 2
ΕΜΠΟΔΙΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ
ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ
ΣΕ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ**

**SECTION 2
AIDS AND OBSTACLES TO ENTREPRENEURSHIP
AT THE REGIONAL LEVEL**

**ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΜΕΜΟΝΩΜΕΝΩΝ Ή ΕΥΡΥΤΕΡΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΠΟΥ ΕΦΑΡΜΟΣΤΗΚΑΝ ΑΠΟ ΤΟ 2008 ΣΕ ΚΑΙΡΙΑ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ ΠΟΥ ΣΥΝΔΕΟΝΤΑΙ
ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ**

Αικατερίνη Τσούμα
ΚΕΠΕ, etsouma@kepe.ge

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σημαντικά μέτρα που ελήφθησαν στη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης αποσκοπούσαν στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας και των ελληνικών επιχειρήσεων, μέσω και της βελτίωσης του επιχειρηματικού περιβάλλοντος. Εντούτοις, σε πολλές περιπτώσεις και σε συνδυασμό με το βάθος της ύφεσης που δεν είχε προβλεφθεί και συνδεόταν και με τη λήψη των μέτρων, φαίνεται στη βάση ορισμένων μεγεθών ότι οι πολιτικές επέδρασαν ανασταλτικά και δεν συνέβαλαν στην ενδυνάμωση της εγχώριας επιχειρηματικής δραστηριότητας. Η παρουσίαση της εξέλιξης επιλεγμένων καίριων μακροοικονομικών μεγεθών (ακαθάριστη προστιθέμενη αξία, ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου και επιχειρηματικό εισόδημα των οικονομικών λογαριασμών της γεωργίας) που συνδέονται με την επιχειρηματική δραστηριότητα σε επίπεδο περιφέρειας καταδεικνύει την αρνητική πορεία που ακολούθησαν από την έναρξη της κρίσης και μετά. Η ενδεικτική οικονομετρική εκτίμηση της σημαντικότητας επιλεγμένων μέτρων πολιτικής για το σύνολο των μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων αναφορικά με βασικά μακροοικονομικά μεγέθη (ακαθάριστη προστιθέμενη αξία, ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου και ακαθάριστο διαθέσιμο εισόδημα) δείχνει την επίδραση συγκεκριμένων μέτρων πολιτικής, η οποία είχε κυρίως αρνητικό πρόσημο. Θεωρείται ότι, γενικά, η οριστική άρση των ελέγχων στην κίνηση κεφαλαίων, η επίσπευση και εφαρμογή των διαδικασιών σε όλο το ευρύ φάσμα διευκόλυνσης της επιχειρηματικότητας –νομοθέτηση, εφαρμογή, αξιοποίηση χρηματοοικονομικών εργαλείων, προσαρμογή της φορολογίας κλπ.– μπορούν να αποτελέσουν τη βάση για τη δημιουργία κατάλληλων συνθηκών για τη βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος σε βραχυ-μεσοπρόθεσμο ορίζοντα.

**THE EFFECTS OF SINGLE AND BROAD ECONOMIC POLICIES
IMPLEMENTED AFTER 2008 ON MAJOR ECONOMIC
VARIABLES RELATED TO ENTREPRENEURIAL ACTIVITY**

Ekaterini Tsouma
KEPE, etsouma@kepe.gr

ABSTRACT

Some of the major economic measures implemented during the most recent recession period in Greece aimed at strengthening the competitiveness of the country and the local enterprises, partly through the improvement

of the domestic business environment. Still, in many cases, and to some extent due to the depth of the economic crisis which had not been predicted but was linked to the legislation of certain economic measures, the course of specific economic variables indicates that policies adversely affected and did not contribute to an upturn in domestic business activity. The presentation of the path of selected major macroeconomic variables (gross value added, gross fixed capital investment and income from entrepreneurial activity in agriculture) related to economic activity on a regional level indicates the adverse developments following the beginning of the recession. Econometric indicative estimation of the significance of selected economic policy measures for all non-financial enterprises with respect to some key macroeconomic measures (gross value added, gross fixed capital formation and disposable income) further point to the impact of specific measures, mostly characterized by a negative sign. Overall, it can be argued that the final removal of the imposed capital controls, the avoidance of any further delays and the fast implementation of all the necessary procedures along the wide range of actions facilitating and boosting entrepreneurship -legislation, implementation, tax policy adjustment, use of all the available financial instruments, etc.- can, among other things, form the basis for creating the appropriate conditions for the improvement of the domestic business environment in the short to medium term.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η περίοδος από το 2008 έως και σήμερα παραμένει σε όρους οικονομικών και κοινωνικών διαστάσεων μια από τις πλέον κρίσιμες για την ελληνική οικονομία, δεδομένης της βαθιάς οικονομικής ύφεσης και των επιδράσεων αυτής στα πραγματικά οικονομικά μεγέθη και το επίπεδο διαβίωσης. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίστηκε από τη λήψη και εφαρμογή ιδιαίτερα εκτεταμένων και ριζικών μέτρων πολιτικής στο πλαίσιο των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής και χρηματοοικονομικής στήριξης της Ελλάδας. Τα μέτρα που ελήφθησαν περιλάμβαναν στοχευμένες μεταρρυθμίσεις σε πολλά επίπεδα, με στόχο την άμβλυση των στρεβλώσεων και ανισορροπιών, που οδήγησαν στη βαθιά κρίση μετά το 2008 και την οριστική μετάβαση της ελληνικής οικονομίας σε ένα μοντέλο βιώσιμης ανάπτυξης. Μεταξύ άλλων, αποσκοπούσαν στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας και των ελληνικών επιχειρήσεων, η οποία αναμένεται να λειτουργήσει και μέσω της βελτίωσης του επιχειρηματικού περιβάλλοντος. Σε αυτή την εξέλιξη κεντρικό ρόλο αναμενόταν να διαδραματίσει η αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της ελληνικής οικονομίας σε συνολικό, αλλά και περιφερειακό επίπεδο. Εντούτοις, σε πολλές περιπτώσεις και σε συνδυασμό με το βάθος της κρίσης που δεν είχε προβλεφθεί, και συνδεόταν και με τη λήψη των μέτρων, οι πολιτικές επέδρασαν ανασταλτικά και δεν συνέβαλαν στην ενδυνάμωση της εγχώριας επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Η όποια ποιοτική αξιολόγηση και ποσοτική αποτίμηση των επιδράσεων των μεμονωμένων ή και των ευρύτερων μέτρων πολιτικής που εφαρμόστηκαν δυσχε-

ραίνεται τόσο σε συνολικό επίπεδο οικονομίας, αλλά ακόμα περισσότερο σε επίπεδο περιφερειών. Οι βασικοί λόγοι που εξηγούν την αδυναμία διεξαγωγής μιας διεξοδικής ποιοτικής και κυρίως ποσοτικής εκτίμησης των επιδράσεων των μεταρρυθμιστικών μέτρων με ακρίβεια αφορούν, πρώτον, στο ότι δεν έχει παρέλθει ακόμα μια ικανοποιητικά μακρά χρονική περίοδος ώστε να εκτιμηθούν και, δεύτερον, στις ελλείψεις εμπειρικών οικονομικών δεδομένων, ιδιαίτερα σε επίπεδο περιφέρειας.

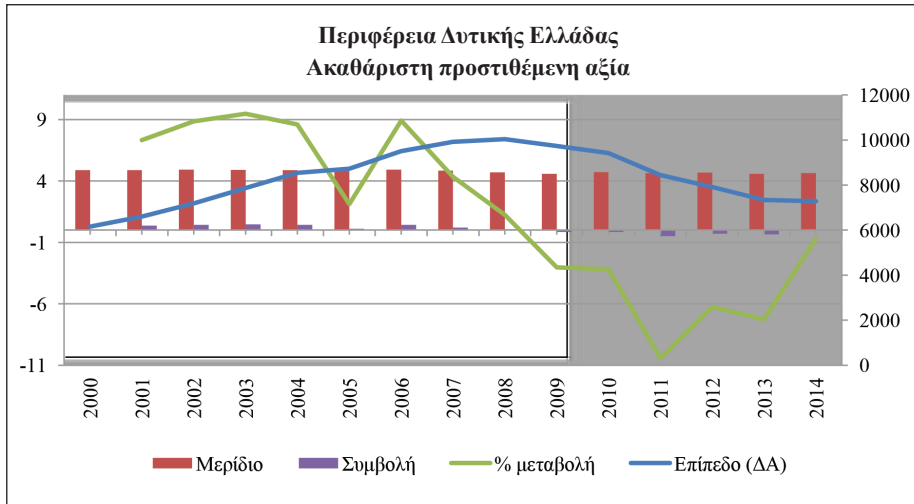
Για τον λόγο αυτό, η παρούσα εργασία επιχειρεί αρχικά να παρουσιάσει σε επίπεδο περιφερειών, και ειδικά για την Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας (ΠΔΕ), την εξέλιξη επιλεγμένων καίριων οικονομικών μεγεθών που συνδέονται με την επιχειρηματική δραστηριότητα, παράλληλα με τη λήψη σημαντικών μεμονωμένων και ευρύτερων μέτρων πολιτικής. Στη συνέχεια, στη βάση τριμηνιαίων στοιχείων για το σύνολο των μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων της χώρας, επιχειρείται ενδεικτικά η οικονομετρική εκτίμηση της σημαντικότητας επιλεγμένων μέτρων πολιτικής, με τη χρήση της μεθοδολογίας των ψευδομεταβλητών (Suits, 1957, Wooldridge, 2015). Και εδώ η ανάλυση αφορά σε καίρια μεγέθη, τα οποία προέρχονται από τους σχετικούς λογαριασμούς των επιχειρήσεων και επιλέγονται με στόχο να υπάρξει ένας σημαντικός βαθμός συνάφειας και συγκρισιμότητας με τα σχετικά μεγέθη που παρουσιάζονται αρχικά σε επίπεδο περιφέρειας.

Η πορεία των βασικών μεγεθών για την ΠΔΕ καταδεικνύει σαφώς ότι η περίοδος ύφεσης της ελληνικής οικονομίας, που συμπίπτει με την περίοδο λήψης και εφαρμογής σημαντικών μέτρων και μεταρρυθμίσεων, σηματοδότησε την πρωτική εξέλιξη στα υπό εξέταση μεγέθη. Παράλληλα, τα αποτελέσματα των οικονομετρικών εκτιμήσεων σε επίπεδο χώρας για τις μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις στηρίζουν το επιχειρήμα της σημαντικής επίδρασης τόσο ευρύτερων όσο και μεμονωμένων πολιτικών σε βασικά μεγέθη που αφορούν στις επιχειρήσεις στην Ελλάδα. Σε πολλές από τις περιπτώσεις οι επιδράσεις υπήρξαν αρνητικές. Συνολικά διαφαίνεται ότι τα μέτρα που ελήφθησαν, σε συνδυασμό με τις σημαντικές καθυστερήσεις στην προώθηση εννοϊκών μεταρρυθμίσεων για την ενδυνάμωση της επιχειρηματικής δραστηριότητας, αλλά και τη χρηματοοικονομική ασφυξία, δεν επέτρεψαν στις ελληνικές επιχειρήσεις να αξιοποιήσουν τις όποιες τυχόν θετικές διαστάσεις των εφαρμοζόμενων πολιτικών.

2. Η ΠΟΡΕΙΑ ΒΑΣΙΚΩΝ ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΜΕΓΕΘΩΝ ΣΕ ΕΠΙΠΕΔΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ

Σημαντική πληροφόρηση παρέχεται από την πορεία βασικών οικονομικών μεγεθών που είναι διαθέσιμα σε επίπεδο περιφερειών. Έμφαση δίδεται κυρίως στην περίοδο μετά την είσοδο της ελληνικής οικονομίας σε οικονομική ύφεση, και ει-

Διάγραμμα 1. ΑΠΑ στην ΠΔΕ, 2000-2014, εκατ. €, τρέχουσες τιμές

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., υπολογισμοί και επεξεργασία από τον συγγραφέα. ΔΑ: δεξιάς άξονας.

δικότερα από το 2010, όπου ξεκίνησε η λήψη και εφαρμογή καίριων συνολικών ή και μεμονωμένων μέτρων οικονομικής πολιτικής στη χώρα. Τα βασικά μεγέθη που εξετάζονται είναι η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (ΑΠΑ), οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (ΑΕΠΚ) και το επιχειρηματικό εισόδημα (ΕΕΓ) από τους Οικονομικούς Λογαριασμούς της Γεωργίας. Στην τελευταία περίπτωση, η οικονομική μεταβλητή που εξετάζεται και προέρχεται από τους Περιφερειακούς Αγροτικούς Λογαριασμούς δεν αφορά στο σύνολο των κλάδων, αλλά αποκλειστικά στο επιχειρηματικό εισόδημα από τη γεωργική δραστηριότητα. Η επιλογή αυτή συνδέεται (α) με τους περιορισμούς αναφορικά με τη διαθεσιμότητα των στατιστικών δεδομένων σε περιφερειακό επίπεδο και (β) με τον στόχο να καταστεί δυνατή μια σύγκριση με τα σχετικά μεγέθη που συνδέονται με την επιχειρηματική δραστηριότητα και αναλύονται στην Ενότητα 3 σε επίπεδο συνολικής οικονομίας και χρησιμοποιούνται για τις οικονομετρικές εκτιμήσεις.¹

Σε όλες τις περιπτώσεις, και δίνοντας το βάρος στην ΠΔΕ, υπολογίζεται το μερίδιο του εκάστοτε μεγέθους στο σύνολο, η συμβολή του και η ποσοστιαία μεταβολή του. Τα εν λόγω μεγέθη απεικονίζονται μαζί με τα σχετικά επίπεδα για την περίοδο 2000 έως 2014, για την οποία υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία. Επιπλέον, για την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία γίνεται και μια σύγκριση σε επίπεδο Περιφερειακών Ενοτήτων (ΠΕ), μεταξύ Αιτωλοακαρνανίας, Αχαΐας και Ηλείας. Σε

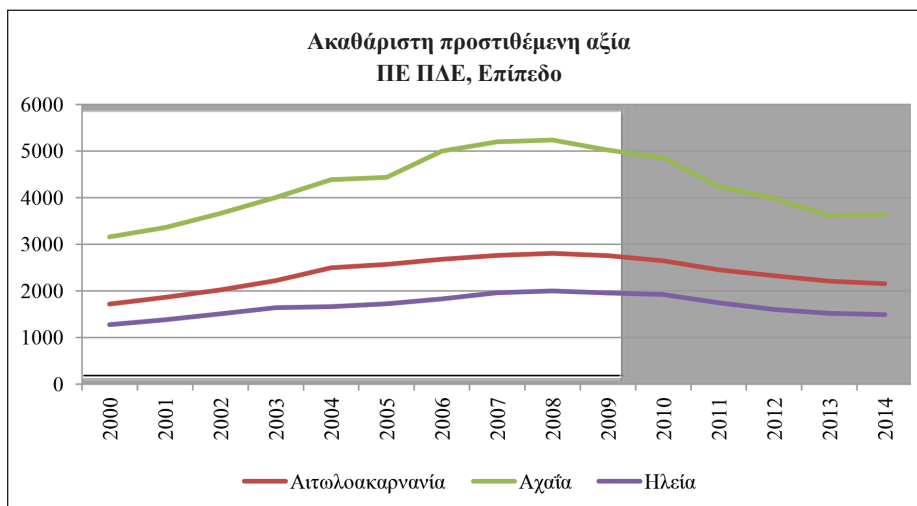
¹ Για τον λόγο αυτό, δεν χρησιμοποιείται το ΑΕΠ σε επίπεδο περιφερειών, παρ' ότι είναι διαθέσιμο. Με άλλα λόγια, αφορά σε μια συνολική μεταβλητή και δεν παρέχει πιο εξειδικευμένη πληροφόρηση αναφορικά με την επιχειρηματική δραστηριότητα.

όλες τις περιπτώσεις η πηγή των στοιχείων είναι η Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛ.ΣΤΑΤ.).

Όπως διακρίνεται στο Διάγραμμα 1, στο 4,6% ήταν το μερίδιο της ΑΠΑ της ΠΔΕ στη συνολική ΑΠΑ το 2014, έχοντας σημειώσει μικρή προσαρμογή προς τα κάτω σε σχέση με το σταθερό 4,9% της περιόδου 2000-2006. Παράλληλα, σταδιακή πτώση σημείωσε η ΑΠΑ για την ΠΔΕ από το 2009, με τη μέγιστη τιμή να καταγράφεται το 2008, ενώ το 2014 τα επίπεδα της ΑΠΑ είχαν μειωθεί πλησιάζοντας αυτά του 2002. Η πορεία αυτή της ΑΠΑ για την ΠΔΕ αντανακλάται και στους ρυθμούς μεταβολής αλλά και στη συμβολή του μεγέθους στο σύνολο (η οποία είναι σχετικά μικρή), όπου και τα δύο πέρασαν σε αρνητικό επίπεδο από το 2009 και μετά. Η περίοδος αυτή συμπίπτει με την περίοδο λήψης καίριων μέτρων και εφαρμογής βασικών διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, η οποία παρουσιάζεται με σκίαση.

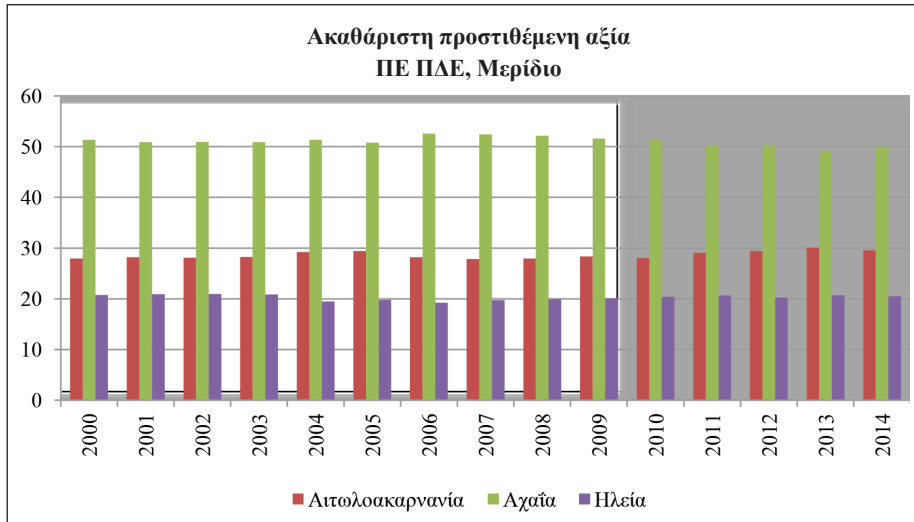
Η συγκριτική παρουσίαση της ΑΠΑ για τις τρεις ΠΕ της ΠΔΕ γίνεται με τα Διαγράμματα 2-5. Στα δύο πρώτα διακρίνεται σαφώς ο ρόλος και το μεγαλύτερο μερίδιο της ΠΕ της Αχαΐας, κοντά στο 50%, με τα μερίδια της Αιτωλοακαρνανίας και Ηλείας να ακολουθούν. Και εδώ διακρίνεται ξεκάθαρα η κάμψη στο μέγεθος της ΑΠΑ που σημειώνεται από το 2009 και μετά και στις τρεις ΠΕ, στοιχείο που επιβεβαιώνεται από τους αρνητικούς ρυθμούς μεταβολής (Διάγραμμα 4) και την αρνητική συμβολή του μεγέθους (στο σύνολο) (Διάγραμμα 5) σε όλες τις περιπτώσεις και για τις τρεις ΠΕ της ΠΔΕ. Και εδώ, η περίοδος κάμψης συμπίπτει με τη σκιασμένη περίοδο λήψης και εφαρμογής ριζικών μέτρων στην ελληνική οικονομία.

Διάγραμμα 2. Επίπεδο της ΑΠΑ στις ΠΕ της ΠΔΕ, 2000-2014, εκατ. €, τρέχουσες τιμές

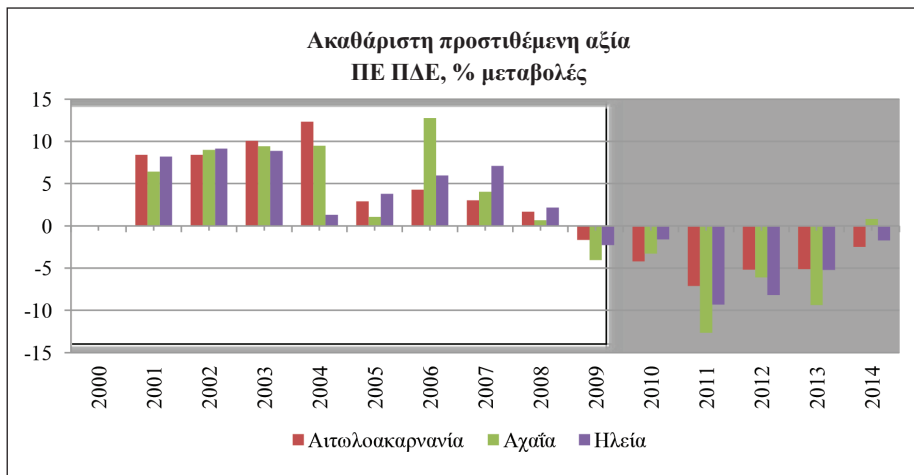
Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., υπολογισμοί και επεξεργασία από τον συγγραφέα.

Διάγραμμα 3. Μερίδιο της ΑΠΑ στις ΠΕ της ΠΔΕ, 2000-2014, ποσοστά

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., υπολογισμοί και επεξεργασία από τον συγγραφέα.

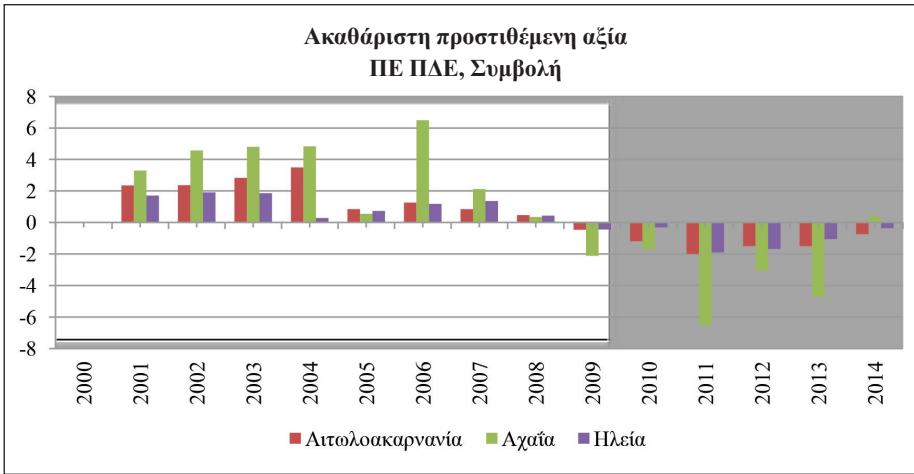
Διάγραμμα 4. Ποσοστιαίες μεταβολές της ΑΠΑ στις ΠΕ της ΠΔΕ, 2000-2014

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., υπολογισμοί και επεξεργασία από τον συγγραφέα.

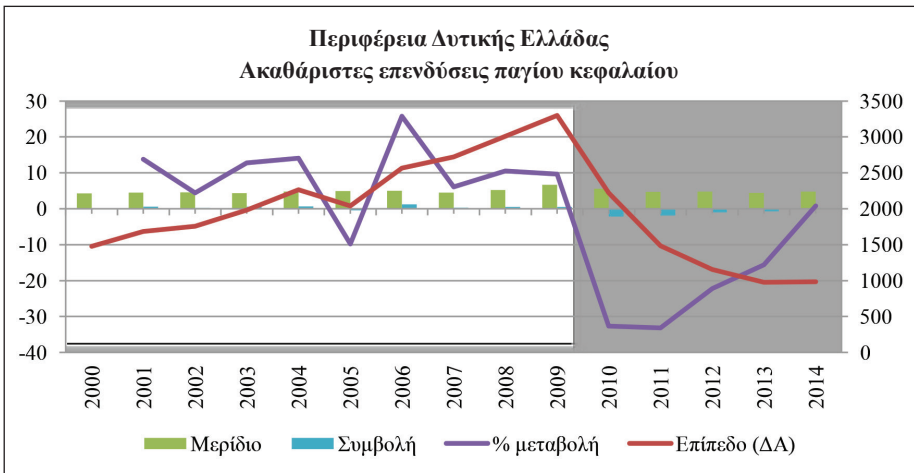
Ενδεικτική είναι και η πορεία του ιδιαίτερα σημαντικού για την επιχειρηματικότητα μεγέθους των ΑΕΠΚ σε περιφερειακό επίπεδο. Το Διάγραμμα 6 απεικονίζει την πορεία του εν λόγω μεγέθους για την ΠΔΕ. Κατά αντιστοιχία, σε συνδυασμό με τα επίπεδα των ΑΕΠΚ την περίοδο 2000-2014, παρουσιάζονται τα μερίδια στις συνολικές ΑΕΠΚ, η ποσοστιαία μεταβολή, καθώς και η συμβολή τους στο σύνολο. Η απεικονιζόμενη σκίαση αφορά και εδώ στην περίοδο λήψης και εφαρμογής καίριων μέτρων στην ελληνική οικονομία.

Διάγραμμα 5. Συμβολή της ΑΠΑ στις ΠΕ της ΠΔΕ, 2000-2014

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., υπολογισμοί και επεξεργασία από τον συγγραφέα.

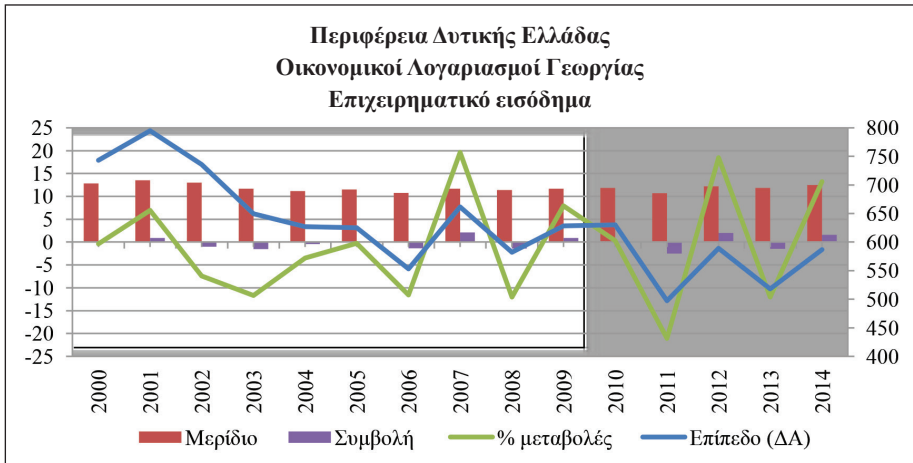
Διάγραμμα 6. ΑΕΠΚ στην ΠΔΕ, 2000-2014, εκατ. €, τρέχουσες τιμές

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., υπολογισμοί και επεξεργασία από τον συγγραφέα. ΔΑ: δεξιός άξονας.

Συνολικά ανοδική, αν και με διακυμάνσεις, είναι η πορεία του μεριδίου των ΑΕΠΚ για την ΠΔΕ μέχρι και το 2009, όπου καταγράφεται το μέγιστο της περιόδου (6,7%) και πτωτική στη συνέχεια, με μέσο μερίδιο της τάξεως του 4,7% την τετραετία 2011-2014. Αναγκαίο είναι να επισημανθεί ότι το επίπεδο των ΑΕΠΚ στην ΠΔΕ σημείωσε σημαντική πτώση μετά το 2009 και κατέληξε το 2014 σε επίπεδα χαμηλότερα και από αυτά του 2000. Κατά συνέπεια, διηγήφεις και έντονα αρνητικές υπήρξαν οι ποσοστιαίες μεταβολές για τα έτη 2010-2013, σε σχέση με

Διάγραμμα 7. Επιχειρηματικό εισόδημα στην ΠΔΕ από τους Οικονομικούς Λογαριασμούς της Γεωργίας 2000-2014, εκατ. €, τρέχουσες τιμές

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., υπολογισμοί και επεξεργασία από τον συγγραφέα. ΔΔ: δεξιός άξονας.

τα αντίστοιχα προηγούμενα, ξεπερνώντας το 2011 και το 2012 και το -30%. Σε αντιστοιχία με αυτά τα στοιχεία, αρνητική ήταν και η συμβολή στο σύνολο που καταγράφηκε στα έτη 2010-2013. Η περίοδος σημαντικής κάμψης των ΑΕΠΚ, που αποτελεί μια κρίσιμη μακροοικονομική συνιστώσα και συνδέεται άμεσα με την επιχειρηματική δραστηριότητα, συμπίπτει με την περίοδο λήξης και εφαρμογής μέτρων και διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων στην ελληνική οικονομία. Η σταθεροποίηση που παρατηρείται για το έτος 2014, με τη σχετική ποσοστιαία μεταβολή να περνά οριακά το μηδέν και να κινείται σε θετικά επίπεδα (0,8%), είναι δύσκολο να αξιολογηθεί περαιτέρω, λόγω της έλλειψης στοιχείων για τα επόμενα έτη.

Ένα άλλο οικονομικό μέγεθος που αποκτά σημασία για την ΠΔΕ² είναι το επιχειρηματικό εισόδημα από τους Οικονομικούς Λογαριασμούς της Γεωργίας. Σημειώνεται ότι ο μέσος όρος, για την υπό εξέταση περίοδο, του μεριδίου της ΠΔΕ στην ΑΠΑ του κλάδου γεωργία-δασοκομία-αλιεία κυμαίνεται στο 11% περίπου. Το Διάγραμμα 7 απεικονίζει την πορεία του εν λόγω μεγέθους σε επίπεδα, καθώς και τα σχετιζόμενα αποκτώμενα μεγέθη του μεριδίου, της ποσοστιαίας μεταβολής και της συμβολής για την περίοδο 2000-2014.

Παρά τη συνολική μεταβλητότητα που χαρακτηρίζει τα μεγέθη αυτά (κυρίως τις ποσοστιαίες μεταβολές και τη συμβολή) και δυσχεραίνει την εξαγωγή συμπερασμάτων, διαφαίνεται ότι η περίοδος μετά το 2009 σηματοδότησε μια σημαντική

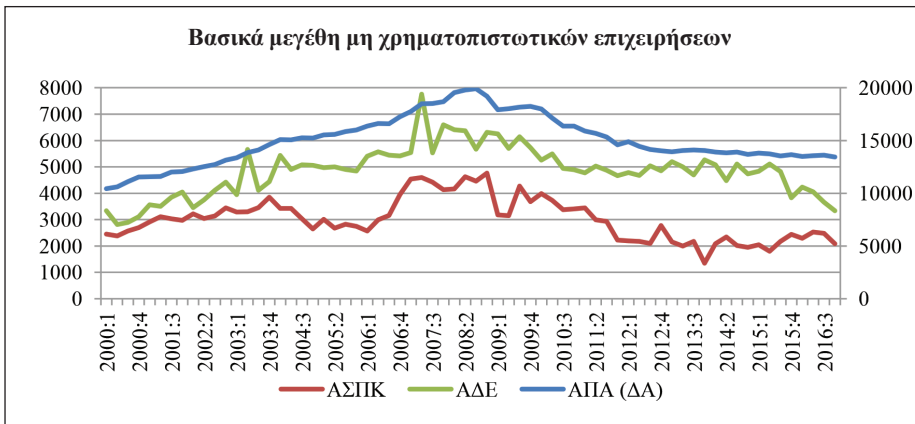
² Σημειώνεται ότι ο μέσος όρος, για την υπό εξέταση περίοδο, του μεριδίου της ΠΔΕ στην ΑΠΑ του κλάδου γεωργία-δασοκομία-αλιεία κυμαίνεται στο 11% περίπου.

κάμψη στο επιχειρηματικό εισόδημα στον κλάδο της γεωργίας. Η σχετική σταθεροποίηση που φαίνεται να είχε επέλθει κατά την περίοδο 2007-2009, μετά τη σημαντική μείωση του επιχειρηματικού εισοδήματος από το 2001, αντιστρέφεται από το 2011 και μετά. Σημειώνεται, παράλληλα, ότι η εξαετία 2010-2014 χαρακτηρίστηκε από ένα οριακά υψηλότερο μέσο μερίδιο (11,8%) στο σύνολο σε σχέση με την εξαετία 2005-2009 (11,4%).

3. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΜΕΜΟΝΩΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΥΤΕΡΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΣΕ ΒΑΣΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

Έχοντας διαπιστώσει κάποια βασικά στοιχεία της πορείας καίριων οικονομικών μεγεθών για την ΠΔΕ κατά την πρόσφατη περίοδο κρίσης στην ελληνική οικονομία, γίνεται χρήση της μεθοδολογίας των ψευδομεταβλητών, με στόχο την εκτίμηση του ρόλου επιλεγμένων ευρύτερων και μεμονωμένων μέτρων πολιτικής. Λαμβάνοντας υπόψη τους περιορισμούς αναφορικά με τη διαθεσιμότητα των δεδομένων, χρησιμοποιούνται τριμηνιαία στοιχεία τριών βασικών μεταβλητών για το σύνολο των μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων της χώρας. Τα στοιχεία αυτά προέρχονται από τους σχετικούς λογαριασμούς των επιχειρήσεων και αφορούν στην ΑΠΑ, στον Ακαθάριστο Σχηματισμό Παγίου Κεφαλαίου (ΑΣΠΚ) και στο Ακαθάριστο Διαθέσιμο Εισόδημα (ΑΔΕ). Η πηγή των στοιχείων είναι η ΕΛ.ΣΤΑΤ. και οι Τριμηνιαίοι Μη Χρηματοοικονομικοί Λογαριασμοί των Θεσμικών Τομέων.

Διάγραμμα 8. Επιλεγμένα μεγέθη των μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων, Σύνολο χώρας, 1ο τρίμηνο 2000-4ο τρίμηνο 2016, εκατ. €, τρέχουσες τιμές

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., ΔΑ: δεξιός άξονας.

Σε ένα πρώτο στάδιο απεικονίζεται στο Διάγραμμα 8 η τριμηνιαία πορεία των εν λόγω μεγεθών για τη χρονική περίοδο από το πρώτο τρίμηνο του 2000 έως το τέταρτο τρίμηνο του 2016. Σε όλες τις περιπτώσεις, τα μεγέθη παρουσιάζουν μια πτωτική τάση μετά το 2008, με το ΑΔΕ να σημειώνει και μια επιπρόσθετη σημαντική κάμψη από το τρίτο τρίμηνο του 2015 και μετά, επιστρέφοντας σε επίπεδα κοντά σε αυτά της αρχής της δεκαετίας του 2000. Η μικρότερη μεταβλητότητα φαίνεται να χαρακτηρίζει την ΑΠΑ, ενώ στην περίπτωση του ΑΣΠΚ μεσολάβησε και μια περίοδος κάμψης κατά τα έτη 2004 και 2005, τα χαμηλά επίπεδα της οποίας ξεπεράστηκαν κατά την πρόσφατη βαθιά οικονομική κρίση της ελληνικής οικονομίας.

Με στόχο να διερευνηθούν στην παρούσα ενότητα ενδεικτικά οι τυχόν θετικές ή αρνητικές επιπτώσεις συγκεκριμένων μέτρων πολιτικής στα επιλεγμένα μεγέθη για τις μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις της χώρας, γίνεται μια επιλογή σημαντικών μέτρων πολιτικής που ελήφθησαν από το 2008 και μετά. Για τη διευκόλυνση της επιλογής και της οικονομετρικής εφαρμογής, τα μέτρα κατηγοριοποιούνται στη βάση πέντε κεντρικών κριτηρίων: τα μέτρα που αφορούν σε ευρύτερες πολιτικές, καθώς και τη νομοθέτηση που συνδέεται με τις επενδύσεις, τη φορολόγηση των επιχειρήσεων, την αδειοδότηση των επιχειρήσεων και το επιχειρηματικό περιβάλλον, την επιχειρηματικότητα και την ανάπτυξη. Τα επιλεγμένα αυτά μέτρα παρουσιάζονται αναλυτικά στον Πίνακα 1, όπου αναφέρονται το μέτρο και ο σχετικός Νόμος και εξηγείται η γενική συνάφεια ή/και το βασικό περιεχόμενο.

Στη συνέχεια επιχειρείται μια αρχική συνδυαστική διαγραμματική παρουσίαση της εξέλιξης των υπό εξέταση μεγεθών με τα ανωτέρω μέτρα πολιτικής. Στο Διάγραμμα 9 παρουσιάζεται εκ νέου η εξέλιξη της ΑΠΑ, του ΑΣΠΚ και του ΑΔΕ για τις μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις, όπου η περίοδος αναφοράς ξεκινά το πρώτο τρίμηνο του 2008 και με σκίαση ενσωματώνονται τα τρίμηνα λήψης/νομοθέτησης των επιλεγμένων μέτρων. Σε συγκεκριμένες περιπτώσεις διαφαίνεται να συμπίπτει η λήψη ενός μέτρου με μια κάμψη ή αύξηση σε ένα (ή περισσότερα) από τα υπό εξέταση μεγέθη, ενώ σε άλλες περιπτώσεις διακρίνεται μια σταθερότητα. Εντούτοις, είναι σαφές, ότι η διαγραμματική αντιπαραβολή της πορείας των βασικών μεγεθών για τις επιχειρήσεις με τα επιλεγμένα ευρύτερα και μεμονωμένα μέτρα πολιτικής δεν αρκεί σε καμία περίπτωση για μια αξιόπιστη αξιολόγηση τυχόν επιδράσεων.

Τεχνικές μέθοδοι καλούνται να συμπληρώσουν την παροχή πληροφόρησης αναφορικά με τις τυχόν θετικές ή αρνητικές επιδράσεις των μέτρων. Για τον λόγο αυτό, στο επόμενο στάδιο πραγματοποιούνται οικονομετρικές εκτιμήσεις εξισώσεων με τη μέθοδο των ελαχίστων τετραγώνων, με στόχο την εξαγωγή ενδεικτικών συμπερασμάτων. Στη βάση της μεθοδολογίας των ψευδομεταβλητών, για κάθε επιλεγμένο μέτρο πολιτικής κατασκευάζεται μια ψευδομεταβλητή, η οποία λαμβάνει την τιμή μηδέν πριν από την ημερομηνία λήψης/νομοθέτησης του μέτρου

Πίνακας 1. Επιλεγμένα ευρύτερα και μεμονωμένα μέτρα πολιτικής, 2008-2015

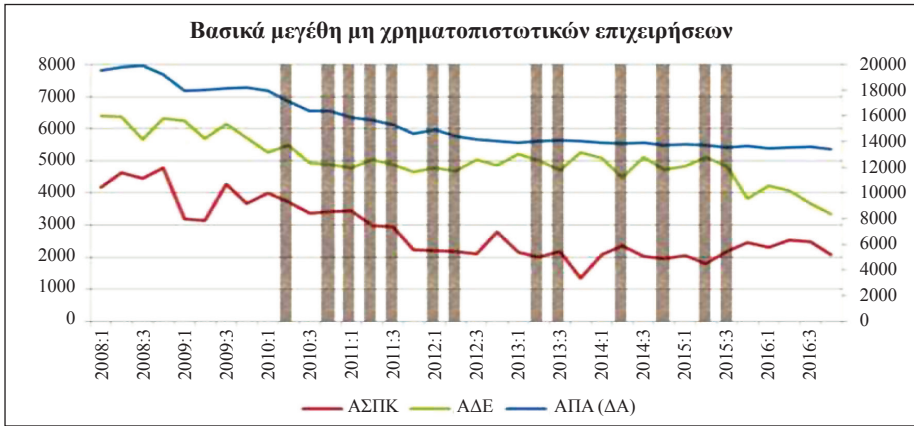
Πλαίσιο/Νόμος/ Χαρακτηρισμός συνδεδεμένης ψευδομεταβλητής	Συνάφεια
Ευρύτερες πολιτικές	
1ο Οικονομικό πρόγραμμα προσαρμογής για την Ελλάδα, Μάιος 2010/ d1	Πρόγραμμα οικονομικής στήριξης για την Ελλάδα, συνοδευόμενο από σειρά δεσμευτικών μέτρων και μεταρρυθμίσεων
2ο Οικονομικό πρόγραμμα προσαρμογής για την Ελλάδα, Μάρτιος 2012/ d2	Πρόγραμμα οικονομικής στήριξης για την Ελλάδα, συνοδευόμενο από σειρά δεσμευτικών μέτρων και μεταρρυθμίσεων
3ο Οικονομικό πρόγραμμα προσαρμογής για την Ελλάδα, Αύγουστος 2015/ d3	Πρόγραμμα οικονομικής στήριξης για την Ελλάδα, συνοδευόμενο από σειρά δεσμευτικών μέτρων και μεταρρυθμίσεων
Κεφαλαιακοί έλεγχοι, Ιούνιος 2015/ d4	Επιβολή τραπεζικής αργίας βραχείας διάρκειας και μακροπρόθεσμων περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων
Αναδιάρθρωση του κρατικού ελληνικού χρέους, Μάρτιος 2012/ d5	Συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα στην απομείωση του κρατικού χρέους
Νομοθέτηση που συνδέεται με τις επενδύσεις	
N. 3894/2010, Δεκέμβριος 2010/ e_d1	Επιτάχυνση και διαφάνεια υλοποίησης Στρατηγικών Επενδύσεων
N. 3908/2011, Φεβρουάριος 2011/ e_d2	Ενίσχυση Ιδιωτικών Επενδύσεων για την Οικονομική Ανάπτυξη, την Επιχειρηματικότητα και την Περιφερειακή Συνοχή
N. 4146/2013, Απρίλιος 2013/ e_d3	Διαμόρφωση Φιλικού Αναπτυξιακού Περιβάλλοντος για τις Στρατηγικές και Ιδιωτικές Επενδύσεις και άλλες διατάξεις

Πίνακας 1. (συνέχεια)

Νομοθέτηση που συνδέεται με τη φορολόγηση των επιχειρήσεων	
N. 3943/2011, Μάρτιος 2011/ f_d1	Καταπολέμηση της φοροδιαφυγής, στελέχωση των ελεγκτικών υπηρεσιών και άλλες διατάξεις αρμοδιότητας Υπουργείου Οικονομικών [Άρθρο 14 Φορολογία των μερισμάτων και των κερδών που διανέμουν τα νομικά πρόσωπα]
N. 4172/2013, Ιούλιος 2013/ f_d2	Φορολογία εισοδήματος, επείγοντα μέτρα εφαρμογής του Ν. 4046/2012, του Ν. 4093/2012 και του Ν. 4127/2013 και άλλες διατάξεις [ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ' ΚΕΡΔΗ ΑΠΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ, Άρθρο 29 Φορολογικός συντελεστής]
Νομοθέτηση που συνδέεται με την αδειοδότηση των επιχειρήσεων	
N. 3982/2011, Ιούνιος 2011/ l_d1	Απλοποίηση της αδειοδότησης τεχνικών επαγγελματικών και μεταποιητικών δραστηριοτήτων και επιχειρηματικών πάρκων και άλλες διατάξεις
N. 4014/2011, Σεπτέμβριος 2011/ l_d2	Περιβαλλοντική αδειοδότηση έργων και δραστηριοτήτων, ρύθμιση αυθαιρέτων σε συνάρτηση με δημιουργία περιβαλλοντικού ισοζυγίου και άλλες διατάξεις αρμοδιότητας Υπουργείου Περιβάλλοντος
N. 4262/2014, Μάιος 2014/ l_d3	Απλούστευση της αδειοδότησης για την άσκηση οικονομικής δραστηριότητας και άλλες διατάξεις
Νομοθέτηση που συνδέεται με το επιχειρηματικό περιβάλλον, την επιχειρηματικότητα και την ανάπτυξη	
N. 4072/2012, Απρίλιος 2012/ b_d1	Βελτίωση επιχειρηματικού περιβάλλοντος – Νέα εταιρική μορφή – Σήματα – Μεσίτες Ακινήτων – Ρύθμιση θεμάτων ναυτιλίας, λιμένων και αλιείας και άλλες διατάξεις.
N. 4269/2014, Ιούνιος 2014/ b_d2	Χωροταξική και πολεοδομική μεταρρύθμιση Βιώσιμη ανάπτυξη
N.4314/2014, Δεκέμβριος 2014/ b_d3	Α) Για τη διαχείριση, τον έλεγχο και την εφαρμογή αναπτυξιακών παρεμβάσεων για την προγραμματική περίοδο 2014-2020, Β) Ενσωμάτωση της Οδηγίας 2012/17 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 13ης Ιουνίου 2012 (ΕΕ L 156/16.6.2012) στο ελληνικό δίκαιο, τροποποίηση του Ν. 3419/2005 (Α 297) και άλλες διατάξεις

Σημείωση: Οι σχετικές πηγές των πολιτικών και Νόμων δίδονται στο τέλος του κειμένου, στις Αναφορές.

Διάγραμμα 9. Επιλεγμένα μεγέθη των μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων (εκατ. €, τρέχουσες τιμές) και επιλεγμένα μέτρα πολιτικής, 1ο τρίμηνο 2008-4ο τρίμηνο 2016

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ, εκτιμήσεις και επεξεργασία από τον συγγραφέα. Οι κάθετες μπάρες αντιπροσωπεύουν τα μέτρα πολιτικής.

και την τιμή της μονάδας από το τρίμηνο της λήψης/νομοθέτησης του μέτρου και μετά.³ Για τις εκτιμήσεις διαμορφώνονται εξισώσεις όπου ως εξαρτημένη μεταβλητή λαμβάνεται το εκάστοτε υπό εξέταση οικονομικό μέγεθος και ως ανεξάρτητες ή επεξηγηματικές μεταβλητές εισέρχονται στις εξισώσεις οι ψευδομεταβλητές και άλλα επιλεγμένα οικονομικά μεγέθη. Ειδικότερα, χρησιμοποιούνται το ΑΕΠ,⁴ η απασχόληση, ο πληθωρισμός και τα δάνεια των επιχειρήσεων.⁵ Για την εξακρίβωση και επιβεβαίωση του προσήμου και της στατιστικής σημαντικότητας των επιδράσεων μέσα από διαφορετικές σχέσεις, εκτιμώνται μια σειρά εναλλακτικών εξισώσεων.

Πιο συγκεκριμένα, οι εκτιμήσεις πραγματοποιούνται ενσωματώνοντας τις ψευδομεταβλητές είτε σε ομάδες μέτρων σύμφωνα με τις ενότητες συνάφειας του Πίνακα 1 είτε στη βάση τριών χρονικών ενοτήτων, όπου ενσωματώνονται τα μέ-

³ Όπως προκύπτει και από τον Πίνακα 1, σε λίγες περιπτώσεις συμπίπτει η περίοδος λήψης/νομοθέτησης δύο μέτρων, με αποτέλεσμα οι ψευδομεταβλητές να ταυτίζονται χρονικά. Εντός της ίδιας κατηγορίας αυτό συμβαίνει μόνο στην περίπτωση του 2ου Οικονομικού προγράμματος προσαρμογής για την Ελλάδα και της αναδιάρθρωσης του κρατικού ελληνικού χρέους.

⁴ Διενεργούνται εναλλακτικές εκτιμήσεις και χωρίς την ενσωμάτωση του ΑΕΠ, ώστε να διαπιστωθεί κατά πόσο μεταβάλλεται το αποτέλεσμα ως προς τη σημαντικότητα των ψευδομεταβλητών (ή και άλλων μεταβλητών). Τα αποτελέσματα από αυτές συνεκτιμώνται με όλα τα υπόλοιπα. Αναφέρεται στο σημείο αυτό ότι και εδώ δεν θεωρήθηκε δόκιμη η χρήση του περιφερειακού ΑΕΠ, εφόσον στην παρούσα ενότητα χρησιμοποιούνται στοιχεία σε συνολικό επίπεδο χώρας και όχι σε περιφερειακό επίπεδο.

⁵ Όλες οι εξισώσεις περιλαμβάνουν και σταθερό όρο. Ο αριθμός των παρατηρήσεων είναι 68.

τρα που ελήφθησαν κατά τις διαιτησίες 2010-2011, 2012-2013 και 2014-2015, ή και μεμονωμένες. Με άλλα λόγια, ελέγχεται η τυχόν σημαντικότητα των ψευδομεταβλητών με τρεις διαφορετικούς τρόπους. Αρχικά μέσα από εξισώσεις, στις οποίες, εκτός από τις επιλεγμένες ανεξάρτητες μεταβλητές, ενσωματώνονται όλες οι ψευδομεταβλητές που αντιστοιχούν στην κάθε κατηγορία μέτρων, κατά συνάφεια. Για παράδειγμα, εκτιμάται μια εξίσωση με όλες τις ψευδομεταβλητές της κατηγορίας των μέτρων που αφορούν στις επενδύσεις, δηλαδή τις e_d1 , e_d2 και e_d3 , μια εξίσωση με όλες τις ψευδομεταβλητές της κατηγορίας των μέτρων που αφορούν στη φορολόγηση των επιχειρήσεων, δηλαδή τις f_d1 και f_d2 , κ.ο.κ. Στη συνέχεια, στη βάση εξισώσεων στις οποίες, εκτός από τις επιλεγμένες ανεξάρτητες μεταβλητές, ενσωματώνονται όλες οι ψευδομεταβλητές που αντιστοιχούν στα μέτρα που ελήφθησαν ανά διαιτησία. Οι χρονικές ομάδες που δημιουργούνται είναι οι ακόλουθες τρεις: για τη διαιτησία 2010-2011 λαμβάνονται υπόψη οι ψευδομεταβλητές $d1$, e_d1 , e_d2 , l_d1 και l_d2 , για τη διαιτησία 2012-2013 οι ψευδομεταβλητές $d2$, b_d1 , e_d3 και f_d2 , ενώ για τη διαιτησία 2014-2015 οι ψευδομεταβλητές l_d3 , b_d3 , $d3$ και $d4$.⁶ Σε καθεμία εξίσωση ενσωματώνονται συνεπώς οι ψευδομεταβλητές της κάθε ομάδας. Τέλος, με τη χρήση εξισώσεων στις οποίες, εκτός από τις επιλεγμένες ανεξάρτητες μεταβλητές, ενσωματώνεται ξεχωριστά η καθεμία μεμονωμένη ψευδομεταβλητή.⁷

Σύμφωνα με την ως άνω διαδικασία εκτίμησης, εκτιμώνται συνολικά για την καθεμία από τις τρεις υπό εξέταση μεταβλητές (ΑΠΑ, ΑΣΠΚ, και ΑΔΕ) 22 εξισώσεις.⁸ Τα αποτελέσματα όλων των παλινδρομήσεων συνεκτιμώνται στη βάση των στατιστικών της εκάστοτε εξίσωσης, λαμβάνοντας υπόψη και τα αποτελέσματα ως προς τις ανεξάρτητες μεταβλητές (π.χ. στατιστική σημαντικότητα του πληθωρισμού, των δανείων κλπ.). Με τον τρόπο αυτό εξάγεται η πληροφόρηση αναφορικά με τη στατιστική σημαντικότητα και το πρόσημο των συντελεστών των ψευδομεταβλητών που αντανακλούν, σε κάποιον βαθμό, την επίδραση των υπό εξέταση μέτρων στα μεγέθη αναφοράς. Η εν λόγω πληροφόρηση συνοψίζεται και βοηθάει στην καταληκτική παρουσίαση των μέτρων πολιτικής που δείχνουν να έχουν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της ΑΠΑ, του ΑΣΠΚ και του ΑΔΕ των μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων. Στους Πίνακες 2 (για την ΑΠΑ), 3 (για τον ΑΣΠΚ) και 4 (για το ΑΔΕ) παρουσιάζονται αναλυτικά για τις τρεις με-

⁶ Υπενθυμίζεται ότι σε λίγες περιπτώσεις συμπίπτει η περίοδος λήψης/νομοθέτησης δύο μέτρων, με αποτέλεσμα οι ψευδομεταβλητές να ταυτίζονται χρονικά.

⁷ Σημειώνεται ότι δεν επιχειρείται η ταυτόχρονη ενσωμάτωση όλων των ψευδομεταβλητών σε μία εξίσωση στη βάση του αριθμού των παρατηρήσεων (68) και με στόχο να διατηρηθεί ένας ικανοποιητικός αριθμός βαθμών ελευθερίας.

⁸ Επιπλέον, εκτιμώνται και άλλες 22, χωρίς την ενσωμάτωση του ΑΕΠ, για λόγους σύγκρισης. Βλέπε και Υποσημείωση 4. Επίσης, προκύπτουν συνολικά δύο εξισώσεις λιγότερες, εξαιτίας των χρονικών επικαλύψεων.

Πίνακας 2. Σύνοψη αποτελεσμάτων των εκτιμήσεων για την ΑΠΑ

Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία			
Σημαντικές ψευδομεταβλητές			
Ψευδομεταβλητή	Πρόσημο	Μέτρο/Νόμος	Περιεχόμενο/Άξονας
d1	(-)	1ο Μνημόνιο	Πρόγραμμα οικονομικής στήριξης για την Ελλάδα, συνοδευόμενο από σειρά δεσμευτικών μέτρων και μεταρρυθμίσεων
d2	(+)	2ο Μνημόνιο	Πρόγραμμα οικονομικής στήριξης για την Ελλάδα, συνοδευόμενο από σειρά δεσμευτικών μέτρων και μεταρρυθμίσεων
e_d1	(-)	N. 3894/2010	Επιτάχυνση και διαφάνεια υλοποίησης Στρατηγικών Επενδύσεων
l_d1	(+)	N. 3982/2011	Απλοποίηση της αδειοδότησης τεχνικών επαγγελματικών και μεταποιητικών δραστηριοτήτων και επιχειρηματικών πάρκων και άλλες διατάξεις
l_d2	(+)	N. 4014/2011	Περιβαλλοντική αδειοδότηση έργων και δραστηριοτήτων, ρύθμιση αυθαιρέτων σε συνάρτηση με δημιουργία περιβαλλοντικού ισοζυγίου και άλλες διατάξεις αρμοδιότητας Υπουργείου Περιβάλλοντος
b_d1	(+)	N. 4072/2012	Βελτίωση επιχειρηματικού περιβάλλοντος – Νέα εταιρική μορφή – Σήματα – Μεσίτες Ακινήτων – Ρύθμιση θεμάτων ναυτιλίας, λιμένων και αλιείας και άλλες διατάξεις.

Σημειώσεις: Η εξαρτημένη μεταβλητή στις υποκείμενες εξισώσεις είναι η ΑΠΑ. Ο αριθμός των παρατηρήσεων είναι 68. Όλες οι εξισώσεις περιλαμβάνουν και σταθερό όρο. Ο συμβολισμός των ψευδομεταβλητών είναι σύμφωνα με τον χαρακτηρισμό τους που δίδεται στον Πίνακα 1.

ταβλητές που εξετάζονται οι ψευδομεταβλητές που προκύπτει ότι έχουν σημαντικές επιδράσεις, σε συνδυασμό με το πρόσημο των σχετικών συντελεστών, που αποτυπώνει την κατεύθυνση της επίδρασης και τους αντίστοιχους νόμους με το περιεχόμενό τους.

Στην περίπτωση της ΑΠΑ, έξι ψευδομεταβλητές και συνεπώς και ευρύτερα ή και συνολικά μέτρα πολιτικής φαίνεται να διακρίνονται για τις επιδράσεις τους στο μέγεθος αυτό. Το πρώτο Πρόγραμμα οικονομικής στήριξης για την Ελλάδα και ο

Πίνακας 3. Σύνοψη αποτελεσμάτων των εκτιμήσεων για τον ΑΣΠΚ

Ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου			
Σημαντικές ψευδομεταβλητές			
Ψευδομ.	Πρόσημο	Μέτρο/Νόμος	Περιεχόμενο/Άξονας
d1	(-)	1ο Μνημόνιο	Πρόγραμμα οικονομικής στήριξης για την Ελλάδα, συνοδευόμενο από σειρά δεσμευτικών μέτρων και μεταρρυθμίσεων
d2	(-)	2ο Μνημόνιο	Πρόγραμμα οικονομικής στήριξης για την Ελλάδα, συνοδευόμενο από σειρά δεσμευτικών μέτρων και μεταρρυθμίσεων
e_d2	(-)	N. 3908/2011	Ενίσχυση Ιδιωτικών Επενδύσεων για την Οικονομική Ανάπτυξη, την Επιχειρηματικότητα και την Περιφερειακή Συνοχή
f_d2	(-)	N. 4172/2013	Φορολογία εισοδήματος, επείγοντα μέτρα εφαρμογής του Ν. 4046/2012, του Ν. 4093/2012 και του Ν. 4127/2013 και άλλες διατάξεις [ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ' ΚΕΡΔΗ ΑΠΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ, Άρθρο 29 Φορολογικός συντελεστής]
l_d2	(-)	N. 4014/2011	Περιβαλλοντική αδειοδότηση έργων και δραστηριοτήτων, ρύθμιση αυθαιρέτων σε συνάρτηση με δημιουργία περιβαλλοντικού ισοζυγίου και άλλες διατάξεις αρμοδιότητας Υπουργείου Περιβάλλοντος
l_d3	(-)	N. 4262/2014	Απλούστευση της αδειοδότησης για την άσκηση οικονομικής δραστηριότητας και άλλες διατάξεις

Σημειώσεις: Η εξαρτημένη μεταβλητή στις υποκείμενες εξισώσεις είναι η ΑΣΠΚ. Ο αριθμός των παρατηρήσεων είναι 68. Όλες οι εξισώσεις περιλαμβάνουν και σταθερό όρο. Ο συμβολισμός των ψευδομεταβλητών είναι σύμφωνα με τον χαρακτηρισμό τους που δίδεται στον Πίνακα 1.

Νόμος για την επιτάχυνση και διαφάνεια υλοποίησης Στρατηγικών Επενδύσεων προκύπτει ότι είχαν αρνητική επίδραση στην πορεία της ΑΠΑ των μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων κατά την εξεταζόμενη περίοδο, εφόσον εισέρχονται στην εξίσωση με αρνητικό και στατιστικά σημαντικό συντελεστή. Αντίθετα, τόσο το δεύτερο Πρόγραμμα οικονομικής στήριξης για την Ελλάδα όσο και οι Νόμοι για την απλοποίηση της αδειοδότησης κλπ., την περιβαλλοντική αδειοδότηση κλπ. και τη βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος κλπ. εμφανίζονται με θετικά και στατιστικά σημαντικά πρόσημα, σηματοδοτώντας θετικές επιδράσεις αναφορικά

Πίνακας 4. Σύνοψη αποτελεσμάτων των εκτιμήσεων για το ΑΔΕ

Ακαθάριστο διαθέσιμο εισόδημα			
Σημαντικές ψευδομεταβλητές			
Ψευδομ.	Πρόσημο	Μέτρο/Νόμος	Περιεχόμενο/Άξονας
d1	(-)	1ο Μνημόνιο	Πρόγραμμα οικονομικής στήριξης για την Ελλάδα, συνοδευόμενο από σειρά δεσμευτικών μέτρων και μεταρρυθμίσεων
d3	(-)	3ο Μνημόνιο	Πρόγραμμα οικονομικής στήριξης για την Ελλάδα, συνοδευόμενο από σειρά δεσμευτικών μέτρων και μεταρρυθμίσεων
b_d1	(+)	N. 4072/2012	Βελτίωση επιχειρηματικού περιβάλλοντος – Νέα εταιρική μορφή – Σήματα – Μεσίτες Ακινήτων – Ρύθμιση θεμάτων ναυτιλίας, λιμένων και αλιείας και άλλες διατάξεις.

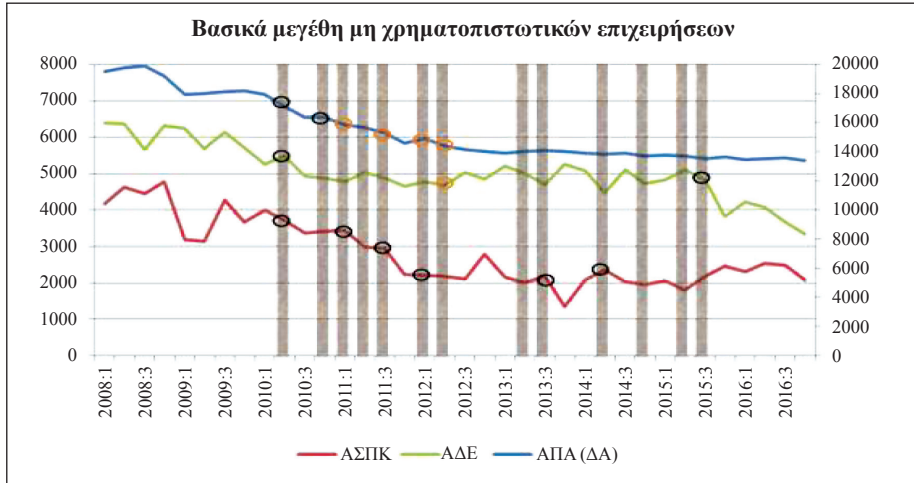
Σημειώσεις: Η εξαρτημένη μεταβλητή στις υποκείμενες εξισώσεις είναι το ΑΔΕ. Ο αριθμός των παρατηρήσεων είναι 68. Όλες οι εξισώσεις περιλαμβάνουν και σταθερό όρο. Ο συμβολισμός των ψευδομεταβλητών είναι σύμφωνο με τον χαρακτηρισμό τους που δίδεται στον Πίνακα 1.

με την εξέλιξη της ΑΠΑ για το σύνολο των μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων της χώρας.

Προχωρώντας στα αποτελέσματα για τον ΑΣΠΚ, παρατηρείται μια σημαντική διαφοροποίηση ως προς το πρόσημο των σημαντικών ψευδομεταβλητών και, προφανώς, και τις σχετικές επιδράσεις των επιλεγμένων μέτρων πολιτικής, σε σχέση με την ΑΠΑ. Πιο συγκεκριμένα, όπως διακρίνεται στον Πίνακα 3, και στις έξι περιπτώσεις των στατιστικά σημαντικών συντελεστών η επίδραση προκύπτει ότι είναι αρνητική για το μέγεθος των επενδύσεων στις μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις. Μεταξύ αυτών είναι τα δύο πρώτα προγράμματα οικονομικής στήριξης για την Ελλάδα, καθώς και ο υπό εξέταση Νόμος για τη φορολογία του εισοδήματος. Ταυτόχρονα, τα παραπάνω αποτελούν ένα εύρημα με σημαίνοντα ρόλο, εάν ληφθεί υπόψη ότι ορισμένα από τα εφαρμοζόμενα μέτρα αποσκοπούσαν στην ενίσχυση των επενδύσεων, όπως ο Νόμος για την Ενίσχυση Ιδιωτικών Επενδύσεων για την Οικονομική Ανάπτυξη, αλλά και τη στήριξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας, όπως οι Νόμοι για την περιβαλλοντική αδειοδότηση και την απλούστευση της αδειοδότησης.

Τέλος, ενδεικτικά είναι και τα αποτελέσματα των οικονομετρικών εκτιμήσεων για το ΑΔΕ των μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων, όπου φαίνεται να περιορίζεται ο αριθμός των ψευδομεταβλητών με στατιστικά σημαντικούς συντελεστές, και κατά συνέπεια των οικονομικών μέτρων με σημαντικές επιδράσεις. Ειδικότερα, σύμφωνα με τα συνοπτικά ευρήματα που ενσωματώνει ο Πίνακας 4, τα τρία μέτρα που φαίνεται ότι αποκτούν σημασία για το ΑΔΕ των μη χρηματοπιστωτικών

Διάγραμμα 10. Επιλεγμένα μεγέθη των μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων (εκατ. €, τρέχουσες τιμές), επιλεγμένα μέτρα πολιτικής και θετικές (πορτοκαλί κύκλος) και αρνητικές (μαύρος κύκλος) επιδράσεις, 1ο τρίμηνο 2008-4ο τρίμηνο 2016

Πηγή: ΕΛ ΣΤΑΤ, εκτιμήσεις και επεξεργασία από τον συγγραφέα. Οι κάθετες μπάρες αντιπροσωπεύουν τα μέτρα πολιτικής.

επιχειρήσεων είναι το πρώτο και τρίτο πρόγραμμα οικονομικής στήριξης για την Ελλάδα, καθώς και ο Νόμος για τη βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος κλπ. Αξιοσημείωτο είναι ότι στις πρώτες δύο περιπτώσεις το πρόσημο της επίδρασης είναι αρνητικό, ενώ στην τρίτη θετικό.

Τα παραπάνω αποτελέσματα των οικονομετρικών εκτιμήσεων ως προς τη στατιστική σημαντικότητα των ενσωματωμένων ψευδομεταβλητών και, συνεπώς, τις ενδείξεις για τις τυχόν θετικές και αρνητικές επιδράσεις επιλεγμένων μέτρων πολιτικής από το 2008 και μετά απεικονίζονται στο Διάγραμμα 10 με πορτοκαλί και μαύρη κυκλική σήμανση, αντίστοιχα. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων, η μαύρη σήμανση που σηματοδοτεί αρνητική επίπτωση φαίνεται να συμπίπτει με μια οπτικά ευδιάκριτη πτώση του αντίστοιχου μεγέθους. Λιγότερο ευδιάκριτες διαγραμματικά είναι οι θετικές επιδράσεις σε σχέση με την εξέλιξη των υπό εξέταση μεγεθών για τις μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις, οι οποίες σε λίγες περιπτώσεις συμπίπτουν με μια εμφανή ανοδική πορεία.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα στοιχεία που παρουσιάστηκαν στις Ενότητες 2 και 3 της παρούσας εργασίας καταδεικνύουν ότι τόσο τα ευρύτερα όσο και ορισμένα μεμονωμένα μέτρα πολιτικής που ελήφθησαν και εφαρμόστηκαν μετά την είσοδο της ελληνικής οικονομίας

σε περίοδο ύφεσης φαίνεται να επέδρασαν σε βασικά μεγέθη που αφορούν στις επιχειρήσεις στην Ελλάδα. Η διερεύνηση της πορείας των υπό εξέταση βασικών μακροοικονομικών μεγεθών σε επίπεδο περιφέρειας, καθώς και η οικονομετρική εκτίμηση εξισώσεων με τη μέθοδο των ψευδομεταβλητών οδηγούν στο κεντρικό συμπέρασμα ότι το πρώτο και το τρίτο πρόγραμμα οικονομικής στήριξης της ελληνικής οικονομίας είχαν σημαντικές αρνητικές επιδράσεις.

Πρέπει να σημειωθεί, ότι δεν μπορεί πάντοτε να αναμένεται η άμεση αντανάκλαση των μέτρων στα οικονομικά μεγέθη, ενώ παράλληλα σε αρκετές περιπτώσεις η ψήφιση ενός Νόμου δεν συνεπάγεται και την άμεση εφαρμογή του. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί το ζήτημα της σχετικής με την αδειοδότηση νομοθέτησης με στόχο την αναγκαιότητα εξορθολογισμού και απλοποίησης της αδειοδοτικής διαδικασίας, η οποία αναλαμβάνει σημαίνοντα ρόλο για την επιχειρηματική δραστηριότητα. Ωστόσο, παράγοντες όπως ο περιορισμένος βαθμός λειτουργικότητας κάποιων Νόμων, η τμηματική ενεργοποίησή τους εξαιτίας της μη ή καθυστερημένης έκδοσης της δευτερογενούς νομοθεσίας (π.χ. Υπουργικές Αποφάσεις και Προεδρικά Διατάγματα), καθώς και η πολυπλοκότητα και επιβάρυνση σε όρους κόστους και χρόνου που εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις δρουν ανασταλτικά και εμποδίζουν την ενεργοποίηση των όποιων θετικών επιδράσεων.

Ως αποτέλεσμα, συνολικά, λαμβάνοντας υπόψη τις σημαντικές καθυστερήσεις στην προώθηση ευνοϊκών μεταρρυθμίσεων για την ενίσχυση της επιχειρηματικής δραστηριότητας, αλλά και τη χρηματοοικονομική ασφυξία, οι ελληνικές επιχειρήσεις δεν φαίνεται να έχουν καταφέρει να επωφεληθούν από τις όποιες θετικές διαστάσεις των εφαρμοζόμενων πολιτικών. Σαφώς, δεδομένων των δεσμεύσεων που έχει αναλάβει η χώρα στο πλαίσιο των προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής, η διατύπωση προτάσεων για τη στήριξη της εγχώριας επιχειρηματικότητας δεν μπορεί να αφορά στην άμεση κατάργηση των εφαρμοζόμενων μέτρων. Εντούτοις, σε ένα γενικότερο πλαίσιο, η οριστική άρση των ελέγχων στην κίνηση κεφαλαίων, η επίτευξη και εφαρμογή των διαδικασιών σε όλο το ευρύ φάσμα διευκόλυνσης της επιχειρηματικότητας –νομοθέτηση, εφαρμογή, αξιοποίηση χρηματοοικονομικών εργαλείων, προσαρμογή της φορολογίας κλπ.– μπορούν να αποτελέσουν τη βάση για τη δημιουργία κατάλληλων συνθηκών για τη βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος σε βραχυ-μεσοπρόθεσμο ορίζοντα. Παράλληλα, και σε ένα ειδικότερο πλαίσιο, κρίσιμο είναι να μπορούν να χρησιμοποιηθούν λεπτομερέστερα στοιχεία σε περιφερειακό επίπεδο συνδυαστικά με την πληροφόρηση για τα εφαρμοζόμενα μέτρα για την εξαγωγή πιο εξειδικευμένων συμπερασμάτων και την τυχόν αντιμετώπιση στρεβλώσεων και αγκυλώσεων που εμποδίζουν την ενίσχυση της επιχειρηματικής δραστηριότητας.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- European Economy. (2010). The Economic Adjustment Programme for Greece. *Occasional Papers*, 61.
- European Economy. (2012). The Second Economic Adjustment Programme for Greece. *Occasional Papers*, 94.
- Memorandum of Understanding Between the European Commission acting on behalf of the European Stability Mechanism, and the Hellenic Republic, and the Bank of Greece. Athens and Brussels, 19 August 2015.
- Suits, D. B. (1957). Use of Dummy Variables in Regression Equations. *Journal of the American Statistical Association*, 52(280), 548-551.
- Wooldridge, J. M. (2015). *Introductory econometrics: A modern approach*. Mason, OH: Nelson Education.
- NΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 3894, Αρ. Φύλλου 204, 2 Δεκεμβρίου 2010.
- NΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 3908, Αρ. Φύλλου 8, 1 Φεβρουαρίου 2011.
- NΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 3943, Αρ. Φύλλου 66, 31 Μαρτίου 2011.
- NΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 3982, Αρ. Φύλλου 143, 17 Ιουνίου 2011.
- NΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 4014, Αρ. Φύλλου 209, 21 Σεπτεμβρίου 2011.
- NΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 4072, Αρ. Φύλλου 86, 11 Απριλίου 2012.
- NΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 4146, Αρ. Φύλλου 90, 18 Απριλίου 2013.
- NΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 4172, Αρ. Φύλλου 167, 23 Ιουλίου 2013.
- NΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 4262, Αρ. Φύλλου 114, 10 Μαΐου 2014.
- NΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 4269, Αρ. Φύλλου 142, 28 Ιουνίου 2014.
- NΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 4314, Αρ. Φύλλου 265, 23 Δεκεμβρίου 2014.

Η ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΘΕΣΜΩΝ ΩΣ ΚΑΤΑΛΥΤΙΚΟΣ ΠΑΡΑΓΩΝ ΣΤΗ ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Αθανάσιος Χύμης
ΚΕΠΕ, achymis@kepe.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία αναδεικνύει την σημασία της καλής λειτουργίας των θεσμών ως αναγκαία συνθήκη για την ανάπτυξη. Η καλή ποιότητα των θεσμών σε μία χώρα βοηθά, μεταξύ άλλων, την Τοπική Αυτοδιοίκηση να εκδηλώσει τα συγκριτικά της πλεονεκτήματα και να συμβάλει στην ανάπτυξη της περιφέρειας. Όμως, είναι πολύ σημαντικό να γίνει επίσης κατανοητό ότι και η Τοπική Αυτοδιοίκηση μπορεί να επιδράσει και να βελτιώσει αρκετούς από τους θεσμούς σε μία χώρα, πράγμα που αποτελεί σημαντικό χρέος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, ιδιαίτερα στην παρούσα συγκυρία. Θεωρητικά, η έννοια Θεσμοί περιλαμβάνει, ακλουθώντας τον ορισμό του Douglass North (Βραβείο Νόμπελ στην Οικονομική Επιστήμη το 1993), τους γραπτούς και άγραφους, επίσημους και ανεπίσημους νόμους, κανόνες και συνθήκες που διέπουν τις ανθρώπινες (κοινωνικοοικονομικές) δράσεις. Πρακτικά (και προς χάριν εμπειρικών μετρήσεων) η εργασία βασίζεται σε ευρέως διαδεδομένους λειτουργικούς ορισμούς που χρησιμοποιούν διεθνείς οργανισμοί, όπως το Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ, ο ΟΟΣΑ, η Παγκόσμια Τράπεζα κ.λπ.

THE ROLE OF LOCAL GOVERNMENT INSTITUTIONS AND REGIONAL DEVELOPMENT

Athanasios Chymis
KEPE, achymis@kepe.gr

ABSTRACT

The present study demonstrates the importance of institutions in economic development. High quality institutions are a necessary and, perhaps, sufficient condition for growth. Local governments can rely upon high quality institutions in order to promote and facilitate regional development. Moreover, local governments should look for opportunities to positively affect some of the key institutions, thus paving the way to regional economic development. At a conceptual level, the study follows Douglass North's definition of institutions. At an empirical level, a variety of definitions by international organizations such as the World Economic Forum, the World Bank and the OECD is used as a means to operationalize and measure several institutions that critically affect regional development. Such institutions include bureaucracy and the burden of regulations, the legal system (degree of independence as well as its effective operation), tax system and tax authorities, property rights protection, transparency in policy making, etc. It is important to note that local governments could make a difference by adopting a bottom-up approach which allows for more effective information flow between citizens and top management.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ανάπτυξη είναι μία έννοια που πάντα απασχολούσε και απασχολεί όχι μόνον τους οικονομολόγους αλλά όλους τους φορείς μιας κοινωνίας. Τις τελευταίες δεκαετίες γίνεται ιδιαίτερος λόγος για βιώσιμη, αειφόρο ανάπτυξη, ανάπτυξη δηλαδή που δεν υπονομεύει τις μελλοντικές γενιές (Ηνωμένα Έθνη, 1987). Ακόμα περισσότερο, τα τελευταία χρόνια, με την οικονομική κρίση οι δημόσιες συζητήσεις για το πώς θα έρθει η πολυπόθητη ανάπτυξη έχουν πολλαπλασιαστεί. Ένας από τους κρίσιμους παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη είναι και οι θεσμοί (institutions). Αν και η σχετική βιβλιογραφία που διερευνά τον ρόλο των θεσμών στην οικονομική ανάπτυξη έχει αναπτυχθεί εδώ και δεκαετίες, στην Ελλάδα η συζήτηση για θεσμικές και διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις –ικανή και αναγκαία συνθήκη για να οδηγηθούμε σε ανάπτυξη– ουσιαστικά ξεκίνησε όταν η χώρα εισήλθε στην τρέχουσα οικονομική κρίση.

Με την ευρεία έννοια της λέξεως, θεσμός αποτελεί και η τοπική αυτοδιοίκηση. Όμως, για να λειτουργήσει σωστά και, άρα, να συμβάλει στην ανάπτυξη της περιφέρειας και συνολικά της εθνικής οικονομίας, χρειάζεται να υπάρχουν οι κατάλληλοι θεσμοί που περιγράφονται παρακάτω. Σκοπός της παρούσης εισηγήσεως είναι να καταδείξει την σημαντικότητα των θεσμών στην λειτουργία της οικονομίας και την ανάπτυξή της, περιγράφοντας και παρουσιάζοντας την σχέση των σημαντικότερων θεσμών με την αύξηση της ευημερίας. Επίσης, αναδεικνύεται η σχέση της καλής λειτουργίας των θεσμών με την υγιή και ισχυρή τοπική αυτοδιοίκηση χρησιμοποιώντας παραδείγματα από την βιβλιογραφία για το πώς η τοπική αυτοδιοίκηση όχι μόνο δύναται να επιλύσει αρκετά τοπικά προβλήματα, αλλά και μπορεί να γίνει μοχλός ανάπτυξης της περιφέρειας.

2. ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΘΕΣΜΟΙ

Σύμφωνα με τον Douglass C. North (Βραβείο Νόμπελ στην Οικονομική Επιστήμη το 1993) ως θεσμοί ορίζονται οι επίσημοι και ανεπίσημοι κανόνες που διέπουν την ανθρώπινη κοινωνία (North, 1991). Η έννοια θεσμοί περιλαμβάνει το επίσημο νομικό πλαίσιο, καθώς και τους ανεπίσημους-άγραφους νόμους, ήθη, έθιμα, «πιστεύω», κοινωνικές συνθήκες/συμβάσεις και ιδεολογίες που επιδρούν στην ανθρώπινη συμπεριφορά και διαμορφώνουν τα κίνητρά της.

Ένα λεπτό σημείο που χρήζει προσοχής είναι η διάκριση μεταξύ θεσμών και οργανισμών (institutions-organizations). Πράγματι, συχνά υπάρχει σύγχυση μεταξύ των δύο όρων. Οι θεσμοί αφορούν σε δομές και εργαλεία που διέπουν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Αντίθετα, οργανισμός είναι μία ομάδα ανθρώπων. Η τοπική αυτοδιοίκηση –ανεφέρθη στην εισαγωγή «ο θεσμός της τοπικής αυτοδι-

οίκησης»— ως ιδέα, ως δομή και εργαλείο πράγματι αποτελεί θεσμό. Όμως, η τοπική αυτοδιοίκηση είναι κατ' ουσίαν η διοίκησή της, οι άνθρωποί της, οι ενεργοί πολίτες. Υπ' αυτή την έννοια αποτελεί οργανισμό ή, καλύτερα, ομάδα οργανισμών, δεδομένου ότι ο γενικός όρος τοπική αυτοδιοίκηση εμπεριέχει πολλά επίπεδα τοπικής αυτοδιοίκησης, όπως περιφέρειες, νομούς, δήμους, κοινότητες. Γι' αυτό τον λόγο ορθώς αναφέρονται ως οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ).

Παρεμπιπτόντως, να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τον ανωτέρω ορισμό, δείχνει να μην είναι ακριβής ο χαρακτηρισμός «Θεσμοί» όταν αναφερόμαστε στο γνωστό Κουαρτέτο (πρώην Τρόικα), δηλαδή, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Πρόκειται μάλλον για οργανισμούς, μιας και αποτελούνται-στελεχώνονται από ανθρώπους.

3. ΣΧΕΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΘΕΣΜΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Ο Oliver Williamson (Βραβείο Νόμπελ το 2009) ανέλυσε την επίδραση των θεσμών στην κοινωνία και οικονομία. Συγκεκριμένα, εξήγησε ότι οι μεν άγραφοι-ανεπίσημοι νόμοι, ήθη, έθιμα, ιδεολογίες κ.λπ. αλλάζουν σε σχετικά μεγάλο βάθος χρόνου και επιδρούν έμμεσα στην ανάπτυξη, οι δε γραπτοί-επίσημοι νόμοι (σύνταγμα, νομικό πλαίσιο, ιδιοκτησιακά δικαιώματα κ.λπ.) αλλάζουν πολύ πιο γρήγορα και επιδρούν άμεσα στην οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας (Williamson, 2000).

Οι θεσμοί αποτελούν τον καταλυτικό παράγοντα για να καταστεί μια οικονομία ανταγωνιστική, διότι είναι οι θεσμοί πριν από τον φυσικό πλούτο, ή ακόμη και την γεωστρατηγική θέση, αυτοί οι οποίοι δημιουργούν τα κίνητρα για επενδύσεις, για δημιουργία επιχειρήσεων και για παραγωγή προϊόντων και υπηρεσιών που, εντέλει, μεταφράζονται σε θέσεις εργασίας, παραγωγή πλούτου και ευημερούσα κοινωνία (North 1990, 2005· Williamson 1985, 2000). Όπως αναφέρει η βιβλιογραφία, εάν ρίξουμε μια ματιά στον πλανήτη, θα δούμε κράτη χωρίς ιδιαίτερο φυσικό πλούτο ή αξιόλογη γεωστρατηγική θέση να απολαμβάνουν μεγαλύτερο οικονομικού πλούτου και κοινωνικής ευημερίας (π.χ. Ελβετία, Σουηδία, Φινλανδία, Ισραήλ, Νέα Ζηλανδία κ.ά.) από άλλα τα οποία έχουν σημαντικό φυσικό πλούτο ή γεωστρατηγική θέση (π.χ. Ρωσία, αρκετές χώρες της Αφρικής ή της Λατινικής Αμερικής κ.ά.) (De Soto, 2000· Olson, 1982· Williamson, 2000).

Όπως, δηλαδή, σημειώνουν αρκετοί ερευνητές, αυτό που κάνει την διαφορά μεταξύ περισσότερο ανεπτυγμένων και λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών δεν είναι τόσο η τύχη που έχει μία χώρα να διαθέτει ή όχι φυσικό πλούτο ή/και σημαντική γεωπολιτική θέση, όσο η ποιότητα των θεσμών και του θεσμικού περιβάλλοντος

μέσα στο οποίο λειτουργεί η χώρα και που δεν αποτελεί θέμα τύχης αλλά καθαρής βούλησης των ιδίων των κρατών να θεσπίσουν και να εφαρμόσουν.

Αξίζει να αναφερθεί εδώ και θα αναλυθεί πιο κάτω, ιδιαίτερα σε σχέση με την τοπική αυτοδιοίκηση, ότι ένα καλό θεσμικό πλαίσιο το οποίο λειτουργεί εύρυθμα και αποτελεσματικά αυξάνει την οικονομική ελευθερία των πολιτών και των τοπικών κοινωνιών, με αποτέλεσμα την δημιουργία επιχειρήσεων οι οποίες συνεπάγονται τη δημιουργία θέσεων εργασίας και παραγωγής πλούτου (Acemoglu κ.ά., 2002· Acemoglu και Robinson, 2012· De Soto, 2000· Easterly και Levine, 1997· North, 1990, 2005· Olson, 1982· Rodrik κ.ά., 2002· Sala-i-Martin και Subramanian, 2003· Williamson, 1985).

Το ερώτημα που ανακύπτει από τα παραπάνω είναι ποιοι είναι οι θεσμοί που χρειάζεται ένα κράτος ώστε να οδηγηθεί στην ευημερία. Προς απάντηση του ερωτήματος αυτού έχουν εργαστεί και εργάζονται όχι μόνο ερευνητές σε όλο τον κόσμο αλλά και διεθνείς οργανισμοί, όπως, μεταξύ άλλων, το Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ (World Economic Forum – WEF), η Παγκόσμια Τράπεζα (WB), ο Οργανισμός για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη (ΟΟΣΑ), η Διεθνής Διαφάνεια κ.ά.

Το WEF κάθε χρόνο εκδίδει μια λεπτομερή έκθεση με τίτλο *Παγκόσμιος Δείκτης Ανταγωνιστικότητας* (GCI), όπου μετρά τα επίπεδα ανταγωνιστικότητας των περισσότερων οικονομιών στον κόσμο. Αρκετές εκδόσεις της ετήσιας έκθεσης του WEF (συμπεριλαμβανομένης και της τελευταίας κατά τον χρόνο συγγραφής του άρθρου, GCI 2017-2018) τις προσυπογράφει ο διακεκριμένος οικονομολόγος Sala-i-Martin, ο οποίος στο εισαγωγικό σημείωμα της έκθεσης 2013-14 ορίζει την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας μιας χώρας ως εξής: «το σύνολο των θεσμών, πολιτικών και παραγόντων που καθορίζουν το επίπεδο παραγωγικότητας σε μία χώρα» (WEF, 2013: 4). Διαπιστώνεται δηλαδή ότι η ανταγωνιστικότητα είναι άμεσα συνυφασμένη με το επίπεδο των θεσμών. Η έκθεση σημειώνει επίσης ότι η τελευταία οικονομική κρίση ανέδειξε πόσο σημαντικό είναι για την οικονομία ένα ισχυρό και δίκαιο θεσμικό περιβάλλον.

Όπως ανεφέρθη και προηγουμένως, οι θεσμοί συνδέονται και με την οικονομική ελευθερία, αφού ένα καλό θεσμικό πλαίσιο αυξάνει τους βαθμούς ελευθερίας των πολιτών του. Όπως σημειώνει το WEF και ενδεχομένως σε αντίθεση με ό,τι ίσως θα νόμιζε κάποιος, ισχυρό και δίκαιο θεσμικό πλαίσιο δεν σημαίνει τον περιορισμό της οικονομικής ελευθερίας. Αντιθέτως, όπως θα αναδειχθεί πιο κάτω, οι δύο αυτές μεταβλητές είναι άρρηκτα συνδεδεμένες.

Για να θεραπεύσουν τα κράτη την ελλιπή εφαρμογή του νόμου και το έλλειμμα στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης (χαμηλή ποιότητα θεσμών), πολλές φορές ψηφίζουν υπερβολικό αριθμό κανονισμών που μόνο χειροτερεύουν την κατάσταση. Αυξάνουν δηλαδή την πολυνομία και την γραφειοκρατία διώχνοντας ακόμα περισσότερο τους πιθανούς επενδυτές, εμπλέκοντας έτσι την οικονομία και την

κοινωνία σε έναν φαύλο κύκλο μη τηρήσεως του νόμου που οδηγεί σε αύξηση ρυθμίσεων και κρατικών παρεμβάσεων στην οικονομία, η οποία με την σειρά της τροφοδοτεί την παραοικονομία, την διαφθορά και την περαιτέρω μη τήρηση του νόμου, με τελικό αποτέλεσμα την συνεχή υποβάθμιση της ανταγωνιστικότητας της χώρας.

Ας δούμε λοιπόν πως κατατάσσεται η χώρα μας ως προς την ποιότητα των θεσμών της σε σχέση με άλλες χώρες. Να σημειωθεί ότι η έκθεση του WEF του 2017, η οποία και χρησιμοποιείται εδώ, περιλαμβάνει 137 χώρες. Ο συνολικός δείκτης της Ανταγωνιστικότητας αποτελείται από 12 πυλώνες: Θεσμοί, Υποδομές, Μακροοικονομικό Περιβάλλον, Υγεία και Βασική Εκπαίδευση, Ανωτάτη Εκπαίδευση και Επιμόρφωση, Αποτελεσματικότητα Αγοράς Αγαθών, Αποτελεσματικότητα Αγοράς Εργασίας, Ανάπτυξη Χρηματοπιστωτικής Αγοράς, Τεχνολογική Ετοιμότητα, Μέγεθος Αγοράς, Επιχειρηματική Επιτήδευση και Καινοτομία. Όπως ανεφέρθη και παραπάνω, ο πυλώνας «Θεσμοί» είναι από τους πλέον σημαντικούς με αρκετά ισχυρή επίδραση στον συνολικό δείκτη της ανταγωνιστικότητας και κατά συνέπεια στην ανάπτυξη εκάστης οικονομίας.

Ο Πίνακας 1 συγκρίνει την Ελλάδα με έξι επιλεγμένες χώρες ως προς δέκα υποδείκτες του πυλώνα «Θεσμοί» του WEF. Οι τρεις χώρες (Ισπανία, Πορτογαλία και Ιρλανδία) πέρασαν παρόμοια οικονομική κρίση και την έχουν ήδη ξεπεράσει, οι δύο (Γερμανία και Ολλανδία) θεωρούνται από τις πλέον ανεπτυγμένες στην Ευρώπη, ενώ η Ιταλία αντιμετωπίζει παρόμοια προβλήματα με τα δικά μας και, αν και απέφυγε την οικονομική κρίση, βρίσκεται σε στάσιμη κατάσταση από πλευράς ανάπτυξης εδώ και αρκετά χρόνια. Οι επιλεγμένοι θεσμικοί δείκτες είναι οι σημαντικότεροι σύμφωνα με το WEF από ένα σύνολο 21 δεικτών που συνολικά αποτελούν τον πυλώνα «Θεσμοί».

Κάποιος θα μπορούσε απλώς διαβάζοντας τον ανωτέρω πίνακα και χωρίς περαιτέρω πληροφόρηση να καταλάβει γιατί π.χ. η Ιρλανδία, ενώ είχε παρόμοια κρίση με της Ελλάδος, κατάφερε πρώτη να βγει από το πρόγραμμα διάσωσης (μνημόνιο) ήδη από τον Δεκέμβριο του 2013. Παρομοίως, μπορεί κάποιος να διαπιστώσει γιατί π.χ. η Ολλανδία είναι μία από τις πλέον, οικονομικά και κοινωνικά, ευημερούσες χώρες της Ευρώπης.

Το ανωτέρω συμπέρασμα καθίσταται ακόμη πιο αντιληπτό από τα κάτωθι διαγράμματα. Το Διάγραμμα 1 απεικονίζει την σχέση μεταξύ θεσμών και μέσου κατά κεφαλήν εισοδήματος στις 33 υψηλού εισοδήματος χώρες του ΟΟΣΑ, μέλος των οποίων είναι και η Ελλάς, ενώ το Διάγραμμα 2 δείχνει την σχέση θεσμών και ανεργίας με στοιχεία που αφορούν στο έτος 2016 (έκδοση WEF, 2017). Τα στοιχεία για το κατά κεφαλήν εισόδημα έχουν ληφθεί από την έκδοση της εκθέσεως *Doing Business 2018* της Παγκοσμίου Τραπεζής (WB, 2017).

Οι 33 χώρες της κατηγορίας «OECD high income countries» που απεικονίζονται στα διαγράμματα είναι οι εξής: Αυστραλία (AU), Αυστρία (AT), Βέλγιο (BE),

Πίνακας 1. Κατάταξη χωρών με βάση τους υποδείκτες του πυλώνα Θεσμών του Παγκοσμίου Δείκτη Ανταγωνιστικότητας GCI

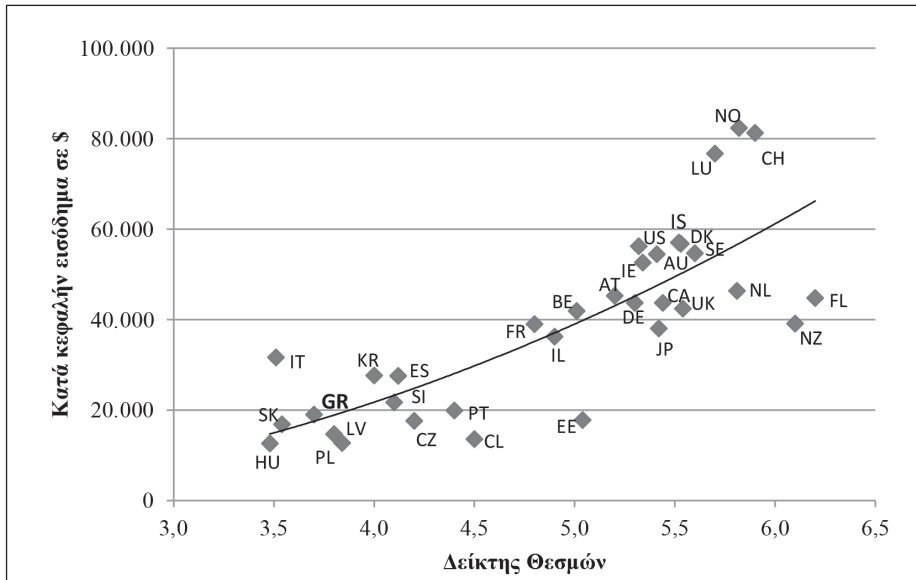
Υποδείκτης / Χώρα	Ελλάς	Ιταλία	Ισπανία	Πορτογαλία	Ιρλανδία	Γερμανία	Ολλανδία
Βάρος κανονιστικού πλαισίου - κρατικών ρυθμίσεων	130*	134	113	104	26	7	19
Αποτελεσματικότητα δημοσίων δαπανών	132	126	74	72	49	6	13
Εκτροπή δημοσίων πόρων	79	78	96	46	15	21	6
Εμπιστοσύνη στους πολιτικούς	106	122	104	60	21	13	7
Αποδοτικότητα νομικού πλαισίου να επιλύει διαφορές	133	134	73	121	42	15	9
Αποδοτικότητα νομικού πλαισίου να βελτιώνεται	114	128	76	89	26	9	7
Διαφάνεια κυβερν. πολιτικών	122	126	57	77	17	18	5
Προστασία επενδυτών	41	40	31	67	13	51	66
Δικαιώματα ιδιοκτησίας	98	88	47	45	12	23	7
Ανεξαρτησία Δικαιοσύνης	71	65	58	35	7	24	5

Πηγή: WEF (2017).

*Οι αριθμοί υποδεικνύουν την κατάταξη σε σύνολο 137 χωρών δηλαδή, όσο μικρότερος ο αριθμός, τόσο καλύτερη η κατάταξη.

Γαλλία (FR), Γερμανία (DE), Δανία (DK), Ελβετία (CH), Ελλάδα (GR), Εσθονία (EE), Ηνωμένο Βασίλειο (UK), ΗΠΑ (US), Ιαπωνία (JP), Ιρλανδία (IE), Ισλανδία (IS), Ισπανία (ES), Ισραήλ (IL), Ιταλία (IT), Καναδάς (CA), Λετονία (LV), Λουξεμβούργο (LU), Νέα Ζηλανδία (NZ), Νορβηγία (NO), Ν. Κορέα (KR) Ολλανδία (NL), Ουγγαρία (HU), Πολωνία (PL), Πορτογαλία (PT), Σλοβακία (SK), Σλοβενία (SI), Σουηδία (SE), Τσεχία (CZ), Φινλανδία (FL) και Χιλή (CL).

Διάγραμμα 1. Σχέση Θεσμών και μέσου κατά κεφαλήν εθνικού εισοδήματος

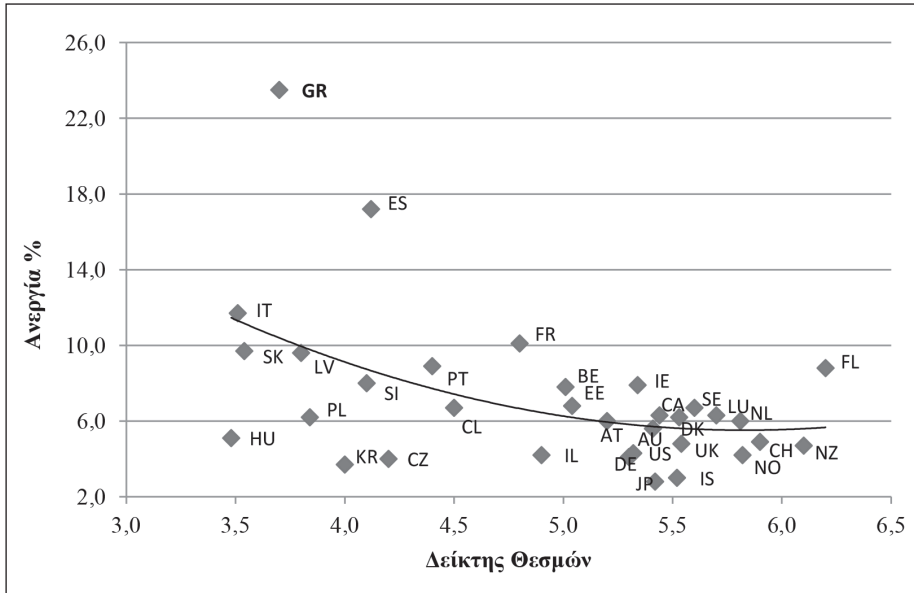

Πηγή: WEF (2017), WB (2017). Επεξεργασία από τον συγγραφέα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η χώρα μας, παρά την επώδυνη οικονομική κρίση και παρά την απώλεια του 28% του ΑΕΠ της σε σχέση με το 2008, παραμένει στην κατηγορία των 33 πλουσιών χωρών του ΟΟΣΑ, έχοντας απολέσει μόνο λίγες θέσεις. Συγκεκριμένα, ως προς το κατά κεφαλήν εισόδημα, το 2008 η χώρα μας ήταν 21η (μεταξύ των 31 τότε κρατών), ενώ σήμερα (δεδομένα που αφορούν στο έτος 2016) είναι στην 26η θέση σε σύνολο 33 χωρών. Οι χώρες που ξεπέρασαν την Ελλάδα στο διάστημα αυτό, όσον αφορά στο κατά κεφαλήν εισόδημα, είναι η Πορτογαλία, η Σλοβενία, το Ισραήλ και η Κορέα. Οι δύο νέες χώρες που εντάχθηκαν στην ομάδα των κρατών του ΟΟΣΑ υψηλού εισοδήματος, δηλαδή η Ουγγαρία και η Λετονία, έχουν κατά κεφαλήν εισόδημα χαμηλότερο της Ελλάδος (Χύμης, 2017).

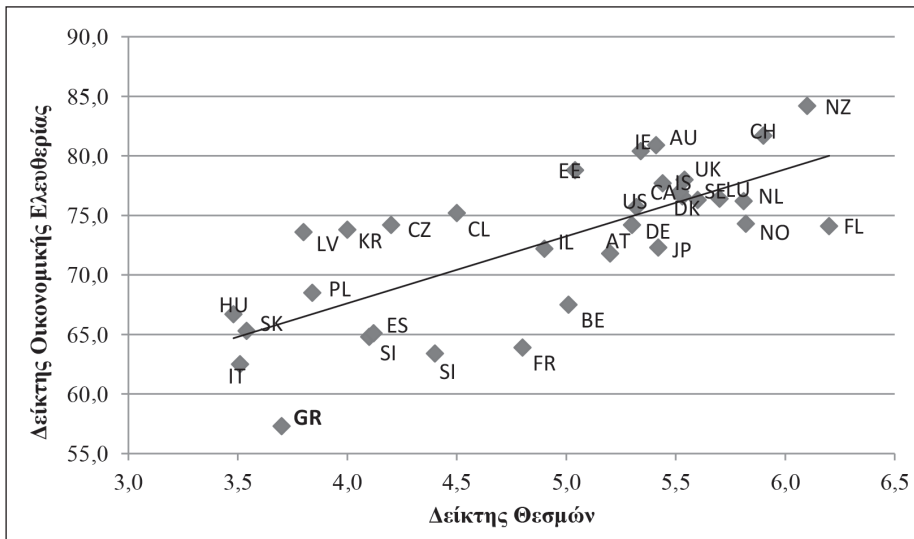
Από τα διαγράμματα γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι στη χώρα μας η χαμηλή ποιότητα θεσμών εμποδίζει την ανάπτυξη παραγωγικών επιχειρήσεων (ημεδαπής ή/και αλλοδαπής προελεύσεως), με άμεσο αποτέλεσμα την υψηλότερη ανεργία και το σχετικά χαμηλό μέσο κατά κεφαλήν εισόδημα. Όπως αναφέρει η βιβλιογραφία και δείχνει η διεθνής πρακτική, εάν δεν υπάρχει το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο που θα εξασφαλίζει ένα φιλικό επενδυτικό περιβάλλον, και συγκεκριμένα αναφερόμαστε στους δείκτες (βλ. Πίνακα 1) βάρους ρυθμιστικού πλαισίου, προστασίας των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, προστασίας των επενδύσεων και αποτελεσματικής λειτουργίας της δικαιοσύνης, οι επενδύσεις δυσχεραίνονται αρκετά (Acemoglu και Robinson, 2012· De Soto, 2000· Easterly και Levine, 1997· North, 1990, 2005· Olson, 1982· Sala-i-Martin και Subramanian, 2003· Williamson, 1985).

Διάγραμμα 2. Σχέση Θεσμών και ανεργίας

Πηγή: WEF (2017), OECD (2017). Επεξεργασία από τον συγγραφέα.

Διάγραμμα 3. Σχέση Θεσμών και οικονομικής ελευθερίας

Πηγή: WEF (2017), Ινστιτούτο Heritage (2017). Επεξεργασία από τον συγγραφέα.

4. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ

Έχει ενδιαφέρον να διαπιστώσει κάποιος την σχέση μεταξύ θεσμών και οικονομικής ελευθερίας και πώς η τελευταία σχετίζεται με το μέσο κατά κεφαλήν εισόδημα. Όπως επισημαίνει η διεθνής βιβλιογραφία, ο υπερβολικός αριθμός κανονισμών και ρυθμίσεων, υπουργικών αποφάσεων και διατάξεων – η υπερβολική παρεμβατικότητα του κράτους, δηλαδή, της κεντρικής κυβέρνησης, στην οικονομία – το μόνο που πετυχαίνουν είναι να περιορίζουν τον συναγωνισμό μέσω του προστατευτισμού και της γραφειοκρατίας και, εντέλει, του περιορισμού της οικονομικής ελευθερίας, με άμεσο αποτέλεσμα την μη αποτελεσματική λειτουργία της όλης οικονομίας της χώρας (Boettke, 2010· Hayek, 1944· Hazlitt, 1946· Mises, 1949· Rothbard, 1962).

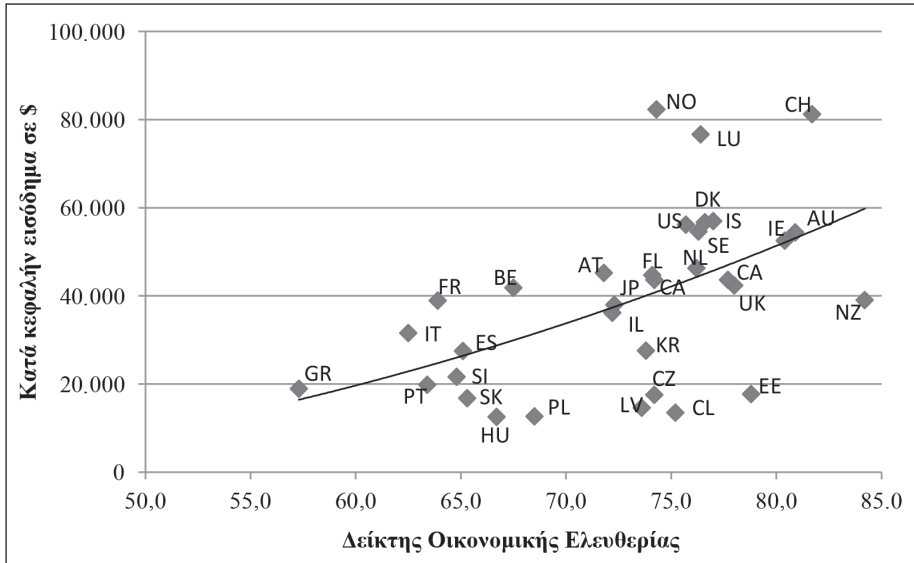
Σημειώνεται ότι ο συνήθης όρος «ανταγωνισμός» είναι άστοχη μεταφορά στα ελληνικά του αγγλικού όρου «competition». Ο πλέον ορθός και δόκιμος όρος είναι «συναγωνισμός» [συν-αγωνίζομαι → (λατινικά) cum → (αγγλικά) com-petition]. Ο όρος «συναγωνισμός» εμπεριέχει την ευγενή άμιλλα, την δίκαιη, υγιή και υπό σαφούς θεσμικού πλαισίου λειτουργία της αγοράς, του νόμου δηλαδή προσφοράς και ζήτησης. Ο όρος «ανταγωνισμός» που έχει επικρατήσει εδώ και δεκαετίες πιθανόν να ευθύνεται σε έναν βαθμό για την αρνητική χροιά που έχει αποκτήσει στην συνείδηση αρκετών πολιτών η λειτουργία της αγοράς, δικαιολογώντας έτσι, εν μέρει, την υπέρ το δέον παρέμβαση του κράτους στην οικονομία με τα γνωστά αρνητικά αποτελέσματα για τον συναγωνισμό, την ανταγωνιστικότητα και εντέλει την ανάπτυξη της Ελλάδος (Χύμης, 2012).

Χρησιμοποιώντας τον δείκτη θεσμών του WEF και σχετίζοντάς τον με τον δείκτη οικονομικής ελευθερίας που καταρτίζεται κάθε χρόνο από το Ινστιτούτο Heritage, τα Διαγράμματα 3 και 4 παρουσιάζουν και αναδεικνύουν την σχέση μεταξύ ποιότητας θεσμών και οικονομικής ελευθερίας (Διάγραμμα 3) και την σχέση μεταξύ οικονομικής ελευθερίας και μέσου κατά κεφαλήν εισοδήματος (Διάγραμμα 4) για τις 33 χώρες υψηλού εισοδήματος του ΟΟΣΑ. Παρατηρείται ότι η βελτίωση των θεσμών συνδέεται θετικά με την οικονομική ελευθερία, η οποία με την σειρά της σχετίζεται θετικά με το μέσο κατά κεφαλήν εισόδημα.

Ο δείκτης που καταρτίζει το Ινστιτούτο Heritage βασίζεται σε 12 πυλώνες οικονομικής ελευθερίας που περιλαμβάνουν την προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, την αποτελεσματικότητα του δικαστικού συστήματος (αποτελεσματικότητα κράτους δικαίου), την ακεραιότητα της λειτουργίας της κυβέρνησης (αποτελεσματικότητα κανονιστικού πλαισίου), το φορολογικό βάρος, τις κρατικές δαπάνες, καθώς και τον βαθμό ανοίγματος και την ευρωστία διαφόρων αγορών, όπως δημοσιονομική, επιχειρηματική, εργασίας, νομισματική, εμπορική, επενδυτική και χρηματοπιστωτική. Η βαθμολογία κυμαίνεται από το 0 έως το 100.

Βαθμός άνω του 80 χαρακτηρίζει μια οικονομία ελεύθερη, από 70 έως 79,9 ως

Διάγραμμα 4. Οικονομική ελευθερία – μέσο κατά κεφαλήν εθνικό εισόδημα

Πηγή: WEF (2017), Ινστιτούτο Heritage (2017). Επεξεργασία από τον συγγραφέα.

επί το πλείστον ελεύθερη, από 60 έως 69,9 μετρίως ελεύθερη, από 50 έως 59,9 ως επί το πλείστον ανελεύθερη, ενώ βαθμός κάτω του 50 χαρακτηρίζει την οικονομία ανελεύθερη. Ο βαθμός που λαμβάνει η Ελλάς (57,3) είναι ο χαμηλότερος από όλες τις 33 χώρες υψηλού εισοδήματος του ΟΟΣΑ και χαρακτηρίζει την Ελλάδα ως επί το πλείστον ανελεύθερη οικονομία.

Το ζήτημα της ελευθερίας γενικά και της οικονομικής ελευθερίας συγκεκριμένα έχει άμεση σχέση με το αυτοδιοίκητο και άρα έχει ιδιαίτερη σημασία για την τοπική αυτοδιοίκηση. Η βελτίωση των θεσμών, και συγκεκριμένα αυτών που αναγράφονται στον Πίνακα 1, θα πρέπει να γίνεται με γνώμονα την αύξηση της οικονομικής ελευθερίας των πολιτών και των τοπικών κοινωνιών, καθώς και την μείωση της αβεβαιότητας για το μέλλον. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να (α) μειωθεί το βάρος του κανονιστικού πλαισίου (γραφειοκρατία), (β) περιοριστεί η σπατάλη ή/και η εκτροπή των δημοσίων πόρων, (γ) αυξηθεί η αποδοτικότητα του συστήματος απονομής δικαιοσύνης με (δ) ταυτόχρονη αύξηση του βαθμού ανεξαρτησίας αυτής, (ε) αυξηθεί η διαφάνεια των κυβερνητικών πολιτικών, (στ) ενισχυθεί η προστασία των επενδύσεων και (ζ) ισχυροποιηθούν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας.

Η διεθνής βιβλιογραφία έχει εκτεταμένα ασχοληθεί με το θέμα της οικονομικής ελευθερίας όχι μόνο από τον καιρό του Adam Smith, αλλά από αρχαιότερων χρόνων. Έλληνες και Κινέζοι φιλόσοφοι είχαν τοποθετηθεί επί του θεμελιώδους κοινωνικοοικονομικού αυτού θέματος και είχαν τονίσει την θετική επίδραση της ελευθερίας στις ενέργειες των πολιτών (Rothbard, 1995). Αφού γίνει μια γενική

εισαγωγή στο θέμα, αμέσως μετά εξηγείται πώς η οικονομική ελευθερία όχι μόνο συνδέεται άρρηκτα με την τοπική αυτοδιοίκηση, αλλά στην ουσία είναι η τοπική αυτοδιοίκηση στην λειτουργική μορφή της.

Οικονομική ελευθερία σημαίνει ότι ο πολίτης είναι ελεύθερος να εκφράσει τις αξίες του και τις προτεραιότητές του και να ευθυγραμμίσει όσο γίνεται περισσότερο τις οικονομικές του αποφάσεις με βάση τις τιμές των αγαθών (προϊόντων και υπηρεσιών) όπως αυτές έχουν καθοριστεί από τον ελεύθερο μηχανισμό των τιμών. Στην περίπτωση των ιδιωτικών αγαθών αυτό μπορεί να επιτευχθεί στον βαθμό στον οποίο λειτουργεί ο υγιής συναγωνισμός ή, όπως τον αποκαλεί ο γνωστός οικονομολόγος Milton Friedman (Βραβείο Νόμπελ το 1976), «ανοικτό και ελεύθερο συναγωνισμό» (*open and free competition*) (Friedman, 2002/1962, σελ. 133). Ο βαθμός λειτουργίας του ελεύθερου συναγωνισμού είναι άμεσα συνυφασμένος με την ποιότητα των θεσμών που συζητήθηκε παραπάνω.

Το πρόβλημα της ευθυγραμμίσεως των προτεραιοτήτων-επιθυμιών των πολιτών με την τιμή των παρεχομένων προϊόντων και υπηρεσιών εκδηλώνεται περισσότερο στην περίπτωση των δημοσίων αγαθών. Στην περίπτωση αυτή έχουμε την μονοπωλιακή ισχύ του κράτους να επιβάλλει φόρους για χρηματοδότηση των δημοσίων αγαθών. Στην οικονομική επιστήμη είναι γνωστά τα ζητήματα γύρω από την ύπαρξη μονοπωλίων και έτσι δεν χρειάζεται περαιτέρω ανάλυση. Το πρόβλημα γίνεται εντονότερο όταν δεν υπάρχει η κατάλληλη πληροφόρηση, καθώς και όταν το κράτος δεν αυτοδεσμεύεται μέσω του θεσμικού πλαισίου να μην αλλάζει κατά το δοκούν το φορολογικό σύστημα, δημιουργώντας έτσι αβεβαιότητα σε κάθε επενδυτή που θέλει να καταστρώσει ένα πλάνο σε βάθος χρόνου –λιγότερων ή περισσότερων– ετών, αναλόγως του είδους της επενδύσεώς του.

Ο Friedrich Hayek (Βραβείο Νόμπελ το 1974) έχει εξηγήσει ότι η κεντρική κυβέρνηση εκ των πραγμάτων δεν δύναται να έχει όλη την απαιτούμενη πληροφόρηση ώστε να λάβει τις καλύτερες αποφάσεις σχετικά με το ύψος της παραγωγής των δημοσίων αγαθών, το ύψος της τιμής τους, αλλά και σχετικά με πλήθος άλλων θεμάτων που αφορούν τοπικές κοινωνίες ή ομάδες ανθρώπων, όπως επιχειρηματικές ιδέες, ευκαιρίες, εμπειρία, που αποτελούν τοπική γνώση και πληροφόρηση, αυτό που ο Hayek αποκαλεί *tacit knowledge* (Hayek, 1945).

Αρκετές σχολές οικονομικών έχουν ασχοληθεί έκτοτε με το θέμα της πληροφόρησης και την σχέση του με την τοπική αυτοδιοίκηση, με κυρίους εκφραστές την Νέα Οικονομική των Θεσμών (New Institutional Economics), την Θεωρία Δημοσίας Επιλογής (Public Choice Theory) και την Πολιτική Οικονομία γενικότερα. Κορυφαία, ίσως, όλων αυτών αποτελεί η οικονομολόγος Elinor Ostrom, που το 2009 βραβεύτηκε με το Νόμπελ στην Οικονομική Επιστήμη για την συμβολή της στην μελέτη της οικονομικής διακυβέρνησης γενικά και, ειδικότερα, των κοινών (δημοσίων) πλουτοπαραγωγικών πηγών (common pool resources – CPR).

Η έλλειψη της δυνατότητας συγκέντρωσης της πλήρους πληροφόρησης από

έναν κεντρικό οργανισμό έχει οδηγήσει πολιτικούς επιστήμονες και οικονομολόγους να μελετήσουν την σημασία της τοπικής αυτοδιοίκησης ως ενός συστήματος αποκέντρωσης. Η Ostrom μελέτησε εκατοντάδες περιπτώσεις σχετικά με το πώς οι τοπικές κοινωνίες αυτο-οργανώνονται και επιλύουν τοπικά προβλήματα, μικρότερα ή μεγαλύτερα, που έχουν σχέση με δημόσια-κοινοτικά αγαθά (τα λεγόμενα commons). Κυρίως, η Ostrom μελέτησε περιπτώσεις διαχειρίσεως τοπικών-κοινοτικών πλουτοπαραγωγικών πηγών, όπως λειμώνες, δάση, λίμνες, θαλάσσιες περιοχές αλιείας. Η πολυετής εμπειρία της βρίσκεται συμπεκνωμένη στο βιβλίο *Governing the Commons* με υπότιτλο *The Evolution of Institutions for Collective Action* (η εξέλιξη, δηλαδή, των θεσμών που διέπουν την συλλογική δράση) εκδοθέν το 1990, το οποίο κυκλοφορεί και στα ελληνικά με τίτλο *Η διαχείριση των κοινών πόρων*.

Η επί μακρόν μελέτη έδειξε ότι σε οποιοδήποτε μέρος του πλανήτη οι τοπικές κοινωνίες, όταν δημιουργούν το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο που ευνοεί την συλλογική δράση, μπορούν να πετύχουν εντυπωσιακά αποτελέσματα πολύ καλύτερα απ' ό,τι εάν επενέβαινε η κεντρική κυβέρνηση. Χαρακτηριστικά, αναφέρονται επιτυχημένες περιπτώσεις διαχείρισεως ορεινών λειμώνων και δασών στην Ελβετία και την Ιαπωνία, συστημάτων άρδευσης σε Ισπανία και Φιλιππίνες ή βιώσιμης διαχείρισης ψαρότοπων στην Τουρκία. Η Ostrom περιγράφει τους κανόνες-θεσμούς που οι ίδιες οι τοπικές κοινωνίες θέσπισαν προκειμένου να διαχειριστούν με βιώσιμο τρόπο τα κοινά τους αγαθά. Όπως χαρακτηριστικά καταλήγει η Ostrom, «οι αξιωματούχοι της κεντρικής κυβέρνησης δεν θα μπορούσαν να επεξεργαστούν ένα τέτοιο σύνολο κανόνων χωρίς να έχουν ορίσει προσωπικό πλήρους απασχόλησης στην περιοχή και μάλιστα για μια παρατεταμένη περίοδο» (1990: 20).

Κανείς δεν γνωρίζει τα προβλήματα της εκάστοτε τοπικής κοινωνίας καλύτερα από την ίδια. Κατά συνέπεια, ουδείς είναι ειδικότερος να τα επιλύσει καλύτερα από την ίδια την τοπική κοινωνία. Παρομοίως, κανείς δεν γνωρίζει τα συγκριτικά πλεονεκτήματα και τις ιδιαιτερότητες των τοπικών κοινωνιών καλύτερα από αυτές τις ίδιες. Η τοπική αυτοδιοίκηση μπορεί να δράσει με επιτυχία προς την κατεύθυνση της ανάπτυξης και ο βαθμός επιτυχίας της εξαρτάται από το ανωτέρω συζητηθέν θεσμικό πλαίσιο, αλλά και από τον βαθμό ανεξαρτησίας της από την κεντρική κυβέρνηση.

Έρευνα και διεθνείς πρακτικές δείχνουν ότι η οικονομική αποκέντρωση (τοπική αυτοδιοίκηση) και η οικονομική ανεξαρτησία των περιφερειών επιδρούν θετικά στην ανάπτυξη (Akai και Sakata, 2002). Ο Weingast (1995) υποστηρίζει ότι ένα σύστημα ομοσπονδιών (οικονομικώς και πολιτικώς ανεξάρτητες περιφέρειες-τοπικές αυτοδιοικήσεις) προάγει τον συναγωνισμό μεταξύ αυτών, αυξάνει την ποιότητα παροχής δημοσίων αγαθών στους πολίτες (σε σχέση με την παροχή αυτών από την κεντρική κυβέρνηση) και μειώνει έτσι την σπατάλη δημοσίου χρήματος. Εκτός από τα αμιγώς οικονομικά οφέλη, η οικονομική αποκέντρωση βελτιώνει

το επίπεδο δημοκρατίας. Συγκεκριμένα, η δημοκρατία καθίσταται πιο άμεση και έχει το σημαντικό οικονομικό αποτέλεσμα της καλύτερης ευθυγραμμίσεως των αναγκών των πολιτών με την προσφορά των δημοσίων αγαθών που σημαίνει πιο αποτελεσματική χρήση των δημοσίων πόρων (Weingast, 1995).

Μελέτες περιπτώσεων που έχουν γίνει από τους Akai και Sakata (2002) και Feld (2007) σε ΗΠΑ και Ελβετία έδειξαν ότι το ομόσπονδο σύστημα στις πρώτες και το σύστημα των καντονιών στην δεύτερη συνδέονται με μειωμένη διαφθορά, αποδοτικότερη προσφορά δημοσίων αγαθών, τοπική και περιφερειακή προσέλκυση επενδύσεων και γενικά οικονομική ανάπτυξη. Παρενθετικά αναφέρεται ότι είναι γνωστή η συμβολή του Ιωάννου Καποδίστρια, πρώτου κυβερνήτη της Νεωτέρας Ελλάδος, στην οργάνωση του συστήματος των καντονιών στην Ελβετία. Αυτό που ίσως είναι λιγότερο γνωστό είναι ότι ο Καποδίστριας, ως μέλος της ρωσικής αντιπροσωπείας στο Συνέδριο της Βιέννης το 1815, εξασφάλισε την αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Ελβετίας. Το 2009, στην Λωζάννη, έγιναν τα αποκαλυπτήρια προτομής του Καποδίστρια επί τη ευκαιρία της επισκέψεως του τότε Ρώσου προέδρου Dmitry Medvedev στην Ελβετία (<http://en.sae.gr/?id=17540>).

Επιπλέον, ο Arikan (2004) δείχνει ότι η οικονομική αποκέντρωση μειώνει τα κίνητρα για διαπλοκή, συνεισφέροντας έτσι στην μείωση της διαφθοράς. Όταν οι τοπικές αυτοδιοικήσεις εξαρτώνται οικονομικά από την κεντρική κυβέρνηση, αυτό συνεπάγεται και πολιτική-κομματική εξάρτηση με τα γνωστά αποτελέσματα που βλέπουμε εδώ και δεκαετίες στην Ελλάδα (αυξημένη διασπάθιση χρήματος και διαφθορά στους ΟΤΑ). Αντιθέτως, η οικονομική ανεξαρτησία των ΟΤΑ θα οδηγήσει σε πολιτική ανεξαρτησία, με άμεσο αποτέλεσμα οι ΟΤΑ να είναι υπόλογοι όχι στα κόμματα αλλά στους ίδιους τους πολίτες τους, να εκδίδουν απολογισμούς, να ευθυγραμμίζουν την προσφορά τοπικών δημοσίων αγαθών με τις πραγματικές ανάγκες και προτιμήσεις των πολιτών τους, βελτιστοποιώντας έτσι την χρήση των χρημάτων των τοπικά φορολογουμένων πολιτών.

Η αύξηση του συναγωνισμού μεταξύ των ΟΤΑ, όπως ανεφέρθη παραπάνω, θα οδηγήσει σε αύξηση κινήτρων για επενδύσεις, για δημιουργία δηλαδή πλούτου και θέσεων εργασίας στις περιφέρειες, και κατά συνέπεια αύξηση των φορολογικών εσόδων με ταυτόχρονη μείωση των φορολογικών συντελεστών. Από αυτά τα έσοδα θα δύνανται να βελτιώνουν συνεχώς τα παρεχόμενα δημόσια αγαθά (δημοτικά ή περιφερειακά εκπαιδευτικά ιδρύματα, νοσοκομεία, υποδομές, υπηρεσίες και γενικά το καθετί που βελτιώνει την ποιότητα ζωής στην τοπική κοινωνία και που με την σειρά του θα αποτελεί πόλο έλξεως όχι μόνο για επενδυτές, αλλά και πολίτες που θα επιλέξουν την συγκεκριμένη τοπική κοινωνία ως τόπο διαμονής.

Το τελευταίο έχει τεράστια σημασία στην Ελλάδα της αστυφιλίας. Η χώρα μας έχει ένα από τα μεγαλύτερα ποσοστά πληθυσμού που ζει στην πρωτεύουσα (35%) (για περισσότερες πληροφορίες, βλ.: <https://jakubmarian.com/european-countries-by-percentage-of-population-living-near-the-capital/>) μεταξύ των χωρών της Ευ-

ρώπης. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Ελβετία έχει το μικρότερο ποσοστό 5%, δηλαδή μόνο το 5% του συνολικού πληθυσμού της χώρας ζει στην πρωτεύουσα Βέρνη. Μια πρόσφατη έρευνα στην Αμερική έδειξε ότι οι παράγοντες που επιδρούν σημαντικά στην απόφαση μετεγκατάστασης ενός νοικοκυριού από μια πολιτεία σε άλλη είναι, μεταξύ άλλων, το φιλικότερο επενδυτικό κλίμα, η χαμηλότερη φορολογική επιβάρυνση σε φυσικά και νομικά πρόσωπα, η δημοσιονομική ευρωστία της πολιτείας, η μικρότερη γραφειοκρατική (ρυθμιστική και κανονιστική) επιβάρυνση, καθώς και οι μεγαλύτερες ευκαιρίες απασχόλησης σε μια δυναμική αγορά εργασίας (Perry, 2018).

Τέλος, κάτι πολύ σημαντικό για την τοπική αυτοδιοίκηση είναι η συνεργασία των αυτοδιοικητικών μονάδων μεταξύ τους όχι μόνο σε εγχώριο επίπεδο αλλά και διεθνές. Γνωρίζουμε ότι ο συναγωνισμός και η οικονομική ελευθερία προάγουν το πνεύμα συνεργασίας. Τέτοιες δυνατότητες συνεργασιών μεταξύ των Περιφερειών και εν γένει των τοπικών αυτοδιοικήσεων προσφέρονται σε Ευρωπαϊκό επίπεδο μέσω των εξειδικευμένων πολιτικών για τις Περιφέρειες και τους Δήμους, όπως π.χ. είναι η Θεσμική Πολιτική για τις Μεσογειακές Περιφέρειες, η Θεσμική Πολιτική για τις Παράκτιες Περιφέρειες ή η Θεσμική Πολιτική για τις Μακροπεριφέρειες της Ευρώπης (π.χ. Ιονίου-Αδριατικής) κ.ά.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ

Οι θεσμοί που περιγράφηκαν στην παρούσα εισήγηση είναι αυτοί που παίζουν πρωταρχικό ρόλο στην ανάπτυξη μιας χώρας. Συγκεκριμένα, η μείωση της γραφειοκρατίας, η ανεξάρτητη, αποδοτική και αποτελεσματική δικαιοσύνη, η προστασία επενδύσεων μέσω ενός σταθερού και απλού φορολογικού συστήματος, η προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και η αύξηση της διαφάνειας στην λήψη αποφάσεων.

Η καλή εφαρμογή των ανωτέρω οδηγεί σε αυξημένη οικονομική ελευθερία, βασική προϋπόθεση για οικονομική και κοινωνική ευημερία. Όχι μόνον αυτό, αλλά μέσω ενός ενάρετου κύκλου η οικονομική ελευθερία ενισχύει τα ανωτέρω και εγκαθιδρύει ένα περιβάλλον σταθερότητας χωρίς αβεβαιότητα και, κατά συνέπεια, φιλικό για προσέλευση επενδύσεων και ανάπτυξη. Όπως έδειξε η έρευνα της Ostrom, η τοπική αυτοδιοίκηση, πέραν του τι κάνει η κεντρική κυβέρνηση, δύναται να επιλύει πολλά προβλήματα μόνη της. Οι περιφερειακές αυτοδιοικήσεις στην Ελλάδα οφείλουν λοιπόν να αναλάβουν δράση και πρωτοβουλίες, να καταστούν φιλικές προς τους επενδυτές (ημεδαπούς και αλλοδαπούς), αλλά και να μελετήσουν και να προσπαθήσουν να εφαρμόσουν επιτυχημένα παραδείγματα όχι μόνον άλλων χωρών αλλά ακόμα και της χώρας μας. Μερικά, ελάχιστα αλλά ενδεικτικά, παραδείγματα με γνώμονα την κοινωνική και αειφόρο επιχειρηματι-

κότητα παρουσιάζονται σε εργασία του γράφοντος που περιλαμβάνεται στον ίδιο συλλογικό τόμο.

Η οικονομική ελευθερία και ανεξαρτησία των περιφερειών είναι ένα ζητούμενο. Αληθής τοπική αυτοδιοίκηση υπάρχει μόνον όταν υπάρχει οικονομική ανεξαρτησία. Όπως συζητήθηκε ανωτέρω, η οικονομική ελευθερία και ανεξαρτησία θα προσδώσουν αναπτυξιακή ώθηση στην περιφέρεια, αφού θα την απαγκιστρώσουν από τις αγκυλώσεις του παρελθόντος μειώνοντας την διαφθορά και την διαπλοκή με το κεντρικό κράτος, περιορίζοντας έτσι την σπατάλη πολύτιμων πόρων που θα μπορέσουν πλέον να οδηγηθούν σε επενδύσεις και αναπτυξιακά έργα. Ο συναγωνισμός μεταξύ των περιφερειών θα αναδειξεί τα συγκριτικά πλεονεκτήματα εκάστης και θα τις καταστήσει πόλο έλξεως για επενδυτές και κατοίκους που θα θέλουν να φύγουν από την υδροκέφαλη πρωτεύουσα για να επιστρέψουν στον τόπο καταγωγής τους για ποιοτικότερη ζωή.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Acemoglu, D., Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty*. New York: Crown Publishing Group.
- Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J. A. (2002). Reversal of Fortune: Geography and Institutions in the Making of the Modern World Distribution of Income. *Quarterly Journal of Economics*, 117(4), 1231-94.
- Akai, N., Sakata, M. (2002). Fiscal decentralization contributes to economic growth: Evidence from state-level cross section data for the United States. *Journal of Urban Economics*, 52, 93-108.
- Arikan, G. (2004). Fiscal decentralization: A remedy for corruption? *International Tax and Public Finance*, 11, 175-195.
- Boettke, P. J. (2010). What happened to 'Efficient Markets'. *The Independent Review*, 14(3), 363-375.
- De Soto, H. (2000). *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*. New York: Basic Books.
- Easterly, W., Levine, R. (1997). Africa's Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions. *Quarterly Journal of Economics*, CXII, 1203-50.
- Feld, L. (2007). *Regulatory Competition and Federalism in Switzerland: Diffusion by Horizontal and Vertical Interaction*. In *Political Competition and Economic Regulation*. Eds. Bernholz, P. and Vaubel, R. London: Routledge, 200-240.
- Friedman, M. (1962). *Capitalism and freedom*. Chicago: The University of Chicago Press [2002].
- Hayek, F. A. (1945). The use of knowledge in society. *The American Economic Review*, 35(4), 519-530.
- Hayek, F. A. von (1944). *The road to serfdom*. Chicago: The University of Chicago Press [1994].
- Hazlitt, H. (1946). *Economics in one lesson*. Auburn: Ludwig von Mises Institute [2007].
- Mises, L. von (1949). *Human action*. Auburn: Ludwig von Mises Institute [1998].
- North, D. C. (2005). *Understanding the process of economic change*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- North, D. C. (1991). Institutions. *Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 97-112.
- North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. New York: Cambridge University Press.
- Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD. (2017). *Unemployment rate*. Προσβάσιμο στο διαδίκτυο <https://data.oecd.org/unemp/unemployment-rate.htm>
- Olson, M. (1982). *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons*. New York: Cambridge University Press.
- Perry, M. (2018). Americans are voting with their feet for economic freedom. *Foundation for Economic Education (FEE)*. Προσβάσιμο στο διαδίκτυο: <https://fee.org/articles/americans-are-voting-with-their-feet-for-economic-freedom/>
- Rodrik, D., Subramanian, A., Trebbi, F. (2002, October). Institutions Rule: The Primacy of Institutions over Geography and Integration in Economic Development. Mimeo, Centre for international Development, Harvard University.
- Rothbard, M. N. (1962). *Man, Economy, and State*. Auburn: Ludwig von Mises Institute [2009].
- Rothbard, M. (1995). *An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*. Volume I: *Economic Thought before Adam Smith*. Auburn: Ludwig von Mises Institute [2010].
- Sala-i-Martin, X., Subramanian, A. (2003, June). Addressing the Natural Resources Curse: An Illustration from Nigeria. *NBER Working Paper No. 9804*. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Weingast, B. R. (1995). The Economic Role of Political Institutions: Market-Preserving Federalism and Economic Development. *Journal of Law, Economics and Organization*, 11, 1-31.
- Williamson, O. E. (2000). The New Institutional Economics: taking stock, looking ahead. *Journal of Economic Literature*, 38, 595-613.
- Williamson, O. E. (1985). *Economic Institutions of Capitalism*. New York: Free Press.
- World Bank – WB. (2017). *Doing Business 2018: Reforming to Create Jobs*. Προσβάσιμο στο διαδίκτυο <http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/Doing Business/Documents/Annual-Reports/English/DB2018-Full-Report.pdf>
- World Economic Forum – WEF. (2013). *Global Competitiveness Report 2013-2014*. Προσβάσιμο στο διαδίκτυο http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf
- World Economic Forum – WEF (2017). *Global Competitiveness Report 2017-2018*. Προσβάσιμο στο διαδίκτυο <http://www3.weforum.org/docs/GCR20172018/05Full Report/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>
- Ηνωμένα Έθνη, Brundtland Commission (1987). *Report of the World Commission on environment and Development*. United Nations.
- Χύμης, Α. (2012). Η Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη (ΕΚΕ) ως εργαλείο ανάπτυξης καινοτόμου επιχειρηματικότητας: η περίπτωση της πράσινης επιχειρηματικότητας. Εις *Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία – Από τη Θεωρία στην Πράξη*. Επιστ. επιμ. Ν. Μαραβέγια, Αθήνα: Θεμέλιο, κεφ. 7, 143-163.
- Χύμης, Α. (2017). Εξελίξεις στην ανταγωνιστικότητα της Ελληνικής Οικονομίας. *Οικονομικές Εξελίξεις* (ΚΕΠΕ) 32, 51-53.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ: ΔΟΜΙΚΕΣ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ, «ΚΕΝΑ» ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Χρήστος Τριαντόπουλος

ΚΕΠΕ, ctrianto@kepe.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η χρηματοδότηση της επιχειρηματικής δραστηριότητας στην ελληνική περιφέρεια χαρακτηρίστηκε, κατά την προγενέστερη της κρίσης περίοδο, από ιδιαιτερότητες και δομικούς περιορισμούς, που την περιόριζαν σε συγκεκριμένους διαύλους και, δη, τους τραπεζικούς χρηματοδοτικούς διαύλους. Η σημαντική χρηματοπιστωτική ρευστότητα, ωστόσο, που χαρακτήριζε την ευρύτερη χρηματοδοτική πραγματικότητα στη χώρα (και όχι μόνο) είχε δημιουργήσει συνθήκες που δεν ευνοούσαν την ανάπτυξη ιδιαίτερου προβληματισμού για τις ιδιαιτερότητες αυτές. Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2007/2008 και η κρίση που έπληξε –εν συνεχεία– την ελληνική οικονομία έπληξαν καθοριστικά τη ρευστότητα και τις χρηματοδοτικές συνθήκες στη χώρα, καθώς το εγχώριο τραπεζικό σύστημα –τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο– επιβαρύνθηκε, μεταξύ άλλων, από μια σειρά καταρρεύσεις ιδρυμάτων, από «διακοπή» της διεθνούς και διατραπεζικής χρηματοδότησης, από αύξηση των μη εξυπηρετούμενων δανείων, από συρρίκνωση και εκροή των καταθέσεων, αλλά και από μια ευρύτερη επιδείνωση του ενεργητικού των τραπεζικών ιδρυμάτων. Σε αυτό το δυσμενές περιβάλλον, συνεπώς, οι (προϋπάρχουσες) δομικές ιδιαιτερότητες της επιχειρηματικής χρηματοδότησης στην ελληνική περιφέρεια επιδεινώθηκαν, συνιστώντας ένα πλέγμα δυσκολιών που επιβάρυναν τη δραστηριότητα των επιχειρήσεων, οι οποίες είχαν, πλέον, να αντιμετωπίσουν και μια σειρά από «κενά» στο πεδίο της χρηματοδότησης, που επηρέασαν καθοριστικά τη βιωσιμότητα και ευρωστία τους. Η αδυναμία –σύμφωνα με τα τρέχοντα δεδομένα– της χώρας να δρομολογήσει μια διατηρήσιμη έξοδο της οικονομίας από την ιδιαίτερα δύσκολη κατάσταση των τελευταίων ετών επιβαρύνει περαιτέρω τις χρηματοδοτικές προοπτικές της επιχειρηματικής δραστηριότητας στην ελληνική περιφέρεια, καθιστώντας αναγκαία την προώθηση διαρθρωτικών αλλαγών και εναλλακτικών πολιτικών για να «αμβλυθούν» οι δομικές δυσκολίες και να καλυφθούν τα κενά που εντοπίζονται. Η παρούσα εργασία, αφού αναπτύξει το θεωρητικό υπόβαθρο των δομικών χαρακτηριστικών του χρηματοδοτικού περιβάλλοντος της ελληνικής περιφέρειας, θα αναλύσει τόσο τις προ κρίσης δομικές ιδιαιτερότητες όσο και τα προβλήματα και τα κενά που προέκυψαν κατά την κρίση, καταλήγοντας σε προτάσεις (παραδοσιακών και εναλλακτικών) πολιτικών για τη βελτίωση της κατάστασης και αποκατάσταση των χρηματοδοτικών συνθηκών στην ελληνική περιφέρεια.

BUSINESS FUNDING IN REGIONAL GREECE: DIFFICULTIES, GAPS AND PROPOSALS

Christos Triantopoulos

KEPE, ctrianto@kepe.gr

ABSTRACT

During the pre-crisis period, a series of structural characteristics at the regional level in Greece reduced the funding of business to the banking market. However, the high levels of liquidity and leverage that characterized the financial and banking landscape in Greece did not provoke any anxiety concerning the limited access to other sources of business funding – i.e. international market, stock market, etc. The 2007/2008 global financial crisis and the following crisis in the Greek economy shrunk significantly and harmed financial liquidity in Greece, as the Greek banking market –both in national and in regional level– was affected negatively from –*inter alia*– the collapse of banks, the break of the international and interbank funding, the increase of non-performing loans, the large withdrawal of deposits, and the worsening of the bank’s assets portfolio. In this adverse sentiment, the diachronic structural characteristics and problems were further worsened. Thus a nexus of difficulties that affected negatively business activity was created, and businesses had to also find an answer for the funding gap that was widening. As a result, the sustainability and robustness of the enterprises in Greek regions were seriously at stake. This situation was further worsened due to the inability of the Greek economy to enter in a phase of a recovery and high growth. This paper discusses the theoretical background of the structural characteristics of the banking and financial landscape at the regional level in Greece, and analyses the funding problems and gaps that occurred during the crisis; moreover it suggests proposals for traditional and alternative policies in order to improve the funding environment for business at the regional level in Greece.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η χρηματοδότηση της επιχειρηματικής δραστηριότητας στην ελληνική περιφέρεια χαρακτηρίστηκε, κατά την προγενέστερη της κρίσης περίοδο, από ιδιαιτερότητες και χαρακτηριστικά που την περιόριζαν σε συγκεκριμένους διαύλους και, δη, τους τραπεζικούς χρηματοδοτικούς διαύλους. Επρόκειτο, επί της ουσίας, για ιδιαιτερότητες και χαρακτηριστικά που ανταποκρινόντουσαν στο εγχώριο βασισμένο στις τράπεζες (bank-based) μοντέλο χρηματοδότησης της ελληνικής οικονομίας, στο οποίο σημαντικό ρόλο είχαν τα κρατικά ή ημι-κρατικά τραπεζικά ιδρύματα, ενώ περιορισμένος ήταν ο ρόλος των περιφερειακών τραπεζικών ιδρυμάτων – σε αντίθεση με άλλες βασισμένες στις τράπεζες οικονομίες. Η σημαντική χρηματοπιστωτική ρευστότητα, ωστόσο, που χαρακτήριζε την ευρύτε-

ρη χρηματοδοτική πραγματικότητα στη χώρα (και όχι μόνο) είχε δημιουργήσει συνθήκες που δεν ευνοούσαν την ανάπτυξη ιδιαίτερου προβληματισμού για τις ιδιαιτερότητες αυτές.

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2007/2008 και η επακόλουθη κρίση της ελληνικής οικονομίας έπληξαν καθοριστικά τη ρευστότητα και τις χρηματοδοτικές συνθήκες στη χώρα, καθώς το εγχώριο τραπεζικό σύστημα –τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο– επιβαρύνθηκε, μεταξύ άλλων, από μια σειρά καταρρεύσεις ιδρυμάτων,¹ από «διακοπή» της διεθνούς και διατραπεζικής χρηματοδότησης, από αύξηση των μη εξυπηρετούμενων δανείων, από συρρίκνωση και εκροή των καταθέσεων, αλλά και από μια ευρύτερη επιδείνωση του ενεργητικού των τραπεζικών ιδρυμάτων. Σε αυτό το δυσμενές περιβάλλον, συνεπώς, οι (προϋπάρχουσες) δομικές ιδιαιτερότητες της επιχειρηματικής χρηματοδότησης στην ελληνική περιφέρεια επιδεινώθηκαν, συνιστώντας ένα πλέγμα δυσκολιών που επιβάρυναν τη δραστηριότητα των επιχειρήσεων, οι οποίες είχαν, πλέον, να αντιμετωπίσουν και μια σειρά από «κενά» στο πεδίο της χρηματοδότησης, που επηρέασαν καθοριστικά τη βιωσιμότητα και την ευρωστία τους. Η αδυναμία –σύμφωνα με τα τρέχοντα δεδομένα– της χώρας να δρομολογήσει μια διατηρήσιμη έξοδο της οικονομίας από την ιδιαίτερα δύσκολη κατάσταση των τελευταίων ετών επιβαρύνει περαιτέρω τις χρηματοδοτικές προοπτικές της επιχειρηματικής δραστηριότητας στην ελληνική περιφέρεια, καθιστώντας αναγκαία την προώθηση διαρθρωτικών αλλαγών και εναλλακτικών πολιτικών για να «αμβλυθούν» οι δομικές δυσκολίες και να καλυφθούν τα κενά που εντοπίζονται.

Η παρούσα εργασία αναπτύσσει το θεωρητικό υπόβαθρο των δομικών χαρακτηριστικών του χρηματοδοτικού περιβάλλοντος της ελληνικής οικονομίας, αλλά και περιφέρειας, και εστιάζει (α) στην ανάλυση των βασικών δομικών χαρακτηριστικών της χρηματοδότησης της επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα (προ κρίσης περιόδου), (β) στον εντοπισμό των προβλημάτων και κενών στη χρηματοδότηση της επιχειρηματικότητας (κυρίως περίοδος κρίσης) και (γ) στην ανάπτυξη προτάσεων για την αντιμετώπιση των δυσκολιών χρηματοδότησης της επιχειρηματικότητας (προς την έξοδο από την κρίση περίοδος).

¹ Τέτοια ιδρύματα ήταν, μεταξύ άλλων, η Proton Bank, η T Bank, η Probank, το Ταχυδρομικό Ταμειντήριο, η Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, αλλά και άλλες συνεταιριστικές τράπεζες (Τριαντόπουλος, 2015).

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

Το θεωρητικό υπόβαθρο για τη συγκριτική ανάλυση της φυσιγνωμίας του χρηματοπιστωτικού συστήματος μιας οικονομίας και, ειδικότερα, μιας καπιταλιστικής οικονομίας βασίζεται σημαντικά στη θεωρητική συζήτηση που αναπτύχθηκε αναφορικά με τις διαφορετικές εκδοχές της καπιταλιστικής οργάνωσης μιας οικονομίας – όπως αυτή καθιερώθηκε από το έργο των Hall and Soskice (2001) περί «varieties of capitalism». Ειδικότερα, σε ένα ευρύτερο περιβάλλον παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής υπερβολής –όπου ο ρυθμός χρηματοοικονομικής μεγέθυνσης και μόχλευσης ήταν πολλαπλάσιος της (πραγματικής) οικονομικής ανάπτυξης (Τριαντόπουλος, 2014)– τα σημαντικά σημεία διαφοροποίησης της φυσιγνωμίας της χρηματοπιστωτικής οργάνωσης των οικονομιών μπορούν –από τη στιγμή που εδράζονται σε συγκεκριμένα θεσμικά περιβάλλοντα και συμπληρωματικότητες– να χαρακτηρίσουν διαφορετικές εκδοχές καπιταλιστικής οργάνωσης.

Έτσι, η δομική σημασία του χρηματοπιστωτικού συστήματος έχει εντοπιστεί από τη σχετική συγκριτική βιβλιογραφία, η οποία εδράζεται πάνω στην αρχική διάκριση –περιλαμβάνεται και στη συζήτηση των «varieties of capitalism»– των χρηματοπιστωτικών συστημάτων μεταξύ των «βασισμένων στην αγορά» (market-based) και των «βασισμένων στην πίστωση» (credit-based) συστημάτων. Ειδικότερα, η συγκεκριμένη διάκριση βασίζεται, κυρίως, στον τρόπο και στους διαύλους μέσω των οποίων χρηματοδοτείται η οικονομική και παραγωγική δραστηριότητα μιας καπιταλιστικής οικονομίας. Όσον αφορά στην πρώτη κατηγορία, πρόκειται για τις περιπτώσεις οικονομιών όπου, μεταξύ άλλων, η κεφαλαιαγορά είναι ο κύριος χρηματοδότης της οικονομικής δραστηριότητας και παρατηρείται σε περιπτώσεις που βασίζονται, κυρίως, στο αγγλοσαξονικό καπιταλιστικό μοντέλο (βλ. Ηνωμένο Βασίλειο, ΗΠΑ). Η δεύτερη κατηγορία αφορά στις περιπτώσεις οικονομιών στις οποίες οι τράπεζες αποτελούν τον βασικό χρηματοδότη της οικονομικής δραστηριότητας και παρατηρείται, κυρίως, στο καπιταλιστικό μοντέλο της ηπειρωτικής Ευρώπης (βλ. Γερμανία, Γαλλία), αλλά και της Ιαπωνίας. Συνάμα, ο κεντρικός ρόλος των τραπεζών στο χρηματοπιστωτικό σύστημα επιτρέπει τον χαρακτηρισμό της εν λόγω κατηγορίας και ως «βασισμένη στις τράπεζες» (bank-based). Η αρχική, συνεπώς, διάκριση των χρηματοπιστωτικών συστημάτων είναι μεταξύ «βασισμένων στην αγορά» και «βασισμένων στις τράπεζες» χρηματοπιστωτικών συστημάτων ή «αγορακεντρικών» (market-centered) και «τραπεζοκεντρικών» χρηματοπιστωτικών συστημάτων (bank-centered) (Zysman, 1983· Dosi, 1990· Levine και Zervos, 1998· Allen και Gale, 2000· Vitols, 2001· Levine, 2002· Rajan και Zingales, 2003· Vitols, 2004· Von Mettenheim, 2009). Στην προαναφερθείσα αρχική συγκριτική ανάλυση που εδράζεται, κυρίως, στους διαύλους χρηματοδότησης της οικονομικής δραστηριότητας, ο παράγοντας που πρέπει, επίσης, να συνυπολογιστεί είναι ο βαθμός παρέμβασης του κράτους στη λειτουργία του

χρηματοπιστωτικού συστήματος (ή ακόμα και η παρέμβαση και των νομισματικών αρχών), καθώς ορισμένα από τα «βασισμένα στις τράπεζες» χρηματοπιστωτικά συστήματα χαρακτηρίζονται, σε σχέση με άλλα συστήματα της αντίστοιχης «ομάδας», από έντονη ρύθμιση και κρατική παρέμβαση, κυρίως στα πεδία του καθορισμού των επιτοκίων και προσανατολισμού της κατανομής της πίστωσης (π.χ. Γαλλία, Ιταλία, Ισπανία, Ελλάδα), ενώ σε άλλα χρηματοπιστωτικά συστήματα της ίδιας «ομάδας» αυτή η εξωσυστημική παρεμβατικότητα είναι περιορισμένη, και στα «αγορακεντρικά» χρηματοπιστωτικά συστήματα είναι ιδιαίτερα συρρικνωμένη (Zysman, 1983· Grabel, 1997· Bertero, 1997· Cernat, 2002· Pagoulatos, 2003· Mugge, 2005).

Με βάση, λοιπόν, την προσέγγιση των μοντέλων καπιταλιστικής οργάνωσης, όπως διαμορφώθηκε από το έργο των Hall και Soskice (2001) και εξελίχθηκε –κάνοντας ένα βήμα πίσω– με το έργο, μεταξύ άλλων, των Hancke κ.ά. (2007) και της Schmidt (2003, 2006), κυριαρχούν τρεις εκδοχές καπιταλιστικής οργάνωσης –η φιλελεύθερη οικονομία της αγοράς, η συντονισμένη οικονομία της αγοράς και η «κρατικιστική» ή μεικτή οικονομία της αγοράς– και προκύπτουν αντίστοιχα εκδοχές χρηματοπιστωτικής οργάνωσης (Τριαντόπουλος, 2014). Οι τρεις βασικές εκδοχές χρηματοπιστωτικής οργάνωσης είναι (α) το αγορακεντρικό χρηματοπιστωτικό σύστημα που χαρακτηρίζεται, μεταξύ άλλων, από τη μεγάλη σημασία της κεφαλαιαγοράς στη χρηματοδότηση της επιχειρηματικής δραστηριότητας, τα υψηλά επίπεδα χρηματοπιστωτικής ανάπτυξης, τα ιδιωτικά καθεστάτα κοινωνικής ασφάλισης, τη χρηματοδότηση της χρηματοπιστωτικής διαμεσολάβησης από την αγορά και την περιορισμένη σημασία των καταθέσεων, με παράλληλη αυξημένη σημασία των επενδύσεων των νοικοκυριών σε επενδύσεις στην κεφαλαιαγορά και στην αγορά ιδιωτικής ασφάλισης, (β) το τραπεζοκεντρικό χρηματοπιστωτικό σύστημα που χαρακτηρίζεται, μεταξύ άλλων, από την κυριαρχία της τραπεζικής αγοράς στη χρηματοδότηση της επιχειρηματικής δραστηριότητας, τα σχετικά υψηλά επίπεδα χρηματοπιστωτικής ανάπτυξης, τα δημόσια ή με ισχυρή δημόσια παρουσία καθεστάτα κοινωνικής ασφάλισης, τη μετριασμένη εξάρτηση της τραπεζικής διαμεσολάβησης από την αγορά και τη διατήρηση της σημασίας των καταθέσεων ως επενδυτικού προσανατολισμού των νοικοκυριών, και (γ) το κρατικοκεντρικό χρηματοπιστωτικό σύστημα που χαρακτηρίζεται, μεταξύ άλλων, από την κυριαρχία της τραπεζικής αγοράς στη χρηματοδότηση της επιχειρηματικής δραστηριότητας, τα σχετικά χαμηλά επίπεδα χρηματοπιστωτικής ανάπτυξης, την άμεση ή έμμεση εμπλοκή του κράτους σε μέρος της τραπεζικής αγοράς, τα δημόσια συνταξιοδοτικά καθεστάτα, τα χαμηλά επίπεδα εξάρτησης της τραπεζικής διαμεσολάβησης από την αγορά και την υψηλή σημασία των καταθέσεων ως επενδυτικού προσανατολισμού των νοικοκυριών (Τριαντόπουλος, 2014· Triantopoulos, 2014).

Αναλυτικότερα, όσον αφορά στην κρατικοκεντρική εκδοχή, από την πλευρά του ενεργητικού, τα τραπεζικά ιδρύματα κατέχουν και διατηρούν έναν κυρίαρχο

ρόλο στη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων, στην οποία εμπλέκονται ως έναν βαθμό (παλαιότερα περισσότερο) οι κρατικές επιλογές και πολιτικές. Ειδικότερα, τα τραπεζικά ιδρύματα παρέχουν χρηματοδότηση σε επιχειρήσεις που υιοθετούν ένα λατινικό ή μεικτό καθεστώς εταιρικής διακυβέρνησης, αλλά και σε επιχειρήσεις με δημόσιο ή ημι-δημόσιο χαρακτήρα (Papadopoulos και Triantopoulos, 2014), ενώ τα υψηλά ποσοστά μικρών σε μέγεθος επιχειρήσεων καθιστούν τη χρηματοδότηση από τα τραπεζικά ιδρύματα ζωτικής σημασίας για την εγχώρια οικονομική δραστηριότητα. Έτσι, μεταξύ τραπεζικών ιδρυμάτων και επιχειρήσεων αναπτύσσεται μια χρηματοδοτική σχέση που έχει υπομονετικά χαρακτηριστικά απόδοσης, αν και σε ορισμένες περιπτώσεις δεν βασίζεται σε όρους απόδοσης, και ανταποκρίνεται στην αδυναμία των εγχώριων επιχειρήσεων να αντλήσουν πόρους από τις εγχώριες και διεθνείς κεφαλαιαγορές. Από την πλευρά του παθητικού, ο αποταμιευτικός προσανατολισμός των νοικοκυριών των οικονομιών των κρατικοκεντρικών χρηματοπιστωτικών συστημάτων συμβάλλει καθοριστικά στη διατήρηση του κυρίαρχου ρόλου των τραπεζικών ιδρυμάτων στη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων, διοχετεύοντας υψηλό μέρος των διαθέσιμων πόρων τους προς αυτά. Ειδικότερα, ο αποταμιευτικός προσανατολισμός των νοικοκυριών επηρεάζεται θετικά από τα συνταξιοδοτικά συστήματα, τα οποία είναι δημόσια, ιδιαίτερα γενναιόδωρα (με υψηλή συνταξιοδοτική κάλυψη του εισοδήματος και με τις παροχές να υπερβαίνουν των εισφορών) και βασίζονται στο καθεστώς των καθορισμένων παροχών αναφορικά με τον προσδιορισμό των συνταξιοδοτικών απολαβών, συρρικνώνοντας τα περιθώρια άνθησης της αγοράς ιδιωτικής ασφάλισης και ωθώντας τους ιδιώτες αποταμιευτές να επιλέγουν την τοποθέτηση των πλεοναζόντων πόρων τους σε μεγάλο βαθμό στα καταθετικά προϊόντα της τραπεζικής αγοράς (Triantopoulos, 2014). Στον αποταμιευτικό προσανατολισμό των νοικοκυριών των εν λόγω οικονομιών συμβάλλει και το χαμηλότερο –έναντι των άλλων δύο εκδοχών– επίπεδο χρηματοπιστωτικής ανάπτυξης, δημιουργώντας αδυναμίες τόσο από την πλευρά της προσφοράς όσο και της ζήτησης για τα προϊόντα των αγορών όπου δραστηριοποιούνται τα επενδυτικά ιδρύματα (Οικονόμου και Τριαντόπουλος, 2018).

Στην κρατικοκεντρική εκδοχή της χρηματοπιστωτικής οργάνωσης εντάσσονται και τα χρηματοπιστωτικά συστήματα της Νοτίου Ευρώπης και, δη, της Ισπανίας, της Πορτογαλίας, της Ιταλίας και –η πιο χαρακτηριστική περίπτωση– της Ελλάδας.

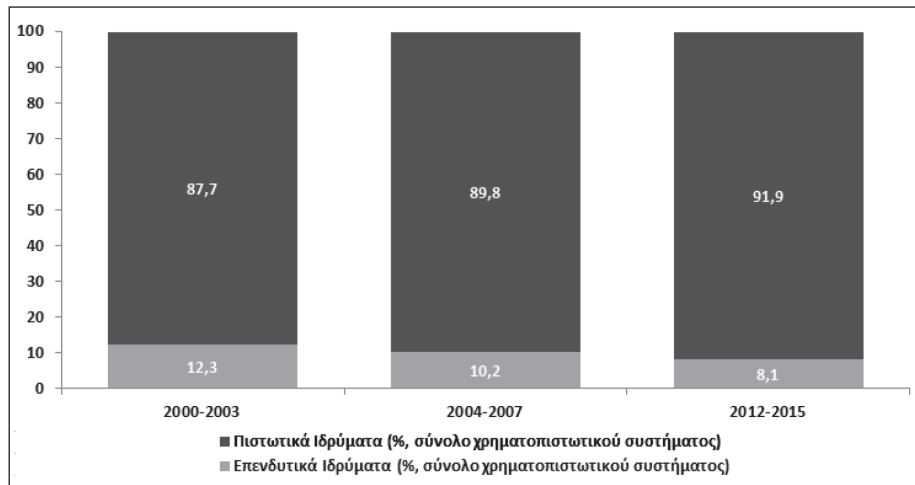
3. ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Η κρίση της ελληνικής οικονομίας, σε συνέχεια της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2007/2008, κατέδειξε με τον πλέον εμφανή τρόπο τις δομικές αδυναμίες του εγχώριου αναπτυξιακού υποδείγματος (Pagoulatos και Triantopoulos, 2009· Pagoulatos και Triantopoulos, 2014· Τσακλόγλου κ.ά., 2016).

Επρόκειτο για ένα παρωχημένο αναπτυξιακό υπόδειγμα, στον πυρήνα του οποίου εντοπίζεται, αφενός, η έντονη κρατική παρέμβαση, η οποία εδραιώθηκε κατά τη δεκαετία του 1980, αν και σταδιακά «υποχώρησε» κατά την πορεία της χώρας εντός της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, και, αφετέρου, η περιορισμένη ανταγωνιστικότητα της εγχώριας (ιδιωτικής) παραγωγικής και επιχειρηματικής δραστηριότητας. Το χρηματοπιστωτικό σύστημα, λοιπόν, αποτέλεσε πυρηνικό στοιχείο του εγχώριου παρωχημένου αναπτυξιακού υποδείγματος, συνιστώντας, συνάμα, και το σημείο αναφοράς του κρατικοκεντρικού μοντέλου χρηματοπιστωτικής οργάνωσης. Συγκεκριμένα, πριν από τη δεκαετία του 1990, η ελληνική τραπεζική αγορά λειτουργούσε σε ένα πλαίσιο ρυθμιστικών κανόνων και κρατικών παρεμβάσεων που αποσκοπούσαν στη διοχέτευση των αποταμιευτικών κεφαλαίων σε προκαθορισμένες δραστηριότητες και επενδύσεις που κρίνονταν αναγκαίες και αποδοτικές από τα εκάστοτε κρατικά προγράμματα επενδύσεων και βιομηχανικής ανάπτυξης (Προβόπουλος και Καπόπουλος, 2001). Ο μεγάλος αριθμός κρατικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, τα καθορισμένα από την Τράπεζα της Ελλάδος (ΤτΕ) επιτόκια με «δημοσιονομικά κριτήρια» και οι αυστηροί περιορισμοί στην κίνηση κεφαλαίων είχαν ως αποτέλεσμα το ιδιαίτερα υψηλό κόστος χρηματοδότησης της επιχειρηματικής και παραγωγικής δραστηριότητας και την αναποτελεσματική κατανομή πόρων, συρρικνώνοντας την αναπτυξιακή δυναμική της ελληνικής οικονομίας. Από τα μέσα, όμως, της δεκαετίας του 1980 καταβλήθηκαν συστηματικές προσπάθειες για τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής τραπεζικής αγοράς με βασικούς άξονες τη θεσμική απελευθέρωση της αγοράς, με την κατάργηση των διοικητικών περιορισμών στις τιμές, τις ποσότητες και τη διάρθρωση του πιστωτικού τομέα, την ιδιωτικοποίηση κρατικών πιστωτικών ιδρυμάτων, τη μεταβολή του πλαισίου κανόνων και εποπτείας των τραπεζών, την απορρύθμιση βασικών πτυχών λειτουργίας του τραπεζικού συστήματος και το σταδιακό άνοιγμα στις ευρωπαϊκές και διεθνείς αγορές. Αποτέλεσμα αυτής της μεταρρυθμιστικής διαδικασίας ήταν ο εκσυγχρονισμός και η μεγέθυνση της εγχώριας τραπεζικής αγοράς, η οποία από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 παρουσίασε έντονη επέκταση στις αναδυόμενες αγορές της Νοτιοανατολικής Ευρώπης (Τριαντόπουλος, 2014).

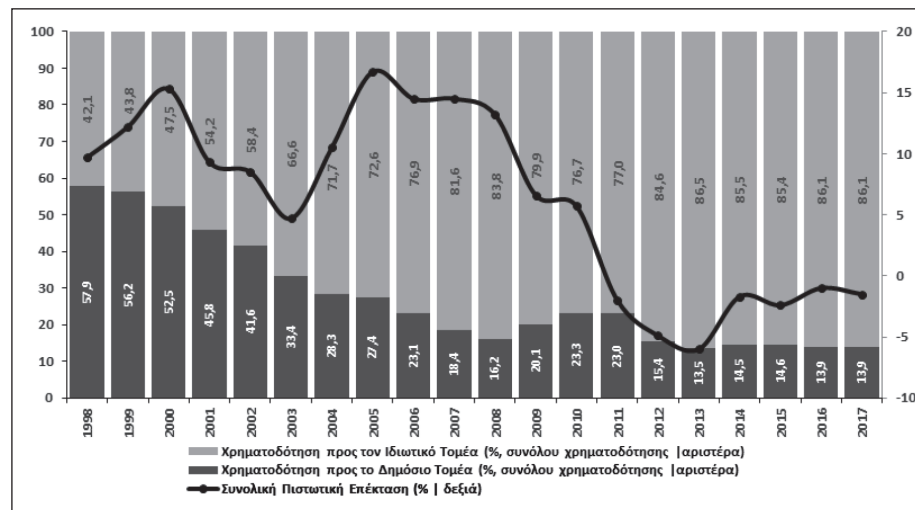
Η πορεία χρηματοπιστωτικής μεταρρύθμισης ενίσχυσε ακόμα περισσότερο τον κυρίαρχο ρόλο των τραπεζικών ιδρυμάτων έναντι των ιδρυμάτων των άλλων αγορών του χρηματοπιστωτικού συστήματος, αφού οι τράπεζες επέκτειναν τη δραστηριότητά τους στην επενδυτική τραπεζική και στις αγορές χρήματος και κεφαλαίου, ενώ μεταξύ των χαμηλότερων επιπέδων στην Ευρώπη εντοπίζεται η δραστηριότητα του ιδιωτικού ασφαλιστικού και συνταξιοδοτικού τομέα. Συγκεκριμένα, τα πιστωτικά ιδρύματα αποτελούν, κατά την περίοδο 2012-2015, το 92% του εγχώριου χρηματοπιστωτικού συστήματος, έναντι περίπου 88% του συνόλου του συστήματος την περίοδο 2000-2003, με τα υπόλοιπα επενδυτικά ιδρύματα (ιδιωτικά ασφαλιστικά ταμεία, εταιρείες ασφάλισης και επενδυτικά ταμεία) να κατέχουν μακράν

Διάγραμμα 1. Ελλάδα: Ενεργητικό Χρηματοπιστωτικών Ιδρυμάτων (2000-2015)

Πηγή: ECB (2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2010, 2016)

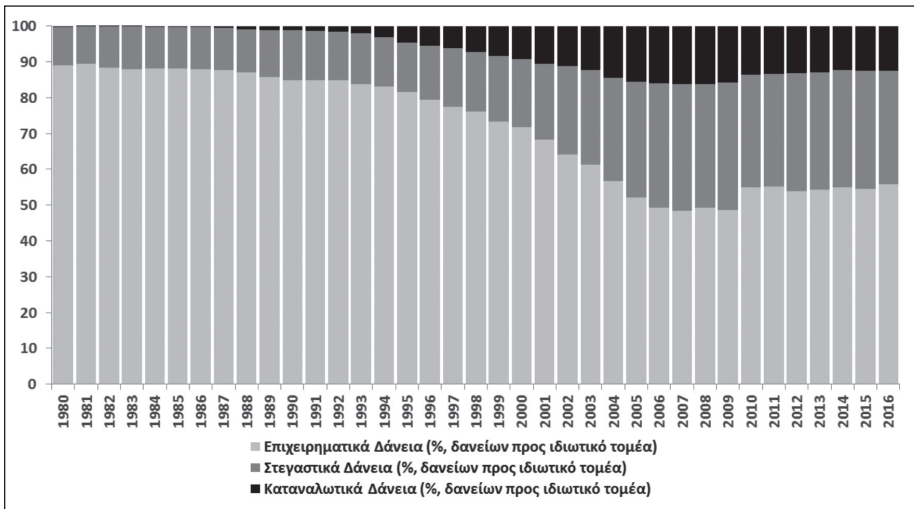
Διάγραμμα 2. Ελλάδα: Χρηματοδότηση και Πιστωτική Επέκταση (1998-2017)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

το μικρότερο μερίδιο σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρωζώνη (Διάγραμμα 1), ενώ το μερίδιο των τραπεζικών ιδρυμάτων υπό κρατικό έλεγχο ή κρατικό μερίδιο ιδιοκτησίας ήταν σημαντικό (Τριαντόπουλος, 2014· Triantoroulos, 2014).

Πριν από την κρίση, σε περιβάλλον χρηματοπιστωτικής απελευθέρωσης και ανάπτυξης, αλλά και χαμηλού κόστους χρήματος (Pagoulatos, 2014), η ελληνική τραπεζική αγορά ακολούθησε μια πορεία αυξημένης πιστωτικής επέκτασης, με τον

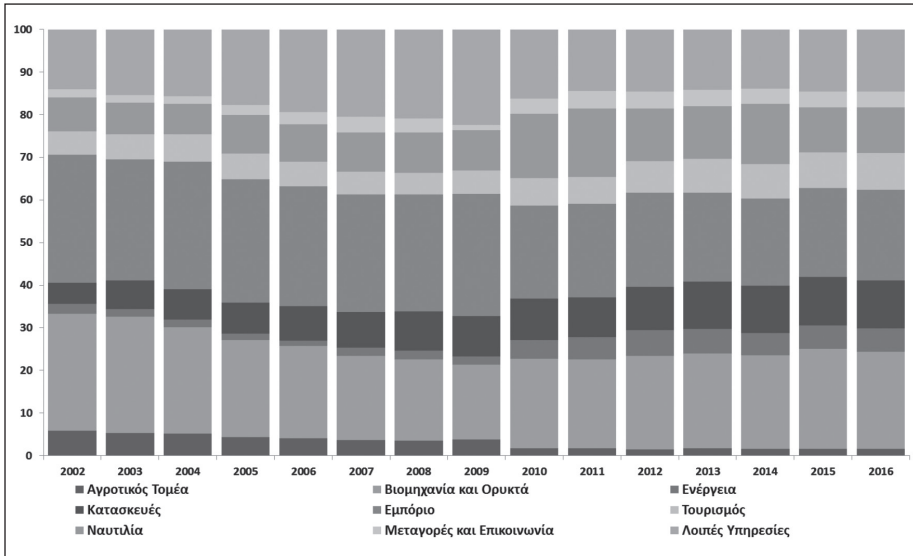
Διάγραμμα 3. Ελλάδα: Χρηματοδότηση προς τον Ιδιωτικό Τομέα (1980-2016)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

μέσο ρυθμό πιστωτικής επέκτασης να διαμορφώνεται, κατά τη δεκαετία πριν από την κρίση (1998-2008), στο 11,7%, ξεπερνώντας το 2005 το 16%. Επρόκειτο για μια πιστωτική επέκταση που διοχετεύθηκε στον ιδιωτικό τομέα, αφού, μεταξύ άλλων, ο δημόσιος τομέας απέκτησε ευρεία (και φθηνή) πρόσβαση στις διεθνείς αγορές. Έτσι, το 2008, περίπου το 84% της συνολικής χρηματοδότησης κατευθύνθηκε προς τον ιδιωτικό τομέα (Διάγραμμα 2). Ωστόσο, η εν λόγω πιστωτική επέκταση ήταν στρεβλή σε όρους οικονομικής αποτελεσματικότητας, καθώς όλο και περισσότερο δεν αφορούσε στις επιχειρήσεις. Το αποτέλεσμα, λοιπόν, ήταν το 2009 τα επιχειρηματικά δάνεια να αποτελούν το 48,6% των δανείων προς τον ιδιωτικό τομέα, τα στεγαστικά δάνεια το 35,5% των δανείων προς τον ιδιωτικό τομέα και τα καταναλωτικά δάνεια το 15,9% των εν λόγω δανείων (Διάγραμμα 3). Αλλά ακόμα και η πιστωτική επέκταση προς τις επιχειρήσεις δεν διοχετεύθηκε σε κλάδους με αξιοσημείωτη «εμπορευσιμότητα». Ειδικότερα, την περίοδο 2002-2009, από τη μία πλευρά, μειώθηκε το μερίδιο των δανείων προς (α) μεταποίηση κ.ά. (από 27,5% σε 17,6%), (β) γεωργία (από 5,8% σε 3,7%) και (γ) εμπόριο (από 30% σε 28%), ενώ, από την άλλη πλευρά, αυξήθηκε το μερίδιο των δανείων προς (α) κατασκευές (από 4,8% σε 9,4%) και (β) λοιπές υπηρεσίες κ.ά. (από 14% σε 22%) (Διάγραμμα 4).

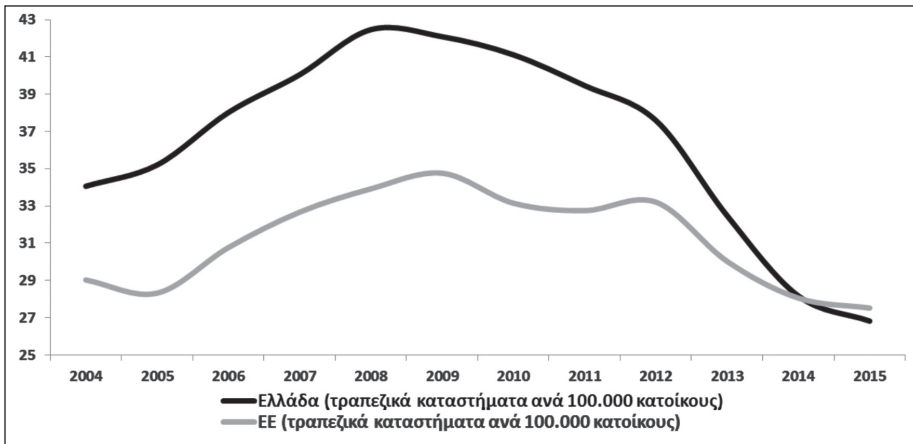
Η πιστωτική επέκταση και η πρόσβαση των επιχειρήσεων στη χρηματοδότηση διευκολύνθηκαν από την επέκταση του εμπορικού δικτύου των τραπεζών κατά τα χρόνια πριν από την κρίση. Έτσι, το 2008 (α) για κάθε 100.000 καταναλωτές αντιστοιχούσαν περίπου 42 τραπεζικά καταστήματα –περίπου 25% περισσότερα απ' ό,τι στην Ευρώπη– και (β) σε κάθε τραπεζικό υπάλληλο αντιστοιχούσαν 167

Διάγραμμα 4. Ελλάδα: Κατανομή Χρηματοδότησης προς τον Ιδιωτικό Τομέα (2002-2016)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

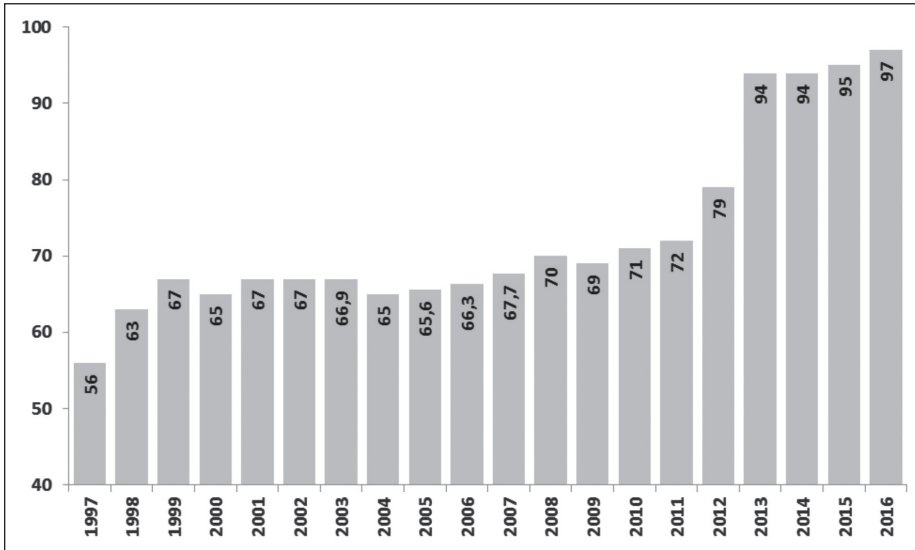
Διάγραμμα 5. Ελλάδα και ΕΕ: Πρόσβαση στα Τραπεζικά Ιδρύματα (2004-2015)

Πηγή: World Bank

καταναλωτές από 190 το 1997 (Διάγραμμα 5). Το αποτέλεσμα, λοιπόν, ήταν να διευκολυνθεί σημαντικά η πρόσβαση στη χρηματοδότηση. Παράλληλα, όμως, η τραπεζική αγορά όλο και περισσότερο συγκεντρωνόταν σε μεγάλα τραπεζικά ιδρύματα, με αποτέλεσμα το μερίδιο των πέντε μεγαλύτερων τραπεζών να φτάσει το 2008 το 70% του συνόλου του ενεργητικού της τραπεζικής αγοράς έναντι 56% του εν λόγω συνόλου το 1997, αλλά και ενός επιπέδου μεταξύ 44% και 46% του

Διάγραμμα 6. Ελλάδα: Μεριδίο των Πέντε (5) Μεγάλων Τραπεζών στο Σύνολο του Ενεργητικού (1997-2016)

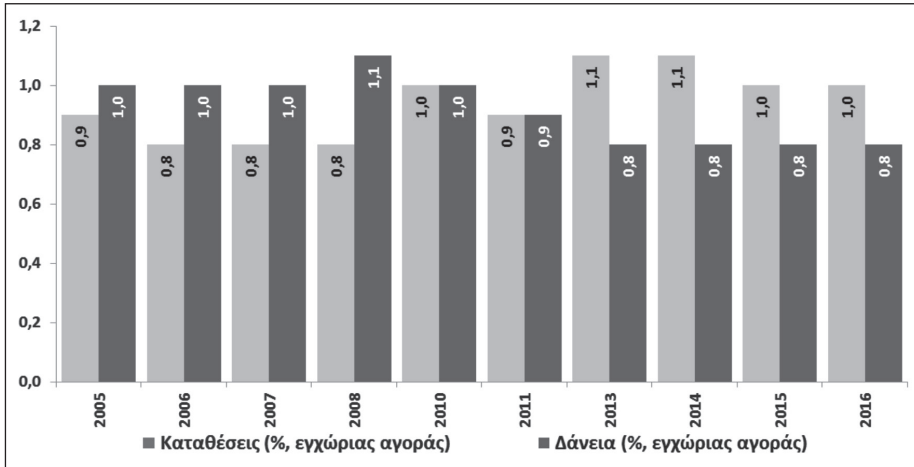
Πηγή: ECB (2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2010, 2016)

εν λόγω συνόλου που εντοπίζεται καθ' όλη την περίοδο στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Διάγραμμα 6).

Αυτές οι συνθήκες, όπως ήταν αναμενόμενο, επηρέασαν και τη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων στην περιφέρεια. Από τη μία πλευρά, η χρηματοδότηση στην περιφέρεια χαρακτηρίστηκε από αδυναμία ανάπτυξης ισχυρών και αποτελεσματικών συνεταιριστικών (περιφερειακών) τραπεζών. Μια αδυναμία που οφείλεται (α) στη μεγάλη πιστωτική και εμπορική επέκταση των μεγάλων τραπεζών που δεν άφηνε περιθώρια δραστηριοποίησης των συνεταιριστικών τραπεζών, (β) στην κλαδική διάσταση ορισμένων κρατικών τραπεζών –όπως η Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος– που απέτρεπε τη δραστηριότητα των συνεταιριστικών σε κλάδους με μεγάλο μερίδιο στην περιφέρεια και (γ) στην απουσία «κορπορατιστικής» φιλοσοφίας μεταξύ των συνεταιριστικών τραπεζών, επιχειρήσεων και περιφερειακών κοινωνιών για συμπράξεις στο «επιχειρείν». Έτσι, τόσο τα δάνεια όσο και οι καταθέσεις των συνεταιριστικών τραπεζών αντιπροσώπευαν περίπου το 1% της εγχώριας τραπεζικής αγοράς (Διάγραμμα 7). Συγκεκριμένα, το 2008 οι 16 συνεταιριστικές τράπεζες της χώρας είχαν χορηγήσει δάνεια περίπου 3 δισ. ευρώ και είχαν καταθέσεις περίπου 2,9 δισ. ευρώ – που πρόκειται για μια μηδαμινή δραστηριότητα σε σύγκριση με πολλές οικονομίες της Ευρωζώνης.

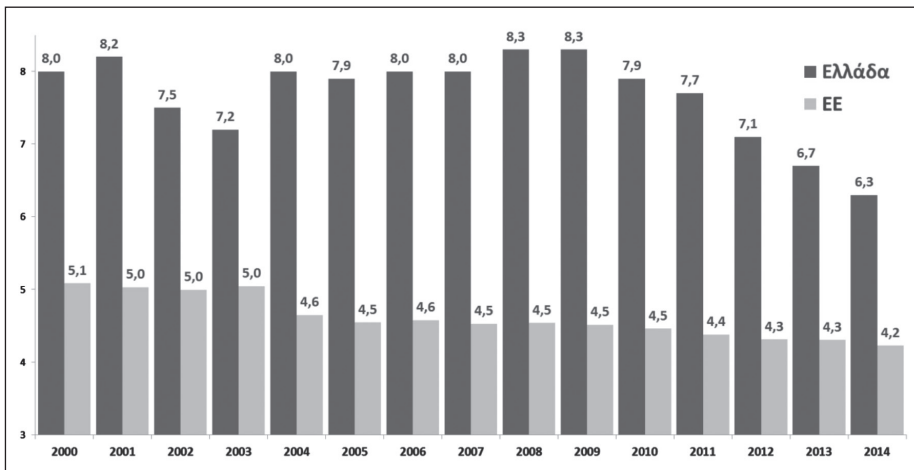
Από την άλλη πλευρά, οι επιλογές χρηματοδότησης των επιχειρήσεων στην περιφέρεια καθορίστηκαν από το ιδιαίτερα μικρό μέγεθος της επιχειρηματικής δρα-

Διάγραμμα 7. Ελλάδα: Μερίδιο Συνεταιριστικών Τραπεζών στην Τραπεζική Αγορά (2005-2016)

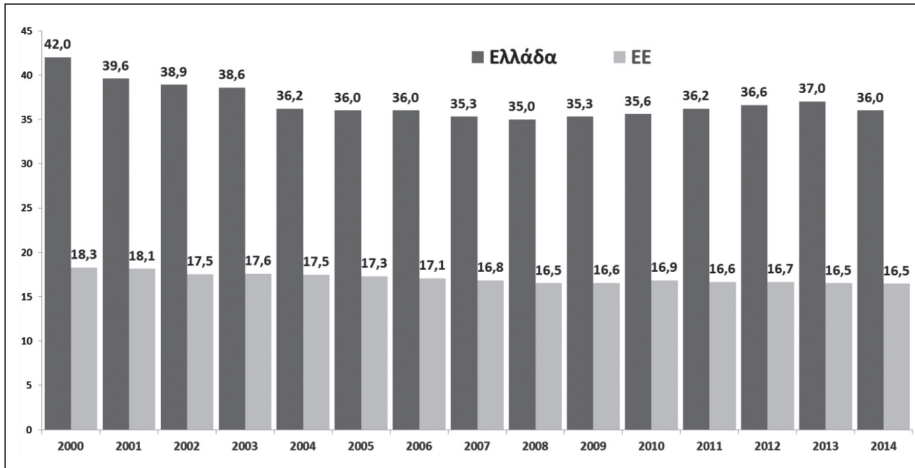
Πηγή: ECB European Association of Co-operative Banks

Διάγραμμα 8. Ελλάδα: Εργοδοτές (ως % της απασχόλησης) (2000-2014)

Πηγή: Eurostats

στηριότητας. Συγκεκριμένα, η Ελλάδα, πριν από την κρίση, είχε από τα μεγαλύτερα ποσοστά πολύ μικρών επιχειρήσεων (Τριαντόπουλος, 2014). Επίσης, ο δείκτης εργοδοτών ως μερίδιο των εργαζομένων είχε διαμορφωθεί σε διπλάσια επίπεδα από την Ευρώπη, ξεπερνώντας το 8% των εργαζομένων (Διάγραμμα 8). Προς την ίδια κατεύθυνση, το μερίδιο των αυτοαπασχολούμενων ήταν υπερδιπλάσιο από την Ευρώπη, μένοντας σε επίπεδα υψηλότερα του 35% (Διάγραμμα 9).

Διάγραμμα 9. Ελλάδα: Αυτοαπασχολούμενοι (ως % των απασχολούμενων) (2000-2014)

Πηγή: Eurostats

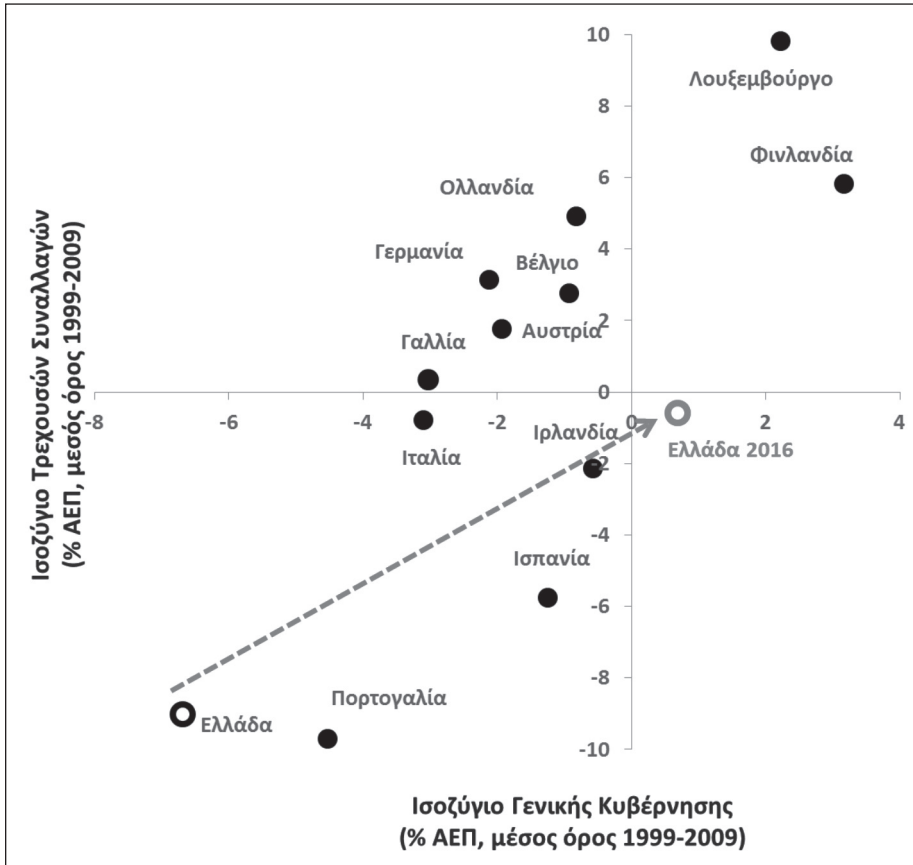
Το ζήτημα του μικρού μεγέθους της ελληνικής επιχείρησης φαντάζει πιο έντονο στην περιφέρεια, επηρεάζοντας αρνητικά την άντληση χρηματοδότησης. Συγκεκριμένα, το ιδιαίτερα μικρό μέγεθος των επιχειρήσεων (α) δεν επιτρέπει την άντληση χρηματοδότησης από την κεφαλαιαγορά και από σχήματα επενδυτικής χρηματοδότησης, (β) δεν επιτρέπει την έκδοση χρεογράφων για την άντληση χρηματοδότησης και (γ) περιορίζει την άντληση χρηματοδότησης από τα τραπεζικά ιδρύματα και, δη, από τα περιφερειακά υποκαταστήματά τους – με τις υστερήσεις που αυτά εμπεριέχουν (βλ. χρηματοδότηση εξωστρέφειας).

Σε αυτές τις ιδιαιτερότητες του εγχώριου χρηματοδοτικού περιβάλλοντος ήρθαν να προστεθούν οι δυσκολίες που προέκυψαν από την κρίση και τη φάση προσαρμογής στην οποία εισήλθε η ελληνική οικονομία.

4. ΚΡΙΣΗ, ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΙΚΟ ΚΕΝΟ

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2007/2008 και η συρρίκνωση της ρευστότητας σε διεθνές επίπεδο, σε συνδυασμό με τα διαχρονικά «δίδυμα» ελλείμματα της ελληνικής οικονομίας, αλλά και μια σειρά πολιτικών επιλογών και παραλείψεων, κατέστησαν δύσκολη –αν όχι αδύνατη– τη χρηματοδότηση της χώρας από τις διεθνείς αγορές (βλ. ιδιωτικό τομέα), ωθώντας τη χώρα στην ανάγκη άντλησης χρηματοδότησης από τον επίσημο τομέα το 2010 και, δη, τον μηχανισμό στήριξης Ευρωπαϊκής Επιτροπής (ΕΕ) / Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) / Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ). Η ένταξη, φυσικά, στον μηχανισμό στήριξης ΕΕ/ΕΚΤ/ΔΝΤ συνοδεύτηκε από ένα πρόγραμμα δημοσιονομικής και οικονομικής

Διάγραμμα 10. «Δίδυμα» Ελλείμματα και Προσαρμογή

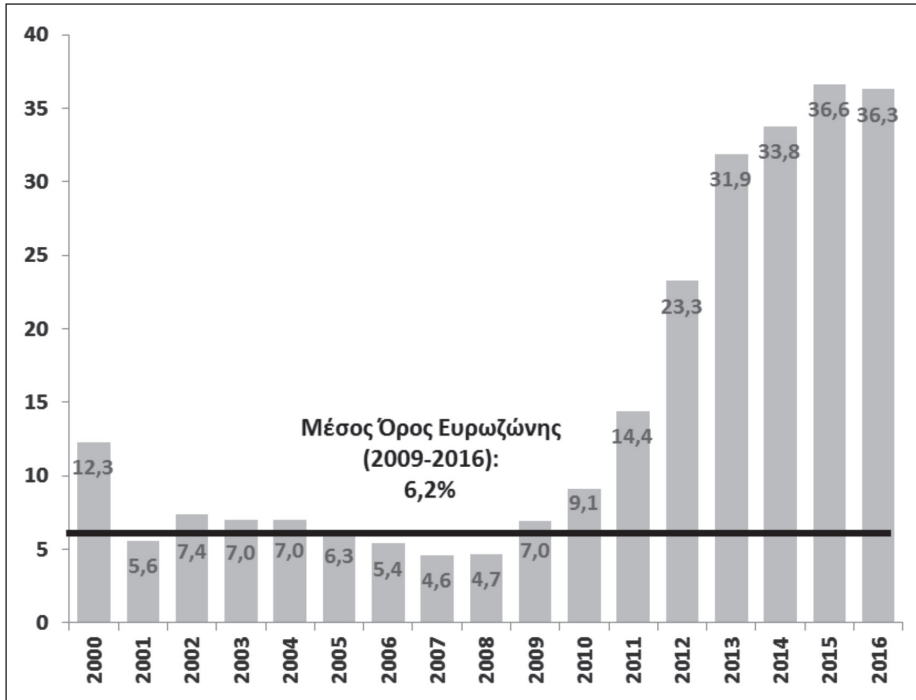

Πηγή: European Commission

προσαρμογής (το δεύτερο σκέλος του «μνημονίου»), κατά το οποίο η χώρα έπρεπε –σε σύντομο χρονικό διάστημα– να σταθεροποιήσει την κατάσταση των δημοσίων οικονομικών της, να βελτιώσει την ευρωστία του χρηματοπιστωτικού της συστήματος και να ενδυναμώσει την ανταγωνιστικότητα της εγχώριας οικονομικής και παραγωγικής δραστηριότητας (Triantopoulos και Chymis, 2017). Κατά την εν λόγω διαδικασία οικονομικής και δημοσιονομικής προσαρμογής η Ελλάδα, που πριν από την κρίση είχε τα μεγαλύτερα «δίδυμα» ελλείμματα στην Ευρωζώνη (κατά μέσο όρο την περίοδο 1999-2009), κατάφερε με τεράστιο κοινωνικό και οικονομικό κόστος (Pagoulatos and Triantopoulos, 2014) να «διορθώσει» τα «δίδυμα» ελλείμματά της (Διάγραμμα 10).

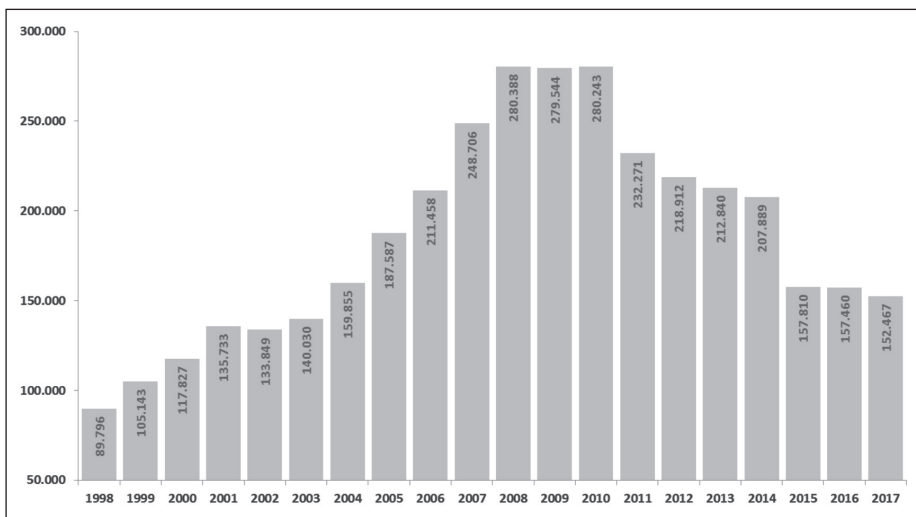
Κατά την περίοδο της κρίσης και τη φάση της μεγάλης προσαρμογής που εισήλθε η οικονομία, η ευχέρεια χρηματοδότησης των επιχειρήσεων επηρεάστηκε. Έτσι, η τραπεζική αγορά, αν και δεν ήταν το βασικό αίτιο της κρίσης, βρέθηκε

Διάγραμμα 11. Ελλάδα: Μη Εξυπηρετούμενα Δάνεια ως % των Δανείων (1998-2016)

Πηγή: World Bank

Διάγραμμα 12. Ελλάδα: Καταθέσεις (εκατ. ευρώ, 1998-2017)

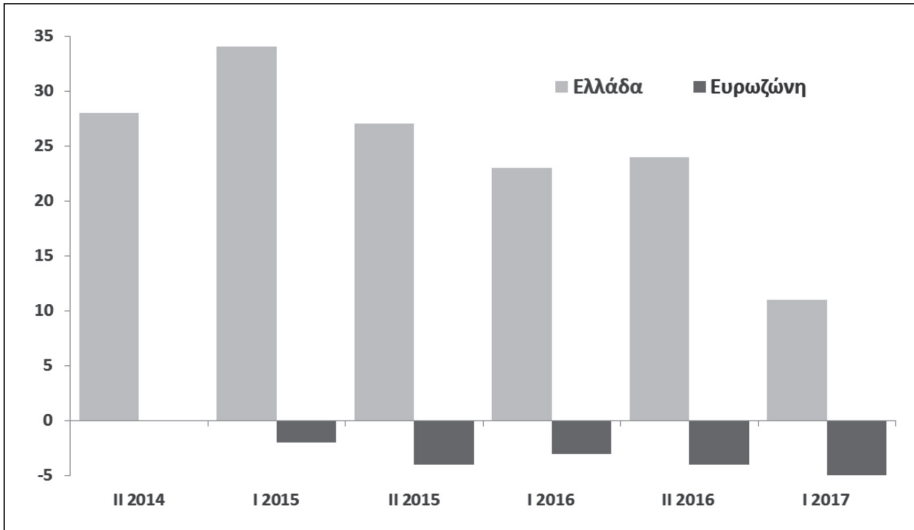
Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

αντιμέτωπη με μεγάλες δυσκολίες από το ξέσπασμα της κρίσης, όπως ο αποκλεισμός χρηματοδότησης από τις διεθνείς αγορές, οι υποβαθμίσεις της πιστοληπτικής ικανότητας, η μείωση της αξίας των περιουσιακών στοιχείων, η μεγάλη εκροή καταθέσεων, η επιδείνωση του χαρτοφυλακίου δανείων λόγω ύφεσης, οι ζημιές από την αναδιάρθρωση του δημοσίου χρέους και η μη βιωσιμότητα αρκετών πιστωτικών ιδρυμάτων (και συνεταιριστικών τραπεζών) (Τριαντόπουλος, 2015). Έτσι, το 2015, μεταξύ άλλων, τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια ξεπέρασαν το 36% του συνόλου των δανείων από περίπου 5% πριν από την κρίση, ενώ ο μέσος όρος στην Ευρωζώνη, κατά την περίοδο 2009/2016, διαμορφώνεται στο 6,2% (Διάγραμμα 11). Παράλληλα, το σύνολο των καταθέσεων και *repos* συρρικνώθηκε κατά 43%, φτάνοντας τα 157 δισ. ευρώ το 2016, από 280 δισ. ευρώ πριν από την κρίση (Διάγραμμα 12).

Για να αντιμετωπιστούν αυτές οι δυσκολίες, αλλά και για να μην προκύψουν πιο επώδυνες καταστάσεις, προωθήθηκε –όλη αυτή την περίοδο– μια σειρά από θεσμικές παρεμβάσεις. Επρόκειτο για θεσμικές παρεμβάσεις προς δύο βασικές κατευθύνσεις. Η πρώτη κατεύθυνση ήταν η θεσμική ενίσχυση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας, με πρωτοβουλίες όπως το Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας, το Συμβούλιο Συστημικής Ευστάθειας, το νέο πλαίσιο για την εξυγίανση και εκκαθάριση τραπεζών, το νέο πλαίσιο διαχείρισης των μη εξυπηρετούμενων δανείων, το πλαίσιο για τη διευθέτηση της υπερχρέωσης του ιδιωτικού τομέα και ο εκσυγχρονισμός του πλαισίου για τη λειτουργία των συνεταιριστικών τραπεζών. Η δεύτερη κατεύθυνση ήταν η διασφάλιση της χρηματοδότησης προς τον τραπεζικό τομέα που αντιμετώπιζε τόσο πρόβλημα ρευστότητας όσο και πρόβλημα κεφαλαιακής επάρκειας. Προς αυτή την κατεύθυνση, βασικές πρωτοβουλίες είναι η ενδυνάμωση του πακέτου ενίσχυσης ρευστότητας του 2008, η αξιοποίηση του μηχανισμού παροχής έκτακτης ενίσχυσης σε ρευστότητα του τραπεζικού συστήματος από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και οι συνεχείς ανακεφαλαιοποιήσεις του εγχώριου τραπεζικού συστήματος, οι οποίες «απορρόφησαν» περίπου 67 δισ. ευρώ τόσο από τον ιδιωτικό όσο και από τον δημόσιο τομέα (Τριαντόπουλος, 2015· Τριαντόπουλος, 2017).

Παρ' όλες τις παρεμβάσεις, οι σημαντικές δυσκολίες στη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων παραμένουν. Συγκεκριμένα, η πιστωτική συρρίκνωση παραμένει από το 2011 και έπειτα, όπου αθροιστικά το σύνολο της χρηματοδότησης από τα 320 δισ. ευρώ στα τέλη του 2010 έχει περιοριστεί στα 204 δισ. ευρώ τον Οκτώβριο του 2017, καταγράφοντας μια μείωση 36% (Διάγραμμα 2). Έτσι, το έντονο χρηματοδοτικό κενό για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις παραμένει, αν και έχει περιοριστεί τελευταία. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, το χρηματοδοτικό κενό κατά το πρώτο μισό του 2017 διαμορφώθηκε στο 11% από 34% κατά το πρώτο μισό του 2015 – που συνιστά και τη χειρότερη επίδοση στην Ευρωζώνη (Διάγραμμα 13). Συνάμα, το χρηματοδοτικό κενό συνο-

Διάγραμμα 13. Ελλάδα και Ευρωζώνη: Χρηματοδοτικό Κενό Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων (2014-2017)

Πηγή: ECB

δεύεται και από αντίστοιχο επενδυτικό κενό των επιχειρήσεων, που (σύμφωνα με την ΤτΕ) ανήλθε στα 6,5 δισ. ευρώ (ή 3,6% του ΑΕΠ) το 2016.

Συνεπώς, σε ένα τέτοιο χρηματοδοτικό περιβάλλον οι μικρές και μικρομεσαίες επιχειρήσεις της ελληνικής περιφέρειας βρίσκονται σε δύσκολη θέση, καθώς (α) αδυνατούν να αντλήσουν εξωτερική χρηματοδότηση μέσω εναλλακτικών επιλογών, όπως οι μεγάλες επιχειρήσεις, (β) περιορίζονται στον (αναιμικό) τραπεζικό δανεισμό ως αποκλειστική μορφή εξωτερικής χρηματοδότησης και (γ) αντιμετωπίζουν μια αυξανόμενη «απόσταση» μεταξύ της έδρας τους και των τραπεζικών ιδρυμάτων, αφού τράπεζες συγχωνεύονται, περιφερειακά καταστήματα «κλείνουν», όπως «κλείνουν» και συνεταιριστικές τράπεζες.

5. ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Με βάση, λοιπόν, την προαναφερθείσα ανάλυση, οι δυσκολίες και τα κενά χρηματοδότησης που αντιμετωπίζουν οι μικρές και μικρομεσαίες επιχειρήσεις στην περιφέρεια μπορεί να αντιμετωπιστούν μέσω τεσσάρων διαύλων.

Ο πρώτος δίαυλος είναι η σταδιακή «επαναλειτουργία» της διαμεσολαβητικής δραστηριότητας της τραπεζικής αγοράς. Πρόκειται, φυσικά, για μια διαδικασία που απαιτεί χρόνο και προσπάθεια, δίνοντας έμφαση (α) στη βελτίωση του χαρτοφυλακίου των τραπεζών (βλ. μη εξυπηρετούμενα δάνεια), (β) στη διευθέτηση του

βάρους του ιδιωτικού χρέους (βλ. ρυθμίσεις, αντιμετώπιση «στρατηγικής πτώχευσης» κ.ά.), (γ) στην αποκατάσταση της αποταμιευτικής εμπιστοσύνης (βλ. επιστροφή καταθέσεων) και (δ) στην αποκατάσταση των χρηματοδοτικών διαύλων με τις διεθνείς αγορές.

Ο δεύτερος δίαυλος είναι η προώθηση εναλλακτικών επιλογών χρηματοδότησης από την κεφαλαιαγορά, δίνοντας, μεταξύ άλλων, έμφαση στην εναρμόνιση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων με τις προϋποθέσεις και απαιτήσεις για την άντληση χρηματοδότησης από εναλλακτικά σχήματα, όπως crowdfunding, venture capital, business angels κ.ά.

Ο τρίτος δίαυλος είναι η πλήρης αξιοποίηση των χρηματοδοτικών εργαλείων που βασίζονται σε ευρωπαϊκούς και διεθνείς πόρους, δίνοντας, μεταξύ άλλων, έμφαση (α) στη δημιουργία της Αναπτυξιακής Τράπεζας, με προσήλωση στην περιφερειακή ανάπτυξη, στις υποδομές και στην έξυπνη και πολύ μικρή επιχειρηματικότητα, και (β) στη λειτουργία και προώθηση των EquiFund, ΤΕΠΙΧ II, άλλων προγραμμάτων ΕΠΑνεΚ, εργαλείων για εξωστρέφεια κ.ά. Πρόκειται, ίσως, για τον πιο άμεσο τρόπο κάλυψης του τρέχοντος χρηματοδοτικού κενού.

Ο τέταρτος δίαυλος είναι η ανάπτυξη ενός ευρύτερου σχεδίου επέκτασης της διαμεσολαβητικής δραστηριότητας των συνεταιριστικών τραπεζών. Και αυτό μπορεί να γίνει με (α) τον (περαιτέρω) εκσυγχρονισμό της λειτουργίας τους, (β) τη βελτίωση του χαρτοφυλακίου τους, (γ) τη διαμόρφωση συνεργασιών και συμπράξεων μεταξύ των συνεταιριστικών τραπεζών και (δ) την ενεργό εμπλοκή των συνεταιριστικών τραπεζών στην αξιοποίηση ευρωπαϊκών πόρων και εγγυήσεων. Έτσι, οι συνεταιριστικές τράπεζες θα συνεισφέρουν στην τοπική (γνώριμη) μικρή και μεσαία επιχειρηματικότητα και στην κοινωνική επιχειρηματικότητα. Βέβαια, αξίζει να σημειωθεί ότι η στόχευση ενός τέτοιου εγχειρήματος θα ήταν πιο εφικτή εάν συνοδευόταν από προγράμματα προώθησης συνεργασίας και σύμπραξης επιχειρήσεων και συνεταιριστικών τραπεζών, ενσωματώνοντας ουσιαστικά σταδιακά ιδέες από την «κορπορατιστική» παράδοση άλλων ευρωπαϊκών οικονομιών – που αποτυπώνεται και στα αντίστοιχα μοντέλα καπιταλιστικής και χρηματοπιστωτικής οργάνωσης.

Επί της ουσίας, λοιπόν, θα ήταν ιδιαίτερα σημαντικό εάν το εγχείρημα της αντιμετώπισης της αδυναμίας χρηματοδότησης της περιφερειακής χρηματοδότησης εστίαζε και στα δομικά στοιχεία που διαφοροποιούν την ελληνική περίπτωση σε σχέση με αυτές άλλων ευρωπαϊκών κρατών-μελών. Έτσι, το εν λόγω εγχείρημα (που δεν είναι εύκολο) θα μπορούσε να έχει διατηρήσιμα αποτελέσματα για τη χρηματοδότηση και άνθηση των δυναμικών επιχειρήσεων στην ελληνική περιφέρεια, δημιουργώντας ευρύτερες συνθήκες ευημερίας και περιορισμού των ανισοτήτων.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Allen, F., Gale, D. (2000). *Comparing Financial Systems*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Bertero, E. (1997). Restructuring Financial Systems in Transition and Developing Economies: An Approach Based on the French Financial System. *Economics of Transition*, 5(2), 367-393.
- Cernat, L. (2002). Institutions and Economic Growth: Which model of capitalism for Central and Eastern Europe? *Journal for Institutional Innovation, Development and Transition*, 6(1), 18-34.
- Dosi, G. (1990). Finance, Innovation and Industrial Change. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 13(3), 299-319.
- Grabel, I. (1997). Savings, Investment, and Functional Efficiency: A Comparative Examinations of National Financial Complexes. In *The Macroeconomics of Savings, Finance and Investment*. Ed. R. Pollin. Ann Arbor: University of Michigan Press in conjunction with the Economic Policy Institute, Washington, DC, 251-298.
- Hall, P., Soskice, D. (Eds). (2001). *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford University Press.
- Levine, R. (2002). Bank-based or Market-based Financial Systems: Which is Better? *Journal of Financial Intermediation*, 11(4), 398-428.
- Levine, R., Zervos, S. (1998). Stock Markets, Banks, and Growth. *American Economic Review*, 88(3), 537-558.
- Mugge, D. (2005). Diluting Varieties of Capitalism From Below: Competitive Imperatives in Financial Markets and the End of the Positive Coordination. Paper presented at the 3rd ECPR Conference, Budapest, 8-11 September.
- Οικονόμου, Φ., Τριαντόπουλος, Χ. (2018, υπό έκδοση). *Οικονομική Κρίση και Καταθέσεις: Ελλάδα και Νότιος Ευρώπη*. Μελέτη ΚΕΠΕ.
- Pagoulatos, G. (2003). *Greece's New Political Economy. State, Finance and Growth from Postwar to EMU*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Pagoulatos, G. (2014). State-driven in Boom and in Bust: Structural Limitations of Financial Power in Greece. *Government and Opposition*, 49(3), 452-482.
- Pagoulatos, G., Triantopoulos, C. (2009). The Return of the Greek Patient: Greece and the 2008 Global Financial Crisis. *South European Society and Politics*, 14(1), 35-54.
- Pagoulatos, G., Triantopoulos, C. (2014). Growth Strategy and Welfare Reform in Greece. Paper presented at the Workshop on National Growth Strategies and Welfare State Reform, Sciences Po, Paris, 11-12 December.
- Papadopoulos, T., Triantopoulos, C. (2014). Dealing with Unionistic Corporate Governance in Greece. *Journal of Computational Optimization in Economics and Finance*, 6(1), 1-16.
- Προβόπουλος, Γ., Καπόπουλος, Π. (2001). *Η Δυναμική του Χρηματοοικονομικού Συστήματος*. Αθήνα: Κριτική.
- Rajan, R., Zingales, L. (2003). The Great Reversals: The Politics of Financial Development in the Twentieth Century. *Journal of Financial Economics*, 69(1), 5-50.
- Τριαντόπουλος, Χ. (2014). *Ευρωπαϊκές Χρηματοπιστωτικές Αγορές και Εποπτικό Πλαίσιο υπό το Πρίσμα της Πολιτικής Οικονομίας*. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα: Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Triantopoulos, C. (2014). Financial Structures, Income Inequality and Privatization of Risk in the EU. *Spondai Journal of Economics and Business*, 64(3), 49-72.

- Τριαντόπουλος, Χ. (2015). Πλαίσιο Στήριξης Τραπεζικού Συστήματος: Μία Πρώτη Προσέγγιση. *Οικονομικές Εξελίξεις*, 26, Φεβρουάριος, 72-81.
- Τριαντόπουλος, Χ. (2017). Είναι Αλήθεια ότι τα Χρήματα που Δανείστηκε η Ελλάδα Προορίζονται Αποκλειστικά για την Αποπληρωμή Προηγούμενων Χρεών και τη Διάσωση των Τραπεζών; Εις *Κατανοώντας την Ελληνική Κρίση*. Επιστ. επιμ. Αναστασάτου, Μ., Κατσίκας, Δ. και Φιλίνης, Κ. Αθήνα: Παπαζήσης, 203-223.
- Triantopoulos, C., Chymis, A. (2017). Fiscal Council and Pre-Election Platforms Evaluation: A Scenario for Greece. *Management Studies*, 5(3), 153-169.
- Τσακλόγλου, Π., Οικονομίδης, Γ., Παγουλάτος, Γ., Τριαντόπουλος, Χ., Φιλιππόπουλος, Α. (2016). *Χάρτης Εξόδου από την Κρίση*. Αθήνα: Οργανισμός Έρευνας και Ανάλυσης δια-ΝΕΟσις.
- Vitols, S. (2001). *The Origins of Bank-Based and Market-Based Financial Systems: Germany, Japan and United States*. Discussion Paper FSI 01-302. Berlin: Social Science Research Center.
- Vitols, S. (2004) *Changes in Germany's Bank-Based Financial System: A Varieties of Capitalism Perspective*. Discussion Paper SP II 2004-03. Berlin: Social Science Research Center.
- Von Mettenheim, K. (2009). Varieties of Financial Capitalism: Political and Social Foundations of Comparative Advantage in Finance and Banking. Paper presented at the 21st Meeting of the Society for the Advancement of Social Economics, Paris, 16-18 July.
- Zysman, J. (1983). *Governments, Markets and Growth. Financial Systems and the Politics of Industrial Change*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΑΕΙΦΟΡΟΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Αθανάσιος Χύμης
ΚΕΠΕ, achymis@kepe.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η έννοια της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, τελευταία, επεκτείνεται σε όλους τους οργανισμούς, όχι μόνο ιδιωτικούς αλλά και δημοσίους. Η τοπική αυτοδιοίκηση ως βασικός παίκτης στην περιφερειακή ανάπτυξη έχει να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο ως υπεύθυνος παίκτης (υπεύθυνος εταίρος) στην αλυσίδα των συμμετεχόντων στην οικονομική δράση της περιφέρειας και όλου του κράτους γενικότερα. Η εργασία παρουσιάζει, εν συντομία, όλη την αλυσίδα κοινωνικής ευθύνης των εταίρων (αλλιώς: συμμετεχόντων ή ενδιαφερομένων μερών) σε μια οικονομία και εστιάζει στον ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης και στις δυνατότητές της. Στο πλαίσιο ανάδειξης αυτού του ρόλου παρουσιάζονται παραδείγματα καλών πρακτικών διεθνών και εγχωρίων, σε θέματα κοινωνικής υπευθυνότητας και επιχειρηματικότητας από φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης. Παρουσιάζονται δράσεις που αφορούν στην οικονομία, την κοινωνία και το περιβάλλον, ενώ αναδεικνύονται και αρκετές δράσεις που συνδυάζουν και τα τρία. Τέλος, επισημαίνονται μερικά από τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της περιφέρειας Δυτικής Ελλάδος, τα οποία παραμένουν σε σημαντικό βαθμό ανεκμετάλλευτα.

SOCIAL RESPONSIBILITY AND ENTREPRENEURSHIP BY LOCAL GOVERNMENTS

Athanasios Chymis
KEPE, achymis@kepe.gr

ABSTRACT

The concept of social responsibility has lately expanded to organizations beyond the for-profit, private business sector such as non-for-profit and public organizations. Local government organizations are an important actor and stakeholder for regional and national economic development. As such, local government organizations have significant responsibilities in their role as key socio-economic actors who affect regional development. This study presents the chain of social responsibility and demonstrates how local governments are a major stakeholder within this chain. Then based on international as well as national practices the study examines and illustrates actions taken by local governments that are entrepreneurial in nature and affect society, economy and the environment. The region of Western Greece has significant potential in a number of sectors such as: salt production, aquaculture, livestock, seaplane harbors, and tourism which combined with culture could produce a globally unique product.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα τελευταία χρόνια όλο και περισσότερο ακούμε να χρησιμοποιούνται όροι όπως υπεύθυνη/κοινωνική/πράσινη/βιώσιμη/αειφόρος επιχειρηματικότητα και ανάπτυξη. Οι όροι αυτοί είναι απότοκοι του ευρύτερου όρου «Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη» (ΕΚΕ). Έτσι, στο κείμενο που ακολουθεί γίνεται εστίαση στον ευρύτερο όρο και επεξηγείται η έννοια της ΕΚΕ. Θα προσέξει κάποιος ότι οι όροι «βιώσιμος» και «αειφόρος» περιλαμβάνουν όχι μόνο την κοινωνική διάσταση της ανάπτυξης ή της επιχειρηματικότητας, αλλά και την περιβαλλοντική. Όπως θα εξηγηθεί αμέσως πιο κάτω, η έννοια ΕΚΕ περικλείει την περιβαλλοντική διάσταση ως μέρος της ευρύτερης κοινωνικής ευθύνης.

Πρώτος ο Elkington (1994) έκανε χρήση του όρου «triple bottom line» προκειμένου να χαρακτηρίσει σαφώς το τρισδιάστατο της αειφόρου ανάπτυξης η οποία περιλαμβάνει την οικονομική ανάπτυξη, την κοινωνική συνοχή και την προστασία του περιβάλλοντος. Η οικονομική διάσταση της ανάπτυξης είναι αρκετά σαφής, εύκολα αντιληπτή και μετρήσιμη. Οι άλλες δύο διαστάσεις, η κοινωνική και η περιβαλλοντική, είναι δυσκολότερα μετρήσιμες διότι πολλές φορές δεν μπορούν να μετρηθούν με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο μετρώνται τα οικονομικά μεγέθη, ήτοι σε χρηματικές μονάδες ή σε μονάδες ποσότητας προϊόντος. Γι' αυτό τον λόγο η παρούσα εισήγηση δεν έχει τα χαρακτηριστικά μιας τυπικής εισήγησης οικονομικής φύσεως, ήτοι, εμπειρικές αναλύσεις, θεωρήματα ή παρουσίαση πινάκων με ποσοτικές συγκρίσεις. Αντιθέτως, έχει τα χαρακτηριστικά μιας ποιοτικής ανάλυσης βασισμένης σε (μικρο)μελέτες περιπτώσεων, έτσι ώστε να δοθεί στον αναγνώστη –μέσω παραδειγμάτων που αφορούν στην τοπική αυτοδιοίκηση– μια γενική ιδέα για το εύρος της έννοιας της ΕΚΕ και φυσικά των απότοκων εννοιών της κοινωνικής και αειφόρου επιχειρηματικότητας.

2. ΕΤΑΙΡΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ

2.1 Γενικά

Η έννοια της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης (ΕΚΕ) έχει πλέον για τα καλά μπει στη ζωή μας. Συχνά διαβάζουμε στον Τύπο και ακούμε στα μέσα μαζικής ενημέρωσης για δράσεις των επιχειρήσεων στο πλαίσιο της ΕΚΕ: δράσεις που αφορούν στα πεδία κυρίως της κοινωνίας και του περιβάλλοντος. Ιδιαίτερα στο πεδίο της κοινωνίας οι δράσεις παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία και δεν περιορίζονται μόνο σε φιλανθρωπικές δραστηριότητες ή χρηματικές δωρεές. Παραδείγματος χάριν, οι επιχειρήσεις μπορούν να οργανώνουν και να υλοποιούν προγράμματα ενημερωτικά ή εκπαιδευτικά που σχετίζονται άμεσα με τη δραστηριότητα της επιχείρησης, την ενίσχυση εύλωτων ομάδων (π.χ. προσφορά υγιεινών γευμάτων σε ευπαθείς πληθυσμούς) και πολλά άλλα.

Η ΕΚΕ στην Ελλάδα άρχισε να καθίσταται γνωστή με το γύρισμα του αιώνα. Στη βιβλιογραφία, βέβαια, είναι γνωστή από τουλάχιστον το 1953 όταν, στην Αμερική, ο Howard Bowen δημοσίευσε το βιβλίο του *Social Responsibilities of the Businessman* (Carroll, 1999, 2016). Έχει ενδιαφέρον ότι, ενώ ο όρος εταιρική κοινωνική ευθύνη ή, αγγλιστί, *Corporate Social Responsibility (CSR)* είναι σχετικά νέος, η έννοια της ευθύνης είναι αρκετά παλιά, όσο ο άνθρωπος θα μπορούσαμε να πούμε. Έτσι, ήδη στην αρχαία Ελλάδα, ήταν αναμενόμενο από τις επιχειρήσεις να υπηρετούν και να προσφέρουν στην κοινωνία με ειλικρίνεια (Eberstadt, 1973). Όσον αφορά στο περιβάλλον, ο Πλάτων αναφέρει την ανάγκη προστασίας του από τη ζημία που προκαλούσαν ήδη εκείνα τα χρόνια δραστηριότητες μεταλλείων και υλοτομίας (Eberstadt, 1973). Οι υποενότητες 2.2 έως και 2.5 αντλούν αρκετά στοιχεία από τον Χύμη (2012).

2.2 Ετυμολογία, ορισμός και έννοια

Αξίζει ίσως να αναφερθεί η ετοιμολογία της αγγλικής λέξεως *responsibility* (ευθύνη). Αρχικά προέρχεται από το λατινικό *respondere*, το οποίο έχει την σημασία του υπόλογου, αυτού που λογοδοτεί (*respond*). Η λατινική λέξη προέρχεται από το *re* και *spondere* (ενέχυρο), το οποίο έχει προέλευση από την αρχαία ελληνική λέξη *σπονδή* που σημαίνει «πράξη προσφοράς, δέσμευση, υπόσχεση μέσω μιας τελετουργικής πράξεως» (Kontí, 2010). Η Kontí (2010) συνεχίζει με την ανάλυση της αγγλικής λέξεως *sponsorship* (χορηγία) για την οποία αναφέρει ότι προέρχεται από την ίδια λέξη *σπονδή*. Καθίσταται λοιπόν σαφές ότι η έννοια της κοινωνικής ευθύνης έχει να κάνει με τη λογοδοσία της κάθε εταιρίας, αλλά και οργανισμού γενικά, για τις πράξεις του και την προσφορά του στην κοινωνία.

Στη βιβλιογραφία υπάρχουν πολλοί ορισμοί της ΕΚΕ. Ένας αρχικός γενικός ορισμός της ΕΚΕ έλεγε ότι οι εταιρείες οφείλουν να λαμβάνουν υπ' όψιν τις επιπτώσεις των δραστηριοτήτων τους στην κοινωνία (Carroll, 2016). Άλλος ορισμός διατυπώνει ότι οι εταιρείες οφείλουν να λαμβάνουν μέτρα προς την προστασία του περιβάλλοντος και την προαγωγή της ευημερίας της κοινωνίας σε συνδυασμό πάντα με τα εταιρικά συμφέροντα (Carroll, 2016). Ο ορισμός που έχει κυριαρχήσει και έχει κατά κόρον χρησιμοποιηθεί στη θεωρητική και εμπειρική βιβλιογραφία είναι του Carroll (1991). Ο Carroll ορίζει την ΕΚΕ σε τέσσερις κατηγορίες-επίπεδα: το οικονομικό, το νομικό, το ηθικό και το διακριτικό (ή φιλανθρωπικό). Σχηματικά τα τέσσερα αυτά επίπεδα παρουσιάζονται σαν μια πυραμίδα, γνωστή και ως η πυραμίδα του Carroll.

Πιο συγκεκριμένα, κάθε επιχείρηση είναι πάνω απ' όλα υπεύθυνη να λειτουργεί με τρόπο οικονομικώς αποτελεσματικό ώστε να διασφαλιστεί ότι δεν θα κλείσει και δεν θα απολυθούν οι εργαζόμενοι, ούτε οι μέτοχοι θα χάσουν τα χρήματά τους. Ταυτοχρόνως και σε ένα δεύτερο επίπεδο, κάθε εταιρεία οφείλει να υπακούει

τον νόμο και κάθε διάταξη ή ρύθμιση που προβλέπεται από το νομικό πλαίσιο στο οποίο λειτουργεί. Σε ένα τρίτο επίπεδο η επιχείρηση οφείλει να συμμορφώνεται με τον ηθικό κώδικα της κοινωνίας (τοπικής κοινωνίας, κράτους κ.λπ.) στην οποία λειτουργεί. Τέλος, υπάρχει και ένα τέταρτο επίπεδο (η κορυφή της πυραμίδας) το οποίο εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια της κάθε επιχείρησης και έχει να κάνει με φιλανθρωπικές δράσεις αλλά και όποια άλλη δράση η εταιρεία θεωρεί ότι προάγει την ευημερία της κοινωνίας χωρίς να θίγει την ίδια (Carroll, 1991).

2.3 Εξέλιξη της ΕΚΕ

Η βιβλιογραφία για την ΕΚΕ είναι αρκετά εκτεταμένη και εκτείνεται σε βάθος αρκετών δεκαετιών. Μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας εστίασε στη σχέση της κοινωνικής απόδοσης με την οικονομική απόδοση, δηλαδή πώς επιδρά στα οικονομικά της επιχείρησης η επένδυση σε ΕΚΕ και το αντίστροφο, ήτοι, πώς επιδρούν τα οικονομικά μιας εταιρείας στο εάν αυτή επενδύει σε δράσεις ΕΚΕ (Wood, 2010). Έχει γίνει πλέον αποδεκτό στη βιβλιογραφία ότι η σχέση αυτή είναι θετική (Orlitzky κ.ά., 2003· Margolis κ.ά., 2007). Από την άλλη, δεν είναι λίγοι αυτοί που υποστηρίζουν ότι η σχέση αυτή δεν έχει μελετηθεί επαρκώς και πως υπάρχει σημαντική έλλειψη θεωρίας πίσω από αυτή τη σχέση (Ullman, 1985· Wood, 2010· Chymis κ.ά., 2015).

Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο μέρος της βιβλιογραφίας στράφηκε στη μελέτη των παραγόντων που επιδρούν στην ΕΚΕ και κυρίως θεσμικών παραγόντων (Campbell, 2007). Οι θεσμοί (*institutions*) όμως αφορούν σε επίπεδο κρατικό και πράγματι η εμπειρική έρευνα έχει δείξει ότι οι επιχειρήσεις κάποιων κρατών έχουν υψηλότερο επίπεδο ΕΚΕ από αυτές άλλων κρατών (Chymis και Skouloudis, 2014). Μάλιστα φαίνεται να υπάρχει ισχυρή συσχέτιση μεταξύ του επιπέδου ευημερίας –της οικονομικής ευρωστίας δηλαδή– ενός κράτους με το επίπεδο ΕΚΕ των επιχειρήσεών του (Gjølberg, 2009· Ringon και Zollo, 2007). Με άλλα λόγια, οικονομίες με υψηλότερη ανταγωνιστικότητα έχουν επιχειρήσεις με μεγαλύτερη δραστηριότητα σε ΕΚΕ (Ιοαννου και Serafeim, 2012).

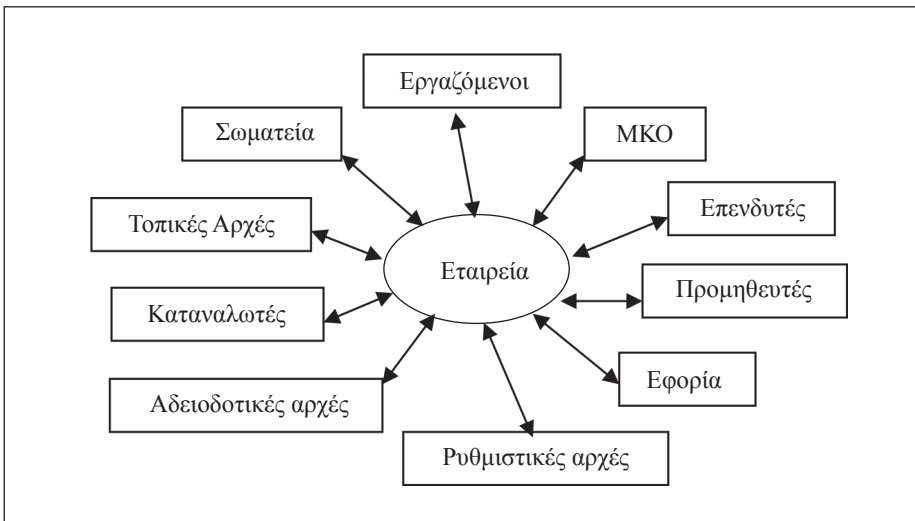
Έτσι, άρχισε σιγά σιγά να διαφαίνεται μια σχέση μεταξύ των επιχειρήσεων και των υπολοίπων εμπλεκομένων φορέων (εταίρων) και ιδιαίτερα των δημοσίων φορέων. Ήδη από το 1984 η θεωρία των εμπλεκομένων μερών (*stakeholder theory*) είχε διατυπώσει ότι η ΕΚΕ έχει να κάνει με τη σχέση μεταξύ της επιχείρησης και όλων των φορέων –*stakeholders*– που, καθ' οιονδήποτε τρόπο, επηρεάζουν και επηρεάζονται από τη λειτουργία της επιχείρησης (Freeman, 1984).

2.4 Το δίκτυο της ευθύνης

Είναι λογικό να σκεφθεί κάποιος ότι για να λειτουργεί μια επιχείρηση κοινωνικώς υπεύθυνα θα πρέπει και οι υπόλοιποι εμπλεκόμενοι (εταίροι) να συμπεριφέρονται

εξίσου υπεύθυνα. Πράγματι, ήδη από το 1973, ο Davis, περιγράφοντας αυτό που αποκάλεσε σιδηρούν νόμο της ευθύνης –*iron law of responsibility*, εξήγησε ότι όσο πιο μεγάλη η δύναμη μιας επιχείρησης, δηλαδή όσο πιο μεγάλο το πλήθος των ανθρώπων και φορέων που επηρεάζει, τόσο πιο μεγάλη και η ευθύνη της. Μάλιστα, συνεχίζει ο Davis, εάν η ευθύνη δεν αναληφθεί, τότε η επιχείρηση θα χάσει τη νομιμότητα να λειτουργεί αρχικά στη συνείδηση των πολιτών (στον άγραφο νόμο) και κατόπιν και απέναντι στον γραπτό νόμο.

Σχήμα 1. Το δίκτυο της ευθύνης

Η έννοια της ευθύνης και υπευθυνότητας δεν αφορά φυσικά μόνο στην επιχείρηση και μπορεί να επεκταθεί και στους υπόλοιπους φορείς που επηρεάζουν και επηρεάζονται από την επιχείρηση (βλ. Σχήμα 1). Όπως έχουν επισημάνει αρκετοί συγγραφείς που μελετούν τη σχέση μεταξύ ΕΚΕ και καταναλωτικής συμπεριφοράς, να μην φέρει ευθύνη η επιχείρηση να παράγει με νόμιμο και ηθικό τρόπο τα προϊόντα της, αλλά ευθύνη φέρουν και οι καταναλωτές να προτιμήσουν τα προϊόντα των υπευθύνων επιχειρήσεων, οι επενδυτές να επιλέγουν υπεύθυνες επιχειρήσεις να επενδύουν, οι προμηθευτές επίσης να επιλέγουν υπεύθυνες εταιρείες να προμηθεύουν, οι διάφορες Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ) έχουν ευθύνη να συνεργάζονται με υπεύθυνες επιχειρήσεις, καθώς επίσης οι τοπικές αρχές, φορολογικές, ρυθμιστικές και αδειοδοτικές αρχές και κάθε εμπλεκόμενος δημόσιος φορέας οφείλουν να ενθαρρύνουν και να διευκολύνουν τις επιχειρήσεις να αναλαμβάνουν δράσεις ΕΚΕ, μέσω ενός καλού θεσμικού πλαισίου.

2.5 Η ευθύνη της Δημόσιας Διοίκησης

Εκτός από την ανωτέρω περιγραφείσα ευθύνη των υπολοίπων εμπλεκομένων μερών να υποστηρίζουν τις κοινωνικώς υπεύθυνες επιχειρήσεις, υπάρχει και μία διάσταση της ευθύνης τους που αφορά στα ίδια τα εμπλεκόμενα μέρη και ιδιαίτερα, σύμφωνα με τη θεωρία του Davis, αυτά που έχουν σχετικά σημαντικότερη δύναμη από άλλα, όπως είναι π.χ. οι δημόσιες υπηρεσίες (εφορία, αδειοδοτικές και ρυθμιστικές αρχές, τοπικές αρχές κ.λπ.). Δεδομένου ότι, όπως προαναφέρθη, οι εταιρείες που δραστηριοποιούνται περισσότερο σε δράσεις ΕΚΕ βρίσκονται σε κράτη με ισχυρές οικονομίες και καλό θεσμικό πλαίσιο (Chymis και Skouloudis, 2014), καθίσταται σαφής η ευθύνη της δημόσιας διοίκησης, αφ' ενός, να δημιουργήσει το θεσμικό πλαίσιο που θα αυξάνει την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας προσελκύνοντας επενδύσεις και επιχειρήσεις με έντονη δράση ΕΚΕ, αφ' ετέρου, να λειτουργεί η ίδια οικονομικώς και κοινωνικώς υπεύθυνα (Di Bitetto κ.ά., 2015).

Πιο συγκεκριμένα, οι δημόσιες υπηρεσίες ή η δημόσια διοίκηση εν γένει (*public administration*), αλλά και όλες οι δημόσιες επιχειρήσεις (*state-owned enterprises*), όπως ακριβώς και οι ιδιωτικές, έχουν σημαντικές ευθύνες. Ιδιαίτερα δε όσον αφορά στις οικονομικές ευθύνες, υποστηρίζεται στη βιβλιογραφία ότι έχουν μεγαλύτερη ευθύνη για αποδοτική λειτουργία απ' ό,τι οι ιδιωτικές επιχειρήσεις, δεδομένου ότι διαχειρίζονται και στηρίζονται σε δημόσιο χρήμα (φορολογουμένων) και όχι ιδιωτικό (Agas κ.ά., 2015). Όσον αφορά στα άλλα επίπεδα ευθύνης (κυρίως νομικό και ηθικό), είναι σαφές ότι οι δημόσιοι οργανισμοί που είναι υπεύθυνοι για τη δημιουργία του θεσμικού πλαισίου μέσα στο οποίο λειτουργεί όλη η οικονομία της χώρας οφείλουν να δημιουργούν ένα θεσμικό πλαίσιο το οποίο να δίνει τα κατάλληλα κίνητρα για παραγωγή με αιεφόρους και ηθικούς τρόπους. Με άλλα λόγια, ένα θεσμικό πλαίσιο το οποίο θα επιβραβεύει την καινοτομία, την εργασία, τις επενδύσεις, την επιχειρηματικότητα και θα προστατεύει επαρκώς την ατομική ιδιοκτησία, ενώ θα τιμωρεί όχι μόνο τη μη σύννομη συμπεριφορά, αλλά και τη μη ηθική, τη συμπεριφορά δηλαδή που δεν συνάδει με το γενικό περί δικαίου αίσθημα (Χύμης, 2014β).

Είναι πολύ σημαντικό όλοι να είναι και να αισθάνονται ίσοι απέναντι στον νόμο και να μην υπάρχουν δύο μέτρα και δύο σταθμά, όπως χαρακτηριστικά συμβαίνει σε περιπτώσεις φορολογικές, όπου χρέη του πολίτη προς το δημόσιο, αφ' ενός, τοκίζονται με πολύ υψηλότερα επιτόκια και, αφ' ετέρου, παραγράφονται σε μεγαλύτερο χρόνο απ' ό,τι χρέη του δημοσίου προς τον πολίτη (Χύμης, 2016). Είναι μεγάλη η ευθύνη της δημόσιας διοίκησης να δημιουργεί ένα αίσθημα δικαίου στον πολίτη μέσω ενός θεσμικού (νομικού, ρυθμιστικού και γραφειοκρατικού) πλαισίου που θα προάγει το δίκαιο και δεν θα αντιμετωπίζει τον πολίτη ως εν δυνάμει απατεώνα (π.χ. φοροφυγά ή ό,τι άλλο).

3. ΔΡΑΣΕΙΣ ΕΚΕ ΣΕ ΕΠΙΠΕΔΟ ΤΟΠΙΚΗΣ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

Μετά τις γενικές παρατηρήσεις περί κοινωνικής ευθύνης όλων των εμπλεκομένων μερών (εταίρων) που διατυπώθηκαν ανωτέρω, στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται πιο συγκεκριμένα σχόλια επί των δράσεων κοινωνικής ευθύνης εστιάζοντας περισσότερο σε δράσεις που έχουν μέσα τους στοιχεία κοινωνικής και αειφόρου επιχειρηματικότητας. Στη συνέχεια παρουσιάζονται ενδεικτικά παραδείγματα ώστε να λάβει ο αναγνώστης μια πληρέστερη εικόνα του τι σημαίνει κοινωνική ευθύνη και πώς συνδυάζεται με την αειφόρο επιχειρηματικότητα.

Η Τοπική Αυτοδιοίκηση, ανάλογα και με τον βαθμό αυτοδιοίκησης και ανεξαρτησίας από την κεντρική κυβέρνηση, έχει περισσότερα ή λιγότερα κοινά στοιχεία με την υπόλοιπη δημόσια διοίκηση. Έτσι, οι δράσεις ΕΚΕ για την Τοπική Αυτοδιοίκηση περιλαμβάνουν το οικονομικό επίπεδο, το κοινωνικό, το περιβαλλοντικό και το επίπεδο διακυβέρνησης. Το οικονομικό επίπεδο περιλαμβάνει δράσεις όπως αποτελεσματική οικονομική διαχείριση, υπεύθυνες προμήθειες κ.λπ. Δράσεις όπως η φροντίδα αδυνάμων, ηλικιωμένων, δημιουργία πόλεων φιλικών σε άτομα με αναπηρία (ΑμεΑ), δημιουργία ασφαλών ποδηλατοδρόμων, δημοτικών παιδικών και βρεφονηπιακών σταθμών κ.λπ. ανήκουν στο κοινωνικό επίπεδο. Το περιβαλλοντικό επίπεδο περιέχει δράσεις όπως η ανακύκλωση (καθώς και δράσεις ενημέρωσης του κοινού για το πώς γίνεται η σωστή ανακύκλωση), εξοικονόμηση ενέργειας κ.λπ. Τέλος, υπάρχει το επίπεδο της διακυβέρνησης το οποίο είναι και το σοβαρότερο, αφού όλα ξεκινούν από τη σωστή διοίκηση και διακυβέρνηση. Έτσι, η διαφάνεια, η αντιμετώπιση της διαφθοράς, η αποτελεσματικότερη γραφειοκρατία, η εκ των έσω αξιολόγηση, η εξωτερική αξιολόγηση, η προσπάθεια για ενίσχυση της ροής της πληροφόρησης από την περιφέρεια προς το κέντρο, από τα κάτω προς τα άνω, είναι μερικές από τις σημαντικότερες ενέργειες από τις οποίες εξαρτάται η σωστή και κοινωνικώς υπεύθυνη λειτουργία των τοπικών αυτοδιοικήσεων, είτε μιλάμε σε επίπεδο περιφέρειας είτε δήμων και κοινοτήτων.

Από τα ανωτέρω γίνεται αντιληπτό ότι τα διάφορα επίπεδα δράσεων ΕΚΕ μπορούν να αλληλεπικαλύπτονται. Για παράδειγμα, η ανακύκλωση ή η εξοικονόμηση ενέργειας εκτός από περιβαλλοντικά οφέλη έχει και οικονομικά. Η πάταξη της διαφθοράς και η αύξηση της διαφάνειας στη λήψη αποφάσεων βοηθούν στη δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης μεταξύ των εργαζομένων, της διοικήσεως και των πολιτών, ενώ, ταυτόχρονα, ενισχύουν τις ενέργειες για υπεύθυνες προμήθειες οι οποίες με τη σειρά τους έχουν οικονομικά οφέλη.

3.1 Παραδείγματα δράσεων από το εξωτερικό

Όλο και περισσότεροι δημόσιοι οργανισμοί, δημόσιες επιχειρήσεις, οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης και περιφέρειες αναλαμβάνουν δράσεις κοινωνικής ευθύ-

νης –που συμπεριλαμβάνουν δράσεις κοινωνικής και αειφόρου επιχειρηματικότητας– και επικοινωνούν τις δράσεις αυτές στο ευρύ κοινό. Παρουσιάζονται οι περιπτώσεις της πόλης του Birmingham, της Γάνδης και της τοπικής κυβέρνησης της Φλάνδρας, καθώς και της πόλης Columbia της πολιτείας του Μιζούρι στις ΗΠΑ.

3.1.1 Η πόλη του Birmingham (Αγγλία)

Το 2012 το δημοτικό συμβούλιο της πόλεως του Birmingham αποφάσισε να εξορθολογήσει όσο το δυνατόν το ποσό των £7,5 δισ. (στερλινών) που ξοδεύταν σε δημόσιες υπηρεσίες στην ευρύτερη περιοχή των West Midlands, έτσι ώστε να επιτευχθεί προοδευτικά μια πολιτική προμηθειών που να στηρίζει όσο το δυνατόν περισσότερο επιχειρήσεις της σχετικά φτωχής περιοχής του Birmingham, και να συντελέσει έτσι στη δημιουργία θέσεων εργασίας (μείωση της ανεργίας) και στην ενίσχυση της δοκιμαζόμενης τοπικής οικονομίας. Η πόλη καλύπτει μια περιοχή περίπου 270 km² με πληθυσμό 1,1 εκατομμύριο κατοίκους (Stacey, 2014).

Στο πλαίσιο αυτού του, αρκετά ευρέως, πακέτου δράσεων περιλαμβάνονταν δράσεις που στόχευαν: α) στην ενίσχυση της τοπικής απασχόλησης, β) στη δημιουργία ευκαιριών κατάρτισης και διά βίου μάθησης, γ) στην αύξηση των μισθών από τις επιχειρήσεις της περιοχής σε επίπεδο που να εγγυώνται την αξιοπρεπή διαβίωση (living wage policy) και δ) στην αειφορία και τη μείωση της σπατάλης, βασικού προβλήματος στις περισσότερες δημόσιες υπηρεσίες, φορείς και οργανισμούς (Stacey, 2014).

Οι αρχές όφειλαν να λάβουν υπ' όψιν και να απαντήσουν σε δύο βασικά ερωτήματα: α) πώς αυτό το οποίο προτείνεται να προμηθευτεί ο δήμος θα βελτιώσει την οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική ευημερία της περιοχής και β) πώς η διεξαγωγή της διαδικασίας προμήθειας θα επιδράσει και θα εγγυηθεί την ανωτέρω βελτίωση. Ένα ενδεικτικό αποτέλεσμα της προσπάθειας είναι ότι μέχρι τον Σεπτέμβριο του 2013 πάνω από 100 τοπικές επιχειρήσεις πλήρωναν τους εργαζομένους τους με μισθούς που διασφαλίζουν μια αξιοπρεπή διαβίωση, ενώ υπήρχε ο στόχος να ξεπεράσουν τις 250 μέχρι τον Απρίλιο του 2015 (Stacey, 2014).

3.1.2 Γάνδη – Τοπική κυβέρνηση Φλάνδρας (Βέλγιο)

Η πόλη της Γάνδης σε πλήρη συνεργασία με την τοπική κυβέρνηση της Φλάνδρας, στο Βέλγιο, το 2009 έθεσε στόχο έως το 2020 οι δημόσιες προμήθειες να καταστούν 100% βιώσιμες (Claerbout και Pieters, 2014). Αν και δεν διευκρινίζεται τι σημαίνει 100% βιώσιμες, από τις πληροφορίες που παρέχονται γίνεται αντιληπτό ότι αφορούν στην οικονομική βιωσιμότητα, δηλαδή την ικανότητα της πόλεως και της τοπικής κυβερνήσεως να αυτοχρηματοδοτεί όλες τις τις ανάγκες-προμήθειες χωρίς να καταφεύγει στην κεντρική κυβέρνηση του Βελγίου.

Η τοπική κυβέρνηση έχει θέσει στόχους όπως α) την επίτευξη συγκεκριμένων περιβαλλοντικών και κοινωνικών στόχων, β) την τόνωση της καινοτομίας, γ) την

προώθηση της βιώσιμης παραγωγής και κατανάλωσης, δ) περισσότερη παραγόμενη αξία ανά ευρώ δημοσίων (δημοτικών και περιφερειακών) δαπανών, ε) τον περιορισμό των δημοσίων προμηθειών σε μόνον ό,τι πραγματικά χρειάζεται ο δήμος και η ευρύτερη περιοχή, στ) την αύξηση ενημέρωσης των πολιτών σχετικά με θέματα περιβαλλοντικά και κοινωνικά, ζ) την ενίσχυση της διαχείρισης της εφοδιαστικής αλυσίδας (supply chain management) και επαναχρησιμοποίηση υλικών και η) τη συνεχή παρακολούθηση των ανωτέρω (Claerbout και Pieters, 2014).

Χαρακτηριστικά αναφέρονται οι κατηγορίες προϊόντων και υπηρεσιών που εμπίπτουν στις δημόσιες προμήθειες και που θα πρέπει να καταστούν βιώσιμες. Αυτές περιλαμβάνουν: κτίρια για στέγαση γραφείων, οχήματα υπηρεσίας, ηλεκτρική ενέργεια, ξύλα, χαρτί, προϊόντα και υπηρεσίες καθαρισμού, εξοπλισμός γραφείου, προϊόντα και υπηρεσίες εκτύπωσης, υπολογιστές, έπιπλα, τρόφιμα και υπηρεσίες τροφοδοσίας (catering), υφάσματα και ρούχα, υπηρεσίες κηπουρικής, δημόσιος φωτισμός και φωτεινοί σηματοδότες. Η όλη διαδικασία προμηθειών θα ελέγχεται συνεχώς, θα μετρώνται τα αποτελέσματα και θα υπάρχει εκπαίδευση των υπευθύνων για τις προμήθειες. Ως ένα ενδεικτικό αποτέλεσμα αναφέρεται η εξοικονόμηση €1,5 εκατομμυρίου μόνο από την ανακύκλωση χαρτιού (Claerbout και Pieters, 2014).

Η στρατηγική των βιώσιμων δημοσίων προμηθειών βασίζεται στα εξής σημεία: ελαχιστοποίηση του περιβαλλοντικού αποτυπώματος σε όλη τη διάρκεια ζωής ενός προϊόντος, προώθηση καινοτομίας, ενίσχυση απασχόλησης ατόμων που ανήκουν σε μειονεκτούσες ομάδες, τόνωση τοπικής οικονομικής ανάπτυξης μέσω νεοφυών και καινοτόμων επιχειρήσεων, ενσωμάτωση και εφαρμογή των διεθνών προτύπων εργασίας και των αρχών δικαίου εμπορίου σε όλη την εφοδιαστική αλυσίδα και ενθάρρυνση της βιώσιμης επιχειρηματικότητας μεταξύ των προμηθευτών.

3.1.3 Πόλη Columbia της πολιτείας Μιζούρι (ΗΠΑ)

Η Columbia είναι μια μικρή πόλη των περίπου 120.000 κατοίκων της πολιτείας του Μιζούρι. Βρίσκεται περίπου στη μέση της πολιτείας και σχεδόν ισαπέχει από το Saint Louis που βρίσκεται στα σύνορα με την πολιτεία του Ιλινόι (Illinois) στα ανατολικά και του Kansas City στα σύνορα με την πολιτεία του Kansas στα δυτικά. Λόγω του πανεπιστημίου του Μιζούρι αλλά και άλλων κολεγίων που βρίσκονται στην πόλη, ο φοιτητικός πληθυσμός πλησιάζει τις 30.000 και ουσιαστικά πρόκειται για μια φοιτητούπολη (<https://www.como.gov/>).

Το συγκεκριμένο παράδειγμα επελέγη από την προσωπική εμπειρία που είχε ο γράφων ως διδακτορικός φοιτητής εκεί την περίοδο 2002-2007. Στους λογαριασμούς ηλεκτρικής ενέργειας και νερού, οι οποίοι ήταν αρμοδιότητα του δήμου, υπήρχαν πληροφορίες για το πώς να κάνει κάποιος οικονομία στην κατανάλωση νερού και ηλεκτρικής ενέργειας. Έτσι, εντός εκάστου λογαριασμού υπήρχαν ενημερωτικές πληροφορίες π.χ. για το πώς να ποτίζεται το γκαζόν το καλοκαίρι και

ποιες ώρες, έτσι ώστε να ελαχιστοποιείται η χρήση νερού, ή πώς να φυτεύονται φυλλοβόλα δέντρα γύρω από την οικία ώστε να μεγιστοποιείται η σκίαση το καλοκαίρι (και άρα να ελαχιστοποιείται η ανάγκη ψύξης μέσω κλιματιστικού), ενώ τον χειμώνα το σπίτι να λούζεται όσο το δυνατόν περισσότερο από τον ήλιο και έτσι να ελαχιστοποιείται η ανάγκη για θέρμανση.

Σήμερα μπορεί κάποιος να επισκεφθεί την ιστοσελίδα του δήμου της Columbia που αφορά στις υπηρεσίες κοινής ωφέλειας (utilities) για να διαπιστώσει ότι οι προσπάθειες εξοικονόμησης πρώτων υλών έχουν επεκταθεί με οργανωμένα προγράμματα ανακύκλωσης. Προσφέρονται λεπτομερείς και σαφείς οδηγίες για τις τοποθεσίες μέσα στην πόλη όπου υπάρχουν οι ειδικοί κάδοι ανακύκλωσης και τι ανακυκλώνεται. Αναγράφεται ότι προσφέρεται η δυνατότητα συλλογής ανακυκλώσιμων υλικών και σε άλλα σημεία αρκεί να τοποθετούνται σε ειδική χρωματιστή σακούλα έτσι ώστε ο υπάλληλος του δήμου να τη διαχωρίζει. Υπάρχουν επίσης πληροφορίες για την ανακύκλωση υλικών από κηπουρικές εργασίες (π.χ. χορτάρι, κλαδιά, φύλλα) τα οποία προορίζονται για κομποστοποίηση. Ο δήμος έχει έσοδα από την πώληση του παραγόμενου κομπόστ. Επικίνδυνα υλικά (υπάρχει σχετική λίστα με αυτά), όπως χρώματα, φάρμακα, απορρυπαντικά, μπαταρίες, ηλεκτρικές και ηλεκτρονικές συσκευές, καλλυντικά κ.λπ., τοποθετούνται ξεχωριστά και επίσης ανακυκλώνονται.

Το κίνητρο που προσφέρει ο δήμος της Columbia για να γίνεται ανακύκλωση από τους κατοίκους είναι οικονομικό. Δεδομένου ότι η αποκομιδή των απορριμμάτων χρεώνεται στους κατοίκους ανάλογα με τον όγκο σκουπιδιών του κάθε νοικοκυριού, η αποκομιδή ανακυκλώσιμων απορριμμάτων κοστίζει στον δημότη 15-20% φθηνότερα. Τέλος, υπάρχουν προγράμματα εθελοντισμού για καμπάνιες ενημέρωσης σχολείων και γενικά των κατοίκων (<https://www.como.gov/utilities/solidwaste/>).

3.2 Εγχώρια παραδείγματα δράσεων

Τα παραδείγματα του εξωτερικού φυσικά είναι πάρα πολλά και εδώ επελέγησαν μόνο ορισμένα ενδεικτικά ώστε να γίνει αντιληπτό στον αναγνώστη τι σημαίνει «κοινωνικά υπεύθυνη δράση», «κοινωνική επιχειρηματικότητα» ή «αιεφόρος επιχειρηματικότητα», όπως συνηθίζεται να λέγονται οι δράσεις που έχουν σκοπό είτε οικονομικό είτε κοινωνικό είτε περιβαλλοντικό ή συνδυάζουν μερικούς ή όλους μαζί. Με την ίδια λογική παρουσιάζονται πιο κάτω δράσεις σε επίπεδο Ελλάδος.

3.2.1 Κοινότητα Ανάβρας, νομού Μαγνησίας

Προ μερικών ετών έλαβε σημαντική δημοσιότητα το παράδειγμα αιεφόρου ανάπτυξης της κοινότητας Ανάβρας του νομού Μαγνησίας. Τη δεκαετία του 1990 ο κοινοτάρχης, εκμεταλλευόμενος ευρωπαϊκά κονδύλια που δικαιούνταν, κατέστησε

ένα μέχρι τότε ασήμαντο και φτωχό χωριό, το οποίο ακολουθούσε την πρωτική πορεία που ακολουθούσαν τα περισσότερα ορεινά χωριά της Ελλάδος (ερήμωση, χαμηλό βιοτικό επίπεδο, ανεργία, ανύπαρκτες ή υποτυπώδεις υποδομές), την πλέον γοργά αναπτυσσόμενη περιοχή της Ελλάδος και την τρίτη γρηγορότερα αναπτυσσόμενη περιοχή μεταξύ όλων των ΟΤΑ του ευρωπαϊκού νότου (<http://www.aftodioikisi.gr/ota/dimoi/anavra-thavma-pou-esvise/>).

Έτσι, η κοινότητα επένδυσε στην κτηνοτροφία και τη βιολογική κτηνοτροφία δημιουργώντας θέσεις εργασίας και αξία παραγωγής τέτοια ώστε την περίοδο 2000-2010 να υπερδιπλασιαστεί ο μόνιμος πληθυσμός της κοινότητας, ενώ τα κατά κεφαλήν εισοδήματα έφθασαν να κυμαίνονται μεταξύ €25.000 και €100.000, πολύ υψηλότερα από τον μέσο όρο ακόμα και πλουσίων περιοχών της χώρας. Μάλιστα, έρευνα του Π. Προδρομίδη (2014) είχε εντοπίσει την οικονομική άνθιση της συγκεκριμένης κοινότητας, η οποία δεν μπορούσε να εξηγηθεί οικονομικά από τις συνήθεις γεωγραφικές ή οικονομικές μεταβλητές. Ως αποτέλεσμα, ο συγγραφέας επισήμανε την ανάγκη περαιτέρω διερεύνησης της συγκεκριμένης κοινότητας, η οποία ίσως να μπορούσε να αποτελέσει παράδειγμα προς μίμηση για άλλες περιοχές της Ελλάδος (Prodromidis, 2014).

Η πλήρης αξιοποίηση των ευρωπαϊκών κονδυλίων δημιούργησε κτηνοτροφικά πάρκα, πρότυπο σφαγείο, περιβαλλοντικό-πολιτιστικό πάρκο 240 στρεμμάτων, λαογραφικό μουσείο, καθώς και υποδομές όπως ασφαλτόστρωση δρόμων, πλατείες, κρήνες, δημοτικό σχολείο, ιατρείο, χώρο στάθμευσης, αίθουσες εκδηλώσεων, γήπεδο ποδοσφαίρου και μπάσκετ κ.λπ. Επίσης, δημιουργήθηκε αιολικό πάρκο το οποίο καλύπτει μέρος του λογαριασμού του ηλεκτρικού των κατοίκων και απέφερε έσοδα €100.000 ετησίως στην κοινότητα (<http://www.aftodioikisi.gr/ota/dimoi/anavra-thavma-pou-esvise/>).

Είναι γεγονός ότι σήμερα η ανωτέρω περιγραφείσα εικόνα έχει αλλάξει προς το χειρότερο. Όπως σημειώνει ο πρώην κοινοτάρχης κ. Τσουκαλάς, με την αλλαγή της οργάνωσης των ΟΤΑ μέσω του προγράμματος Καλλικράτης, η κοινότητα δεν έχει πλέον πρόσβαση σε ευρωπαϊκή χρηματοδότηση, αφού η ελάχιστη αυτοδιοικητική μονάδα είναι πλέον ο δήμος και όχι η κοινότητα. Έτσι τα έσοδα από το αιολικό πάρκο κατευθύνονται πλέον στον δήμο Αλμυρού, ενώ κάποιες μελέτες που είχαν γίνει για κατασκευή υδροηλεκτρικού εργοστασίου και ενός συστήματος τηλεθέρμανσης που θα παρείχε μέσω υπογείων αγωγών θέρμανση και ζεστό νερό σε κάθε σπίτι της κοινότητας έπεσαν στο κενό παρά την αρχική εξασφάλιση κονδυλίων ύψους €11 εκατομμυρίων (<http://www.aftodioikisi.gr/ota/dimoi/anavra-thavma-pou-esvise/>).

Το συγκεκριμένο παράδειγμα αναφέρεται εδώ όχι για να ασκηθεί κριτική στο πρόγραμμα Καλλικράτης αλλά να επισημανθεί πώς μια αυτοδιοικούμενη περιοχή και μάλιστα τόσο μικρή όσο μια ορεινή κοινότητα είχε τη δυνατότητα να αναλάβει δράσεις οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά υπεύθυνες οι οποίες όχι μόνο

αύξησαν την ευημερία των κατοίκων αλλά κυριολεκτικά άλλαξαν την εικόνα της κοινότητας.

3.2.2 Δήμος Ζαγοράς, Πήλιο

Το συγκεκριμένο παράδειγμα δεν αφορά άμεσα στον δήμο Ζαγοράς αλλά μόνο έμμεσα. Ουσιαστικά αφορά στην επιχειρηματική δράση του αγροτικού συνεταιρισμού Ζαγοράς (Zagorin), η πετυχημένη λειτουργία και πορεία του οποίου έχει συντελέσει σημαντικά στη συγκράτηση του πληθυσμού στην κωμόπολη της Ζαγοράς.

Οι πληροφορίες που αναφέρονται προέρχονται από τον ηλεκτρονικό σύνδεσμο του συνεταιρισμού (<https://zagorin.gr/>) αλλά και από προσωπικές συζητήσεις με στελέχη του συνεταιρισμού. Ο συνεταιρισμός γιόρτασε το 2016 τα 100 χρόνια λειτουργίας (έτος ιδρύσεως το 1916). Σήμερα το 100% της τοπικής παραγωγής διακινείται μέσω του συνεταιρισμού ο οποίος έχει 650 μέλη-παραγωγούς. Μέσω επενδύσεων που έχει κάνει διαθέτει από τα μεγαλύτερα ψυγεία στα Βαλκάνια και τα προϊόντα που παράγει και εμπορεύεται είναι μήλα (αρκετές ποικιλίες), αχλάδια, κεράσια, κάστανα, ακτινίδια, πετιμέζι, ενώ πρόσφατα ξεκίνησε και η παραγωγή χιμού. Έχει κατοχυρώσει την ονομασία «Μήλα Ζαγοράς Πηλίου» ως Προϊόν Ονομασίας Προέλευσης (ΠΟΠ) και εφαρμόζει ολοκληρωμένα προγράμματα παραγωγής με βάση τα διεθνή πρότυπα.

Οι εξαγωγές αποτελούν σημαντική πηγή εισοδήματος και ο συνεταιρισμός εξάγει σε έναν συνεχώς αυξανόμενο αριθμό κρατών. Ενδεικτικά αναφέρονται οι: Αίγυπτος, Γερμανία, Κύπρος, Ισραήλ, Ολλανδία, Πορτογαλία κ.λπ. Ο συνεταιρισμός, εκτός του ότι συγκρατεί στην περιοχή τους παραγωγούς-μέλη του, προσφέρει εργασία σε δεκάδες άλλους εργαζομένους από την περιοχή και έτσι έχει ενεργά συμβάλει στη συγκράτηση του πληθυσμού (περίπου 2.000 άτομα) στη Ζαγορά, όταν τα περισσότερα ορεινά χωριά της Ελλάδος έχουν ερημώσει.

3.2.3 Δράσεις βραβευμένες από τον θεσμό Bravo

Το 2011 ξεκίνησε από τον μη κερδοσκοπικό οργανισμό Quality Net Foundation (<http://www.qualitynet.gr>) και του παρατηρητηρίου βιώσιμης ανάπτυξης ο θεσμός Bravo, ο οποίος βραβεύει καλές πρακτικές βιώσιμης ανάπτυξης όχι μόνο επιχειρήσεων αλλά και ποικίλων οργανισμών, όπως τοπικής αυτοδιοίκησης, πανεπιστημίων, σχολείων, μη κυβερνητικών οργανώσεων και γενικά της κοινωνίας των πολιτών (<http://bravo.sustainablegreece2020.com/>). Τελεί υπό την αιγίδα του Υπουργείου Οικονομίας και Ανάπτυξης και συμμετέχουν αφιλοκερδώς πολίτες και ειδικοί επί των θεμάτων εταιρικής κοινωνικής ευθύνης οι οποίοι αναλαμβάνουν να αξιολογήσουν τις υποβαλλόμενες πρακτικές.

Το 2017, υποβλήθηκαν προς αξιολόγηση 277 δράσεις από 150 οργανισμούς (επιχειρήσεις, τοπική αυτοδιοίκηση, ΜΚΟ). Από τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης συμμετείχαν 34 με 61 δράσεις. Οι δράσεις αφορούν σε όλο το φάσμα

της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης και καλύπτουν την οικονομία, το περιβάλλον, την κοινωνία αλλά και τον σημαντικό πυλώνα της διακυβέρνησης της οποίας η σημαντικότητα περιγράφηκε σε προηγούμενες ενότητες. Ενδεικτικά και σύντομα πιο κάτω παρουσιάζονται μερικές από τις βραβευμένες πρωτοβουλίες. Για περισσότερες πληροφορίες και πρόσβαση σε όλες τις βραβευμένες ενέργειες, βλ.: http://bravo.sustainablegreece2020.com/_pdf/BRAVO_2017.pdf

A. Δήμος Ελευσίνος

Η δράση του δήμου που βραβεύθηκε αφορά στη δημιουργία και λειτουργία του δημοτικού Κέντρου Διαλογής Ανακυκλώσιμων Υλικών (ΚΔΑΥ) με στόχο τη «διαχείριση των ογκωδών οικιακών αποβλήτων, καθώς και των αποβλήτων εκσκαφών, κατασκευών και κατεδαφίσεων». Ξεκίνησε το 2005 και συνεχίζεται έως σήμερα. Το 2013 ανακυκλώθηκε το 23% της ποσότητας υλικών του ΚΔΑΥ και το 2016 το 80%. Το οικονομικό όφελος για τον δήμο το 2014 ανήλθε στα €130.000 (<http://observatory.sustainablegreece2020.com/gr/practice/dhmotiko-kentro-dialoghs-anakyklwsimwn-ylikwn-kday.799.html>).

B. Δήμος Κοζάνης

Η δράση του δήμου που βραβεύθηκε αφορά στη βελτιστοποίηση της διαχείρισης των αστικών στερεών υπολειμμάτων. Περιλαμβάνει τη διαλογή χαρτιού, πλαστικού γυαλιού και μετάλλου στην πηγή, καθώς και την επεξεργασία των βιοαποβλήτων και έχει ως αποτέλεσμα εκτός από την προστασία του περιβάλλοντος και την ευαισθητοποίηση των πολιτών, τη μείωση του όγκου των απορριμμάτων που καταλήγουν σε υγειονομική ταφή, άρα μείωση του κόστους για τον δήμο και μείωση των δημοτικών τελών στους πολίτες του (<http://observatory.sustainablegreece2020.com/gr/practice/beltistopoihsh-ths-diaxeirishs-twn-asa-dialogh-s-thn-phgh-kai.695.html>).

Γ. Δήμος Βύρωνα

Μια πρωτότυπη ιδέα του δήμου Βύρωνα η οποία διακρίθηκε ήταν η διοργάνωση πρωταθλήματος ανακύκλωσης στα σχολεία όλων των βαθμίδων του δήμου. Με τον τρόπο αυτό ενημερώνονται και εξ απαλών ονύχων εμπλέκονται τα παιδιά μαζί με τους γονείς τους σε μια δράση που τους επιτρέπει να αναπτύξουν οικολογική συνείδηση. Μέσα σε ένα μόλις τρίμηνο εφαρμογής της δράσης συνελέγησαν άνω των 15 τόνων ανακυκλώσιμων υλικών σε αναλογία 65% χαρτί, 30% πλαστικό και 5% αλουμίνιο. Ο δήμος, από την αποτροπή της εναπόθεσης των υλικών αυτών στον ΧΥΤΑ, έχει όφελος άνω των €60 ανά τόνο. Επίσης, από την πώληση των ανακυκλούμενων υλικών, ο δήμος έχει έσοδα €60 ανά τόνο χάρτου, €50 ανά τόνο πλαστικού και €450 ανά τόνο αλουμινίου (<http://observatory.sustainablegreece2020.com/gr/practice/prwta8lhma-anakyklwshs-sta-sxoleia-olwn-twn-twn-ba8midwn-toy-dhm.986.html>).

Δ. Περιφέρεια Κρήτης

Ένα τελευταίο παράδειγμα αφορά στην Περιφέρεια Κρήτης, η οποία βραβεύθηκε για την πρωτοβουλία δημιουργίας ενός κέντρου κρητικής γαστρονομίας. Εκμεταλλευόμενη την περίφημη κρητική διατροφή, η Περιφέρεια δημιούργησε ένα κέντρο διάδοσης του τοπικού διατροφικού πολιτισμού μέσω του τουρισμού, πληροφόρησης και ενημέρωσης επισκεπτών, σχολείων, δημοσιογράφων και λοιπών ενδιαφερομένων φορέων σχετικά με την κρητική διατροφή, συμβάλλοντας έτσι στην ενίσχυση του γαστρονομικού τουρισμού και την προώθηση των τοπικών προϊόντων. Το κέντρο είναι πλήρως εξοπλισμένο και διαθέτει αίθουσα υποδοχής, επαγγελματικό εξοπλισμό κουζίνας, εκθετήριο τοπικών προϊόντων με θεματικές γωνιές για την κρητική διατροφή, το κρητικό κρασί, λάδι, βότανα, φρούτα και λαχανικά, προϊόντα ζύμης, γαλακτοκομικά και προϊόντα ζωικής παραγωγής (<http://observatory.sustainablegreece2020.com/gr/practice/kentro-krhtikhs-gastronomias.706.html>).

4. ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Οι ανωτέρω περιπτώσεις –εγχώριες και διεθνείς– αφορούν δράσεις που εστιάζουν σε περιβάλλον, κοινωνία και οικονομία, ενώ οι περισσότερες από αυτές είναι συνδυαστικές. Παρουσιάστηκαν περιπτώσεις που αφορούν καλές πρακτικές για την διαχείριση των οικονομικών των τοπικών αυτοδιοικήσεων με έμφαση στις υπεύθυνες δημόσιες προμήθειες, τη μείωση σπατάλης πρώτων υλών και την εξοικονόμηση ενέργειας, υδάτων, καθώς και οργανωμένα προγράμματα ανακύκλωσης και κομποστοποίησης που μειώνουν τα απορρίμματα και ωφελούν την οικονομία. Υπάρχουν όμως και δράσεις που ξεπερνούν τα όρια των ανωτέρω περιγραφέντων. Τέτοιες δράσεις είναι κυρίως επιχειρηματικής φύσεως και αφορούν στην αξιοποίηση του φυσικού πλούτου και των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της κάθε περιοχής. Εννοείται πως οι όποιες επιχειρηματικές πρωτοβουλίες θα πρέπει πάντα να κινούνται στο πλαίσιο της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης που παρουσιάστηκε πιο πάνω. Ιδιαίτερα για την Ελλάδα ως σύνολο, τέτοιες ευκαιρίες υπάρχουν πολλές και ανεκμετάλλευτες. Σε προηγούμενο κεφάλαιο όπου περιγράφηκε ο ρόλος των θεσμών ίσως βρίσκονται κάποιες απαντήσεις ως προς το γιατί δεν έχουν αναπτυχθεί οι κατάλληλες επιχειρηματικές πρωτοβουλίες που να εκμεταλλευτούν τον υπάρχοντα πλούτο και τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της χώρας.

Έτσι, αντί επιλόγου, θα γίνει αναφορά σε μερικές μόνο από τις δυνατότητες της Δυτικής Ελλάδος, οι οποίες είναι πράγματι σημαντικές και, κυρίως, ανεκμετάλλευτες. Η κάτωθι απαρίθμηση περιπτώσεων είναι ενδεικτική και σε καμία περίπτωση δεν είναι πλήρης.

1. Αλυκές: Η Ιταλία, χώρα με μήκος ακτογραμμής το μισό της Ελλάδος –περίπου 7.000 χιλιόμετρα έναντι 15.000 χλμ. της χώρα μας–, παράγει άνω των 2,5 εκα-

- τομμυρίων τόνων άλατος, ενώ η χώρα μας παράγει μόλις 200.000 τόνους. Δηλαδή η Ιταλία παράγει περισσότερο από 12 φορές όσο η Ελλάδα (Χύμης, 2013). Οι αλυκές Μεσολογίου είναι ένας πραγματικά ανεκμετάλλευτος πλούτος.
2. Ιχθυοκαλλιέργειες: Η παγκόσμια ζήτηση αυξάνει ραγδαία δεδομένης της συνεχώς μειούμενης επάρκειας αλιευμάτων ανοικτής θαλάσσης (Χύμης, 2014α). Ταυτόχρονα ο κλάδος των ιχθυοκαλλιεργειών πέρασε ένα διάστημα αρκετών ετών ύφεσης, αλλά τώρα αποκαθίσταται. Έπειτα από μερικά χρόνια στασιμότητας των εξαγωγών αυτές άρχισαν να αυξάνουν πάλι (Χύμης, 2017). Όμως η αύξηση της παγκοσμίου ζήτησεως τα τελευταία 10 έτη είναι πολύ μεγαλύτερη από την αύξηση των εξαγωγών την ίδια περίοδο, πράγμα που σημαίνει ότι, εάν η Ελλάδα θέλει να συνεχίσει να είναι ο πρώτος εξαγωγέας τσιπούρας και λαβρακίου παγκοσμίως, θα πρέπει να αυξήσει σημαντικά τις εξαγωγές της. Η Δυτική Ελλάδα έχει σημαντικές δυνατότητες στην παραγωγή ιχθυοκαλλιεργειών.
 3. Κτηνοτροφία: Η χώρα μας το 2016 είχε μειώσει το έλλειμμα στο αγροτικό εμπορικό ισοζύγιο στα €490 εκατομμύρια (το 2008 ήταν άνω των €3 δισ.). Αυτό δείχνει και τη δυναμική του αγροτικού τομέα και την ανθεκτικότητά του μέσα στην ύφεση. Δεδομένου ότι η αξία για εισαγωγές κτηνοτροφικών προϊόντων (κρέας και γάλα) το 2016 ήταν περίπου €1,9 δισ., καθίσταται εμφανές ότι η ανάπτυξη του κτηνοτροφικού κλάδου (βοείου και χοιρείου κατευθύνσεως κυρίως) θα συντελέσει τα μέγιστα όχι μόνο στη μείωση αλλά στην πλήρη εξάλειψη του ελλείμματος και στη μετατροπή του σε πλεόνασμα (Χύμης, 2017). Η Δυτική Ελλάδα έχει την ευλογία αυξημένων βροχοπτώσεων, ενός υγρότερου και ηπιότερου γενικά κλίματος σε σχέση με αρκετές άλλες περιοχές της χώρας, συνθήκες δηλαδή λίαν ευνοϊκές για την ανάπτυξη της οργανωμένης κτηνοτροφίας.
 4. Ζωοτροφές: Η ανάπτυξη της κτηνοτροφίας μπορεί να στηριχθεί σε εγχωρίως παραγόμενες ζωοτροφές και ιδίως κτηνοτροφικά ψυχανθή, τα οποία είναι υψηλής διατροφικής αξίας και φθηνότερα από τις εισαγόμενες ζωοτροφές (Χύμης 2017). Πολλές περιοχές της Δυτικής Ελλάδος που παλιά καλλιεργούνταν αλλά έχουν εγκαταλειφθεί και παραμένουν ανεκμετάλλευτες είναι ιδιαίτερος κατάλληλες για καλλιέργεια κτηνοτροφικών ψυχανθών.
 5. Υδατοδρόμια: Έχει ξεκινήσει μια προσπάθεια λειτουργίας υδροπλάνων. Είχε ξεκινήσει και το 2005, αλλά διά τους γνωστούς λόγους της ελληνικής γραφειοκρατικής αβελτηρίας δεν ευοδώθηκε. Η Δυτική Ελλάδα περιβρέχεται από θάλασσα στο μεγαλύτερο μέρος της και έχει ιδιαίτερο συγκριτικό πλεονέκτημα αναπτύξεως αυτού του είδους της υποδομής και επικοινωνίας. Γενικά, φυσικά, υπάρχουν μεγάλες δυνατότητες αναπτύξεως των υποδομών προσελεύσεως στην περιοχή, διελεύσεως από αυτήν και μεταφορών μέσω αυτής, άρα και επενδύσεων προς αυτή την κατεύθυνση ώστε να καταστεί πόλος έλξεως ξένων (τουριστών και επενδυτών) αλλά και Ελλήνων, προσελκύοντας τους ανθρώπους της που για ποικίλους λόγους μετανάστευσαν είτε στην πρωτεύουσα είτε στο εξωτερικό.

6. Τουρισμός-Παιδεία: Το θέμα του τουρισμού και των δυνατοτήτων επενδύσεων είναι ασπείρευτο. Ενδεικτικά αναφέρεται εδώ η δυνατότητα συνδέσεως του τουρισμού με την παιδεία. Θα μπορούσαν τα διάσημα κέντρα ελληνικών σπουδών που βρίσκονται στο εξωτερικό (Harvard κ.λπ.) να προσελκυστούν για να δημιουργήσουν (έστω και εποχικά) παραρτήματα στην Ελλάδα ώστε φοιτητές από όλο τον κόσμο να σπουδάζουν ελληνική φιλολογία, ιστορία και αρχαιολογία στον τόπο που τα γέννησε. Ας φανταστούμε μόνο το εισόδημα που θα δημιουργηθεί στην περιφέρεια εάν φοιτητές από όλο τον κόσμο κατακλύζουν την ελληνική περιφέρεια και ύπαιθρο όχι για μία μόνο επίσκεψη αλλά για να ζήσουν εδώ ένα ή περισσότερα εξάμηνα σπουδών, να εκπονήσουν διατριβές και να κάνουν πρακτική άσκηση στο πεδίο. Η Δυτική Ελλάδα δεν έχει μόνον την Ολυμπία. Οι αρχαιότητες και γεμάτες μύθους περιοχές της Ηλείας, Αχαΐας, Αιτωλίας και Ακαρνανίας με τις τόσες αρχαίες πόλεις, που, ενώ έχουν ανασκαφεί, δεν έχουν αναδειχθεί, προσφέρουν συγκριτικά πλεονεκτήματα παγκοσμίου εμβελείας τα οποία παραμένουν ανεκμετάλλευτα. Θα μπορούσαν επίσης να αναδειχθούν πολλά είδη τουρισμού εκτός του θερινού, όπως αρχαιολογικού, περιπατητικού, ιαματικού, θρησκευτικού, εκπαιδευτικού κ.λπ.

Οι δυνατότητες δεν περιορίζονται σε αυτά τα μεμονωμένα παραδείγματα και είναι ανεξάντλητες, διότι κάθε νομός, δήμος, ακόμα και απλή κοινότητα έχει τα δικά του συγκριτικά πλεονεκτήματα που δύναται να εκμεταλλευθεί δημιουργώντας επενδύσεις, θέσεις εργασίας και πλούτο, ο οποίος θα μπορούσε ακόμα και να αντιστρέψει το φαινόμενο της αστυφιλίας. Βασική προϋπόθεση είναι η συνεργασία των τοπικών παραγόντων για την ανάδειξη των συγκριτικών αυτών πλεονεκτημάτων.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Aras, G., Chymis, A., D'Anselmi, P., Kazeroony, H., Klein, P., Rogers, W. (2015). *Opening Public Administration Governance to CSR: Ethics of the Economic Bottom Line*. Συμπόσιο στην ετήσια διεθνή συνάντηση του Academy of Management, Vancouver, Καναδάς, 7-11 Αυγούστου.
- Campbell, J. L. (2007). Why would corporations behave in socially responsible ways? An institutional theory of corporate social responsibility. *Academy of Management Review*, 32(3), 946-967.
- Carroll, A. (2016). Carroll's pyramid of CSR: taking another look. *International Journal of Corporate Social Responsibility*, 1(3), open access: <https://jcsr.springeropen.com/articles/10.1186/s40991-016-0004-6>
- Carroll, A. (1999). Corporate Social Responsibility: Evolution of a Definitional Construct. *Business and Society*, 38(3), 268-295.
- Carroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, 34(4), 39-48.
- Chymis, A., Di Bitetto, M., D'Anselmi, P. (2015). Corporate social performance needs more competition not less: An idea for a paradigm shift in CSP. In *Corporate social*

- performance: Paradoxes, pitfalls and pathways to the better world*. Ed. A. Stachowicz-Stanusch. Charlotte, NC: Information Age, 37-56.
- Chymis, A., Skouloudis, A. (2014). *National CSR and institutional conditions: An exploratory study*. European Economic Financial Society (EEFS) 13th annual conference, Thessaloniki, Greece, June 12-15.
- Claerbout, F., Pieters, M. (2014). *Flemish policy on sustainable public procurement – case city of Ghent*. Παρουσίαση στο πλαίσιο συνεδρίου του προγράμματος COGITA (Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης μέσω Δημοσίας Πολιτικής), Αθήνα, 4 Δεκεμβρίου.
- Davis, K. (1973). The Case for and against Business Assumption of Social Responsibilities. *Academy of Management Journal*, 16, 312-322.
- Di Bitetto, M., Chymis, A., D'Anselmi, P. (Eds.). (2015). *Public Management as Corporate Social Responsibility. The Economic Bottom line of Government*. Cham, Switzerland: Springer International Publishing.
- Eberstadt, N. (1973). What History Tells Us About Corporate Social Responsibility. *Business and Society Review*, 7, 76-81.
- Elkington, J. (1994). Towards the sustainable corporation: Win-win-win business strategies for sustainable development. *California Management Review*, 36(2), 90-100.
- Freeman, R. (1984). *Strategic Management: A Stakeholder Approach*. Boston: Pitman/Ballinger.
- Gjølberg, M. (2009). The origin of corporate social responsibility: global forces or national legacies? *Socio-Economic Review*, 7, 605-637.
- Ioannou, I., Serafeim, G. (2012). What drives corporate social performance? The role of nation-level institutions. *Journal of International Business Studies*, 43, 834-864.
- Konti, K. (2010). *Greece*. In *The world guide to CSR: a country by country analysis of corporate sustainability and responsibility*. Eds. Visser, W., Tolhurst N. Sheffield, UK: Greenleaf Publishing.
- Margolis, J. D., Elfenbein, H. A., Walsh, J. P. (2007). Does it pay to be good? A meta-analysis and redirection of research on the relationship between corporate social and financial performance. *Ann Arbor*, 1001, 48109-1234.
- Orlitzky, M., Schmidt, F. L., Rynes, S. L. (2003). Corporate social and financial performance: A meta-analysis. *Organization Studies*, 24(3), 403-441.
- Prodromidis, P. (2014). *The evolution of personal incomes across Greece: 2001-08*. Athens: Stamoulis.
- Ringov, D., Zollo, M. (2007). The impact of national culture on corporate social performance. *Corporate Governance*, 7(4), 476-485.
- Stacey, S. (2014). Birmingham City Council. Παρουσίαση στο πλαίσιο συνεδρίου του προγράμματος COGITA (Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης μέσω Δημοσίας Πολιτικής), Αθήνα, 4 Δεκεμβρίου.
- Ullmann, A. A. (1985). Data in Search of a Theory: A Critical Examination of the Relationships among Social Performance, Social Disclosure, and Economic Performance of U.S. Firms. *Academy of Management Review*, 10(3), 540-557.
- Wood, D. J. (2010). Measuring corporate social performance: a review. *International Journal of Management Reviews*, 12(1), 50-84.
- Χύμης, Α. (2012). Η Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη (ΕΚΕ) ως εργαλείο ανάπτυξης καινοτόμου επιχειρηματικότητας: η περίπτωση της πράσινης επιχειρηματικότητας. Εις *Επιχει-*

- ρηματικότητα και Καινοτομία – Από τη Θεωρία στην Πράξη*. Επιστ. επιμ. Ν. Μαραβέγια. Αθήνα: Θεμέλιο, κεφ. 7, 143-163.
- Χύμης, Α. (2013). Επενδυτικές ευκαιρίες στον τομέα Βιομηχανίας-Μεταποίησης. Εις *Επενδυτικές Ευκαιρίες στην Ελλάδα – Η Πορεία προς την Ανάκαμψη και Βιώσιμη Ανάπτυξη*. Επιστ. επιμ. Ν. Γεωργικόπουλος. Η εργασία εκπονήθηκε για το Γραφείο του Προθυπουργού. ΚΕΠΕ.
- Χύμης, Α. (2014α). Αλιεία. Εις: *Το Αναπτυξιακό Όραμα για την Ελλάδα του 2020: Προβλέψεις, προϋποθέσεις ανάπτυξης και μηχανισμοί χρηματοδότησης*. Επιστ. επιμ. Έ. Αθανασίου, Θ. Τσέκερη και Α. Τσούμα. Μελέτη για το Υπουργείο Ανάπτυξης και Ανταγωνιστικότητας. ΚΕΠΕ.
- Χύμης, Α. (2014β). Ο ρόλος των θεσμών στην ανάπτυξη της οικονομίας. *Ελληνική Οικονομία* (ΚΕΠΕ), 3, 18-25.
- Χύμης, Α. (2016). Αναβάθμιση της φορολογικής διοίκησης και αντιμετώπιση της φοροδιαφυγής για τη βελτίωση της εισπραξιμότητας. Εις *Πρόταση Αναπτυξιακού Σχεδίου Στρατηγικής Μεγέθυνσης προς την Ελληνική Κυβέρνηση*. Επιστ. επιμ. Ε. Αθανασίου, Π. Βλάμη και Β. Λυχνάρα. Εργασία προς το Υπουργείο Οικονομίας, Ανάπτυξης και Τουρισμού, ΚΕΠΕ.
- Χύμης, Α. (2017). Εξωτερικό εμπόριο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων. *Οικονομικές Εξελίξεις* (ΚΕΠΕ), 33, 47-51.

<https://www.como.gov/>

<http://www.aftodioikisi.gr/ota/dimoi/anavra-thavma-pou-esvise/>

<https://zagorin.gr/>

<http://www.qualitynet.gr>

<http://bravo.sustainablegreece2020.com/>

http://bravo.sustainablegreece2020.com/_pdf/BRAVO_2017.pdf

<http://observatory.sustainablegreece2020.com/gr/practice/dhmotiko-kentro-dialoghs-anakylwswmwn-ylikwn-kday.799.html>

<http://observatory.sustainablegreece2020.com/gr/practice/belistopoihsh-ths-diaxeirishs-twn-asa-dialogh-sthn-phgh-kai.695.html>

<http://observatory.sustainablegreece2020.com/gr/practice/prwta8lhma-anakylwshs-sta-sxoleia-olwn-twn-ba8midwn-toy-dhm.986.html>

<http://observatory.sustainablegreece2020.com/gr/practice/kentro-krhtikhs-gastronomias.706.html>

ΟΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΣΥΝΔΕΣΗΣ ΤΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ ΜΕ ΤΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Μαρία Μαρκάκη,¹ Αθανάσιος Μπέλλας²

¹ ΤΕΙ Κρήτης, mmarkaki@staff.teicrete.gr

² Πανεπιστήμιο Πατρών και Παρατηρητήριο Οδικών Αξόνων Δυτ. Ελλάδας
και Πελοποννήσου, bellas@upatras.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στόχος της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση των προοπτικών της επιχειρηματικότητας στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας, μέσω μιας προσέγγισης η οποία συνδέει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της επιχειρηματικότητας με την παραγωγική διάρθρωση της περιφέρειας, με στόχο να εντοπιστούν οι αναπτυξιακές δυναμικές που μπορεί να δημιουργηθούν, αλλά και να εκτιμηθούν τα δυνητικά οφέλη από τη διεύρυνση της επιχειρηματικότητας για την περιφερειακή οικονομία.

Η επιχειρηματικότητα αποτελεί έναν σημαντικό κινητήριο μοχλό ανάπτυξης για μια περιφερειακή οικονομία και οι επιδράσεις που ασκεί είναι ποικίλες, αφού η ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας συνδέεται με τη δημιουργία νέων επιχειρήσεων, την αύξηση της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών, τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, την υιοθέτηση νέων τεχνολογιών στο κύκλωμα παραγωγή-διαχείριση-διανομή, τη δημιουργία καινοτομίας, τη βελτίωση της παραγωγικότητας της εργασίας, την εξαγωγική δυναμική κ.λπ. Ωστόσο, οι δυνατότητες διεύρυνσης της επιχειρηματικότητας επηρεάζονται σε πολύ μεγάλο βαθμό από την τρέχουσα οικονομική συγκυρία και τα χαρακτηριστικά του οικονομικού περιβάλλοντος των επιχειρήσεων. Οπότε, στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας, η ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας δυσχεραίνεται σημαντικά εξαιτίας της μακροχρόνιας οικονομικής κρίσης, η οποία οδήγησε σε συρρίκνωση της παραγωγικής δραστηριότητας, υψηλά ποσοστά ανεργίας και σημαντική μείωση της εγχώριας ζήτησης για αγαθά και υπηρεσίες, τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο.

Για τους παραπάνω σκοπούς, προτείνεται η ανάπτυξη ενός μοντέλου ανάλυσης των προοπτικών της επιχειρηματικότητας το οποίο αναπτύσσεται σε δύο διακριτούς άξονες. Στον πρώτο άξονα διερευνώνται τα χαρακτηριστικά της επιχειρηματικότητας για την ΠΔΕ, καθώς και η διαχρονική εξέλιξη, ενώ στον δεύτερο άξονα προσδιορίζονται τα κλαδικά χαρακτηριστικά της περιφερειακής οικονομίας, όπως αυτά προκύπτουν από την εφαρμογή της ανάλυσης εισροών-εκροών. Στην παρούσα μελέτη αναπτύσσεται μια πρώτη προσέγγιση του μοντέλου αυτού, η οποία ως προς τον πρώτο άξονα στηρίζεται στα χαρακτηριστικά της αυτοαπασχόλησης και της διάρθρωσης των επιχειρήσεων και ως προς τον δεύτερο άξονα στην ανάλυση εισροών-εκροών.

THE PROSPECTS OF ENTREPRENEURSHIP IN THE REGION OF WESTERN GREECE: LINKING BUSINESS CHARACTERISTICS WITH THE ECONOMIC ENVIRONMENT

Maria Markaki,¹ Athanasios Bellas²

¹ TEI Crete, mmarkaki@staff.teicrete.gr

² University of Patras/POADEP, bellas@bma.upatras.gr

ABSTRACT

The aim of this research is to explore the entrepreneurship perspective in the region of Western Greece through an approach that links the specific characteristics of entrepreneurship with the productive structure of the region. Through the model it will be possible to identify the potential developmental dynamics, and to assess the potential benefits of expanding entrepreneurship for the regional economy. Entrepreneurship is a major driver of growth for a regional economy with a wide range of different effects such as: creating new businesses, increasing production of goods and services, creating new jobs, adopting new technologies in production-management-distribution, creation of innovation, improvement of labor productivity, export dynamics, etc. However, the possibilities of expanding entrepreneurship are largely affected by the current economic crisis and the unfavorable characteristics of the business environment. Taking into account the current economic and social environment, we develop two distinct modules. The first module explores the characteristics and the evolution of entrepreneurship for the region of Western Greece (paying particular attention to the impact of the current economic crisis) while the second module identifies the sectoral features of the regional economy, as they result from the application of input-output analysis.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η επιχειρηματικότητα αποτελεί έναν σημαντικό κινητήριο μοχλό ανάπτυξης για μια περιφερειακή οικονομία και οι επιδράσεις που ασκεί είναι ποικίλες, αφού η ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας συνδέεται με τη δημιουργία νέων επιχειρήσεων, την αύξηση της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών, τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, την υιοθέτηση νέων τεχνολογιών στο κύκλωμα «παραγωγή-διαχείριση-διανομή», τη δημιουργία καινοτομίας, τη βελτίωση της παραγωγικότητας της εργασίας, την ανάπτυξη της εξαγωγικής δυναμικής κ.λπ.

Αναμένεται λοιπόν ότι σε χωρικές ενότητες (εθνικό, περιφερειακό ή τοπικό επίπεδο) με υψηλά μετρούμενα επίπεδα επιχειρηματικότητας να εμφανίζονται και σχετικά υψηλά επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης. Παρ' όλα αυτά, η πραγματικότητα είναι πιο περίπλοκη, καθώς οι βασικοί δείκτες εκτίμησης της επιχειρηματικότητας

λαμβάνουν υπόψη τα χαρακτηριστικά της αυτοαπασχόλησης (για τις διαφορές επιχειρηματικότητας και αυτοαπασχόλησης, βλ. Utwin, 2011). Συγκεκριμένα, στην πλειονότητα των δεικτών μέτρησης του επιπέδου επιχειρηματικότητας συμπεριλαμβάνονται όλες οι μορφές αυτοαπασχόλησης, οι οποίες όμως συχνά (κυρίως στην περίπτωση των αυτοαπασχολούμενων χωρίς προσωπικό ή στην περίπτωση πολύ μικρών επιχειρήσεων) συνδέονται με ειδικά χαρακτηριστικά των εξεταζόμενων οικονομιών (π.χ. αδυναμία επενδύσεων, τεχνολογική υστέρηση, υψηλή ανεργία και λίγες ευκαιρίες μισθωτής απασχόλησης), με αποτέλεσμα οι υψηλές επιδόσεις των δεικτών επιχειρηματικότητας σε αυτές τις περιπτώσεις να συνδέονται με υστέρηση στην οικονομική ανάπτυξη.

Επιπλέον, οι δυνατότητες διεύρυνσης της επιχειρηματικότητας επηρεάζονται σε πολύ μεγάλο βαθμό από την τρέχουσα οικονομική συγκυρία και τα χαρακτηριστικά του οικονομικού περιβάλλοντος των επιχειρήσεων. Οπότε, στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας αυτές δυσχεραίνονται σημαντικά εξαιτίας της μακροχρόνιας οικονομικής κρίσης, η οποία οδήγησε σε συρρίκνωση της παραγωγικής δραστηριότητας, υψηλά ποσοστά ανεργίας και σημαντική μείωση της εγχώριας ζήτησης για αγαθά και υπηρεσίες, τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο.

Για τον λόγο αυτό, οι δυνατότητες διεύρυνσης της επιχειρηματικότητας για την περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας (ΠΔΕ) θα πρέπει να συνδεθούν με μια σειρά από προσδιοριστικούς παράγοντες που να συνδέουν τα ειδικά χαρακτηριστικά των τοπικών επιχειρήσεων με τα χαρακτηριστικά της περιφερειακής οικονομίας. Μάλιστα, δεδομένου ότι η αναζήτηση των κενών αλλά και των νέων αναγκών που υπάρχουν στην εξεταζόμενη αγορά και δημιουργούν ευκαιρίες δημιουργίας νέων επιχειρήσεων ή διεύρυνσης των ήδη υφιστάμενων συνδέεται πρωτίτως με συγκεκριμένους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική η ανάλυση των προσδιοριστικών παραγόντων της επιχειρηματικότητας να γίνει σε κλαδικό επίπεδο.

2. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ, ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Είναι ευρέως αποδεκτό ότι η προσέγγιση των οικονομικών δεδομένων σε περιφερειακό επίπεδο είναι θεμελιώδους σημασίας για τη διερεύνηση της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής μιας περιοχής, ενώ, παράλληλα, είναι απαραίτητη για την κατανόηση των οικονομικών μετασχηματισμών που συντελούνται, ιδιαίτερα σε περιόδους όπως η σημερινή, όπου η μακροχρόνια οικονομική κρίση πλήττει ολόκληρη την ελληνική οικονομία, αλλά εμφανίζεται με διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά σε περιφερειακό επίπεδο (για μια προσέγγιση του θέματος για επιλεγμένες περιφέρειες της ελληνικής επικράτειας, βλ. ΠΟΑΔΕΠ, 2017α και 2017β). Παράλ-

ληλα, αναγνωρίζεται ο ρόλος-κλειδί της επιχειρηματικότητας στην περιφερειακή ανάπτυξη, καθώς η επιχειρηματικότητα ως θεμελιώδης κινητήρια δύναμη της οικονομικής εξέλιξης εμφανίζεται χωροταξικά άνισα κατανομημένη, γεγονός που αντικατοπτρίζει την εξάρτησή της από μια σειρά οικονομικούς, κοινωνικούς αλλά και ιστορικούς παράγοντες, π.χ. παραγωγικό υπόβαθρο, επίπεδο εξειδίκευσης του εργατικού δυναμικού κ.λπ., που σίγουρα διαφοροποιούνται σε περιφερειακό αλλά και τοπικό επίπεδο (Brekke, 2015).

Ιστορικά, η έννοια της επιχειρηματικότητα προσεγγίζεται από δύο διαφορετικές οπτικές: σύμφωνα με την πρώτη οπτική, στην επιχειρηματικότητα αποδίδεται μια κυρίως επαγγελματική έννοια η οποία προσδιορίζεται ως η ιδιοκτησία και διαχείριση της επιχείρησης. Σύμφωνα με την οπτική αυτή, το επίπεδο επιχειρηματικότητας μια χωρικής ενότητας συνδέεται με μεγέθη όπως: ο αριθμός των επιχειρήσεων, ο αριθμός των επιχειρηματιών, το επενδυμένο κεφάλαιο κ.λπ. Σύμφωνα με τη δεύτερη οπτική, η επιχειρηματικότητα συνδέεται κυρίως με τη δυναμική διαδικασία που ξεκινά από τη σύλληψη της επιχειρηματικής ιδέας, περνά στην αναγνώριση της επιχειρηματικής ευκαιρίας που απορρέει από την ιδέα και οδηγείται στην υλοποίηση της ευκαιρίας αυτής στο πλαίσιο μιας νέας επιχείρησης ή της επέκτασης μιας ήδη υπάρχουσας που προσφέρει, ή αναμένεται να προσφέρει, δυνατότητες κερδοφορίας στην αγορά (αναλυτικά σε Carree και Thurik, 2010· Cooper, 2003· Hebert και Link, 1982). Από τη σύνδεση των δύο αυτών διαφορετικών οπτικών διαμορφώθηκε μία νέα οπτική η οποία εστιάζει στη δημιουργία νέας επιχείρησης ως βασικού χαρακτηριστικού της επιχειρηματικότητας (Acs, 2006).

Σύμφωνα με το Παγκόσμιο Παρατηρητήριο της Επιχειρηματικότητας (GEM, Global Entrepreneurship Monitor), ο κεντρικός δείκτης που χρησιμοποιείται για την εκτίμηση του επιπέδου επιχειρηματικότητας είναι ο *Δείκτης Επιχειρηματικότητας Αρχικών Σταδίων* (Total Early-Stage Entrepreneurial Activity – TEA), ο οποίος μετρά το ποσοστό του ενήλικου πληθυσμού (ηλικία 18 έως 64 ετών) που βρίσκεται σε διαδικασία έναρξης ή μόλις ξεκίνησε μια επιχείρηση. Ο δείκτης αυτός μετρά τα άτομα που συμμετέχουν σε μία από τις δύο αρχικές διαδικασίες της επιχειρηματικής διαδικασίας: α) είτε είναι νέοι επιχειρηματίες: όσοι έχουν διαθέσει πόρους για την έναρξη μιας επιχείρησης, αλλά δεν έχουν πληρώσει αμοιβές ή μισθούς για περισσότερο από τρεις μήνες, και β) είτε είναι νέοι ιδιοκτήτες επιχειρήσεων: όσοι έχουν μετακινηθεί πέρα από τη φάση της δημιουργίας και έχουν πληρώσει αμοιβές και μισθούς για περισσότερο από τρεις μήνες αλλά λιγότερο από 42 μήνες. (Βλ. GEM, 2017.)

Συμπληρωματικά, χρησιμοποιούνται τρεις επιπλέον βασικοί δείκτες:

Ο *Δείκτης Καθιερωμένης Επιχειρηματικότητας* (Established Business Rate), ο οποίος μετράει το ποσοστό του ενήλικου πληθυσμού το οποίο δραστηριοποιείται επιχειρηματικά τουλάχιστον για 3,5 έτη και συνιστά τους λεγόμενους καθιερω-

μένους επιχειρηματίες. Η καθιερωμένη επιχειρηματικότητα δίνει μια σημαντική εικόνα σχετικά με τη βιωσιμότητα της επιχειρηματικής δραστηριότητας στην εξεταζόμενη χωρική ενότητα, αλλά και πιθανές μακροχρόνιες επιδράσεις που μπορεί να επιφέρει σε μεγέθη όπως η απασχόληση, η καινοτομία, η τεχνολογική αλλαγή κ.λπ.

Ο *Δείκτης Διακοπής της Επιχειρηματικής Δραστηριότητας* (Business Discontinuation Rate), ο οποίος καταγράφει το ποσοστό του ενήλικου πληθυσμού (ηλικίας 18-64 ετών) το οποίο κατά τους τελευταίους 12 μήνες διέκοψε την επιχειρηματική του δραστηριότητα. Οι λόγοι διακοπής της λειτουργίας μιας επιχείρησης μπορεί να ποικίλουν, π.χ. έλλειψη κερδοφορίας, προβλήματα ρευστότητας, αδυναμία χρηματοδότησης, αλλά περιλαμβάνονται και αιτίες όπως ευκαιρίες για πώληση της επιχείρησης ή συνταξιοδότηση. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Δείκτης Διακοπής της Επιχειρηματικής Δραστηριότητας μπορεί να λάβει υψηλές τιμές όταν οι προετοιμασίες για την έναρξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας δεν είναι επαρκείς, ενώ, αντίθετα, χαμηλές τιμές του δείκτη μπορεί να υποκρύπτουν την αδυναμία λήξης της επιχειρηματικής δραστηριότητας για νομικούς ή/και φορολογικούς λόγους.

Ο *Δείκτης Επίδοξης Επιχειρηματικότητας* καταγράφει το ποσοστό του ενήλικου πληθυσμού που τα μέλη του στη διάρκεια του τελευταίου έτους έκαναν προκαταρκτικές ενέργειες στην κατεύθυνση έναρξης μιας νέας επιχείρησης, στην οποία θα είναι ιδιοκτήτες ή συνέταιροι.

Τα τελευταία έτη, στις έρευνες του GEM δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στη διάκριση δύο τύπων κινήτρων που οδηγούν στην ανάληψη επιχειρηματικής δραστηριότητας: η *επιχειρηματικότητα ευκαιρίας* (εμφανίζεται κυρίως με στόχο την αξιοποίηση μιας επιχειρηματικής ευκαιρίας η οποία θεωρείται ικανή να οδηγήσει σε αύξηση του εισοδήματος ή σε εργασιακή ανεξαρτησία) και η *επιχειρηματικότητα ανάγκης* (εμφανίζεται όταν η ανάληψη επιχειρηματικής δραστηριότητας οφείλεται στην έλλειψη άλλων επιλογών για εργασία ή σε δυσαρέσκεια ή φόβο απόλυσης στην προηγούμενη εργασία, και στοχεύει απλώς στη διατήρηση του εισοδήματός του). Η διάκριση των κινήτρων ως προς την επιχειρηματικότητα αναδεικνύεται ως ιδιαίτερης σημασίας, καθώς από σειρά μελετών σε διεθνές επίπεδο διαπιστώνεται ότι οι επιδράσεις στην οικονομική ανάπτυξη από την επιχειρηματικότητα ανάγκης και την επιχειρηματικότητα ευκαιρίας διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό. Συγκεκριμένα, προκύπτει ότι η επιχειρηματικότητα ανάγκης δεν έχει καμία επίδραση στην οικονομική ανάπτυξη, ενώ η επιχειρηματικότητα ευκαιρίας έχει θετική και μάλιστα σημαντική επίπτωση. (Αναλυτικά, βλ. Acs και Varga, 2005· GEM, 2017.)

Ένα μεθοδολογικό πρόβλημα το οποίο ανακύπτει είναι ότι οι δείκτες που προτείνονται από το GEM δεν είναι διαθέσιμοι σε περιφερειακό επίπεδο (με εξαίρεση μια μελέτη του IOBE όπου περιέχεται ο δείκτης TEA για το 2012 – IOBE, 2014), με αποτέλεσμα η περιφερειακή προσέγγιση να είναι ελλιπής. Για τον λόγο αυτό,

επιλέγεται να εξεταστούν μια σειρά επιπρόσθετοι δείκτες οι οποίοι προκύπτουν από διαφορετικές πηγές. Οι δείκτες αυτοί είναι κατάλληλοι για τη διερεύνηση των χαρακτηριστικών των απασχολούμενων οι οποίοι εμπλέκονται με την επιχειρηματική δραστηριότητα και περιλαμβάνουν τα χαρακτηριστικά της αυτοαπασχόλησης της περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας (ποσοστό, ηλικιακή διάρθρωση, κλαδική διάρθρωση, επάγγελμα, προηγούμενη απασχόληση κ.λπ.) και τη σύγκρισή τους με αντίστοιχα μεγέθη της ελληνικής οικονομίας. Τα δεδομένα τα οποία θα χρησιμοποιηθούν προέρχονται από πρωτογενή επεξεργασία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού και η ανάλυση θα γίνει για τα έτη 2008 και 2016, έτσι ώστε να ενσωματώνονται και τα αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης.

3. Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Ακολουθώντας την παραπάνω ανάλυση, προτείνεται η ανάπτυξη ενός μοντέλου ανάλυσης των προοπτικών της επιχειρηματικότητας το οποίο αναπτύσσεται σε δύο διακριτούς άξονες. Στον πρώτο άξονα προτείνεται να διερευνώνται τα χαρακτηριστικά της επιχειρηματικότητας για την ΠΔΕ, καθώς και η διαχρονική εξέλιξη αυτών (δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στην επίδραση που προκαλεί η τρέχουσα οικονομική κρίση), ενώ στον δεύτερο άξονα προτείνεται να προσδιορίζονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιφερειακής οικονομίας τα οποία μπορούν να λειτουργήσουν προωθητικά στη διεύρυνση της επιχειρηματικότητας.

Στην παρούσα μελέτη επιχειρείται μια πρώτη προσέγγιση του προτεινόμενου μοντέλου. Ο πρώτος άξονας προσεγγίζεται με βάση τα δεδομένα της αυτοαπασχόλησης, όπως αυτά προκύπτουν από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού και τα διαθέσιμα διαρθρωτικά δεδομένα για τις επιχειρήσεις τα οποία λαμβάνονται από τις Διαρθρωτικές Έρευνες Επιχειρήσεων, ενώ ο δεύτερος άξονας προσεγγίζεται με τη χρήση της ανάλυσης εισροών-εκροών.

Σε επόμενη φάση, το προτεινόμενο μοντέλο θα ολοκληρωθεί με την περαιτέρω ανάπτυξη και των δύο αξόνων. Στόχος είναι η σύνδεση του μικροοικονομικού περιβάλλοντος το οποίο προσδιορίζει τα χαρακτηριστικά της επιχειρηματικότητας (Άξονας 1) με τα χαρακτηριστικά του μακροοικονομικού περιβάλλοντος (Άξονας 2) τα οποία οριοθετούν τη δυναμική της επιχειρηματικότητας. Με τον τρόπο αυτό αναμένεται να εντοπιστούν και τα αναμενόμενα οφέλη (οικονομικά και κοινωνικά) από τη διεύρυνση της επιχειρηματικής δραστηριότητας.

3.1 Άξονας 1: Δείκτες Επιχειρηματικότητας

Συγκεκριμένα, στον πρώτο άξονα της μεθοδολογίας εξετάζεται η διαχρονική εξέλιξη επιλεγμένων δεικτών επιχειρηματικότητας. Αρχικά, παρουσιάζονται οι

δείκτες όπως ορίζονται από το Παγκόσμιο Παρατηρητήριο Επιχειρηματικότητας (GEM). Οι δείκτες που εξετάζονται περιλαμβάνουν: τον Δείκτη Καθιερωμένης Επιχειρηματικότητας, τον Δείκτη Επιχειρηματικότητας Αρχικών Σταδίων και τον Δείκτη Διακοπής Επιχειρηματικής Δραστηριότητας, όλους σε εθνικό επίπεδο. Παράλληλα, όπου υπάρχει διαθεσιμότητα των δεδομένων θα προσεγγιστούν και σε περιφερειακό επίπεδο. Σε αυστηρά περιφερειακό επίπεδο αναλύονται οι επιπρόσθετοι δείκτες οι οποίοι αναπτύσσονται για τις ανάγκες της μελέτης και συγκρίνονται με τους αντίστοιχους εθνικούς δείκτες. Ο πρώτος άξονας της μεθοδολογίας συνδυάζει δεδομένα από διαφορετικές πηγές, κατάλληλα επιλεγμένα για να προσδιορίσουν όσο το δυνατό πληρέστερα τα ζητήματα της επιχειρηματικότητας. Οι βάσεις δεδομένων που χρησιμοποιούνται (GEM, Eurostat, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, Διαρθρωτική Έρευνα Επιχειρήσεων) έχουν διαφορετική στόχευση και βασίζονται σε διαφορετικές παραδοχές. Παρ' όλα αυτά, τα αποτελέσματα που προκύπτουν είναι συμπληρωματικά και δεν δημιουργούν αντιφάσεις. Μία βασική πηγή η οποία συνδυάζει δεδομένα σχετικά με ζητήματα επιχειρηματικότητας είναι το Πρόγραμμα Εκτίμησης και Διάθεσης Δεικτών Επιχειρηματικότητας (Eurostat-OECD entrepreneurship indicator programme – EIP) που έχει προκύψει από τη συνεργασία δύο μεγάλων οργανισμών, του OECD και της Eurostat. Το πρόγραμμα αποσκοπεί στη συγκέντρωση διεθνώς συγκρίσιμων στατιστικών για τις επιχειρήσεις υψηλής ανάπτυξης, τις νεοσυσταθείσες επιχειρήσεις και γενικά για την επιχειρηματική δραστηριότητα (βλ. OECD/EU, 2015· Ahmad και Seymour, 2008).

3.2 Άξονας 2: Ανάλυση Εισροών-Εκροών

Στο δεύτερο άξονα, αναλύονται μέσω κατάλληλων μεθοδολογιών (στις οποίες περιλαμβάνεται και η ανάλυση εισροών-εκροών) η παραγωγική διάρθρωση, οι διακλαδικές σχέσεις, καθώς και η δομή απασχόλησης της περιφέρειας.

Η σύνδεση των δύο αξόνων θα προσδιορίσει μια σειρά από κρίσιμους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας στους οποίους εμφανίζεται ταυτόχρονα υψηλή συγκέντρωση επιχειρηματικής δραστηριότητας, καθώς και αναπτυξιακή δυναμική, άρα θα προσδιοριστούν οι κλάδοι με υψηλότερη συγκέντρωση πιθανών επιχειρηματικών ευκαιριών.

Επιπλέον, με την εφαρμογή της μεθοδολογίας διερεύνησης διακλαδικών σχέσεων στο πλαίσιο της ανάλυσης εισροών-εκροών, δίνεται η δυνατότητα εκτίμησης των κλάδων εκείνων που, εξαιτίας των διακλαδικών συναλλαγών της περιφερειακής οικονομίας, θα επηρεαστούν από την ανάπτυξη των κρίσιμων κλάδων. Με τον τρόπο αυτό θα εντοπιστεί μια νέα σειρά κλάδων όπου πιθανώς να εμφανιστούν εμμέσως επιπλέον κενά και νέες ανάγκες για την παραγωγή προϊόντων και υπηρεσιών. Τέλος, με επιπλέον εφαρμογές της ανάλυσης εισροών-εκροών μπορούν να

εκτιμηθούν οι επιπτώσεις της αναμενόμενης αναπτυξιακής δυναμικής στην απασχόληση και τα επαγγέλματα (πολλαπλασιαστές απασχόλησης και επαγγελμάτων) αλλά και η συμβολή της διάχυσης της επιχειρηματικότητας (spillovers).

Η ανάλυση εισροών-εκροών (input-output analysis), όπως και όλες οι μεθοδολογικές και εμπειρικές επεκτάσεις της, βασίζεται στο αναλυτικό και μεθοδολογικό πλαίσιο που αναπτύχθηκε από τον Wassily Leontief τη δεκαετία του 1930. Η ανάλυση εισροών-εκροών διερευνά τις διακλαδικές σχέσεις (αλληλεξαρτήσεις) των κλάδων οικονομικής δραστηριότητας μιας οικονομίας και ποσοτικοποιεί τις αμοιβαίες παραγωγικές σχέσεις ενός οικονομικού συστήματος. Η ποσοτικοποίηση γίνεται μέσω ενός συστήματος γραμμικών εξισώσεων που εκφράζει ποσοτικά τις σχέσεις (την ισορροπία) μεταξύ των εισροών και των εκροών του συστήματος ή αλλιώς, την κατανομή του προϊόντος κάθε κλάδου σε όλες τις οικονομικές χρήσεις του συστήματος αναφοράς (Leontief, 1936· Leontief, 1991).

Η επιλογή της ανάλυσης εισροών-εκροών για τη μελέτη μιας περιφερειακής οικονομίας στηρίζεται στην ιδιαίτερη σημασία των διακλαδικών συναλλαγών, τη σημασία, δηλαδή, της πολλαπλασιαστικής δυναμικής την οποία οι διασυνδέσεις μεταξύ των κλάδων οικονομικής δραστηριότητας μπορούν να δημιουργήσουν. Άλλωστε, όπως παρατηρεί η European Commission (2009), οι υψηλές διασυνδέσεις μεταξύ των κλάδων μιας οικονομίας είναι ζητούμενο για μια οικονομία, αφού η ανταγωνιστικότητά της «δεν είναι το αποτέλεσμα, απλώς, της συγκέντρωσης επιδόσεων από μεμονωμένους κλάδους, αλλά το αποτέλεσμα ενός περίπλοκου δικτύου σχέσεων μεταξύ αυτών».

Το υπόδειγμα εισροών-εκροών τα τελευταία χρόνια έχει αναδειχθεί σε ένα εξαιρετικά χρήσιμο εργαλείο οικονομικής ανάλυσης (όπως για παράδειγμα δείχνει η ενσωμάτωσή του στα συστήματα εθνικών λογαριασμών – για περισσότερα, βλ. Eurostat, 2008) λόγω των μεθοδολογικών του διευρύνσεων που αγγίζουν πολλούς τομείς της οικονομικής ανάλυσης, αλλά και λόγω του πλήθους των εμπειρικών του εξειδικεύσεων. Εφαρμογές της ανάλυσης εισροών-εκροών συναντώνται σε ένα πλήθος τομέων της οικονομικής επιστήμης, όπως στα οικονομικά της ανάπτυξης, στα οικονομικά της εργασίας, στην περιφερειακή οικονομική, στα οικονομικά της ενέργειας και του περιβάλλοντος κ.ά.

Ειδικότερα, στο επιστημονικό πεδίο της περιφερειακής οικονομικής ανάλυσης, η ανάλυση εισροών-εκροών εφαρμόζεται για την εξέταση των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών μιας περιφέρειας, της θέσης της σε σχέση με το συνολικό οικονομικό περιβάλλον, καθώς και για την αξιολόγηση οικονομικών και κοινωνικών πολιτικών αλλά και για προβλέψεις σε μακροοικονομικό αλλά και κλαδικό επίπεδο (Andrew και Peters, 2013· Flegg και Tohmo, 2013· Miller κ.ά., 1985· Οικονομίδης, 2007· Sangwon, 2009).

Απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη περιφερειακών υποδειγμάτων εισροών-εκροών είναι η κατάρτιση περιφερειακών πινάκων εισροών-εκροών. Η κα-

τάρτιση των περιφερειακών πινάκων μπορεί να γίνει με μέθοδο αντίστοιχη με τη μεθοδολογία κατάρτισης των εθνικών πινάκων (Eurostat, 2008) είτε με τη χρήση κατάλληλων δεικτών. Οι δείκτες αυτοί δίνουν τη δυνατότητα σύγκρισης των περιφερειακών και των εθνικών κλαδικών μεγεθών, οι οποίοι στη συνέχεια χρησιμοποιούνται για την εκτίμηση του περιφερειακού πίνακα τεχνολογικών συντελεστών, μέσω της κατάλληλης στάθμισης των τεχνολογικών συντελεστών του εθνικού πίνακα. Οι δείκτες που συνήθως χρησιμοποιούνται είναι: ο συντελεστής εγκατάστασης, ο συντελεστής χωροταξικής συγκέντρωσης, ο συντελεστής χωροταξικής ανακατανομής και ο συντελεστής χωροταξικής εξειδίκευσης (βλ. Kowalewski, 2015· Σκούντζος, 1993).

Με βάση τους περιφερειακούς πίνακες εισροών-εκροών μπορούν να εκτιμηθούν οι δείκτες διασύνδεσης και οι πολλαπλασιαστές της ανάλυσης εισροών-εκροών. Πέρα όμως από τις εφαρμογές αυτές, ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα διαπεριφερειακά υποδείγματα. Στην περίπτωση των διαπεριφερειακών πινάκων, οι ενδιάμεσες συναλλαγές των κλάδων μιας περιφέρειας μπορούν να έχουν δύο διαφορετικές κατευθύνσεις: στο εσωτερικό της περιφέρειας ή σε μία άλλη (ή πολλές άλλες) περιφέρεια(ες). Με τον τρόπο αυτό χαρτογραφούνται οι αλληλεξαρτήσεις των περιφερειών μιας οικονομίας και δίνεται μια πλήρης περιφερειακή διάσταση των διακλαδικών σχέσεων μιας οικονομίας (αναλυτικότερα, βλ. Σκούντζος, 1993· Miller και Blair, 2009).

Μια βασική επέκταση του υποδείγματος είναι ο υπολογισμός των πολλαπλασιαστών των πρωτογενών εισροών της οικονομίας. Γενικά, οι πολλαπλασιαστές στην ανάλυση εισροών-εκροών θα μπορούσαν να θεωρηθούν ένα σύστημα προκαλούμενων οικονομικών συναλλαγών το οποίο ακολουθεί μια διαταραχή στην οικονομία. Όταν π.χ. στην οικονομία εκδηλωθεί μια διαταραχή σε κάποιο από τα στοιχεία της τελικής ζήτησης (υπόδειγμα ζήτησης) ενός κλάδου, αναμένεται να προκληθεί μια άμεση μεταβολή στην παραγωγή του κλάδου, όπως είδαμε προηγούμενα. Η μεταβολή αυτή θα προκαλέσει ένα πρώτο κύμα ζήτησης στους προμηθευτές του εν λόγω κλάδου. Στη συνέχεια, οι προμηθευτές αυτοί θα αναπτύξουν ένα δεύτερο κύμα ζήτησης προκειμένου να ικανοποιήσουν τη δευτερογενή ζήτηση που θα αναπτυχθεί, λόγω της αρχικής μεταβολής. Με τη σειρά τους, οι προμηθευτές αυτοί θα εκδηλώσουν ένα τρίτο κύμα ζήτησης προκειμένου να ικανοποιήσουν τη ζήτηση του προηγούμενου κύματος κ.ο.κ. Έτσι, δημιουργείται στη οικονομία ένας αριθμός επακόλουθων «κυματισμών» ζήτησης. Οι κυματισμοί αυτοί, θεωρητικά, μπορεί να είναι άπειροι, ο όγκος όμως των συναλλαγών που προκαλούν τείνει σε έναν πεπερασμένο αριθμό. Ωστόσο, οι μεταβολές αυτές πέρα από την παραγωγή προκαλούν αντίστοιχες επιδράσεις και στις πρωτογενείς εισροές των κλάδων (Μπελεγρή-Ρομπόλη κ.ά., 2010). Στο υπόδειγμα εισροών-εκροών, οι επιδράσεις του πολλαπλασιαστή αναλύονται σε δύο συστατικά μέρη: τις άμεσες και τις έμμεσες. Η άμεση επίδραση είναι η μεταβολή στις αγορές που οφείλεται στις

μεταβολές της οικονομικής δραστηριότητας, ενώ η έμμεση επίδραση είναι η μεταβολή στις αγορές των προμηθευτών των οικονομικών δραστηριοτήτων που αντιμετωπίζουν την άμεση διαταραχή.

Η εξειδίκευση του υποδείγματος εισροών-εκροών για την εκτίμηση των πολλαπλασιαστών της απασχόλησης και των επαγγελμάτων:

Ο πολλαπλασιαστής απασχόλησης ενός κλάδου εκφράζει τη μεταβολή στην απασχόληση της οικονομίας η οποία οφείλεται στη μοναδιαία μεταβολή της τελικής ζήτησης του εξεταζόμενου κλάδου. Ο κλαδικός πολλαπλασιαστής απασχόλησης είναι το άθροισμα του άμεσου συντελεστή και του έμμεσου πολλαπλασιαστή. Ο άμεσος συντελεστής εκφράζει τη μεταβολή της απασχόλησης λόγω της αυξημένης ζήτησης του κλάδου, ενώ ο έμμεσος εκφράζει τη μεταβολή της απασχόλησης λόγω της αυξανόμενης ζήτησης των κλάδων που τροφοδοτούν τον εξεταζόμενο με ενδιάμεσες εισροές. Αντίστοιχα, διαμορφώνονται και οι πολλαπλασιαστές επαγγελμάτων ενός κλάδου. Εκφράζουν τη μεταβολή που βασίζεται στην ανάλυση που έχει προηγηθεί (αναλυτικότερα, βλ. ΠΟΑΔΕΠ, 2017α και ΠΟΑΔΕΠ, 2017β).

Για την ανάλυσή μας χρησιμοποιούμε:

- Τον εγχώριο πίνακα εισροών-εκροών της ελληνικής οικονομίας για το έτος 2010 (πηγή: Eurostat).
- Την απασχόληση κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (σε 33 κλάδους οικονομικής δραστηριότητας) για τις εξεταζόμενες περιφέρειες για το έτος 2010 (πηγή: δική μας επεξεργασία με βάση την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού του έτους 2010). Η κατάταξη των κλάδων παρουσιάζεται στο Παράρτημα.
- Την απασχόληση κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας και επάγγελμα (σε 33 κλάδους οικονομικής δραστηριότητας και 45 επαγγέλματα) για τις εξεταζόμενες περιφέρειες για το έτος 2010 (πηγή: δική μας επεξεργασία με βάση την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού του έτους 2010). Η κατάταξη των επαγγελμάτων παρουσιάζεται στο Παράρτημα.

Η εκτίμηση του περιφερειακού πίνακα τεχνολογικών συντελεστών για την περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης γίνεται με τα στοιχεία της απασχόλησης όπως προκύπτουν από τις ΕΕΔ. Οπότε, τα αποτελέσματα της μελέτης επηρεάζονται από την κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης της περιφέρειας. Είναι όμως σαφές πως η κατάρτιση περιφερειακού πίνακα για την ΠΔΕ με βάση πρωτογενή στοιχεία θα παρείχε μια ακριβέστερη και πιο πλήρη εικόνα της περιφερειακής οικονομίας.

Στην παρούσα μελέτη υιοθετούνται όλες οι υποθέσεις της ανάλυσης εισροών-εκροών (βλ. Μπελεγρή-Ρομπόλη κ.ά., 2010).

4. ΑΝΑΛΥΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

4.1 Δείκτες Επιχειρηματικότητας για την Ελληνική Οικονομία

4.1.1 Οι δείκτες του Διεθνούς Παρατηρητηρίου Επιχειρηματικότητας (GEM)

Στην ενότητα αυτή θα παρουσιαστούν τα βασικά συμπεράσματα της μελέτης του Global Entrepreneurship Monitor (GEM, 2017) για την ελληνική οικονομία, εντοπίζοντας έτσι τη θέση της ελληνικής οικονομίας συνολικά στο ζήτημα της επιχειρηματικότητας, αλλά και πιθανές ιδιαιτερότητες οι οποίες θα πρέπει να αναλυθούν περαιτέρω και σε περιφερειακό επίπεδο.

Ο Δείκτης Επιχειρηματικότητας Αρχικών Σταδίων (Total early-stage entrepreneurial activity – TEA) για την Ελλάδα το 2016 είναι 5,6%, με τη χώρα να κατατάσσεται στην 56η θέση από 64 χώρες. Η θέση της Ελλάδας στην κατάταξη των 64 χωρών υποχώρησε σε σχέση με το 2015, οπότε ήταν στην 48η θέση (με τιμή του δείκτη ίση με 6,7%). Αξίζει να σημειωθεί ότι το 2008 η Ελλάδα βρισκόταν στην 20η θέση μεταξύ 44 χωρών οι οποίες συμμετείχαν τότε στην έρευνα του GEM (GEM, 2017). Επιπλέον, η επίδοση της Ελλάδας στον δείκτη αυτό είναι χαμηλότερη από τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που φτάνει το 8,5%.

Για την Ελλάδα, η επιχειρηματικότητα ανάγκης εμφανίζει αρκετά υψηλό ποσοστό που αγγίζει το 34% (η επιχειρηματικότητα ανάγκης υπολογίζεται ως ποσοστό της TEA) και φέρνει τη χώρα στη 10η θέση της παγκόσμιας κατάταξης (το αντίστοιχο ποσοστό στις χώρες της Ευρώπης είναι 20,9%). Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με το υψηλό ποσοστό ανεργίας και τους χαμηλούς μισθούς δείχνουν τη σύνδεση της επιλογής της επιχειρηματικής δραστηριότητας με την εργασιακή ανασφάλεια και τις μειωμένες ευκαιρίες απασχόλησης (όπως παρουσιάζεται αναλυτικά στο OECD/EU, 2015).

Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι:

- Για την Ελλάδα, το ποσοστό των επίδοξων επιχειρηματιών (Nascent Entrepreneurship Rate) είναι από τα χαμηλότερα στην Ευρώπη και φτάνει στο 3,2%, ενώ η χώρα βρίσκεται στην 55η θέση της παγκόσμιας κατάταξης των 64 χωρών ως προς τον συγκεκριμένο δείκτη.
- Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η υψηλή επίδοση της ελληνικής οικονομίας στον δείκτη Καθιερωμένης Επιχειρηματικότητας (Established Business Ownership Rate), όπου κατατάσσονται τα άτομα ηλικίας 18-64 ετών τα οποία δραστηριοποιούνται επιχειρηματικά τουλάχιστον για 3,5 χρόνια. Η καθιερωμένη επιχειρηματικότητα φτάνει το 14,1% το 2016 με τη χώρα να έρχεται στην 8η θέση της παγκόσμιας κατάταξης και στην πρώτη της Ευρώπης, όπου ο μέσος όρος καθιερωμένης επιχειρηματικότητας ανέρχεται στο 6,9%. Όπως θα αναλυθεί και παρακάτω, η αυτοαπασχόληση εμφανίζει ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά στην ελληνική οικονομία με τον έναν στους τρεις εργαζομένους (ηλικιών από

15 έως 64) το 2016 να είναι αυτοαπασχολούμενος (το ποσοστό αυτοαπασχόλησης στην Ελλάδα αγγίζει το 29%, ενώ το αντίστοιχο μέγεθος για την Ευρωπαϊκή Ένωση είναι στο 14%).

- Πρέπει τέλος να σημειωθεί ότι η Ελλάδα έρχεται στην πρώτη θέση της παγκόσμιας κατάταξης της GEM σε ποσοστό επιχειρηματιών που διακόπτουν τη δραστηριότητά τους λόγω έλλειψης κερδοφορίας, με ποσοστό που φτάνει το 73,8%.

Τα πλήρη δεδομένα του GEM δεν είναι διαθέσιμα σε επίπεδο περιφερειών για τις εξεταζόμενες χώρες, γεγονός που δεν επιτρέπει την περαιτέρω ανάλυση. Τα μόνα διαθέσιμα δεδομένα σε επίπεδο περιφερειών προέρχονται από τον IOBE (IOBE, 2014), όπου αναφέρεται η υψηλή σημασία της γεωγραφικής κατανομής της Επιχειρηματικότητας Αρχικών Σταδίων, αφού μεγάλες διαφορές και αποκλίσεις δεν εμφανίζονται μόνο σε διαφορετικές χώρες, αλλά και μεταξύ των περιφερειών της ίδιας χώρας, ακολουθώντας τις αντίστοιχες περιφερειακές ανισότητες. Σύμφωνα, λοιπόν, με τη συγκεκριμένη μελέτη, ο δείκτης TEA κυμαίνεται από 11,6% στην Κεντρική Μακεδονία, όπου και εμφανίζεται η υψηλότερη τιμή, σε 1,7% στη Στερεά Ελλάδα, όπου εμφανίζεται η χαμηλότερη τιμή. Ο δείκτης υπερβαίνει σημαντικά τον μέσο όρο στις περιφέρειες Δυτικής Μακεδονίας (11,1%) και Πελοποννήσου (7,9%). Ο TEA για την περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας ανέρχεται μόλις στο 2,8%, δηλαδή η περιφέρεια καταλαμβάνει τη 12η θέση μεταξύ των 13 περιφερειών και περιλαμβάνεται στις τέσσερις περιφέρειες όπου ο TEA εμφανίζεται εξαιρετικά χαμηλός. Στις περιφέρειες αυτές (Αν. Μακεδονία και Θράκη, Δυτική Ελλάδα, Κρήτη, Στερεά Ελλάδα) ο αριθμός των νέων επιχειρήσεων που δημιουργήθηκαν κατά το 2012 ήταν πολύ μικρός, με ό,τι αρνητικό αυτό συνεπάγεται για τις αναπτυξιακές προοπτικές των συγκεκριμένων περιφερειών.

Η έλλειψη επιπλέον δεδομένων από το GEM για την προσέγγιση του θέματος της επιχειρηματικότητας σε περιφερειακό επίπεδο οδηγεί στην αναγκαιότητα ανάπτυξης δεικτών, προερχόμενων από άλλες πηγές, έτσι ώστε να αναλυθούν οι όψεις της περιφερειακής επιχειρηματικότητας. Οι πηγές των δεδομένων που χρησιμοποιούνται είναι οι Έρευνες Εργατικού Δυναμικού και οι Διαρθρωτικές Έρευνες Επιχειρήσεων. Οι δείκτες οι οποίοι κατασκευάζονται επικεντρώνονται στα χαρακτηριστικά της αυτοαπασχόλησης της περιφέρειας και της διάρθρωσης των επιχειρήσεων και στη σύγκρισή τους με το σύνολο της ελληνικής οικονομίας. Πρέπει όμως να σημειωθεί πως η διενέργεια περιφερειακών ερευνών με στόχο τη συγκέντρωση δεδομένων, που να καλύπτουν όλες τις όψεις της επιχειρηματικότητας, κρίνεται απαραίτητη προϋπόθεση για την απόκτηση ολοκληρωμένης εικόνας του θέματος.

4.1.2 Τα χαρακτηριστικά της αυτοαπασχόλησης με βάση την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Παρακάτω ακολουθεί η συγκριτική ανάλυση των χαρακτηριστικών της αυτοαπασχόλησης στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας σε σχέση με το σύνολο της ελληνικής οικονομίας με έτη αναφοράς το 2008 και το 2016.

Πίνακας 1. Θέση στην απασχόληση σε Δυτική Ελλάδα και σύνολο χώρας, 2008 & 2016

Έτος	Χωρική ενότητα	Αυτοαπασχολούμενοι	Μισθωτοί	Βοηθοί σε οικ. επιχείρηση	Σύνολο
2008	Δυτική Ελλάδα	95.851	146.223	23.951	266.025
	Δυτική Ελλάδα (%)	36,03%	54,97%	9,00%	
	Ελλάδα	1.337.437	3.028.447	271.378	4.637.262
	Ελλάδα (%)	28,84%	65,31%	5,85%	
2016	Δυτική Ελλάδα	76.278	109.053	16.199	201.530
	Δυτική Ελλάδα (%)	37,85%	54,11%	8,04%	
	Ελλάδα	1.117.654	2.439.975	144.984	3.702.613
	Ελλάδα (%)	30,19%	65,90%	3,92%	

Πηγή: ΕΕΔ, 2008 & 2016, ίδια επεξεργασία

Στον Πίνακα 1 παρουσιάζεται η κατανομή των εργαζόμενων ως προς τη θέση απασχόλησης για τη Δυτική Ελλάδα και το σύνολο της χώρας για τα έτη 2008 και 2016.

Από τον Πίνακα 1 προκύπτει ότι το ποσοστό της αυτοαπασχόλησης στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας ανέρχεται σε 36,03% το 2008 και 37,85% το 2016 και είναι αρκετά υψηλότερο από τα αντίστοιχα ποσοστά για το σύνολο της χώρας (28,84% και 30,19% αντιστοίχως). Παρόλο που ο αριθμός των αυτοαπασχολούμενων μειώθηκε και στις δύο χωρικές ενότητες, το ποσοστό τους αυξήθηκε κατά τα εξεταζόμενα έτη. Ο απόλυτος αριθμός των αυτοαπασχολούμενων μειώθηκε κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης κατά 16,43% στην περιφέρεια και κατά 20,42% στο σύνολο της χώρας. Η διαφορά μεταξύ των παραπάνω παρατηρήσεων έγκειται στη μεγάλη συγκέντρωση της μισθωτής εργασίας στην περιφέρεια Αττικής και στο σχετικά υψηλό ποσοστό αυτοαπασχόλησης στις υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας. Από τον πίνακα παρατηρούμε επίσης ότι κατά το 2016 η απασχόληση της περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας ήταν το 5,44% της συνολικής απασχόλησης της χώρας, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό της αυτοαπασχόλησης ήταν 6,82% (τα συγκεκριμένα αποτελέσματα για το 2008 ήταν 5,74% και 7,17% αντιστοίχως).

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζεται η κατανομή των αυτοαπασχολούμενων ως προς το μέγεθος της επιχείρησης για τη Δυτική Ελλάδα και το σύνολο της χώρας για τα έτη 2008 και 2016.

Από τον Πίνακα 2 μπορεί να εντοπιστεί η ιδιαίτερα υψηλή συγκέντρωση της αυτοαπασχόλησης σε πολύ μικρές επιχειρήσεις με απασχόληση ως και 10 άτομα. Το εύρημα αυτό παρατηρείται και σε επίπεδο χώρας και σε επίπεδο περιφέρειας και δεν μεταβάλλεται σημαντικά κατά τα εξεταζόμενα έτη. Παρ' όλα αυτά η περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας εμφανίζει λίγο υψηλότερη συγκέντρωση της αυτοαπασχόλησης σε πολύ μικρές επιχειρήσεις σε σχέση με το σύνολο της χώρας.

Πίνακας 2. Κατανομή αυτοαπασχολούμενων ως προς το μέγεθος της επιχείρησης σε Δυτική Ελλάδα και σύνολο χώρας, 2008 & 2016

		Έως και 10 άτομα	11 έως 19	20 έως 49	Πάνω από 50	Άγνω- στος, αλλά > 10	Σύνολο
2008	Ελλάδα	1.299.086	16.917	8.495	4.665	8.273	1.337.436
	Ελλάδα (%)	97,13%	1,26%	0,64%	0,35%	0,62%	
	Δυτική Ελλάδα	94.430	712	374	0	335	95.851
	Δυτική Ελλάδα (%)	98,52%	0,74%	0,39%	0,00%	0,35%	
2016	Ελλάδα	1.076.374	17.532	8.892	6.686	8.170	1.117.654
	Ελλάδα (%)	96,31%	1,57%	0,80%	0,60%	0,73%	
	Δυτική Ελλάδα	75.033	938	0	188	119	76.278
	Δυτική Ελλάδα (%)	98,37%	1,23%	0,00%	0,25%	0,16%	

Πηγή: ΕΕΔ, 2008 & 2016, ίδια επεξεργασία

Πίνακας 3. Ηλικιακή κατανομή αυτοαπασχολούμενων σε Δυτική Ελλάδα και σύνολο χώρας, 2008 & 2016

		15-24	25-35	35-44	45-54	55-64	65-74	75+
2006	Ελλάδα (%)	1,70%	17,28%	29,29%	27,38%	20,14%	3,63%	0,58%
	Δυτική Ελλάδα (%)	1,79%	19,83%	28,84%	28,29%	18,83%	2,31%	0,11%
2016	Ελλάδα (%)	0,72%	13,57%	28,66%	31,47%	21,53%	3,81%	0,25%
	Δυτική Ελλάδα (%)	1,14%	10,23%	29,71%	30,35%	25,17%	3,32%	0,09%

Πηγή: ΕΕΔ, 2008 & 2016, ίδια επεξεργασία

Στον Πίνακα 3 παρουσιάζεται η ηλικιακή κατανομή των αυτοαπασχολούμενων για τη Δυτική Ελλάδα και το σύνολο της χώρας για τα έτη 2008 και 2016.

Από τον Πίνακα 3 προκύπτει μια διαφοροποίηση στο προφίλ των αποτελεσμάτων μεταξύ των εξεταζόμενων ετών. Συγκεκριμένα, παρατηρείται ότι και στις δύο γεωγραφικές ενότητες το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων μέχρι και την ηλικία των 35 ετών μειώνεται μεταξύ των ετών 2008-2016, με παράλληλη αύξηση των αυτοαπασχολούμενων μεγαλύτερων ηλικιών. Ειδικά στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας παρατηρείται η υψηλή ποσοστιαία μεταβολή των αυτοαπασχολούμενων μεταξύ 55-64 ετών, η οποία ξεπερνά αρκετά τον εθνικό μέσο όρο.

Στον Πίνακα 4 παρουσιάζεται η τομεακή κατανομή των αυτοαπασχολούμενων για τη Δυτική Ελλάδα και το σύνολο της χώρας για τα έτη 2008 και 2016. Από τα παραπάνω αποτελέσματα προκύπτει η σχετικά υψηλή συγκέντρωση των

Πίνακας 4. Τομεακή κατανομή αυτοαπασχολούμενων σε Δυτική Ελλάδα και σύνολο χώρας, 2008 & 2016

		ΠΡΩΤΟ-ΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	ΔΕΥΤΕΡΟ-ΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	ΤΡΙΤΟ-ΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	ΣΥΝΟΛΟ
2008	Ελλάδα	360266	226167	751004	1337437
	Ελλάδα (%)	26,94%	16,91%	56,15%	
	Δυτική Ελλάδα	36667	14563	44620	95850
	Δυτική Ελλάδα (%)	38,25%	15,19%	46,55%	
2016	Ελλάδα	355765	132479	629411	1117655
	Ελλάδα (%)	31,83%	11,85%	56,32%	
	Δυτική Ελλάδα	35596	10014	30668	76278
	Δυτική Ελλάδα (%)	46,67%	13,13%	40,21%	

Πηγή: ΕΕΔ, 2008 & 2016, ίδια επεξεργασία

αυτοαπασχολούμενων της Δυτικής Ελλάδας σε επιχειρήσεις του πρωτογενή τομέα και η αρκετά χαμηλότερη, σε σχέση με τον εθνικό μέσο όρο, συγκέντρωση στον τριτογενή τομέα. Επιπλέον, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και το γεγονός ότι ο αριθμός των αυτοαπασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα μειώθηκε μεταξύ των εξεταζόμενων ετών στη Δυτική Ελλάδα μόλις κατά 1,25% (με το αντίστοιχο ποσοστό στο σύνολο της χώρα να είναι -2,92%), ενώ η αντίστοιχη μείωση του αριθμού των αυτοαπασχολούμενων σε δευτερογενή και τριτογενή τομέα ήταν -31,24% και -31,27% (με τα αντίστοιχα μεγέθη για το σύνολο της χώρας να είναι -41,42% και -16,19%). Το ιδιαίτερα ενδιαφέρον αυτό συμπέρασμα δείχνει τη σταθερή και αρκετά ισχυρή θέση του πρωτογενή τομέα στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας. Τα παραπάνω ευρήματα θα αναλυθούν παρακάτω και σε επίπεδο κλάδων.

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζεται η κλαδική διάρθρωση της αυτοαπασχόλησης για την περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας και το σύνολο της χώρας το 2016. Η ανάλυση δεν μπορεί να γίνει συγκριτικά με το 2008 λόγω της αλλαγής στην κατάταξη των κλάδων από την κατάταξη NACE Rev.1 σε NACE Rev.2. Σε πρώτο επίπεδο προσεγγίζεται η μονοψήφια ανάλυση και στη συνέχεια θα διερευνηθεί και η διψήφια ανάλυση.

Από τον Πίνακα 5 προκύπτει η υψηλή συγκέντρωση της αυτοαπασχόλησης στον πρωτογενή τομέα που φτάνει το 46,67% για την περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας και ακολουθεί ο κλάδος του εμπορίου με 19,63%. Οι κλάδοι με σχετικά υψηλή

Πίνακας 5. Κλαδική διάρθρωση αυτοαπασχόλησης σε Δυτική Ελλάδα και σύνολο χώρας, 2016

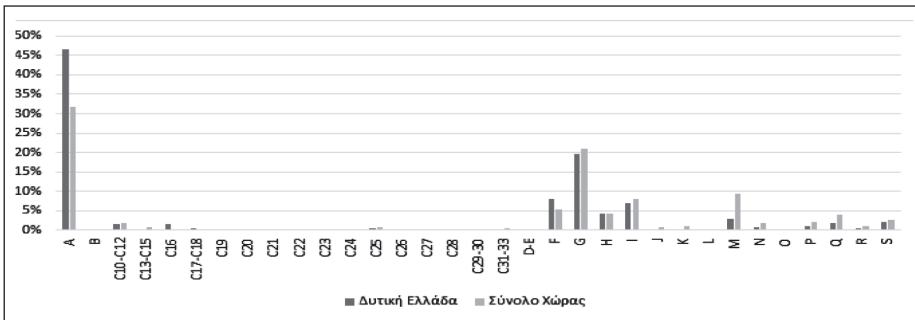
	Ελλάδα	Δυτική Ελλάδα
ΓΕΩΡΓΙΑ, ΔΑΣΟΚΟΜΙΑ ΚΑΙ ΑΛΙΕΙΑ	31,83%	46,67%
ΟΡΥΧΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΟΜΕΙΑ	0,15%	0,00%
ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ	6,10%	5,06%
ΠΑΡΟΧΗ ΗΛΕΚΤΡΙΚΟΥ ΡΕΥΜΑΤΟΣ, ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ, ΑΤΜΟΥ ΚΑΙ ΚΛΙΜΑΤΙΣΜΟΥ	0,12%	0,00%
ΠΑΡΟΧΗ ΝΕΡΟΥ, ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΛΥΜΑΤΩΝ, ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΠΟΒΛΗΤΩΝ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΕΞΥΓΙΑΝΣΗΣ	0,08%	0,00%
ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	5,41%	8,07%
ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΚΑΙ ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ, ΕΠΙΣΚΕΥΗ ΜΗΧΑΝΟΚΙΝΗΤΩΝ ΟΧΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΜΟΤΟΣΙΚΛΕΤΩΝ	20,90%	19,63%
ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ	4,33%	4,22%
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΠΑΡΟΧΗΣ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΕΣΤΙΑΣΗΣ	8,17%	6,87%
ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	0,72%	0,18%
ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	1,08%	0,16%
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ	0,25%	0,00%
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	9,37%	3,03%
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	1,81%	0,74%
ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΑΜΥΝΑ, ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ	0,00%	0,00%
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	2,15%	1,05%
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΥΓΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ	3,94%	1,77%
ΤΕΧΝΕΣ, ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ	1,02%	0,56%
ΆΛΛΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ	2,34%	2,00%
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ ΩΣ ΕΡΓΟΔΟΤΩΝ, ΜΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΜΕΝΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ, ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΝ ΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΑΓΑΘΩΝ	0,25%	0,00%
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΕΤΕΡΟΔΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ ΚΑΙ ΦΟΡΕΩΝ	0,00%	0,00%

Πηγή: ΕΕΔ, 2016, ίδια επεξεργασία

συγκέντρωση αυτοαπασχολούμενων, πέρα από τον πρωτογενή τομέα, είναι οι: Μεταποίηση, Παροχή Ηλεκτρικού Ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού, Κατασκευές, Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο, Μεταφορά και Αποθήκευση, Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης, Ενημέρωση και Επικοινωνία, Χρηματοπιστωτικές και Ασφαλιστικές Δραστηριότητες, Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας, Επαγγελματικές, Επιστημονικές και Τεχνικές Δραστηριότητες. Στους παραπάνω κλάδους και στον πρωτογενή τομέα συγκεντρώνεται το 90% περίπου των αυτοαπασχολούμενων της περιφέρειας.

Στο παρακάτω διάγραμμα παρουσιάζεται η διψήφια κλαδική διάρθρωση της αυτοαπασχόλησης στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας (η κατάταξη των κλάδων παρουσιάζεται στο παράρτημα).

Διάγραμμα 1. Κλαδική διάρθρωση της αυτοαπασχόλησης για την Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας και το σύνολο της χώρας, 2016

Πηγή: ΕΕΔ, 2016, ίδια επεξεργασία

Από το Διάγραμμα 1 προκύπτει μια αρκετά όμοια διάρθρωση της αυτοαπασχόλησης στις δύο εξεταζόμενες χωρικές ενότητες, με εξαίρεση τον κλάδο Α (Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία), για τον οποίο στη Δυτική Ελλάδα εμφανίζονται σημαντικά υψηλότερα ποσοστά.

Στον Πίνακα 6 παρουσιάζεται η διάρθρωση της αυτοαπασχόλησης ανά επάγγελμα για την περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας και το σύνολο της χώρας το 2016. Η ανάλυση δεν μπορεί να γίνει συγκριτικά με το 2008 λόγω της αλλαγής στην κατάταξη των επαγγελμάτων.

Όπως αναμένεται, υψηλό ποσοστό της αυτοαπασχόλησης συγκεντρώνεται στα επαγγέλματα των γεωργών (46,67% για την περιφέρεια και 31,69% για τη χώρα), ενώ ιδιαίτερα υψηλή συγκέντρωση αυτοαπασχολούμενων παρουσιάζουν τα επαγγέλματα που σχετίζονται με την παροχή υπηρεσιών (20,41% για την περιφέρεια και 22% για τη χώρα). Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η αρκετά υψηλή συμμετοχή αυτοαπασχολούμενων στο επάγγελμα των ειδικευμένων τεχνιτών (13,54% για την περιφέρεια και 11,33% για τη χώρα). Τέλος, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι,

Πίνακας 6. Διάρθρωση αυτοαπασχόλησης ανά επάγγελμα σε Δυτική Ελλάδα και σύνολο χώρας, 2016

	Ελλάδα	Δυτική Ελλάδα
Ανώτερα διευθυντικά και διοικητικά στελέχη	6,81%	6,43%
Επαγγελματίες	16,58%	5,45%
Τεχνικοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	4,32%	1,22%
Υπάλληλοι γραφείου	1,30%	0,98%
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές	22,00%	20,41%
Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς	31,69%	46,67%
Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	11,33%	13,54%
Χειριστές βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι)	5,17%	4,99%
Ανείδικευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες	0,80%	0,31%
Πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν	0,00%	0,00%

Πηγή: ΕΕΔ, 2016, ίδια επεξεργασία

παρόλο που το προφίλ των επαγγελματιών δεν διαφοροποιείται σημαντικά μεταξύ περιφέρειας και χώρας, στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδος οι επαγγελματίες και οι τεχνικοί έχουν χαμηλότερη ποσοστιαία συμμετοχή στη διαμόρφωση της αυτοαπασχόλησης.

4.1.3 Τα χαρακτηριστικά του επιχειρηματικού τομέα με βάση τη Διαρθρωτική Έρευνα Επιχειρήσεων

Ακολουθεί η διερεύνηση των χαρακτηριστικών του επιχειρηματικού τομέα, όπως προκύπτει από τη Διαρθρωτική Έρευνα των Επιχειρήσεων (Structural Business Statistics – SBS), η οποία διεξάγεται από τη Eurostat και την ΕΛΣΤΑΤ. Τα δεδομένα προέρχονται από τη Eurostat (<http://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/data/database>). Τα διαθέσιμα δεδομένα για την περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας περιορίζονται στον αριθμό των τοπικών μονάδων και στον αριθμό εργαζομένων σε αυτές. Παρατηρούμε ότι για την ελληνική οικονομία δεν καταγράφονται δεδομένα σχετικά με τον τζίρο των επιχειρήσεων και μεταβλητές της δημογραφίας αυτών (γεννήσεις και θάνατοι επιχειρήσεων) σε επίπεδο περιφερειών NUTS-2, σε αντίθεση με την πλειοψηφία των ευρωπαϊκών οικονομιών για τις οποίες υπάρχει διαθεσιμότητα στοιχείων. Για τον λόγο αυτό η ανάλυση που γίνεται με βάση τις SBS είναι περιορισμένη. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι στις SBS έρευνες δεν καταγράφεται ο πρωτογενής τομέας. Στην ανάλυση που ακολουθεί παρουσιάζονται τα τελευταία διαθέσιμα δεδομένα για το έτος 2015.

Για την ανάλυση των δεδομένων χρησιμοποιείται ο δείκτης του απλού διανεμητικού πηλίκου (Simple Location Quotient – SLQ), ο οποίος μετασχηματίζεται κατάλληλα έτσι ώστε να ανταποκρίνεται στα διαθέσιμα δεδομένα. Συγκεκριμένα οι δείκτες που χρησιμοποιούνται είναι:

$$SLQ_{L,i} = \frac{L_i^R / L_R}{L_i^N / L_N} \text{ και } SLQ_{X,i} = \frac{X_i^R / X}{X_i^N / X_N},$$

όπου:

L_i^R : Η απασχόληση του κλάδου i της περιφέρειας R

L_N^R : Η απασχόληση του συνόλου της περιφέρειας R

L_i^N : Η απασχόληση του κλάδου i της οικονομίας

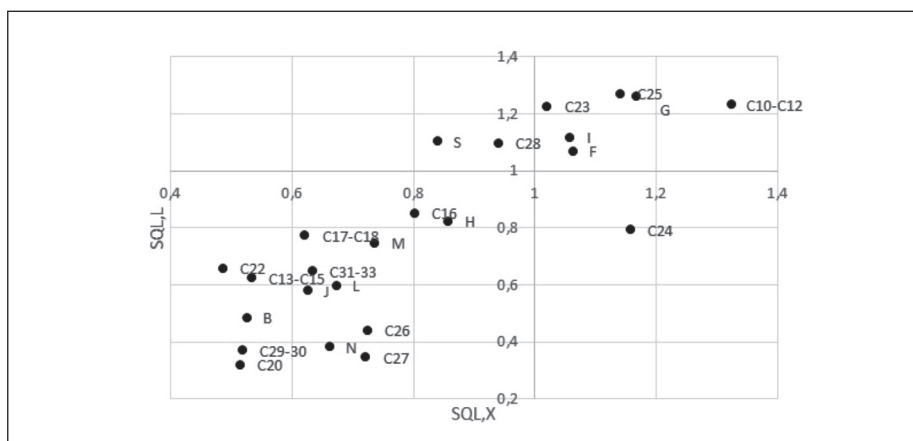
L_N : Η απασχόληση της οικονομίας,

ενώ με X συμβολίζονται τα αντίστοιχα μεγέθη για τον αριθμό των επιχειρήσεων.

Ο αριθμητής της παραπάνω εξίσωσης αντιπροσωπεύει το μερίδιο κλάδου i στην απασχόληση (ή τον αριθμό επιχειρήσεων) της περιφέρειας, ενώ ο παρονομαστής το μερίδιο του κλάδου i στην απασχόληση (ή τον αριθμό επιχειρήσεων) της χώρας.

Στο Διάγραμμα 2 παρουσιάζονται οι δύο δείκτες για την περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας το 2015 (η ανάλυση περιλαμβάνει μόνο τους κλάδους για τους οποίους υπάρχουν διαθέσιμα δεδομένα). Στον οριζόντιο άξονα καταγράφονται οι τιμές του SQL_X και στον κάθετο οι τιμές του SQL_L . Τιμές των δεικτών μεγαλύτερες της μονάδας δείχνουν εξειδίκευση της περιφέρειας στα προϊόντα του συγκεκριμένου κλάδου.

Διάγραμμα 2. Δείκτης SQL_L και SQL_X για την ΠΔΕ, 2015

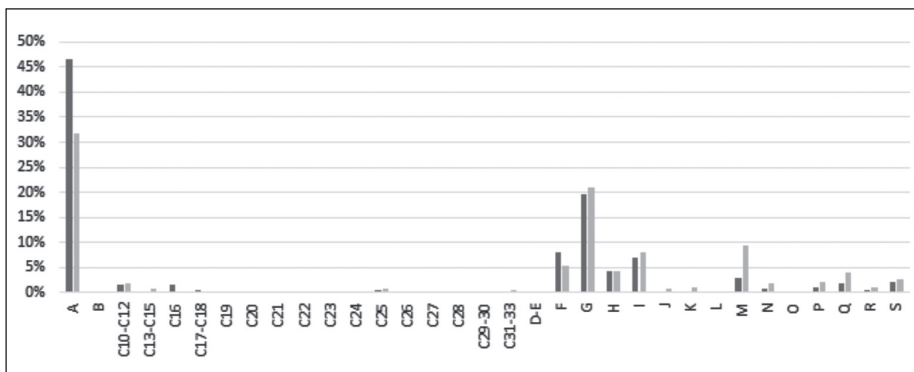
Πηγή: Eurostat, ίδια επεξεργασία

Από το Διάγραμμα 2 προκύπτει ότι η περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας εξειδικεύεται στους κλάδους: Ποτών και προϊόντων καπνού (C10-12), Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων (C23), Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού (C25), Κατασκευές (F), Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο (G), Καταλύματα και εστίαση (I). Οι κλάδοι αυτοί εμφανίζονται στο πρώτο τεταρτημόριο του Διαγράμματος 4. Παρατηρείται επίσης πως ο κλάδος Παραγωγή βασικών μετάλλων (C24) εμφανίζει τιμή του δείκτη SQL_x μεγαλύτερη από τη μονάδα, ενώ οι κλάδοι Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α. (C28) και Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών (S) εμφανίζουν τιμή του δείκτη SQL_L μεγαλύτερη από τη μονάδα. Προκύπτει, δηλαδή, μια ομάδα κλάδων με ισχυρή συμμετοχή στην επιχειρηματική δραστηριότητα της περιφέρειας.

4.2 Άξονας 2: Ανάλυση εισροών-εκροών

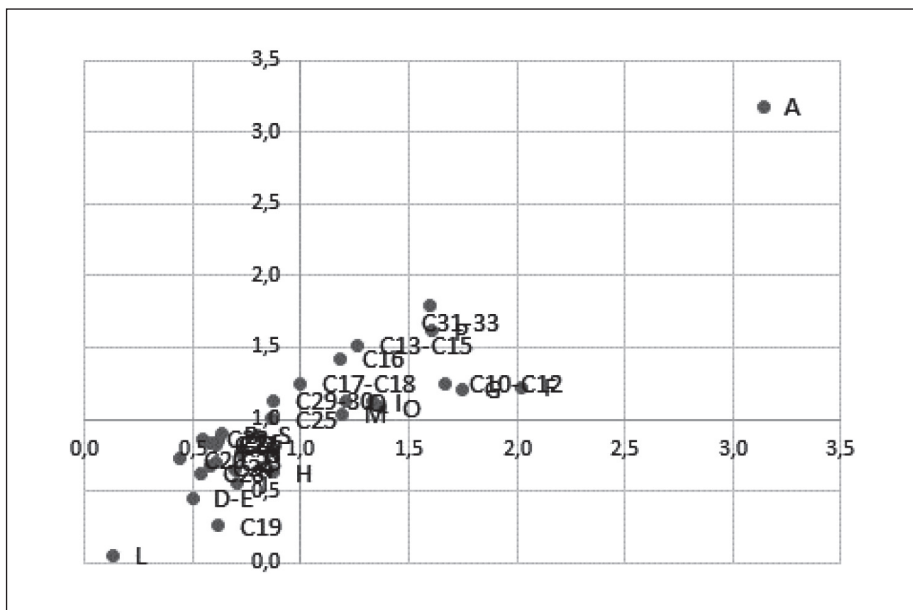
Στο Διάγραμμα 3 παρουσιάζονται οι πολλαπλασιαστές απασχόλησης για την περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας, καθώς και οι αντίστοιχοι πολλαπλασιαστές για το σύνολο της χώρας. Σύμφωνα με το διάγραμμα, οι κλάδοι της περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας με τους υψηλότερους πολλαπλασιαστές απασχόλησης είναι οι: Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία (A), Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών, ειδών ένδυσης, δέρματος και δερμάτινων ειδών (C13-15), Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό (C16), Κατασκευή επίπλων, άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες και Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού (C31-33), Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο (G) και Εκπαίδευση (P).

Διάγραμμα 3. Πολλαπλασιαστές απασχόλησης Δυτικής Ελλάδας και συνόλου χώρας, 2010

Πηγή: ΠΟΑΔΕΠ, 2017α & ΠΟΑΔΕΠ, 2017β, ίδια επεξεργασία

Διάγραμμα 4. Κλάδοι κλειδιά ως προς την απασχόληση, περιφέρεια Δυτικής Ελλάδος

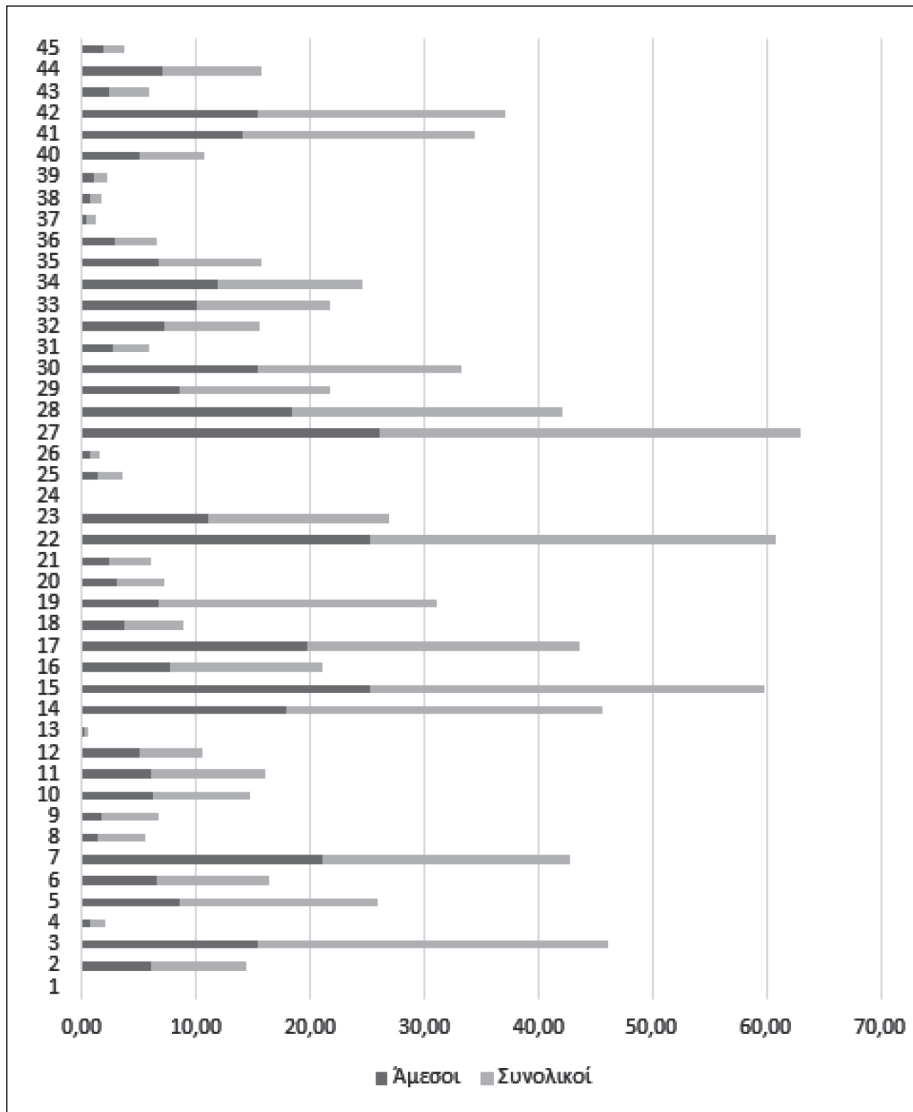
Πηγή: ΠΟΑΔΕΠ, 2017α & ΠΟΑΔΕΠ, 2017β, ίδια επεξεργασία

Από τον συνδυασμό των οριζόντιων και κάθετων πολλαπλασιαστών απασχόλησης προκύπτουν οι κλάδοι κλειδιά ως προς την απασχόληση, οι κλάδοι δηλαδή οι οποίοι δημιουργούν απασχόληση πάνω από τον μέσο όρο της οικονομίας, τόσο ως προς τις οριζόντιες όσο και ως προς τις κάθετες σχέσεις που αναπτύσσουν. Πρόκειται δηλαδή για τους κλάδους στους οποίους η ενδιάμεση ζήτηση και η ενδιάμεση προσφορά τους κατευθύνεται σε άλλους κλάδους με σημαντική συνεισφορά στην περιφερειακή απασχόληση.

Στο Διάγραμμα 4 παρουσιάζονται οι κλάδοι κλειδιά ως προς την απασχόληση για την περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας. Σύμφωνα με το διάγραμμα, οι κλάδοι κλειδιά για την απασχόληση της περιφέρειας είναι οι: Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία (A), Βιομηχανία Τροφίμων, Ποτών και προϊόντων καπνού (C10-12), Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών, ειδών ένδυσης, δέρματος και δερμάτινων ειδών (C13-15), Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό (C16), Κατασκευή επίπλων, άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες και Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού (C31-33), Κατασκευές (F), Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο (G), Επαγγελματικές, επιστημονικές και Τεχνικές Δραστηριότητες (M), Καταλύματα και εστίαση (I), Δημόσια Διοίκηση, Άμυνα και Υποχρεωτική Κοινωνική Ασφάλιση (O), Εκπαίδευση (P) και Υγεία και Κοινωνική Μέριμνα (Q).

Η βελτίωση του πλέγματος των αλληλεξαρτήσεων των κλάδων με υψηλούς πολλαπλασιαστές απασχόλησης, λαμβάνοντας υπόψη και στην περίπτωση αυτή

Διάγραμμα 5. Πολλαπλασιαστές επαγγελματιών Δυτικής Ελλάδας και συνόλου χώρας, 2010

Πηγή: ΠΟΑΔΕΠ, 2017α & : ΠΟΑΔΕΠ, 2017β, ίδια επεξεργασία

το μέγεθος της αγοράς, καθώς και την ισχύουσα τεχνολογία παραγωγής, μπορεί να δημιουργήσει στις εξεταζόμενες περιφέρειες μια εσωτερική δυναμική, ώστε η απόδοσή τους να είναι η βέλτιστη οικονομικά και κοινωνικά, δηλαδή να βελτιώσει την παραγωγική διάρθρωσή τους και να τονώσει την απασχόληση.

Η εκτίμηση των πολλαπλασιαστών επαγγελματιών στο περιφερειακό μοντέλο εισροών-εκροών έγινε με βάση τη διάρθρωση της απασχόλησης στην ανάλυση

κλάδων κατά NACE Rev. 2, καθώς και την κατανομή σε επαγγέλματα σύμφωνα με την κατάταξη ISCO-08. Το αποτέλεσμα της εφαρμογής της μεθοδολογίας εκτίμησης των πολλαπλασιαστών επαγγελμάτων είναι ένας πίνακας διαστάσεων 33X45, ο οποίος εμφανίζει δυσχέρειες στη δυνατότητα ανάλυσής του. Για τον λόγο αυτό, τα αποτελέσματα παρουσιάζονται σε μορφή διανύσματος, όπου αθροίζοντας κατά γραμμές τον εν λόγω πίνακα γίνεται η εκτίμηση ενός πολλαπλασιαστή ανά επάγγελμα. Οι πολλαπλασιαστές αυτοί δίνουν μια γενική εικόνα της δυναμικής του επαγγέλματος στην περιφερειακή οικονομία. Εκτός από τους άμεσους και συνολικούς πολλαπλασιαστές επαγγελμάτων, παρουσιάζονται και οι έμμεσοι πολλαπλασιαστές επαγγελμάτων, οι οποίοι αποτυπώνουν την επίδραση στην απασχόληση του συγκεκριμένου επαγγέλματος εξαιτίας της έντασης των διακλαδικών σχέσεων της οικονομίας.

Οι πολλαπλασιαστές επαγγελμάτων της περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας παρουσιάζονται στο Διάγραμμα 5. Σύμφωνα με αυτό, τα επαγγέλματα με τους υψηλότερους πολλαπλασιαστές είναι τα: Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι μικρών δημόσιων ή ιδιωτικών επιχειρήσεων (3), Εκπαιδευτικοί (7), Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές, κτηματομεσίτες (14), Υπάλληλοι γραφείου (15), Απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών (17), Μοντέλα, πωλητές και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (19), Γεωργοί πολυκαλλιεργητές (22), Τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης κτιρίων και άλλων δομικών έργων (27), Χύτες μετάλλων, συγκολλητές, ελασματοουργοί, τεχνίτες μεταλλικών δομικών κατασκευών, σιδηρουργοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (42) και Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.α.ε. (44).

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα στο σύγχρονο ανταγωνιστικό περιβάλλον με τις ραγδαίες οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις που η παγκόσμια οικονομική κρίση δημιούργησε, αναπτύσσεται ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την αποτελεσματικότητα των νέων επιχειρηματικών πρωτοβουλιών στο να πετύχουν υψηλές επιδόσεις σε όρους δημιουργίας προστιθέμενης αξίας ή/και βελτίωσης των επιπέδων παραγωγικότητας ή/και ανάπτυξης των εξαγωγών ή/και δημιουργίας θέσεων εργασίας, με αποτέλεσμα η σύγχρονη βιβλιογραφία για τα ζητήματα επιχειρηματικότητας να εστιάζεται σε μεγάλο βαθμό στα συγκεκριμένα πεδία. Ιδιαίτερα για την ελληνική οικονομία, η οποία παραμένει σε κατάσταση έντονης και παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης, ο ρόλος των νέων επιχειρηματικών εγχειρημάτων, τα οποία λόγω της αναπτυξιακής τους δυναμικής αναμένεται να συμβάλουν στην παραγωγική αναδιάρθρωση της χώρας και να αποτελέσουν μοχλό ανάκαμψης, αναμένεται να είναι κρίσιμος και οφείλει να αποτελέσει τον κυρίαρχο στόχο των πολιτικών ενίσχυσης της επιχειρηματικότητας.

Στην παρούσα μελέτη για την περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας η παραπάνω ανάλυση αποτελεί μια πρώτη προσέγγιση μελέτης των προοπτικών επιχειρηματικότητας, έτσι ώστε να εντοπιστούν οι αναπτυξιακές δυναμικές που μπορεί να δημιουργηθούν αλλά και να εκτιμηθούν τα δυνητικά οφέλη από τη διεύρυνση της επιχειρηματικότητας για την περιφερειακή οικονομία.

Ιδιαίτερο βάρος στη μελέτη δόθηκε στην ανάλυση των κλαδικών χαρακτηριστικών της περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας, όπως αυτά προκύπτουν από την εφαρμογή της ανάλυσης εισροών-εκροών, αφού μέσω αυτής εντοπίζονται οι κλαδικές διασυνδέσεις της περιφερειακής οικονομίας και ο βαθμός διάχυσης των επιπτώσεων (spillovers) της επέκτασης ενός κλάδου στους υπόλοιπους κλάδους, ως προς την απασχόληση σε επίπεδο κλάδων και επαγγελμάτων. Από την ανάλυση προκύπτει α) μια σειρά κλάδων οικονομικής δραστηριότητας οι οποίοι λειτουργούν ως κλάδοι κλειδιά για την περιφέρεια και οι οποίοι συνεισφέρουν και ως προς την ενδιάμεση προσφορά και ως προς την ενδιάμεση ζήτηση στην περιφερειακή απασχόληση και β) μια σειρά επαγγελμάτων τα οποία ενισχύονται περισσότερο από την ένταση των διακλαδικών σχέσεων.

Παράλληλα, αναλύθηκαν σε ένα πρώτο επίπεδο τα χαρακτηριστικά της αυτοαπασχόλησης, όπως αυτά προκύπτουν από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού των ετών 2008 και 2016. Προκύπτει ότι, παρά την ομοιότητα των χαρακτηριστικών της αυτοαπασχόλησης μεταξύ της περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας και του συνόλου της χώρας, εμφανίζεται μια σειρά από τοπικές ιδιαιτερότητες κυρίως στους κλάδους που συνδέονται με τον πρωτογενή τομέα της οικονομίας. Επιπλέον, αξιολογήθηκαν τα διαθέσιμα δεδομένα διάρθρωσης των επιχειρήσεων με τη χρήση κατάλληλων δεικτών, από τους οποίους προέκυψε μια ομάδα κλάδων με υψηλή συμμετοχή στην περιφερειακή επιχειρηματικότητα, τόσο ως προς τον αριθμό των τοπικών μονάδων όσο και ως προς τον αριθμό των εργαζομένων σε αυτές.

Τέλος, για να αξιολογηθούν από κοινού τα αποτελέσματα των δύο μεθοδολογιών που ακολουθούνται, υπολογίζεται ο συντελεστής συσχέτισης Spearman κατά τάξεις για τα μεγέθη: κλαδική διάρθρωση της περιφερειακής αυτοαπασχόλησης και ένταση περιφερειακών διακλαδικών σχέσεων. Ο συντελεστής συσχέτισης κατά τάξεις Spearman χρησιμοποιείται για την εκτίμηση της συνδιακύμανσης των εξεταζόμενων μεγεθών όταν ζητούμενο είναι η συμπεριφορά των αποτελεσμάτων ως προς τη σειρά κατάταξης των κλάδων και όχι ως προς τις τιμές τους (βλ ΠΟΑΔΕΠ, 2017α· Μαρκάκη, 2013). Προκύπτει ότι ο συγκεκριμένος συντελεστής είναι ιδιαίτερα χαμηλός (ίσο με 0,402), γεγονός που σημαίνει ότι η επιχειρηματική δραστηριότητα, όπως αυτή αποτυπώνεται από τη διάρθρωση της αυτοαπασχόλησης, έχει μέτρια συσχέτιση με κλάδους οι οποίοι παρουσιάζουν ισχυρές κλαδικές διασυνδέσεις (το γεγονός όμως ότι το ίδιο συμπέρασμα προκύπτει από την εφαρμογή του συντελεστή κατά τάξεις του Spearman για τα αντίστοιχα μεγέθη του συνόλου της ελληνικής οικονομίας -0,383- πιθανόν να αποτυπώνει ένα διαρθρωτικό ζήτημα το

οποίο πρέπει να αναλυθεί σε επίπεδο συνολικό). Το συμπέρασμα αυτό θεωρείται ιδιαίτερα κρίσιμο και πρέπει να αναλυθεί περαιτέρω με τη χρήση εξειδικευμένων δεικτών σε επίπεδο επιχειρήσεων, έτσι ώστε να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα και να προκύψουν οι βέλτιστες πολιτικές ανάπτυξης της επιχειρηματικότητας στο συγκεκριμένο οικονομικό περιβάλλον.

Από τη σύγκριση των αποτελεσμάτων της ανάλυσης εισροών-εκροών με τους δείκτες απλού διανεμητικού πηλίκου προκύπτει μια ομάδα κλάδων με υψηλές τιμές σε όλα τα μεγέθη. Πρόκειται για τους κλάδους: Βιομηχανία Τροφίμων, Ποτών και προϊόντων καπνού (C10-12), Κατασκευές (F), Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο (G) και Καταλύματα και εστίαση (I). Δεν πρέπει όμως να αγνοηθεί η ύπαρξη μιας ομάδας κλάδων της μεταποίησης (C23, C24, C25 και C28), οι οποίοι συνδέονται με τη βιομηχανική ανάπτυξη, οι οποίοι εμφανίζουν υψηλή συγκέντρωση επιχειρηματικής δραστηριότητας στην ΠΔΕ.

Σε μελλοντική έρευνα, η προσέγγιση που ακολουθείται εδώ θα συμπληρωθεί με επιπλέον μεθοδολογικές προσεγγίσεις και δείκτες, εντοπισμένες αφενός σε επίπεδο επιχειρήσεων και ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους και αφετέρου σε κρίσιμα χαρακτηριστικά των κλάδων της περιφέρειας, π.χ. εξαγωγικός προσανατολισμός, τεχνολογικό επίπεδο κ.λπ., έτσι ώστε να προσδιοριστούν, σε υψηλότερο βαθμό ανάλυσης, τα χαρακτηριστικά και η δυναμική της περιφερειακής επιχειρηματικότητας και να προσδιοριστούν με υψηλή ακρίβεια τα αναμενόμενα οφέλη από τη διεύρυνση της επιχειρηματικής δραστηριότητας.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Acs, Z. J. (2006). How is entrepreneurship good for economic growth? *Innovations*, 1(1), 9-107.
- Acs, Z. J., Varga, A. (2005). Agglomeration, Entrepreneurship and Technological Change. *Small Business Economics*, 24(3), 323-334.
- Ahmad, N., Seymour, R. (2008). Defining Entrepreneurial Activity: Definitions Supporting Frameworks for Data Collection. *OECD Statistics Working Papers*, No. 2008/01. Paris: OECD Publishing.
- Andrew, R. M., Peters, G. P. (2013). A multi-region input-output table based on the global trade analysis project database (GTAP-MRIO). *Economic Systems Research*, 25(1), 99-121.
- Brekke, T. (2015). Entrepreneurship and path dependency in regional development. *Entrepreneurship & Regional Development*, 27(3-4), 202-218.
- Carree, M. A., Thurik, A. R. (2010). The impact of entrepreneurship on economic growth. In *Handbook of entrepreneurship research*. Eds. Acs, Z. J. and Audretsch, D. B. New York: Springer, 557-594.
- Cooper, A. (2003). *Entrepreneurship: The Past, The Present, The Future*. In *Handbook of Entrepreneurship Research*. Eds. Acs, Z.J. and Audretsch, D.B. Dordrecht: Kluwer, 21-34.
- European Commission. (2012). *European Competitiveness Report: Reaping the Benefits of Globalization*. Brussels: European Union.

- Eurostat. (2008). *Eurostat Manual of Supply, Use and Input-Output Tables*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Flegg, A. T., Tohmo, T. (2013). Regional input-output tables and the FLQ formula: a case study of Finland. *Regional Studies*, 47(5), 703-721.
- GEM. (2017). *Global Report 2016/15*.
- Hebert, R. F., Link, A. N. (1982). *The Entrepreneur: Mainstream Views and Radical Critiques*. New York: Praeger.
- Hirschman, A. O. (1958). *Interdependence and Industrialization*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Kowalewski, J. (2015). Regionalization of national input-output tables: empirical evidence on the use of the FLQ formula. *Regional Studies*, 49(2), 240-250.
- Leontief, W. (1936). *Quantitative Input-Output Relations in the Economic System of the United States*. New York: Oxford University Press.
- Leontief, W. (1991). The economy as a circular flow. *Structural Change and Economic Dynamics*, 2, 177- 212.
- Mayor, M., López, A. J. (2009). Spatial shift-share analysis versus spatial filtering: an application to Spanish employment data. *Empirical Economics*, 34, 123-142.
- Miller, R., Blair, P. (2009). *Input-Output Analysis: Foundations and Extensions*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- OECD/EU. (2015). *The Missing Entrepreneurs 2015: Policies for Self-employment and Entrepreneurship*. Paris: OECD Publishing.
- Perloff, H. S., Dunn, E. S., Lampard, E. E., Muth, R. F. (1960). *Regions. Resources and Economic Growth*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Rasmussen, N. (1956). *Studies in Intersectoral Relations*. Amsterdam: North Holland.
- Sangwon, S. (Ed.). (2009). *Handbook of Input-Output Economics in Industrial Ecology*. New York: Springer.
- Sirakaya, E., Choi, H. S., Var, T. (2002). Shift-share analysis in tourism: examination of tourism employment change in a region. *Tourism Economics*, 8(3), 303-324.
- Stilwell, F. J. B. (1970). Further thoughts on the shift and share approach. *Regional Studies*, 4(4), 451-458.
- Urwin, P. (2011). *Self-employment, small firms and enterprise*. London: Institute of Economic Affairs.
- IOBE. (2014). *Επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα 2012-13*. Αθήνα: IOBE.
- Λίβας, Π. (1994). *Ανάλυση Εισροών-Εκροών*. Αθήνα: Σταμούλης.
- Μαρκάκη, Μ. (2013). *Η Διάρθρωση της Ελληνικής Οικονομίας και η Παραγωγικότητα της Εργασίας (1995-2010): Ανάλυση Εισροών-Εκροών*. Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα.
- Μπελεγρή-Ρομπόλη, Α., Μαρκάκη, Μ., Μιχαηλίδης, Π. (2010). *Διακλαδικές Σχέσεις στην Ελληνική Οικονομία*. Αθήνα: Μελέτες, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ.
- Παπαδασκαλόπουλος, Α. Δ. (Επιστ. επιμ.). (2000). *Μέθοδοι Περιφερειακής Ανάλυσης*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- ΠΟΑΔΕΠ (2017α). *Οι Κοινωνικές και Οικονομικές Επιδράσεις της Ολυμπίας Οδού: Οικονομική Κρίση και Κινητικότητα*. Πάτρα: ΠΟΑΔΕΠ.
- ΠΟΑΔΕΠ (2017β). *Οι Κοινωνικές και Οικονομικές Επιδράσεις της Γέφυρας Ρίο-Αντίρριο: Οικονομική Κρίση και Κινητικότητα*. Πάτρα: ΠΟΑΔΕΠ.
- Σκούντζος, Θ. (1993). *Περιφερειακή Οικονομική Ανάλυση και Πολιτική*. Αθήνα: Σταμούλης.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πίνακας Π1. Κατάταξη κλάδων (NACE Rev.2)

A	Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία
B	Ορυχεία και Λατομεία
C10-C12	Βιομηχανία Τροφίμων, Ποτών και προϊόντων καπνού
C13-C15	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών, ειδών ένδυσης, δέρματος και δερμάτινων ειδών
C16	Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό
C17-C18	Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων, Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων
C19	Παραγωγή οπάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου
C20	Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων
C21	Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών σκευασμάτων
C22	Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες
C23	Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων
C24	Παραγωγή βασικών μετάλλων
C25	Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού
C26	Κατασκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων
C27	Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού
C28	Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.
C29-30	Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων και ημιρυμουλκούμενων οχημάτων και λοιπού εξοπλισμού μεταφορών
C31-33	Κατασκευή επίπλων, άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες και Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού
D-E	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, νερού και επεξεργασία λυμάτων
F	Κατασκευές
G	Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο
H	Μεταφορές και Αποθήκευση
I	Καταλύματα και εστίαση
J	Ενημέρωση και επικοινωνία
K	Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες
L	Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας
M	Επαγγελματικές, επιστημονικές και Τεχνικές Δραστηριότητες
N	Διοικητικές και Υποστηρικτικές Δραστηριότητες
O	Δημόσια Διοίκηση, Άμυνα και Υποχρεωτική Κοινωνική Ασφάλιση
P	Εκπαίδευση
Q	Υγεία και Κοινωνική Μέριμνα
R	Τέχνες, Διασκέδαση και Ψυχαγωγία
S	Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών

Πίνακας Π2. Κατάταξη επαγγελμάτων (ISCO-08)

	ΟΝΟΜΑ
1	Μέλη των βουλευομένων σωμάτων και ανώτερα διοικητικά στελέχη της Δημόσιας Διοίκησης και των οργανισμών ειδικών συμφερόντων
2	Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη μεγάλων δημόσιων και ιδιωτικών επιχειρήσεων
3	Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι μικρών δημόσιων ή ιδιωτικών επιχειρήσεων
4	Φυσικοί, μαθηματικοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα
5	Αρχιτέκτονες, μηχανικοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα
6	Βιολόγοι εν γένει, ιατροί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα
7	Εκπαιδευτικοί
8	Λογιστές και άλλα στελέχη επιχειρήσεων
9	Νομικοί εν γένει
10	Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα
11	Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί των επιστημών της φυσικής και της μηχανικής
12	Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί των επιστημών βιολογίας και υγείας
13	Βοηθητικό διδακτικό προσωπικό
14	Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές, κτηματομεσίτες και απασχολούμενοι στην εξυπηρέτηση επιχειρήσεων
15	Υπάλληλοι γραφείου
16	Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών
17	Απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών
18	Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας
19	Μοντέλα, πωλητές και ασκούντες συναφή επαγγέλματα
20	Γεωργοί ειδικευμένοι κυρίως σε μία ετήσια καλλιέργεια
21	Γεωργοί ειδικευμένοι κυρίως στην καλλιέργεια δένδρων, αμπέλων και φυτών για αφεινήματα και μπαχαρικά
22	Γεωργοί πολυκαλλιεργητές
23	Ειδικευμένοι κτηνοτρόφοι, πτηνοτρόφοι κ.π.α.ε.
24	Δασοκόμοι, υλοτόμοι και ασκούντες συναφή επαγγέλματα
25	Ειδικευμένοι αλιείς και ασκούντες συναφή επαγγέλματα
26	Μεταλλωρύχοι, λατόμοι και ασκούντες συναφή επαγγέλματα
27	Τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης κτιρίων και άλλων δομικών έργων
28	Χύτες μετάλλων, συγκολλητές, ελασματοουργοί, τεχνίτες μεταλλικών δομικών κατασκευών, σιδηρουργοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα
29	Μηχανικοί, εφαρμοστές και συντηρητές μηχανών και ηλεκτρικού και ηλεκτρονικού εξοπλισμού
30	Τεχνίτες που εκτελούν εργασίες ακριβείας, χειροτέχνες, τυπογράφοι
31	Τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων και ασκούντες συναφή επαγγέλματα
32	Τεχνίτες επεξεργασίας ξύλου, επιπλοποιοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα

33	Τεχνίτες υφαντουργίας, ειδών ενδύσεως και ασκούντες συναφή επαγγέλματα
34	Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων
35	Χειριστές μηχανών παραγωγής προϊόντων από μέταλλα και ορυκτά
36	Χειριστές μηχανών παραγωγής χημικών προϊόντων και προϊόντων από πλαστικό και καουτσούκ
37	Χειριστές μηχανών παραγωγής προϊόντων ξύλου και χαρτιού, χειριστές εκτυπωτικών εν γένει μηχανημάτων
38	Χειριστές μηχανών παραγωγής κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων, γούνινων και δερμάτινων προϊόντων
39	Χειριστές μηχανών παραγωγής ειδών διατροφής, ποτών και καπνού
40	Συναρμολογητές (μονταδόροι) και χειριστές μηχανημάτων μ.α.κ.
41	Οδηγοί μέσων μεταφοράς και χειριστές κινητού εξοπλισμού
42	Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί κ.π.α.ε.
43	Ανειδίκευτοι αγρεργάτες, αλιεργάτες και ασκούντες συναφή επαγγέλματα
44	Ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων, κατασκευών, μεταποίησης και μεταφορών
45	Πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν

Πηγή: Eurostat

**Η ΒΡΑΒΕΥΘΕΙΣΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ
ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΔΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ
ΩΣ ΕΥΚΑΙΡΙΑ ΑΛΛΑΓΗΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΟΝΤΟΣ:
ΕΝΑΣ ΠΡΩΤΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ**

Πρόδρομος Προδρομίδης,¹ Σπύρος Παπασπύρου²

¹ ΚΕΠΕ, pjprodr@kepe.gr

² Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδος, s.papaspirou@pde.gov.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Περιγράφεται η πρόταση (το σχέδιο) που υπεβλήθη τον Μάρτιο του 2016 από την Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδος (ΠΔΕ) στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Περιφερειών, η οποία απέφερε στην περιοχή τον τίτλο της Ευρωπαϊκής Επιχειρηματικής Περιφέρειας για το έτος 2017. Βασικά στοιχεία της προτάσεως ήταν: (α) Η δημιουργία ενός συστήματος για την στήριξη και ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας και οικονομίας (με την ίδρυση της Συμμαχίας για την Ανάπτυξη και Επιχειρηματικότητα στην Δυτική Ελλάδα (ΣΕΑΔΕ), με πλατφόρμες συλλογής και αξιοποίησης πληροφοριών, την συνεργασία των διοικητικών υπηρεσιών, του περιφερειακού συμβουλίου κ.ο.κ.). (β) Η διενέργεια ορισμένων δράσεων από την ΣΕΑΔΕ. (γ) Η ανάληψη μιας σειράς πρωτοβουλιών από την ΠΔΕ. Επίσης παρέχεται ένας πρώτος απολογισμός της πορείας του σχεδίου, με τα περισσότερα σημεία του σχεδίου να έχουν υλοποιηθεί ή να υλοποιούνται ικανοποιητικώς.

**THE EER-AWARDED PLAN AS AN OPPORTUNITY FOR
CHANGING THE ENVIRONMENT: A FIRST REVIEW**

Prodromos Prodromidis,¹ Spiros Papaspirou²

¹ KEPE, pjprodr@kepe.gr

² Region of W. Greece, s.papaspirou@pde.gov.gr

ABSTRACT

The paper outlines the plan submitted on March 2016 by the Region of Western Greece to the European Committee of the Regions: a plan that earned the region the award of European Entrepreneurial Region for 2017 (<https://www.pde.gov.gr/eer/el/award.html>). In particular, it describes the network-and-support-system that would be created in order to advance entrepreneurship and economic development in Western Greece (featuring the establishment of the SEADE network, platforms for data collection, the interaction of the main agents involved etc.), as well as the initiatives that SEADE and the Region of Western Greece were expected to take in the first year or two. It closes with the authors' evaluation on what was proposed and what was carried out.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σε μια χώρα που αφενός πασχίζει να συγκροτήσει σχέδιο οικονομικής ανάπτυξης επιθυμώντας να αναστηλωθεί, όμως το ανθρώπινο κεφάλαιο διαρρέει, το τεχνητό κεφάλαιο φθίνει και η γη, εκ των πραγμάτων, μένει σταθερή· αφετέρου ο τρόπος υλοποίησης των στόχων, η χρηματοδότηση και άλλα στοιχεία συχνά δυσχεραίνουν αντί να στηρίζουν την ανάπτυξη· μια από τις πλέον ταλαιπωρημένες από την οικονομική ύφεση περιοχές, η Δυτική Ελλάς, σε μια απόπειρα να βελτιώσει το οικονομικό περιβάλλον και τις προοπτικές δημιουργίας αξίας στην περιοχή, υποβάλλει την 16.3.2016 στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Περιφερειών (ΕΕΠ), το ενδεδειγμένο θεσμικό όργανο της Ευρωπαϊκής Ενώσεως (ΕΕ), 14σέλιδο σχέδιο στήριξης και ανάπτυξης (με απλές ιδέες, άνευ δαπανηρού προϋπολογισμού) του εναπομένου, ίσως ανεκμεταλλεύτου, παραγωγικού συντελεστού, της επιχειρηματικότητας, και καθίσταται επιχειρηματική περιφέρεια της ΕΕ (European Committee of the Regions, 2017).

2. Η ΠΡΟΤΑΣΗ

Το εν λόγω σχέδιο (η πρόταση προς την ΕΕΠ) εσυντάχθη στο ΚΕΠΕ (από τους Π. Προδρομίδη, Φ. Οικονόμου), σε συνεννόηση με στελέχη της Γενικής Διευθύνσεως Αναπτυξιακού Προγραμματισμού της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδος (ΠΔΕ) (τους Δ. Καραβίδα, Σ. Παπασπύρου), υπεβλήθη την 16.3.2016 από τον τότε Αντιπεριφερειάρχη Ανάπτυξης και Επιχειρηματικότητας της ΠΔΕ, Γ. Αγγελόπουλο, και είναι προσπελάσιμο(η) μέσω του διαδικτυακού συνδέσμου <https://www.pde.gov.gr/ee/el/award.html>. Προέβλεπε:

1. Την δημιουργία ενός συστήματος για την στήριξη και ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας και οικονομίας της περιοχής, με:
 - Την ίδρυση ενός δικτύου, της *Συμμαχίας για την Επιχειρηματικότητα και Ανάπτυξη της Δυτικής Ελλάδος* (ΣΕΑΔΕ), που θα έφερνε μαζί, υπό μία στέγη/δομή, και σε τακτική συνεννόηση: την αυτοδιοίκηση της περιοχής (τον οργανισμό της ΠΔΕ, τις περιφερειακές ενότητες, τους δήμους ως και επιμέρους διαμερίσματα), τους παραγωγικούς και εμπορικούς φορείς, τα εκπαιδευτικά και ερευνητικά κέντρα και τις κοινωνικές οργανώσεις της περιοχής (ως και μεμονωμένους επιχειρηματίες και ενδιαφερόμενα μέλη της κοινωνίας), καθώς και ειδήμονες και φορείς της κεντρικής κυβέρνησης που επιθυμούσαν/προτίθεντο να συμβάλλουν.
 - Την δημιουργία (α) μιας πλατφόρμας συλλογής στοιχείων για την βελτίωση της αλυσίδας αξίας και την περιοδική σφυγμομέτρηση του επιχειρηματικού κλίματος και (β) διαδικτυακών εφαρμογών για το ταίριασμα προσφερόντων και αναζητούντων εργασία, για το χτίσιμο φήμης και πελατείας τοπικών

επιχειρήσεων. Στην περίπτωση της πλατφόρμας, ο σχεδιασμός προέβλεπε (i) την αυτοματοποιημένη άθροιση κάποιων στοιχείων για τον υπολογισμό χρησίμων δεικτών και την παροχή αυτοματοποιημένων ειδικών αναφορών και (ii) την αξιοποίηση των αναλυτικών στοιχείων σε ανωνυμοποιημένη μορφή για την εκπόνηση μελετών/διατριβών επί της δυτικοελλαδικής οικονομίας (ΚΕΠΕ, 2016).

- Την υποβολή επεξεργασμένων προτάσεων για την στήριξη της επιχειρηματικότητας από την ΣΕΑΔΕ στο Περιφερειακό Συμβούλιο (ΠΣ) και την ανάθεση συναφών καθηκόντων από το δεύτερο στην πρώτη. Τις ανταλλαγές απόψεων (δηλαδή, την αλληλοενημέρωση) της ΣΕΑΔΕ με τις διοικητικές υπηρεσίες της ΠΔΕ. (Στις τελευταίες θα περιλαμβάνετο και η νέα υπηρεσία του *Περιφερειακού Συμπαραστάτου της Επιχειρήσεως*.) Την υποβολή σχετικών με την επιχειρηματικότητα αναφορών από τις διοικητικές υπηρεσίες στο ΠΣ και την λήψη αποφάσεων και παροχή σχετικών οδηγιών από το ΠΣ στις διοικητικές υπηρεσίες της ΠΔΕ.
2. Κάποιες πρώτες, ενδεικτικές και επιθυμητές από την ΕΕΠ, δράσεις της ΣΕΑΔΕ, όπως:
- Η συγκρότηση δεξαμενών σκέψεως για την συλλογή ιδεών/καλών πρακτικών για την επιχειρηματικότητα, λ.χ. για: (α) Την τόνωση της επιχειρηματικότητας των νέων και των νέων ερευνητών ή/και την τόνωση της αντιλήψεως περί επαναδραστηριοποιήσεως/δευτέρας ευκαιρίας. (β) Την ανάπτυξη προγραμμάτων για την υποστήριξη της μεταβιβάσεως (αντί του κλεισίματος) επιχειρήσεων σε νέους ιδιοκτήτες ή/και την υποστήριξη της επιχειρηματικότητας των γυναικών ή άλλων τμημάτων του πληθυσμού με μικρή συμμετοχή. (γ) Την επικοινωνία/συνεργασία μικρών και μεγάλων επιχειρήσεων και την υποστήριξη των νέων/μικρών επιχειρήσεων (προκειμένου να εισέλθουν σε διεθνείς αγορές) από τις έμπειρες/μεγάλες επιχειρήσεις. (δ) Την ενημέρωση της επιχειρηματικής αλλά και της ευρύτερης κοινωνίας. (ε) Συναφή θέματα που θα επρότειναν τα μέλη του δικτύου.
 - Ο διάλογος και η συνεργασία με τις διοικητικές υπηρεσίες της ΠΔΕ, η υποβολή προτάσεων για την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας προς το ΠΣ, η συγκρότηση ομάδων εργασίας επί συναφών θεμάτων, των οποίων η υλοποίηση θα εξιτήτο/ανατίθετο από το ΠΣ. Εν γένει, η προώθηση του θέματος της επιχειρηματικότητας ώστε να μην υπάρξει αδράνεια, επανάπαυση, εφησυχασμός.
 - Εφόσον το σχέδιο (η πρόταση προς την ΕΕΠ) επιλέγεται και εβραβεύεται από την ΕΕΠ: Η διανομή στα μέλη του σήματος της ευρωπαϊκής βραβεύσεως ως συμβόλου ποιότητας, προκειμένου τα μέλη να το αναρτήσουν σε καταστήματα και ιστοσελίδες για να είναι ορατό στους επισκέπτες και για να ενισχύσει το πνεύμα της διακρίσεως της περιοχής και των επιχειρούντων εν αυτή.

- Την ανάληψη της σκυτάλης προωθήσεως-υλοποίησεως του οράματος της βραβευθείσας προτάσεως που αρχικώς (κατά το 2017) θα έφερε η Γενική Διεύθυνση Αναπτυξιακού Προγραμματισμού, ώσπου η ΣΕΑΔΕ να αποκοτούσε συνοχή και έβρισκε έναν βηματισμό
3. Κάποιες ενδεικτικές και επιθυμητές από την ΕΕΠ δράσεις της ΠΔΕ, όπως:
- Η στήριξη της τοπικής επιχειρηματικότητας με καλή και τεκμηριωμένη ενημέρωση επί θεμάτων όπως: (α) Οι δαπάνες και οι επιβαρύνσεις μίας ή περισσότερων πολιτικών που εφαρμόστηκαν το χρονικό διάστημα 2008-2017, επί των επιχειρήσεων ή κλάδων που υφίστανται στην περιοχή. Μέτρα για την μείωση των αρνητικών επιδράσεων. (β) Οι πρακτικές των κρατών ή/και των περιοχών της ΕΕ με τις καλύτερες επιδόσεις στην μείωση τελών και χρόνου για την εκκίνηση/εγγραφή επιχειρήσεως. (γ) Η ανάπτυξη χρηματοοικονομικών προγραμμάτων με εργαλεία που συνδυάζουν χαρακτηριστικά χρέους και ιδιοκτησίας σε συνδυασμό/αρμονία με τους κανόνες κρατικών ενισχύσεων ώστε να αντιμετωπιστούν χρηματοδοτικά κενά των επιχειρήσεων. (δ) Η προοπτική αναπτύξεως της ψηφιακής ταυτότητας για επιχειρήσεις ώστε να διευκολυνθούν η ηλεκτρονική τιμολόγηση και οι ηλεκτρονικές συναλλαγές με το κράτος. (ε) Μη φορολογικά μέτρα που ενθαρρύνουν τις επενδύσεις στην περιοχή και την πλήρη αξιοποίηση της χρηματοδοτήσεως των μικρομεσαίων επιχειρήσεων από το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Αγροτικής Ανάπτυξης. (ς) Τρόποι διευκολύνσεως της προσβάσεως των μικρομεσαίων επιχειρήσεων στην χρηματοδότηση που σχετίζεται με την επιχειρηματικότητα-καινοτομία-γνώση από τα Κοινοτικά Προγράμματα Συνοχής. Διευκρινίζεται ότι η ενημέρωση επί των θεμάτων υπό στοιχεία (α)-(δ) θα μπορούσε να επιτευχθεί με προσκλήσεις προς την επιστημονική κοινότητα, η δε ενημέρωση επί των λοιπών θεμάτων θα μπορούσε να ζητηθεί από την επιχειρηματική κοινότητα.
 - Η υλοποίηση όσων εκ των ανωτέρω προτάσεων εδύνετο και ήτο/καθίστατο αρμόδια η ΠΔΕ να πράξει. Υποστήριξη της επιχειρηματικής κοινότητας επί των υπολοίπων.
 - Η παρουσίαση των ευρημάτων των ανωτέρων μελετών. Η οργάνωση συζητήσεων στρογγυλής τραπέζης για παραγωγικούς τομείς και προϊόντα. Η ενημέρωση της τοπικής επιχειρηματικής κοινότητας και της ευρύτερης κοινωνίας για τις πρακτικές και εμπειρίες άλλων επιχειρηματικών περιφερειών. Η αναγνώριση της προσφοράς ατόμων ή ομάδων.
 - Ο διάλογος και η συνεργασία με την ΣΕΑΔΕ επί θεμάτων επιχειρηματικότητας.
 - Η προληπτική εξέταση (από την σκοπιά της επιχειρηματικότητας/του ΣΕΑΔΕ) των προτάσεων που προωθούνται στο ΠΣ πριν αυτές ψηφιστούν, ώστε να εντοπίζονται οι περιπτώσεις που ενδεχομένως θίγουν την επιχειρηματικότητα. (Κάλλιον το προλαμβάνειν, παρά το θεραπεύειν.)

- Η δημιουργία του *Περιφερειακού Συμπαραστάτου της Επιχειρήσεως* για να: (α) Παρέχει πληροφορίες σχετικά με τις διαδικασίες και διατυπώσεις που απαιτούνται για την έναρξη, συνέχιση ή εκκαθάριση της επιχειρηματικής δραστηριότητας. (β) Γνωστοποιούν σε αυτόν οι επιχειρήσεις και οι ενδιαφερόμενοι τους κανόνες ή τις διαδικασίες που είναι δυσανάλογες ή/και αδικαιολόγητα παρεμποδίζουν τις δραστηριότητές τους. (γ) Έρχεται ως συνήγορος των επιχειρήσεων όταν τους ζητούνται από εθνικές, περιφερειακές ή τοπικές υπηρεσίες να παράσχουν πληροφορίες που είναι ήδη διαθέσιμες στο εσωτερικό της Διοίκησης. (δ) Δημιουργήσει ψηφιακό αρχείο με αντίγραφα των κυριότερων εγγράφων και δεδομένων που παρέχουν οι επιχειρήσεις, ώστε να μην χρειάζεται να δημιουργούνται/υποβάλλονται εκ νέου στην Διοίκηση. (ε) Υποβάλλουν σε αυτόν οι επιχειρήσεις αιτήσεις για κοινοτικές, εθνικές και τοπικές επιχορηγήσεις. (ς) Δημιουργήσει μια εύκολα προσπελάσιμη βάση δεδομένων επαγγελματιών με ειδικές γνώσεις εκ της οποίας θα μπορούν οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις να μισθώνουν ειδήμονες (λαμβάνουν συμβουλές) που θα τους βοηθήσουν να αναπτυχθούν, να καινοτομήσουν, να γίνουν διεθνείς. (ζ) Συλλέγει προτάσεις επιχειρήσεων σχετικά με φιλικά προς το περιβάλλον προϊόντα και διαδικασίες ή/και σχετικά με την χρηματοδότηση που απαιτείται για την ανάπτυξη των εν λόγω προϊόντων και διαδικασιών (προτάσεις που θα χρησιμεύσουν και στην εκπόνηση προτάσεων χρηματοδότησης της πολιτικής συνοχής της Δ. Ελλάδος.) (η) Μεσολαβεί με τις διοικητικές υπηρεσίες ή/και να ενημερώνει όπου δει το ΠΣ.
- Η οργάνωση σεμιναρίων/συναντήσεων για ενημέρωση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων αναφορικά με την: (α) Σκοπιμότητα πιστοποιήσεως και χρήσεως προτύπων. (β) Δυνατότητα υπερασπίσεως έναντι αθέμιτων εμπορικών πρακτικών. (γ) Χρήση πόρων από τα προγράμματα COSME, Horizon 2020, LIFE, των διαρθρωτικών/επενδυτικών ταμείων. (δ) Δυνατότητα να αξιολογήσουν, υποβάλουν εκθέσεις και να βελτιώσουν τις περιβαλλοντικές τους επιδόσεις. (ε) Απόκτηση μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου των διαχειριστικών/τεχνικών δεξιοτήτων που είναι απαραίτητες για να προσαρμοστούν στην ανάγκη μείωσεως των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα. (ς) Εκπαίδευση σε θέματα δημοσίων προμηθειών. (ζ) Ανάπτυξη χρησίμων δεξιοτήτων (και λήψη σχετικής πιστοποίησης) εφόσον επιθυμούν σε λογιστική, μάρκετινγκ, λήψη αποφάσεων, ηλεκτρονικό εμπόριο, ψηφιακό μάρκετινγκ, συστήματα διαχειρίσεως πελατειακών σχέσεων κ.ά. Ευχή και επιθυμία στο αρχικό σχέδιο ήταν το ενημερωτικό υλικό να διατηρηθεί και καταστεί ψηφιακώς προσπελάσιμο και σε όσους δεν θα κατάφερναν να παραστούν στα σεμινάρια ή τις συναντήσεις, αλλά μπορεί να επιθυμούσαν να το συμβουλευτούν. Το όλο εγχείρημα θα εξετάζετο/αξιολογείτο στο τέλος

- του 2017 με σκοπό να εμπλουτιστεί/ανασχεδιαστεί υπό την αιγίδα του *Περιφερειακού Συμπαραστάτη της Επιχειρήσεως*.
- Η δημιουργία θερμοκοιτίδας (με την έννοια του χώρου και του δικτύου συμβούλων) νεοφυών επιχειρήσεων για 3-5 έτη, σε επιλεγμένους από την ΕΕ και την ΠΔΕ κλάδους ή υποκλάδους (όπως αυτούς της ηλεκτρονικής υγείας, της ανακύκλωσης, της ανανεώσιμης ενέργειας, των προστατευτικών υφασμάτων, των βιώσιμων κατασκευών, των προϊόντων βιολογικής προελεύσεως, της αγρο-διατροφής, της μικροηλεκτρονικής, του τουρισμού-πολιτισμού, των προηγμένων υλικών).
 - Η χρήση του σήματος της ΕΕΠ καθ' όλην την διάρκεια του έτους ως σήματος ποιότητας στις δράσεις της ΠΔΕ, καθώς και στις σημάνσεις καλωσορίσματος στην περιοχή προκειμένου να σηματοδοτηθεί η νέα νοοτροπία, να ενεργοποιηθούν οι τοπικοί επιχειρηματίες και να μεταφερθεί το μήνυμα σε δυναμικούς επενδυτές στο εξωτερικό.
 - Η κατασκευή και συντήρηση ιστοσελίδας σχετικής με την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας στην περιοχή.

3. ΕΝΑΣ ΠΡΩΤΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

Οφείλουμε να σημειώσουμε ότι η ΣΕΑΔΕ δημιουργήθηκε και, παρακολουθώντας τις εργασίες της, εμφανώς διαπιστώνεται ότι: (α) Ενισχύει την αλληλοενημέρωση και συνεργασία επιχειρηματικού κόσμου, των υπηρεσιακών στελεχών και των άλλων συντελεστών. (β) Αποκτά συνεκτικότητα και βηματισμό. (γ) Έχει συγκροτήσει κάποιες δεξαμενές σκέψης. (δ) Έχει διανείμει σε κάποια μέλη της το σήμα της ΕΕΠ. Από την άλλη, δεν έχει εισέτι προβεί σε προτάσεις, μήτε έχει συγκροτήσει ομάδες εργασίες – ενδεχομένως και επειδή δεν της έχει ζητηθεί από την ΠΔΕ να υλοποιήσει στοιχεία της περιφερειακής στρατηγικής.

Από την πλευρά της η ΠΔΕ: (α) Έχει επιδιώξει να λάβει την συμβουλή της επιστημονικής και επιχειρηματικής κοινότητας. (β) Έχει δώσει την δυνατότητα αφενός να παρουσιαστούν τα ευρήματα μελετών, αφετέρου να υπάρξουν συζητήσεις στρογγυλής τραπέζης για παραγωγικούς τομείς και προϊόντα, καθώς και να ενημερωθούν η τοπική επιχειρηματική κοινότητα και η ευρύτερη κοινωνία για τις πρακτικές και εμπειρίες άλλων επιχειρηματικών περιφερειών (χαρακτηριστικά αναφέρεται το Διεθνές Συνέδριο που οργάνωσε τον Δεκέμβριο του 2017). (γ) Υλοποιεί όσες προτάσεις στηρίζεως της επιχειρηματικότητας δύναται και είναι αρμόδια. (δ) Προωθεί στην ΣΕΑΔΕ τα σχέδια των προτάσεων που άμεσα αποσκοπούν στην ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας πριν αυτές ψηφιστούν από το ΠΣ, καθώς και συναφή σχέδια προτάσεων της κεντρικής κυβέρνησης. (ε) Έχει δημιουργήσει τον *Περιφερειακό Συμπαραστάτη της Επιχειρήσεως*, ο οποίος ήδη υλοποιεί κάποιους

εκ των στόχων του σχεδίου. (ζ) Έχει οργανώνει σεμινάρια/συναντήσεις για την ενημέρωση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων επί κάποιων θεμάτων που αναφέρει το σχέδιο, το δε υλικό των σεμιναρίων/συναντήσεων καθίσταται προσελάσιμο σε όσους το επιθυμούν. (ζ) Έχει δημιουργήσει και συντηρεί ιστοσελίδα για την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας στην περιοχή. (η) Έχει χρησιμοποιήσει το σήμα της ΕΕΠ ως σήμα ποιότητας σε κάποιες δράσεις της, αλλά όχι ακόμα στις σημαντικές καλωσορίσματος στην Δ. Ελλάδα.

Από την άλλη μεριά, η ΠΔΕ δεν έχει: (i) Ενεργοποιηθεί στην εξέταση των προτάσεων που προωθούνται στο ΠΣ (προληπτικώς ως προς το αν θίγουν ή όχι την επιχειρηματικότητα), πέραν αυτών που αφορούν άμεσα στην επιχειρηματικότητα, πριν αυτές ψηφιστούν. (ii) Ενεργοποιηθεί προς την ενημέρωση των τοπικών επιχειρήσεων για τις ανάγκες προμηθειών της ή/και να εγγράψει πολλές τοπικές επιχειρήσεις στο μητρώο προμηθευτών της. (Ομοίως και οι δήμοι της περιοχής.) (iii) Δημιουργήσει τις ψηφιακές εφαρμογές για την βελτίωση των αλυσίδων αξίας της περιοχής, την σφυγμομέτρηση του επιχειρηματικού κλίματος και τις ψηφιακές εφαρμογές που αναφέρονται στο σχέδιο. Στελέχη της ΠΔΕ αναφέρουν ότι στην περίπτωση υπό το στοιχείο (ii) επιδιώκουν την δημιουργία του μητρώου με τρόπο που να μην αντίκειται στην εθνική νομοθεσία και στην περίπτωση υπό το στοιχείο (iii) επιδιώξουν την υλοποίηση μέσω εγκεκριμένων διακρατικών έργων (Egon inno, CI Novatec) εντός του 2018.

Άλλα σημαντικά στοιχεία για την δημιουργία ενός επιχειρηματικού οικοσυστήματος στην περιοχή είναι (1) η ίδρυση δύο θερμοκοιτίδων νεοφυών επιχειρήσεων εντός του επιστημονικού πάρκου Πατρών (orange grove, aroma hub) η οποία συνετελέσθη στην διάρκεια του 2017, (2) η έντονη κινητικότητα/διεύρυνση συνεργατικών σχημάτων που φαίνεται ότι θα συνεχιστεί στην διάρκεια του 2018, (3) η υπό συζήτηση σύσταση του μητρώου (βάσεως δεδομένων) συμβούλων νεοφυών και μικρών εξωστρεφών επιχειρήσεων με ειδικές γνώσεις για την ουσιαστική στήριξη της επιχειρηματικότητας, καθώς και (4) η δημόσια αναγνώριση παραδειγμάτων ή/και της προσφοράς ατόμων ή ομάδων τόσο για την σημειολογική στήριξη όσο και για την ενθάρρυνση, αποδοχή και ενίσχυση της επιχειρηματικότητας. Αν και ενδέχεται να είναι νωρίς για να αναγνωριστούν προσφορές ατόμων ή ομάδων, κάποιες τέτοιες κινήσεις μάλλον θα ενθαρρύνουν και ενισχύουν το όλο αναπτυξιακό εγχείρημα στην περιοχή.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Με τα περισσότερα σημεία της προτάσεως της Δυτικής Ελλάδος να έχουν υλοποιηθεί ή να υλοποιούνται ικανοποιητικώς, συνάγεται ότι ένας μηχανισμός βελτίωσης του επιχειρηματικού περιβάλλοντος έχει στηθεί στην περιοχή και η ΠΔΕ αφενός

προάγει την εξοικείωση της τοπικής κοινωνίας με την έννοια της επιχειρηματικότητας, αφετέρου παρέχει ένα αισιόδοξο παράδειγμα για την υπόλοιπη χώρα. Υπό αυτό το πρίσμα οφείλουμε να αναγνωρίσουμε το θετικό αποτύπωμα της όλης πρωτοβουλίας και προσπάθειας και να ευχηθούμε και να αναμένουμε περισσότερα, καθώς η πρώτη από τις ελλαδικές περιφέρειες (τα βήματα της Δυτικής Ελλάδος ήδη ακολουθεί η Κεντρική Μακεδονία) πλέον μεταβαίνει στην μετά την βράβευση εποχή.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Οι συγγραφείς εκφράζουν ευχαριστίες σε δύο ανώνυμους κριτές για τα χρήσιμα σχόλιά τους.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

European Committee of the Regions. (2017). *EER Regions*. Βρυξέλλες. (Προσπελάσιμο μέσω του διαδικτυακού συνδέσμου <https://cor.europa.eu/en/engage/Documents/EER/EER-Awards-2017/western-greece.pdf>).

ΚΕΠΕ. (2016). *Σχεδιασμός εργαλείων συλλογής στοιχείων, ιεραρχήσεως, αξιολογήσεως και παρακολούθησεως έργων οικονομικής αναπτύξεως μέσω δεικτών*. Έκθεση που συντονίστηκε από την Γ. Σκίντζη και διεξήχθη για λογαριασμό του Περιφερειακού Ταμείου Ανάπτυξης της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδος. Αθήνα.

Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας
Ευρωπαϊκή επιχειρηματική περιφέρεια 2017
Region of Western Greece
European Entrepreneurial Region 2017

ΕΝΟΤΗΤΑ 3
ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗ
ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

SECTION 3
ANALYSES AND FINDINGS REGARDING ENTREPRENEURIAL
BEHAVIOUR IN GREECE AND LOCAL BUSINESS ACTIVITY

ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΥΡΙΩΝ ΦΥΤΙΚΩΝ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΩΝ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΩΝ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Ιωάννα Ρεζίτι

ΚΕΠΕ, ireziti@kepe.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα εργασία, η Περιβάλλουσα Ανάλυση Δεδομένων (ΠΑΔ) εφαρμόζεται για να εκτιμήσουμε τη συνολική τεχνική, καθαρή και κλίμακας αποτελεσματικότητα στις κύριες φυτικές παραγωγικές κατευθύνσεις στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας την περίοδο 2000-2015. Οι μεταβλητές που χρησιμοποιούνται είναι η ακαθάριστη αξία παραγωγής, η καλλιεργούμενη έκταση, η αρδευόμενη έκταση και η εργασία. Τα αποτελέσματα της ΠΑΔ δείχνουν ότι υπάρχει μία εκτενής χρήση γης και εργασίας, το οποίο οδηγεί σε τεχνική αναποτελεσματικότητα. Η μόνη αποτελεσματική καλλιέργεια καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο είναι των νωπών λαχανικών. Η παραγωγική κατεύθυνση με υψηλή μέση τεχνική αποτελεσματικότητα είναι των πατατών (0,93), ακολουθούμενη από αυτή της αμπελοκομίας (0,88) και των κτηνοτροφικών φυτών (0,79). Ο μέσος όρος όλων των παραγωγικών κατευθύνσεων τεχνικής, καθαρής και κλίμακας αποτελεσματικότητας είναι 68%, 80% και 85% αντίστοιχα. Αυτό σημαίνει ότι (α) οι εισροές θα πρέπει να μειωθούν αναλογικά κατά μέσο όρο 32%, ώστε οι καλλιέργειες να καταστούν περισσότερο αποτελεσματικές και (β) η κύρια πηγή της αναποτελεσματικότητας οφείλεται κυρίως στη μη ορθολογική χρήση των εισροών και λιγότερο στο μέγεθος των καλλιεργειών. Το βασικό συμπέρασμα που προκύπτει από την έρευνα είναι η ανάγκη για βελτίωση της οργάνωσης και της διαχείρισης των εισροών στην παραγωγική διαδικασία, ώστε να επιτευχθεί αύξηση της αποτελεσματικότητας και συνεπώς της παραγωγικότητας, με παράλληλη βελτίωση του γεωργικού εισοδήματος.

INVESTIGATING THE TECHNICAL EFFICIENCY OF MAIN CROP FARMS IN WESTERN GREECE

Ioanna Reziti

KEPE, ireziti@kepe.gr

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate technical efficiency of main crop oriented farming with the objective to come to reasonable conclusions with regard to the strategic guidelines of the producers of arable farms in the region of Western Greece. The crop farming consists of cereals for the production of grains (soft wheat, durum wheat, rye, barley, oats, maize and rice), industrial crops (Eastern, Burley and Virginia tobacco, cotton), fodder plants for hay (barley, oats, vetch, alfalfa, annual clovers, grass cut for hay, other hays), fresh vegetables (tomatoes for processing, tomatoes for consumption and under glass, cabbage, cauliflowers), potatoes, citrus fruits (oranges, clementines and lemons), grapes (for table use and for wines) and olives. The database used data derived from the

Annual Agricultural Survey of the Hellenic Statistical Authority for the period 2000-2014. Input oriented Data Envelopment Analysis (DEA) is used for the estimation of technical efficiency scores, with dependent variable the gross value of production and independent variables the inputs of production such as cultivated land, total labour and irrigated land.

The results show that fresh vegetables farming is the only technical efficient farming. The grapes farms have the highest efficiency score (87%) followed by the ones of potatoes (73%) and fodder plants for hay (64%). For becoming efficient, the inefficient farms should proportionally reduce their inputs by 10-40% without decreasing output. During the examined period we note improvement in technical efficiency in potatoes and industrial crops farming, while in the remaining farming this is worsening. Most of the farms have an increasing return to scale, meaning that they operate in a small scale, and for reducing their cost under the technology provided they should increase their size.

The main conclusion to be drawn is that producers must make more rational use of inputs and be oriented towards increasing the size of farms. This will help them to increase their efficiency and therefore productivity while improving their income. The use of the CAP 'Farm Advisory Measure', aiming at a more rational organization and management of farms, should be a credible and useful tool for improving the efficiency of farms.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση της εκτεταμένης ή μη χρήσης εισροών στην αγροτική παραγωγή στη Δυτική Ελλάδα, καθότι ενδέχεται, όπως και σε άλλες περιοχές της χώρας, οι αγροτικές εκμεταλλεύσεις να χρησιμοποιούν περισσότερες από τις ανάγκες ποσότητες εισροών. Εύλογα, μια τέτοια πληροφορία μπορεί να χρησιμεύει στον εξορθολογισμό του κόστους λειτουργίας και στην αύξηση της αποτελεσματικότητας πολλών επιχειρήσεων του πρωτογενούς τομέα που δραστηριοποιούνται στην περιοχή. Ως γνωστόν, η χρήση περισσότερων ποσοτήτων εισροών ενδέχεται να μην αυξάνει τη γεωργική παραγωγή, πρώτον, λόγω μείωσης της οριακής παραγωγικότητάς των, δοθέντος του μικρού μεγέθους, ελληνικών εκμεταλλεύσεων και της έλλειψης αναγκαίας γεωργικής γης και, δεύτερον, γιατί προκαλείται υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος. Η αποτελεσματική χρήση των εισροών είναι επιτακτική ανάγκη για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των εκμεταλλεύσεων, τη μείωση του κόστους παραγωγής και την προστασία του περιβάλλοντος. Η μέτρηση του επιπέδου της αποτελεσματικότητας των φυτικών παραγωγικών κατευθύνσεων της Δυτικής Ελλάδας είναι ο κύριος σκοπός της παρούσας εργασίας. Τα αποτελέσματα της εργασίας θα μπορούσαν να αποδειχθούν ιδιαίτερα χρήσιμα στους εμπλεκόμενους φορείς για να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα για τη βελτίωση της οργανωτικής δομής και διαχείρισης των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και την αναδιάρθρωση των αγροτικών εκμεταλλεύσεων που αντιμετωπίζουν διαρθρωτικά προβλήματα, καθώς και τη βελτίωση της παραγωγικότητάς τους.

Προς αυτή την κατεύθυνση το Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης 2014-2020 στοχεύει, μεταξύ άλλων, στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και στη βιωσιμότητα των αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Η βιωσιμότητα των αγροτικών εκμεταλλεύσεων μπορεί να επιτευχθεί με την περαιτέρω αύξηση της παραγωγικότητας των εκμεταλλεύσεων η οποία είναι δυνατή διά μέσου της συνεχούς βελτίωσης του επιπέδου αποτελεσματικότητας της αγροτικής παραγωγής. Δεδομένου ότι σήμερα η αύξηση της παραγωγής με την εντατικοποίηση της χρήσης των φυσικών πόρων και την αξιοποίηση νέας τεχνολογίας περιορίζεται συνεχώς, η βιωσιμότητα εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την αποτελεσματική χρήση των υπάρχουσών εισροών στην παραγωγική διαδικασία.

Ο πρωτογενής τομέας της Δυτικής Ελλάδας παράγει σημαντικά προϊόντα φυτικής και ζωικής παραγωγής με εξαγωγικό προσανατολισμό. Ωστόσο, οι αγροκτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις διαφέρουν μεταξύ τους όσον αφορά την ανταγωνιστική τους θέση στην αγορά. Υπάρχουν εκμεταλλεύσεις υψηλού αλλά και χαμηλού κόστους παραγωγής ανά μονάδα παραγωγής προϊόντος. Οι παραπάνω διαφορές υποδηλώνουν μεγάλη ποικιλομορφία στο επίπεδο παραγωγής που πάντα πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη, ιδιαίτερα όταν χρειάζεται να εκφέρει κάποιος άποψη και να καταθέσει προτάσεις για τον ενδεδειγμένο τρόπο αντιμετώπισης της μειωμένης ανταγωνιστικότητας των εκμεταλλεύσεων. Εξετάζοντας τις αγροτικές εκμεταλλεύσεις στη Δυτική Ελλάδα, παρατηρούμε ότι διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τον τύπο και το φυσικό τους μέγεθος, τη γεωγραφική τους θέση, την ευκολία πρόσβασης σε χρήσιμες για αυτές υπηρεσίες, τις γεωργικές μεθόδους που εφαρμόζουν, τους πόρους και τις εισροές που διαθέτουν, την οικονομική τους κατάσταση, την αξία των προϊόντων που παράγουν αλλά και τον τελικό αποδέκτη της παραγωγής τους. Επίσης οι διαχειριστές των εκμεταλλεύσεων και τα μέλη των οικογενειών τους διαφέρουν με κριτήρια τον βαθμό απασχόλησής τους στην εκμετάλλευση, το επίπεδο της εκπαίδευσης, κατάρτισης και ενημέρωσης, τις διοικητικές ικανότητες, τους επιχειρηματικούς στόχους και τις προοπτικές διαδοχής. Στη Δυτική Ελλάδα παρατηρούμε βέβαια ότι η τάση απασχόλησης στη γεωργία και κτηνοτροφία δεν ακολουθεί πλήρως τις τάσεις των άλλων περιφερειών της χώρας. Το 2013 σε σχέση με το 2009 σημειώθηκε αύξηση του αριθμού των απασχολημένων οικογενειακών μελών κατά 0,9%, ενώ το ποσοστό των μόνιμων εργατών αυξήθηκε κατά 24,5% και το ποσοστό των εποχικών μειώθηκε κατά 14%.

Το 2015 (τελευταίο έτος για το οποίο υφίστανται στοιχεία) η συνεισφορά της Δυτικής Ελλάδας στη συνολική αξία παραγωγής αγαθών ανήλθε στο 11,5%, κατάτασσοντάς τη στην τρίτη πιο σημαντική περιφέρεια της Ελλάδας όσον αφορά στη παραγωγή αγροτικών προϊόντων (πρώτη θέση κατέχει η Κεντρική Μακεδονία και δεύτερη θέση η Θεσσαλία). Κατά την περίοδο 2000-2015 παρατηρήθηκε μείωση της αξίας της φυτικής παραγωγής κατά 10%, σε αντίθεση με την αύξηση της αξίας της ζωικής παράγωγης κατά 4%. Ωστόσο, το 2015 το μερίδιο της φυτικής παραγω-

γής στη συνολική παραγωγή παρέμεινε υψηλό στο 72%, ενώ της ζωικής στο 28%. Μεγάλες μειώσεις στην αξία παραγωγής παρατηρούνται στα βιομηχανικά φυτά (-83%), στα σταφύλια (-49%), στα εσπεριδοειδή (-34%) και στα σιτηρά για καρπό (-26%). Αντίθετα, αυξήσεις παρατηρούνται στα κτηνοτροφικά φυτά και στην ελαιοκομία κατά 14% και 26% αντίστοιχα. Η συμμετοχή της ενδιάμεσης ανάλωσης στην αξία παραγωγής ανέρχεται στο 48% παρουσιάζοντας αύξηση 34% κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

Στη Δυτική Ελλάδα κυριαρχούν οι αροτραίες καλλιέργειες, οι δενδρώδεις καλλιέργειες κυρίως εσπεριδοειδή (στην Αιτωλοακαρνανία) και ελιές (στην Ηλεία), η αμπελοκαλλιέργεια (στην Αχαΐα) και τα κηπευτικά, υψαιθρίων και υπό κάλυψη (Ηλεία). Ωστόσο, το 2015 η συνολική καλλιεργούμενη έκταση εμφανίζεται μειωμένη κατά 17% σε σχέση με το 2000. Αναλυτικότερα, παρατηρούνται μειώσεις στις αροτραίες καλλιέργειες κατά 30%, στις αμπέλους-σταφιδάμπελους κατά 35% και στην κηπευτική γη κατά 32%. Αντίθετα οι δενδρώδεις καλλιέργειες έχουν επεκταθεί κατά 23%, κυρίως λόγω της εδαφικής επεκτάσεως της ελαιοκαλλιέργειας περίπου κατά 40%.

Στην κατηγορία των σιτηρών για καρπό η καλλιεργούμενη έκταση μειώθηκε κατά 38% και η παραγωγή κατά 22%. Αυτό οφείλεται στην εδαφική συρρίκνωση της καλλιέργειας του μαλακού σιταριού κατά 88%, του σκληρού σιταριού κατά 27% και του κριθαριού κατά 62%, παρά την εδαφική επέκταση της καλλιέργειας τόσο του αραβόσιτου όσο και της βρώμη κατά 28%.

Μετά το 2006 η εφαρμογή της πλήρους αποδέσμευσης των κοινοτικών επιδοτήσεων από την παραγωγή είχε ως συνέπεια τη μείωση των καλλιεργούμενων εκτάσεων και την πλήρη εγκατάλειψη της καπνοκαλλιέργειας στην Αιτωλοακαρνανία. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη στροφή προς την καλλιέργεια φυτών για ζωοτροφές όπως είναι ο αραβόσιτος, η βρώμη, ο βίκος, η μηδική και το ετήσιο τριφύλλι, με αύξηση των εκτάσεων κατά 8%. Παράλληλα η καλλιέργεια του βαμβακιού μειώθηκε στην Αιτωλοακαρνανία κατά 44% και στην Ηλεία κατά 52%.

Στην κατηγορία των λαχανικών, η Ηλεία διαθέτει μεγάλες εκτάσεις για την καλλιέργεια αυτών, οι οποίες ωστόσο εμφανίζονται μειωμένες κατά 52%. Μειωμένες εδαφικά είναι και οι αντίστοιχες εκτάσεις στην Αχαΐα (κατά 82%), ενώ στην Αιτωλοακαρνανία παραμένουν σταθερές. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών χρησιμοποιείται για την καλλιέργεια βιομηχανικής τομάτας (οι σχετικές εκτάσεις έχουν μειωθεί κατά 73%, οι αντίστοιχες για την καλλιέργεια πατάτας έχουν μειωθεί κατά περίπου 60%).

Οι καλλιεργούμενες εκτάσεις με οινοποιήσιμα αμπέλια καλύπτουν περίπου 55.000 στρ. και αντίστοιχα με επιτραπέζια μόνο 3.000 στρ. Οι πρώτες εμφανίζουν εδαφική μείωση κατά 58%, με τη μείωση στην Αχαΐα να είναι της τάξεως του 66% και στην Ηλεία 54%.

Τα εσπεριδοειδή αποτελούν και αυτά σημαντική καλλιέργεια, με την καλλιέργεια

των πορτοκαλιών να εντοπίζεται κυρίως στην Αιτωλοακαρνανία και την Ηλεία και των λεμονιών στην Αχαΐα. Ωστόσο, μεταξύ 2000 και 2015 παρατηρείται εδαφική μείωση των συνολικών εκτάσεων κατά 54%, των πορτοκαλιών κατά 60%, των ματαρινιών κατά 52% και των λεμονιών κατά 14%. Παράλληλα η συνολική παραγωγή μειώθηκε κατά 45%, με την παραγωγή των λεμονιών να μειώνεται κατά 85% (αναλογικά πολύ περισσότερο της εδαφικής μείωσης) και των πορτοκαλιών κατά 30%.

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η έννοια της αποτελεσματικότητας στην παραγωγική διαδικασία διατυπώθηκε αρχικά στις εργασίες των Koopmans (1951) και Debreu (1951) και εφαρμόστηκε εμπειρικά από τον Farrell (1957). Σύμφωνα με τον Farrell, η τεχνική αποτελεσματικότητα (technical efficiency) μετρά την ικανότητα μιας παραγωγικής μονάδας να παράγει, εκτός από τη μέγιστη δυνατή ποσότητα προϊόντος με δεδομένες τις ποσότητες εισροών, και ορισμένη ποσότητα προϊόντος χρησιμοποιώντας τις λιγότερες ποσότητες εισροών, με δεδομένες τις τιμές που επικρατούν στην αγορά και την τεχνολογία. Ουσιαστικά η έννοια της τεχνικής αποτελεσματικότητας είναι βασισμένη στη σχέση μεταξύ των εισροών (inputs) και των εκροών (outputs). Είναι δηλαδή η ικανότητα μιας μονάδας να επιτυγχάνει τα καλύτερα δυνατά αποτελέσματα με τον βέλτιστο συνδυασμό των παραγωγικών συντελεστών υπό δεδομένη την τεχνολογία. Στον αγροτικό τομέα η αποτελεσματικότητα μπορεί να χαρακτηριστεί ως το μέτρο με το οποίο αξιολογείται η συμπεριφορά του παραγωγού όσον αφορά την ορθολογική διαχείριση των παραγωγικών εισροών.

Εν προκειμένω για την εκτίμηση της τεχνικής αποτελεσματικότητας εφαρμόζουμε τη μέθοδο της Περιβάλλουσας Ανάλυσης Δεδομένων (ΠΑΔ) (Data Envelopment Analysis, DEA). Η ΠΑΔ είναι μία μη παραμετρική μέθοδος που βασίζεται στη χρήση του γραμμικού προγραμματισμού για τον προσδιορισμό της εν δυνάμει συνάρτησης παραγωγής (frontier) των οικονομικών μονάδων του δείγματος (Charnes κ.ά., 1978). Οι οικονομικές μονάδες των οποίων οι συνδυασμοί εισροών-εισροών βρίσκονται πάνω στην εν δυνάμει συνάρτηση παραγωγής είναι πλήρως αποτελεσματικές, ενώ ο βαθμός τεχνικής αποτελεσματικότητας των υπολοίπων υπολογίζεται με βάση την Ευκλείδεια απόσταση του συνδυασμού εκροών-εισροών τους από την επιφάνεια της εν δυνάμει παραγωγής (Coelli κ.ά., 2005). Η μέθοδος αυτή χρησιμοποιείται για τον προσδιορισμό της σχετικής αποτελεσματικότητας των οικονομικών μονάδων που λειτουργούν κάτω από παρόμοιες συνθήκες, χρησιμοποιώντας τον ίδιο αριθμό εισροών και παράγοντας τις ίδιες εκροές. Η διαφορά μεταξύ των μονάδων έγκειται στην ποσότητα των εισροών που χρησιμοποιούν.

Η μέτρηση της αποτελεσματικότητας μπορεί να γίνει με δύο διαφορετικά υποδείγματα γραμμικού προγραμματισμού τα οποία βασίζονται σε δύο υποθέσεις:

- Προσανατολισμός στις εισροές (input-oriented model) υπό την υπόθεση των σταθερών αποδόσεων κλίμακας (Constant Returns to Scale) ή των μεταβαλλόμενων αποδόσεων κλίμακας (Variable Returns to Scale). Το υπόδειγμα αυτό επιδιώκει την εκτίμηση της τεχνικής αποτελεσματικότητας όταν οι εισροές μειώνονται αναλογικά, ενώ τα επίπεδα των εκροών παραμένουν σταθερά (Banker κ.ά., 1984).
- Προσανατολισμός στις εκροές (output-oriented model) υπό την υπόθεση των σταθερών αποδόσεων κλίμακας ή των μεταβαλλόμενων αποδόσεων κλίμακας. Το υπόδειγμα αυτό επιδιώκει την εκτίμηση της τεχνικής αποτελεσματικότητας όταν οι εκροές αυξάνονται αναλογικά, ενώ τα επίπεδα των εισροών παραμένουν σταθερά (Charnes κ.ά., 1978).

Η μαθηματική διατύπωση της ΠΑΔ με προσανατολισμό στις εισροές και υπό την υπόθεση της μεταβαλλόμενης απόδοσης κλίμακας (VRS) έχει ως ακολούθως:

$$\begin{aligned} & \min_{\theta, \lambda} \theta, \\ \text{st} \quad & -q_i + Q\lambda \geq 0, \\ & \theta x_i - X\lambda \geq 0, \\ & \Pi' \lambda = 1 \\ & \lambda \geq 0, \end{aligned} \tag{1}$$

όπου τα δεδομένα αποτελούνται από K εισροές και M εκροές σε καθεμία από τις N παραγωγικές μονάδες. Τα δεδομένα των εισροών και των εκροών κάθε παραγωγικής μονάδας i του δείγματος εκπροσωπούνται από τα διανύσματα x_i και q_i αντίστοιχως και τα δεδομένα όλων των παραγωγικών μονάδων του δείγματος απεικονίζονται από τον $K \times N$ πίνακα εισροών (X) και από τον $M \times N$ πίνακα εκροών (Q). Το λ είναι ένα $N \times 1$ διάνυσμα σταθερών συντελεστών ενώ το θ εκφράζει την παράμετρο της συνολικής τεχνικής αποτελεσματικότητας (efficiency score) για την αντίστοιχη παραγωγική μονάδα και λαμβάνει τιμές από 0 μέχρι 1. Όταν η παράμετρος καθίσταται ίση με 1, ορίζει ένα σημείο επάνω στο όριο (frontier) και επομένως αφορά μονάδα τεχνικά αποτελεσματική (Coelli κ.ά., 2005). Στην αντίθετη περίπτωση, δηλαδή όταν $\theta < 1$, ορίζει σημείο κάτω από το όριο και επομένως υποδηλώνει μη αποτελεσματική μονάδα. Σύμφωνα με τους Coelli κ.ά. (2005), το παραπάνω πρόβλημα γραμμικού προγραμματισμού πρέπει να λυθεί N φορές προκειμένου να πάρουμε μία τιμή της παραμέτρου θ για κάθε παραγωγική μονάδα του δείγματος.

Η μαθηματική διατύπωση της ΠΑΔ με προσανατολισμό στις εισροές και υπό την υπόθεση της σταθερής απόδοσης κλίμακας είναι ως ακολούθως:

$$\begin{aligned} & \min_{\theta, \lambda} \theta, \\ \text{st} \quad & -q_i + Q\lambda \geq 0, \\ & \theta x_i - X\lambda \geq 0, \\ & \lambda \geq 0, \end{aligned} \tag{2}$$

Το υπόδειγμα (1) περιβάλλει με αυστηρότερο τρόπο τα δεδομένα και η συνολική τεχνική αποτελεσματικότητα που προκύπτει είναι η καθαρή τεχνική αποτελεσματικότητα (pure technical efficiency) που αποκλείει την επίδραση των αποδόσεων κλίμακας (returns to scale). Επομένως η αποτελεσματικότητα κλίμακας (AK) μπορεί να υπολογισθεί ως η αναλογία της $\theta^{CRS}/\theta^{VRS}$ (Sharma κ.ά., 1997).

Όταν $AK = 1$, τότε η μονάδα είναι αποτελεσματική ως προς την κλίμακα παραγωγής (scale efficient) ή την ύπαρξη σταθερών οικονομιών κλίμακας, ενώ όταν $AK < 1$, τότε λειτουργεί υπό συνθήκες αναποτελεσματικής κλίμακας παραγωγής (scale inefficient) είτε μειούμενων είτε αυξανόμενων οικονομιών κλίμακας (Sharma κ.ά., 1997). Εν ολίγοις, η AK μας παρέχει γνώση σχετικά με το αν μία μονάδα λειτουργεί σε βέλτιστο ή μη βέλτιστο μέγεθος. Ωστόσο, η τιμή της δεν μας δείχνει εάν μια παραγωγική μονάδα λειτουργεί υπό αυξανόμενων ή μειούμενων αποδόσεων κλίμακας. Αυτό επιτυγχάνεται με την επανεκτίμηση του υποδείγματος (1) υπό τη συνθήκη μη αυξανόμενων αποδόσεων κλίμακας όπου ο περιορισμός $\Pi' \lambda = 1$ αντικαθίσταται με τον περιορισμό $\Pi' \lambda \leq 1$. Εάν η τιμή του θ είναι ίδια στα δύο υποδείγματα υπό μεταβαλλόμενες και μη αύξουσες αποδόσεις κλίμακας, τότε επικρατούν αύξουσες αποδόσεις κλίμακας, ενώ εάν δεν είναι ίδια η τιμή του θ , τότε επικρατούν φθίνουσες αποδόσεις κλίμακας.

Με βάση το παραπάνω πλαίσιο, η εκτίμηση της τεχνικής αποτελεσματικότητας των παραγωγικών κατευθύνσεων γίνεται με το υπόδειγμα που είναι προσανατολισμένο στη μείωση και αναδιοργάνωση των εισροών με δεδομένο το επίπεδο εκροών. Ο λόγος για τον οποίο γίνεται αυτή η επιλογή είναι ο εξής: Στόχος των παραγωγών οφείλει να είναι η μείωση των εισροών, δηλαδή η μείωση του κόστους παραγωγής δεδομένων των εκροών. (Άλλωστε οι παραγωγοί έχουν μεγαλύτερο έλεγχο των εισροών παρά των εκροών στον βαθμό στον οποίο οι τελευταίες συχνά καθορίζονται όχι μόνο από τους ίδιους αλλά και από εξωτερικούς παράγοντες.)

Στον αγροτικό τομέα της Ελλάδας, η μέθοδος της ΠΑΔ έχει εφαρμοστεί σε ποικίλους παραγωγικούς κλάδους. Ωστόσο, η εφαρμογή της στον αγροτικό τομέα είναι περιορισμένη. Αρχικά οι Manos και Psychoudakis (1997) μέτρησαν τη σχετική τεχνική αποτελεσματικότητα των αγελαδοτροφικών εκμεταλλεύσεων. Οι Karagiannis και Galanopoulos (2000) αξιολόγησαν τις επιπτώσεις των ποιοτικών χαρακτηριστικών του πρόβειου γάλακτος της Ηπείρου στην τεχνική αποτελεσματικότητα κατά την περίοδο 1998-1999. Οι Fousekis κ.ά. (2001) εκτίμησαν την τεχνική αποτελεσματικότητα της προβατοτροφίας στις ορεινές περιοχές της χώρας. Οι Galanopoulos κ.ά. (2006) διερεύνησαν τον βαθμό της τεχνικής και κλίμακας αποτελεσματικότητας σε εμπορικές εκμεταλλεύσεις χοίρων. Οι Ρεζίτης κ.ά. (2004, 2005) μέτρησαν την τεχνική αποτελεσματικότητα των κυρίως φυτικών παραγωγικών κατευθύνσεων του Ελληνικού αγροτικού τομέα, καθώς και την αποτελεσματικότητα και παραγωγικότητα των Ελληνικών γεωργικών εκμεταλλεύσεων φυτικής παραγωγής που χρηματοδοτήθηκαν από τον Καν. 2328/91 της ΕΕ. Τέλος,

οι Theocharopoulos κ.ά. (2007) εκτίμησαν την αποτελεσματικότητα των αειφορικών συστημάτων αγροτικής παραγωγής, όπως είναι η ολοκληρωμένη διαχείριση καλλιεργειών.

3. ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Στην παρούσα εργασία χρησιμοποιούνται δεδομένα σε επίπεδο συναθροισμένων φυτικών παραγωγικών κατευθύνσεων για την περιφέρεια της Δυτικής Ελλάδας και για τη χρονική περίοδο 2000-2015. Οι κύριες φυτικές παραγωγικές κατευθύνσεις που εξετάζονται είναι τα σιτηρά για καρπό (σιτάρι μαλακό, σιτάρι σκληρό, κριθάρι, βρώμη, σίκαλη, αραβόσιτος, ρύζι), τα βιομηχανικά φυτά (καπνός ανατολικού τύπου, καπνός Berley και Virginia, βαμβάκι), τα κτηνοτροφικά φυτά (κριθάρι, βρώμη, βίκος, μηδική, ετήσιο τριφύλλι, κοφτολίβαδα, λοιπά σανά), τα νωπά λαχανικά (τομάτες βιομηχανικές, υπαίθρου και θερμοκηπίου, λάχανα και κουνουπίδια), οι πατάτες, τα εσπεριδοειδή (πορτοκάλια, μανταρίνια και λεμόνια), τα αμπέλια (σταφύλια για κρασί και επιτραπέζια σταφύλια) και οι ελιές. Η μία εκροή είναι εκφρασμένη με τη συνολική ακαθάριστη αξία παραγωγής (σε εκατομμύρια ευρώ) σύμφωνα με τους Περιφερειακούς Λογαριασμούς Γεωργίας.

Οι εισροές που χρησιμοποιούνται στην εργασία αυτή για την εκτίμηση των υποδειγμάτων (1) και (2) είναι τρεις:¹ η συνολική ανθρώπινη εργασία εκφρασμένη σε Μονάδες Ανθρώπινης Εργασίας (ΜΑΕ)² και υπολογισμένη σύμφωνα με τη τροποποίηση (ΦΕΚ Β'2386/03/08/2016) της απόφασης αριθμ. 169653/3.6.2011 «Προσδιορισμός της ετήσιας απασχόλησης στην αγροτική εκμετάλλευση» (ΦΕΚ Β'1181/09/06/2011), η συνολική καλλιεργούμενη έκταση σε στρέμματα και η αρδευόμενη έκταση³ σε στρέμματα σύμφωνα με τα στοιχεία της Ετήσιας Γεωργικής Έρευνας της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής. Τα βασικά χαρακτηριστικά των στατιστικών δεδομένων παρουσιάζονται στον Πίνακα 1. Επίσης, το σύνολο των παρατηρήσεων είναι 144.

¹ Δυστυχώς, η αναζήτηση εξειδικευμένων αλλά σημαντικών στοιχείων για άλλες εισροές, όπως μόνιμο κεφάλαιο και ενδιάμεση κατανάλωση από τις υπηρεσίες της περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας και το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, ήταν χωρίς αποτέλεσμα, οπότε αρκεστήκαμε στα διαθέσιμα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ.

² Η ΜΑΕ ορίζεται ως η εργασία που προσφέρεται υπό καθεστώς πλήρους απασχόλησης από φυσικό πρόσωπο στη γεωργική εκμετάλλευση κατά τη διάρκεια ενός ημερολογιακού έτους και αντιστοιχεί σε απασχόληση 1.750 ωρών.

³ Λόγω έλλειψης στοιχείων για την αρδευόμενη έκταση των καλλιεργειών από το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων και ειδικότερα από την Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας, η μεταβλητή αυτή χρειάστηκε να εκτιμηθεί από τα συγκεντρωτικά στοιχεία της Ετήσιας Γεωργικής Έρευνας για ποτιστικές εκτάσεις ανά Αροτραίες Καλλιέργειες, Κηπευτική Γη, Δενδρώδεις Καλλιέργειες και Αμπέλια Σταφιδάμπελα.

Πίνακας 1. Περιγραφικά μέτρα στατιστικών δεδομένων

	Μέσος	Μέγιστη τιμή	Ελάχιστη τιμή	Τυπική απόκλιση
Ακαθάριστη Αξία Παραγωγής (εκατ. €)	85,26	295,27	10,85	67,95
Μονάδες Ανθρώπινης Εργασίας	5055	18092	752	4299
Καλλιεργούμενη έκταση (χιλ. στρεμματα)	297442	1000683	38260	266232
Αρδευόμενη έκταση	147615	497926	13648	139950

4. ΕΜΠΕΙΡΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Η ανάλυση με την εφαρμογή της ΠΑΔ δίνει αποτελέσματα που αφορούν:

- Την τεχνική αποτελεσματικότητα υπό σταθερές αποδόσεις κλίμακας η οποία ορίζεται ως η συνολική τεχνική αποτελεσματικότητα.
- Την τεχνική αποτελεσματικότητα υπό μεταβλητές αποδόσεις κλίμακας η οποία αποτελείται από δύο συνιστώσες, την καθαρή τεχνική αποτελεσματικότητα και την αποτελεσματικότητα κλίμακας.
- Το είδος των αποδόσεων κλίμακας, αύξουσες ή φθίνουσες ή σταθερές.

Η ΠΑΔ εφαρμόζεται σε έντεκα μεταβλητές (οκτώ εκροές και τρεις εισροές). Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται οι διαχρονικές τιμές της συνολικής τεχνικής αποτελεσματικότητας υπό σταθερές αποδόσεις κλίμακας, καθώς και η διάσπασή της σε καθαρή αποτελεσματικότητα και σε αποτελεσματικότητα κλίμακας για κάθε παραγωγική κατεύθυνση, καθώς και οι μέσοι όροι για όλη την εξεταζόμενη περίοδο. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, η συνολική τεχνική αποτελεσματικότητα υπό σταθερές αποδόσεις κλίμακας διαφέρει από την καθαρή τεχνική αποτελεσματικότητα, πράγμα που υποδηλώνει την παρουσία αναποτελεσματικότητας κλίμακας. Κατά την εξεταζόμενη περίοδο παρατηρείται μείωση της τεχνικής αποτελεσματικότητας στις περισσότερες καλλιέργειες εκτός από αυτή των βιομηχανικών φυτών και των πατατών.

Από τις οκτώ κατευθύνσεις, μόνο η καλλιέργεια των νωπών λαχανικών εμφανίζει συνολική τεχνική αποτελεσματικότητα, καθαρή αποτελεσματικότητα και αποτελεσματικότητα κλίμακας ίση με τη μονάδα καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου 2000-2015, με αποτέλεσμα να μπορεί να χαρακτηριστεί ως αποτελεσματική καλλιέργεια, με δεδομένη την τεχνολογία και το επίπεδο παραγωγής. Αυτό σημαίνει

ότι οι δραστηριοποιούμενοι στην καλλιέργεια λαχανικών γενικώς χρησιμοποιούν ορθολογικά τις ποσότητες των εισροών και λειτουργούν σε άριστο μέγεθος παράγοντας τις αναμενόμενες ποσότητες εκροών. Επίσης, η καλλιέργεια της πατάτας κατά την τριετία 2005-2007, το 2009, καθώς και την τριετία 2013-2015 μπορεί να χαρακτηριστεί ως τεχνικά αποτελεσματική και εμφανίζει βελτίωση της αποτελεσματικότητας καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο. Η αμπελοκομία μπορεί να χαρακτηριστεί ως αποτελεσματική καλλιέργεια για την περίοδο 2000-2006, στη συνέχεια όμως (μετά το 2006) καθίσταται αναποτελεσματική (φθίνουσα στην τιμή 0,37 το 2015). Μετά το 2006 η καθαρή αποτελεσματικότητα συνεχίζει να είναι ίση με τη μονάδα αλλά η συνολική αναποτελεσματικότητα οφείλεται στην αναποτελεσματικότητα κλίμακας που καθίσταται μικρότερη της μονάδας, το οποίο υποδηλώνει ότι έκτοτε η αμπελοκομία δεν λειτουργεί σε άριστο μέγεθος. Άρα πρέπει να γίνει αναπροσαρμογή μεγέθους ώστε να καταστεί η αμπελοκομία πάλι τεχνικά αποτελεσματική. Εξετάζοντας τις υπόλοιπες καλλιέργειες, τη χαμηλότερη τεχνική αποτελεσματικότητα εμφανίζει η καλλιέργεια της ελιάς (0,21) και των εσπεριδοειδών (0,26), ενώ σε καλύτερη κατάσταση βρίσκονται οι καλλιέργειες των σιτηρών (0,68), των βιομηχανικών φυτών (0,70) και των κτηνοτροφικών φυτών (0,79). Συνάγεται, οι καλλιέργειες αυτές θα μπορούσαν να παράγουν τις ίδιες ποσότητες εκροών, μειώνοντας αναλογικά τις ποσότητες των εισροών τους κατά 79%, 74%, 32%, 30% και 21% αντίστοιχα. Άρα στα περισσότερα είδη καλλιεργειών γίνεται σπατάλη εισροών, ενώ θα μπορούσε να παραχθεί η ίδια ποσότητα προϊόντος με λιγότερες εισροές, κατ' επέκταση με μικρότερο κόστος παραγωγής.

Η συνολική αναποτελεσματικότητα οφείλεται εν μέρει στην καθαρή αναποτελεσματικότητα (μη ορθή οργάνωση των εισροών) και εν μέρει στην αναποτελεσματικότητα κλίμακας (μέγεθος διάφορο του άριστου). Αντιπαραβάλλοντας τους μέσους όρους της αποτελεσματικότητας κλίμακας με τους μέσους όρους της καθαρής αποτελεσματικότητας, διαπιστώνεται ότι στα σιτηρά, τα βιομηχανικά και κτηνοτροφικά φυτά και στην ελαιοκομία η τεχνική αναποτελεσματικότητα οφείλεται κυρίως στη μη ορθολογική διαχείριση των εισροών, ενώ στα εσπεριδοειδή και στην αμπελοκομία οφείλεται κυρίως στο μέγεθος της καλλιέργειας που είναι μικρότερο του άριστου. Στην περίπτωση της καλλιέργειας της πατάτας αμφότερες συνιστώσες επηρεάζουν εξίσου τη συνολική αποτελεσματικότητα. Το εύρημα ότι η καθαρή τεχνική αναποτελεσματικότητα είναι η κύρια πηγή της συνολικής αναποτελεσματικότητας στις περισσότερες καλλιέργειες είναι σύμφωνο με τις εργασίες των Ρεζίτης κ.ά. (2005) και Vasiliev κ.ά. (2008).

Ο μέσος όρος της αποτελεσματικότητας κλίμακας (0,85) για όλες τις καλλιέργειες είναι μεγαλύτερος από τον μέσο όρο της καθαρής αποτελεσματικότητας (0,80). Αυτό υποδηλώνει ότι η συνολική αποτελεσματικότητα των καλλιεργειών επηρεάζεται λίγο περισσότερο από τις πρακτικές διαχείρισης των εισροών, παρά από το μέγεθος των εκμεταλλεύσεων. Παράλληλα, η αποτελεσματικότητα κλίμα-

κας δείχνει ότι οι εκμεταλλεύσεις μπορούν να μειώσουν τις εισροές κατά 15% και να παράγουν το ίδιο επίπεδο εκροής αν προβούν στις κατάλληλες προσαρμογές μεγέθους.

Ολοκληρώνοντας, σημειώνεται ότι η χρησιμοποιούμενη μέθοδος μας επιτρέπει τον χαρακτηρισμό των μεταβαλλόμενων αποδόσεων κλίμακας. Η ανάλυση έδειξε ότι το 2015 όλες οι παραγωγικές κατευθύνσεις λειτουργούν υπό αύξουσες αποδόσεις κλίμακας, εκτός από την περίπτωση των κτηνοτροφικών φυτών που λειτουργούν με φθίνουσες αποδόσεις. Με άλλα λόγια, η πλειονότητα των διαφόρων τύπων καλλιεργειών ήταν μικρού μεγέθους και, για να μειωθεί το κόστος λειτουργίας τους στον μέγιστο βαθμό υπό τις υφιστάμενες τεχνολογικές συνθήκες, είναι σκόπιμο να αυξηθεί το μέγεθός τους. Αντίθετα, στις καλλιέργειες των κτηνοτροφικών φυτών είναι σκόπιμο να μειωθεί το μέγεθος ώστε να βελτιωθεί η αποτελεσματικότητά τους.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα εργασία επικεντρώθηκε στην εκτίμηση της τεχνικής, καθαρής και κλίμακας αποτελεσματικότητας για οκτώ κύριες φυτικές καλλιέργειες της Δυτικής Ελλάδας την περίοδο 2000-2015. Η Περιβάλλουσα Ανάλυση Δεδομένων (ΠΑΔ) με προσανατολισμό στις εισροές χρησιμοποιήθηκε για να εκτιμηθούν τα παραπάνω είδη αποτελεσματικότητας τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για να ορίσουν τις αποδόσεις κλίμακας για κάθε καλλιέργεια.

Η ανάλυση έδειξε ότι κατά την εξεταζόμενη περίοδο (2000-2015) η μόνη τεχνικά αποτελεσματική καλλιέργεια από τις οκτώ είναι αυτή των νωπών λαχανικών. Η παραγωγική κατεύθυνση με υψηλή μέση τεχνική αποτελεσματικότητα είναι των πατατών (0,93), ακολουθούμενη από αυτήν της αμπελοκομίας (0,88) και των κτηνοτροφικών φυτών (0,79). Κατά την εξεταζόμενη περίοδο παρατηρείται βελτίωση της τεχνικής αποτελεσματικότητας στην καλλιέργεια της πατάτας και των βιομηχανικών φυτών και χειροτέρευση στις υπόλοιπες καλλιέργειες. Ο μέσος όρος της τεχνικής, καθαρής και κλίμακας αποτελεσματικότητας είναι 0,68, 0,80 και 0,85 αντίστοιχα. Οι μεγαλύτερες μειώσεις στις εισροές προκειμένου να καταστούν οι καλλιέργειες αποτελεσματικές είναι σκόπιμο να επιχειρηθούν στις ελιές και στα εσπεριδοειδή κατά 79% και 74% αντίστοιχα. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι σε όλες τις παραγωγικές κατευθύνσεις γίνεται σπατάλη εισροών, ενώ θα μπορούσε να παραχθεί η ίδια ποσότητα προϊόντος με λιγότερες εισροές, άρα με μικρότερο κόστος παραγωγής.

Στα σιτηρά, στα βιομηχανικά και κτηνοτροφικά φυτά και στην ελαιοκομία η κύρια πηγή της τεχνικής αναποτελεσματικότητας είναι η καθαρή αναποτελεσματικότητα (δηλαδή η μη ορθολογική χρήση των παραγωγικών συντελεστών) και σε μικρότερο βαθμό η αναποτελεσματικότητα κλίμακας. Στην περίπτωση, όμως, των

εσπεριδοειδών η τεχνική αναποτελεσματικότητα οφείλεται κατά πρώτο λόγο στην αναποτελεσματικότητα κλίμακας, δηλαδή οι εκμεταλλεύσεις λειτουργούν σε μη άριστο μέγεθος. Στις πατάτες η καθαρή αποτελεσματικότητα και η αποτελεσματικότητα κλίμακας είναι εξίσου σημαντικές συνιστώσες στον προσδιορισμό της συνολικής αποτελεσματικότητας. Κατά μέσο όρο η συνολική τεχνική αναποτελεσματικότητα των καλλιεργειών επηρεάζεται λίγο περισσότερο από μη ορθολογικές πρακτικές διαχείρισης των εισροών, παρά από το μέγεθός τους.

Τέλος, η ύπαρξη μεταβαλλομένων αποδόσεων κλίμακας με επικρατέστερες τις αύξουσες αποδόσεις κλίμακας στις καλλιέργειες υποδεικνύει ότι λειτουργούν σε μη άριστο μέγεθος και, όπως υποστηρίζουν πολλές έρευνες, η αύξηση του μεγέθους των εκμεταλλεύσεων είναι απαραίτητη ώστε να γίνουν αποτελεσματικές (Fousekis κ.ά., 2001· Hambrusch κ.ά., 2006· Theocharopoulos κ.ά., 2007). Το βασικό συμπέρασμα της προηγηθείσας ανάλυσης συνίσταται στο εξής: Είναι σκόπιμο οι παραγωγοί να προβούν σε ορθολογικότερη χρήση των εισροών (εργατικού δυναμικού και γης) και να προσανατολιστούν προς την αναπροσαρμογή (αύξηση στην πλειονότητα των περιπτώσεων) του μεγέθους των εκμεταλλεύσεων προκειμένου να αυξηθεί η αποτελεσματικότητα και συνεπώς η παραγωγικότητά τους, με παράλληλη βελτίωση του γεωργικού εισοδήματος.

Με βάση τα εμπειρικά αποτελέσματα, ενδεικτικά προτείνεται το μέτρο της ΚΑΠ «παροχή γεωργικών συμβούλων», με στόχο την ορθολογικότερη οργάνωση και διαχείριση των εκμεταλλεύσεων, το οποίο πρέπει να αποτελέσει ένα αξιόπιστο και χρήσιμο εργαλείο για τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των εκμεταλλεύσεων.

Αν υφίσταντο ή διατίθεντο στοιχεία τιμών, θα είχε πολύ ενδιαφέρον να επιχειρηθεί μία ΠΑΔ προκειμένου να αξιολογηθεί η συνολική οικονομική αποτελεσματικότητα των καλλιεργειών σε όρους κόστους, εσόδων ή κέρδους.

Πίνακας 2. Διαχρονική εξέλιξη της συνολικής τεχνικής αποτελεσματικότητας και των συνιστωσών της

Αποτελεσματικότητα	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	ΜΕΣΟΣ	
Συνολική	Κατεφθόνσεις																	
	Στηπρά	0,79	0,72	0,93	0,65	0,87	0,86	0,57	0,91	0,56	0,54	0,74	0,68	0,79	0,56	0,38	0,33	0,68
	Βιομηχανικά	0,48	0,38	0,57	0,45	0,63	0,67	0,68	0,90	0,64	0,76	1,00	1,00	0,99	0,92	0,53	0,52	0,70
	Κτηνοτροφικά	0,86	0,79	0,98	0,63	1,00	0,94	0,68	0,85	0,85	0,98	0,87	0,78	0,73	0,82	0,43	0,39	0,79
	Λαχανικά	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Πατάτες	0,85	0,99	0,86	1,00	0,95	1,00	1,00	1,00	0,93	1,00	0,69	0,78	0,91	1,00	1,00	1,00	1,00
	Εσπεριδοειδή	0,32	0,33	0,46	0,43	0,35	0,26	0,32	0,27	0,22	0,19	0,19	0,14	0,14	0,20	0,16	0,15	0,26
	Αμπελοκομιά	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,95	0,72	0,71	0,87	0,71	0,93	1,00	0,86	0,37	0,88
	Ελαιοκομιά	0,34	0,22	0,39	0,16	0,40	0,40	0,23	0,16	0,12	0,15	0,16	0,13	0,15	0,11	0,14	0,11	0,21
																		0,68
Καθαρή	Στηπρά	0,81	0,76	0,94	0,73	0,88	0,89	0,60	0,91	0,62	0,57	0,75	0,78	0,79	0,57	0,44	0,37	0,70
	Βιομηχανικά	0,49	0,43	0,58	0,50	0,63	0,67	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,83
	Κτηνοτροφικά	0,89	0,99	1,00	0,95	1,00	0,96	0,74	0,86	0,94	0,99	0,88	0,88	0,73	0,83	0,44	0,39	0,83
	Λαχανικά	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Πατάτες	0,86	1,00	0,96	1,00	0,98	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,67	0,79	0,91	1,00	1,00	1,00	0,98
	Εσπεριδοειδή	0,86	0,84	0,84	0,84	0,84	0,82	0,84	0,82	0,80	0,79	0,78	0,82	0,75	0,75	0,77	1,00	0,82
	Αμπελοκομιά	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Ελαιοκομιά	0,39	0,22	0,39	0,18	0,40	1,00	0,24	0,17	0,15	0,18	0,17	0,16	0,16	0,14	0,14	0,13	0,26
																		0,80
	Κλίμακας	Στηπρά	0,97	0,94	0,99	0,89	0,99	0,96	0,95	0,99	0,89	0,95	0,99	0,88	0,99	0,98	0,87	0,89
Βιομηχανικά		0,99	0,86	0,97	0,89	0,99	0,98	0,68	0,90	0,64	0,76	1,00	1,00	0,99	0,92	0,53	0,52	0,85
Κτηνοτροφικά		0,97	0,80	0,98	0,67	1,00	0,98	0,92	0,99	0,91	0,99	0,99	0,88	0,99	0,99	0,99	0,99	0,94
Λαχανικά		1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Πατάτες		0,99	0,99	0,89	1,00	0,97	1,00	1,00	1,00	0,93	1,00	0,99	0,98	0,99	1,00	1,00	1,00	0,98
Εσπεριδοειδή		0,37	0,39	0,55	0,51	0,41	0,31	0,39	0,33	0,27	0,24	0,24	0,17	0,18	0,27	0,21	0,15	0,31
Αμπελοκομιά		1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,95	0,72	0,71	0,87	0,71	0,93	1,00	0,86	0,37	0,88
Ελαιοκομιά		0,88	0,93	0,99	0,93	1,00	0,40	0,96	0,97	0,78	0,86	0,94	0,81	0,96	0,78	0,99	0,85	0,88
																		0,85

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Banker, R. D. (1984). Estimating most productive scale size using data envelopment analysis. *European Journal of Operational Research*, 17(1), 35-44.
- Chranes, A., Cooper, W., Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision-making units. *European Journal of Operational Research*, 2, 429-444.
- Coelli, T. J., Prasada Rao, D. S., O'Donnell, C. J., Battese, G. E. (2005). An introduction to efficiency and productivity analysis (2nd edn.) New York: Springer.
- Debreu, G. (1951). The coefficient of resource utilization. *Econometrica*, 19, 273-291.
- Farrell, M. J. (1957). The measurement of productive efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society, Series A (General)*, 120, 253-290.
- Fousekis, P., Spathis, P., Tsimboukas, K. (2001). Assessing the efficiency of sheeping farming in mountainous areas of Greece: A non parametric approach. *Agricultural Economics Review*, 2(2), 5-15.
- Galanopoulos, K., Aggelopoulos, S., Kamenidou, I., Mattas, K. (2006). Assessing the effects of managerial and production practices on the efficiency of commercial pig farming. *Agricultural Systems*, 88 (2-3), 125-141.
- Hambrusch, J., Kirner, L., Ortner, K. M. (2006). Technical and scale efficiency in Austrian Dairy farming. *Economic Science for Rural Development*, 10, 42-49.
- Karagiannis, G., Galanopoulos, K. (2000). Quality characteristics of milk and technical efficiency of sheep raising in Epirus. Paper presented at the 6th Annual Meeting of the Association of Greek Agricultural Economists in Thessaloniki.
- Koopmans, T. (1951). *Activity analysis of production and allocation: Proceedings of a conference*. New York: Wiley.
- Manos, B., Psychoudakis, A. (1997). Investigation of the relative efficiency of dairy farms using data envelopment analysis. *Quarterly Journal of International Agriculture*, 36(2), 188-197.
- Sharma, K., Leung, P., Zaleski, M. (1997). Productive efficiency of the Swine Industry in Hawaii: Stochastic Frontier vs DEA. *Journal of Productivity Analysis*, 8, 447-459.
- Theocharopoulos, A., Melfou, K., Papanagiotou, E. (2007). Efficiency in sustainable farming systems: The case of integrated crop management in Greece. *American-Eurasian Journal of Agricultural and Environmental Sciences*, 2(5), 593-599.
- Ρεζίτης, Α., Μυγδάκος, Ε., Φωτόπουλος, Χ. (2004). Μελέτη τεχνικής αποτελεσματικότητας κυρίων φυτικών παραγωγικών κατευθύνσεων του Ελληνικού αγροτικού τομέα. *Spoudai*, 54(2), 84-106.
- Ρεζίτης, Α., Τσιμπούκας, Κ., Τσουκαλάς, Σ. (2005). Αποτελεσματικότητα και παραγωγικότητα των Ελληνικών γεωργικών εκμεταλλεύσεων φυτικής παραγωγής που χρηματοδοτήθηκαν από τον Καν. 2328/91 της Ε.Ε. *Spoudai*, 55(2), 94-119.
- Vasiliev, N., Astover, A., Motte, M., Noormets, M., Reintam, E., Roostalu, H. (2008). Efficiency of Estonian grain farms in 2000-2004. *Agricultural and Food Science*, 17, 31-40.

ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΕΞΑΓΩΓΙΚΩΝ ΕΥΚΑΙΡΙΩΝ ΓΙΑ ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΑ ΑΓΡΟΤΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Νικόλαος Κ. Κανελλόπουλος,¹ Γεωργία Σκίντζη²

¹ΚΕΠΕ, nkanel@kepe.gr ²ΚΕΠΕ, gskintzi@kepe.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο κεφάλαιο αυτό εκτιμάται ένα Σύστημα Στήριξης Αποφάσεων (ΣΣΑ), το οποίο, χρησιμοποιώντας ευρέως αποδεκτά οικονομικά κριτήρια, εντοπίζει από το σύνολο των δυνατών συνδυασμών χωρών-προϊόντων για εξαγωγές αυτούς με τις καλύτερες προοπτικές. Τα αποτελέσματα από την εφαρμογή ενός ΣΣΑ για τις εξαγωγές της Ελλάδας εντοπίζουν 95.512 πιθανές εξαγωγικές ευκαιρίες (συνδυασμοί χώρας-προϊόντος) από τις οποίες οι 24.278 μπορούν να θεωρηθούν ρεαλιστικές, με βάση τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της χώρας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στα αγροτικά προϊόντα της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδος, για τα οποία οι περισσότερες εξαγωγικές ευκαιρίες συναντούνται σε μικρές, αναπτυσσόμενες αγορές, όπου το μερίδιο της Ελλάδας είναι μικρό και άρα υπάρχουν σημαντικά περιθώρια βελτίωσης της θέσης των ελληνικών προϊόντων.

Τα ευρήματα δίνουν τη δυνατότητα οι ενδιαφερόμενοι φορείς-εξαγωγείς να επικεντρώσουν το ενδιαφέρον τους και τους περιορισμένους οικονομικούς και ανθρώπινους πόρους τους στις πιο ρεαλιστικές εξαγωγικές ευκαιρίες. Προκύπτει ότι οι εξαγωγές είναι σκόπιμο να στραφούν προς αναπτυσσόμενες αγορές, όπου το μερίδιο αγοράς της Ελλάδας υπολείπεται των ανταγωνιστών της. Επιπλέον, ο εντοπισμός εξαγωγών με καλές προοπτικές σε ίδιες χώρες για διαφορετικά προϊόντα παρέχει τη δυνατότητα συνεργασιών και κοινών στρατηγικών προώθησης των εξεταζόμενων προϊόντων.

IDENTIFYING EXPORT OPPORTUNITIES FOR SELECTED WESTERN GREEK PRODUCTS

Nikolaos C. Kanellopoulos,¹ Georgia Skintzi²

¹KEPE, nkanel@kepe.gr ²KEPE, gskintzi@kepe.gr

ABSTRACT

A decision support model (DSM) is presented and implemented in order to identify probable and realistic export opportunities for Greece. The aim of the model is to select those combinations of products and countries of destination (markets) that are attractive based on widely recognized criteria (such as country risk indicators, macroeconomic data, market shares, accessibility of destination country, degree of market concentration, etc.). The DSM consists of a filtering process during which the less attractive export opportunities are successively eliminated in order to focus on those markets that have the desired characteristics. Analysis for selected Western Greek agricultural products is also presented.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η προώθηση των εξαγωγών διεθνώς θεωρείται πολύ σημαντική για την αποτελεσματική λειτουργία της οικονομίας και για αυτό σε πολλές χώρες παρέχεται εξ ολοκλήρου ή μερικώς από κρατικούς φορείς. Οι φορείς αυτοί ωστόσο αντιμετωπίζουν όλο και περισσότερο φθίνουσες αποδόσεις στη χρήση των μέσων-εργαλείων προώθησης των εξαγωγών, κυρίως στα πιο παραδοσιακά και πιο συχνά χρησιμοποιούμενα, όπως είναι η συμμετοχή σε εμπορικές αποστολές, η συμμετοχή σε εμπορικές εκθέσεις κ.λπ., γεγονός που καταγράφεται και στη διεθνή βιβλιογραφία (Alvarez, 2004· De Wulf, 2001· Lederman κ.ά., 2006). Δεδομένων λοιπόν και των περιορισμένων οικονομικών και ανθρωπίνων πόρων, είναι λογικό, από τον πολύ μεγάλο αριθμό εξαγωγικών ευκαιριών που υπάρχουν, το ενδιαφέρον να επικεντρωθεί σε λιγότερες αλλά πιο ρεαλιστικές εξαγωγικές ευκαιρίες. Ως εκ τούτου, η πολιτεία αλλά και οι οργανισμοί προώθησης εξαγωγών είναι σκόπιμο να ιεραρχήσουν τις δραστηριότητές τους και να αναπτύξουν συνέργειες και κατάλληλες στρατηγικές προώθησης των εξαγωγών για τα προϊόντα και τις αγορές που θα επιλεγούν, βασιζόμενοι σε ποιοτικά και ποσοτικά στοιχεία.

Διαχρονικά το ισοζύγιο αγαθών της Ελλάδας καταγράφει συστηματικά ελλείμματα. Παρά το γεγονός ότι κάτι τέτοιο είναι αναμενόμενο σε περιόδους ανάπτυξης, οι εισαγωγές της χώρας είναι δυσανάλογα υψηλές δημιουργώντας μεγάλα ελλείμματα. Σύμφωνα με στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛ.ΣΤΑΤ.), το έλλειμμα του ισοζυγίου αγαθών το 2000 ήταν 26,5€ δις, ενώ το 2008 έφτασε στο υψηλότερο σημείο, 51,5€ δις. Από το 2009 και μέχρι το 2013 το έλλειμμα του ισοζυγίου αγαθών συνεχώς μειωνόταν, γεγονός που οφείλεται κυρίως στην οικονομική κρίση και στη μείωση των εισαγωγών (Κωνσταντακοπούλου και Σκίντζη, 2015). Παρ' όλα αυτά, η μείωση των εισαγωγών αναμενόταν να είναι μεγαλύτερη, δεδομένης της σημαντικής μείωσης που υπέστη το ΑΕΠ τα τελευταία χρόνια (Κωνσταντακοπούλου, 2015). Σε μια πρόσφατη μελέτη τους οι Böwer κ.ά. (2014) έδειξαν ότι η κακή απόδοση της Ελλάδας στο εξωτερικό εμπόριο οφείλεται κατά κύριο λόγο στις αδυναμίες των θεσμών της ελληνικής οικονομίας.

Από την άλλη πλευρά, οι Αθανασίου και Κανελλόπουλος (2014) έδειξαν ότι η Ελλάδα έχει διαχρονικά σταθερά συγκριτικά πλεονεκτήματα σε σχέση με την ΕΕ-28 σε 29 2-ψήφιους κωδικούς προϊόντων/κλάδων (με βάση το εναρμονισμένο σύστημα κωδικοποίησης εμπορευμάτων, HS) από τους συνολικά 97. Επιπροσθέτως, στον τομέα των υπηρεσιών η χώρα καταγράφει σημαντικά πλεονεκτήματα στον τουρισμό και τις μεταφορές, ενώ το 2012 οι κατασκευές φαίνεται να ανακτούν τη διεθνή τους ανταγωνιστικότητα. Επίσης, η Ελλάδα έχει την τύχη να βρίσκεται σε μία ιδιαίτερα πλεονεκτική γεωγραφική θέση ανάμεσα σε τρεις ηπείρους και να είναι μέλος της ΕΕ, την πλουσιότερη ζώνη ελεύθερου εμπορίου. Όλα τα παραπάνω υποδεικνύουν ότι η Ελλάδα έχει τη δυνατότητα να αυξήσει τις εξαγωγές

της. Προκειμένου να το πετύχει αυτό, είναι απαραίτητο, σε συνδυασμό με σημαντικές αλλαγές στους θεσμούς, να επικεντρωθεί σε συγκεκριμένες αγορές που παρουσιάζουν καλύτερες προοπτικές τόσο βραχυχρόνια όσο και μακροχρόνια. Η δύσκολη οικονομική συγκυρία σε συνδυασμό με τα προβλήματα ρευστότητας που ταλανίζουν τον επιχειρηματικό κόσμο και το ευρύτερο κλίμα αβεβαιότητας κάνουν ακόμα πιο επιτακτική την ανάγκη προσεκτικής επιλογής των εξαγωγικών στόχων.

Στο άρθρο αυτό εφαρμόζεται ένα Σύστημα Στήριξης Αποφάσεων (ΣΣΑ) προκειμένου να εντοπιστούν οι πιθανές και ρεαλιστικές εξαγωγικές ευκαιρίες της Ελλάδας, δίνοντας έμφαση σε συγκεκριμένα προϊόντα τα οποία παράγονται στην Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας, όπως αυτά υποδειχθηκαν από τους τοπικούς φορείς. Στόχος είναι από όλους τους πιθανούς συνδυασμούς προϊόντων και χωρών να επιλέξουμε εκείνους που θα είναι οι πιο επικερδείς. Το ΣΣΑ που υιοθετήθηκε έχει προηγουμένως εφαρμοστεί σε χώρες όπως η Νότια Αφρική (Pearson κ.ά., 2010), η Ταϊλάνδη (Cuyvers, 2004) και το Βέλγιο (Cuyvers κ.ά., 1995). Οι βασικοί στόχοι του ΣΣΑ είναι η επιλογή εκείνων των αγορών (συνδυασμών χωρών-προϊόντων)¹ όπου υπάρχουν εξαγωγικές ευκαιρίες με βάση κυρίως οικονομικά κριτήρια που αναγνωρίζονται από τη διεθνή βιβλιογραφία ως απαραίτητα προκειμένου οι εξαγωγές να είναι επιτυχείς και βιώσιμες καθώς και η κατηγοριοποίηση των εξαγωγικών ευκαιριών προκειμένου να σχεδιαστούν οι κατάλληλες στρατηγικές προώθησης. Το υπόδειγμα αποτελείται από τέσσερα διαδοχικά φίλτρα που αποκλείουν τις λιγότερο ενδιαφέρουσες αγορές, σε μια προσπάθεια να διαχωριστούν και να κατηγοριοποιηθούν οι εξαγωγικές αγορές.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται συνοπτικά η μεθοδολογία και τα χρησιμοποιούμενα στοιχεία, καθώς και ορισμένα βασικά αποτελέσματα.

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Το αναλυτικό πλαίσιο προκειμένου να εντοπιστούν οι αγορές που αποτελούν εξαγωγικές ευκαιρίες βασίζεται σε μια σειρά κριτηρίων τα οποία εφαρμόζονται μέσα από τέσσερα διαδοχικά φίλτρα. Οι λιγότερο ελκυστικές αγορές, οι οποίες δεν ικανοποιούν τα κριτήρια, απορρίπτονται και δεν θεωρούνται εξαγωγικές ευκαιρίες. Οι αγορές που θα φτάσουν στο τέταρτο φίλτρο ταξινομούνται με βάση τα χαρακτηριστικά της αγοράς και το μερίδιο αγοράς της Ελλάδας και χαρακτηρίζονται ως πιθανές εξαγωγικές ευκαιρίες. Στη συνέχεια, εφόσον η Ελλάδα εξειδικεύεται στην παραγωγή των συγκεκριμένων προϊόντων, οι αγορές αυτές χαρακτηρίζονται

¹ Στην παρούσα εργασία ο όρος αγορά χρησιμοποιείται για να δηλώσει συγκεκριμένο συνδυασμό χώρας-προϊόντος και όχι ένα προϊόν μόνο του, π.χ. είναι διαφορετική η αγορά πορτοκαλιών στη Ρωσία από την αντίστοιχη στη Γερμανία.

ως ρεαλιστικές εξαγωγικές ευκαιρίες. Θεωρούμε ότι η χώρα εξειδικεύεται σε ένα προϊόν αν έχει συγκριτικό πλεονέκτημα σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο, όπως αυτό υπολογίζεται με βάση τον δείκτη Ballasa (1965). Για τη μελέτη αυτή χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα από 245 χώρες και 5.224 προϊόντα σε 6-ψήφια κωδικοποίηση HS-2002. Αυτό σημαίνει ότι εξετάστηκαν 1.279.880 αγορές. Το βασικό πλεονέκτημα της μεθοδολογίας που χρησιμοποιείται είναι ότι εξετάζονται όλοι οι πιθανοί συνδυασμοί χωρών-προϊόντων. Ο πιο βασικός περιορισμός είναι ότι αξιοποιούνται ιστορικά στοιχεία, επομένως η διαθεσιμότητα και η ακρίβεια των στοιχείων παίζουν σημαντικό ρόλο, ενώ ορισμένα φίλτρα έχουν πιο γενικό χαρακτήρα και δεν αφορούν ειδικά την Ελλάδα. Ακολούθως παρουσιάζεται πιο αναλυτικά η μεθοδολογία του ΣΣΑ, όπως εφαρμόστηκε στο σύνολο της Ελλάδας.²

2.1 Φίλτρο 1: Πολιτικός και εμπορικός κίνδυνος / μέγεθος και ανάπτυξη οικονομίας

Στο πρώτο φίλτρο εξετάζονται οι χώρες με βάση τον πολιτικό και εμπορικό κίνδυνο που τις χαρακτηρίζει, καθώς και το μέγεθος και την ανάπτυξή τους. Πιο συγκεκριμένα, προκειμένου να προσεγγιστεί ο βαθμός κινδύνου που παρουσιάζει η κάθε χώρα αναφορικά με τις εξαγωγικές συναλλαγές χρησιμοποιήθηκε η αξιολόγηση του Office National Du Ducroire³ (ONDD). Το ONDD παρέχει πληροφόρηση για κάθε χώρα αναφορικά με τον πολιτικό κίνδυνο βραχυπρόθεσμα, μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα, καθώς και αναφορικά με τον εμπορικό κίνδυνο. Από τα τέσσερα μέτρα κινδύνου που παρέχει το ONDD υπολογίστηκε ένας ενιαίος δείκτης. Οι χώρες που παρουσιάζουν αυξημένο κίνδυνο, ήτοι 29 από τις 245, απορρίφθηκαν από περαιτέρω μελέτη.⁴

Στη συνέχεια οι εναπομείνουσες χώρες-στόχοι αξιολογούνται με βάση τέσσερις μακροοικονομικούς δείκτες, το ΑΕΠ, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, τον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ και τον ρυθμό μεταβολής του κατά κεφαλήν ΑΕΠ, σε ορίζοντα τριετίας (2009-2011). Η επιλογή των δεικτών αυτών γίνεται προκειμένου να εντοπιστούν οι «μεγάλες» οικονομίες (σε επίπεδο ΑΕΠ και κατά κεφαλήν ΑΕΠ), καθώς και οι χώρες που παρουσιάζουν αξιόλογη οικονομική ανάπτυξη (ρυθμοί μεταβολής ΑΕΠ και κατά κεφαλήν ΑΕΠ). Χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα από την Παγκόσμια Τράπεζα. Συνολικά 57 χώρες απορρίφθηκαν λόγω έλλειψης δεδομένων (με εξαίρεση

² Η ενότητα αυτή βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στο Kanellopoulos and Skintzi (2016), όπου το ΣΣΑ περιγράφεται πιο αναλυτικά και τα αποτελέσματα αφορούν το σύνολο της χώρας.

³ Ο ONDD είναι ο εθνικός οργανισμός εξαγωγικών πιστώσεων του Βελγίου.

⁴ Για την κατασκευή του ενιαίου δείκτη, τα τέσσερα μέτρα κινδύνου αρχικά τροποποιήθηκαν προκειμένου να έχουν κοινό εύρος, μεταξύ 0 και 10, και στη συνέχεια υπολογίστηκε ο μέσος όρος τους. Χώρες με κίνδυνο άνω του 9 δεν συνέχισαν στο επόμενο στάδιο.

την Αργεντινή και την Ταϊβάν, πρόκειται κυρίως για μικρές πληθυσμιακά χώρες). Για καθένα από τα έτη που εξετάσαμε υπολογίστηκε μία κρίσιμη τιμή για το ΑΕΠ και το κατά κεφαλήν ΑΕΠ με βάση την ακόλουθη εξίσωση:

$$cv = \bar{x}_t - \alpha\sigma_{x,t} \quad (1)$$

όπου \bar{x}_t είναι η μέση τιμή της μεταβλητής (ΑΕΠ ή κατά κεφαλήν ΑΕΠ) και $\sigma_{x,t}$ είναι η τυπική απόκλιση της μεταβλητής για το έτος t . Η επιλογή του α βασίστηκε σε μια διαδικασία προσομοίωσης και το α επιλέχθηκε έτσι ώστε μια μικρή αλλαγή στην τιμή του να προκαλεί σημαντική αλλαγή στον αριθμό των χωρών που αποκλείονται από περαιτέρω διερεύνηση. Το α μπορεί να πάρει τιμές από 0 έως 1 και αυξάνεται κάθε φορά κατά 0,001.⁵ Μία χώρα θα απορριφθεί αν το ΑΕΠ και το κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι μικρότερα από την αντίστοιχη κρίσιμη τιμή για τουλάχιστον δύο έτη και ο μέσος ρυθμός ανάπτυξης του ΑΕΠ και του κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι χαμηλότερος από τον μέσο όρο όλων των κρατών για τουλάχιστον ένα έτος. Οι χώρες που απορρίφθηκαν εξαιτίας των μακροοικονομικών τους χαρακτηριστικών είναι 76, ενώ 83 χώρες πέρασαν στο επόμενο στάδιο.⁶

2.2 Φίλτρο 2: Μέγεθος και δυναμική αγορών

Οι χώρες που ικανοποιούν το πρώτο φίλτρο συνεχίζουν στο δεύτερο φίλτρο, όπου επιλέγονται εκείνες οι αγορές που παρουσιάζουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον με βάση τη δυναμική τους και το μέγεθός τους. Στο δεύτερο φίλτρο η ανάλυση πλέον από το επίπεδο χώρας του πρώτου φίλτρου μετατίθεται σε επίπεδο προϊόντος ανά χώρα, δηλαδή από μια μακροοικονομική σκοπιά μετακινούμαστε σε μια πιο εξειδικευμένη μικροοικονομική ανάλυση. Στο φίλτρο 2 χρησιμοποιούνται δεδομένα για τις εισαγωγές κάθε υπό εξέταση χώρας σε 6-ψήφιο κωδικό HS-2002.⁷ Προκειμένου να γίνει η επιλογή των αγορών, λήφθηκαν υπ' όψιν τρία κριτήρια. Το πρώτο κριτήριο αφορά τον ρυθμό μεταβολής των εισαγωγών κάθε χώρας για κάθε

⁵ Για περισσότερες λεπτομέρειες για τη διαδικασία επιλογής του α , δείτε Pearson et al. (2010).

⁶ Εξετάζοντας τη λίστα των χωρών που απορρίφθηκαν, παρατηρούμε ότι με εξαίρεση την Κροατία όλες οι υπόλοιπες Βαλκανικές χώρες απορρίπτονται. Μερικοί από τους παραδοσιακούς εμπορικούς εταίρους της Ελλάδας, όπως η Αλβανία (10,62% των συνολικών εισαγωγών της προέρχονται από την Ελλάδα), η ΠΓΔΜ και το Μαυροβούνιο (8% των συνολικών εισαγωγών τους προέρχονται από την Ελλάδα) και η Βουλγαρία (5,6% των συνολικών εισαγωγών της προέρχονται από την Ελλάδα), απορρίπτονται. Παρά το γεγονός ότι η απόρριψη παραδοσιακών εμπορικών εταίρων της χώρας φαίνεται προβληματική, βασικός στόχος της μελέτης αυτής είναι ο εντοπισμός νέων εξαγωγικών ευκαιριών. Επιπλέον, αν οι εξαγωγές εξυπηρετούν και άλλους σκοπούς, π.χ. διπλωματικούς, αυτό δυστυχώς δεν μπορεί να αποτυπωθεί με τα αμιγώς οικονομικά στοιχεία που χρησιμοποιούμε.

⁷ Πηγή των δεδομένων είναι η βάση UN comtrade.

προϊόν που εισάγει την πρόσφατη βραχυπρόθεσμη περίοδο (2010 έως 2011). Το δεύτερο κριτήριο αφορά τον ρυθμό μεταβολής των εισαγωγών κάθε χώρας για κάθε προϊόν που εισάγει μεσο-μακροπρόθεσμα (περίοδος μεταξύ 2006 και 2011). Το τρίτο κριτήριο αφορά το σχετικό μέγεθος της αγοράς (εισαγωγές μιας χώρας για ένα προϊόν προς τις συνολικές εισαγωγές των υπό εξέταση χωρών για το συγκεκριμένο προϊόν). Για κάθε κριτήριο υπολογίστηκε η κρίσιμη τιμή του και θεωρείται ότι μία χώρα ικανοποιεί το κριτήριο αν η κρίσιμη τιμή είναι μικρότερη από την εκτιμημένη σε κάθε κριτήριο.

Τέλος, επιλέγονται εκείνες οι αγορές που ικανοποιούν είτε το τρίτο κριτήριο (μεγάλο μέγεθος αγοράς) είτε δύο από τα τρία προαναφερθέντα κριτήρια. Με βάση τα κριτήρια αυτά οι αγορές μπορούν να διαχωριστούν σε πέντε κατηγορίες: μικρές αλλά αναπτυσσόμενες (βραχυχρόνια και μακροχρόνια), μεγάλες αγορές οι οποίες δεν παρουσιάζουν σημαντική ανάπτυξη στον χρονικό ορίζοντα που εξετάζουμε, μεγάλες και αναπτυσσόμενες (βραχυχρόνια και μακροχρόνια), μεγάλες και βραχυχρόνια αναπτυσσόμενες και μεγάλες και μακροχρόνια αναπτυσσόμενες.

2.3 Φίλτρο 3: Εμπόδια και δυσκολίες εισόδου

Στο τρίτο φίλτρο επιλέγονται εκείνες οι αγορές που παρουσιάζουν πιθανές εξαγωγικές ευκαιρίες με βάση τα εμπόδια και τις δυσκολίες εισόδου που παρουσιάζουν. Ειδικότερα, στο φίλτρο αυτό περιλαμβάνονται δύο κριτήρια. Το πρώτο αφορά τον βαθμό συγκέντρωσης μίας αγοράς όπως υπολογίζεται από τον δείκτη Herfindahl-Hirschmann (Hirschmann, 1964), για το έτος 2011.

$$HHI_{i,j} = \sum \left(\frac{X_{k,i,j}}{M_{i,j}} \right)^2 \quad (2)$$

όπου $X_{k,i,j}$ είναι οι εξαγωγές του προϊόντος j από τη χώρα k στη χώρα i . Υπολογίστηκαν τρεις κρίσιμες τιμές ανάλογα με τα χαρακτηριστικά της αγοράς όπου εισάγεται το προϊόν. Όσο πιο ελκυστική είναι μία αγορά από άποψη βραχυχρόνιας και μακροχρόνιας ανάπτυξης, τόσο μεγαλύτερη είναι η κρίσιμη τιμή.

Ο βαθμός προσβασιμότητας μιας αγοράς υπολογίζεται με βάση την απόσταση μεταξύ της Αθήνας και των πρωτευουσών των υπό εξέταση χωρών. Η κρίσιμη τιμή υπολογίζεται με παρόμοιο τρόπο όπως στο φίλτρο 1.

$$CV_{dist} = \overline{dist} - \alpha \sigma_{dist} \quad (3)$$

Μια αγορά θα θεωρηθεί πιθανή εξαγωγική ευκαιρία αν ο βαθμός συγκέντρωσης ή η απόσταση είναι μικρότερες από τις αντίστοιχες κρίσιμες τιμές τους. Αποκλείονται δηλαδή εκείνες οι αγορές που παρουσιάζουν μεγάλη συγκέντρωση και είναι απομακρυσμένες και άρα η πρόσβαση και η είσοδος είναι σχετικά δυσκολότερες.

2.4 Φίλτρο 4: Ταξινόμηση εξαγωγικών ευκαιριών

Στο τέταρτο φίλτρο οι εναπομείνουσες αγορές ομαδοποιούνται ανάλογα με το σχετικό μερίδιο της Ελλάδας σε κάθε αγορά (ποσοστό των ελληνικών εξαγωγών στη συγκεκριμένη αγορά προς το αντίστοιχο ποσοστό των παγκόσμιων εξαγωγών στη συγκεκριμένη αγορά) σε σύγκριση με το άθροισμα των σχετικών μεριδίων των έξι μεγαλύτερων εξαγωγέων σε κάθε αγορά.

Προκειμένου να εκτιμηθεί καλύτερα ο βαθμός στον οποίο μπορούν ενδεχομένως να αξιοποιηθούν οι εκτιμημένες εξαγωγικές ευκαιρίες, τα αποτελέσματα διαχωρίζονται σε πιθανές εξαγωγικές ευκαιρίες και σε ρεαλιστικές εξαγωγικές ευκαιρίες. Ως πιθανές εξαγωγικές ευκαιρίες ορίζονται όλοι οι συνδυασμοί χωρών-προϊόντων που φθάνουν στο τέταρτο φίλτρο χωρίς να λαμβάνεται υπ' όψιν ο βαθμός εξειδίκευσης της χώρας.⁸ Από την άλλη, ως ρεαλιστικές εξαγωγικές ευκαιρίες ορίζονται αυτές για τις οποίες η Ελλάδα καταγράφει συγκριτικό πλεονέκτημα ($RCA \geq 1$).⁹ Η συνολική διαδικασία αποκλεισμού μέσω των τεσσάρων φίλτρων παρουσιάζεται συνοπτικά στο Διάγραμμα 1.

Διάγραμμα 1. Συνοπτική παρουσίαση της διαδικασίας αποκλεισμού του ΣΣΑ

Σημείωση: * αναφέρεται σε πιθανές εξαγωγικές ευκαιρίες, ** αναφέρεται σε ρεαλιστικές εξαγωγικές ευκαιρίες.

⁸ Υποθέτουμε ότι σε μακροχρόνιο ορίζοντα είναι πιθανό η χώρα να αποκτήσει συγκριτικό πλεονέκτημα σε όλους τους συνδυασμούς χωρών-προϊόντων.

⁹ Το συγκριτικό πλεονέκτημα μετρείται με τον δείκτη Balassa (RCA – Revealed Comparative Advantage) θέτοντας ως όριο τιμή μεγαλύτερη ή ίση με τη μονάδα (Ballasa, 1965).

3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Με βάση το ΣΣΑ που παρουσιάστηκε προκύπτουν 95.512 συνδυασμοί χωρών-προϊόντων που αποτελούν πιθανές εξαγωγικές ευκαιρίες για την Ελλάδα, σχεδόν δηλαδή το 7,5% του συνόλου των πιθανών συνδυασμών χωρών προϊόντων. Οι ευκαιρίες αυτές μπορούν να ταξινομηθούν ανάλογα με το σχετικό μερίδιο αγοράς της Ελλάδας όπως αυτό προκύπτει από το φίλτρο 4, καθώς και τα χαρακτηριστικά της κάθε αγοράς όπως αυτά προκύπτουν από το φίλτρο 2. Η χρησιμότητα της ταξινόμησης αυτής είναι διττή, αφού επιτρέπει την αναγνώριση των βασικών χαρακτηριστικών της αγοράς όπου εντοπίζεται η εξαγωγική ευκαιρία, ενώ αποτελεί και ένα σημαντικό εργαλείο στη διαδικασία επιλογής της κατάλληλης στρατηγικής προώθησης που θα πρέπει να ακολουθηθεί σε κάθε περίπτωση.

Στους Πίνακες 1α και 1β παρουσιάζονται οι στρατηγικές προώθησης που θα μπορούσαν να υιοθετηθούν με βάση τόσο το μερίδιο αγοράς της χώρας όσο και τα χαρακτηριστικά της κάθε αγοράς (Cuyvers κ.ά., 1995). Για παράδειγμα, σε μια αγορά όπου το μερίδιο της Ελλάδας είναι μικρό ή μικρό προς μεσαίο και η αγορά είναι μεγάλη και παρουσιάζει βραχυχρόνια ανάπτυξη, προτείνεται η επιθετική διερεύνηση της αγοράς, δηλαδή η διερεύνηση και κατανόηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και απαιτήσεων της αγοράς και παράλληλα η προσπάθεια περαιτέρω ανάπτυξης και εδραίωσης στην αγορά.

Πίνακας 1α. Στρατηγικές προώθησης εξαγωγών με βάση το μερίδιο αγοράς της Ελλάδας

	Μερίδιο αγοράς Ελλάδα			
	Μικρό	Μικρό-μεσαίο	Μεσαίο-μεγάλο	Μεγάλο
Μεγάλο μέγεθος αγοράς				
Αναπτυσσόμενη αγορά (βραχυχρόνια & μακροχρόνια)				
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχυχρόνια)	ΕΠΙΘΕΤΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΑΓΟΡΑΣ		ΕΠΙΘΕΤΙΚΗ ΕΠΕΚΤΑΣΗ	
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (μακροχρόνια)				
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχυχρόνια & μακροχρόνια)			ΑΜΥΝΤΙΚΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΑΓΟΡΑΣ	

Πηγή: Cuyvers κ.ά., 1995

Πίνακας 1β. Στρατηγικές προώθησης εξαγωγών με βάση τα χαρακτηριστικά των αγορών

	Μερίδιο αγοράς Ελλάδας			
	Μικρό	Μικρό-μεσαίο	Μεσαίο-μεγάλο	Μεγάλο
Μεγάλο μέγεθος αγοράς	ΕΠΙΘΕΤΙΚΗ ΔΙΕΙΣΔΥΣΗ			ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΘΕΣΗΣ
Αναπτυσσόμενη αγορά (βραχυχρόνια & μακροχρόνια)	ΑΓΟΡΑ ΕΥΚΑΙΡΙΑ			
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχυχρόνια)	ΑΝΑΠΤΥΞΗ & ΕΔΡΑΙΩΣΗ			
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (μακροχρόνια)	ΠΕΡΑΣΜΑ ΜΠΡΟΣΤΑ			
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχυχρόνια & μακροχρόνια)	ΜΙΜΗΣΗ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΝ ΠΑΙΚΤΩΝ			

Πηγή: Cuyvers κ.ά., 1995

Η περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας παρουσιάζει έντονη εξειδίκευση και συγκέντρωση εργασίας στον τομέα της γεωργίας.¹⁰ Σύμφωνα με τους Οικονομικούς Λογαριασμούς Γεωργίας κατά γεωγραφική ζώνη και περιφέρεια που δημοσίευσε η ΕΛ.ΣΤΑΤ. για το έτος 2011, η παραγωγή του γεωργικού κλάδου στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας ξεπέρασε το 1,2€ δις, αντιπροσωπεύοντας το 11% του συνόλου της συνολικής γεωργικής παραγωγής της χώρας. Αντίστοιχα, η Καθαρή Προστιθέμενη Αξία της γεωργίας για την περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας έφτασε τα 431€ εκατ. αντιπροσωπεύοντας το 12% του συνόλου της χώρας. Για τον λόγο αυτό στη συνέχεια παρουσιάζονται τα αποτελέσματα του ΣΣΑ για μια σειρά από αγροτικά προϊόντα. Τα προϊόντα αυτά επιλέχθηκαν σε συνεργασία με φορείς της περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας και αποτελούν τα πιο βασικά αγροτικά προϊόντα της περιοχής. Ειδικότερα, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα του ΣΣΑ για: το ελαιόλαδο, τα καρπούζια, τις φράουλες, τις πατάτες, τις ντομάτες, τα ψάρια (κυρίως λαβράκια και τσιπούρες) και το γάλα. Στους πίνακες που ακολουθούν για κάθε προϊόν παρουσιάζονται οι χώρες που αποτελούν εξαγωγικές ευκαιρίες και οι οποίες ταξινομούνται με βάση το μερίδιο αγοράς της Ελλάδας και τα χαρακτηριστικά της κάθε αγοράς. Για παράδειγμα, στην περίπτωση του παρθένου ελαιόλαδου (Πίνακας 2α) παρατη-

¹⁰ ΚΕΠΕ, Στρατηγικός Σχεδιασμός Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδος, Απρίλιος 2015.

ρούμε ότι στις αγορές της Νορβηγίας, της Αιθιοπίας και της Φινλανδίας η Ελλάδα έχει μεγάλο μερίδιο και επιπλέον, αν και οι αγορές αυτές δεν είναι μεγάλες, παρουσιάζουν βραχυχρόνια και μακροχρόνια προοπτική ανάπτυξης. Επίσης, στο πρώτο κελί του κάθε πίνακα γίνεται αναφορά στην αξία των συνολικών εξαγωγών του κάθε προϊόντος για το έτος 2013.

Από τα αποτελέσματα του ΣΣΑ που παρουσιάζονται στους Πίνακες 2α έως και 8β προκύπτουν ορισμένα πολύ χρήσιμα συμπεράσματα. Ειδικότερα, παρατηρούμε ότι υπάρχει πληθώρα αγορών οι οποίες αποτελούν εξαγωγικές ευκαιρίες για τα βασικότερα αγροτικά προϊόντα της περιφέρειας. Σε ορισμένα μάλιστα προϊόντα οι αγορές αυτές είναι κοινές, ενθαρρύνοντας τις συνεργείες μεταξύ παραγωγών ή/και συνεταιρισμών για κοινές ενέργειες προώθησης. Για παράδειγμα, η αγορά της Πορτογαλίας προκύπτει ως πιθανή εξαγωγική ευκαιρία τόσο για το παρθένο ελαιόλαδο όσο και για τα ψάρια, τα καρπούζια και τις ντομάτες. Συναφώς, μία πολιτική προώθησης αυτών των προϊόντων θα μπορούσε να γίνει με τη συνεργασία των συγκεκριμένων παραγωγικών εταίρων έτσι ώστε να επιμεριστεί το κόστος.

Επίσης, με εξαίρεση το παρθένο ελαιόλαδο (Πίνακας 2α) και τα κατεψυγμένα ψάρια, για τα υπόλοιπα προϊόντα οι περισσότερες εξαγωγικές ευκαιρίες βρίσκονται σε αγορές όπου το μερίδιο της Ελλάδας είναι μικρό και η αγορά είναι αναπτυσσόμενη, τόσο βραχυχρόνια όσο και μακροχρόνια, ενώ και το μέγεθός της είναι μικρό. Σύμφωνα με τις στρατηγικές προώθησης που παρουσιάστηκαν στους Πίνακες 1α και 1β, οι αγορές αυτές αποτελούν αγορές ευκαιρίες και θα μπορούσε να διερευνηθεί επιθετικά η δυνατότητα βελτίωσης του μεριδίου της Ελλάδας, καθώς φαίνεται να υπάρχουν σημαντικά περιθώρια ανάπτυξης των αγορών αυτών. Στις συγκεκριμένες αγορές είναι σκόπιμη η συνεργασία με τους κατά τόπους οικονομικούς εμπορικούς ακολούθους, οι οποίοι θα μπορούσαν να βοηθήσουν προκειμένου να ανιχνευτούν εξαγωγικές ευκαιρίες σε επίπεδο διάθεσης των προϊόντων. Καθώς το μερίδιο της Ελλάδας είναι σχετικά μικρό, αλλά υπάρχουν ήδη κάποιες εξαγωγές, θα ήταν σκόπιμο να αναπτυχθούν ευρύτερες και πιο παραδοσιακές δράσεις προώθησης των ελληνικών προϊόντων γενικά, όπως είναι για παράδειγμα εκδηλώσεις προώθησης των ελληνικών προϊόντων, επιχορήγηση διαφημιστικών εκστρατειών στα κατά τόπους μέσα μαζικής επικοινωνίας, επισήμανση των χωρών αυτών σε Έλληνες παραγωγούς κ.ά. Φυσικά, η ιδιωτική πρωτοβουλία θα πρέπει να επωφεληθεί από την ευρύτερη πολιτική και σε δεύτερο στάδιο να αναπτύξει πιο επιθετικές πολιτικές με πιο εξειδικευμένες στρατηγικές προώθησης (τιμολογιακή πολιτική, βελτίωση της διανομής κτλ.).

Για την περίπτωση του παρθένου ελαιόλαδου, το οποίο αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα εξαγωγικά αγροτικά προϊόντα της χώρας, παρατηρούμε ότι οι περισσότερες εξαγωγικές ευκαιρίες βρίσκονται σε μικρές αλλά αναπτυσσόμενες αγορές, όπου το μέγεθος της αγοράς είναι μικρό και το μερίδιο αγοράς της Ελλάδας είναι μεσαίο προς μεγάλο. Στις χώρες αυτές που αποτελούν αγορές ευκαιρίες,

αγορές για τις οποίες αναμένεται να υπάρξει περαιτέρω ανάπτυξη, θα μπορούσε να ακολουθηθεί μια στρατηγική επιθετικής επέκτασης προκειμένου να προωθηθεί το ελληνικό παρθένο ελαιόλαδο με επιτυχία και να βελτιωθεί η θέση της Ελλάδας στην αγορά αποσπώντας μέρος από άλλους ανταγωνιστές. Στην περίπτωση αυτή θα μπορούσε να δοθεί οικονομική ενίσχυση για την καλύτερη προώθηση του συγκεκριμένου πλέον προϊόντος, να γίνουν ενέργειες για τη βελτίωση της ποιότητας ή και της εμφάνισης της συσκευασίας του ελαιόλαδου, να πραγματοποιηθούν εξειδικευμένες έρευνες αγοράς για τη διάθεση του ελαιόλαδου κτλ. Με άλλα λόγια, οι στρατηγικές προώθησης θα πρέπει πλέον να είναι πιο εξειδικευμένες και επικεντρωμένες στο ελαιόλαδο.

Μία ειδοποιός διαφορά είναι ότι το ελαιόλαδο αποτελεί ήδη ένα brand name και θα ήταν σκόπιμο να αποτελέσει *Δούρειο Ίππο* για την προώθηση και άλλων ελληνικών προϊόντων στις συγκεκριμένες χώρες. Έτσι, προϊόντα που στις συγκεκριμένες χώρες φαίνεται ότι έχουν καλές προοπτικές θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν σε καμπάνιες με το ήδη γνωστό παρθένο ελληνικό ελαιόλαδο και να επωφεληθούν από αυτό. Πάντως, η συμβολή του ιδιωτικού τομέα στην επιλογή συγκεκριμένων στρατηγικών είναι πολύ σημαντική, καθώς γνωρίζει καλύτερα τις ιδιαιτερότητες του προϊόντος και τις αδυναμίες των ανταγωνιστών.

Η προώθηση των (ελληνικών) προϊόντων σε ξένες αγορές είναι μια σύνθετη και δαπανηρή διαδικασία. Απαιτεί χρόνο και ένα υπολογίσιμο κόστος, το οποίο για το μέγεθος των ελληνικών επιχειρήσεων και υπό το βάρος και το βάθος της τρέχουσας οικονομικής κρίσης είναι σχετικά μεγάλο. Οι δυνατότητες χρηματοδότησης των ελληνικών επιχειρήσεων, και ειδικότερα των πιο μικρών, αν και υπάρχουν, είναι περιορισμένες, καθιστώντας συνήθως την προώθηση των προϊόντων τους όχι απαραίτητα πρωταρχικής σημασίας. Εντούτοις, υπάρχουν ορισμένες ευκαιρίες χρηματοδότησης των επιχειρήσεων που εξάγουν. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι οι περισσότερες ελληνικές τράπεζες προσφέρουν εξειδικευμένα προγράμματα χρηματοδότησης προσαρμοσμένα στις ανάγκες των εξαγωγικών επιχειρήσεων. Επιπροσθέτως, το πρόγραμμα «Εξωστρέφεια», που αποτελεί μια συνεργασία μεταξύ ιδιωτικών τραπεζών και του Οργανισμού Ασφάλισης Εξαγωγικών Πιστώσεων (ΟΑΕΠ), απευθύνεται και στηρίζει αποκλειστικά τις εξαγωγικές επιχειρήσεις. Επίσης, η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων συνεχίζει και το 2018 το Πρόγραμμα Ενίσχυσης της Χρηματοδότησης Εξωτερικού Εμπορίου για την παροχή χρηματοδοτήσεων εμπορικών συναλλαγών για τις ελληνικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στο εξωτερικό. Ειδικότερα, οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις μπορούν να εκμεταλλευτούν προγράμματα για την ενίσχυση της εξωστρέφειάς τους, όπως το «Επιχειρούμε Έξω», το οποίο εντάσσεται στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2014-2020.

Ο εντοπισμός συγκεκριμένων συνδυασμών αγορών-προϊόντων με καλές προοπτικές μπορεί σε μεγάλο βαθμό επιπλέον να συντελέσει στην εξοικονόμηση των αναγκαίων πόρων για την καλύτερη και αποδοτικότερη προώθηση των ελληνικών

εξαγωγίμων προϊόντων. Οι αγορές που εντοπίζονται είναι οι πιο πρόσφορες, μειώνοντας τον κίνδυνο λάθους επιλογής και σπατάλης πόρων. Επίσης, η ταξινόμηση των εξαγωγικών ευκαιριών με βάση τα χαρακτηριστικά της αγοράς και το μερίδιο της Ελλάδας μπορεί να συμβάλει στην επιλογή της κατάλληλης και πιο αποτελεσματικής στρατηγικής προώθησης, αυξάνοντας την αποδοτικότητα των πόρων που δεσμεύονται σε προωθητικές ενέργειες. Επιπλέον, οι παραγωγοί ίδιων ή και διαφορετικών προϊόντων που απευθύνονται σε έναν συγκεκριμένο εξαγωγικό προορισμό μπορούν να συμπράξουν για την πραγματοποίηση κοινών προωθητικών ενεργειών και εκμεταλλευόμενοι τις οικονομίες κλίμακας που θα δημιουργηθούν να εξοικονομήσουν χρηματικούς και ανθρώπινους πόρους.

Εξίσου σημαντικό με τον εντοπισμό των βέλτιστων συνδυασμών χωρών-προϊόντων είναι και η ανάπτυξη ενός θεσμικού πλαισίου διάχυσης αυτής της πληροφόρησης στους άμεσα ενδιαφερόμενους, δηλαδή στους παραγωγούς και τις επαγγελματικές τους ενώσεις. Παράλληλα, από τη μεριά της πολιτείας χρειάζεται συνδρομή για την πρόληψη διοικητικών προβλημάτων αναφορικά με τις εξαγωγές. Για παράδειγμα, θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμο οι εξαγωγείς να γνωρίζουν εκ των προτέρων τις ιδιαίτερες απαιτήσεις και τις γραφειοκρατικές διαδικασίες που χρειάζονται για τις εξαγωγές σε τρίτες χώρες. Επίσης, στον βαθμό στον οποίο οι εξαγωγές επηρεάζονται ή επηρεάζουν την εξωτερική πολιτική της χώρας είναι σκόπιμο να υπάρχει αμφίδρομη πληροφόρηση μεταξύ αγοράς και πολιτείας και ενδεχομένως σε κάποιο βαθμό και κάποια μορφή επιδότησης.¹¹ Επιπρόσθετα, χρειάζεται να αποκατασταθεί η ομαλή χρηματοδότηση των ελληνικών επιχειρήσεων και να βελτιωθεί η ανταπόκριση της πολιτείας προς τις επιχειρήσεις, είτε αυτό αφορά γραφειοκρατικές διαδικασίες (χρόνος που απαιτείται για την εξαγωγή προϊόντων, έκδοση συγκεκριμένων πιστοποιητικών απαραίτητα για τις εξαγωγές σε τρίτες χώρες κτλ.) είτε αφορά εγχρήματες συναλλαγές (επιστροφή ΦΠΑ, συμψηφισμός οφειλών κτλ.). Τέλος, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να επανέλθουν η αξιοπιστία και η φερεγγυότητα της χώρας στο εξωτερικό, που με τη σειρά τους θα βελτιώσουν γενικά το κλίμα για τους εξαγωγείς.

¹¹ Για παράδειγμα, ως αποτέλεσμα του εμπάργκο των εξαγωγών της ΕΕ στη Ρωσία πολλοί Έλληνες παραγωγοί βρέθηκαν ξαφνικά να αντιμετωπίζουν σοβαρά οικονομικά προβλήματα. Μια έγκαιρη πληροφόρηση για τον εντοπισμό άλλων αγορών ή μια οικονομική υποστήριξη θα μπορούσε να μετριάσει το μέγεθος του προβλήματος.

Πίνακας 2α. Ταξινόμηση εξαγωγικών ευκαιριών για το παρθένο ελαιόλαδο (κωδικός HS-2002: 150910)

Παρθένο Ελαιόλαδο 601,7 εκ. \$	Μερίδιο αγοράς Ελλάδας			
	Μικρό	Μικρό- μεσαίο	Μεσαίο-μεγάλο	Μεγάλο
Μεγάλο μέγεθος αγοράς				
Αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Γκάνα, Ισλανδία Λουξεμβούργο Σ. Αραβία Τουρκία Μοζαμβίκη		Αυστρία, Βέλγιο, Δανία, Ινδία, Εσθονία, Χονγκ Κονγκ, Κορέα, Μεξικό, Ολλανδία, Νέα Ζηλανδία, Νιγηρία, Παναμάς, Πολωνία, Σιγκαπούρη, Σλοβακία, Σλοβενία, Ν. Αφρική, Σουηδία, Ουρουγουάη	Νορβηγία Αιθιοπία, Φινλανδία
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ.)			Πορτογαλία	
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (μακρ.)		Ισπανία	Ιαπωνία	
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)		Βραζιλία	Κίνα, Γαλλία ΗΠΑ, ΗΒ	Καναδάς Γερμανία Ιταλία

Πίνακας 2β. Ταξινόμηση εξαγωγικών ευκαιριών για ελαιόλαδο (άλλο από παρθένο, κωδικός HS-2002: 150911)

Άλλο Ελαιόλαδο 54,8 εκ. \$	Μερίδιο αγοράς Ελλάδας			
	Μικρό	Μικρό- μεσαίο	Μεσαίο-μεγάλο	Μεγάλο
Μεγάλο μέγεθος αγοράς				
Αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Κροατία, Τσεχία, Ισλανδία, Κορέα, Μάλτα, Λουξεμβούργο, Καμπότζη, Γουιάνα, Παναμάς, Τουρκία, Ζάμπια, Βιετνάμ		Ελβετία, Κίνα, Δανία, Εσθονία, Χονγκ Κονγκ, Νορβηγία, Πολωνία, Ινδία, Σιγκαπούρη, Σλοβενία	Κύπρος, Φινλανδία, Ν. Αφρική, Σουηδία
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ.)				
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (μακρ.)			Καναδάς, Ιαπωνία, Αυστραλία	Γαλλία, Γερμανία, ΗΒ, Ιταλία
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Πορτογαλία, Βραζιλία		ΗΠΑ, Ολλανδία	Βέλγιο

Πίνακας 3α. Ταξινόμηση εξαγωγικών ευκαιριών για άλλα ψάρια* (κωδικός HS-2002: 030269)

Άλλα ψάρια 554εκ. \$	Μερίδιο αγοράς Ελλάδας			
	Μικρό	Μικρο- μεσαίο	Μεσαίο- μεγάλο	Μεγάλο
Μεγάλο μέγεθος αγοράς				
Αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Αυστρία, Καναδάς, Κροατία, Δανία, Εσθονία, Φινλανδία, Ισραήλ, Ομάν, Νορβηγία, Πολωνία, Σ. Αραβία, Σιγκαπούρη, Βιετνάμ, Σλοβενία, Χονγκ Κονγκ, Ελβετία, Ζάμπια	Βέλγιο, Τσεχία, Καζακστάν, Ρωσία		
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ.)	ΗΠΑ	Ισπανία		
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (μακρ.)				
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Γερμανία, Ινδία	Ολλανδία, Πορτογαλία	Γαλλία, ΗΒ	Ιταλία

* Αφορά κυρίως λαβράκια και τσιπούρες.

Πίνακας 3β. Ταξινόμηση εξαγωγικών ευκαιριών για λαβράκι κατεψυγμένο (κωδικός HS-2002: 030377)

Λαβράκι κατεψυγμένο 392 εκ. \$	Μερίδιο αγοράς Ελλάδας			
	Μικρό	Μικρο- μεσαίο	Μεσαίο- μεγάλο	Μεγάλο
Μεγάλο μέγεθος αγοράς				
Αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Αυστρία, Βέλγιο, Τσεχία, Δανία, Λουξεμβούργο, Νορβηγία, Σλοβενία, Ισπανία, Ελβετία			Ουγγαρία Σουηδία, Ρωσία
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ.)	Γαλλία			
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (μακρ.)	Χονγκ Κονγκ			
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Πορτογαλία, Σιγκαπούρη, ΗΒ	Ιταλία	Γερμανία	

Πίνακας 3γ. Ταξινόμηση εξαγωγικών ευκαιριών για άλλα ψάρια κατεψυγμένα* (κωδικός HS-2002: 030379)

Άλλα ψάρια (κατεψυγμένα) 4,7 εκ. \$	Μερίδιο αγοράς Ελλάδας			
	Μικρό	Μικρό- μεσαίο	Μεσαίο- μεγάλο	Μεγάλο
Μεγάλο μέγεθος αγοράς	Ολλανδία, Ισπανία, ΗΠΑ	Ιαπωνία	Ιταλία, Ρωσία	
Αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)				
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ.)	Νιγηρία			
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (μακρ.)				
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)				

* Αφορά κυρίως τσιπούρες.

Πίνακας 4. Ταξινόμηση εξαγωγικών ευκαιριών για καρπούζια (κωδικός HS-2002: 080711)

Καρπούζια 63,6 εκ. \$	Μερίδιο αγοράς Ελλάδας			
	Μικρό	Μικρό- μεσαίο	Μεσαίο- μεγάλο	Μεγάλο
Μεγάλο μέγεθος αγοράς				
Αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Ισλανδία, Ιρλανδία, Ομάν, Ιαπωνία, Καζακστάν, Λουξεμβούργο, Ισπανία, Πορτογαλία, Σλοβακία, Τουρκία, Εσθονία, Φινλανδία	Δανία	Αυστρία, Νορβηγία, Ελβετία	Βέλγιο, Σουηδία, Κύπρος
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ.)				
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (μακρ.)				
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Καναδάς, Κίνα, ΗΠΑ, Χονγκ Κονγκ	Γαλλία	Τσεχία, Ολλανδία HB	Ιταλία, Γερμανία, Πολωνία

Πίνακας 5. Ταξινόμηση εξαγωγικών ευκαιριών για φράουλες (κωδικός HS-2002: 081010)

Φράουλες 60,4 εκ. \$	Μερίδιο αγοράς Ελλάδας			
	Μικρό	Μικρό-μεσαίο	Μεσαίο-μεγάλο	Μεγάλο
Μεγάλο μέγεθος αγοράς				
Αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Φινλανδία, Χονγκ Κονγκ, Ισλανδία, Καζακστάν, Μάλτα, Ομάν, Νέα Ζηλανδία, Νορβηγία, Παναμάς, Σιγκαπούρη, Βιετνάμ, Σουηδία	Σλοβενία		Κροατία, Κύπρος, Τσεχία, Πολωνία, Ουγγαρία
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ.)				
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (μακρ.)	Ελβετία		Γερμανία	Ρωσία
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Γαλλία	Αυστρία, Ολλανδία	Βέλγιο, ΗΒ	Ιταλία

Πίνακας 6α. Ταξινόμηση εξαγωγικών ευκαιριών για ντομάτες (κωδικός HS-2002: 070200)

Ντομάτες 15,4 εκ. \$	Μερίδιο αγοράς Ελλάδας			
	Μικρό	Μικρό-μεσαίο	Μεσαίο-μεγάλο	Μεγάλο
Μεγάλο μέγεθος αγοράς				
Αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Δανία, Σρι Λάνκα, Μάλτα, Ομάν, Νιγηρία, Τουρκία, Καζακστάν, Χονγκ Κονγκ	Ιταλία	Κροατία	
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ.)				
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (μακρ.)	Γαλλία	Ρωσία	Γερμανία	
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Καναδάς, Ολλανδία			

Πίνακας 6β. Ταξινόμηση εξαγωγικών ευκαιριών για ντομάτες παρασκευασμένες* (κωδικός HS-2002: 200210)

Ντομάτες παρασκευασμένες 21,4 εκ. \$	Μερίδιο αγοράς Ελλάδας			
	Μικρό	Μικρο-μεσαίο	Μεσαίο-μεγάλο	Μεγάλο
Μεγάλο μέγεθος αγοράς				
Αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Ισλανδία, Μάλτα, Λουξεμβούργο, Σιγκαπούρη, Ομάν, Κορέα, Νιγηρία, Σλοβενία, Καζακστάν, Μοζαμβίκη, Παναμάς, Περού, Σ. Αραβία, Αιθιοπία, Γκάνα		Σλοβακία Ρωσία, Νέα Ζηλανδία, Εσθονία, Τσεχία, Αυστρία	Τουρκία, Φινλανδία, Ουγγαρία, Ιρλανδία, Ισραήλ, Πολωνία
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ.)				
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (μακρ.)			Ελβετία	HB, Βέλγιο
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Αυστραλία, Καναδάς		Δανία, Γαλλία, Γερμανία, Ιαπωνία	Σουηδία, Ολλανδία

* Ντομάτες παρασκευασμένες ή διατηρημένες αλλιώς παρά με ξίδι ή οξικό οξύ, ολόκληρες ή τεμαχισμένες.

Πίνακας 6γ. Ταξινόμηση εξαγωγικών ευκαιριών για ντομάτες παρασκευασμένες, άλλες* (κωδικός HS-2002: 200290)

Ντομάτες παρασκευασμένες άλλες 48,8 εκ. \$	Μερίδιο αγοράς Ελλάδας			
	Μικρό	Μικρο-μεσαίο	Μεσαίο-μεγάλο	Μεγάλο
Μεγάλο μέγεθος αγοράς				
Αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Λουξεμβούργο, Σρι Λάνκα, Αιθιοπία, Γουιάνα, Περού, Ζάμπια	Πορτογαλία	Ν. Αφρική	Εσθονία, Φινλανδία, Ουγγαρία, Ισραήλ, Νέα Ζηλανδία, Νορβηγία
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ.)				
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (μακρ.)	Σ. Αραβία		Γαλλία, Γερμανία	Πολωνία, HB
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Γκάνα, Μεξικό, Νιγηρία		Ιαπωνία, Ρωσία, Αυστραλία	Βέλγιο, Ολλανδία, Ιταλία

* Ντομάτες παρασκευασμένες ή διατηρημένες αλλιώς παρά με ξίδι ή οξικό οξύ, άλλες.

Πίνακας 7α. Ταξινόμηση εξαγωγικών ευκαιριών για πατάτες (κωδικός HS-2002: 071010)

Πατάτες 2,2 εκ. \$	Μερίδιο αγοράς Ελλάδας			
	Μικρό	Μικρό-μεσαίο	Μεσαίο-μεγάλο	Μεγάλο
Μεγάλο μέγεθος αγοράς	Γερμανία, Ιρλανδία, ΗΒ			
Αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Αυστραλία, Βέλγιο, Καμπότζη, Σρι Λάνκα, Δανία, Εσθονία, Ισλανδία, Καζακστάν, Ολλανδία, Νιγηρία, Νορβηγία, Ρωσία, Σ. Αραβία, Ουρουγουάη, Ζάμπια			Τσεχία
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ.)				
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (μακρ.)	Ισπανία, Φινλανδία	Γαλλία		Πολωνία
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Ιταλία, Ιαπωνία			

Πίνακας 7β. Ταξινόμηση εξαγωγικών ευκαιριών για πατάτες παρασκευασμένες* (κωδικός HS-2002: 200520)

Πατάτες (παρασκευασμένες)* 5,1 εκ. \$	Μερίδιο αγοράς Ελλάδας			
	Μικρό	Μικρό-μεσαίο	Μεσαίο-μεγάλο	Μεγάλο
Μεγάλο μέγεθος αγοράς				
Αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Αυστραλία, Βραζιλία, Καμπότζη, Κύπρος, Ουγγαρία, Ισραήλ, Εσθονία, Κορέα, Μάλτα, Τουρκία, Ν. Αφρική		Πολωνία, Ελβετία	
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ.)				
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (μακρ.)	Δανία, Ισπανία, ΗΠΑ, Ιρλανδία	Γαλλία, ΗΒ		
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Καναδάς, Ρωσία, Ιαπωνία, Σουηδία	Βέλγιο, Ολλανδία	Ιταλία, Γερμανία	

* Πατάτες παρασκευασμένες ή διατηρημένες αλλιώς παρά με ξίδι ή οξικό οξύ, όχι καταψυγμένες.

Πίνακας 8α. Ταξινόμηση εξαγωγικών ευκαιριών για γάλα (λιπαρά 1%-6%, κωδικός HS-2002: 040120)

Γάλα (λιπαρά 1%-6%) 0,96 εκ. \$	Μερίδιο αγοράς Ελλάδας			
	Μικρό	Μικρό- μεσαίο	Μεσαίο- μεγάλο	Μεγάλο
Μεγάλο μέγεθος αγοράς				
Αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Κίνα, Κροατία, Αιθιοπία, Εσθονία, Ισλανδία, Κορέα, Μάλτα, Νιγηρία, Νορβηγία, Πολωνία, Σ. Αραβία, Ζάμπια			Κύπρος
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ.)				
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (μακρ.)	Γαλλία, Γερμανία, Ιρλανδία, Ολλανδία, Ισπανία		Βέλγιο, Ιταλία	
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)				

Πίνακας 8β. Ταξινόμηση εξαγωγικών ευκαιριών για γάλα (λιπαρά >6%, κωδικός HS-2002: 040130)

Γάλα (λιπαρά >6%) 1,88 εκ. \$	Μερίδιο αγοράς Ελλάδας			
	Μικρό	Μικρό- μεσαίο	Μεσαίο- μεγάλο	Μεγάλο
Μεγάλο μέγεθος αγοράς				
Αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Κίνα, Κροατία, Ισλανδία, Ιρλανδία, Ιαπωνία, Κορέα, Μάλτα, Καζακστάν, Ομάν, Νορβηγία, Πολωνία, Ινδία, Σλοβακία, Σλοβενία, Τουρκία, Σιγκαπούρη			Κύπρος
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ.)				
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (μακρ.)	Βέλγιο, ΗΒ	Γαλλία, Γερμανία		Ιταλία
Μεγάλο μέγεθος & αναπτυσσόμενη αγορά (βραχ. & μακρ.)	Ολλανδία, Ισπανία, Σουηδία			

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Χρησιμοποιώντας διεθνή μακροοικονομικά δεδομένα, καθώς και λεπτομερή στοιχεία εμπορίου για την Ελλάδα μέχρι και το 2011, εντοπίστηκαν 95.512 πιθανές εξαγωγικές ευκαιρίες από τις οποίες οι 24.278 μπορούν να θεωρηθούν ρεαλιστικές, με βάση τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της χώρας. Από το σύνολο των εξαγωγικών ευκαιριών που προκύπτουν, η συντριπτική πλειονότητα εντοπίζεται σε αγορές όπου το ελληνικό μερίδιο είναι μικρό, ενώ σημαντικός αριθμός εξαγωγικών ευκαιριών καταγράφεται σε αναπτυσσόμενες αγορές (Kanelloropoulos and Skintzi, 2016). Τα ευρήματα αυτά αφορούν τόσο το σύνολο των εξαγωγικών ευκαιριών όσο και τις ρεαλιστικές εξαγωγικές ευκαιρίες και καταδεικνύουν την ανάγκη οι φορείς προώθησης να στραφούν προς αναπτυσσόμενες αγορές όπου το μερίδιο αγοράς της Ελλάδας υπολείπεται έναντι των ανταγωνιστών της.

Στη συνέχεια, με τη συνδρομή ειδικών από την περιφέρεια Δυτικής Ελλάδος, γίνεται επιλογή συγκεκριμένων αγροτικών προϊόντων αυξημένης βαρύτητας για την περιφέρεια και καταγράφονται για το καθένα ξεχωριστά οι εξαγωγικές του ευκαιρίες. Με εξαίρεση το παρθένο ελαιόλαδο και τα κατεψυγμένα ψάρια, για τα υπόλοιπα προϊόντα οι περισσότερες εξαγωγικές ευκαιρίες βρίσκονται σε αγορές όπου το μερίδιο της Ελλάδας είναι μικρό και η αγορά είναι αναπτυσσόμενη, τόσο βραχυχρόνια όσο και μακροχρόνια, και το μέγεθός της είναι μικρό. Το γεγονός αυτό σημαίνει ότι στις αγορές αυτές υπάρχουν σημαντικά περιθώρια βελτίωσης της θέσης των ελληνικών προϊόντων, ενώ καταδεικνύεται και η δυνατότητα συνεργασιών για την προώθηση των εξεταζόμενων προϊόντων.

Η χρήση των αποτελεσμάτων μπορεί να αξιοποιηθεί από οργανισμούς προώθησης εξαγωγών αλλά και ενώσεις παραγωγών, αφού, χρησιμοποιώντας απλά αλλά ευρέως αποδεκτά κριτήρια, εντοπίζονται συνδυασμοί χωρών-προϊόντων που αποτελούν εξαγωγικές ευκαιρίες για την Ελλάδα. Προφανώς, η εξαγωγική πολιτική μιας χώρας δεν μπορεί να στηριχθεί αποκλειστικά στα αποτελέσματα που προκύπτουν από το ΣΣΑ αλλά συμπληρωματικά με τη γνώμη ειδικών στον τομέα των εξαγωγών και της παραγωγής. Η εξέλιξη του ΣΣΑ είναι ακόμα υπό διαμόρφωση, αφού τόσο νέα κριτήρια όσο και διαφοροποιήσεις των υφιστάμενων έχει σχεδιαστεί να ελεγχθούν και να χρησιμοποιηθούν στο εγγύς μέλλον. Επίσης, για τις ανάγκες περιφερειακής πολιτικής το ΣΣΑ μπορεί να εκτιμηθεί και με στοιχεία εξαγωγών σε περιφερειακό επίπεδο, προσφέροντας πιο εξειδικευμένα αποτελέσματα. Παρ' όλα αυτά, τα πρώτα αποτελέσματα μπορούν να συνδράμουν τους αρμόδιους φορείς και να ενισχύσουν την επιχειρηματολογία τους για την κατανομή των περιορισμένων κρατικών πόρων για προώθηση των ελληνικών εξαγωγών.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Alvarez, R. (2004). Sources of export success in small- and medium-sized enterprises: The impact of Public Programs. *International Business Review*, 13, 383-400.
- Balassa, B. (1965) Trade liberalization and “revealed” comparative advantage. *Manchester School*, 33, 99-123.
- Böwer, U., Michou, V., Ungerer, C. (2014). The Puzzle of the Missing Greek Exports. *Economic Papers* 518. European Commission Directorate.
- Cuyvers, L. (2004). Identifying export opportunities: the case of Thailand. *International Marketing Review*, 21, 255-278.
- Cuyvers, L., De Pelsmacker, P., Rayp, G., Roozen, I. T. M. (1995). A decision support model for the planning and assessment of export promotion activities by government export promotion institutions – the Belgian case. *International Journal of Research in Marketing*, 12, 173-186.
- De Wulf, L. (2001). Why Have Trade Promotion Organizations Failed, and How Can They Be Revitalized? *PREM Notes* #56. Washington, DC: World Bank.
- Hirschman, A. O. (1964). The paternity of an index. *American Economic Review*, 54, 761.
- Kanellopoulos, N. C., Skintzi, G. D. (2016). Identifying export opportunities for Greece. *International Economics and Economic Policy*, 13(3), 369-386.
- Lederman, D., Olarreaga, M., Payton, L. (2006). Export Promotion Agencies: What Works and What Doesn't. *CEPR Discussion Papers* 5810.
- Pearson, J., Viviers, W., Cuyvers, L., Naude, W. (2010). Identifying export opportunities for South Africa in the southern engines: A DSM approach. *International Business Review*, 19, 345-359.
- Αθανασίου, Ε., Κανελλόπουλος, Ν. Κ. (2014). Συγκριτικά πλεονεκτήματα της Ελληνικής Οικονομίας: 2008-2012. *Ελληνική Οικονομία* (ΚΕΠΕ), 2, 12-16.
- Κωνσταντακοπούλου, Ι. (2015). Ανάλυση του Ελληνικού εξωτερικού εμπορίου: Κλαδική ανάλυση, συγκριτικά πλεονεκτήματα, εξαγωγές και οικονομική ανάπτυξη, 2000-2014. Σειρά Μελέτες Νο 76, Αθήνα: ΚΕΠΕ.
- Κωνσταντακοπούλου, Ι., Σκίντζη, Γ. (2015). Εξαγωγικές επιδόσεις και εξέλιξη των ισχυρών ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων στις χώρες της Ευρωζώνης ΕΑ11, 2000-14. *Οικονομικές Εξελίξεις*, 27, 70-78.

ENTREPRENEURS' PERCEPTIONS ABOUT THE DETERMINANTS OF THEIR COMPANY'S PERFORMANCE AND INNOVATIVE BEHAVIOR

Konstantinos Z. Vasileiou

TEI of Western Greece, vasileiou@teiwest.gr

ABSTRACT

There is a growing interest around the world in the role of entrepreneurship in addressing a series of important societal issues concerning growth, societal progress through innovation, employment generation and social empowerment. Moreover, the assumption and successful implementation of innovative ventures are crucial for any company to develop and maintain a competitive advantage. Greek entrepreneurs' perceptions regarding the determinants of their business performance and innovative behaviour were investigated through a questionnaire survey. The entrepreneurs' majority stated they are relatively satisfied with their business performance (i.e. profitability, growth, market share) when compared with the industry average. Among the key determinants of firm performance was the company's ability to collaborate smoothly with suppliers and its extensive focus on innovation, its export activities and the submission of a business plan to an investment incentives program. The respondents, on average, alleged to have achieved three of the five stated innovative actions during the last three years, and around two-thirds of them claimed to have their business operations reorganized and their production process improved. The most innovative entrepreneurs appeared to have better handled the lack of funds for new investments and are more probable to pursue the improvement of their competitive position by expanding into new markets, increasing their product range, as well as submitting a business plan to an investment incentives program. Results indicate that the investment incentives programs could constitute a valuable tool for small businesses to assume and successfully implement innovative ventures, and endure in the increasingly competitive environment.

ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΥΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΤΟΥΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΠΙΤΕΥΞΗΣ ΚΑΙΝΟΤΟΜΩΝ ΔΡΑΣΕΩΝ

Κωνσταντίνος Ζ. Βασιλείου

ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδας, vasileiou@teiwest.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Υπάρχει ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον σε όλο τον κόσμο για τον ρόλο της επιχειρηματικότητας στην αντιμετώπιση μιας σειράς σημαντικών κοινωνικών ζητημάτων που αφορούν την ανάπτυξη, την πρόοδο της κοινωνίας μέσω της καινοτομίας, τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης και την κοινωνική χειραφέτηση. Επιπλέον, είναι ευρέως αποδεκτό ότι η ανάληψη και η επιτυχής εφαρμογή των καινοτόμων δράσεων είναι ζωτικής σημασίας για κάθε εταιρεία, προκειμένου να δημιουργήσει και να διατηρήσει κάποιο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα. Οι αντιλήψεις των Ελλήνων επιχειρηματιών αναφορικά με τους προσδιοριστικούς παράγοντες της απόδοσης των επιχειρήσεών τους και της επίτευξης καινοτόμων δράσεων διερευνήθηκαν μέσω μιας πρωτογενούς έρευνας με ερωτηματολόγιο. Η πλειονότητα των επιχειρηματιών δήλωσε ότι είναι σχετικά ικανοποιημένη με την απόδοση των επιχειρήσεων που διαχειρίζεται σε σύγκριση με τον μέσο όρο του κλάδου τους. Μεταξύ των κύριων παραγόντων που επηρεάζουν θετικά την απόδοση των επιχειρήσεων αναδείχθηκαν η ικανότητα της επιχείρησης να συνεργάζεται αρμονικά με τους προμηθευτές της, η αυξημένη εστίαση στην καινοτομία, οι πωλήσεις στο εξωτερικό και η υποβολή επενδυτικού σχεδίου σε επιδοτούμενο πρόγραμμα. Οι συμμετέχοντες, κατά μέσο όρο, ισχυρίστηκαν ότι επέτυχαν τρεις από τις εξεταζόμενες καινοτόμες δράσεις κατά τη διάρκεια των τριών τελευταίων ετών και τα δύο τρίτα αυτών διατείνονταν ότι έχουν αναδιοργανώσει την επιχείρησή τους και ότι βελτιώθηκε η παραγωγική τους διαδικασία. Οι πιο καινοτόμες επιχειρήσεις φαίνεται ότι διαχειρίστηκαν καλύτερα την έλλειψη χρηματοδότησης νέων επενδύσεων και ότι είναι πιο πιθανό να επιδιώξουν τη βελτίωση της ανταγωνιστικής τους κατάστασης μέσω της αύξησης της εισόδου σε νέες αγορές αύξησης της ποικιλίας των προϊόντων τους, καθώς και να υποβάλουν επενδυτικό σχέδιο σε επιδοτούμενο πρόγραμμα. Συνεπώς, τα προγράμματα επιδότησης επενδυτικών σχεδίων μπορούν να αποτελέσουν ένα πολύτιμο βοήθημα για την επιτυχημένη υλοποίηση καινοτόμων δράσεων και την επιβίωση των μικρών επιχειρήσεων στο αυξανόμενα ανταγωνιστικό περιβάλλον.

1. INTRODUCTION

The importance of entrepreneurship is growing globally, as there is almost consensus on its significant impact on various important societal issues such as societal progress through innovation, employment generation and social empowerment (Xheneti et al., 2012; World Economic Forum, 2009). This may be attributed, *inter alia*, to the dramatic reduction of job opportunities in the traditional public sector around the world (Apergis et al., 2011) and the less attractive working conditions offered by most of the large companies compared to the past (Schwarz, 2009; Lüthje and Franke, 2003). Moreover, a great part of the workforce may consider entrepreneurship as the only promising solution for employment, especially in societies where unemployment (or part-time employment) rates are rather high, such as in Greece with the unemployment rate being steadily above 20% during the last five years (EL.STAT., 2017).

van Praag et al. (2007) found that there is a high positive relationship between entrepreneurial activity and economic outcomes, which explains the various incentives continuously offered around the world, especially, to young and well-educated people to implement innovative entrepreneurial activities.

There is almost unanimity worldwide that the assumption and successful implementation of innovative ventures are fundamental for any company to obtain and sustain a competitive advantage (Siccote et al., 2012; Sarri et al., 2012; Baregheh et al., 2012). Indeed, the research mainstream around the world purports that there is a strong positive relationship between innovative behaviour and high company performance (Hull et al., 2008; Spanjol et al., 2011; Lin et al., 2007; Calantone et al., 2002). It could be supported that nowadays companies are forced to secure continuous innovative achievements to adjust to a rapidly changing business environment, characterized by an ever-increasing product and technological change, deregulation, global competition, demographic changes and political instability (Sarri et al., 2010).

In light of this, this study aims to contribute to the existing knowledge of the entrepreneurs' perceptions regarding the determinants of their company's performance and their innovative behaviour. Thus, the next section deals with the literature review concerning the factors affecting the successful assumption and implementation of innovative entrepreneurial activities, followed by the description of the methodology employed. Subsequently, the results derived from data analyses are presented and finally, the study conclusions, recommendations and limitations are reported.

2. FACTORS AFFECTING SUCCESSFUL INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP

2.1 Determinants of firm performance

Given the great importance of entrepreneurship a significant number of studies and surveys, even recently, has been conducted in Greece (Sahinidis et al., 2013, Chletsos, 2008; Sotiropoulos, 2008; Petrakis, 2008; Sarri et al., 2010; IOBE, 2017; 2016; 2015; 2014; 2012). Sahinidis et al. (2013) studied entrepreneurs' and self-employed individuals' intentions to start a new venture and they found that there is a strong relationship between the personal attraction and entrepreneurial intention, as well as between perceived behavioural control or self-efficacy and entrepreneurial intention. IOBE (2017) has been conducting since 2003 the annual survey on entrepreneurship in Greece. The report for the period 2016-2017 concludes that innovation is reduced, entrepreneurship due to necessity is kept high, retail ventures are expanding, and there is still insufficient mobilization of people from higher education levels in entrepreneurship. However, the positive developments during the examined period include, inter alia, a more intense use of new technologies, the reinforcement of entrepreneurship of opportunity, and the intensification of extroversion.

Abdullah et al. (2009) concluded that the facilitators to company's performance include advancement drive, achievement orientation, commitment, decision-making ability, managing risk, tenacity, networking, and optimism, while the main constraints to entrepreneurship consist of the inability to compete, lack of competency and capital, customer-related problems, employee-related problems, unfavourable economic conditions, bureaucracy, supplier discrimination, and negative community attitudes. Xheneti and Bartlett (2012) revealed the influential role of institutional factors on business growth and they also found that skills and knowledge acquired during a transition, such as business-orientated qualifications and business-related skills and knowledge, are amongst the most important enablers of a successful enterprise.

Chletsos (2008) investigated the youth entrepreneurship in the Region of Epirus (Greece) and he found that only one-third of companies had applied for public funding for their investment plans. He also found that a great share of company owners deemed that they need specialized staff to become more competitive, as well as to enter new markets and to cooperate more with their supply chain partners.

2.2 Determinants of entrepreneurial innovative behaviour

Despite the significant role of innovation in the successful operation of contemporary companies, there is no a consensus on its definition. However,

almost everybody considers that innovation represents something new (Grønhaug and Kaufmann, 1988). Most researchers regard innovativeness as the enterprise's disposition to engage in and support new ideas and create new processes (Wiklund et al., 2005). There are two main streams of innovation, namely the product and the process innovation (Nybak et al., 2008; Kubeczko et al., 2006). Kubeczko et al. (2006) define product innovation as the successful changes in the output of an enterprise or organization, while process innovation refers to either technological innovations or change in the organization.

Sarri et al. (2010) investigated the importance of entrepreneur training regarding creativity and innovation and they concluded that entrepreneurs and managers of SMEs (Small & Medium-sized Enterprises) acknowledge the significance of creativity and innovation, considering their high positive relationship and their impact on the development of their business. Their study also revealed that the most important obstacles that companies encounter concern financial resources, experience, time, infrastructure and not risk-averse. IOBE's (2017) annual survey on entrepreneurship in Greece for 2016-17 mentioned that around 60% of the entrepreneurs state that none of their potential customers could consider their products/services as new and innovative, whereas only 15.6% of them support the contrary, namely that all their customers consider their products/services as new and innovative.

Sarri et al. (2010) concluded that Greek entrepreneurs are convinced that entrepreneurship creativity and innovation are positively correlated and play an influential role in company's performance. Although, the entrepreneurs acknowledge the necessity of enhancement efforts in creativity and innovation training and creativity and innovation tools, they report that the main obstacles in participating in such training programs are the lack of financial resources and the time availability. Romero et al. (2012) explored the determinants of innovative behavior in small Spanish businesses and they concluded that the self-employed who are moved by a sound intrinsic motivation have a higher probability of introducing innovations, contrary to those that assumed entrepreneurship as an alternative to escape from unemployment that were found to be less innovative than the rest. Moreover, they mentioned that education, in terms of general or specific business education programs, is a key driving force for the self-employed innovative behavior.

3. APPROACH

3.1 Method

A primary research design was adopted to fulfil the aim and objectives of this study. Initially, a draft questionnaire was constructed to explore the entrepreneurs' perceptions regarding the determinants of their company's performance and their innovative behaviour. This questionnaire emerged from both the findings of the literature review and the semi-structured in-depth interviews with five entrepreneurs and two academics with business administration expertise. Next, the draft questionnaire was pretested by 10 company owners to detect and eliminate weaknesses in functionality and comprehensibility.

The questionnaire was composed of eleven sections, with the first five sections exploring the determinants of enterprise performance, the next five sections investigating the drivers of innovative performance and the last section dealing with the socio-demographic characteristics of entrepreneurs and their enterprises (Chaston et al., 2012; Petrakis, 2008; Sarri et al., 2010; Romero et al., 2012).

Specifically, the first four sections concerned the factors influencing the enterprise performance, and in particular, the factors constraining entrepreneurship (Abdullah et al., 2009; Chletsos, 2008; Petrakis, 2008; Xheneti et al., 2012; Okpara, 2012), the factors facilitating entrepreneurship (Abdullah et al., 2009; Chletsos, 2008; IOBE, 2017; 2014; 2012; Sarri et al., 2010), the actions to improve the company's competitive position (Abdullah et al., 2009; Chletsos, 2008; Petrakis, 2008; Romero et al., 2012), and the incentives for entrepreneurship (Romero et al., 2012; IOBE, 2017; 2015; 2014; 2012). The fifth section involved the participants' assessment for their own enterprise performance by three statements (Abdullah et al., 2009; Nybak et al., 2008). A five-point Likert Scale was used for all sections, requesting the respondents to state their level of agreement or disagreement with the statement from strongly disagree (1) to strongly agree (5), while (2) was appointed to rather disagree, (3) to neither agree nor disagree and (4) to rather agree.

The next four sections referred to the drivers of innovative performance and particularly, the factors constraining the achievement of innovative actions (Darroch, 2005; Sarri et al., 2010; Petrakis, 2008), the factors facilitating the achievement of innovative actions (Sarri et al., 2010; de Jong et al., 2006; Romero et al., 2012; Chaston et al., 2012), the expected results of innovative actions (Petrakis, 2008), and the sources of information for innovative actions (de Jong et al., 2006; Romero et al., 2012; Petrakis, 2008; Baregheh et al., 2012; Moica et al., 2012). The abovementioned five-point Likert Scale of agreement-disagreement was employed for the first three sections, while a five-point scale of significance ranging from not at all (1) to extremely (5) significant ((2): a little, (3): rather and (4): very) was utilized for the last section. Finally, the entrepreneurs assessed their own innovative

performance by reporting whether their enterprise has achieved or not each of the five proposed innovations (Nybak, 2008; IOBE 2014) during the last three years.

Statistical analyses include descriptive statics, correlation analysis, while multiple regression analysis was performed by means of the statistical package AMOS.

3.2 Sample of the study

The questionnaire was completed through a face-to face interview by the company owners or top managers at their offices. The survey lasted almost 2 months from January to March 2014. A convenience sample of 140 businesses, among the most innovative and competitive, from the four Regional Units of the Epirus Region (Greece) was selected (Table 1). The main stratification criteria were the Regional Unit where the enterprise is located, the sector involved, the company size and the share of exports over total sales. The last criterion was selected, as it is generally deemed that export companies tend to be more innovative and competitive than the rest of their sector, given the additional obstacles they usually must overcome.

Table 1. Sample characteristics (% of respondents, N=140)

Respondent					
Sex		Age		Education	
Male	68.57	18-24	6.4	MSc/PhD	10.7
Female	31.43	25-34	31.4	University/ College	45.0
		35-44	29.3	High School	22.9
		45-54	17.1	Secondary School	21.4
		55-64	15.7		
Company					
Legal status		Sector		Exports (% of total sales)	
Sole proprietorship	64.3	Primary	15.7	0	75.00
General partnership	15.7	Manufacturing	22.1	0.01% - 5%	14.29
Limited partnership	3.6	Commerce	32.9	5% - 10%	6.43
Ltd.	4.3	Services	20.0	11% - 25%	2.86
S.A.	8.6	Tourism	9.3	26% - 50%	0.71
Other	3.6			> 50%	0.71
Quality Assurance System		No of employees		Regional Unit	
Yes	26.43	1-9	75.7	Ioannina	42.9
No	73.57	10-49	21.4	Preveza	21.4
Applied for Subsidized Investment Plan		50-249		Arta	19.3
Yes	45.7	>250	0.7	Thesprotia	16.4
No	54.3				

The average age of the participants is much lower than that of the actual population of entrepreneurs (EL.STAT., 2011). Moreover, the portion of corporations in the sample is almost more than twice compared to the actual population of companies. The size of the sampled enterprises, in terms of the number of employees, is clearly greater than the whole population, as the share of the very small businesses in the sample is only 76%, against 97% of the whole population. Moreover, the educational level of participants is rather high, as the percentage of the tertiary education graduates is more than double of the population. 25% of companies in the sample are engaged in export activities, compared to the estimated 2% of Greek companies. Finally, a quarter of respondents reported that their enterprises apply a quality assurance system.

4. RESULTS

4.1 Factors determining company's performance

The entrepreneurs that participated in the survey seem not to be very pleased with the profitability, the market share and the growth of their business, even though the sample is rather representative of the most competitive enterprises (Table 2). Consequently, the Company's Performance Index (C.P.I.), calculated by the average of the entrepreneurs' responses to the three statements concerning their company's performance, reflect their moderate satisfaction, which may be due to the rather unfavorable economic situation they face.

Table 2. Company's performance assessment

Compared with the industry average the company...	Mean	Std. dev.
... is more profitable	3.50	0.89
... has a greater market share	3.16	1.09
... is growing more rapidly	3.38	1.02
Company's Performance Index (C.P.I.)	3.35	0.86

The survey revealed that entrepreneurs consider that financial factors and the general unprecedented difficult economic situation, which has affected the entire Greek economy, are the most significant reasons that constrain their business performance (Table 3). More specifically, they mention that the problem of liquidity in the market, the lack of funds for new investment and the difficulty in securing loans are the key obstacles to running their business, which was largely expected. Indeed, the mean value for these factors ranged from 4.07 to 4.36. However, in addition to the major difficulties of the economic macro-environment to be resolved, the vast majority of participants consider that the "State" is also not

Table 3. Factors constraining entrepreneurship

	Mean	Std. dev.	C.P.I. ^a
Q1.1: The lack of funds for new investment	4.07	0.93	-0.173*
Q1.2: The bureaucracy of the Subsidized Investment Programs	3.86	0.93	-0.023
Q1.3: The problem of liquidity in the market	4.37	0.78	-0.076
Q1.4: The difficulty in obtaining loans	4.19	0.91	-0.150*
Q1.5: Generally, the economic crisis	4.26	1.03	-0.208**
Q1.6: The bureaucracy of Public Services	3.89	0.88	-0.046
Q1.7: The lack of collaborative suppliers	3.29	1.20	0.046
Q1.8: The shortage of qualified staff	3.16	1.36	0.041

a. Kendall's tau b Correlation (*. significant 0.05 level, **. 0.01 level)

helping in their survival effort, as both the bureaucracy of subsidized investment programs and the bureaucracy of Public Services pose more hurdles to them. Regarding the problems of the microenvironment, the lack of collaborative suppliers and the shortage of qualified staff are, generally, not considered to significantly impede entrepreneurship, given that the mean value of the relative questions were 3.29 and 3.16, respectively.

Correlation analysis revealed that the more successful enterprises were those that managed to better cope with the lack of funds for new investment, the difficulty in obtaining loans and generally, the economic crisis, while the rest of the constraining factors had no significant impact on company's performance.

The company's ability to produce better products for customers, comparing to their competitors, and the company's ability to effectively communicate with customers about their needs, capturing its effectiveness, are considered more important factors in comparison with the efficiency, namely the company's ability to produce similar products at lower cost compared to competitors (Table 4). However, the participants mentioned that both the employees' qualifications and skills and the harmonious collaboration with their suppliers are more important factors than the businessman's skills in decision making and risk management. In particular, the mean values for the statements regarding the employees' qualifications and skills and the harmonious collaboration with their suppliers were 4.11 and 3.98, respectively. Although, the businessman's skills in decision making and risk management were considered the least important factors facilitating the company's development, yet the mean value of answers ranged from 3.78 to 3.92. Company's ability to collaborate smoothly with suppliers was the only facilitating factor to have a significant positive effect on company's performance, indicating that the supply chain integration could provide valuable solutions to Greek enterprises.

Table 4. Factors facilitating entrepreneurship

	Mean	Std. dev.	C.P.I. ^a
Q2.1: Entrepreneur's ability in decision making	3.92	0.95	0.013
Q2.2: Entrepreneur's ability in risk management	3.78	0.93	0.004
Q2.3: Company's ability to effectively communicate with customers about their needs	4.06	1.01	0.023
Q2.4: Company's ability to collaborate smoothly with suppliers	3.98	0.98	0.153*
Q2.5: Qualifications and skills of employees	4.11	0.93	0.014
Q2.6: Company's ability to produce similar products with its competitors at a lower cost	4.03	1.05	0.088
Q2.7: Company's ability to produce better products than its competitors	4.26	0.86	0.102

a. Kendall's tau b Correlation (*. significant 0.05 level, **. 0.01 level)

In line with the above, the entrepreneurs considered that the priority measures to improve their company's competitive position are a) improving their products' quality, b) improving the marketing communication with customers, c) putting greater focus on innovation and d) improving staff training (Table 5), with mean values ranging from 4.04 to 4.15. Expansion into new markets and investing in new technologies follow next, with the mean value of responses to the relevant statements being close to "4" (rather agree). The reduction of production costs, the utilization of subsidized investment programs and the improvement of relations with suppliers follow next, in terms of the prioritization of actions that could improve the company's competitive position. The action from which entrepreneurs have the least

Table 5. Actions to improve company's competitive position

	Mean	Std. dev.	C.P.I. ^a
Q3.1: Improving marketing communication with customers	4.09	0.82	0,141*
Q3.2: Expansion into new markets	3.96	0.94	0,115
Q3.3: Utilization of subsidized investment programs	3.74	1.04	0,162*
Q3.4: Reduction of production costs	3.82	1.00	0,044
Q3.5: Investing in new technologies	3.93	1.01	0,176**
Q3.6: Greater focus on innovation	4.08	0.86	0,225**
Q3.7: Improving relations with suppliers	3.68	0.93	0,062
Q3.8: Reduction of profit margins	3.09	1.08	0,113
Q3.9: Improving product quality	4.15	0.77	0,023
Q3.10: Improving staff training	4.04	0.89	0,163*

a. Kendall's tau b Correlation (*. significant 0.05 level, **. 0.01 level)

Table 6. Incentives for entrepreneurship

	Mean	Std. dev.	C.P.I. ^a
Q4.1: Achieving higher income compared with an employee	3.92	1.11	0.156*
Q4.2: Better use of skills and knowledge	4.02	0.97	0.188**
Q4.3: Achieving greater social status	3.40	1.18	0.149*
Q4.4: Adjustable hours and working conditions	3.37	1.11	0.011
Q4.5: It is the only available option for employment	3.53	1.21	0.051

a. Kendall's tau b Correlation (*. significant 0.05 level, **. 0.01 level)

expectations for improving their company's competitive position is the reduction of their profit margins, with mean value "3" (Neither agree nor disagree). Not surprisingly, the greater focus on innovation, the investment in new technologies and the utilization of subsidized investment programs were the actions that influence more significantly the company's competitive position. Moreover, entrepreneurs' inclination to improving staff training and improving marketing communication with customers have also a significant effect on company's performance.

The main incentives for assuming entrepreneurial activities were the better use of skills and knowledge, and the achievement of higher income compared with an employee. Less significant incentives for entrepreneurial activity seem to be a) the fact that is the only available option for employment, b) the achievement of greater social status and c) the adjustable hours and working conditions, where the mean ranged between 3.37 and 3.53. The better use of skills and knowledge, the achievement of higher income compared with an employee, and the achievement of greater social status have a significant positive result in the company's performance. Therefore, entrepreneurs' self-confidence seems to play a significant influential role in the success of their endeavors.

Multiple regression analysis revealed that six of the selected factors mentioned above statistically influenced significantly the company's performance (Figure 1). Model fit indices show that the SEM (structural equation modeling) model is a good fit, given that the accepted values are 2.0 – 5.0 for CMIN/DF, ≥ 0.05 for p, ≥ 0.95 for IFI, NFI, TLI and CFI, ≤ 0.08 for RMSEA and ≥ 0.05 for PCLOSE (Hooper et al., 2008; Schreiber et al., 2006). More specifically, entrepreneurs' greater focus on innovation played the most positive influential role for company's success, while the lack of funds for new investment and the economic crisis, in general, present a significant negative relationship with performance. Company's ability to collaborate smoothly with suppliers, the utilization of subsidized investment programs and achieving higher income compared with an employee were also included in the key driving forces for successful entrepreneurship.

Figure 1. Factors affecting company's performance

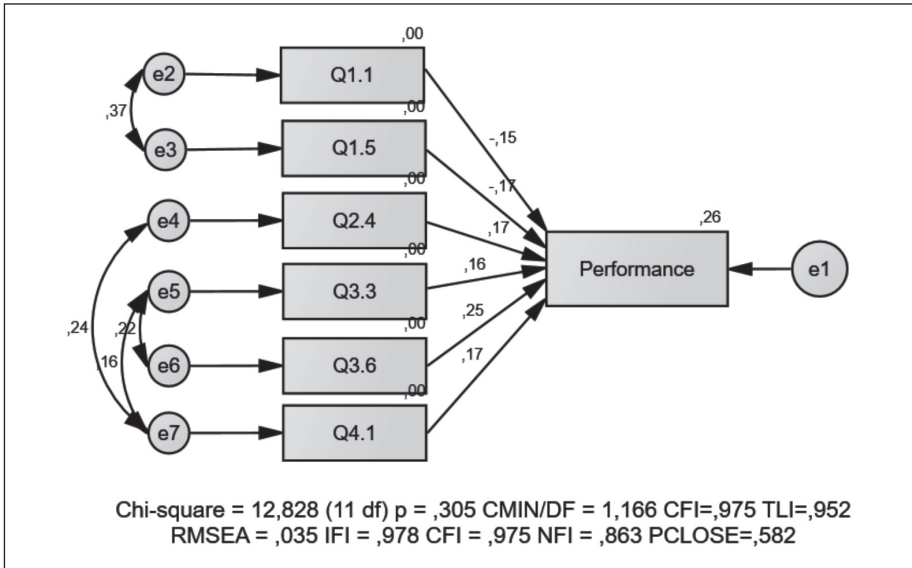
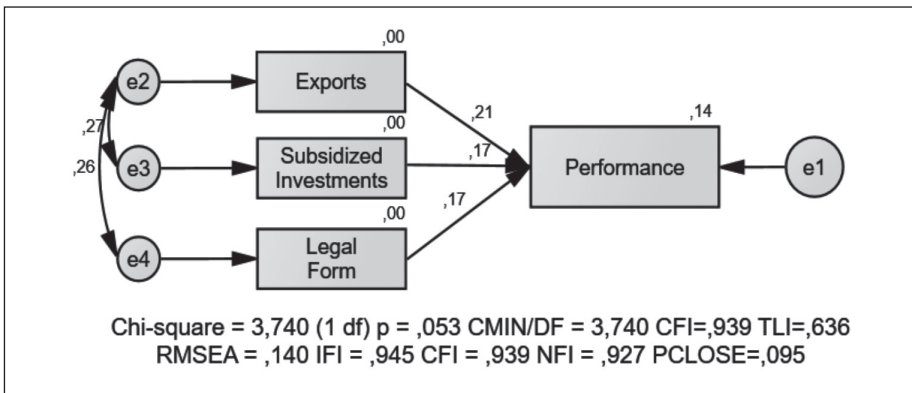
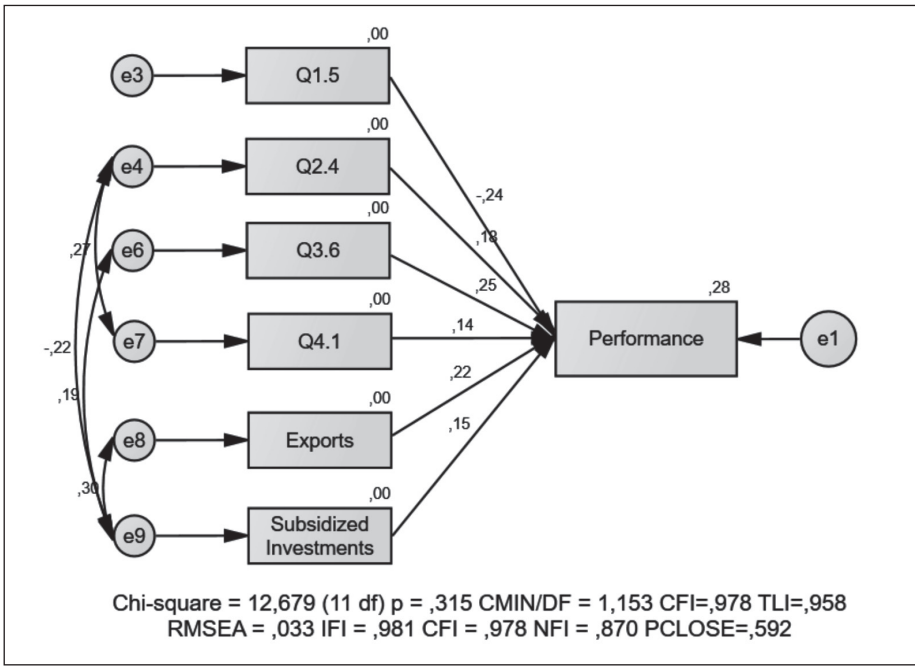

Figure 2. Entrepreneurs' and company's characteristics affecting performance

The company's characteristics that have a significant impact on company's performance include the percentage of exports to total sales, the application for a subsidized investment plan and the legal status (Figure 2). More precisely, corporations' owners (e.g. Ltd., S.A.) with a high export orientation that submitted an investment plan for public funding assessed their own performance, clearly, higher than their counterparts. Not surprisingly, these company characteristics display considerable interaction among them.

Figure 3. Key driving forces for company performance

Finally, a multiple regression analysis investigated the key driving forces for company performance by examining the combined impact of the abovementioned factors and company characteristics. The results indicate that the key driving forces for successful entrepreneurship are the greater focus on innovation, the ability to face, in general, the economic crisis and the export orientation. Moreover, the company’s ability to collaborate smoothly with suppliers, the entrepreneur’s incentive of achieving higher income compared with an employee and the submission of an investment plan for public funding also contribute to the company’s performance.

4.2 Factors determining entrepreneurial innovative behavior

The entrepreneurial innovative behavior was estimated by an index developed in this study, the Company’s Innovation Scoreboard (C.I.S.). The C.I.S. was calculated by counting the number of the proposed innovative actions that the entrepreneur alleged his/her company has achieved over the last three years. On average, the entrepreneurs claimed that they have attained three of the quoted innovative actions, however, the standard deviation is rather high indicating that there is high variance in the self-assessed innovative behaviour (Table 7). Around

Table 7. Company's innovation scoreboard

During the last three years ...	Yes	No
... the production process has changed significantly	65.0%	35.0%
... the way of selling products has changed significantly	52.9%	47.1%
... the company has been reorganized	67.9%	32.1%
... the way of cooperating with supply chain partners has changed significantly	53.6%	46.4%
... customers perceive the company's products/services as something significantly different	57.1%	42.9%
	Mean	Std. dev.
Company's Innovation Scoreboard (C.I.S.)	2.97	1.60

two-thirds of the respondents claimed that their companies realized a reorganization of their operation and a significant change in their production process. Interestingly enough, most of them also reported that the company's products/services are perceived by the customers as something significantly different, and both the way of cooperating with supply chain partners and the way of selling products have changed remarkably. Therefore, most businessmen believe that they have adopted and successfully implemented innovative actions over the last three years, which explains their belief that only with innovative actions they will be able to face competition.

The lack of financing for new investments was reckoned by entrepreneurs as the most important constraint for innovative actions and it was negatively correlated with the C.I.S (Table 8). This is in line with the results mentioned above, where the most successful businessmen supported that they are more able

Table 8. Factors constraining the achievement of innovative actions

	Mean	Std. dev.	C.I.S. ^a
Q6.1: Lack of financing for new investments	4.18	0.83	-0,168*
Q6.2: High risk of failure	4.06	0.98	-0,049
Q6.3: Lack of the necessary infrastructure	3.78	1.12	0,112
Q6.4: High cost of innovation	3.84	0.93	-0,04
Q6.5: Lack of skilled staff	3.16	1.36	-0,09
Q6.6: Difficulty of finding cooperative partners	3.44	1.15	-0,069
Q6.7: Uncertain demand for innovative goods or services	3.47	1.06	-0,118
Q6.8: Lack of information on customer needs	3.34	1.12	0,015

a. Kendall's tau b Correlation (*. significant 0.05 level, **. 0.01 level)

to obtain funding for investments and that they have a greater focus on innovation than their counterparts. The rest of the cited obstacles to innovative actions have not a significant effect on company's innovative behaviour, however, there was some variation in their perceived importance. Specifically, the high failure risk is considered as the next most important factor that hinder the achievement of innovative actions, followed by the lack of necessary infrastructure and the high cost of innovation. The difficulty in finding cooperative partners, the uncertainty of demand for innovative goods or services and the lack of information on customer needs, are considered to hinder the achievement of innovative actions to a rather moderate extent. The lack of skilled staff was estimated as the least significant constraint to innovative behaviour.

The most important facilitators of innovative behaviour are associated with the education of the business staff, namely the continuous staff training and the educational level of the decision makers (Table 9). On average, the respondents "rather" agree (mean value around 4.00) that both factors facilitate the achievement of innovative actions and that they have a significant positive impact on their innovative behaviour. This finding was not surprising since the adoption and successful implementation of innovative business activities presuppose a high level of knowledge, as well as the predisposition to continuous improvement and adjustment to the changes of the business environment. The rest of the examined factors were also considered relatively important to the achievement of innovative actions, but with no significant correlation with the C.I.S.

The respondents recognize that the successful implementation of innovative actions will play a very important role in ameliorating their company's competitive position, as the mean value for almost all statements was well above 4.00 (Table 10). Indeed, the entrepreneurs that rely on both entering into new markets and

Table 9. Factors facilitating the achievement of innovative actions

	Mean	Std. dev.	C.I.S. ^a
Q7.1: Existence of the necessary infrastructure	3.68	1.11	0,046
Q7.2: Educational level of the decision makers	3.94	1.06	0,168*
Q7.3: Securing financing for new investments	3.78	1.05	0,136
Q7.4: Cooperation with other companies or suppliers seeking innovative actions	3.86	0.89	-0,03
Q7.5: Participation in exhibitions	3.83	0.97	0,134
Q7.6: Continuous staff training	4.05	0.98	0,165*
Q7.7: Intense competition in the industry	3.89	1.01	0,077
Q7.8: Entrepreneur's belief that only with innovative actions will be able to face competition	3.87	0.96	0,119

a. Kendall's tau b Correlation (*. significant 0.05 level, **. 0.01 level)

Table 10. Actions to improve company's competitive position

	Mean	Std. dev.	C.I.S. ^a
Q8.1: Increased range of products or services	4.10	0.88	0.236**
Q8.2: Entering into new markets	4.16	0.93	0.312**
Q8.3: Increased in market share	4.31	0.81	0.13
Q8.4: Improved product or services quality	4.19	0.73	0.123
Q8.5: Improved flexibility of production process	3.97	0.82	0.174*
Q8.6: Reduced total cost per unit	4.06	0.96	0.081

a. Kendall's tau b Correlation (*. significant 0.05 level, **. 0.01 level)

increasing the product/service range for improving their company's position appeared to have a significantly higher innovative behaviour. Additionally, the improved flexibility of production process was also positively correlated with the C.I.S. therefore, the entrepreneurs consider that the taking up and the successful implementation of innovative actions is a key factor for obtaining and maintaining competitive advantage and, consequently, to improve the efficiency of their businesses.

The respondents consider that the most important source of information for innovative business activities is the conferences and the exhibitions (Table 11). The internal sources, the consultants, the customers and the suppliers, namely the supply chain network of the enterprise are the next most important sources of information on potential innovative actions, for which respondents tend to consider them very important, as the mean of answers ranges from 3.70 to 3.78. Next, in terms of importance follow research institutes, journals and competitors, while

Table 11. Sources of information for innovative actions

	Mean	Std. dev.	C.I.S. ^a
Q9.1: Internal sources	3.76	1.03	0.208*
Q9.2: Suppliers	3.70	1.05	0.011
Q9.3: Customers	3.78	1.11	0.096
Q9.4: Competitors	3.49	1.27	0.139
Q9.5: Consultants	3.78	1.15	0.144
Q9.6: Universities - TEI	3.34	1.24	0.017
Q9.7: Research Institutions	3.63	1.22	0.087
Q9.8: Conferences - Exhibitions	4.06	1.03	0.036
Q9.9: Scientific Journals	3.56	1.16	0.167*
Q9.10: Chamber of Commerce	3.26	1.22	0.132

a. Kendall's tau b Correlation (*. significant 0.05 level, **. 0.01 level)

higher education institutions (Universities and TEIs (Technological Educational Institutes)) and the Chambers of Commerce were deemed as the least important. Internal sources and scientific journals were the only sources of information with significant positive impact on innovative behaviour. However, it is rather disquieting that the entrepreneurs do not reckon that the Universities - TEI and the Chambers of Commerce could be important sources of information for innovative actions which may be attributed to the non-verification of the participants' expectations from these two institutions.

Multiple regression analysis revealed that six of the aforementioned factors affected the company's innovative performance (Figure 4). More specifically, the most important factors that influence company's ability to innovate was the entrepreneurs' vocation to entering new markets and increasing the product/service range, as well as to capitalize on the internal sources of information for innovative actions. The lack of financing for new investments was negatively correlated with the C.I.S., whereas the continuous staff training and the utilization of the information from competitors have a positive significant impact on the company's innovative performance.

The company's characteristics that have a significant impact on the company's innovative behaviour include the application for a subsidized investment plan and the legal status (Figure 5). More precisely, corporations' owners (e.g. Ltd., S.A.)

Figure 4. Factors affecting company's innovative behaviour

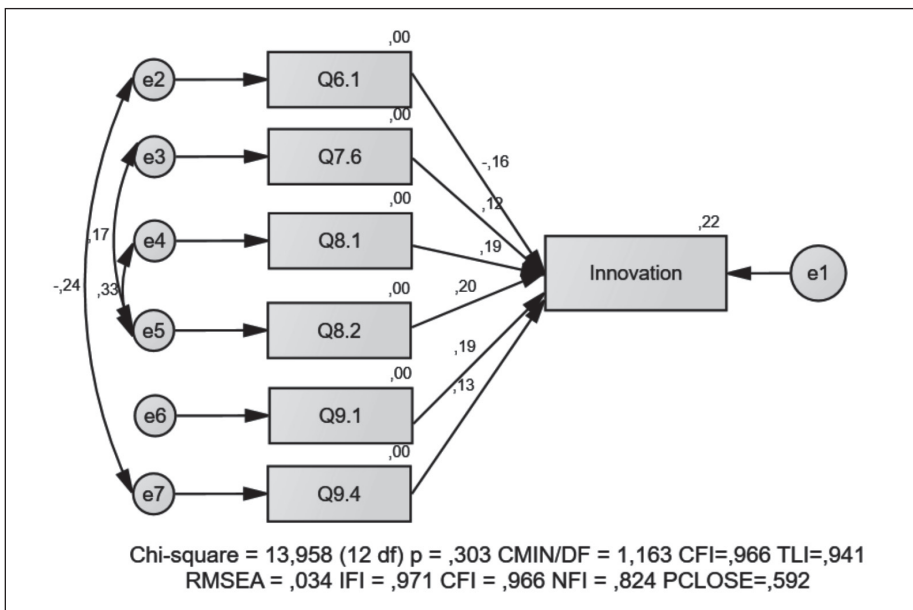

Figure 5. Entrepreneurs’ and company’s characteristics affecting innovative behaviour

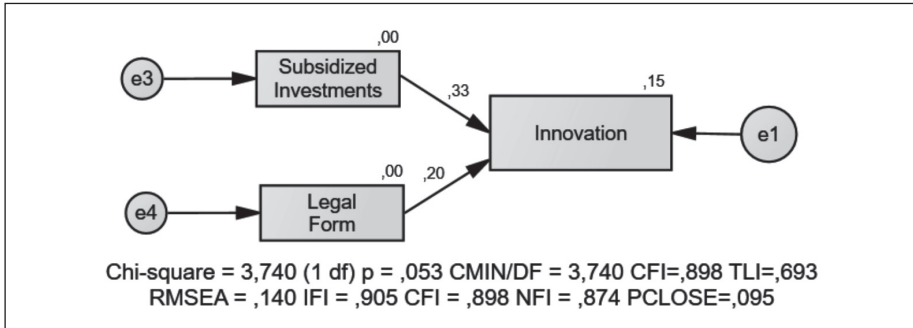
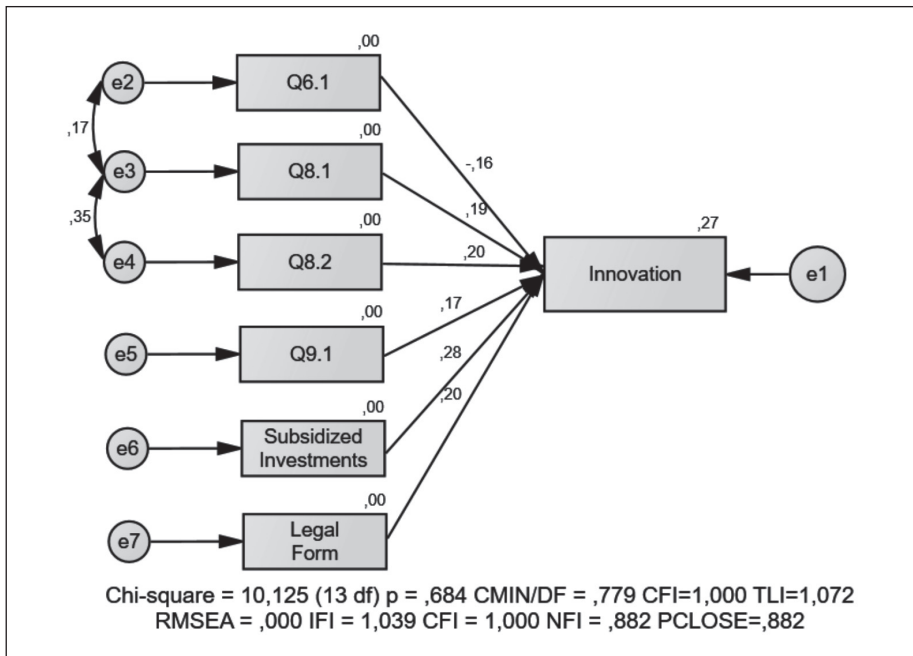

Figure 6. Key driving forces for company’s innovative behaviour

that submitted an investment plan for public funding assessed their own innovative performance higher than their counterparts.

The multiple regression analysis revealed that the most influential driving force for company’s innovative behaviour was the positive disposition towards subsidized investment plan. Such companies benefit from the successful implementation of investment plans, while at the same time the private funding may be less than 60% of the total expenditure and the entrepreneurs get better acquainted with the public services. The other driving forces involve the company’s

ability to secure financing for new investments, the entrepreneurs' vocation to enter into new markets, to increase the product/service range, as well as to capitalize on the internal sources of information for innovative actions. Moreover, not surprisingly, corporations were more probable to innovate.

5. CONCLUSIONS, RECOMMENDATIONS AND LIMITATIONS

This study revealed that the major determinants of company's performance are the greatest focus on innovation, the ability to face, in general, the economic crisis and the export orientation. The rest driving forces for successful entrepreneurship include the company's ability to collaborate smoothly with suppliers, the entrepreneur's incentive of achieving higher income compared with an employee and the submission of an investment plan for public funding.

According to the study findings, the most important factor affecting the company's innovative behavior was the entrepreneur's positive disposition towards subsidized investment plan. The benefits of successfully implementing subsidized investment plans are not restricted merely to the public financial support, but they also comprise the entrepreneurs' familiarization with the public services. Additionally, other determinants to company's ability to achieve innovative actions concern the company's ability to secure financing for new investments, the entrepreneurs' vocation to enter enter new markets, to increase the product/service range, as well as to capitalize on the internal sources of information for innovative actions. Furthermore, corporations were significantly more probable to innovate given that they are usually more competent to ensure the adequate financing of new investments.

The various subsidized investment programs could constitute a valuable tool for small businesses, but insofar the economic crisis is not addressed, especially in terms of supporting consumers/buyers' incomes and reducing the excessive contributions (of the very small and small) enterprises in public coffers, the effectiveness and efficiency of such programs is very low. Indeed, the utilization of these programs is often, in practice, very low, as a small fraction of the approved investment plans is implemented. It is, therefore, proposed to the State to take measures that have a direct impact on the purchasing behavior of consumers and to reduce the excessive contributions (of the very small and small) enterprises in public coffers.

The education level of entrepreneurs and employees contributes significantly to undertaking and successfully implementing innovative actions. Therefore, the knowledge-intensive investment business plans should be treated favorably in terms of both being approved and included in the subsidized investment programs

and ensuring funding from financial institutions. Special treatment should also be awarded to the innovative business ventures of young entrepreneurs, especially those of 30-45 years old, who combine a relevant experience with a relatively high educational level and the availability and strength for hard and tedious work, which are the prerequisites for the successful implementation of innovative ventures.

It is rather disappointing that the entrepreneurs do not believe that the Universities - TEIs and the Chambers of Commerce are important sources of information for innovative actions which may be attributed to the non-verification of the participants' expectations from these two institutions. However, the entrepreneurs consider the continuous training of personnel and the educational level of the decision makers as the most important factors that contribute to the successful implementation of innovative ventures. Therefore, the further strengthening of the role of higher education institutions and their cooperation with the local business community, including through the Chambers of Commerce, would contribute significantly to the development of the entrepreneurship with mutual benefits for both the businesses and the academic community.

The study findings are subject to a number of limitations, which are often common to similar studies. Exploring entrepreneurial attitudes always involve a self-assessment bias and particularly, when evaluating the business performance. Moreover, it was difficult to find a large sample of entrepreneurs and to have them participate in a longitudinal study. Moreover, we should be cautious to generalize the findings of this survey, as the sample of entrepreneurs is rather representative of the most competitive and innovative companies.

ACKNOWLEDGMENTS

The author would like to acknowledge the support of the Unit of Innovation and Entrepreneurship (UoIE) of the TEI of Epirus for this research under the project number OPS 304320 of the O.P. "Education and Lifelong Learning".

REFERENCES

- Abdullah, F., Hamali, J., Deen, A., Saban, G., Abdurahman, A. (2009). Developing a framework of success of Bumiputera entrepreneurs. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 3(1), 8-24.
- Apergis, N., Fafaliou, I. (2014). The determinants of business start-ups in tertiary education: evidence for Greece through a panel data approach. *Journal of Economics and Finance*, 38, 287-301.
- Baregheh, A., Rowley, J., Sambrook, A., Davies, D. (2012). Innovation in food sector SMEs. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 19(2), 300-321.
- Calantone, R. J., Cavulsgil, S. T., Zhao, Y. (2002). Learning orientation, firm innovation capability and firm performance. *Industrial Marketing Management*, 31, 515-524.

- Chaston, I., Scott, G. (2012). Entrepreneurship and open innovation in an emerging economy. *Management Decision*, 50(7), 1161-1177.
- Cletsos, M. (2008). Survey of Youth Entrepreneurship in the Region of Epirus. Youth Entrepreneurship Observatory. Ioannina: University of Ioannina [Χλέτσος, Μ. (2008). Έρευνα για την Νεανική Επιχειρηματικότητα στην Περιφέρεια της Ηπείρου. Παρατηρητήριο Νεανικής Επιχειρηματικότητας. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων].
- Darroch, J. (2005). Knowledge management, innovation and firm performance. *Journal of Knowledge Management*, 9(3), 101-115.
- de Jong, J., Marsili, O. (2006). The fruit flies of innovations: A taxonomy of innovative small firms. *Research Policy*, 35, 213-229.
- EL.STAT. (2011). *Statistical Yearbook of Greece 2009 & 2010*. Hellenic Statistical Authority.
- EL.STAT. (2017). Labour Force Survey – October 2017, Press Release. Hellenic Statistical Authority. 11th January.
- Grønhaug, K., Kaufman, G. (Eds.). (1988). *Innovation: A Cross-Disciplinary Perspective*. Oslo, Norway: Norwegian Universities Press/Oxford University Press.
- Hooper, D., Coughlan, J., Mullen, M. R. (2008). Structural Equation Modelling: Guidelines for Determining Model Fit. *The Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60 (available online at www.ejbrm.com).
- Hull, C., Rotenberg, S. (2008). Firm performance: the interactions of corporate social performance with innovation industry differentiation. *Strategic Management Journal*, 29, 781-789.
- IOBE. (2012). The Entrepreneurship in Greece 2010-2011. The small entrepreneurship in time of crisis. Global Entrepreneurship Monitor GEM. Foundation for Economic and Industrial Research. Athens [IOBE (2012). Η Επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα 2010-2011. Η μικρή επιχειρηματικότητα σε περίοδο κρίσης. Παγκόσμιο Παρατηρητήριο Επιχειρηματικότητας GEM. Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών. Αθήνα].
- IOBE (2014). The Entrepreneurship in Greece 2012-2013. Signs of recovery of small entrepreneurship. Global Entrepreneurship Monitor GEM. Foundation for Economic and Industrial Research. Athens [IOBE (2014). Η Επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα 2012-2013. Ενδείξεις ανάκαμψης της μικρής επιχειρηματικότητας. Παγκόσμιο Παρατηρητήριο Επιχειρηματικότητας GEM. Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών. Αθήνα].
- IOBE (2015). The Entrepreneurship in Greece 2013-2014. The dynamics of youth entrepreneurship. Global Entrepreneurship Monitor GEM. Foundation for Economic and Industrial Research. Athens [IOBE (2015). Η Επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα 2013-2014. Η δυναμική της νεανικής επιχειρηματικότητας. Παγκόσμιο Παρατηρητήριο Επιχειρηματικότητας GEM. Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών. Αθήνα].
- IOBE (2016). Entrepreneurship 2015-16: A critical turning point for the growth dynamics of the business system. Global Entrepreneurship Monitor GEM. Foundation for Economic and Industrial Research. Athens [IOBE (2016). Επιχειρηματικότητα 2015-16: Κρίσιμη καμπή για την αναπτυξιακή δυναμική του επιχειρηματικού συστήματος Παγκόσμιο Παρατηρητήριο Επιχειρηματικότητας GEM. Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών. Αθήνα].
- IOBE (2017). Entrepreneurship Annual Report 2016-2017: Youth entrepreneurship in recession. Global Entrepreneurship Monitor GEM. Foundation for Economic and

- Industrial Research. Athens [IOBE (2017). Ετήσια Έκθεση Επιχειρηματικότητας 2016-2017: Σε κάμψη η νέα επιχειρηματικότητα. Παγκόσμιο Παρατηρητήριο Επιχειρηματικότητας GEM. Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών. Αθήνα].
- Kubeczko, K., Rametsteiner, E., Weiss, G. (2006). The role of sectoral and regional innovation systems in supporting innovations in forestry. *Forest Policy and Economics*, 8(7), 704-715.
- Lin, Y.-Y., Chen, Y.-C. (2007). Does innovation lead to performance? An empirical study of SMEs in Taiwan. *Management Research News*, 30(2), 115-132.
- Lüthje, C., Franke, N. (2003). The 'making' of an entrepreneur. Testing a model of entrepreneurial intent among engineering students at MIT. *R&D Management*, 33(2), 135-47.
- Moica, S., Socaciua, T., Radulescu, E. (2012). Model innovation system for economical development using entrepreneurship education. *Procedia Economics and Finance*, 3, 521-526.
- Nybak, E., Hansen, E. (2008). Entrepreneurial attitude, innovation and performance among Norwegian nature-based tourism enterprises. *Forest Policy and Economics*, 10, 473-479.
- Okpara, J. (2011). Factors constraining the growth and survival of SMEs in Nigeria Implications for poverty alleviation. *Management Research Review*, 34(2), 156-171.
- Petrakis, E. (2008). Survey of Trends of Youth Entrepreneurship in the Region of Crete. Youth Entrepreneurship Observatory. University of Crete. [Πετράκης, Ε. (2008). Έρευνα Τάσεων Νεανικής Επιχειρηματικότητας στην Περιφέρεια Κρήτης. Παρατηρητήριο Νεανικής Επιχειρηματικότητας. Πανεπιστήμιο Κρήτης].
- Romero, I., Martínez-Román, J. (2012). Self-employment and innovation. Exploring the determinants of innovative behavior in small businesses. *Research Policy*, 41, 178-189.
- Sahinidis, A., Vassiliou, E. (2013). Intention to start a new business. Using the theory of planned behavior to predict the starting of a new venture by entrepreneurs and self-employed individuals. *Proceedings of the 3rd International Conference: Quantitative and Qualitative Methodologies in the Economics and Administrative Sciences (Q.M.A.S. 2013)*, 324-332.
- Sarri, K., Bakouros, I., Petridou, E. (2010). Entrepreneur training for creativity and innovation. *Journal of European Industrial Training*, 34(3), 270-288.
- Schwarz, E. J., Wdowiak, M. A., Almer-Jarz, D. A., Breitenecker, R. J. (2009). The effects of attitudes and perceived environment conditions on students' entrepreneurial intent: An Austrian perspective. *Education + Training*, 51(4), 272-291.
- Schreiber, J., Stage, K. F., King, J., Nora, A., Barlow, E. A. (2006). Reporting Structural Equation Modeling and Confirmatory Factor Analysis Results: A Review. *The Journal of Educational Research*, 99(6), 323-337.
- Sicotte, H., Drouin, N., Delerue, H. (2012). Marketing and technology strategies for innovative performance. *International Journal of Managing Projects in Business*, 5(2), 195-215.
- Sotiropoulos, I. (2008). Survey of Trends of Youth Entrepreneurship in the Region of Ionian Islands. Youth Entrepreneurship Observatory. TEI of Epirus. [Σωτηρόπουλος, Ι. (2008). Έρευνα Τάσεων Νεανικής Επιχειρηματικότητας στην Περιφέρεια Ιονίων Νήσων. Παρατηρητήριο Νεανικής Επιχειρηματικότητας. TEI Ηπείρου].
- Spanjol, J., Qualls, W. J., Rosa, J. A. (2011). How many and what kind? The role of strategic orientation in new product ideation. *Journal of Product Innovation Management*, 28(2), 236-50.

- van Praag, C. M., Versloot, P. H. (2007). What Is the Value of Entrepreneurship?, S
Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit Institute for the Study of Labor, August.
- Wiklund, J., Shepherd, D. (2005). Entrepreneurial orientation and small business
performance: a configurational approach. *Journal of Business Venturing*, 20 (1), 71-91.
- World Economic Forum. (2009). World Economic Forum Unlocking Entrepreneurial
Capabilities to Meet the Global Challenges of the 21st Century – A Report of the Global
Education Initiative. Educating the Next Wave of Entrepreneurs, April.
- Xheneti, M., Bartlett, W. (2012). Institutional constraints and SME growth in post-
communist Albania. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 19(4),
607-626.

THE ROLE OF REGIONAL VALUES OF SOCIAL CAPITAL, TRUST, AND SOCIAL NETWORKS IN ENTREPRENEURSHIP IN GREEK REGIONS: THE SERVICES CASE

Vasilios Kanellopoulos,¹ Georgios Fotopoulos²

¹ University of Peloponnese, billkanelop@uop.gr

² University of Peloponnese, gfoto@uop.gr

ABSTRACT

This paper examines the role that regional social capital plays in regional entrepreneurship in services. The social capital variable used was constructed by means of Exploratory Factor Analysis (EFA). The present analysis also separately assesses the effects of regional values of trust and social networks on the regional entrepreneurship. The results obtained from the use of fixed effects demonstrate the benefits of regional social capital for the formation of new firms at the regional level. In addition, regional trust and regional social networks positively affect the formation of the new firms at the regional level. From the other control variables, unemployment and knowledge spillovers within services lead to an increase of new firm formation in Greek regions, while human capital and knowledge spillovers across different sectors appear to restrict the entrepreneurial activity. In turn, the GDP growth has an insignificant effect on the formation of new firms at a regional level in services. The policy implications discussed herein emphasize the need to strengthen the amount of social capital in regions.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΤΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Βασίλειος Κανελλόπουλος,¹ Γεώργιος Φωτόπουλος²

¹ Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, billkanelop@uop.gr

² Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, gfoto@uop.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εργασία εξετάζει τον ρόλο που παίζει το κοινωνικό κεφάλαιο στην περιφερειακή επιχειρηματικότητα για τον κλάδο των υπηρεσιών. Η μεταβλητή του κοινωνικού κεφαλαίου που χρησιμοποιείται κατασκευάστηκε μέσω μιας εφαρμογής της Διερευνητικής Ανάλυσης Παραγόντων (Exploratory Factor Analysis). Επίσης εξετάζει ξεχωριστά το αποτέλεσμα των περιφερειακών τιμών τόσο της κοινωνικής εμπιστοσύνης όσο και των κοινωνικών δικτύων για την περιφερειακή επιχειρηματικότητα. Τα αποτελέσματα από τη χρήση σταθερών επιδράσεων (fixed effects) δείχνουν τα οφέλη του περιφερειακού κοινωνικού κεφαλαίου για την περιφερειακή επιχειρηματικότητα. Επιπλέον, τόσο η περιφερειακή κοινωνική εμπιστοσύνη όσο και τα περιφερειακά κοινωνικά

δίκτυα επηρεάζουν θετικά τους περιφερειακούς ρυθμούς εισόδων των νέων επιχειρήσεων. Από τις άλλες μεταβλητές ελέγχου, η ανεργία και η διάχυση της γνώσης μέσα στον κλάδο των υπηρεσιών οδηγούν σε μια αύξηση των ρυθμών εισόδων νέων επιχειρήσεων, ενώ το ανθρώπινο κεφάλαιο και η διάχυση της γνώσης μεταξύ όλων των κλάδων της οικονομίας έχουν μια αρνητική επίδραση στις εισόδους των νέων επιχειρήσεων. Με τη σειρά της, η μεγέθυνση του ΑΕΠ έχει ένα μη στατιστικά σημαντικό αποτέλεσμα στην περιφερειακή επιχειρηματικότητα στις υπηρεσίες. Οι εφαρμογές της πολιτικής που συζητούνται στην εργασία δίνουν έμφαση στην ανάγκη να ενδυναμωθεί το ποσό του κοινωνικού κεφαλαίου στις περιφέρειες.

1. INTRODUCTION

The purpose of the present paper is to examine the effect of local social capital on the formation of new firms in Greek regions in the services sector over the 2002-2010 period.

The literature on social capital has flourished over the last couple of decades. The concept of social capital has been established by theorists of the specific field, such as Coleman (1988) and Putnam (1993, 1995). Different definitions and considerations of social capital exist in varying levels of analysis including individual and/or macroeconomic perspectives (Burt 1992; Knack and Keefer 1997). Others explore the relation between social capital and economic development and growth as well as innovation (Knack and Keefer, 1997; Tura and Harmaakorpi, 2005). In entrepreneurship literature, most studies examine the connection between social capital and entrepreneurial activity at the level of the individual (Davidsson and Honig, 2003). However, more recently, a number of scholars have made an effort to empirically associate local aspects of social capital with entrepreneurship at the regional level (Westlund et al., 2014).

The present analysis intends to analyze the influence of local social capital on the formation of new firms by contributing to a small but growing literature that conducts the analysis at the regional level (Bauernschuster et al., 2010; Kwon et al., 2013; Westlund et al., 2014; Westlund and Bolton, 2003). The services sector focus of the analysis also contributes to evidence that has, so far, concentrated more on the tourism industries subsector (Johannesson et al., 2003; Zhao et al., 2011).

Both Putnam's (1993, 1995) and Coleman's (1988) definitions of social capital, which are dominant in the literature, have been adopted here. In addition, the service sector has been chosen for the analysis of the effect of social capital on regional entrepreneurship. This sector has been a dominant emerging feature

of many economies, growing faster than other sectors and having significant implications for the overall economic and productivity performance (Acs and Armington, 2004). One important dimension of social capital, that of networks, seems to be particularly important for the development of innovation from services firms (Kandampully, 2003), and their performance (Chell and Baines, 2000)¹.

The results obtained from the econometric analysis, in particular those of the fixed effects estimations, show a positive and significant effect of regional social capital on new firm formation in Greek regions. In terms of control variables, unemployment and knowledge spillovers within services positively affect the formation of the new firms at the regional level. Knowledge spillovers across sectors and human capital, however, have a negative influence on regional entrepreneurship. Finally, the GDP growth impact was not found to be significant.

The present paper is organized as follows. The next section describes the theory and hypotheses. The third section includes a detailed description of data and variables which are used in the model. The fourth section contains the empirical results, while the final sector draws this study's conclusions and implications.

2. THEORY AND HYPOTHESES

2.1 Social Capital

In social capital studies, many consider the fundamental elements of social capital to be the ideas of trust, social networks and norms of reciprocity (Putnam, 1993, 1995). He (1995, p. 67) states that social capital “includes the features of social organization such as networks, norms, and trust that facilitate coordination and cooperation for mutual benefit”. In addition to social trust, Narayan and Cassidy (2001) elaborate trust in institutions and treat it as a distinct dimension of social capital. Furthermore, Narayan and Cassidy (2001) and Guiso et al. (2004) regard the political participation as another significant dimension and measure of social capital. Generally speaking, social capital defined as in previous cases is mainly an attribute of regions and nations and conduces to an increase of political development of regions (Putnam 1993). Here, Malecki (2012, p. 1026), focusing on the regional implications of social capital, strongly supports that regions are spatial units where “social capital process affects development more directly”.

¹ For a discussion and analysis in the context of Greek firms in the tourism sector, see Petrou and Daskalopoulou (2013).

2.1.1 The impact of Social Capital on Economic Outcomes

A number of research projects concentrate on the positive association of social capital with regional GDP growth. Specifically, Knack and Keefer (1997) reveal the positive and significant effect of social capital on per-capita income growth at a spatial level, whereas Guiso et al. (2004) show the beneficial impact of social capital on financial development in provinces of Italy. The above cases bring to light the fact that (other than natural, physical and human capital) social capital related to the social interaction of economic actors is a further aspect that lends weight to the economic growth process. In addition to this, social capital propels the regional innovative process (Murhy et al., 2016; Tura and Harmaakorpi, 2005). Specifically, Tura and Harmaakorpi (2005) approach social capital in terms of effectively exploiting and refreshing social relationships in order to actualize innovation activities. In this vein, social capital increases the technological learning activity at the regional level (Malecki, 2012). This has been defined as “the continuous, flexible and cheap creation of knowledge, fostering product and process innovation” (Lorenzen, 2007, p. 802). Regarding entrepreneurship, the individual implications of the relationship of social capital with entrepreneurship stress that social capital is crucial for the formation of new firms and the discovery of entrepreneurial opportunities (Davidsson and Honig, 2003; De Carolis and Saporito, 2006). In social capital terms, connotations such as feelings of gratitude, reciprocity, respect and friendship make up notable elements which increase entrepreneurship levels. Furthermore, social capital is responsible for access to information and other resources (Davidsson and Honig, 2003), despite the limitations in the amount of information available. Equally, Yli-Renko et al. (2001) mention that social capital assists in firms knowledge acquisition. Indicatively, Anderson and Jack (2002, p. 195) argue that “one way to overcome some of the constraints the entrepreneur may face is to acquire knowledge and resources by tapping into an extended pool, which exists outside the business”.

2.1.2 Social Capital and Entrepreneurship at the Regional Level

In regional studies cases, local social capital is useful for the locational choice of entrepreneurial activities. Hence, “the propensity to start new firms is, among other things, a function of local entrepreneurial social capital, a space-bound asset that contributes to the ‘place surplus’ of a place or a region, which spurs entrepreneurship and makes the place attractive for investors, migrants and visitors” (Westlund et al., 2014, p. 975). In the most recent empirical studies, social capital leads to an increase of the formation of new firms across regions (Westlund et al., 2014). In this respect, the facilitating local social capital has direct conducive implications to regional entrepreneurship (Westlund and Bolton, 2003). Local social capital, however, may have also discouraging consequences on the regional

entrepreneurial activities (Westlund and Bolton, 2003; see also Westlund et al., 2014). Westlund and Bolton (2003) explain that, sometimes, social networks may exclude individuals from participation in them. Or, in other cases, the conformity in certain social norms reduces the entrepreneurial incentives and limits the individual freedom. Conversely, local social capital may affect regional entrepreneurship indirectly because of its significant consequences on supply costs and human capital (Westlund and Bolton, 2003; see also Westlund et al., 2014). Moreover, the importance of locally embedded values, beliefs and attitudes in fostering the regional entrepreneurial process captures another significant point of contribution of local social capital to regional entrepreneurship (Westlund and Bolton, 2003). Given the above we can formulate the following hypothesis:

Hypothesis 1: Regional social capital should positively affect the formation of new firms at the regional level in services.

2.2 Trust

One basic component of social capital is trust (Putnam, 1993, 1995). Our analysis adopts the Zaaher et al. (1998) view of trust. More specifically, the concept of trust may be framed as an expectation of a partner's reliability with regard to his obligations, predictability of behavior, and fairness in actions and negotiations while faced with the possibility of behaving opportunistically (Zaaher et al., 1998, p. 143; see also Beugelsdijk and Van Schaik, 2005). Kwon and Arenius (2010) distinguish between two types of trust: generalized trust and particularized trust. The first type is characteristic of nations and regions (Beugelsdijk and Van Schaik, 2005; Kwon and Arenius, 2010). As a result, it is observed in a more aggregate perspective. On the contrary, the particularized trust is found in individual or micro-level analyses (Kwon and Arenius, 2010). According to Uslaner and Conley (2003, p. 335), the generalized trust is examined when "most people share common values and are willing to trust strangers who may outwardly seem quite different from themselves". Dominant in this opinion is the idea of generalized reciprocity (Putnam, 1993). This is not only precious for societies but also a point of differentiation from the distrustful societies (Putnam, 1993; Beugelsdijk and Van Schaik, 2005). In particularized trust, Uslaner and Conley (2003) state that people trust people from their own social circle. Such examples include family, friends and other familiar individuals.

2.2.1 The Impact of Trust on Economic Outcomes

In trust theory, Tabellini (2010) has emphasized the effect of trust on the economic development of regions. Zak and Knack (2001) depict the favorable impact of trust on the spatial economic growth and, in particular, on GDP growth. The GDP levels

also rely on the social trust concept in a sample of different regions (Weckroth et al., 2015). The result of trust on GDP growth and GDP levels reveals the significance of social trust for local prosperity. A meaningful explanation of this finding focuses on the capability of high trust societies to create a higher level of output in relation to low trust societies (Zak and Knack, 2001). At the same time, trust is also vital for the configuration of innovation activity in spatial circumstances (Dakhli and De Clercq, 2004). According to the latter, trust is a considerable enabler of innovation because it reduces the strict controls within firm and organizational environment. Across a sample of countries, trust also has positive consequences on trade (Guiso et al., 2009). Further to these effects, from an individual viewpoint trust brings about results in entrepreneurship in a positive way in the majority of empirical studies. Trust is the specific component of social capital that decreases transaction costs of exchange in terms of minimizing opportunistic behavior (Zaaher et al., 1998). A number of empirical studies illustrates the value of trust for new entrepreneurship (Liao and Welsch, 2005). Yet, trust is crucial for the discovery of entrepreneurial opportunities and the dominance of family firms (Kwon and Arenius, 2010; Eddleston et al., 2010). Entrepreneurs who develop social trust are able to leverage personal relations with members of other networks for the fulfillment of their entrepreneurial purposes. Apropos family firms, “trust is linked to theoretical frameworks such as agency theory, stewardship theory, social capital theory, and transaction cost economics that are often used in family business studies” (Eddleston et al., 2010, p. 1043).

2.2.2 Trust and Entrepreneurship at the Regional Level

In regional studies literature, Michelacci and Silva (2007) consider social trust as a significant tool for the amplification of regional entrepreneurship since a notable amount of local business entrepreneurs can be observed in regions with a high degree of trust. Specifically, trust is a basic driver of the creation of new firms at a regional and community level (Audretsch et al., 2011, p. 152; Kwon et al., 2013). In this respect, Lechner and Dowling (2003, p. 9), who examine the Munich IT regional cluster, suggest that “the successful development of entrepreneurial firms depends on a core of stable relations and that trust develops over time”. Interpersonal trust that constitutes a notable element of regional psychological capital can assist in the discernment of spatial entrepreneurial opportunities as possible exposure to distrust can deteriorate economic and entrepreneurial achievements (Gordon, 2007). In turn, Maskell and Malmberg (1999) underscore the significant and lucrative influences of trust on the knowledge exchange among firms at a geographical prospect, while the social and personal relationships between suppliers of advice and SME clients gives ground to social trust that helps in an ameliorated exploitation and use of advice services (Benett and Robson,

1999). Trust also fosters the regional innovation entrepreneurship (Molina-Morales and Martinez-Fernandez, 2010). Molina-Morales and Martinez-Fernandez (2010) contend that the existence of trust among actors allows them to help each other accomplish specific innovative goals. Given the above we can formulate the following hypothesis:

Hypothesis 2: Regional trust should positively affect the formation of new firms at the regional level in services.

2.3 Social Networks

When examining social networks as a distinct component of social capital (Putnam, 1995), it is important to highlight the usefulness of social networks in relation to the creation of social ties among agents (Coleman, 1988). In ethnic minorities in the US, the formation of social relationships among immigrants is a notable characteristic of living in the arrival country (Coleman, 1988). In particular, Castilla et al. (2000, p. 219) define social networks as “a set of nodes or actors (persons or organizations) linked by social relationships or ties of a specified type”. The meaning of both bonding and bridging social capital has its own value in the social networks concept (Putnam, 1993). According to Magnani and Struffi (2009, p. 232), the first pertains to “the links among the members of a homogenous community/social group who share a perceived common identity”. In contrast, the second refers to “weaker and more diverse relationships extending beyond the immediate community” (Magnani and Struffi, 2009, p. 232). Another similar consideration in the social networks literature makes a distinction between strong and weak ties (Granovetter, 1973). The strong ties are mainly developed between the members of a family and close friends (Westlund and Bolton, 2003; Davidsson and Honig, 2003). These constitute a measure of informal social networks (Putnam 1995). Weak ties, on the other hand, “are characterized by a low intensity of relationship between two or more individuals” (Granovetter, 1973, p. 1361; see also Davidsson and Honig, 2003). They refer to the evaluation of the density of membership and the level of participation in formal associations (Davidsson and Honig, 2003) and measure formal social networks (Putnam, 1995).

2.3.1 The Impact of Social Networks on Economic Outcomes

Empirical studies show that the social networks empower the regional economic growth across a sample of countries (Knack and Keefer, 1997). According to Knack and Keefer (1997), the lack of dense social networks of social interaction can be detrimental for economic growth. The low level of social networks presupposes an absence of cooperative behavior among the members of social networks as well as a conflict about their economic goals. Other scholars give emphasis to the significance

of social networks for innovation activity from a regional perspective (Rost, 2011; Dakhli and De Clercq, 2004). Rost (2011) particularly promotes the value of strong ties for regional innovation. From an individual level, the establishment of new firms depends on social networks (Birley, 1985). This is succeeded through personal contacts, personal acquaintances and face-to-face communication that facilitate the acquisition of financial capital for future and potential entrepreneurs in order to fund their new entrepreneurial effort. Subsequently, social networks assist in the discovery and recognition of entrepreneurial opportunities (Kwon and Arenius, 2010). Kwon and Arenius (2010) consider that weak ties create more entrepreneurial opportunities because close and emotional strong ties prevent entrepreneurs from undertaking the appropriate entrepreneurial risks. Under these circumstances, the social networks allow entrepreneurs to succeed in their business activities. This success comes about due to the fact that social networks provide entrepreneurs with valuable resources such as information and other resources useful to firm operation (Anderson and Jack, 2002). The extensive use of personal social networks of private and business contacts can enable the inexpensive acquisition of scarce resources which they are not easily found in markets.

2.3.2 Social Networks and Entrepreneurship at the Regional Level

The social networks affect the entrepreneurial actions in different spatial units in Europe and U.S. (Greve and Salaff, 2003; Castilla et al., 2000). Greve and Salaff (2003) declare that social networks have an important influence on the entrepreneurial process in different phases. Their major impact occurs during the phase where the potential future entrepreneur prepares to establish a firm. At this critical point of start-up, entrepreneurs shape large social networks which will help them realize their entrepreneurial intentions in an easier way. Therefore, influential in regional social networks theory is the work of those scholars who underline the significance of social networks in setting up new firms (Sorenson and Stuart, 2001; Sorenson, 2003; Butler and Hansen, 1991). This shows that the entrepreneurial activities are increased by social networks in regional clusters as Lasch et al. (2013, p. 675) note that “network effects in clusters enable new firms to compete internationally by sourcing local assets and connecting to global networks”. In this vein, social networks are essential for the acquisition of entrepreneurial resources at a local level (Zhang et al., 2011). Examining China and Singapore, Zhang et al. (2011) find that the above effect is stronger in China where social relationships dominate. Besides the above-mentioned benefits, Molina-Morales and Martinez-Fernandez (2010) state that social networks refresh innovation enterprises in a regional context. Social interactions among firms favor the broad exchange and combination of knowledge and ideas stimulating innovative practices within firms. Given the above we can formulate the following hypothesis:

Hypothesis 3: Regional social networks should have a positive effect on the formation of new firms at the regional level in services.

3. DATA AND VARIABLES

The variables of our model cover the 2002-2010 period for 13 Greek regions (NUTS 2). Thus, there are 117 observations. The sector of interest is services. Our analysis below presents the analytical definitions of the variables in addition to the origin of the data for the construction of these variables.

3.1 Dependent variable

New firm formation rate (*NFFR*):

The new firm formation rates at the regional level arise from the ratio of new firms in services for Greek regions divided by regional employment in services sector. For the construction of new firm formation rates, the data originate from Firm's Registry and Annual Labor Force Survey of the Hellenic Statistical Authority.

3.2 Independent variables

Trust (*TRUST/FAIR*):

Trust is measured by two questions: a) "Most people can be trusted or you can't be too careful" (Knack and Keefer, 1997) and b) "Most people would try to take advantage of you if they got the chance, or would they try to be fair" (Narayan and Cassidy, 2001). Given the lack of data for particularized trust, the first variable reflects the generalized trust level of regions. The second variable sketches the fairness notion existent in regions. Both questions are measured on a scale from one to ten. Then, the highest value in the questionnaire is used to create the above variables. The basic reason is that this value secures the most meaningful and consistent responses to trust questions for the specific scale, given that the other scores include some degree of mistrust (Uslaner, 2015). The data for the construction of trust variables come from the first, second, fourth and fifth rounds of the ESS (European Social Survey) where data are available for Greek regions.

Social networks (*SCLMEET/SCLACT/VOLUNT*):

In social networks, the informal networks are measured by two questions: a) "the level of frequency of meeting friends, relatives and colleagues" (Jones et al., 2008) and b) "the level of participation in social activities compared to others of the same age" (Jones et al., 2008). These variables express the social meetings and social activities observed in regions. Both variables are measured on a scale from one to seven and

one to five respectively. As in the case of the trust variables, the highest values are used to construct these variables. Next, regional volunteerism in at least one of a list of organizations is the proxy for formal networks (Jones et al., 2008; Beugelsdijk and Van Schaik, 2005). It is a dummy variable which takes the value '1' if volunteerism takes place and the value '0' in the opposite case. To create social networks variables, the data originate from the first, second, fourth and fifth rounds of the ESS.

Social capital:

In order to construct social capital our paper applies a pooled Exploratory Factor Analysis (EFA) for all the years of sample. It exploits one of the most known uses of the above method which refers to the reduction of a large number of variables into a few factors (Fabrigar et al. 1999). The above factor model is estimated via maximum likelihood (MLE).

To assess the suitability of the respondent data for EFA, the present paper uses the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) measure. The KMO index ranges from 0 to 1, with 0.50 considered suitable for factor analysis. In this paper, the KMO score is 0.748. Another measure which is calculated herewith is Cronbach's alpha. This is a measure of the reliability of common factors derived from factor analysis and varies from 0 to 1. In our analysis, this measure gives a score of 0.648.

For the extraction of common factors three criteria are chosen. First, scree plot (Figure 1) and Kaiser's criterion (Kaiser, 1960) for eigenvalues suggest four factors which are retained in the analysis. More specifically, there are four factors over 1 which is set by the above criteria as a limit. However, our analysis includes an additional factor which has an eigenvalue of 0.943. Despite the specific score being under 1, this score satisfies a third criterion which recommends retaining factors above 0.70. This is known as Jolliffe's criterion (Jolliffe, 1972).

Another issue of high importance in EFA is the labeling of factors. Given that EFA is actualized using orthogonal varimax rotation, the following observed variables come from ESS: a) trust in national parliament, b) trust in legal system, c) trust in police and d) trust in European Parliament define the first factor which is that of institutional trust (*INSTTRUST*). The vote in the last national elections and the participation in at least a list of political actions in the last 12 months define the second factor. This is political participation (*PLPRTP*). The generalized trust and the fairness related to the third factor make up trust (*SOCTRUST*). The social activities and the social meetings form the fourth factor that is informal networks (*INFNET*). The fifth factor reflects the formal networks (*FORMNET*) which are represented by volunteerism and membership. The derived factors constitute the regional amount of social capital. The factors will enter in econometric estimations as independent variables. Thus, the results of EFA are presented in Table 1.

Figure 1. Factorial Analysis: Scree plot

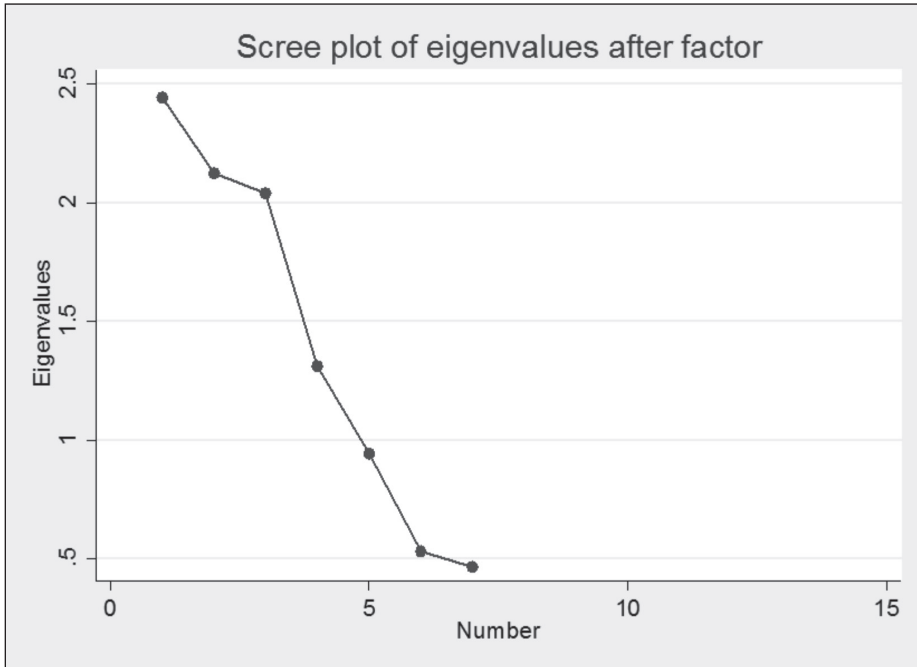

Table 1. Exploratory Factor Analysis (EFA) results for the construction of social capital

Rotated Factor Loadings					
Factors/ Variables	Institutional trust	Political participation	Social trust	Informal Networks	Formal networks
1. Trust in national parliament	0.95				
2. Trust in legal system	0.86				
3. Trust in police	0.90				
4. Trust in European Parliament	0.79				
5. Vote		0.94			
6. Participation in political actions		0.36			
7. Trust			0.88		
8. Fairness			0.43		
9. Social meetings				0.33	
10. Social activities				0.20	
11. Volunteerism					0.96
12. Membership					0.074

*Note: 1. Kaiser-Meyer-Olkin: 0.748 2. Cronbach's alpha: 0.648

3.3 Control variables

Knowledge spillovers (*INDINTENS/THEIL*):

The indicator for knowledge spillovers within the services sector is the service-industry intensity. This arises from the number of establishments in the services sector for each region divided by the population in each region. At the services sector's level, the literature reveals the positive and significant effect of knowledge spillovers from similar business establishments on the formation of new firms at the regional level (Acs and Armington, 2004).

In contrast, knowledge spillovers across different sectors are measured by the Theil regional diversity index. The above index is computed as:

$$T = \sum_i [empl_{ri} / \sum_r \sum_i empl_{ri} / \sum_i (empl_{ri} / \sum_r \sum_i empl_{ri}) * \log (\sum_i (empl_{ri} / \sum_r \sum_i empl_{ri}) / empl_{ri} / \sum_r \sum_i empl_{ri})] \quad (1)$$

where $empl_{ri}$ is the employment in each region r of the 13 Greek regions and each industrial sector i of the n sectors of the economy as a whole and $\sum_r \sum_i empl_{ri}$ is the double sum of employment for all regions and all industries of the economy. This measure takes the value of 0 when only one sector is present in region r and the value $\ln(60)$ where all 60 two-digit industrial sectors employ the same number of persons in the region in question. Either a negative or a positive association of knowledge spillovers across different sectors with the formation of new firms at the regional level seems to be observed in the empirical studies (Acs and Armington, 2004; Rodriguez-Pose and Hardy, 2015).

Unemployment (*UNEMP*):

The unemployment rate is defined as the ratio of unemployed in each region divided by the workforce and enters the model with five lags. The controversial effect of unemployment on the regional new firm formation rates in services is observed in several studies. Some authors note a positive outcome (Lee et al., 2004) while other studies find a negative relationship (Audretsch and Fritsch, 1994).

Regional GDP growth (*GDPGR*):

This measure in constant prices enters the model with four and one lags respectively. The GDP growth arises from the difference between the GDP in each region in the present year and the GDP in each region in the previous year divided by the GDP in each region in the previous year. Regarding the services sector, a considerable piece of literature has showed the positive impact of GDP growth on the formation of new firms at the regional level (Lee et al., 2004).

Human capital (*HUMCAP*):

The human capital is proxied by the number of people of each region who possess a university degree divided by the total regional employment. A significant part of the empirical studies describes the positive implications of human capital for the formation of new firms at the regional level in services (Acs and Armington, 2004). Other scholars, however, have emphasized a negative result (Bosma et al., 2008).

Share of professional occupations (*OCCUP*):

This variable is defined as professionals and managers per region divided by the total regional employment.

4. EMPIRICAL RESULTS

The multicollinearity is present in the studies of new firm formation at the regional level (Bird and Wennberg, 2014). For this reason, testing for potential multicollinearity is highly recommended. For this reason, Table 2 displays the correlation matrix with correlation coefficients for the variables of the model.

First, a detailed observation of the correlation matrix shows that there is a relatively high correlation coefficient for the following pair of variables: a) Theil index and human capital (0.56), b) generalized trust and fairness (0.62), c)

Table 2. Correlation matrix with correlation coefficients of variables

Variables	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
1. New firm formation	1											
2. Industry intensity	0.16	1										
3. Theil index	-0.38	0.08	1									
4. Unemployment	0.29	-0.2	0.15	1								
5. Human capital	-0.37	-0.2	0.56	0.08	1							
6. GDP growth	0.000	0.08	-0.02	-0.09	0.166	1						
7. Volunteerism	0.4	0.1	0.09	0.34	0.13	0.05	1					
8. Trust	0.39	0.02	-0.18	0.002	-0.12	0.09	0.36	1				
9. Social meetings	0.37	0.03	-0.2	-0.066	-0.33	-0.08	0.23	0.43	1			
10. Fairness	0.39	-0.2	-0.26	0.22	-0.06	0.07	0.29	0.62	0.21	1		
11. Social activities	0.19	0.17	-0.00	0.09	-0.18	-0.04	-0.03	0.09	0.30	0.08	1	
12. Share of professional occupations	-0.16	0.25	0.37	-0.001	0.68	0.20	0.31	0.00	-0.32	-0.09	-0.07	1

Table 3. Results of a two-way analysis of variance (ANOVA) for new firm formation rates

Source	Partial SS	Df	MS	F	Prob>F
Model	0.0014	20	0.000069	47.62	0.0000
1. Region	0.00095	12	0.000079	54.26	0.0000
2. Year	0.00044	8	0.000054	37.67	0.0000
Residual	0.00014	96	1.45E-06		
Total	0.00152	116	0.00001313		

$R^2=0.9084$
 $Adj R^2=0.889$
 Number of obs=117
 Root MSE=0.001205

Notes: Region and time are the two sources of systematic variance. The region is significant at 1% and the year is significant at 5%. Df: Degrees of freedom, Partial SS: Partial sums of squares, MS: Mean square, F: F-test, Prob: Probability, R^2 : Coefficient of determination, $Adj R^2$: Adjusted coefficient of determination, Root MSE: Root mean square error.

generalized trust and social meetings (0.43) and d) human capital and share of professional occupations (0.68). This means that there is an increased possibility of multicollinearity.

In order to obtain a stronger indication for the existence of multicollinearity, our analysis applies the VIF (Variance Inflation Factors) method. The results of average values of VIF for the variables of the model are exhibited in the last row of Table 4 along with the results of econometric estimations. A value of 5 has been recommended as an accepted limit value of VIF for multicollinearity (Rogerson, 2001). In all model permutations, the variables have average values of VIF that are lower than this limit. Therefore, there is no severe indication of the presence of multicollinearity.

Given the nature of panel data, two dimensions co-exist. On the one hand, the cross-sectional dimension that pertains to regions and on the other hand the time dimension. Thus, our econometric analysis is preceded by an exploration of the systematic sources of variation in our dependent variable that is carried out by a two-way analysis of variance (ANOVA). The findings in Table 3 reveal the existence of considerable regional as well as time effects. Both effects are statistically significant at 1%.

Table 4. Results of fixed effects, 2002-2010 (N=117)

Variables	1.	2.	3.	4.	5.	6.
1. INDINTENS	0.0392*** (0.0105)	0.0417*** (0.0094)	0.0654*** (0.009)	0.035*** (0.0116)	0.03845*** (0.0105)	0.0575*** (0.014)
2. THEIL	-0.009*** (0.0028)	-0.0063** (0.006)	-0.0096*** (0.002)	-0.0097*** (0.003)	-0.007* (0.0033)	-0.0118*** (0.0027)
3. UNEMP	0.0525*** (0.0044)	0.0447*** (0.007)	0.0458*** (0.0051)	0.0503*** (0.0063)	0.0426*** (0.0102)	0.0500*** (0.0045)
4. VOLUNT	0.013*** (0.0024)	0.0132*** (0.0031)	0.0151*** (0.0037)	0.0147*** (0.0021)	0.0162*** (0.0028)	0.0164*** (0.0026)
5. TRUST	0.0424** (0.0179)	-	-	0.0479*** (0.0152)	-	0.0513*** (0.0127)
6. FAIR	-	0.0608*** (0.0181)	0.0579*** (0.0191)	-	0.0527*** (0.0177)	-
7. SCLMEET	0.0079* (0.0039)	0.0106*** (0.003)	0.0097** (0.0034)	-	-	-
8. SCLACT	-	-	-	0.0149** (0.0064)	0.0143** (0.0061)	0.0154** (0.0054)
9. HUMCAP	-0.0208*** (0.0028)	-0.024*** (0.0033)	-	-0.0205*** (0.0044)	-0.025*** (0.0056)	-
10. GDPGR	-0.0002 (0.0091)	-0.0006 (0.0096)	0.0004 (0.0098)	-0.0005 (0.0089)	-0.0007 (0.0089)	0.0014 (0.0092)
11. OCCUP	-	-	-0.0277*** (0.0039)	-	-	-0.02747*** (0.0057)
CONSTANT	0.0252*** (0.0036)	0.0227*** (0.0031)	0.0279*** (0.0029)	0.0264*** (0.0034)	0.0243*** (0.0032)	0.0308*** (0.003)
R ²	0.5063	0.5086	0.5084	0.4990	0.4907	0.5074
F(8,100)	21.13	22.27	21.34	21.20	21.25	21.39
F-fixed (8,100)	10.17	10.61	10.10	10.59	10.75	10.42
Avg VIF	1.6	1.55	1.46	1.57	1.54	1.43

Notes: Estimated coefficients and robust standard errors in parentheses.

*significant at 10%, **significant at 5%, ***significant at 1%

Table 5. Results of fixed effects, 2002-2010 (N=117)

Variables	Dependent Variable: New Firm Formation Rate			
	1.	2.	3.	4.
1. INDINTENS	0.0428*** (0.0136)	0.0607*** (0.0167)	0.0426*** (0.0125)	0.0599*** (0.0160)
2. THEIL	-0.008** (0.0032)	-0.0109*** (0.0027)	-0.0082** (0.0033)	-0.011*** (0.0027)
3. UNEMP	0.0485*** (0.006)	0.0491*** (0.0040)	0.0488*** (0.006)	0.0493*** (0.00378)
4. HUMCAP	-0.0224*** (0.0045)	-	-0.0217*** (0.0054)	-
5. GDPGR	-0.0015 (0.010)	0.0004 (0.0104)	-0.0033 (0.0051)	-0.0055 (0.0049)
6. SOCTRUST	0.0349** (0.0128)	0.0412*** (0.0129)	0.0359** (0.0136)	0.0422*** (0.0137)
7. FORMNET	0.0134*** (0.0029)	0.0151*** (0.0033)	0.0132*** (0.0029)	0.0147*** (0.0034)
8. INFNET	0.0109* (0.006)	0.0138** (0.0053)	0.0112* (0.0066)	0.0141** (0.0056)
9. INSTTRUST	0.0017* (0.0013)	0.0010 (0.001)	0.0016* (0.0012)	0.0010 (0.0010)
10. PLPRTP	0.0008 (0.0007)	0.0002 (0.0006)	0.0006 (0.0009)	-0.0001 (0.0008)
11. OCCUP	-	-0.0266*** (0.0055)	-	-0.0251*** (0.0057)
CONSTANT	0.0237*** (0.0042)	0.0291*** (0.0035)	0.024*** (0.0046)	0.0294*** (0.0035)
R ²	0.5183	0.5191	0.5214	0.5210
F(10,98)	17.20	16.95	17.23	17.06
F-fixed effects (8,98)	10.12	9.85	9.74	9.60

Notes: Estimated coefficients and robust standard errors in parentheses
*significant at 10%; **significant at 5%; ***significant at 1%

As both the regional and time effects represent statistically significant systematic sources of variation, our econometric analysis opts for a fixed-effects panel data model that accounts for both regional and time effects.

In this way, Tables 4 and 5 expound alternative results of fixed effects estimation model in the following cases: a) trust and social networks variables are included in the model (Table 4) and b) social capital which arises from common factors in EFA is involved in the model (Table 5). The estimator from fixed effects is known as LSDV estimator (Least Squares Dummy Variables). This estimator is unbiased and consistent (Baltagi 2008). The estimated coefficients are presented along with robust standard errors in parentheses. This means that our analysis takes into account the correction for heteroscedasticity of unknown form. In most cases, the estimated coefficients are generally consistent with our expectations confirming the hypotheses formulated in Section 3.

The regional levels of generalized trust and fairness have a strong positive and significant effect (1% and 5% level) on the formation of new firms at the regional level in all model permutations displayed in Table 4. This finding proves that regional trust is a notable determinant in explaining regional variations in new firm formation in the services sector. This case is consistent with recent studies that show the positive impact of regional trust on the formation of new firms at the regional level (Audretsch et al., 2011; Michelacci and Silva, 2007).

Similarly, the results underline the positive and statistically significant impact of volunteerism in regions on the formation of new firms in a regional context in all cases of Table 4 (1% level). In addition, in Table 4, the regional amounts of social meetings and social activities positively and significantly (1%, 5% and 10% level) affect the formation of new firms at a regional level. The above outcomes agree with those studies that highlight the beneficial role of social networks for new firm formation activity in a regional context (Butler and Hansen, 1991; Castilla et al., 2000).

Two components of regional social capital created through EFA process have a strongly positive and significant relationship with the formation of new firms at the regional level (1% and 5% level) in Table 5. These are trust and formal networks. The informal networks also lead to a significant increase of new firm formation rates across regions (5% and 10% level). In turn, the positive effects of institutional trust are rather weak and in some cases significant. In contrast, political participation is not significantly associated with the new firm formation activity in Greek regions. To a great extent, the findings herein uncover the importance of regional social capital for entrepreneurship at a regional level and are in line with previous empirical studies that make similar conclusions for local social capital effect (Westlund et al., 2014; Westlund and Bolton, 2003).

On the other hand, the service-industry intensity increases the formation of new

firms in a regional context. This means that the regional specialization supports the entrepreneurial activity at the regional level in services sector.

In contrast, Theil index contributes to the formation of new firms at the regional level in a negative and statistically significant way. This finding shows that the local sectoral diversity constitutes a disincentive towards future and potential entrepreneurs to establish their own firms in Greek services sector.

The effect of unemployment with five lags on the formation of new firms at the regional level is strongly positive and statistically significant. This combination is chosen because it gives the best results in econometric estimations. The conditions of previous years in the unemployment appear to play an important role in decisions for the current entrepreneurial actions. The above outcome may imply that the services constitute a sector that requires small amounts of capital. Thus, this gives a higher flexibility to future competitors to enter the industry despite higher level of unemployment during the previous years.

In addition, the GDP growth has an insignificant influence on the new firm formation in Greek regions for the services sector. Surprisingly, the human capital affects the formation of new firms at the regional level in services negatively and significantly. Despite this being in contrast to other empirical studies at regional level, the specific outcome is in accordance with the negative effect which is found in the service industries in different regions (Bosma et al., 2008). Another additional and auxiliary reason for this finding refers to the negative and strongly significant effect of the share of professional occupations in each region on the formation of new firms at the regional level in services.

5. CONCLUSIONS

The present paper examines the effect of social capital and its key dimensions on the regional entrepreneurship in Greece. The regional focus (as well as the concentration on the services sector) distinguishes our study from the majority of empirical studies in the entrepreneurship literature as the latter examine the implications of social capital at the individual or the firm level. A social capital variable that was derived from the factorial analysis contains the most components which are analyzed in detail in social capital theory (Putnam, 1995; Narayan and Cassidy, 2001). In addition, the distinct influence of regional trust and regional social networks, as much-esteemed subcomponents of the general concept of social capital, on the formation of new firms at the regional level was also examined.

The results obtained from the fixed-effects panel data estimations suggest that, in general, the regional social capital plays a positive and significant role in fostering entrepreneurship in Greek regions. It accords with the most recent

conclusions of similar empirical studies which show that the ‘spatial’ element in social capital is of high significance in explaining regional variations in new firm formation activity. The same applies to the effect of social networks and trust and this was separately accounted for in the econometric analysis. From the other results, the positive influence of unemployment and knowledge spillovers within services is important to take into account. In contrast, the negative consequences of human capital and knowledge spillovers across sectors are in line with previous studies in different regional contexts that find a negative effect. The same concerns the insignificant role of GDP growth in the services entrepreneurship across regions.

Thus, the current study further informs the existing small but growing body of empirical evidence on the effect of social capital and its subcomponents on the regional entrepreneurship. The future research could further experiment with the level (but also the nature i.e. urban, rural) of spatial aggregation when examining the effect of social capital on regional entrepreneurship. Some contrast between services and manufacturing within the same spatial context would also be an interesting way to go about for future research.

Regarding policy implications, policy should fortify the regional social capital by strengthening those variables that increase it. This takes places by stimulating social networks through encouraging and facilitating programmes that support volunteerism and engagement with the society. On the other hand, the improvement of the quality of local institutions would in turn stimulate trust and refresh the local framework for doing business.

REFERENCES

- Acs, Z., Armington, C. (2004). The impact of geographic differences in human capital on service firm formation rates. *Journal of Urban Economics*, 56(2), 244-278.
- Anderson, A., Jack, S. (2002). The articulation of social capital in entrepreneurial networks: a glue or a lubricant? *Entrepreneurship and Regional Development*, 14(3), 193-210.
- Audretsch, D., Fritsch, M. (1994). The geography of firm births in Germany. *Regional Studies*, 28 (4), 359-365.
- Audretsch, D., Aldridge, T., Sanders, M. (2011). Social capital building and new business formation: A case study in Silicon Valley. *International Small Business Journal*, 29(2), 152-169.
- Baltagi, B. (2008). *Econometric analysis of panel data*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Bauernschuster, S., Falck, O., Heblich, S. (2010). Social capital access and entrepreneurship. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 76(3), 821-833.
- Bennett, R., Robson, P. (1999). The use of external business advice by SMEs in Britain. *Entrepreneurship and Regional Development*, 11(2), 155-180.
- Beugelsdijk, S., Van Schaik, T. (2005). Differences in social capital between 54 Western European regions. *Regional Studies*, 39(8), 1053-1064.

- Bird, M., Wennberg, K. (2014). Regional influences on the prevalence of family versus non-family start-ups. *Journal of Business Venturing*, 29(3), 421-436.
- Birley, S. (1985). The role of networks in the entrepreneurial process. *Journal of Business Venturing*, 1(1), 107-117.
- Bosma, N., Van Stel, A., Suddle, K. (2008). The geography of new firm formation: Evidence from independent start-ups and new subsidiaries in the Netherlands. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 4(2), 129-146.
- Burt, R. (1992). *Structural holes: The social structure of competition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Butler, J., Hansen, G. (1991). Network evolution, entrepreneurial success, and regional development. *Entrepreneurship and Regional Development*, 3(1), 1-16.
- Castilla, E., Hwang, H., Granovetter, E., Granovetter, M. (2000). Social networks in Silicon Valley. In *The Silicon Valley edge - A habitat for innovation and entrepreneurship*. Eds Lee, C., Miller, W., Gong Hancock, M. and Rowen, H. Stanford: Stanford University Press, 217-247.
- Chell, E., Baines, S. (2000). Networking, entrepreneurship and microbusiness behavior. *Entrepreneurship and Regional Development*, 12(3), 195-215.
- Coleman, J. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95-120.
- Dakhli, M., De Clercq, D. (2004). Human capital, social capital, and innovation: A multi-country study. *Entrepreneurship and Regional Development*, 16(2), 107-128.
- Davidsson, P., Honig, B. (2003). The role of social and human capital among nascent entrepreneurs. *Journal of Business Venturing*, 18(3), 301-331.
- De Carolis, D. M., Saporito, P. (2006). Social capital, cognition, and entrepreneurial opportunities: A theoretical framework. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30(1), 41-56.
- Eddleston, K., Chrisman, J., Steier, L., Chua, J. (2010). Governance and trust in family firms: An introduction. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 34(6), 1043-1056.
- Fabrigar, L., MacCallum, R., Wegener, D., Strahan, E. (1999). Evaluating the use of Exploratory Factor Analysis in psychological research. *Psychological Methods*, 4(3), 272-299.
- Gordon, S. (2007). Interpersonal trust, vigilance and social networks roles in the process of entrepreneurial opportunity recognition. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 4(5), 564-585.
- Granovetter, M. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380.
- Greve, A., Salaff, J. (2003). Social networks and entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 28(1), 1-22.
- Guiso, L., Sapienza, P., Zingales, L. (2004). The role of social capital in financial development. *American Economic Review*, 94(3), 526-556.
- Guiso, L., Sapienza, P., Zingales, L. (2009). Cultural biases in economic exchange? *The Quarterly Journal of Economics*, 124(3), 1095-1131.
- Johannesson, G., Skaptadottir, U. D., Benediktsson, K. (2003). Coping with social capital? The cultural economy of tourism in the North. *Sociologia Ruralis*, 43(1), 3-16.
- Jones, N., Malesios, C., Iosifides, T., Sophoulis, C. (2008). Social capital in Greece: Measurement and comparative perspectives. *South European Society and Politics*, 13(2), 175-193.

- Jolliffe, I. (1972). Discarding variables in a principal component analysis, I: Artificial data. *Applied Statistics*, 21(2), 160-173.
- Kaiser, H. (1960). The application of electronic computers to factor analysis. *Educational and Psychological Measurement*, 20(1), 141-151.
- Kandampully, J. (2002). Innovation as the core competency of a service organization: the role of technology, knowledge and networks. *European Journal of Innovation Management*, 5(1), 18-26.
- Knack, S., Keefer, P. (1997). Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1251-1288.
- Kwon, S., Arenius, P. (2010). Nations of entrepreneurs: A social capital perspective. *Journal of Business Venturing*, 25(3), 315-330.
- Kwon, S., Heflin, C., Ruef, M. (2013). Community social capital and entrepreneurship. *American Sociological Review*, 78(6), 980-1008.
- Lasch, F., Robert, F., Le Roy, F. (2013). Regional determinants of ICT new firm formation. *Small Business Economics*, 40(3), 671-686.
- Lechner, C., Dowling, M. (2003). Firm networks: external relationships as sources for the growth and competitiveness of entrepreneurial firms. *Entrepreneurship and Regional Development*, 15(1), 1-26.
- Lee, S., Acs, Z., Florida, R. (2004). Creativity and entrepreneurship: A regional analysis of new firm formation. *Regional Studies*, 38(8), 879-891.
- Liao, J., Welsch, H. (2005). Roles of social capital in venture creation: key dimensions and research implications. *Journal of Small Business Management*, 43(4), 345-362.
- Lorenzen, M. (2007). Social capital and localized learning: Proximity and place in technological and institutional dynamics. *Urban Studies*, 44(4), 799-817.
- Magnani, N., Struffi, L. (2009). Translation sociology and social capital in rural development initiatives. A case study from the Italian Alps. *Journal of Rural Studies*, 25(2), 231-238.
- Malecki, E. (2012). Regional social capital: Why it matters. *Regional Studies*, 46(8), 1023-1039.
- Maskell, P., Malmberg, A. (1999). The competitiveness of firms and regions: Ubiquitification and the importance of localized learning. *European Urban and Regional Studies*, 6(1), 9-25.
- Michelacci, C., Silva, O. (2007). Why so many local entrepreneurs? *The Review of Economics and Statistics*, 89(4), 615-633.
- Molina-Morales, F. C., Martinez-Fernandez, M. T. (2010). Social networks: Effects of social capital on firm innovation. *Journal of Small Business Management*, 48(2), 258-279.
- Muller, E., Zenker, A. (2001). Business services as actors of knowledge transportation: the role of KIBS in regional and national innovation systems. *Research Policy*, 30(9), 1501-1516.
- Murphy, L., Huggins, R., Thompson, P. (2016). Social capital and innovation: A comparative analysis of regional policies. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 34(6), 1025-1057.
- Narayan, D., Cassidy, M. (2001). A dimensional approach to measuring social capital: Development and validation of a social capital inventory. *Current Sociology*, 49(2), 59-102.
- Petrou, A., Daskalopoulou, I. (2013). Social capital and innovation in the services sector. *European Journal of Innovation Management*, 16(1), 50-69.

- Putnam, R. (1993). *Making democracy work: Civic tradition in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. (1995). Bowling alone: American's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6, 65-78.
- Rodriguez-Pose, A., Hardy, D. (2015). Cultural diversity and entrepreneurship in England and Wales. *Environment and Planning A*, 47(2), 392-411.
- Rogerson, P. (2001). *Statistical methods for geography*. London: Sage.
- Rost, K. (2011). The strength of strong ties in the creation of innovation. *Research Policy*, 40(4), 588-604.
- Sorenson, O. (2003). Social networks and industrial geography. *Journal of Evolutionary Economics*, 13(5), 513-527.
- Sorenson, O., Stuart, T. (2001). Syndication networks and the spatial distribution of venture capital investments. *American Journal of Sociology*, 106(6), 1546-1588.
- Tabellini, G. (2010). Culture and institutions: Economic development in the regions of Europe. *Journal of the European Economic Association*, 8(4), 677-716.
- Tura, T., Harmaakorpi, V. (2005). Social capital in building regional innovative capability. *Regional Studies*, 39(8), 1111-1125.
- Uslaner, E. (2015). The roots of trust. In *Handbook of research methods and applications in social capital*. Ed. Y. Li. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 60-75.
- Uslaner, E., Conley, R. (2003). Civic engagement and particularized trust: The ties that bind people to their ethnic communities. *American Politics Research*, 31(4), 331-360.
- Weckroth, M., Kempainen, T., Sorensen, J. (2015). Predicting the gross domestic product (GDP) of 289 NUTS regions in Europe with subjective indicators for human and social capital. *Regional Studies, Regional Science*, 2(1), 311-330.
- Westlund, H., Bolton, R. (2003). Local social capital and entrepreneurship. *Small Business Economics*, 21(2), 77-113.
- Westlund, H., Larsson, J., Olsson, A. (2014). Start-ups and local entrepreneurial social capital in the municipalities of Sweden. *Regional Studies*, 48(6), 974-994.
- Yli-Renko, H., Autio, E., Sapienza, H. (2001). Social capital, knowledge acquisition, and knowledge exploitation in young technology-based firms. *Strategic Management Journal*, 22(6-7), 587-613.
- Zaaher, A., McEvily, B., Perrone, V. (1998). Does trust matter? Exploring the effects of interorganizational and interpersonal trust on performance. *Organization Science*, 9(2), 141-159.
- Zak, P., Knack, S. (2001). Trust and growth. *Economic Journal*, 111(470), 295-321.
- Zhang, J., Soh, P. H., Wong, P. (2011). Direct ties, prior knowledge, and entrepreneurial resource acquisitions in China and Singapore. *International Small Business Journal*, 29(2), 170-189.
- Zhao, W., Ritchie, B. J. R., Echtner, C. M. (2011). Social capital and tourism entrepreneurship. *Annals of Tourism Research*, 38(4), 1570-1593.

DETERMINANTS OF INTER-FIRM R&D COLLABORATIONS

**Ioannis Giotopoulos,¹ Alexandra Kontolaimou,²
Efthymia Korra,³ Aggelos Tsakanikas⁴**

¹ Univ. of Peloponnese, giotopoulos@uop.gr

² KEPE, alexandra.kontolaimou@kepe.gr

³ Ministry of Economy and Development, eykorra@gmail.com

⁴ National Technical University of Athens, atsaka@central.ntua.gr

ABSTRACT

This paper explores the determinants of R&D collaborations of SMEs using a unique dataset derived from a survey of 3500 Greek SMEs. In doing so four categories of factors are examined for their potential role in the engagement of firms in R&D collaborations referring to (a) technological competencies, (b) multinational activity, (c) competitive strategies, and (d) internal organization. The descriptive statistics show that SMEs located in the region of Western Greece tend to exhibit a greater cooperative R&D intensity compared to the total sample of SMEs under examination. The empirical analysis is based on the estimation of ordered probit models for different age groups of SMEs. Our main results indicate that firms' technological competencies seem to significantly increase the likelihood of older firms to participate in inter-firm R&D collaborations. Moreover, we find that international diversity of export activity raises the probability of older as well as middle-aged SMEs to participate in inter-firm R&D collaborations. Finally, professional management appears to play a significant role in firms' decision to participate in R&D projects especially in the case of young SMEs. Policy and managerial implications of our findings highlight the need to stimulate SMEs' internationalization activities and support the development of firms' technological competencies.

ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΩΝ ΣΕ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

**Ιωάννης Γιωτόπουλος,¹ Αλεξάνδρα Κοντόλαιμου,²
Ευθυμία Κόρρα,³ Άγγελος Τσακανίκας**

¹ Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, giotopoulos@uop.gr

² ΚΕΠΕ, alexandra.kontolaimou@kepe.gr

³ Γ. Γ. Βιομηχανίας, eykorra@gmail.com

⁴ Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, atsaka@central.ntua.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία διερευνά τους προσδιοριστικούς παράγοντες των συνεργασιών σε Έρευνα και Ανάπτυξη (Ε&Α) αξιοποιώντας μία μοναδική βάση δεδομένων που προήλθε από μια εκτενή έρευνα πεδίου για 3.500 ελληνικές μικρομεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ). Στο πλαίσιο αυτό εξετάζονται τέσσερις κατηγορίες παραγόντων για τον πιθανό ρόλο τους στην ανάπτυξη συνεργασιών σε Ε&Α μεταξύ των

επιχειρήσεων και οι οποίοι αφορούν (α) στις τεχνολογικές ικανότητες, (β) στην πολυεθνική δραστηριότητα, (γ) στις ανταγωνιστικές στρατηγικές και (δ) στην εσωτερική οργάνωση. Η περιγραφική ανάλυση των στατιστικών στοιχείων δείχνει ότι οι MME που χωροθετούνται στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδος τείνουν να αναπτύσσουν σε μεγαλύτερη ένταση συνεργατική E&A σε σχέση με το συνολικό δείγμα των MME που εξετάζονται. Η εμπειρική ανάλυση στηρίζεται στην εκτίμηση υποδειγμάτων ordered probit για διαφορετικές ηλικιακές ομάδες MME. Τα βασικά ευρήματα φανερώνουν πως οι τεχνολογικές ικανότητες των επιχειρήσεων ενισχύουν σημαντικά την πιθανότητα οι μεγαλύτερες σε ηλικία επιχειρήσεις να συμμετέχουν σε δια-επιχειρηματικές συνεργασίες E&A. Επιπλέον, τα ευρήματα υποδεικνύουν ότι η διεθνής διασπορά της εξαγωγικής δραστηριότητας αυξάνει την πιθανότητα για τις μεγαλύτερες και μέσης ηλικίας MME να συμμετέχουν σε δια-επιχειρηματικές συνεργασίες E&A. Τέλος, η επαγγελματική διοίκηση εμφανίζεται να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην απόφαση των επιχειρήσεων να συμμετέχουν σε προγράμματα E&A και ιδιαίτερα στην περίπτωση των νέων MME. Οι προεκτάσεις των ευρημάτων αυτών για τους διαμορφωτές πολιτικής και τα στελέχη των επιχειρήσεων υπογραμμίζουν την ανάγκη να υποστηριχθούν η διεθνοποίηση και η ανάπτυξη των τεχνολογικών ικανοτήτων των MME.

1. INTRODUCTION

Inter-firm collaborative R&D is increasingly recognized by academics and policy makers as a key mechanism to produce innovation since it is largely linked to accessing external resources, efficient knowledge diffusion and technology transfer, shared capabilities, and organizational learning. Complexity of innovative processes, high risk of innovative activities, high cost of R&D investments, as well as the lack of expertise and knowhow are common reasons for firms to pursue collaborations in R&D projects, especially in the case of SMEs (Vrande et al., 2009; Veugelers, 1997). R&D collaboration facilitates the creation of technology platforms and technological innovations from which new knowledge can be generated and existing knowledge can be developed (Narula, 2004).

Within the theoretical context of strategic management and based on internal organization of firms' activities, the motivation for R&D cooperative actions comes from the need of firms to exploit complementary capabilities and shared knowledge (e.g. Teece, 1986; Kogut and Zander, 1992). In addition, transaction cost economics can be used to provide theoretical argumentation according to which R&D cooperation allows firms to develop a hybrid form of organization which in certain circumstances seems to be a preferred strategic choice compared to “buy” (from the market) or “make” (vertical integration) solutions (Hagedoorn et al., 2000). Furthermore, from the theoretical perspective of industrial organization a number of studies highlight the role of incentives for firms to conduct R&D cooperative

projects with their competitors and the potential impact of this specific type of R&D cooperation (the so called co-opetition) on social welfare (e.g. D'Aspremont and Jacquemin, 1988; Kamien et al., 1992).

Empirical studies on R&D collaborative activities of firms have mainly provided evidence from large enterprises (Gassmann et al., 2010; Teirlinck and Spithoven, 2013). SMEs have attracted relatively limited research interest, even though the attributes of SMEs that may affect positively or negatively their involvement in R&D alliances have been highlighted from a theoretical perspective (Veugelers, 1997; Narula, 2004; Rothwell and Dodgson, 1991). Focusing on the empirical literature, van de Vrande et al. (2009) based on a sample of Dutch SMEs, provide evidence according to which medium-sized firms, on average, are more heavily involved in open innovation than their smaller counterparts. Moreover, they argue that the main barrier to open innovation in SMEs refers to organisational and cultural issues which arise when SMEs start to interact and collaborate with external partners. An empirical study (Teirlinck and Spithoven, 2013) referring to Belgian firms indicates that in very small and small firms, the share of PhD holders among research managers and R&D experts increases the likelihood of engaging in research cooperation, while for medium-sized firms, it is the presence of research managers rather than PhD holders that promotes research cooperation.

Even though relevant literature has highlighted the rather low performance of Greece in R&D and innovation indicators (e.g. Kontolaimou, 2014; Herrmann and Kritikos, 2013; OECD, 2014), empirical evidence on the determinants of inter-firm R&D collaborations in the Greek context is very limited, if not totally absent. A recent study (Gypali et al., 2017) based on a sample of Greek manufacturing firms employs a structural equation model to investigate the complex interplay between internal innovation efforts, knowledge sourced from R&D collaborations and firm innovation performance. The results show that the diversity of R&D collaboration sources affects firm innovation performance only indirectly and negatively; this negative impact being attributed to search, management and transaction costs associated with the development of R&D partnerships.

Given the above, the paper contributes to the literature by exploring the determinants of inter-firm R&D collaborations utilizing a unique dataset derived from a survey of 3500 SMEs operating in Greece. In doing so four categories of factors are examined for their potential role in the engagement of Greek firms in R&D collaborations referring to (a) technological competencies (personnel's ICT skills, R&D effectiveness), (b) multinational activity, (c) internal organization, and (d) competitive strategies. Furthermore, this paper attempts to explore whether these potential drivers of inter-firm R&D collaborations differ among age groups of SMEs (young, middle-aged and old firms), taking into account firm- and environment-specific factors (firm size, competition intensity, sector activity, firm location).

The rest of the paper is structured as follows. First, we describe the survey data, the variables and the methodology used in the empirical analysis. Next, we report and discuss the estimation results. Finally, we conclude and provide some policy implications.

2. DATA AND METHODOLOGY

2.1 Description of the Survey

The empirical analysis is based on a large dataset that includes rich information at the firm level on 3500 SMEs in Greece. The data were collected through a large-scale survey conducted in 2012 on behalf of the Hellenic Organization for Medium- and Small-Size Enterprises and Handicrafts, commonly referred to by its acronym, EOMMEX. The aim of the project was to identify and analyze the factors that determine the level of competitiveness of Greek SMEs and formulate an appropriate methodological tool for monitoring its progress.

The survey was based on a structured questionnaire with four distinct sections referring to a firm's internal organization, human capital, utilization of ICTs and innovation activities. It addressed exclusively SMEs defined in accordance with the EU-related recommendation (2003/361), i.e., firms that simultaneously meet two criteria: (i) they have fewer than 250 employees and (ii) their annual turnover does not exceed 50 million Euros. A pilot telephone-based survey was initially conducted leading to 50 filled questionnaires. The questionnaires in the main survey were primarily filled in through personal telephone-based interviews (based on a CATI system) and complemented by the interviewees online using a web-based application designed to serve the purposes of the research. The contact person was the CEO of the firm, or the general manager. Specifically in the case of micro and small firms, it was usually the owner who participated in the survey.

The survey targeted a range of industries of the Greek economy based on their competitiveness. To this end, a number of key indicators were used for the sector selection, including labor cost, export performance, growth in terms of gross value added, total factor productivity and employment growth. A total of 21856 firms were contacted to achieve the target of 3500 responses¹, resulting in a 16% response rate². The sample distribution by firm size and industry is presented

¹ Since no information was available for the rest 18356 firms that were initially contacted, it was not possible to take into account heterogeneity or sample selection concerns in the analysis.

² However, the majority of firms were in the process of recalls or reminders when the survey was closed, as the targets were completed. Refusal to answer the survey was recorded for only 5,156 firms at the closure of the survey. Therefore, the current response rate of 16% underestimates the

Table 1. Firm distribution per size group and economic activity

NACE 1.1 codes	Description	Micro	Small	Medium	Total
1, 5, 10, 13, 14	Primary sector (agriculture, fishing and mining)	42	35	9	86
15, 17-33, 35, 36, 37	Manufacturing	1026	631	209	1866
45	Construction	63	56	16	135
51, 52	Trade (wholesale and retail)	397	183	39	619
50, 55, 63, 64, 72, 74, 80, 92	Services	489	246	59	794
Total		2017	1151	332	3500

in Table 1. Clearly, the sample is dominated by micro enterprises as well as manufacturing and firms in services-trade industries, largely reflecting the main structural characteristics of entrepreneurial activity in Greece.

2.2 Variables and Model Specification

The dependent variable in our analysis is *Inter-firm R&D Collaborations* measured by the extent to which the firm has participated in research projects/collaborations with other firms during the last five years. This is an ordered 7-category variable taking values from 1 (=The firm has not participated in any research projects/collaborations with other firms) to 7 (=Participation in research projects/collaborations is common practice for the firm).

The explanatory variables used in this paper were classified into four broad categories as follows:

(a) Technological competencies

Personnel with ICT skills: This ordered 7-category variable measures the percentage of the firm's employees that use ICT with respect to the firm's total staff. (1= a negligible share of employees in the firm's total personnel; 7= the vast majority of employees).

R&D Effectiveness: This ordered 4-category variable measures the percentage of technologies/products/systems used by the enterprise that results from internal or collaborative R&D processes (1=negligible percentage; 2=small percentage; 3=significant percentage; 4=the largest percentage).

(b) Multinational activity

Export diversification: This ordered 7-category variable measures the extent to which exports are geographically diversified (1=no exports, 7=the exports are highly diversified).

(c) Competitive strategies

Low Cost Strategy: This ordered 7-category variable measures the extent to which the competitive advantage of the firm lies in cost efficiencies (1= the firm charges higher than its competitors, 7=the firm is an absolute cost leader).

Product Differentiation Strategy: This ordered 7-category variable measures the extent to which the competitive advantage of the firm lies in product differentiation (1= the firm's products/services are inferior in terms of quality/features as compared to those of competitors, 7=the firm's products/services are highly valued by customers since they are extensively differentiated as compared to those of competitors).

(d) Internal organization

Hierarchical Decentralization: This ordered 7-category variable measures how decentralized is the decision-making process within the firm (1= high centralized, 7= high decentralized).

Professional Management: This ordered 7-category variable measures the extent to which the management of the company is professional (1= The top management team consists mainly of friends/family, 7= The top management team exclusively consists of professionals).

We also control for firm- and environment-specific characteristics referring to firm size, competition, sector and location. More particularly, three size dummies are included, i.e., micro, small and medium, with the latter being considered as the reference size group. In addition, we control for competition intensity by using an ordered 7-category variable which measures the extent to which the competitive advantage of the company is easily replicated by competitors (1= easy to replicate, 7=hard to replicate). As regards to sectors, a dummy variable is included to indicate whether the firm belongs to the manufacturing sector (manufacturing). Finally, we include a location dummy indicating whether the firm is located in one of the two largest urban centers in Greece, namely, Athens or Thessaloniki. The correlation matrix in Table 3 indicates the absence of any significant correlation among the main independent variables used, which in turn ensures that the econometric estimates are not biased due to multicollinearity problems.

The econometric analysis is based on the estimation of the following model:

$$RDColl_i = \beta_1 TechComp_i + \beta_2 MultAct_i + \beta_3 CompStrat_i + \beta_4 IntOrg_i + \beta_5 Z_i + \varepsilon_i \quad (1)$$

Table 2. Frequencies of the dependent variable

Inter-firm R&D Collaborations	Total Sample		Region of Western Greece	
	No of SMEs	%	No of SMEs	%
(1)	2.909	83.11%	80	78.43%
(2)	50	1.43%	0	0%
(3)	37	1.06%	2	1.96%
(4)	44	1.26%	2	1.96%
(5)	228	6.51%	8	7.84%
(6)	113	3.23%	5	4.9%
(7)	119	3.4%	5	4.9%
Total	3.500	100%	102	100%

Table 3. Correlation matrix of the independent variables

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
Personnel with ICT skills (1)	1						
R&D Effectiveness (2)	0.296	1					
Export diversification (3)	0.062	0.049	1				
Low Cost Strategy (4)	0.082	0.064	-0.014	1			
Product Differentiation (5)	0.138	0.153	0.123	0.126	1		
Hierarchical Decentralization (6)	0.230	0.158	0.078	-0.012	0.163	1	
Professional Management (7)	0.257	0.144	0.054	-0.023	0.060	0.214	1

In equation (1) the dependent variable, $RDColl_i$, stands for the cooperative R&D of firm i with other firms. $TechComp_i$ is a vector of technological competencies of the SME, $MultAct_i$ refers to the multinational activity of the SME, $CompStrat_i$ is a vector of competitive strategies that the SME pursues, $IntOrg_i$ represents a set of organizational attributes of the firm, Z_i is a vector of the control variables, and ε_i is the random error term assumed to be normally distributed. Parameters β denote the marginal effects to be estimated.

Since our dependent variable, i.e. the inter-firm R&D collaboration, is a categorical ordinal variable, we employ an ordered probit model to estimate the effects of the explanatory variables on the probability for a firm to develop R&D collaborations with other firms. Table 2 reports the frequencies of the dependent variable per category for the total sample and for the Region of Western Greece as well. Interestingly, the large majority of SMEs (83%) in our sample has not

participated in any research collaborations with other firms. Looking at the firms that operate in the Region of the Western Greece a relevant picture holds with a slightly smaller percentage since 78% of SMEs report no participation in R&D collaboration. On the other hand, adding the percentages for the three largest categories of the dependent variable, in order to capture the share of SMEs with extensive inter-firm R&D collaborations, the picture is again better for the Region of Western Greece (18%) compared to the total sample (13%) implying that firms in the Region of Western Greece tend to be more intensive in terms of cooperative R&D compared to the total sample of SMEs.

In addition, for the purposes of our empirical analysis we classify SMEs in three age groups as follows: (a) 1–6 years denoted as “young” firms³, (b) 7–15 years denoted as “middle-aged” firms, (c) more than 15 years denoted as “old” firms. The age of the firm was computed as the difference between the survey year and the year of establishment reported by the firm.

3. RESULTS

The estimation results for the model described above are reported in Table 4. The table presents the marginal effects of the regressor variables on the probability associated with the highest category of the dependent variable (R&D collaborations) relative to the lowest category. The second column provides the empirical results obtained from the total sample of 3500 SMEs while the next three columns present the estimation results for each of the examined age group as described above.

Focusing on firms’ technological competencies, we can see that employing personnel with ICT skills facilitates the participation in collaborative R&D projects for the total sample of SMEs and in the case of elder firms. The organizational knowledge accumulated in established firms constitutes a critical firm-specific intangible resource (Grant, 1996), and consequently much of a firm’s knowledge residing in its human capital can be used to create firm value (Hitt et al., 2001). Hence, the advanced ICT skills of firms’ employees seem to significantly increase the likelihood of older firms to be engaged in inter-firm R&D collaborations, raising thus their likelihood to innovate.

Moreover, we find that R&D effectiveness increases the probability of inter-firm R&D collaborations, this effect being statistical significant again in the case of the total sample as well as older firms. This interesting result may be explained on the grounds of the theoretical framework of absorptive capacity –defined as a firm’s

³ Following the definition provided by Veugelers and Cassiman (2010); Evans (1987), Fotopoulos and Giotopoulos (2010), Lotti et al. (2003).

Table 4. Determinants of R&D collaborations for different age groups of SMEs

	Total Sample	Young firms	Middle-aged firms	Old firms
Personnel with ICT skills	0.006** (0.003)	0.005 (0.011)	0.006 (0.004)	0.006** (0.003)
R&D Effectiveness	0.007*** (0.002)	0.004 (0.01)	0.004 (0.004)	0.009*** (0.003)
Export diversification	0.008*** (0.002)	0.005 (0.01)	0.011** (0.005)	0.007** (0.003)
Low Cost Strategy	0.002 (0.003)	0.005 (0.018)	0.006 (0.006)	0.00001 (0.004)
Product Differentiation	0.004 (0.004)	0.039* (0.02)	0.003 (0.007)	0.003 (0.004)
Hierarchical Decentralization	0.00 (0.003)	-0.028 (0.017)	-0.002 (0.005)	0.002 (0.003)
Professional Management	0.006*** (0.002)	0.023** (0.01)	0.007* (0.004)	0.004 (0.003)
Small	-0.001 (0.011)	0.129* (0.072)	-0.002 (0.02)	-0.009 (0.013)
Medium	0.04** (0.019)	0.273* (0.149)	-0.017 (0.026)	0.052** (0.024)
Competition Intensity	0.002 (0.003)	-0.01 (0.012)	0.004 (0.005)	0.001 (0.003)
Manufacturing	0.024** (0.01)	0.005 (0.056)	0.036** (0.018)	0.021* (0.012)
Location	-0.015 (0.011)	-0.011 (0.054)	-0.025 (0.021)	-0.010 (0.012)
Number of firms	2451	145	832	1474
Pseudo R ²	0.034	0.110	0.031	0.042

Notes: The table reports marginal effects of ordered probit regressions. *Significant at 10% level. **Significant at 5% level. ***Significant at 1% level. Standard errors are reported in parentheses.

ability to value, assimilate, and commercially utilize new, external knowledge efficiently (Cohen and Levinthal, 1990). Hence, our findings appear to be in the same line with studies demonstrating that absorptive capacity is inextricably and strongly linked with R&D capacity (Berchicci, 2013).

In addition, we provide empirical evidence that the international diversity of exporting activity raises the likelihood of old and middle-aged firms to participate in R&D collaborations, while this linkage does not hold for young firms. Therefore, this finding is in accordance with the view that exposure to diverse environments tends to facilitate technological learning at the firm-level (Zahra et al., 2000) with experience playing a supportive role in this direction. Looking at the total sample of SMEs, we also found a significant and positive impact of multinational activity on inter-firm R&D collaborations.

Regarding the strategic factors and relying on Porter's (1985) generic strategies that firms adopt in order to obtain a competitive advantage over their rivals we find weak evidence that young firms with a strategic position of product differentiation are more likely to participate in collaborative R&D projects (significant at 10% level of significance). On the other hand, product differentiation strategy does not seem to matter either for the other age groups examined or for the total sample. Moreover, the strategic positioning of low cost was not found to affect inter-firm R&D collaborations in any significant way. Regarding the total sample of SMEs, our findings do not reveal any significant linkage between competitive strategies and inter-firm R&D collaborations.

With respect to internal organization variables, we find that professional management is particularly important for inter-firm R&D collaborations, as indicated by the significant marginal effects of the respective variable in the models of young and middle-aged SMEs. This also holds for the total sample but not for old SMEs. Agency theory suggests that authority should be granted to professional managers of a certain firm's size and scale since managers represent a unique organizational resource (Daily, Certo, and Dalton, 2000). On the contrary, a decentralized structure in the decision-making process does not appear to play any significant role for firms to be engaged in R&D collaborations. Finally, with respect to the control variables, medium-sized firms and manufacturing enterprises seem to be more likely to engage in R&D collaboration in some of our models. On the other hand, competition intensity and location are not found to be important for the involvement of SMEs in R&D collaborative projects in any case.

Overall our results for the age groups under examination show that middle-aged firms' participation in R&D collaborations is dependent on companies' multinational activity as well as the existence of professional management; the latter also found particularly significant for the involvement of young firms in collaborative R&D activities. Older firms' participation in collaborative research

projects is mainly attributed to their technological competencies (i.e. advanced ICT skills of employees and R&D effectiveness) and the international diversity of exports. Finally, the results for the total sample of SMEs indicate that professional management, technological competencies and multinational activity favour the development of inter-firm R&D collaborations. Notably, the results referring to the region of Western Greece, even though they are based on a rather small sample, appear to be more or less in the same direction⁴.

4. CONCLUDING REMARKS

The main purpose of this paper is to explore the determinants of R&D collaborations of SMEs by using a unique dataset derived from a survey of 3500 Greek SMEs. In doing so four categories of factors are examined for their potential role in the engagement of firms in R&D collaborations referring to (a) technological competencies (e.g. personnel with ICT skills; R&D effectiveness), (b) multinational activity, (c) competitive strategies (e.g. low-cost strategy; product differentiation strategy), and (d) internal organization (e.g. decentralization; professional management). Furthermore, this paper attempts to explore whether these potential drivers of inter-firm R&D collaborations differ among age groups of SMEs (young, middle-aged and old firms).

The main empirical findings derived from ordered probit models indicate that firms' technological competencies seem to significantly increase the likelihood of older firms to participate in inter-firm R&D collaborations. Moreover, we find that international diversity of export activity raises the probability of older as well as middle-aged SMEs to participate in inter-firm R&D collaborations. On the other hand, professional management appears to play the most important role (in terms of statistical significance) in firms' decision to participate in R&D projects in the case of young SMEs. The results for the total sample of SMEs show that all aforementioned factors, i.e. technological competencies, multinational activity and professional management contribute to the development of inter-firm R&D collaborations in Greece. Regression results based on SMEs located in the region of Western Greece seem to be in the same direction. Notably, descriptive analysis of our data indicates that firms in the Region of Western Greece tend to be more intensive in terms of cooperative R&D than firms in the total sample.

Our findings have important policy and managerial implications highlighting

⁴ The rather small number of observations (40 taking into account missing values) underlines the need for the findings concerning the region of Western Greece to be treated with caution. In any case, the related results are available upon request.

the need to stimulate SMEs' internationalization and support the development of firms' technological competencies in order to encourage the establishment of effective inter-firm R&D partnerships. In specific, from a policy perspective, and as far as the Greek case is concerned, emphasis should be placed on how to stimulate international new ventures and SMEs (e.g. through taxation motives for exporting firms) and strengthen interactions, ties and networks among new ventures and successful established firms (e.g. by organizing and financing annual conferences/seminars). Also, government should determine the policies for the taxation and financing of cooperative R&D investment. On the other hand, managers should ensure that employees engaged in external R&D collaborations balance the knowledge giving and receiving acts in order to protect the company's strategically important knowledge. However, at the same time managers should make the venture attractive as a collaborating partner incorporating significant knowledge stock in order to participate in successful R&D alliances.

The study is based on a large-scale survey targeting SMEs from all over the country. However, it would probably be of value to repeat the survey paying special attention to the regional dimension. In this way, the research would potentially lead to region-specific findings and policy implications particularly relevant for the region of Western Greece.

ACKNOWLEDGEMENTS

The authors would like to thank two anonymous referees for their constructive comments and suggestions. They also wish to thank the Foundation for Economic and Industrial Research in Greece for providing the survey data used in the research.

REFERENCES

- Berchicci, L. (2013). Towards an open R&D system: Internal R&D investment, external knowledge acquisition and innovative performance. *Research Policy*, 42(1), 117-127.
- Cohen, W. M., Levinthal, D. A. (1990). Absorptive capacity: a new perspective on learning and innovation. *Administrative Science Quarterly*, 35(1), 128-152.
- Daily, C. M., Certo, S. T., Dalton, D. R. (2000). International experience in the executive suite: the path to prosperity? *Strategic Management Journal*, 21(4), 515-523.
- d'Aspremont, C., Jacquemin, A. (1988). Cooperative and noncooperative R&D in duopoly with spillovers. *The American Economic Review*, 78(5), 1133-1137.
- Dubini, P., Aldrich, H. (1991). Personal and extended networks are central to the entrepreneurial process. *Journal of Business Venturing*, 6(5), 305-313.
- Evans, D. S. (1987). The relationship between firm growth, size, and age: Estimates for 100 manufacturing industries. *The Journal of Industrial Economics*, 35(4), 567-581.
- Fotopoulos, G., Giotopoulos, I. (2010). Gibrat's law and persistence of growth in Greek manufacturing. *Small Business Economics* 35(2), 191-202.

- Gassmann, O., Enkel, E., Chesbrough, H. (2010). The future of open innovation. *R&D Management*, 40, 213-221.
- Grant, R. M. (1996). Toward a knowledge-based theory of the firm. *Strategic Management Journal*, 17(S2), 109-122.
- Gkypali, A., Filiou, D., Tsekouras, K. (2017). R&D collaborations: Is diversity enhancing innovation performance? *Technological Forecasting and Social Change*, 118, 143-152.
- Hagedoorn, J., Link, A. N., Vonortas, N. S. (2000). Research partnerships. *Research Policy*, 29(4), 567-586.
- Herrmann, B., Kritikos, A. S. (2013). Growing out of the crisis: hidden assets to Greece's transition to an innovation economy. *IZA Journal of European Labor Studies*, 2(1), 14.
- Hitt, M. A., Bierman, L., Shimizu, K., Kochhar, R. (2001). Direct and moderating effects of human capital on strategy and performance in professional service firms: A resource-based perspective. *Academy of Management Journal*, 44(1), 13-28.
- Kamien, M. I., Muller, E., Zang, I. (1992). Research joint ventures and R&D cartels. *The American Economic Review*, 82(5), 1293-1306.
- Kogut, B., Zander, U. (1992). Knowledge of the firm, combinative capabilities, and the replication of technology. *Organization Science*, 3(3), 383-397.
- Kontolaimou, A. (2014). Innovation as a strategic orientation for the Greek economy. *Greek Economy (KEPE)* 10, 15-24 (in Greek).
- Lotti, F., Santarelli, E., Vivarelli, M. (2003). Does Gibrat's Law hold among young, small firms? *Journal of Evolutionary Economics*, 13(3), 213-235.
- Narula, R. (2004). R&D collaboration by SMEs: new opportunities and limitations in the face of globalization. *Technovation*, 24, 153-161.
- OECD (2014). Greece. In *OECD Science, Technology and Industry Outlook 2014*. OECD Publishing.
- Rothwell, R., Dodgson, M. (1991). External linkages and innovation in small and medium-sized enterprises. *R&D Management*, 21, 125-138.
- Starr, J. A., MacMillan, I. C. (1990). Resource cooptation via social contracting: Resource acquisition strategies for new ventures. *Strategic Management Journal*, 11(5), 79-92.
- Teece, D. J. (1986). Profiting from technological innovation: Implications for integration, collaboration, licensing and public policy. *Research Policy*, 15(6), 285-305.
- Teirlinck, P., Spithoven, A. (2013). Research collaboration and R&D outsourcing: Different R&D personnel requirements in SMEs. *Technovation*, 33(4-5), 142-153.
- Van de Vrande, V., De Jong, J. P., Vanhaverbeke, W., De Rochemont, M. (2009). Open innovation in SMEs: Trends, motives and management challenges. *Technovation*, 29(6-7), 423-437.
- Veugelers, R. (1997). Internal R&D expenditures and external technology sourcing. *Research Policy*, 26, 303-315.
- Zahra, S. A., Ireland, R. D., Hitt, M. A. (2000). International expansion by new venture firms: International diversity, mode of market entry, technological learning, and performance. *Academy of Management Journal*, 43(5), 925-950.

ΥΙΟΘΕΤΗΣΗ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Αλεξάνδρα Κοντόλαιμου,¹ Γεωργία Σκίντζη²

¹ ΚΕΠΕ, alexandra.kontolaimou@kepe.gr

² ΚΕΠΕ, gskintzi@kepe.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το ηλεκτρονικό εμπόριο κερδίζει συνεχώς έδαφος σε διεθνές επίπεδο, μεταβάλλοντας τη σχέση των επιχειρήσεων τόσο με τους πελάτες τους όσο και με τους προμηθευτές τους. Η Ελλάδα, παρά τη βελτίωση που έχει σημειώσει πρόσφατα, υστερεί σημαντικά όσον αφορά την ψηφιοποίηση των επιχειρήσεων και το ηλεκτρονικό εμπόριο σε σχέση με την πλειονότητα των υπολοίπων κρατών-μελών της ΕΕ. Στην εργασία αυτή εξετάζουμε σημαντικές διαστάσεις και πιθανούς προσδιοριστικούς παράγοντες της υιοθέτησης ηλεκτρονικού εμπορίου από τις ελληνικές επιχειρήσεις με βάση τα στοιχεία της ετήσιας έρευνας «Χρήσης Τεχνολογιών Πληροφόρησης, Επικοινωνίας και Ηλεκτρονικού Εμπορίου (ICT)» της ΕΛΣΤΑΤ. Με τη χρήση περιγραφικής και οικονομετρικής ανάλυσης εξετάζουμε τον ρόλο που ενδεχομένως διαδραματίζουν διάφοροι παράγοντες σχετιζόμενοι με υποδομές, ανθρώπινο κεφάλαιο, κλάδο και περιφέρεια στην πραγματοποίηση ηλεκτρονικών πωλήσεων και ηλεκτρονικών προμηθειών από τις ελληνικές επιχειρήσεις.

Σύμφωνα με τα ευρήματά μας, η διάδοση του ηλεκτρονικού εμπορίου στην Ελλάδα εξακολουθεί να είναι αρκετά περιορισμένη. Οι επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον τομέα υπηρεσιών και εμπορίου παρουσιάζουν υψηλότερα ποσοστά υιοθέτησης ηλεκτρονικού εμπορίου σε σύγκριση με τους υπόλοιπους εξεταζόμενους κλάδους. Επίσης, οι επενδύσεις σε υποδομές και ανθρώπινο κεφάλαιο παρουσιάζονται ιδιαίτερα σημαντικές για την υιοθέτηση ηλεκτρονικού εμπορίου από τις επιχειρήσεις. Από την άλλη, η ακαταλληλότητα των προϊόντων/υπηρεσιών για πώληση μέσω διαδικτύου και το υψηλό κόστος εισαγωγής και χρήσης σχετικών τεχνολογιών φαίνεται να αποτελούν τα κυριότερα εμπόδια στην πραγματοποίηση ηλεκτρονικών πωλήσεων. Τέλος, η περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας παρουσιάζει από τα μικρότερα ποσοστά υιοθέτησης ηλεκτρονικού εμπορίου στην Ελλάδα, ενώ οι περιφέρειες Νοτίου Αιγαίου και Κρήτης παρουσιάζουν τα υψηλότερα ποσοστά.

E-COMMERCE ADOPTION BY GREEK SMEs

Alexandra Kontolaimou,¹ Georgia Skintzi²

¹ KEPE, alexandra.kontolaimou@kepe.gr

² KEPE, gskintzi@kepe.gr

ABSTRACT

E-commerce is rapidly gaining importance at the international level, changing the relationships of businesses with both their customers and suppliers. Greece, despite the improvement that has been recently experienced, appears to significantly lag behind the majority of other EU member states in terms of firm digitization and e-commerce. In this study we examine important aspects and potential determinants of e-commerce adoption in Greek firms using data derived from the annual survey on the “Use of Information, Communication and Electronic Commerce Technologies (ICT)” undertaken by the Hellenic Statistical Authority (ELSTAT). Using descriptive as well as econometric analysis, we explore the role that various factors related to infrastructure, human capital, industry and region might play in e-sales and e-procurement activities of Greek firms.

According to our findings, the dissemination of e-commerce in Greece is still rather limited. Firms in manufacturing and services sectors exhibit higher rates of e-commerce than the other sectors. Also, investments in infrastructure and human capital appear to be particularly important for the adoption of e-commerce by Greek enterprises. On the other hand, the unsuitability of products/services for internet sales and the high cost of introducing and using related technologies seem to be the primary obstacles to e-sales. Finally, the region of Western Greece exhibits the lowest rates of e-commerce adoption in Greece, while the regions of South Aegean and Crete exhibit the highest rates.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια οι κλάδοι και οι επιχειρήσεις στο πλαίσιο της νέας ή ψηφιακής οικονομίας εξελίσσονται ραγδαία και υφίστανται μια σειρά από οργανωτικές και λειτουργικές αλλαγές λόγω της ταχύτατης διεύθυνσης των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών (ΤΠΕ). Οι νέες τεχνολογίες μπορούν να εφαρμοστούν σε ένα ευρύ φάσμα επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, όπως η παραγωγή, αποθήκευση και διανομή προϊόντος, ο σχεδιασμός, το μάρκετινγκ, η μετάδοση πληροφοριών και οι συναλλαγές με πελάτες και προμηθευτές (Fabiani κ.ά., 2005), μεταβάλλοντας σημαντικά τη δομή, λειτουργία, στρατηγική και οργανωτική επίδοση των επιχειρήσεων (Spanos κ.ά., 2002). Στο πλαίσιο του

ψηφιακού μετασχηματισμού των επιχειρήσεων που συντελείται σε παγκόσμιο επίπεδο και των νέων στόχων που θέτουν τα κράτη για την ενίσχυση της ψηφιακής οικονομίας, το ηλεκτρονικό εμπόριο φαίνεται να κερδίζει συνεχώς έδαφος διεθνώς (OECD, 2017).

Ο οικονομικός αντίκτυπος του εν λόγω μετασχηματισμού είναι σημαντικός, με την ψηφιακή επιχειρηματικότητα και το ηλεκτρονικό εμπόριο να έχουν αναδειχθεί σε βασικό μοχλό ενίσχυσης της παραγωγικότητας, της απασχόλησης, της ανταγωνιστικότητας και της ανάπτυξης (Κοντόλαιμου, 2015). Σε επίπεδο επιχείρησης, τα οφέλη ενσωμάτωσης και χρήσης των ΤΠΕ συνίστανται κατά κύριο λόγο στην εξοικονόμηση κόστους, την οργανωτική αποτελεσματικότητα, τη βελτίωση των υπηρεσιών προς τους πελάτες και τους προμηθευτές, τη βελτίωση της πρόσβασης σε νέες επιχειρηματικές ευκαιρίες και πληροφορίες για νέες αγορές, και γενικότερα στην προώθηση της καινοτομίας, της παραγωγικότητας, της ανταγωνιστικότητας και της μεγέθυνσης (Arvanitis, 2005· Ghobakhloo κ.ά., 2011· Tan κ.ά., 2010). Η ενσωμάτωση και χρήση ΤΠΕ αποτελεί τη βάση και αναγκαία συνθήκη για την υιοθέτηση ηλεκτρονικού εμπορίου, ίσως την πιο επαναστατική εφαρμογή των τεχνολογιών επικοινωνίας, το οποίο συνιστά μέθοδο άσκησης επιχειρηματικής δράσης μέσω δικτύων υπολογιστών, του διαδικτύου και ηλεκτρονικών εφαρμογών (Hiwarkar και Khot, 2013). Το ηλεκτρονικό εμπόριο μπορεί να βελτιώσει σημαντικά την αποτελεσματικότητα των επιχειρήσεων στις καθημερινές τους διεργασίες και συναλλαγές, να αυξήσει τις πληροφοριακές ροές, ανοίγοντας παράλληλα νέα διασυνοριακά κανάλια διανομής, τα οποία με τη σειρά τους μπορούν να συμβάλουν σημαντικά στη διεθνοποίηση των επιχειρήσεων (Ongori και Migiرو, 2010). Από την άλλη πλευρά, η ενσωμάτωση και χρήση των ΤΠΕ και ηλεκτρονικού εμπορίου συνεπάγεται πρόσθετο κόστος (π.χ. κατάρτιση απασχολούμενων, χορήγηση αδειών, οργανωτική αναδιάρθρωση και αναβάθμιση υφιστάμενων υποδομών) που πρέπει επίσης να ληφθεί υπόψη, ιδιαίτερα στην περίπτωση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων (ΜΜΕ) οι οποίες κατά κανόνα αντιμετωπίζουν αυξημένους περιορισμούς σε χρηματικά κεφάλαια, ανθρώπινους και άλλους πόρους (Ghobakhloo κ.ά., 2010· Tan κ.ά., 2010).

Το θέμα της υιοθέτησης ΤΠΕ έχει απασχολήσει σε μεγάλο βαθμό τη διεθνή βιβλιογραφία, με έναν σημαντικό αριθμό μελετών να διεξάγουν έρευνες πεδίου σε επιχειρήσεις διαφορετικών μεγεθών, κλάδων ή/και χωρών και σε διαφορετικούς τύπους νέων τεχνολογιών (Bayo-Moriones και Lera-López, 2007· Fabiani κ.ά., 2005· Kurnia κ.ά., 2015· Hollenstein, 2004· Dholakia και Kshetri, 2004). Στην Ελλάδα οι μελέτες που εστιάζουν στην υιοθέτηση των ΤΠΕ από τις επιχειρήσεις και τους πιθανούς προσδιοριστικούς της παράγοντες είναι περιορισμένες σε αριθμό. Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιώντας δεδομένα από 91 ελληνικές εταιρείες με μέσο μέγεθος 515 εργαζομένους, οι Spanos κ.ά. (2002) δείχνουν ότι η υιοθέτηση ΤΠΕ συσχετίζεται με αλλαγές στη στρατηγική, την οργανωτική δομή, τα συστήμα-

τα διαχείρισης, καθώς και τις δεξιότητες του ανθρώπινου κεφαλαίου που χρησιμοποιούν οι επιχειρήσεις. Επιπρόσθετα, οι Papastathopoulos και Beneki (2010), χρησιμοποιώντας δεδομένα από έρευνα σε 54 ελληνικές ΜΜΕ, βρίσκουν ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ των επενδύσεων σε ΤΠΕ και των μορφών-στρατηγικών ΤΠΕ που υιοθετούν οι επιχειρήσεις. Η μελέτη των Chatzoglou κ.ά. (2010), χρησιμοποιώντας επίσης δεδομένα έρευνας από 278 εργαζομένους σε ελληνικές ΜΜΕ, εξετάζει χαρακτηριστικά χρήσης προσωπικών υπολογιστών στο πλαίσιο ενός υποδείγματος διαρθρωτικών σχέσεων.

Ενδιαφέρονσα είναι και η εμπειρική ανάλυση των Pontikakis κ.ά. (2006) που βασίζεται σε δεδομένα από 100 ελληνικές ΜΜΕ που συμμετείχαν σε σχετική έρευνα πεδίου. Συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα λογιστικών (logistic) παλινδρομήσεων δείχνουν ότι επιχειρήσεις με θετική εμπειρία από την πρότερη χρησιμοποίηση προσωπικών υπολογιστών με δυνατότητα σύνδεσης στο διαδίκτυο είναι περισσότερο πιθανό να προβούν μελλοντικά στη χρήση αντίστοιχων υπολογιστών σε σχέση με επιχειρήσεις που δεν διαθέτουν παρόμοια εμπειρία. Εστιάζοντας στον ελληνικό τομέα τουρισμού, οι Buhalis και Deimezi (2004) αναλύουν δεδομένα από πρωτίστως δευτερογενείς πηγές και καταλήγουν ότι η διείσδυση των ΤΠΕ στις ελληνικές ΜΜΕ που δραστηριοποιούνται στον τομέα του τουρισμού είναι περιορισμένη και το ηλεκτρονικό εμπόριο βρίσκεται σε εμβρυϊκό στάδιο. Τέλος, πολύ πρόσφατα, οι Giotoroulos κ.ά. (2017) χρησιμοποιούν στοιχεία από μια μεγάλη έρευνα πεδίου σε 3.500 ελληνικές ΜΜΕ προκειμένου να διερευνήσουν τον ρόλο των τεχνολογικών δεξιοτήτων, του ανθρώπινου κεφαλαίου και της εσωτερικής οργάνωσης των επιχειρήσεων στην υιοθέτηση των ΤΠΕ. Τα αποτελέσματα της οικονομετρικής ανάλυσης που διενεργούν δείχνουν ότι οι δραστηριότητες σε έρευνα, ανάπτυξη και καινοτομία, το ανθρώπινο κεφάλαιο, μια αποκεντρωμένη δομή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και η παρουσία ενός ηγέτη «οραματιστή» καθιστούν πιο πιθανή την υιοθέτηση ΤΠΕ από τις ΜΜΕ.

Η παρούσα εργασία συνεισφέρει στη βιβλιογραφία που ασχολείται με την υιοθέτηση των ΤΠΕ και ειδικότερα του ηλεκτρονικού εμπορίου αξιοποιώντας και αναλύοντας δεδομένα από ένα μεγάλο δείγμα ελληνικών επιχειρήσεων. Η ελληνική περίπτωση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον λόγω της δύσκολης οικονομικής συγκυρίας στην οποία βρίσκεται η χώρα την τελευταία τουλάχιστον οχταετία, καθώς και λόγω της περιορισμένης αξιοποίησης των ευκαιριών και δυνατοτήτων που προσφέρουν οι νέες τεχνολογίες στην επιχειρηματική δράση. Η Ελλάδα, παρά τη βελτίωση που έχει σημειώσει τα τελευταία χρόνια, υστερεί σημαντικά όσον αφορά την ψηφιοποίηση των επιχειρήσεων και το ηλεκτρονικό εμπόριο σε σχέση με την πλειονότητα των υπολοίπων κρατών-μελών της ΕΕ. Σύμφωνα με την Έκθεση Ψηφιακής Προόδου της Ευρώπης (EDPR) για το 2017 (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2017), η Ελλάδα ανήκει στην ομάδα χωρών με χαμηλές επιδόσεις, μαζί με τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία, την Ιταλία, την Κροατία, την Πολωνία, την Κύπρο, την Ουγγαρία και

τη Σλοβακία. Στον δείκτη Ψηφιακής Οικονομίας και Κοινωνίας 2017 (DESI-2017) βρίσκεται στην 26η θέση, όπως και το 2016, μπροστά μόνο από τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, με βαθμολογία 0,38, ενώ ο ευρωπαϊκός μέσος όρος είναι 0,52. Ωστόσο, στον δείκτη που αφορά την ενσωμάτωση της ψηφιακής τεχνολογίας από τις επιχειρήσεις, η κατάταξη της χώρας το 2017 (23η θέση) παρουσιάζει βελτίωση σε σχέση με το 2016 (25η θέση). Επιπροσθέτως, τόσο το ποσοστό των επιχειρήσεων με διαδικτυακές πωλήσεις όσο και ο τζίρος από το ηλεκτρονικό εμπόριο (ως ποσοστό του συνολικού τζίρου των επιχειρήσεων) παρουσιάζουν αύξηση τα τελευταία χρόνια (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2017).

Δεδομένων των παραπάνω, πολλοί μελετητές και διαμορφωτές πολιτικής υπογραμμίζουν τη μεγάλη σημασία που ενδεχομένως έχουν οι νέες τεχνολογίες προκειμένου η χώρα να εξέλθει από την κρίση και να μεταβεί σε μια τροχιά οικονομικής ανάκαμψης (Giotopoulos κ.ά., 2017· Κοντόλαιμου, 2015). Στο πλαίσιο αυτό, με τη χρήση περιγραφικής και οικονομετρικής ανάλυσης εξετάζουμε τον ρόλο που διαδραματίζουν διάφοροι παράγοντες σχετιζόμενοι με υποδομές και ανθρώπινο κεφάλαιο στην υιοθέτηση ηλεκτρονικού εμπορίου από τις ελληνικές επιχειρήσεις. Επιπρόσθετα, εντοπίζονται παράγοντες που λειτουργούν ανασταλτικά στην ενσωμάτωση σχετικών τεχνολογιών, συνιστώντας σημαντικά εμπόδια στην πραγματοποίηση ηλεκτρονικών πωλήσεων από τις επιχειρήσεις στην Ελλάδα. Ιδιαίτερη, επίσης, έμφαση δίνεται στη διερεύνηση των διαφοροποιήσεων στην υιοθέτηση πρακτικών ηλεκτρονικού εμπορίου μεταξύ επιχειρήσεων διαφορετικού μεγέθους (μικρές, μεσαίες, μεγάλες), διαφορετικού κλάδου δραστηριοποίησης (μεταποίηση, υπηρεσίες, εμπόριο, ενέργεια και κατασκευές), καθώς και διαφορετικής περιφέρειας (λαμβάνονται υπόψη και οι 13 περιφέρειες της Ελλάδας). Το τελευταίο συνιστά σημαντική συνεισφορά της εργασίας δεδομένου ότι ο ρόλος των εν λόγω χαρακτηριστικών και ιδιαίτερα της περιφερειακής κατανομής των επιχειρήσεων στην πραγματοποίηση ηλεκτρονικών πωλήσεων και προμηθειών από τις ελληνικές επιχειρήσεις δεν έχει επαρκώς εξεταστεί. Από τα ευρήματα προκύπτουν χρήσιμα συμπεράσματα τα οποία θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν στο πλαίσιο άσκησης πολιτικής.

Η εργασία έχει την ακόλουθη δομή. Στις ενότητες 2 και 3 περιγράφονται τα δεδομένα και παρουσιάζονται βασικά χαρακτηριστικά και στατιστικά στοιχεία που αφορούν τη χρήση ΤΠΕ και την υιοθέτηση ηλεκτρονικού εμπορίου από τις επιχειρήσεις του δείγματος. Η οικονομετρική ανάλυση διενεργείται στην ενότητα 4 όπου περιγράφονται οι μεταβλητές, το υπόδειγμα και τα αποτελέσματα των εκτιμήσεων. Στην τελευταία ενότητα συνοψίζονται τα βασικά συμπεράσματα της μελέτης.

2. ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Τα δεδομένα που χρησιμοποιήθηκαν στην περιγραφική και οικονομετρική ανάλυση προέρχονται από την έρευνα «Χρήσης Τεχνολογιών Πληροφόρησης, Επικοινωνίας και Ηλεκτρονικού Εμπορίου (ICT)» που διεξάγει η ΕΛΣΤΑΤ σε ετήσια βάση. Ειδικότερα, χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα από 3.010 επιχειρήσεις που συμμετείχαν στην έρευνα του 2016. Σημειώνεται ότι πολλές ερωτήσεις του ερωτηματολογίου σχετικά με τον τζίρο της επιχείρησης, τη χρήση Η/Υ, την υλοποίηση προγραμμάτων εκπαίδευσης των εργαζομένων, τις ηλεκτρονικές παραγγελίες κ.ο.κ. αναφέρονται στο προηγούμενο έτος, δηλαδή το 2015. Από την οικονομετρική ανάλυση εξαιρέθηκαν 190 επιχειρήσεις που δήλωσαν ότι δεν διαθέτουν ηλεκτρονικό υπολογιστή (Η/Υ) και επομένως δεν προχώρησαν στην απάντηση ερωτήσεων αναφορικά με ΤΠΕ και ηλεκτρονικό εμπόριο. Συνεπώς, το τελικό δείγμα απαρτίζεται από 2.820 επιχειρήσεις οι οποίες διαθέτουν Η/Υ και δύνανται να προβούν σε ηλεκτρονικές πωλήσεις/προμήθειες.

Προκειμένου να ελέγξουμε για πιθανή μεροληψία λόγω του αποκλεισμού των συγκεκριμένων παρατηρήσεων (sample selection bias), πραγματοποιήσαμε εκτιμήσεις υποδειγμάτων Probit σε δύο στάδια ακολουθώντας τη διαδικασία που προτείνει ο Heckman (1979). Σε πρώτο στάδιο εκτιμήσαμε ένα υπόδειγμα επιλογής (selection model) στο οποίο εξαρτημένη μεταβλητή είναι μία δυαδική που λαμβάνει την τιμή 1 στην περίπτωση που η επιχείρηση διαθέτει Η/Υ και 0 στην αντίθετη περίπτωση. Σε δεύτερο στάδιο εκτιμήσαμε το βασικό υπόδειγμα Probit για τους προσδιοριστικούς παράγοντες της πιθανότητας πραγματοποίησης ηλεκτρονικών πωλήσεων από τις επιχειρήσεις που χρησιμοποιούν Η/Υ (όπως περιγράφεται αναλυτικά στην ενότητα 4.1). Τα αποτελέσματα των εκτιμήσεων που παρατίθενται στο Παράρτημα (Πίνακας Α1) δεν διαφοροποιούνται σημαντικά σε σχέση με τα αντίστοιχα του βασικού μας υποδείγματος (βλ. Πίνακα 4), με τον κατάλληλο έλεγχο να υποδεικνύει την απουσία μεροληψίας που να συνδέεται με την «επιλογή» των επιχειρήσεων που διαθέτουν Η/Υ (βλ. τελευταία γραμμή του Πίνακα Α1).

Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει την κατανομή των επιχειρήσεων του τελικού δείγματος ανά μέγεθος, κλάδο οικονομικής δραστηριότητας και περιφέρεια. Η ταξινόμηση στις κατηγορίες μεγέθους έχει γίνει με βάση τον αριθμό απασχολούμενων σύμφωνα με τους ορισμούς μικρομεσαίων και μεγάλων επιχειρήσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Σημειώνεται ότι η εν λόγω έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ απευθύνεται σε επιχειρήσεις που απασχολούν τουλάχιστον 10 άτομα, οπότε στο δείγμα δεν περιλαμβάνονται πολύ μικρές (micro) επιχειρήσεις. Η κατηγοριοποίηση στους τέσσερις τομείς οικονομικής δραστηριότητας έχει γίνει με βάση τη διεθνή κλαδική ταξινόμηση NACE.

Πίνακας 1. Κατανομή επιχειρήσεων ανά μέγεθος, κλάδο και περιφέρεια

	Αριθμός επιχειρήσεων	Ποσοστό (%)
<i>Μέγεθος</i>		
Μικρές (<50 εργαζομένους)	1647	58,4
Μεσαίες (50-249 εργαζομένους)	854	30,3
Μεγάλες (250 εργαζομένους και άνω)	319	11,3
<i>Κλάδος</i>		
Μεταποίηση	950	33,7
Λιανικό & χονδρικό εμπόριο	581	20,6
Υπηρεσίες	1083	38,4
Ενέργεια & κατασκευές	206	7,3
<i>Περιφέρεια</i>		
Αν. Μακεδονίας & Θράκης	144	5,1
Αττικής	1473	52,2
Βόρειου Αιγαίου	49	1,7
Δυτικής Ελλάδας	85	3,0
Δυτικής Μακεδονίας	62	2,2
Ηπείρου	71	2,5
Θεσσαλίας	119	4,2
Ιονίων Νήσων	48	1,7
Κεντρικής Μακεδονίας	408	14,5
Κρήτης	126	4,5
Νότιου Αιγαίου	50	1,8
Πελοποννήσου	67	2,4
Στερεάς Ελλάδας	118	4,2
Σύνολο επιχειρήσεων	2820	

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί συγγραφέων

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 1, η πλειονότητα των επιχειρήσεων του δείγματος είναι μικρές σε μέγεθος και δραστηριοποιούνται στους κλάδους των υπηρεσιών και της μεταποίησης. Επίσης, όσον αφορά τη γεωγραφική κατανομή τους, σε ποσοστό άνω του 50% οι υπό εξέταση επιχειρήσεις έχουν την έδρα τους στην περιφέρεια Αττικής, ενώ ακολουθεί η περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας με ποσοστό 14,5%. Οι υπόλοιπες περιφέρειες παρουσιάζουν μονοψήφια ποσοστά, υποδηλώνοντας τον μεγάλο βαθμό συγκέντρωσης των επιχειρήσεων στα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της χώρας (Αθήνα και Θεσσαλονίκη). Η περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας εκπροσωπείται από 85 μόνο επιχειρήσεις, αποτελώντας το 3% του συνολικού

δείγματος. Γενικά, θα λέγαμε ότι οι κατανομές που παρουσιάζονται στον Πίνακα 1 αντανακλούν σε μεγάλο βαθμό τα διαρθρωτικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά της οικονομικής δραστηριότητας της χώρας, σε επίπεδο επιχειρήσεων.

3. ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη ενότητα, από τις 3.010 επιχειρήσεις του αρχικού δείγματος οι 190 δήλωσαν ότι δεν χρησιμοποιούν Η/Υ. Εξετάζοντας τις 190 αυτές επιχειρήσεις παρατηρούμε ότι η περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας παρουσιάζει το υψηλότερο ποσοστό επιχειρήσεων που δεν χρησιμοποιούν Η/Υ (15% των επιχειρήσεων της περιφέρειας), ενώ η περιφέρεια Κρήτης παρουσιάζει το μικρότερο ποσοστό (2%). Στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας το 7% των επιχειρήσεων δεν χρησιμοποιεί Η/Υ. Αξίζει να σημειωθεί ότι περισσότερες από τις μισές επιχειρήσεις που δεν χρησιμοποιούν Η/Υ ανήκουν στον κλάδο των υπηρεσιών, και σχεδόν το 90% αυτών είναι μικρές, απασχολούν λιγότερους από 50 εργαζομένων και έχουν τζίρο μικρότερο από €2 εκατ.

Από τα στοιχεία της έρευνας φαίνεται ότι σχεδόν όλες οι επιχειρήσεις που χρησιμοποιούν Η/Υ έχουν και πρόσβαση στο διαδίκτυο. Ειδικότερα το 99% των επιχειρήσεων που κάνουν χρήση Η/Υ έχει πρόσβαση στο διαδίκτυο, και σε αυτές τις επιχειρήσεις το 43% των απασχολούμενων, κατά μέσο όρο, χρησιμοποιούν Η/Υ με πρόσβαση στο διαδίκτυο για επαγγελματικούς σκοπούς. Ανά περιφέρεια, τα ποσοστά των επιχειρήσεων που έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο κυμαίνονται από 90% στην περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας μέχρι 100% στις περιφέρειες της Αττικής, Βορείου Αιγαίου, Νοτίου Αιγαίου, Πελοποννήσου και Στερεάς Ελλάδας (Πίνακας 2).

Ένα σημαντικό ποσοστό των επιχειρήσεων που χρησιμοποιούν Η/Υ έχει και διαδικτυακό τόπο-ιστοσελίδα. Τα μεγαλύτερα ποσοστά επιχειρήσεων που διαθέτουν ιστοσελίδα παρατηρούνται στις μεγάλες επιχειρήσεις και στις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον κλάδο της μεταποίησης. Πιο συγκεκριμένα, το 92% των μεγάλων επιχειρήσεων, το 90% των μεσαίων επιχειρήσεων και το 74% των μικρών επιχειρήσεων διαθέτουν ιστοσελίδα. Αναφορικά με τον τομέα δραστηριοποίησης παρατηρούμε ότι το 86% των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στη μεταποίηση, το 81% των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στις υπηρεσίες, το 77% των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στο λιανικό και χονδρικό εμπόριο και το 67% των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στην ενέργεια και τις κατασκευές διαθέτουν ιστοσελίδα. Σε ό,τι αφορά την κατανομή των επιχειρήσεων ανά περιφέρεια, τα υψηλότερα ποσοστά καταγράφονται στην περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου και στην περιφέρεια Αττικής (86%), ενώ τα χαμηλότερα ποσοστά στην περιφέρεια Βορείου Αιγαίου (65%). Στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας το 80% των επιχειρήσεων διαθέτουν ιστοσελίδα. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται αναλυτικά στον Πίνακα 2.

Πίνακας 2. Ποσοστό επιχειρήσεων, ανά μέγεθος, κλάδο και περιφέρεια, που έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο, διαθέτουν ιστοσελίδα και δέχονται ηλεκτρονικές παραγγελίες (ηλεκτρονικό εμπόριο)

	Διαδίκτυο (%)	Ιστοσελίδα (%)	Ηλεκτρονικό εμπόριο (%)
<i>Μέγεθος</i>			
Μικρές (<50 εργαζομένους)	99	74	12
Μεσαίες (50-249 εργαζομένους)	100	90	14
Μεγάλες (250 εργαζομένους και άνω)	100	92	12
<i>Κλάδος</i>			
Μεταποίηση	99	86	6
Λιανικό & χονδρικό εμπόριο	99	77	18
Υπηρεσίες	99	81	17
Ενέργεια & κατασκευές	99	67	3
<i>Περιφέρεια</i>			
Αν. Μακεδονίας & Θράκης	98	68	6
Αττικής	100	86	14
Βόρειου Αιγαίου	100	65	18
Δυτικής Ελλάδας	99	80	5
Δυτικής Μακεδονίας	98	69	5
Ηπείρου	97	66	10
Θεσσαλίας	97	74	5
Ιονίων Νήσων	98	75	19
Κεντρικής Μακεδονίας	90	71	12
Κρήτης	98	78	21
Νότιου Αιγαίου	100	86	22
Πελοποννήσου	100	78	3
Στερεάς Ελλάδας	100	80	13

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί συγγραφέων

Η διάδοση του ηλεκτρονικού εμπορίου στην Ελλάδα όπως καταγράφεται διαγραφή από τα στοιχεία της έρευνας είναι σχετικά περιορισμένη. Μόλις το 12% των επιχειρήσεων που χρησιμοποιούν Η/Υ (349 επιχειρήσεις) έλαβαν παραγγελίες μέσω ιστοσελίδας ή ειδικών εφαρμογών το έτος 2015. Το ηλεκτρονικό εμπόριο φαίνεται να είναι λίγο πιο διαδεδομένο στις μεσαίες επιχειρήσεις σε σύγκριση με τις μικρές και τις μεγάλες (14% των μεσαίων επιχειρήσεων και 12% των μικρών και των μεγάλων δέχτηκαν ηλεκτρονικές παραγγελίες). Σημαντική είναι η διαφοροποίηση της διάδοσης του ηλεκτρονικού εμπορίου ανάλογα με τον κλάδο δραστηριοποίησης της επιχείρησης. Στους κλάδους του λιανικού και χονδρικού

εμπορίου και των υπηρεσιών το 18% και το 17% των επιχειρήσεων, αντίστοιχα, έλαβαν ηλεκτρονικές παραγγελίες, ενώ στους κλάδους της μεταποίησης και της ενέργειας και των κατασκευών μόλις το 8% και το 3%, αντίστοιχα, έλαβαν ηλεκτρονικές παραγγελίες. Υπάρχει επίσης μεγάλη διαφοροποίηση στη διάδοση του ηλεκτρονικού εμπορίου ανάμεσα στις περιφέρειες. Πάνω από το 15% των επιχειρήσεων έλαβαν ηλεκτρονικές παραγγελίες σε τέσσερις περιφέρειες: Νοτίου Αιγαίου (22%), Κρήτης (21%), Ιονίων Νήσων (19%) και Βορείου Αιγαίου (18%). Αξίζει να σημειωθεί ότι και οι τέσσερις περιφέρειες είναι νησιωτικές και ενδεχομένως ο υψηλός βαθμός «δυσπροσιτότητας» να έχει παίξει ρόλο στον μεγαλύτερο βαθμό υιοθέτησης πρακτικών ηλεκτρονικού εμπορίου σε σχέση με άλλες περιφέρειες. Από την άλλη πλευρά, οι περιφέρειες που παρουσιάζουν τη μικρότερη διάδοση του ηλεκτρονικού εμπορίου είναι η περιφέρεια Πελοποννήσου (3%) και οι περιφέρειες Δυτικής Μακεδονίας, Θεσσαλίας και Δυτικής Ελλάδας (5%). Πιο αναλυτικά παρουσιάζονται τα αποτελέσματα στον Πίνακα 2.

Περιορισμένος φαίνεται να είναι ο τζίρος των επιχειρήσεων από τις ηλεκτρονικές πωλήσεις. Για πάνω από τις μισές επιχειρήσεις που δέχθηκαν ηλεκτρονικές παραγγελίες ο τζίρος τους από ηλεκτρονικές πωλήσεις αντιστοιχούσε στο 1%-20% του συνολικού τους τζίρου, ενώ για το 21% των επιχειρήσεων ο τζίρος από ηλεκτρονικές πωλήσεις ήταν ίσος ή μεγαλύτερος με το 40% του συνολικού τους τζίρου. Περισσότερες λεπτομέρειες για τον τζίρο των επιχειρήσεων από ηλεκτρονικές πωλήσεις παρουσιάζονται στον Πίνακα 3.

Πίνακας 3. Τζίρος από ηλεκτρονικές πωλήσεις

% τζίρου από ηλεκτρονικές πωλήσεις	Αριθμός επιχειρήσεων	% επιχειρήσεων
<1%	47	13
1%-20%	180	52
20%-40%	49	14
40%-60%	30	9
60%-80%	18	5
80%-99%	17	5
100%	8	2
Σύνολο	349	100

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί συγγραφέων

Διστακτικές φαίνονται επίσης οι επιχειρήσεις και ως προς το να πραγματοποιήσουν οι ίδιες ηλεκτρονικές αγορές. Μόλις το 17% των επιχειρήσεων (571 επιχειρήσεις) έκαναν ηλεκτρονικές παραγγελίες το 2015, ενώ 244 από αυτές έκαναν ηλεκτρονικές παραγγελίες η αξία των οποίων ήταν μεγαλύτερη του 1% της αξίας των συνολικών παραγγελιών.

Πίνακας 4. Παράγοντες που περιορίζουν ή εμποδίζουν την πώληση μέσω ιστοσελίδας ή εφαρμογών

Παράγοντες που περιορίζουν ή εμποδίζουν την πώληση μέσω ιστοσελίδας ή εφαρμογών	% επιχειρήσεων
Προϊόντα ακατάλληλα για ηλεκτρονικές πωλήσεις	60%
Κόστος υπερβολικά υψηλό σε σχέση με όφελος	22%
Προβλήματα διαχείρισης εφοδιαστικής αλυσίδα (logistics)	16%
Προβλήματα με διαδικασία πληρωμής	14%
Προβλήματα με ασφάλεια ΤΠΕ ή με προστασία δεδομένων	10%
Προβλήματα με νομικό πλαίσιο	9%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί συγγραφέων

Οι επιχειρήσεις λαμβάνουν υπόψη τους μια πληθώρα παραγόντων προκειμένου να αποφασίσουν να επενδύσουν στο ηλεκτρονικό εμπόριο. Στην Ελλάδα ο σημαντικότερος παράγοντας, με μεγάλη διαφορά από τους υπόλοιπους, που φαίνεται να περιορίζει ή να εμποδίζει τις ηλεκτρονικές πωλήσεις, σύμφωνα με το 60% των επιχειρήσεων του τελικού δείγματος (αναφερόμαστε στις επιχειρήσεις που χρησιμοποιούν Η/Υ), είναι ότι θεωρούν τα προϊόντα τους ακατάλληλα για πωλήσεις μέσω ιστοσελίδας ή άλλων εφαρμογών. Ο επόμενος σημαντικότερος παράγοντας, σύμφωνα με το 22% των επιχειρήσεων, είναι ότι το κόστος για την εφαρμογή και τη χρήση ηλεκτρονικών πωλήσεων ήταν ή θα μπορούσε να είναι υπερβολικά υψηλό σε σύγκριση με τα οφέλη. Τα υπόλοιπα προβλήματα που φαίνεται να περιορίζουν ή να εμποδίζουν τη διάδοση του ηλεκτρονικού εμπορίου σχετίζονται με τη διαχείριση της εφοδιαστικής αλυσίδας (16%), τη διαδικασία πληρωμής (14%), την ασφάλεια των τεχνολογιών πληροφόρησης και επικοινωνίας ή την προστασία των δεδομένων (10%) και, τέλος, το νομικό πλαίσιο (9%). Στον Πίνακα 4 παρουσιάζονται τα ποσοστά των επιχειρήσεων που δήλωσαν ότι οι παράγοντες που αναφέρθηκαν περιορίζουν ή εμποδίζουν την πώληση μέσω ιστοσελίδας ή εφαρμογών.

4. ΟΙΚΟΝΟΜΕΤΡΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

4.1 Μεταβλητές και υπόδειγμα

Τα οικονομετρικά υποδείγματα που χρησιμοποιούμε αναφέρονται στην πραγματοποίηση από τις επιχειρήσεις ηλεκτρονικών πωλήσεων και ηλεκτρονικών προμηθειών. Στη διεθνή βιβλιογραφία έχουν χρησιμοποιηθεί συχνά δείκτες υιοθέτησης ΤΠΕ που αναφέρονται στις ηλεκτρονικές πωλήσεις (Haller και Siedschlag, 2011· Taylor και Murphy, 2004) και στις ηλεκτρονικές προμήθειες (Eei κ.ά., 2012· Gunasekaran κ.ά., 2009). Αντίστοιχα, ορίζουμε τις παρακάτω δύο εξαρτημένες μεταβλητές:

Ηλεκτρονικές πωλήσεις (Esales): Η ερωτώμενη επιχείρηση αναφέρει εάν κατά τη διάρκεια του 2015 έλαβε παραγγελίες για προϊόντα ή υπηρεσίες μέσω ιστοσελίδας ή ειδικών εφαρμογών («apps»). Πρόκειται για διχοτομική (0/1) μεταβλητή που λαμβάνει την τιμή 1 στην περίπτωση που η επιχείρηση απαντήσει θετικά και 0 στην αντίθετη περίπτωση.

Ηλεκτρονικές προμήθειες (Eproc): Η ερωτώμενη επιχείρηση αναφέρει εάν κατά τη διάρκεια του 2015 πραγματοποίησε παραγγελίες για προϊόντα ή υπηρεσίες μέσω ιστοσελίδας ή ειδικών εφαρμογών («apps»). Πρόκειται για διχοτομική (0/1) μεταβλητή που λαμβάνει την τιμή 1 στην περίπτωση που η επιχείρηση απαντήσει θετικά και 0 στην αντίθετη περίπτωση.

Οι ανεξάρτητες (ερμηνευτικές) μεταβλητές που περιλαμβάνονται στα προς εκτίμηση υποδείγματα αναφέρονται σε υποδομές και ανθρώπινο κεφάλαιο σχετιζομένων με ΤΠΕ, στο μέγεθος της επιχείρησης, στον κλάδο δραστηριοποίησης και στην περιφέρεια όπου εδρεύει η επιχείρηση. Σχετικές μελέτες έχουν διερευνήσει συστηματικά και αναδειξεί τον ρόλο του ανθρώπινου κεφαλαίου (Fabiani κ.ά., 2005· Lucchetti και Sterlacchini, 2004· Martins και Oliveira, 2008), καθώς και δημογραφικών χαρακτηριστικών της επιχείρησης (Tan κ.ά., 2010· Dholakia και Kshetri, 2004· Bayo-Moriones και Lera-López, 2007) στην υιοθέτηση ΤΠΕ. Ειδικότερα, εξετάζουμε την επίδραση των παρακάτω ανεξάρτητων μεταβλητών:

Απασχολούμενοι με πρόσβαση στο διαδίκτυο (Interempl): Η ερωτώμενη επιχείρηση δηλώνει τον αριθμό των απασχολούμενων που χρησιμοποίησαν ηλεκτρονικούς υπολογιστές με πρόσβαση στο διαδίκτυο για επαγγελματικούς σκοπούς κατά το 2015. Πρόκειται για συνεχή μεταβλητή που έχει μετατραπεί σε φυσικό λογάριθμο.

Διαθεσιμότητα διαδικτυακού τόπου (Website): Η επιχείρηση ερωτάται εάν είχε δικό της διαδικτυακό τόπο. Πρόκειται για διχοτομική (0/1) μεταβλητή που λαμβάνει την τιμή 1 στην περίπτωση θετικής απάντησης και 0 στην αντίθετη περίπτωση.

Εκπαίδευση υπαλλήλων εξειδικευμένων στις ΤΠΕ (Training): Η επιχείρηση ερωτάται εάν κατά τη διάρκεια του 2015 υλοποίησε προγράμματα κατάρτισης με στόχο την ανάπτυξη ή τον εμπλουτισμό των γνώσεων του προσωπικού σε θέματα ΤΠΕ για εκπαίδευση υπαλλήλων εξειδικευμένων στις ΤΠΕ. Πρόκειται για διχοτομική (0/1) μεταβλητή που λαμβάνει την τιμή 1 στην περίπτωση θετικής απάντησης και 0 στην αντίθετη περίπτωση.

Τζίρος (Sales): Η ερωτώμενη επιχείρηση δηλώνει τον συνολικό της τζίρο (χωρίς ΦΠΑ) για το 2015. Πρόκειται για συνεχή μεταβλητή εκφρασμένη σε νομισματικές μονάδες (ευρώ).

Επιπλέον, ακολουθώντας υφιστάμενες εμπειρικές έρευνες (Hollenstein, 2004· Ghobakhloo κ.ά., 2010), στο υπόδειγμα των ηλεκτρονικών πωλήσεων συμπεριλαμβάνεται μια ομάδα μεταβλητών που συνιστούν ανασταλτικούς παράγοντες, δηλαδή εμπόδια στη λήψη και εκτέλεση ηλεκτρονικών παραγγελιών. Οι εν λόγω

μεταβλητές βασίστηκαν στην ερώτηση του ερωτηματολογίου που ζητούσε από τις επιχειρήσεις να σημειώσουν από μια προκαθορισμένη λίστα εκείνους τους παράγοντες που περιόρισαν ή εμπόδισαν την υλοποίηση πωλήσεων μέσω ιστοσελίδας ή ειδικών εφαρμογών κατά τη διάρκεια του 2015. Βάσει των απαντήσεων στη συγκεκριμένη ερώτηση κατασκευάστηκαν οι ακόλουθες διχοτομικές ή δυαδικές μεταβλητές:

Ακαταλληλότητα προϊόντων/υπηρεσιών (Products): Λαμβάνει την τιμή 1 στην περίπτωση που η επιχείρηση θεωρεί ότι τα αγαθά και οι υπηρεσίες της δεν είναι κατάλληλα για ηλεκτρονικές πωλήσεις και 0 σε κάθε άλλη περίπτωση.

Υψηλό κόστος (Cost): Λαμβάνει την τιμή 1 στην περίπτωση που η επιχείρηση θεωρεί ότι το κόστος για την εφαρμογή και τη χρήση των ηλεκτρονικών πωλήσεων ήταν, ή θα μπορούσε να είναι, υπερβολικά υψηλό σε σύγκριση με τα οφέλη και 0 σε κάθε άλλη περίπτωση.

Προβλήματα με logistics και διαδικασία πληρωμής (Logpay): Λαμβάνει την τιμή 1 στην περίπτωση που η επιχείρηση σημειώσει ως εμπόδια ηλεκτρονικών πωλήσεων προβλήματα που σχετίζονται με τη διαχείριση της εφοδιαστικής αλυσίδας (logistics) (π.χ. αποστολή αγαθών ή παράδοση υπηρεσιών) ή/και προβλήματα που αναφέρονται στη διαδικασία πληρωμής. Σε κάθε άλλη περίπτωση, η εν λόγω μεταβλητή λαμβάνει μηδενική τιμή.

Προβλήματα με ασφάλεια ΤΠΕ και νομικό πλαίσιο (Securleg): Λαμβάνει την τιμή 1 στην περίπτωση που η επιχείρηση σημειώσει ως εμπόδια ηλεκτρονικών πωλήσεων προβλήματα που σχετίζονται με την ασφάλεια των ΤΠΕ ή με την προστασία δεδομένων ή/και προβλήματα που σχετίζονται με το νομικό πλαίσιο. Σε κάθε άλλη περίπτωση, η εν λόγω μεταβλητή λαμβάνει μηδενική τιμή.

Επίσης, κατασκευάσαμε τέσσερις δυαδικές μεταβλητές που αναφέρονται στους κλάδους στους οποίους δραστηριοποιούνται οι επιχειρήσεις του δείγματός μας, δηλαδή στη *μεταποίηση*, στο *εμπόριο*, στις *υπηρεσίες* και στην *ενέργεια και κατασκευές*, με τον τελευταίο να ορίζεται ως κλάδος αναφοράς στην οικονομετρική ανάλυση. Τέλος, λάβαμε υπόψη την περιφερειακή κατανομή των επιχειρήσεων χρησιμοποιώντας δεκατρείς διχοτομικές μεταβλητές, όσες δηλαδή είναι οι ελληνικές περιφέρειες, με την Κρήτη να θεωρείται περιφέρεια αναφοράς.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, τα προς εκτίμηση υποδείγματα εκφράζονται από τις ακόλουθες σχέσεις:

$$Esales_{i,t} = \beta_1 Interempl_{i,t} + \beta_2 Website_{i,t} + \beta_3 Training_{i,t} + \beta_4 Sales_{i,t} + \beta_5 Products_{i,t} + \beta_6 Cost_{i,t} + \beta_7 Logpay_{i,t} + \beta_8 Securleg_{i,t} + \gamma I + \delta R + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

$$Eproc_{i,t} = b_1 PCempl_{i,t} + b_2 Website_{i,t} + b_3 Training_{i,t} + b_4 Sales_{i,t} + \kappa I + \lambda R + u_{i,t} \quad (2)$$

όπου $Esales_{i,t}$ και $Eproc_{i,t}$ οι ηλεκτρονικές πωλήσεις και οι ηλεκτρονικές προμήθειες, αντίστοιχα, που πραγματοποιεί η επιχείρηση i στην περίοδο t . Οι ερμηνευτικές μεταβλητές $Interempl_{i,t}$, $Website_{i,t}$, $Training_{i,t}$, $Sales_{i,t}$ συμβολίζουν τους απασχολούμενους με πρόσβαση στο διαδίκτυο, τη διαθεσιμότητα διαδικτυακού τύπου, την εκπαίδευση υπαλλήλων εξειδικευμένων στις ΤΠΕ και τον τζίρο της επιχείρησης i στην περίοδο t , αντίστοιχα. Οι μεταβλητές $Products_{i,t}$, $Cost_{i,t}$, $Logpay_{i,t}$ και $Securleg_{i,t}$ στη σχέση (1) αναφέρονται στα εμπόδια ηλεκτρονικών πωλήσεων που αντιμετωπίζει η επιχείρηση i στην περίοδο t και συγκεκριμένα στην ακαταλληλότητα προϊόντων/υπηρεσιών, στο υψηλό κόστος, στα προβλήματα με logistics και διαδικασία πληρωμής, και στα προβλήματα με ασφάλεια ΤΠΕ και νομικό πλαίσιο, αντίστοιχα. Το διάνυσμα I περιλαμβάνει δυαδικές μεταβλητές αναφορικά με τους κλάδους δραστηριοποίησης και το R αντίστοιχες μεταβλητές για τις περιφέρειες. Τέλος, τα $\varepsilon_{i,t}$ και $u_{i,t}$ είναι οι όροι σφάλματος για την επιχείρηση i στην περίοδο t στα υποδείγματα (1) και (2), αντίστοιχα, και τα β , γ , δ , b , κ και λ συμβολίζουν τα διανύσματα των προς εκτίμηση συντελεστών.

Όπως περιγράφηκε παραπάνω, οι εξαρτημένες μεταβλητές είναι διχοτομικές λαμβάνοντας τιμές 0 και 1. Για το υπόδειγμα 1, για παράδειγμα, ισχύει:

$$Esales_{i,t} = y = \begin{cases} \text{αν η επιχείρηση πραγματοποιεί ηλεκτρονικές πωλήσεις} \\ \text{αν η επιχείρηση δεν πραγματοποιεί ηλεκτρονικές πωλήσεις} \end{cases}$$

Στην περίπτωση διχοτομικών εξαρτημένων μεταβλητών η ανάλυση επικεντρώνεται στη διερεύνηση της πιθανότητας:

$$p(x) = P(y = 1|x) \quad (2)$$

όπου x το διάνυσμα των ερμηνευτικών μεταβλητών. Χρησιμοποιώντας μια συνάρτηση σύνδεσης (link function) F , με $0 < F(\cdot) < 1$, το υπόδειγμα (1) εκφράζεται ως:

$$P(y = 1|x) = F(x\beta + \varepsilon) \quad (3)$$

Προκειμένου να εκτιμήσουμε τη σχέση (3) χρησιμοποιούμε την τυπική κανονική κατανομή για την εξειδίκευση της F στο πλαίσιο ενός υποδείγματος Probit. Αντίστοιχα ορίζεται ένα υπόδειγμα Probit και για τη σχέση (2) που αναφέρεται στις ηλεκτρονικές προμήθειες. Η εκτίμηση των δύο υποδειγμάτων πραγματοποιείται με τη μέθοδο της μέγιστης πιθανοφάνειας. Δεδομένου ότι στα μη γραμμικά υποδείγματα, όπως το Probit, οι εκτιμώμενοι συντελεστές μάς δίνουν πληροφορίες για τη στατιστική σημαντικότητα των μεταβλητών αλλά όχι για το μέγεθος των σχετικών επιδράσεων, υπολογίζουμε επιπρόσθετα τις μέσες οριακές επιδράσεις (average marginal effects) των μεταβλητών που μας ενδιαφέρουν στην πιθανότητα $p(x) = P(y = 1|x)$.

4.2 Αποτελέσματα

Ο Πίνακας 5 παρουσιάζει τα εμπειρικά ευρήματα που προέκυψαν από την εκτίμηση των δύο υποδειγμάτων Probit αναφορικά με τις ηλεκτρονικές πωλήσεις και τις ηλεκτρονικές προμήθειες που πραγματοποιούν οι εξεταζόμενες ελληνικές επιχειρήσεις. Τα νούμερα στον πίνακα (εκτός των παρενθέσεων) δείχνουν τις μέσες οριακές επιδράσεις των εξεταζόμενων παραγόντων στην πιθανότητα μια επιχείρηση να πραγματοποιήσει ηλεκτρονικές πωλήσεις (υπόδειγμα 1) ή προμήθειες (υπόδειγμα 2). Συνολικά, το υπόδειγμα 1 θα μπορούσε να κριθεί αρκετά ικανοποιητικό δεδομένης της σχετικά υψηλής τιμής του ψευδο- R^2 (0,28), κάτι που δεν φαίνεται να ισχύει στην περίπτωση του υποδείγματος 2. Ωστόσο, τα ευρήματα που προκύπτουν από τις εκτιμήσεις των δύο υποδειγμάτων είναι στην ίδια κατεύθυνση.

Τα αποτελέσματα υπογραμμίζουν τη σημασία των υποδομών σε ΤΠΕ για την υιοθέτηση ηλεκτρονικού εμπορίου από τις επιχειρήσεις. Ειδικότερα, βρήκαμε ότι όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των απασχολούμενων που έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο τόσο μεγαλύτερη η πιθανότητα για την επιχείρηση να πραγματοποιήσει ηλεκτρονικές πωλήσεις και ηλεκτρονικές προμήθειες. Επιπρόσθετα, οι σημαντικές οριακές επιδράσεις (σε όρους μεγέθους και στατιστικής σημαντικότητας) της μεταβλητής *διαθεσιμότητα διαδικτυακού τόπου* και στα δύο υποδείγματα δείχνουν ότι επιχειρήσεις που διαθέτουν ιστοσελίδα έχουν αυξημένη πιθανότητα υιοθέτησης ηλεκτρονικού εμπορίου (σε σχέση με εκείνες που δεν έχουν). Παράλληλα, τα αποτελέσματα καταδεικνύουν τον σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει το ανθρώπινο κεφάλαιο των εργαζομένων για την πραγματοποίηση ηλεκτρονικών συναλλαγών με πελάτες και προμηθευτές. Πιο συγκεκριμένα, γίνεται εμφανές από τα ευρήματα ότι επιχειρήσεις που υλοποιούν προγράμματα κατάρτισης υπαλλήλων εξειδικευμένων στις νέες τεχνολογίες έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να δεχτούν ηλεκτρονικές παραγγελίες για προϊόντα/υπηρεσίες που προσφέρουν, καθώς και να προβούν οι ίδιες σε ηλεκτρονικές παραγγελίες από άλλες επιχειρήσεις/προμηθευτές. Όσον αφορά το μέγεθος της επιχείρησης, τα αποτελέσματά μας δεν έδειξαν ότι διαδραματίζει κάποιο ουσιαστικό ρόλο στην υιοθέτηση ηλεκτρονικού εμπορίου, καθώς η οριακή επίδραση του τζίρου της επιχείρησης βρέθηκε μηδαμινή και στατιστικά μη σημαντική. Αυτό σημαίνει ότι οι μικρότερες επιχειρήσεις έχουν την ίδια πιθανότητα να δραστηριοποιηθούν στον χώρο του ηλεκτρονικού εμπορίου με τις μεγαλύτερες σε μέγεθος επιχειρήσεις, παρά τους αυξημένους χρηματοοικονομικούς και άλλους περιορισμούς που, κατά κανόνα, αντιμετωπίζουν. Το εύρημα αυτό συμφωνεί με υφιστάμενες εμπειρικές μελέτες από άλλες χώρες οι οποίες έχουν βρει ότι το μέγεθος της επιχείρησης δεν αποτελεί σημαντικό παράγοντα όσον αφορά την υιοθέτηση ΤΠΕ (Lefebvre κ.ά., 2005· Love κ.ά., 2005).

Εστιάζοντας στους παράγοντες που λειτουργούν ανασταλτικά στις ηλεκτρονικές πωλήσεις (υπόδειγμα 1), βρήκαμε ότι επιχειρήσεις που δηλώνουν ως σημαντι-

Πίνακας 5. Προσδιοριστικοί παράγοντες ηλεκτρονικού εμπορίου: Αποτελέσματα εκτίμησης υποδειγμάτων Probit

	Ηλεκτρονικές πωλήσεις (Υπόδειγμα 1)	Ηλεκτρονικές προμήθειες (Υπόδειγμα 2)
Απασχολούμενοι με πρόσβαση στο διαδίκτυο	0,012*** (0,004)	0,044*** (0,006)
Διαθεσιμότητα διαδικτυακού τόπου	0,196*** (0,028)	0,109*** (0,023)
Εκπαίδευση υπαλλήλων εξειδικευμένων στις ΤΠΕ	0,039*** (0,014)	0,036** (0,019)
Τζίφος	0,000 (0,000)	0,000 (0,000)
Ακαταλληλότητα προϊόντων/υπηρεσιών	-0,190*** (0,011)	–
Υψηλό κόστος	-0,095*** (0,016)	–
Προβλήματα logistics και στη διαδικασία πληρωμής	0,018 (0,015)	–
Προβλήματα με ασφάλεια ΤΠΕ και νομικό πλαίσιο	0,014 (0,017)	–
Υπηρεσίες	0,095*** (0,031)	0,079*** (0,033)
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο	0,088*** (0,032)	0,099*** (0,034)
Μεταποίηση	0,011 (0,032)	0,047 (0,033)
Δυτική Ελλάδα	-0,104** (0,046)	-0,031 (0,052)
Αττική	-0,038 (0,025)	-0,079** (0,034)
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	-0,067* (0,038)	-0,013 (0,046)
Κεντρική Μακεδονία	-0,030 (0,027)	-0,067* (0,038)
Δυτική Μακεδονία	-0,115** (0,057)	-0,045 (0,061)
Θεσσαλία	-0,082** (0,042)	0,000 (0,047)

Πίνακας 5. Προσδιοριστικοί παράγοντες ηλεκτρονικού εμπορίου: Αποτελέσματα εκτίμησης υποδειγμάτων Probit (συνέχεια)

Ήπειρος	-0,008 (0,042)	-0,084 (0,059)
Νησιά Ιονίου	-0,028 (0,044)	-0,043 (0,066)
Στερεά Ελλάδα	-0,015 (0,035)	-0,081* (0,050)
Πελοπόννησος	-0,103* (0,060)	-0,096 (0,061)
Βόρειο Αιγαίο	0,023 (0,046)	-0,143* (0,076)
Νότιο Αιγαίο	-0,003 (0,041)	-0,079 (0,065)
Τιμή συνάρτησης πιθανοφάνειας	-749,59	-1236,83
Έλεγχος LR (X^2)	582,19***	191,59***
Τιμή ψευδο- R^2	0,2797	0,0719
Αριθμός παρατηρήσεων	2.766	2.767

Σημειώσεις: Οι εκτιμήσεις αναφέρονται στις μέσες οριακές επιδράσεις (average marginal effects) των προσδιοριστικών παραγόντων. Τυπικά σφάλματα εντός των παρενθέσεων. * Στατιστικά σημαντικό σε επίπεδο 10%, **Στατιστικά σημαντικό σε επίπεδο 5%, ***Στατιστικά σημαντικό σε επίπεδο 1%.

κά εμπόδια στην πραγματοποίηση ηλεκτρονικών πωλήσεων την ακαταλληλότητα των προϊόντων/υπηρεσιών τους και το υψηλό κόστος εφαρμογής και χρήσης σχετικών τεχνολογιών έχουν μειωμένη πιθανότητα να δεχθούν και να διεκπεραιώσουν παραγγελίες μέσω διαδικτύου ή ειδικών εφαρμογών. Προβλήματα διαχείρισης εφοδιαστικής αλυσίδας, προβλήματα στη διαδικασία πληρωμής, καθώς και προβλήματα σχετικά με την ασφάλεια των ΤΠΕ και το νομικό πλαίσιο δεν φαίνεται να παίζουν κάποιοι σχετικό ρόλο.

Ενδιαφέροντα συμπεράσματα προκύπτουν επίσης από τις εκτιμήσεις των οριακών επιδράσεων των διχοτομικών μεταβλητών που αναφέρονται στα κλαδικά και χωροταξικά χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων. Όσον αφορά την κλαδική διάσταση, φαίνεται ότι επιχειρήσεις που ανήκουν στους τομείς υπηρεσιών και εμπορίου (λιανικού και χονδρικού) έχουν αυξημένη πιθανότητα να δραστηριοποιηθούν στον χώρο ηλεκτρονικού εμπορίου (σε σχέση με εκείνες στους τομείς ενέργειας και κατασκευών). Τέλος, εστιάζοντας στις στατιστικά σημαντικές επιδράσεις (σε επίπεδο σημαντικότητας τουλάχιστον 5%) των διχοτομικών μεταβλητών που αναφέρονται στις περιφέρειες, τα αποτελέσματα δείχνουν ότι επιχειρήσεις με έδρα στις περιφέ-

ρειες Δυτικής Ελλάδας, Δυτικής Μακεδονίας και Θεσσαλίας έχουν μειωμένη πιθανότητα πραγματοποίησης ηλεκτρονικών πωλήσεων σε σχέση με την περιφέρεια της Κρήτης (περιφέρεια αναφοράς κάτι που δεν φαίνεται να ισχύει για τις υπόλοιπες νησιωτικές περιφέρειες. Ενδεχομένως το εύρημα αυτό δείχνει ότι επιχειρήσεις που λειτουργούν σε πιο απομακρυσμένες και δυσπρόσιτες περιοχές, όπως είναι τα ελληνικά νησιά, καταφεύγουν στο ηλεκτρονικό εμπόριο σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με επιχειρήσεις της ηπειρωτικής Ελλάδας προκειμένου, να κατορθώσουν να αποκτήσουν πρόσβαση σε περισσότερες αγορές (του εσωτερικού, καθώς και του εξωτερικού) και να είναι ανταγωνιστικές. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε γενικές γραμμές τα αποτελέσματα της οικονομετρικής ανάλυσης επιβεβαιώνουν σε μεγάλο βαθμό τα ευρήματα της περιγραφικής ανάλυσης.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο ψηφιακός μετασχηματισμός του παραγωγικού/επιχειρηματικού μοντέλου που συντελείται σε παγκόσμιο επίπεδο έχει σημαντικό οικονομικό αντίκτυπο, με την ψηφιακή επιχειρηματικότητα και το ηλεκτρονικό εμπόριο να έχουν αναδειχθεί σε βασικό μοχλό παραγωγικότητας, απασχόλησης, ανταγωνιστικότητας και ανάπτυξης. Παρά το γεγονός ότι το ηλεκτρονικό εμπόριο κερδίζει συνεχώς έδαφος διεθνώς, η Ελλάδα υπολείπεται σημαντικά σε σύγκριση με την πλειονότητα των υπολοίπων κρατών-μελών της ΕΕ. Ωστόσο, υπάρχουν κάποιες ενδείξεις βελτίωσης στα τελευταία χρόνια, κυρίως όσον αφορά την ενσωμάτωση της ψηφιακής τεχνολογίας και ειδικότερα την εφαρμογή πρακτικών ηλεκτρονικού εμπορίου. Γενικά όμως τονίζεται η ανάγκη για πιο εκτεταμένη και ταχεία διείσδυση των ΤΠΕ στις ελληνικές επιχειρήσεις προκειμένου να επωφεληθούν από τις τεράστιες δυνατότητες και ευκαιρίες που προσφέρουν οι νέες τεχνολογίες και το ηλεκτρονικό εμπόριο.

Σε αυτό το πλαίσιο, η παρούσα εργασία εξετάζει σημαντικές διαστάσεις και πιθανούς προσδιοριστικούς παράγοντες της υιοθέτησης ηλεκτρονικού εμπορίου από τις ελληνικές επιχειρήσεις με βάση τα στοιχεία της ετήσιας έρευνας «Χρήσης Τεχνολογιών Πληροφόρησης, Επικοινωνίας και Ηλεκτρονικού Εμπορίου (ICT)» της ΕΛΣΤΑΤ. Ειδικότερα, με τη χρήση περιγραφικής και οικονομετρικής ανάλυσης εξετάζουμε τον ρόλο που διαδραματίζουν διάφοροι παράγοντες σχετιζόμενοι με υποδομές, ανθρώπινο κεφάλαιο, κλάδο και περιφέρεια στην πραγματοποίηση ηλεκτρονικών πωλήσεων και ηλεκτρονικών προμηθειών από τις ελληνικές επιχειρήσεις. Επίσης, εντοπίζονται παράγοντες που λειτουργούν ανασταλτικά στην ενσωμάτωση σχετικών τεχνολογιών, συνιστώντας σημαντικά εμπόδια στην πραγματοποίηση ηλεκτρονικών πωλήσεων από τις επιχειρήσεις στην Ελλάδα.

Σύμφωνα με τα ευρήματά μας, η διάδοση του ηλεκτρονικού εμπορίου στην Ελλάδα εξακολουθεί να είναι αρκετά περιορισμένη. Οι επιχειρήσεις που δραστη-

ριοποιούνται στον τομέα υπηρεσιών και εμπορίου παρουσιάζουν υψηλότερα ποσοστά υιοθέτησης ηλεκτρονικού εμπορίου σε σύγκριση με τους υπόλοιπους εξεταζόμενους κλάδους. Επίσης, οι επενδύσεις σε υποδομές και ανθρώπινο κεφάλαιο φαίνεται να είναι ιδιαίτερα σημαντικές για την υιοθέτηση ηλεκτρονικού εμπορίου από τις επιχειρήσεις. Δεδομένου ότι στην πλειονότητά τους οι επιχειρήσεις στην Ελλάδα είναι μικρομεσαίες, οι περιορισμένοι πόροι που κατά βάση διαθέτουν συχνά καθιστούν δύσκολες τις επενδύσεις σε ΤΠΕ, καθώς και την κατάρτιση των απασχολούμενων στη χρήση και εφαρμογή νέων τεχνολογιών. Παράλληλα, πολλές επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην εύρεση και πλήρωση θέσεων εργασίας υψηλών απαιτήσεων όσον αφορά τις γνώσεις και δεξιότητες σε ΤΠΕ. Οι δυσκολίες αυτές θα μπορούσαν να μετριαστούν μέσω κατάλληλων δράσεων πολιτικής που να περιλαμβάνουν προγράμματα τεχνολογικής αναβάθμισης για την ανάπτυξη του ηλεκτρονικού επιχειρείν και ηλεκτρονικού εμπορίου, ευέλικτα προγράμματα εκπαίδευσης εργαζομένων σε ΤΠΕ, μαθήματα εξ αποστάσεως και δραστηριότητες κινητικότητας για την ανταλλαγή και απόκτηση δεξιοτήτων σε ΤΠΕ σε όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης κ.ο.κ.

Από την άλλη, η ακαταλληλότητα των προϊόντων/υπηρεσιών για πώληση μέσω διαδικτύου και το υψηλό κόστος εισαγωγής και χρήσης σχετικών τεχνολογιών φαίνεται να αποτελούν τα κυριότερα εμπόδια στην πραγματοποίηση ηλεκτρονικών πωλήσεων. Η πολιτεία θα μπορούσε να βοηθήσει στην αντιμετώπιση των εν λόγω εμποδίων μέσω τομεακών δράσεων ενημέρωσης των επιχειρηματιών αναφορικά με τους κανονισμούς, τις διαδικασίες και τις ευκαιρίες, καθώς και τα δυναμικά μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα οφέλη που σχετίζονται με την ανάπτυξη ηλεκτρονικού εμπορίου. Επίσης, δεδομένου ότι βρέθηκε σημαντική περιφερειακή διαφοροποίηση όσον αφορά τις ηλεκτρονικές πωλήσεις και ηλεκτρονικές προμήθειες –με την περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας να παρουσιάζει από τα μικρότερα ποσοστά υιοθέτησης ηλεκτρονικού εμπορίου–, ενδεχομένως να είναι σκόπιμο ο σχεδιασμός και η εφαρμογή σχετικών δράσεων να λαμβάνουν υπόψη και περιφερειακές διαστάσεις του ζητήματος.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι η έρευνά μας βασίζεται σε στοιχεία ενός μόνο έτους. Η αξιοποίηση αντίστοιχων δεδομένων –στον βαθμό στον οποίο είναι διαθέσιμα– από τις σχετικές έρευνες της ΕΛΣΤΑΤ παλαιότερων ετών θα μπορούσε να καταστήσει δυνατές περαιτέρω αναλύσεις αποκαλύπτοντας πρόσθετες σημαντικές πτυχές του ζητήματος της υιοθέτησης ΤΠΕ και ηλεκτρονικού εμπορίου από τις επιχειρήσεις στην Ελλάδα.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Οι συγγραφείς θα ήθελαν να εκφράσουν τις ευχαριστίες τους σε δύο ανώνυμους κριτές για τα χρήσιμα και εποικοδομητικά τους σχόλια.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Arvanitis, S. (2005). Computerization, workplace organization, skilled labour and firm productivity: Evidence for the Swiss business sector. *Economics of Innovation and New Technology*, 14(4), 225-249.
- Bayo-Moriones, A., Lera-López, F. (2007). A firm-level analysis of determinants of ICT adoption in Spain. *Technovation*, 27(6-7), 352-366.
- Buhalis, D., Deimezi, O. (2004). E-tourism developments in Greece: Information communication technologies adoption for the strategic management of the Greek tourism industry. *Tourism and Hospitality Research*, 5(2), 103-130.
- Chatzoglou, P. D., Vraimaki, E., Diamantidis, A., Sarigiannidis, L. (2010). Computer acceptance in Greek SMEs. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 17(1), 78-101.
- Daniel, E. M., Grimshaw, D. J. (2002). An exploratory comparison of electronic commerce adoption in large and small enterprises. *Journal of Information Technology*, 17(3), 133-147.
- Dholakia, R. R., Kshetri, N. (2004). Factors impacting the adoption of the internet among SMEs. *Small Business Economics*, 23(4), 311-322.
- Eei, K. S., Husain, W., Mustafa, N. (2012). Survey on benefits and barriers of e-procurement: Malaysian SMEs perspective. *International Journal on Advanced Science Engineering and Information Technology*, 2(6), 424-429.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2017). Έκθεση ψηφιακής προόδου της Ευρώπης (EDPR) για το 2017, Προφίλ χώρας για την Ελλάδα. (<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/greece>).
- Fabiani, S., Schivardi, F., Trento, S. (2005). ICT adoption in Italian manufacturing: Firm-level evidence. *Industrial and Corporate Change*, 14(2), 225-249.
- Ghobakhloo, M., Sabouri, M. S., Hong, T. S., Zulkifli, N. (2011). Information technology adoption in small and medium-sized enterprises; an appraisal of two decades literature. *Interdisciplinary Journal of Research in Business*, 1(7), 53-80.
- Giotopoulos, I., Kontolaimou, A., Korra, E., Tsakanikas, A. (2017). What drives ICT adoption by SMEs? Evidence from a large-scale survey in Greece. *Journal of Business Research*, 81, 60-69.
- Gunasekaran, A., McGaughey, R. E., Ngai, E. W. T., Rai, B. K. (2009). E-procurement adoption in the Southcoast SMEs. *International Journal of Production Economics*, 122(1), 161-175.
- Haller, S. A., Siedschlag, I. (2011). Determinants of ICT adoption: Evidence from firmlevel data. *Applied Economics*, 43(26), 3775-3788.
- Heckman, J. J. (1979). Sample selection bias as a specification error. *Econometrica*, 47(1), 153-161.
- Hiwarkar, T., Khot, P. G. (2013). Ethics and Impacts of Information and Communication Technology in E-Commerce. *International Journal of Computer Science and Mobile Computing*, 2(6), 37-40
- Hollenstein, H. (2004). Determinants of the adoption of information and communication technologies (ICT): An empirical analysis based on firm-level data for the Swiss business sector. *Structural Change and Economic Dynamics*, 15(3), 315-342.
- Κοντόλαιμου, Α. (2015). Νέα οικονομία και ψηφιακή επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα:

- Υφιστάμενη κατάσταση και κατευθύνσεις πολιτικής. *Ελληνική Οικονομία* (ΚΕΠΕ), 20, 20-29.
- Kurnia, S., Choudrie, J., Mahbubur, R. M., Alzougool, B. (2015). E-commerce technology adoption: A Malaysian grocery SME retail sector study. *Journal of Business Research*, 68(9), 1906-1918.
- Lefebvre, L., Lefebvre, E., Elia, E., Boeck, H. (2005). Exploring B-to-B ecommerce adoption trajectories in manufacturing SMEs. *Technovation*, 25(12), 1443-1456.
- Love, P. E. D., Irani, Z., Standing, C., Lin, C., Burn, J. M. (2005). The enigma of evaluation: benefits, cost and risks of IT in Australian smallmedium-sized enterprises. *Information and Management*, 42(7), 947-964.
- Lucchetti, R., Sterlacchini, A. (2004). The adoption of ICT among SMEs: evidence from an Italian survey. *Small Business Economics*, 23(2), 151-168.
- Martins, M. F. O., Oliveira, T. (2008). Determinants of information technology diffusion: A study at the firm level for Portugal. *Electronic Journal of Information Systems Evaluation*, 11(1), 27-34.
- OECD. (2017). OECD Digital Economic Outlook 2017. OECD Publishing, Paris (<http://dx.doi.org/10.1787/9789264276284-en>).
- Ongori, H., Migiro, S. O. (2010). Information and communication technologies adoption in SMEs: Literature review. *Journal of Chinese Entrepreneurship*, 2(1), 93-104.
- Papastathopoulos, A., Beneki, C. (2010). Organizational forms based on information & communication technologies (ICTs) adoption. *Research in Business and Economics Journal*, 2, 1-18.
- Pontikakis, D., Lin, Y., Demirbas, D. (2006). History matters in Greece: The adoption of internet-enabled computers by small and medium sized enterprises. *Information Economics and Policy*, 18(3), 332-358.
- Spanos, Y. E. Y., Prastacos, G. P. G., Poulymenakou, A. (2002). The relationship between information and communication technologies adoption and management. *Information & Management*, 39(8), 659-675.
- Taylor, M., Murphy, A. (2004). SMEs and e-business. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 11(3), 280-289.
- Tan, K. S., Chong, S. C., Lin, B., Eze, U. C. (2010). Internet-based ICT adoption among SMEs. *Journal of Enterprise Information Management*, 23(1), 27-55.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πίνακας Α1. Αποτελέσματα εκτιμήσεων υποδείγματος Probit διορθώνοντας για πιθανή μεροληψία που συνδέεται με την επιλογή δείγματος (sample selection bias)

	Υπόδειγμα επιλογής (selection model) Διαθεσιμότητα Η/Υ	Βασικό υπόδειγμα Ηλεκτρονικές πωλήσεις
Αριθμός απασχολούμενων	0,001*** (0,000)	–
Τζίρος	–	0,000 (0,000)
Απασχολούμενοι με πρόσβαση στο διαδίκτυο	–	0,014*** (0,004)
Διαθεσιμότητα διαδικτυακού τόπου	–	0,187*** (0,027)
Εκπαίδευση υπαλλήλων εξειδικευμένων στις ΤΠΕ	–	0,037*** (0,013)
Ακαταλληλότητα προϊόντων/ υπηρεσιών	–	-0,181*** (0,011)
Υψηλό κόστος	–	-0,091*** (0,015)
Προβλήματα logistics και στη διαδικασία πληρωμής	–	0,017 (0,014)
Προβλήματα με ασφάλεια ΤΠΕ και νομικό πλαίσιο	–	0,014 (0,016)
Υπηρεσίες	0,028** (0,014)	0,093*** (0,031)
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο	0,056*** (0,016)	0,090*** (0,032)
Μεταποίηση	0,074*** (0,015)	0,018 (0,032)
Δυτική Ελλάδα	-0,081** (0,040)	-0,106** (0,044)
Αττική	-0,087*** (0,033)	-0,044* (0,024)
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	-0,037 (0,040)	-0,066* (0,037)
Κεντρική Μακεδονία	-0,125*** (0,039)	-0,036 (0,026)

Πίνακας Α1. Αποτελέσματα εκτιμήσεων υποδείγματος Probit διορθώνοντας για πιθανή μεροληψία που συνδέεται με την επιλογή δείγματος (sample selection bias) (συνέχεια)

Δυτική Μακεδονία	-0,084** (0,034)	-0,122** (0,053)
Θεσσαλία	-0,091** (0,037)	-0,086** (0,040)
Ήπειρος	-0,098** (0,040)	-0,018 (0,040)
Νησιά Ιονίου	-0,066 (0,044)	-0,031 (0,042)
Στερεά Ελλάδα	-0,101*** (0,037)	-0,023 (0,034)
Πελοπόννησος	-0,099** (0,040)	-0,106* (0,057)
Βόρειο Αιγαίο	-0,033 (0,049)	0,019 (0,044)
Νότιο Αιγαίο	-0,035 (0,049)	-0,004 (0,040)
ρ (παράμετρος συσχέτισης) ^α	-0,043 (0,352)	

Σημειώσεις: ^α Δείχνει το βαθμό συσχέτισης των όρων σφάλματος των δύο υποδειγμάτων. * Στατιστικά σημαντικό σε επίπεδο 10%, **Στατιστικά σημαντικό σε επίπεδο 5%, ***Στατιστικά σημαντικό σε επίπεδο 1%. Έλεγχος υπόθεσης: $\rho=0$ (LR test) → δεν απορρίπτεται ($X^2=0,01$, $p\text{-value}=0,91$). Οι εκτιμήσεις αναφέρονται στις μέσες οριακές επιδράσεις (average marginal effects) των προσδιοριστικών παραγόντων. Τυπικά σφάλματα εντός των παρενθέσεων.

